

ప్రతి 1-కి రు. అ.

అష్టోత్తరశతోపనిషత్తులు, మూలము	...	8	0
ఉత్తరగీతా, సటీక, చిన్ననైజు	...	0	12
అద్వైతవేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానము	...	1	8
ఉపదేశసాహస్రి, ఆంధ్రతాత్పర్యము	...	3	0
కామకలావిలాసము	...	2	8
జ్ఞానవాసిష్ఠము	...	10	0
విద్యారణ్యకృత జీవన్ముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్రతాత్పర్యము	...	2	8
నైషకర్మసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య	...	5	0
పంచదశిప్రకరణము, సటీక	...	6	0
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము	...	0	4
,, తెనుగువచనము	...	12	0
,, శంకరభాష్యము	...	10	0
భగవద్గీతలు, మూలము, చిన్ననైజు	...	0	6
,, కాలిణోబైండు	...	0	8
,, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	1	8
,, ,, చిన్ననైజు	...	0	12
,, ద్వైతమతానుసారమైనవివరణము	...	1	0
,, శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్య	...	4	8
,, సహితము	...	0	10
,, ఆనిబినెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమా	...	1	8
మహావాక్యదర్పణము, ఆంధ్రతాత్పర్యము	...	2	8
మహావాక్యరత్నావళి	...	2	8
శంకరగీతాభాష్యము, సంస్కృతము	...	1	0
వాసుదేవమననము, తెనుగువచనము	...	5	0
విచారసాగరము	...		

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్.ప్లస్ వేడ్, చెన్నపురి.

శ్రీ రస్తు.

వా గ్భ టా చా ర్య కృ త

అష్టాంగహృదయము

శారీర, నిదానస్థానములు

ఆంధ్ర తాత్పర్య సహితము.

1165

LB

చె న్న పు రి :

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

బ్ర క టి త ము.

1930

All Rights Reserved.

PLACED ON THE SHELF

Date 23-12-95

SRI VENKATESWARA
CENTRAL LIBRARY &
RESEARCH CENTRE.

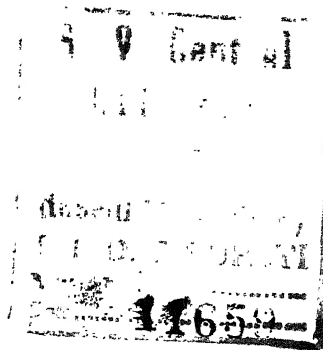
Acc. No. 11659

Date

TIRUPATI

Printed by
V. Ramaswamy Sastrulu & Sons
at the "VAVILLA PRESS"
MADRAS-1980.

LBx3,1
35 G 30.3

విషయ సూచిక.

శా రీ ర స్థా న ము.

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ప్రథమాధ్యాయము.		గర్భధారణమునకు నియత కాలము.	13
వ్యాఖ్యాన ప్రారంభమున మంగళా		ఆ ర్తము వెడలు క్రమము	„
చరణము	1	పుష్పవలె యైన సమయమున నుండవలసిన	
గర్భోత్పత్తి	2	నియమములు	14
గర్భవృద్ధికారణములు	3	బుతుమలినాల్గవనా డాచరింపదగిన	
గర్భాశయమున జీవుడు చేరెననుటకు		నియమము	„
యొక్కి	„	బుతుకాలము సంభోగ నియమము	15
ఒకజీవుడె నానారూపములుగ జనించు		బుతున్నానానంతరకృత్యము	16
కారణము	4	బుతుకాలవిధానమునకు ఫలము	17
స్త్రీ పురుషనపుంసక జన్మములు కల్గు		శిష్టమైనసంతానము గల్గును పాయము	„
కారణము	„	దంపతుల శయ్యారోహణక్రమము	„
ఒక్క కాలముననే ఆనేకగర్భములు		మంత్రము	18
కల్గుటకు కారణములు	5	ఏకాంతనియమము	„
వికృతాకారగర్భము కలుగు కారణము	6	సద్యోగృహీతగర్భలక్షణములు	19
రజః ప్రవృత్తికాల నియమము	„	ప్రథమమాసగర్భలక్షణము	„
సద్గర్భధారణమునకు దగినవయోనిర్ణయము,		పుంసవనయోగములు	20
దుష్టశుక్రా ర్తవధేదము	7	పుంసవనమునకు ఆపామార్గాదియోగము	21
వాతశుక్రాదులకు వేరువేరు లక్షణములు	8	బృహదీమూలయోగము	„
శుక్రదోష సాధ్యాసాధ్యవివరణము	„	లక్ష్మణాదియోగములు	„
వాత, పిత్త, కఫదుష్టశుక్ర చికిత్స	9	గర్భిణికి చేయదగినయ్యంపచారములు	„
కుణపశుక్ర చికిత్స	„	గర్భిణిస్త్రీ విడువవలసినవిషయములు	22
గ్రంథి, పూయశుక్రముల చికిత్స	„	వాతలాద్యాహారము చే గల్గు గర్భవికార	
క్షీణశుక్ర చికిత్స	10	ములు	„
పురిషశుక్రా ర్తవ గ్రన్థార్ధవచికిత్స	„	గర్భిణిస్త్రీకి రోగచికిత్సానియమము	23
కుణప-పూయార్తవముల చికిత్స	11	రెండవమాసమున గర్భాకారము, స్త్రీ పురుష	
శుద్ధశుక్ర లక్షణము	„	నపుంసక భేదములు	„
శుద్ధార్తవలక్షణము	„	వ్యక్తగర్భలక్షణములు	24
గర్భోత్పత్తికిముందు దంపతుల		గర్భిణిమనోరథపూరణము	„
నియమము	12	ఆహిత నేవన క్రమము	25
బుతుమలెయగు స్త్రీ లక్షణము	„		

విషయము.

సంఖ్య.

విషయము.

సంఖ్య.

మూడవమాసమున గర్భముయొక్క

పరిస్థితి

గర్భనాడీమూలముగ గర్భస్థితి

నాల్గు అయిదుమాసముల మందు గర్భ

పరిస్థితి

ఆరవమాసమున గర్భపరిస్థితి

సప్తమమాసమున గర్భపరిస్థితి

ఏడవమాసమున గర్భిణికి సంభవించు

బాధలు

పైకనినబాధకు చికిత్స

ఎనిమిదవమాసమున గర్భపరిస్థితి

ఎనిమిదవమాసమున చేయదగిన యువ

చారములు

ప్రసూతికాలము

తొమ్మిదవమాసమున నాహారము, ఉప

చారము

నవమమాసమున నభ్యంతరోపచారములు

స్త్రీపురుషప్రసవచిహ్నములు

నపుంసక-యమశగర్భలక్షణములు

గర్భిణి ప్రసవగృహమును జేరవలసిన

క్రమము

ఆనన్నప్రసవలక్షణము

ఆనన్నప్రసవోపచారములు

ఉపచారములచే గల్గుఫలము ఆనంతర

కృత్యము

గర్భిణికి హర్షము పుట్టించుట

ప్రసూత్యుపచారములు

మావి వసుటకు పుట్టిప్రయోగము

హస్తముచే మూని విడదీయవద్దతి

మక్కల్లము దానిచికిత్స

బాలాపచారములు

బాలింతరాలి కాహారము

బాలింతరాలివ్యాధుల చికిత్సజేయు

నియమము

26

గర్భిణికి ఆర్తవమువెడలుటకు కారణములు

27

దానిచికిత్స 43

శతధౌతఘృతాదియోగము 44

28

గర్భిణికి పుష్పదర్శనమునం దసాధ్య

29

లక్షణము 45

,,

ఆమస్తావమున చికిత్స ,,

,,

గర్భపాతమునం దుపచారములు 46

,,

పైజెప్పినయుపచారములకు ఫలము 47

,,

ఉపవిష్టకము ,,

30

నాగోదరలక్షణము 48

ఉపవిష్ట-నాగోదరచికిత్స ,,

31

లీనాఖ్యగర్భచికిత్స 49

,,

గర్భము అనేకవత్సరములు ఆనుసరించుటకు

కారణము 50

32

గర్భిణికి గలు సుదావర్తచికిత్స ,,

33

కుక్షిలో గర్భము మృతిజేందినలక్షణము ,,

,,

మూఢ (మృతినొందిన) గర్భమును వెలికిం

34

దీయును పాయము 51

విష్కంభమును మూఢగృహము 52

,,

విష్కంభమున శస్త్రప్రయోగము ,,

35

పైజెప్పిన మూఢగర్భమున శస్త్రవిధిజేయ

,,

వలసినక్రమము ,,

36

మరియొక శస్త్రకర్తవిధానము 53

,,

మూఢగర్భమున సామాన్యముగ జేయవలసిన

37

శస్త్రవిధానము ,,

38

మూఢగర్భమున సమయోచితశస్త్ర

39

విధానము ,,

,,

సజీవగర్భమున శస్త్రకర్తనిషేధము 54

,,

మూఢగర్భమునం దసాధ్యలక్షణములు ,,

,,

మూఢగర్భమును దీసినపిదప జేయవలసిన

కృత్యము ,,

41

చికిత్సల-ఆహారాదినియమము 55

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
మూఢగర్భమున క్రమముగ నాహారాది		ఉఽస్థిత్తసిరాసంఖ్య	79
నియమములు	55	మెడయందలిసిరాసంఖ్య	80
నూతికావాతములకు బహుత్వము	56	తాలసంధిగతసిరాసంఖ్య	81
గర్భిణి మృతిజెందిన శిశువును వెడలించు		జిహ్వగతసిరాసంఖ్య	82
శస్త్రవిధి	58	నాసాగతసిరాసంఖ్య	83
గర్భస్రావమున చికిత్స	59	నేత్రగతసిరాసంఖ్య	84
ఎనిమిది-తొమ్మిది-పదిమాసములయందు		లలాటగతసిరాసంఖ్య	85
క్షీరప్రయోగము	60	చెవులయందలిసిరాసంఖ్య	86
గర్భమును వృథాభ్రాన్తి	61	శిరోగతసిరాసంఖ్య	87
తృతీయాధ్యాయము.		అవేధ్యసిరాపరిగణనము	88
అంగప్రత్యంగవిభాగము	62	వాతవహాది సిరావిభాగము	89
పంచభూతములు, వానిగుణములు	63	వాతవహాది సిరాలక్షణము	90
పంచభూతములచే గల్గు శరీరావయవ		ధమనులవివరణము	91
విభాగము	64	స్రోతోవివరణము	92
మాతృజ-సితృజ-అత్తజ వస్తువివరణము	65	అస్తస్రోతోవివరణము	93
సాత్త్విజములు	66	స్రోతస్సుల లక్షణము	94
రసజములు	67	స్రోతస్సులు చెడుటకు కారణము	95
సత్త్వ-రజ-స్తమోగుణములచే గల్గులక్షణ		దుష్టస్రోతోలక్షణములు	96
ములు	68	స్రోతోద్వారములు	97
ఏడుత్వక్కుల యుత్పత్తి	69	స్రోతోవ్యధచే గల్గుచుపద్రవములు	98
సప్తకలలయుత్పత్తి	70	గ్రహణీస్వరూపము	99
సప్తాశయముల వివరణము	71	గ్రహణీకృత్సము	100
జీవితమునకు ముఖ్యస్థానములు		జాతరాగ్ని శరీరపోషణమునకు కారణము	101
జాలాది సంఖ్యానిర్ణయము	72	జాతరాగ్ని యాహారమును పచింపజేయు	102
సంధిసంఖ్య	73	క్రమము	103
స్నాయుపేశీసంఖ్యావివరణము	74	ఆహారపరిపాకకాలమున గల్గు ఆవస్థాత్ర	104
సిరాసంఖ్య	75	యము	105
ఉపసిరలు, వానిసంఖ్య	76	ధాత్యగ్నులు వానికృత్యములు	106
శాఖా (హస్తపాద) గతసిరా సంఖ్యా	77	సారకీట్టములు	107
వివరణము	78	కీట్టదైర్ఘ్యవిధ్యము	108
శ్రోణిగతసిరాసంఖ్య	79	రసాదిధాతుత్పత్తిక్రమము	109
పార్శ్వగతసిరాసంఖ్య	80	ధాతువుల మలములు	110
పృష్ఠగతసిరాసంఖ్య	81	ధాతువులసారకీట్టములు, స్నేహకృత్	111
జతరగతసిరాసంఖ్య	82	ష్ట్రము	112

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ఆహారపరిపాకకాలనియమము	100	కాలియందలి మర్తములవిభాగము, అందభి	
భోజ్యధాతు పరివర్తననియమము	101	ఘాతముచే గల్గునుపద్రవములు	122
వృష్యాది ద్రవ్యపరిణామకాలము	102	బాహువులయందలి మర్తముల విశే	
ఔషధవిశేష పరిణామకాలము	"	షము	124
శరీరములొనేకదేశమున వ్యాధిగల్గుటకు		కోష్ఠగతమర్తములు మూడు, అందు గుద	
కారణము	"	మర్తము	"
జాతరాగ్ని ప్రాధాన్యము	104	వస్త్రీనాభి-మర్తములు, వానియభిఘాత	
జాతరాగ్ని భేదములు	"	మున గల్గునుపద్రవములు	"
సమ-నిషమ-తీక్ష్ణ-మందాగ్నుల ప్రత్యేక		ఉరస్సున తొమ్మిదిమర్తములు అందు	
లక్షణములు	105	హృదయమర్తము	125
దేహబలత్రైవిధ్యము	"	స్తనరోహిత-స్తనమూలమర్తములు	"
జాంగల-ఆనూప-సమదేశములు	106	అపస్తంబ మర్తములు	126
మజ్జ, మేదస్సుమున్నగువాని పరిమాణము	"	అపాలాపమర్తములు	"
ఓజస్సు, మస్తిష్కము, రేకస్సు, స్తన్యము,		వీపునందలిమర్తములు పండ్రెండు అందు	
ఆర్తవము, వీనిపరిమితి	107	కటికతరుణానులు	"
సప్రవిభప్రకృతులు వానికారణములు	"	కుకుందర మర్తములు	127
వాతమునకు ప్రాధాన్యము	109	నిశంబమర్తములు	"
వాతప్రకృతిలక్షణములు	"	పార్శ్వసంధియను మర్తములు	"
పితృప్రకృతిలక్షణము	111	బృహతీ వర్తములు	128
శ్లేష్మప్రకృతిలక్షణము	112	అంశుఫలితమర్తములు	"
ద్వంద్వజననీ పాతజప్రకృతిలక్షణ		అంశుమర్తములు	"
ములు	115	అందు నీల మన్యామర్తములు	"
సత్వాదిగణమయ ప్రకృతులు	"	మాతృకామర్తములు ఎనిమిది	129
వయోభేదములు	"	కృకాటికా విధమరమర్తములు	"
శరీరపరిమాణము	116	ఫణమర్తములు	"
శరీరమునందలి యవయవవిశేషముల లక్షణ		అపాంగ-ఆవర్తమర్తములు	"
ములు	117	శంఖమర్తములు	130
ఉత్కృష్టశరీరలక్షణము	118	ఉత్తేజ-స్పృశనీమర్తములు	"
బలప్రమాణజ్ఞానోపాయము	119	శృంగాటకమర్తములు	"
సత్వాదిప్రకృతులు సుఖదుఃఖముల ననుభ		సీమంతమర్తములు	"
వించు క్రమము	120	అభిషేచిమర్తము	131
ఆయువును వృద్ధి నొందించుగుణములు	121	మర్తసామాన్యలక్షణము	"
చతుర్థాధ్యాయము.		మర్తములు మాంసాదిభేదములచే నారు	
మర్తసంఖ్య, వానిసానములు	122	విధములు	"

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
అన్నిమర్తముల కేకరూపత	132	స్థాయి, అస్థాయి రిప్టలక్షణములు	141
మాంసజ మర్తములు పది. వాని వివరణము	,,	రిప్టస్థామాన్యలక్షణము	142
ఎనిమిది అస్థిమర్తములు, వానివివరణము	,,	రూపమునకు సంబంధించినరిప్టము	,,
ఇరుపదిమూడు స్నాయుమర్తములు	,,	ఇంద్రియములకు సంబంధించినరిప్టము	,,
వాని వివరణము	,,	ఓష్ఠాదుల వికృతి	143
ధమనీగతమర్తములు తొమ్మిది వాని వివరణము	133	శిరస్సు, కంఠము మున్నగువానివికృతి	,,
సిరాశ్రయమర్తములు ముప్పదియేడు	,,	ఆరుమాసములలో మృతినొందించురిప్ట	,,
వానివివరణము	,,	లక్షణములు	144
సంధిగతమర్తములు ఇరుపది వానివివరణము	,,	సిరలు రోమకూపములు వీనివికృతి	,,
సంధిగతమర్తములు ఇరుపది వానివివరణము	,,	శిరస్సుకు సంబంధించినవికృతి	,,
మతాస్తరము	134	రేఖారూపములైన వికృతి	145
మాంసమర్తవృధలక్షణము	,,	కొన్నియరిప్టములు	,,
అస్థిమర్తవృధలక్షణము	,,	ఉరోవికృతి	,,
స్నాయుమర్తవృధలక్షణము	,,	వర్ణభేదాదుల వికృతి	,,
ధమనీమర్తవృధలక్షణము	135	యూకామక్షీ కాదిరూపమైన వికృతి	146
సిరామర్తవృధలక్షణము	,,	స్పర్శాదివికృతి	147
సంధిమర్తవృధలక్షణము	,,	చక్షురింద్రియ వికృతిరూపమైనయరి	,,
సద్యఃప్రాణహరమర్తములు పందొమ్మిది	,,	ప్రము	,,
కాలాస్తరప్రాణహరమర్తములు ముప్పది	,,	శ్రోత్రేంద్రియ వృత్యయమున గల్గు	,,
మూడు	136	రిప్టములు	148
విశల్కప్రాణహరమర్తములు మూడు	,,	గంధరసస్పర్శవివర్యయరూపరిప్టలక్షణములు	,,
వైకల్పకరమర్తములు నలుపదిచాల్గు	,,	చికిత్సాది వ్యతిరేకరూపరిప్టములు	149
రుజాకరమర్తములు ఎనిమిది	137	జానవ్యతిరేకరూపరిప్టము	,,
మర్తములకు వేరువేరుగ పరిమాణము	,,	స్వరవికృతిరూపరిప్టలక్షణము	,,
మర్తాభిసూతమున మరణము సంభవించుటకు కారణము	138	శరీరచ్ఛాయాసంబంధమైన రిప్టలక్షణము	150
మర్తాభిసూతమునకు చికిత్స	,,	ఛాయాస్రతిచ్ఛాయాలక్షణము	151
మర్తములయందు ఔరాదులనిషేధము	139	స్రతిచ్ఛాయావికృతిచేసైన రిప్టలక్షణము	,,
మర్తాభిసూతప్రాబల్యము	,,	ఛాయాభేదములు వానిస్రత్యేకలక్షణములు	152
పశ్చాత్తాపాధ్యయము.			
రిప్టలక్షణము	140	ఛాయాగుణములు	153
రిప్టము రెండువిధములు	141	స్రభాభేదములు	,,

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ఛాయా ప్రభలవరస్పరభేదములు, వాని విశేషములు	153	వ్యాధిసామాన్యముగ వేరొక రిష్టలక్షణము	164
కొన్ని రిష్టలక్షణములు	154	వాతాఽపీల ప్టలక్షణములు	165
గుణ-ప్రకృతులవికృతి	156	వాతముయొక్క వికృతిచే గలుగు రిష్టలక్షణములు	165
భక్తి-శీలము మున్నగువానివికృతి	157	వాతవైకృతిరిష్టలక్షణములు	166
వేదనాది వ్యత్యయరూపవికృతి	158	జ్వరవికృతి చేగలుగు రిష్టలక్షణము	167
రోగవ్యత్యయరూపవికృతి	159	కఫజ్వరమునగలుగు రిష్టలక్షణము	168
రోగములకు సంబంధించిన రిష్టలక్షణములు	160	మసూరికలగలుగు రిష్టలక్షణము	169
అందు జ్వరమునకు సంబంధించిన రిష్టములు	161	విస్ఫోటకములగలుగు రిష్టలక్షణములు	170
రక్తపిత్తమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	162	కామలా రిష్టలక్షణములు	171
కానశ్వాసముల రిష్టలక్షణములు	163	మరియొక రిష్టలక్షణము	172
రాజయత్నరిష్టలక్షణము	164	ప్రణసామాన్యమునందు రిష్టలక్షణములు	173
ఛర్దిరిష్టలక్షణములు	165	భగందరమున రిష్టలక్షణములు	174
తృష్ణారోగమున రిష్టలక్షణములు	166	రోగసామాన్యములైన కొన్ని రిష్టములు	175
మదాత్మయమున రిష్టలక్షణములు	167	కొన్ని సామాన్యరిష్టలక్షణములు	176
ఆర్యోరోగమున రిష్టలక్షణములు	168	ఆత్రేయమతమున రిష్టలక్షణములు	177
అతిసారమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	169	రోగిమరణనిర్ణయమును చెప్పవగదనుట	178
అతిసారమున మరికొన్ని రిష్టలక్షణములు	170	రిష్టలక్షణములు కలిగినప్పుడు రోగిని విడచుటకు కారణములు	179
అశ్మరీరోగమున గలుగు రిష్టలక్షణము	171	రిష్టలక్షణపరిజ్ఞానావశ్యకత	180
ప్రమేహమున గలుగు రిష్టలక్షణములు	172	మరణమునంభవింతుటకు ముఖ్య కారణము	181
ప్రమేహపిటికా రిష్టలక్షణములు	173	షష్ఠాధ్యాయము.	182
గుల్మమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	174	దూతలక్షణము	183
ఉదరరోగమున రిష్టలక్షణములు	175	అగ్రాహ్యదూతలక్షణము	184
పాండురోగమున రిష్టలక్షణములు	176	వైద్యునిస్థితినిబట్టి శుభాఽశుభశకన నిర్ణయము	185
శోఫమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	177	రోగముయొక్క గుణములబట్టి శకన పరీక్ష	186
శోఫరోగమున రిష్టలక్షణములు	178	దూతయొక్క చేష్టావిశేషరూపమైన శకునములు	187
శోఫరోగవికృతి	179	కాలవిశేషముచే నైన శుభాఽశుభములు	188
విసర్పమునగలుగు రిష్టలక్షణములు	180		
కుష్ఠవ్యాధిరిష్టలక్షణములు	181		
మరికొన్ని వ్యాధులరిష్టలక్షణములు	182		
రోగసామాన్యముగ రిష్టలక్షణములు	183		
నాతాదివ్యాధులయందు రిష్టలక్షణములు	184		

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
✓ వైద్యునితో సంభాషించునపుడు దుశ్శకునములు కానవచ్చినచో చికిత్స		వృద్ధమును గలిగించునప్పుడు	181
జేయ దగదరుట	174	ప్రమేహమును గలిగించునప్పుడు	„
✓ వైద్యుని బిలచునపుడు ఆవశకునములు	„	ఉష్ణాదమును గలిగించునప్పుడు	„
మరికొన్ని యవశకునములు	175	అపస్తాంబమును గలిగించునప్పుడు	„
పక్షిశకునభేదములు	176	మరణము నొందించునప్పుడు	„
మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు గమనభేదముచే గలుగుశకునములు	„	మరియొక మరణసూచకస్వప్నము	182
కొన్ని జంతుశకునభేదములు	177	నేత్ర రోగమును గలిగించునప్పుడు	„
ఇంద్రధనుస్సు మున్నగువానిశకునములు	„	నేత్ర హిమి గలుగునప్పుడు	„
వైద్యుడు రోగియింటనుండి వచ్చునపుడు శకునభేదములు	„	అశుభశకునములగు కొన్నిస్వప్నములు	„
శకునఫలములు	„	స్వప్న కాలరూపము, స్వప్నముల నముదితఫలము	183
శుభశకునములు	178	సప్తవిధస్వప్న భేదములు	184
స్వప్ననిరూపణము	179	నిష్ఫలస్వప్నములు	185
జ్వరమును కలిగించునప్పుడు	180	శుభశకునమున ఫలమునకు కాలనియమము	„
రక్తసిక్తమును గలిగించునప్పుడు	„	దుస్వప్నాదులకొని	„
రాజయత్నమును గలిగించునప్పుడు	„	సౌమ్యములగునప్పుడు	„
గుల్మరోగమును గలిగించునప్పుడు	„	ఆరోగ్యలక్షణము	187
		శారీరసానము అగుటకు కారణము	„

నిదానస్థానము.

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
ప్రథమాధ్యాయము.		ఉపశయము	193
రోగ పర్యాయనామములు	190	అనువశయము	195
వ్యాధి నెరుంగ నుపాయములు	„	సంప్రాప్తి	196
నిదానలక్షణము, పర్యాయనామములు	191	సంప్రాప్తిభేదములు	„
పూర్వరూపము	„	వికల్పము	197
పూర్వరూపవివరణము	192	ప్రాధాన్యము	„
రూపము	„	బలాబలనిర్ణయము	198
రూపపర్యాయనామములు	„	కాలనిర్ణయము	„

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.
సర్వరోగములకు ముఖ్య కారణములు	199	గ్రహవేశాభిషంగజ్వరలక్షణము
అపితథేదములు	200	హిషధి-విషములచేగలిగిన జ్వర
వాతప్రకోపకారణములు	201	లక్షణములు
పిత్తప్రకోపకారణములు	202	అభిషంగజ్వరములయందు దోష
కఫప్రకోపకారణములు	203	ధము
దోషద్వయప్రకోపకారణములు	204	శాప-అభిచారజ్వరలక్షణములు
త్రిదోషప్రకోపకారణములు	205	అభిచారకజ్వరసంప్రాప్తిక్రమము
వాతాదులు రోగముల గలిగించు	206	జ్వరసామాన్యద్వైవిధ్యము
క్రమము	207	కారీరమానసజ్వరలక్షణము
ద్వితీయాధ్యాయము.	208	సౌమ్యతీక్షణజ్వరములు
జ్వరస్వరూపము	209	అంతరాశ్రయ బహిరశ్రయజ్వ
జ్వరభేదములు, సంఖ్య	210	ప్రాకృత వైకృతజ్వరములు
జ్వరసంప్రాప్తి	211	వర్షాకాలప్రాకృతజ్వరము
జ్వరపూర్వరూపము	212	శరత్కాలప్రాకృతజ్వరము
వాతజ్వరలక్షణములు	213	వసంతకాలప్రాకృతజ్వరము
పిత్తజ్వరలక్షణములు	214	సాధ్య-అసాధ్యజ్వరలక్షణములు
కఫజ్వరలక్షణము	215	సామజ్వరలక్షణము
జ్వరసామాన్యలక్షణములు	216	పచ్యమానజ్వరలక్షణము
దోషద్వయసంసర్గజ్వరసామాన్య	217	నిరామజ్వరలక్షణము
లక్షణము	218	సంతతాదిజ్వరపంచకము
వాతపిత్తజ్వర విశేషలక్షణము	219	సంతతజ్వరసంప్రాప్తి
కఫవాతసంసర్గజ్వరము	220	మలధాతుపాకావస
కఫపిత్తసంసర్గజ్వరము	221	సంతతజ్వరవిముక్తికాలనియమము
సన్నిపాతజ్వరము	222	సంతతజ్వరమునకు దీర్ఘకాలవ్యా
సన్నిపాతజ్వరానసాధ్యత్వలక్షణము	223	ణము
దాహశీతపూర్వ సన్నిపాతజ్వర	224	విషమజ్వరసామాన్యకారణములు
సంప్రాప్తి	225	విషమజ్వరకాలనియతికి కారణము
దాహశీత పూర్వజ్వరములలో తార	226	విషమజ్వరవేగము లీనమగుటకు
తమ్యము	227	ణము
శీతపూర్వసన్నిపాతలక్షణము	228	సంతతాదిజ్వరములు కాలభేదము
దాహపూర్వసన్నిపాతలక్షణము	229	గలుగుటకు హేతువులు
అగంత జ్వరభేదములు	230	విషమజ్వరసామాన్యలక్షణము
అభిఘాతజ్వరసంప్రాప్తిలక్షణము	231	సంతతజ్వరాశ్రయము; లక్షణము
అభిషంగజ్వర కారణములు	232	అన్యేద్యవృత్తజ్వరము

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
తృతీయక జ్వరము	236	శ్వాససామాన్య కారణములు	252
చతుర్థక జ్వరము	237	శ్వాససంప్రాప్తి	253
చతుర్థక వివర్ణయము	237	శ్వాస పూర్వరూపము	254
విషమజ్వరవిశేషములు	238	క్షుద్ర శ్వాసలక్షణము	255
జ్వరమువిడచునప్పుడు కల్పలక్షణములు	239	తమక శ్వాసలక్షణము	256
జ్వరము క్షుణ్ణములు	240	ప్రతమక శ్వాసము	257
తృతీయాధ్యాయము.		ధిన్న శ్వాసలక్షణము	258
రక్తపిత్త కారణములు	241	మహాశ్వాసలక్షణము	259
రక్తమునకును పిత్తమునకును అభేదము	242	ఉర్ధ్వశ్వాసలక్షణము	260
రక్తము వృద్ధియగుటకు కారణములు	243	శ్వాససాధ్యులసాధ్యవివరణము	261
రక్తపిత్తపూర్వరూపము	244	హిక్కుస్వరూపు	262
రక్తపిత్తత్రైవిధ్యము	245	అన్నజహిక్కులక్షణము	263
ఉర్ధ్వగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము	246	క్షుద్ర హిక్కులక్షణము	264
అధోగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము	247	యమలహిక్కులక్షణము	265
ఉభయగతరక్తపిత్తము అసాధ్యము	248	మహాహిక్కులక్షణము	266
ఉభయగతరక్తపిత్తమున శోధనచికిత్సా	249	గంభీరహిక్కులక్షణము	267
సుపపత్తి	250	సాధ్యులసాధ్యహిక్కులక్షణము	268
ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనచికిత్సా	251	హిక్కుశ్వాసముల శీఘ్రకారిత్యము	269
సుపపత్తి	252	ఐశ్వామ్యాధ్యాయము.	
రక్తపిత్తమున గల్గుదోషలక్షణములు	253	రాజయత్న పర్యాయనామము	270
కాసరోగము	254	పర్యాయనామముల కన్వర్థత	271
కాసభేదములు	255	రాజయత్నమునకు నాల్గుకారణములు	272
కాసపూర్వరూపములు	256	రాజయత్నసంప్రాప్తి	273
కాససంప్రాప్తి	257	రాజయత్నపూర్వరూపము	274
వాతకాసలక్షణము	258	రాజయత్నమున దేకాదశరూపములు	275
పిత్తకాసలక్షణము	259	రాజయత్నోపద్రవములు	276
కఫజకాసలక్షణము	260	రాజయత్నమున వాతాదులచే గల్గువిశేష	277
క్షుతజకాసనిదానలక్షణములు	261	లక్షణములు	278
క్షయజకాసలక్షణము	262	ఆహారరసముచే ధాతువులు పుష్టినొందని	279
క్షయజక్షుతజకాసములసాధ్యసాధ్యత్వము	263	కారణము	280
కాససామాన్య సాధ్యసాధ్యత్వము	264	క్షయసాధ్యులసాధ్యనిర్ణయము	281
కాసోపేక్షచే గల్గునుపద్రవములు	265	స్వరభేదనిదానము; దానిసంఖ్య	282
చతుర్థాధ్యాయము.		వాతికస్వరభేదము	283
శ్వాసనిదానము	266	పైతికస్వరభేదలక్షణము	284

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సం
శైష్వికాదిభేదములు	269	మద్యపాననింద	269
ఆరోచకనిదానము, దానిభేదములు	270	మద్యమునందలిదోషములు	270
వాతాద్యరోచకముల ప్రత్యేకలక్షణములు	271	మద్యసేవనమున గలుగుగుణదోషములు	271
ఛర్దినిదానము, వానిభేదములు	271	మద్యపానమున కర్హులు	271
వాతకచ్ఛర్దిసంప్రాప్తి, లక్షణము	272	పానానర్హులు	272
పైత్తికచ్ఛర్దిలక్షణము	272	మదాత్యయము దానిభేదములు	272
కఫజచ్ఛర్దిలక్షణము	272	మదాత్యయసామాన్యలక్షణములు	272
సాన్నిపాతకచ్ఛర్దిలక్షణము	273	వాతకమదాత్యయలక్షణములు	273
అగంతుకచ్ఛర్దిలక్షణము	273	పైత్తికమదాత్యయలక్షణము	273
క్రిమిజాదిచ్ఛర్దివిశేషములు	273	కఫజమదాత్యయలక్షణము	273
హృద్రోగనిదానము	274	అయుక్తమద్య సేవచేగలుగురోగములు	274
వాతకహృద్రోగలక్షణము	274	ధ్వంసకవిక్షయలక్షణములు	274
పైత్తికహృద్రోగలక్షణము	274	మద్యపాననివృత్తిచే గల్గునారోగ్యము	274
శైష్వికసాన్నిపాతకహృద్రోగలక్షణము	275	మద-మూర్ఛా-సన్యాసనిదానము	275
కృమిజహృద్రోగలక్షణములు	275	మదభేదములు	275
తృష్ణారోగము - దానిభేదములు	275	వాతజమదలక్షణము	275
తృష్ణాసంప్రాప్తిసామాన్యలక్షణము	276	పిత్త-కఫజమదలక్షణము	276
వాతజతృష్ణాపాలక్షణము	276	సన్నిపాత-రక్త-మద్యజమదలక్షణములు	276
పిత్తజతృష్ణాపాలక్షణము	277	విషజమదలక్షణము	277
కఫజతృష్ణాపాలక్షణము	277	వాతజమూర్ఛాలక్షణము	277
అమజతృష్ణాపాలక్షణము	277	పిత్తజమూర్ఛాలక్షణము	277
శీతోష్ణచారమునగల్గుపైత్తికతృష్ణ	278	కఫజమూర్ఛాలక్షణము	278
అహారభేదమున గల్గుతృష్ణాపాలక్షణము	278	సాన్నిపాతకమూర్ఛాలక్షణము	278
క్షయజతృష్ణాపాలక్షణము	278	మూర్ఛాదులకును సన్యాసమునకును గల భేదము	278
ఉపసర్గజతృష్ణాపాలక్షణము	279	సన్యాసలక్షణము	279
షష్ఠాధ్యాయము.	279	సన్యాసమున శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత	279
మద్యగుణములు	280	అయుక్తముగ మద్యము సేవించిన గల్గు దోషము	280
విషమద్యములకు భేదము	280	యుక్తియుక్తమద్యసేవగుణము	280
మద్యముచేచిత్తవీకారముకల్గువిధము	281	సప్తమూర్ఛాధ్యాయము.	281
ద్వితీయమదము	281	అరోగ్యోగసంప్రాప్తి-అనర్థత	281
ద్వితీయ తృతీయ మదసంధి	282	అరోగ్యోగదైవిధ్యము	282
పైశ్చిన్నమదానన్య ప్రభావము	282	గుదము, వశేలు, వానిపరిమాణము	282
తృతీయమదము			

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
సహజార్థోరోగ కారణము	293	పైత్తికగ్రహణీరోగలక్షణము	310
సహజార్థోలక్షణములు	294	కఫజ-సన్నిపాతజ గ్రహణీరోగలక్షణములు	311
మధ్యకాలమునబుట్టినయర్హస్సుభేదము	295	అగ్నిభేదముచే గ్రహణీదోషములు	312
శుష్కార్ద్రముల చెందివిభాగము	296	మహారోగములు	313
అర్హోనిదానము-సంప్రాప్తి	297	నవమాధ్యాయము	314
అర్హస్సులపూర్వరూపము	298	పస్త్యాదులకేకసంబంధితత్వము	315
అర్హోరోగసామాన్యలక్షణములు	299	మూత్రాఘాతసంప్రాప్తి	316
వాతికార్హోలక్షణము	300	నాతాదిమూత్రాఘాతలక్షణము	317
పైత్తికార్హోలక్షణము	301	అశ్మరీసంప్రాప్తి, దానిభేదములు	318
కఫజార్హోలక్షణము	302	అశ్మరీపూర్వరూపము	319
సంసర్గజసన్నిపాతజార్హోలక్షణములు	303	అశ్మరీసామాన్యలక్షణములు	320
రక్తజార్హోలక్షణము	304	వాతికాశ్మరీలక్షణము	321
ఉదావర్తనిదానము, లక్షణములు	305	పైత్తికాశ్మరీలక్షణము	322
అసాధ్యైర్హోలక్షణము	306	కఫజైర్హోలక్షణము	323
మేధాస్థిస్థానములయర్హోవివరణము	307	వాతాద్యశ్మరులు బాలురకు సంభవించు	324
చర్మకీలములలక్షణము	308	ననుట	325
వాతాదిచర్మకీలముల లక్షణము	309	శుక్రాశ్మరీసంప్రాప్తిలక్షణము	326
అర్హోవ్యాధికి శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత	310	శర్మరాల్లక్షణము	327
అప్యమాధ్యాయము.	311	వాతపిండసంప్రాప్తి, లక్షణము	328
అతిసారభేదములు	312	వాతాఽస్థిలక్షణము	329
అతిసారసంప్రాప్తి	313	వాతకుండలికాల్లక్షణము	330
అతిసారపూర్వరూపము	314	మూత్రాతీతలక్షణము	331
వాతికాతిసారలక్షణము	315	మూత్రజతరలక్షణము	332
పిత్తాతిసారలక్షణము	316	మూత్రోత్సంగలక్షణము	333
కఫజసన్నిపాతజాతిసారలక్షణములు	317	మూత్రగ్రానిలక్షణము	334
భయశోకాతిసారలక్షణములు	318	మూత్రశుక్లలక్షణము	335
అతిసారపైత్తివిధ్యము	319	విడ్విహూతలక్షణము	336
గ్రహణీరోగలక్షణము	320	ఉష్ణవాతలక్షణము	337
అతిసారమున కన్వర్ధత	321	మూత్రక్షయలక్షణము	338
గ్రహణీరోగన్వరూపము	322	మూత్రసాదలక్షణము	339
గ్రహణీరోగ భేదములు	323	దశమాధ్యాయము.	340
గ్రహణీరోగపూర్వరూపములు	324	ప్రమేహములవివరణము	341
గ్రహణీరోగసామాన్యలక్షణములు	325	ప్రమేహకారణములు	342
వాతజగ్రహణీరోగలక్షణము	326		

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
కఫజప్రమేహసంప్రాప్తి	322	కృచ్ఛసాధ్యప్రమేహపిటికలు	330
పిత్తవాతప్రమేహసంప్రాప్తులు	,,	సాధ్యపిటికలు	,,
సాధ్యాఽఽసాధ్యప్రమేహవివరణము	,,	పిటికలయందు దోషాధిక్యము	,,
ప్రమేహసామాన్యలక్షణము	323	ప్రమేహసంబంధములేక పిటికలు జనించు	క్రమము
కఫజమేహములుపడి; అందుదకమేహము	324		331
ఇక్షుమేహసాంద్రమేహములు	,,	(మూత్రసంబంధమైన) రక్తపిత్తము	,,
సురామేహపిష్టమేహములు	,,	ప్రమేహపూర్వరూపములు	,,
శుక్రమేహసికతామేహములు	,,	ప్రమేహములయందు దోషసంబంధ	
శీతమేహశస్త్రేహలాలామేహములు	325	నియమక్రమము	332
పిత్తజమేహములు ఆరు; అందు ఊర-నీల-		సాధ్యాసాధ్యవిశేషనిర్ణయము	,,
కాలమేహములు	,,	ఏ కాదశాధ్యాయము.	
హరిద్ర-మాంజిష్ఠ-రక్తమేహములు	,,	విద్రధికారణములు, సంప్రాప్తి, సంఖ్య	334
వాతజనితమేహములు నాలుగు; అందు		బాహ్యవర్షిద్రధిభేదములు	,,
వసామేహమజ్జమేహము	326	విద్రధిజనించు సానములు	335
హస్తిమేహము	,,	వాతవిద్రధిలక్షణము	,,
మధుమేహము, దానిద్వైవిధ్యము	,,	పిత్తవిద్రధిలక్షణములు	,,
ఆవృతవాతజమధుమేహలక్షణము	,,	కఫజవిద్రధిసన్నిపాతవిద్రధిలక్షణములు	336
ప్రమేహోపేక్షచే గల్గుమధుమేహ		వాతాదిజనితబాహ్యభృంతరవిద్రధిభేద	
త్వము	327	ములు	,,
కఫజప్రమేహోపద్రవములు	,,	రక్తజవిద్రధిలక్షణము	,,
వైతికప్రమేహోపద్రవములు	,,	క్షతజవిద్రధిలక్షణము	,,
వాతకప్రమేహములయందు కలుగునుప		విద్రధులయందు స్థలభేదముచే గలుగు	
ద్రవములు	328	నుపద్రవములు	337
ప్రమేహపిటికలు	,,	విద్రధులయూపమక్యాదిలక్షణములు	,,
శరాపికాలక్షణము	,,	విద్రధులయందు స్రావక్రమము	338
కచ్చపికాలక్షణము	,,	ఆసాధ్యవిద్రధులు	,,
జాలినీలక్షణము	329	స్తనవిద్రధి సంప్రాప్తిలక్షణములు	,,
నిసతాలక్షణము	,,	వృద్ధినిదానము, సంప్రాప్తి	339
ఆలదీలక్షణము	,,	వృద్ధిరోగభేదములు	,,
మసూరికాలక్షణము	,,	వాతజవృద్ధి	,,
సర్పిణికాలక్షణము	,,	పిత్తజవృద్ధి	340
పుత్రిణీవిదారీలక్షణము	330	కఫజవృద్ధి	,,

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.	సంఖ్య.
రక్తజవృద్ధి	340	వాతోదరలక్షణము	351
మేదోతవృద్ధి	,,	పిత్తోదరలక్షణము	352
మూత్రజనిత ఆండవృద్ధి	,,	కఫోదరలక్షణము	,,
అంత్రవృద్ధిలక్షణము	341	సన్నిపాతోదరలక్షణము	353
గుల్మసామాన్యలక్షణసంప్రాప్తులు	,,	స్థిహోదరనిదాన-సంప్రాప్తి - సామాన్య	
గుల్మసామాన్యనిదానాదులు	342	లక్షణములు	,,
వాతగుల్మనిదానము, సంప్రాప్తి	343	స్థిహోదరమున వాత-సిత్త-కఫ-లక్షణ	
వాతగుల్మలక్షణములు	344	ములు	355
సిత్తగుల్మలక్షణము	,,	యకృదుదరలక్షణము	,,
కఫజగుల్మలక్షణము	,,	బద్ధోదరసంప్రాప్తిలక్షణము	,,
వాతాదిగుల్మములకు సానాదిసిర్ణయము	345	చిద్రోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు	356
ద్వంద్వజగుల్మలక్షణములు	,,	జలోదరనిదానసంప్రాప్తిలక్షణములు	357
సాన్నిపాతికగుల్మలక్షణము	,,	ఉదరములు జలోదరముగ మారుక్రమము,,	
రక్తగుల్మసంప్రాప్తి సామాన్యలక్షణము	,,	కృచ్ఛసాధ్య అసాధ్యోదరములు	358
రక్తగుల్మవిశేషలక్షణములు	246	త్రయోదశాధ్యాయము,	
గర్భమునకుగుల్మమునకును పరస్పరభేదము	,,	పాండురోగనిదానము, సంప్రాప్తి	360
గుల్మవిద్రధులకు పరస్పరభేదము	347	పాండురోగసామాన్యలక్షణములు	361
ఆనాహలక్షణము	,,	పాండురోగ భేదములు	362
సుశ్రుతమున ప్రత్యాధ్దానలక్షణ మిట్లు		పాండురోగ పూర్వరూపము	,,
చెప్పబడియె	348	వాతిక పాండులక్షణము	,,
ఆస్తిలా ప్రత్యస్థిలాలక్షణము	,,	వైతిక పాండులక్షణము	363
తూసి ప్రతూసిలక్షణములు	,,	కఫజసన్నిపాతజ పాండురోగలక్షణములు,,	
గుల్మపూర్వరూపములు	,,	మృజ్జపాండురోగ సంప్రాప్తిలక్షణములు,,	
దావదశాధ్యాయము.		కామలానిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు	364
ఉదరనిదానము	349	కుంభ కామలాలక్షణము	365
ఉదరసంప్రాప్తి, సంఖ్యాభేదములు	,,	హలీమకలక్షణము	,,
ఉదరరోగ పీడితులస్వరూపము	350	శోఫనిదానము	,,
ఉదరపూర్వరూపము	,,	శోఫసంప్రాప్తి	366
ఉదరసామాన్యలక్షణము	351	శోఫభేదములు	,,
జలములేని యుదరముల సామాన్యలక్షణము	,,	శోఫజనించుటకు హేతువులు, సంప్రాప్తి	367
		శోఫపూర్వరూపము	368

విషయము.	సంఖ్య.	విషయము.
వాతజశోఫలక్షణము	368	మండలకుష్ఠలక్షణము
పిత్తజశోఫలక్షణములు	369	విచర్చికాకుష్ఠలక్షణము
కఫజశోఫలక్షణము	"	బుక్షజిహ్వకుష్ఠలక్షణము
సంసర్గ-సన్నిపాతజశోఫలక్షణములు	"	చర్మ-విక-కిటిభకుష్ఠలక్షణములు
ఆగంతుశోఫలక్షణము	370	సిద్ధకుష్ఠలక్షణము
విషజశోఫలక్షణము	"	అలస-విషాదికాకుష్ఠలక్షణము
సాధ్యా-సాధ్యశోఫములు	371	ద-దుకుష్ఠలక్షణము
విసర్పనిదానము	"	శతారుకుష్ఠలక్షణము
విసర్పమున దోషదూష్యవిభాగము	"	పుండరీకకుష్ఠలక్షణము
అధిష్ఠానభేదముచే విసర్పభేదములు	"	విసోఫితపామాకుష్ఠములలక్షణములు
విసర్పము వ్యాపించుక్రమము	372	చర్మదలకుష్ఠలక్షణము
అస్తరాశ్రయ-బహిరాశ్రయవిసర్ప లక్షణములు	"	కాకణకుష్ఠలక్షణము
వాతవిసర్పలక్షణము	"	కుష్ఠములయందు చాతాదిభేదముల గణ
పిత్త-కఫజవిసర్పలక్షణములు	"	నించువిధము
విసర్పమును పేక్షించుటచే గలుగువిశేష ములు	373	ఆసాధ్యకుష్ఠములు
వాతపిత్తజవిసర్ప(ఆగ్నివిసర్ప)లక్షణము	"	యాప్య-కృచ్ఛ)సాధ్య - సుసాధ్యకుష్ఠ ములు
కఫవాతజ(గ్రంథి)విసర్పలక్షణము	374	రసాదిధాతుగతకుష్ఠలక్షణములు
కఫపిత్తజ(కర్దమ)విసర్పలక్షణము	375	శ్విత్ర నిదానము
సాన్నిపాతికవిసర్పలక్షణము	376	వాతాదిశ్విత్రలక్షణములు
క్షతజవిసర్పలక్షణము	"	శ్విత్రమునకు కృచ్ఛ)త్వము
విసర్పసాధ్యా-సాధ్యనిర్ణయము	"	సాధ్యాసాధ్యశ్విత్రలక్షణములు
చతుర్దశాధ్యాయము.	"	సాంక్రామికవ్యాధులు
కుష్ఠనిదానము, సంప్రాప్తి	377	కృమిభేదములు
కుష్ఠశబ్దమున కన్వర్థ	"	క్రిమిచాతుర్విధ్యము
కుష్ఠభేదములు	378	బాహ్యక్రిములు; వానివలనగల్గెగము
వాతాదికుష్ఠవిభాగము, మహాకుష్ఠములు	"	అస్తరక్రిములు, వానియత్పత్తి
కుష్ఠపూర్వరూపము	379	మలజక్రిములవిశేష కారణములు
కపాలకుష్ఠలక్షణము	380	అమాశయమునందలికఫక్రములలక్షణము
కౌదుంబరకుష్ఠలక్షణము	"	రక్తజక్రిములు, వానిభేదములు, వాని కృత్యములు
	"	పురిషజక్రిమిభేదములు వానికృత్యములు

విషయము.

.సంఖ్య

ః ఇంద్రశాధ్యాయము.

శరీరశుభాఽశుభములకు వాతము కారణమునుట 391

వాతము నిశ్చయకారణమని నిరూపించుట,,
వాతకృత్యములవిభాగము, విమర్శనము 392

రెండువిధములగువాత ప్రకోపకారణము,,
పక్షాశయప్రకుపితవాతకృత్యములు 393

ఆమాశయాదిప్రకుపితవాతలక్షణము,,
రక్తమునప్రకుపితమైనవాతలక్షణము,,

మాంస-మేదోగత వాతలక్షణము 394
అసి-మజ్జగతవాతలక్షణములు,,

శుక్రగతప్రకుపితవాతలక్షణము,,
సిరా-స్నాయుగతవాతలక్షణములు 395

సంధిగతవాత ప్రకోపలక్షణము,,
సర్వాంగప్రకుపితవాతలక్షణము,,

ఆక్షేపకవాతలక్షణము,,
అపతస్త్ర-అపతానకవాతలక్షణములు,,

అపతంత్రకకృచ్ఛసాధ్యత్వము. 396
అస్తరాయామలక్షణము,,

బాహ్యయామలక్షణము 397
వ్రణాయామలక్షణము,,

ఆక్షేపకములయందు స్వస్థతకు అనధి 398
హనుగ్రహవాతలక్షణము,,

జిహ్వస్తంభవాతలక్షణము,,
అర్ధితవాతలక్షణము,,

ఓరాగ్రహవాతలక్షణము 399
ఏకాంగ(పక్షవధ)వాతలక్షణము,,

సర్వాంగవాతలక్షణము 400
ప్రచ్ఛసాధ్య-అసాధ్యపక్షవధలక్షణము,,

సంధికవాతలక్షణము,,
వబాహుకవాతలక్షణము,,
శాస్త్రివాతలక్షణము 401

విషయము.

సంఖ్య.

ఖంజ-వంగువాతములలక్షణము 401
కడాయఖంజవాతలక్షణము,,

ఊరుస్తంభనిదాన-సంప్రాప్తిలక్షణము,,
క్రోమృకశీర్షలక్షణము 402

వాతకంటకలక్షణములు,,
గృధ్రనీవాతలక్షణము 403

ఖల్లివాతలక్షణము,,
పాదహర్షలక్షణము,,

పాదదాహలక్షణము,,
పోడశాధ్యాయము.

వాతరక్తనిదానము-సంప్రాప్తి 404
వాతరక్తపూర్వరూపము 405

వాతరక్తము వ్యాపించుక్రమము,,
ఉత్తాన-గమ్భీరభేదములచే వాతరక్త

ద్వైవిధ్యము 406
ఉత్తానవాతరక్తలక్షణము,,

గంభీరవాతరక్తలక్షణము,,
వాతాధికవాతరక్తలక్షణము 407

రక్తాధికవాతరక్తలక్షణము,,
వీత్రాధికవాతరక్తలక్షణము,,

ః సాధిక-ద్వంద్వజవాతరక్తలక్షణము,,
సాధ్యసాధ్య వాతరక్తములు 408

వాతరక్తముచే ప్రాణహానికలుగురీతి,,
ప్రాణవాతప్రకోపములు దానగలుగు

రోగములు,,
ఉదానవాతప్రకోపకారణములు, దాన

గలుగు రోగములు 409
వ్యానవాతప్రకోపముకారణములు, దాన

గలుగురోగములు,,
సమానవాతప్రకోపకారణములు, దానం

గలుగురోగములు 410
అపానవాతప్రకోపకారణములు, దానం

విషయము.

సంఖ్య.

నిషయము.

స

సామన్విరామవాతలక్షణములు

411 మూత్రావృతవాతలక్షణము

ఆవరణవాతభేదములు, అందు వీక్షవృత

విడావృతవాతలక్షణము

వాతలక్షణము

,, సర్వధాత్వావృతవాతలక్షణము

కఫావృతవాతలక్షణము

412 వీక్షావృతమైనప్రాణాదివాతలక్షణము

రక్తావృతవాతలక్షణము

,, ప్రాణాదివాతముల పరస్పరావరణభే

మాంసావృతవాతలక్షణము

,, ములు

మేదస్సుచేనావరింపబడినవాతలక్షణము,,

412 వాతములపరస్పరావరణలక్షణము

అస్థ్యావృతవాతలక్షణము

413 ప్రాణాభివాతములకు సుసర్గదీక్షణ

మజ్జావృతలక్షణము

,, లచే గలుగునావరణసంఖ్య

శుక్రావృతవాతలక్షణము

,, ఆవరణవాతాసాధ్యత్వము

అన్నావృతవాతలక్షణము

శ్రీ రస్తు.

అష్టాంగహృదయము

సాంధ్రతాత్పర్యము.

శారీరస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

అవ. లోకమున మిత్యాహారాదులచే సంప్రాప్తములగు రోగములనుండి తొలగించి మనుజుల యారోగ్యమును పరిపాలించు నుద్దేశముతో శ్రీవాగ్భటాచార్యుండు హేతులక్షణ బౌద్ధధస్కంధరూపమైన చికిత్సాప్రధానతంత్రమును చెప్పుచు సూత్రస్థానమున చికిత్సను వివరించునపుడు “కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగ” అని యుపక్రమించి కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, మున్నగు నష్టాంగములను సూచనామాత్రముగ జెప్పెను. అందు కాయచికిత్స మొదటిది. ధర్మార్థకామమోక్షములకు ముఖ్యసాధనమైన శరీరమున జాగ్రత్తవ్యాధులకు అధిష్ఠానము, అట్టి యధిష్ఠానమైన శరీరముయొక్క బాహ్యభ్యంతరవిభాగముల జక్కగ దెలియక దాని నాధారముగజేసి సంభవించురోగముల గమనించి చికిత్సజేయ వలనుపడదు. కావున సూత్రస్థానమును జెప్పినదివ శరీరమునకు సంబంధించిన విషయముల స్ఫుటముగ చెబువునట్టి శారీరస్థానముయె చెప్పెను — అందును శరీరోత్పత్తికి గర్భధారణము కారణము కావున ముందు గర్భోత్పత్తిక్రమము ఈ యధ్యాయమున చెలువబడును:—

సూ. అథాతో గర్భానక్రాంతి శారీరం వ్యాఖ్యాస్యమః,

ఇతి హస్తాహు గత్రేయాదయోమహర్షయః.

—ॐ వ్యాఖ్యానప్రారంభమున మంగళాచరణము. ॐ—

శ్రీవత్సాజ్గ్రీత వక్షసంగుణాదిం శ్రీజానిచూర్తావనం,

చిన్తాత్రం చిదబిద్విభేదరహితం సత్స్వప్రకాశంవిభుమ్.

అ॥శా

భూమానం బహిరస్త రస్థమనురైస్తో హ్వాన్యమానందా,
 నేవేవాఙ్మనసోరతీతమమితా నస్తాప్తయే భూయసా.
 సత్వాత్రేయం చరకం చాచార్యం సుశ్రుతం మునీష్యమహమ్,
 వాగ్భట నిగదితమమలం శారీరం వ్యాకరోమి స నిదానమ్.
 పూర్వై రాష్ట్ర్యావివృతాః భాగాశ్చాన్యే జనోపకృతయేఽతః,
 పరిశిష్టమేతదుభయం వ్యాకుర్వే భగవతః కృపాతేశాత్.

శరీరము సుద్దేశించి చెప్పబడిన గ్రంథము శారీరము. గర్భావక్రాంతియన గర్భము యొక్క సంప్రాప్తి. సూత్ర సానమును జెప్పిన సిద్ధప గర్భము సంప్రాప్తించు విధమును తెలియజేయు శరీరము సుద్దేశించిన గ్రంథమును (అధ్యాయమును) ఆత్రేయాదిమహర్షులు చెప్పిన పద్ధతికి న్యూనాతిరేకముగాకుండ వివరించెదననిభావము. (స్వకల్పితముగాక ఆత్రేయాదిమహర్షుల పద్ధతి నవలంబించి గర్భావక్రాంతి శారీరమును జెప్పెదననుటచేత తాజెప్పునదియెల్ల ప్రాచీన ఋషిసమ్మతమని ప్రామాణికత తెలియుచున్నది.)

— గర్భోత్పత్తి. —

శుద్ధే శుక్రా ర్తవే సత్వః స్వకర్తృక్లేశచోదితః,
 గర్భస్సమృద్యతే యుక్తివశాద్గ్నిరివాఽరణౌ.

పురుషులకు సప్తమధాతురూపమైనది శుక్రము, స్త్రీలకు ప్రసవమార్గమునుండి ప్రతిమాసమునను వెడలునట్టి రక్తము ఆర్తము. అయ్యది కొంచెము నలుపురంగుకల్లి గంధరహితమై వాతముచేత ప్రేరితమై ప్రతిమాసమునను ప్రసవమార్గమునుండి బైట వెడలును. జీవుడు తాను పూర్వజన్మమునజేసిన శుభాఽశుభకర్మములచేతను, అవిద్య, అస్మిత, రాగ ద్వేషములు, అభినివేశము, అను నీక్లేశములచేతను ప్రేరితుడై వాతపిత్తకఫములచే చెడకుండు పైజెప్పిన (తల్లిదండ్రులకు సంబంధించిన) శుక్తిర్తవములయందు యుక్తవశముగజేరి, ఆరణులయందు మంథిప్రమంథుల సంధించి మధనమును యుక్తియుక్తముగజేసినపుడు అగ్నిపాడనూపుభంగి గర్భరూపముగ పరిణమించును.

ఇచ్చట తల్లిదండ్రుల శుక్రా ర్తవములు గర్భోత్పత్తికి బీజము. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే చెడకయుండవలెను. వానిచేచెడిన శుక్రా ర్తవములు గర్భోత్పత్తికి సమర్థములుకావు. సత్వమనజీవుఁడు, అట్టిజీవుడు శుద్ధమైన శుక్రా ర్తవముల నధిష్టించునపుడు ఈమూడిటి సంయోగమున గర్భమేర్పడును. జీవునకు శుక్రా ర్తవములతో సంబంధము కల్గుటకు తాను తొలిపుట్టువునజేసిన శుభాశుభకర్మలను అయిదు క్లేశములును ప్రేరేపించుటయే కారణము. “క్లేశయన్తి (దుఃఖయన్తి) లోకానితిక్లేశాః” అనువ్యుత్పత్తి

చేత ప్రాణిసామాన్యముగ (జననమరణరూపమైన) కష్టముల గల్గించునది యనియర్థము. అందు ఒకవస్తువునందు భ్రాంతికల్పితముగల్గిన యన్యధాజ్ఞానము అవిద్య, శరీరాదుల కతీతమైనయాత్మ వేరొందులేదను విరుద్ధజ్ఞానము అస్తిత, దుఃఖమునుకల్గించు మనోవి షేషము ద్వేషము, సుఖమును కల్గించునది రాగము. మూఢమైనజ్ఞానము అభినివేశము. ఇవియ క్లేశములు.

అరణియందు లీనముగనుండు అగ్ని యుక్తియుక్తముగ మథించినగాని అగ్ని వెలువడదు. ఆరీతిగ నే జీవునకు శుక్రశోణితముతో సంబంధము యుక్తియుక్తముగ నుండినగాని గర్భము కలుగబోదు. మరియు సట్టిశుక్రశోణితములతో సంబంధము జీవునకు కలుటకు కర్తంబును క్లేశంబులును కారణములు. కావుననే విరాగులుగనుండు వారికి కర్తకేశనసంబంధము లేదు. కావున వారికి జన్మముకల్గదు. ఈవిషయము గ్రంథాంతరమున నిట్లుచెప్పబడినది. — “చిత్తమేవహిసంసారి రాగాదిక్లేశ దూషితమ్, తదేవతైరినిర్మక్తం భవాన్త ఇతికథ్యతే”

—ॐ గర్భవృద్ధికారణములు. ॐ—

బీజాత్మకై ర్మహాభూతైః సూక్ష్మైస్సత్వాన్మగైశ్చ సః,
మాతుశ్చాహారసజైః క్రమాత్కుఠౌ వివర్ధతే. ౨

పుణిమి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము ననుసీవంచమహాభూతములును గర్భమును కల్గించ సమర్థములైన శుక్రాత్తవములయందు మిక్కిలి సూక్ష్మములై యోగి మనోదృశ్యములై చేరియుండును. మరియు నయ్యవి యట్టి బీజరూపమునొంది జీవునితోగూడ నియతముగ జేరియుండును. అట్టి పరమాణురూపములై శుక్రాత్తవముల యందుజేరి జీవునితో నిత్యసంబంధముగల మహాభూత సూక్ష్మాంశములచే కుక్షియందలి గర్భము నానాటవృద్ధి నొందును. మరియు తల్లిభుజించు ఆహారసమునగల్గు మిక్కిలి సూక్ష్మములైన పంచమహాభూతములచే గూడ గర్భము నానాటవృద్ధి నొందును.

[తల్లిభుజించిన యాహారము వక్స్యముగనై రసముగ నేర్పడును. అట్టిరసము తల్లి యొక్క కుక్షియందుండునపుడు (చెరువు నీటిచేనిండియున్నపుడు చెరువుకట్టకు చేరువ నున్నపైరు ఆనీటియూటచేతనే పెరుగువిధముగ) తల్లియొక్క ఆహారరసమునకు సమీపముననున్న గర్భంబును వృద్ధి నొందునని భావము.]

—ॐ గర్భాశయమున జీవుడు చేరెననుటకు యుక్తి. ॐ—

తేజో యథార్కరశ్చీనాం స్ఫుటికేన తిరస్కృతమ్,
నేఘనం దృశ్యతే గచ్ఛత్సత్వో గర్భాశయం తథా.

సూర్యకాంతపుమణిక్రింద నొక పారకపుల్లనుచినయెడ సూర్యునియొక్క
 తేజస్సు మణి యడ్డముగనున్నను క్రిందనుండుపుల్లను దహించును. ఇచ్చట సూర్యుని
 యొక్క తేజస్సు మణిచే నడ్డగింపబడియుండుటవలన తేజస్సు ఇంధనము దగ్గిరకుబో
 వుట కనబడదు. అయినను పుల్ల దహింపబడుటంగని తేజస్సంబంధముకలదని నిశ్చయ
 ముగ నూహించెదము. ఆవిధముగ నే జీవుడు మిక్కిలి యదృశ్యపదార్థము కావున
 గర్భాశయమున జేరునపుడు తెలియబడదు. ఆట్టి జీవున కనపాయముగ ననువర్తించి
 యుండు మహాభూతసూక్ష్మశములును గోచరములుగావు. అయినను నానాటగర్భము
 వృద్ధినొందు కార్యమునుబట్టి జీవుడును తదనుసారములగు పంచభూత సూక్ష్మాణువులును
 గర్భాశయమున జేరినవని యూహింపదగును.

— ౭౭ ఒకజీవుడె నానారూపములుగ జనించుటకు కారణము. —

కారణాను విధాయిత్యాత్ కార్యాణాం తత్త్వభావతా,
 నానాయోన్యాకృతీః సత్త్వో ధత్తైతోద్రుతలోహవత్. ౪

లోకమున ఖుటాదికార్యములన్నియు అవశ్యముగ కారణముల ననుకరించుయుం
 డుటస్వభావసిద్ధమైన గుణము. కావున కార్యములన్నియు కార్యమునకు సదృశములైన
 స్వభావముకలియే యుండును. వెండిమున్నగు లోహమునుకరించి అనేకరూపములు
 (మనుష్యాకారము, ఇతరజంతువుల యాకారములును)గ మూసల నిర్మించి అందుబోసిన
 యెడ మూసయెట్టి యాకారము కల్గియుండునో అట్టిరూపమే యందుంచబడిన లోహ
 మునకును కల్గును. ఇచ్చట లోహమొక్కరూపమేయైనను కారణమైన మూసకనుగుణ
 మైన మనుష్యాద్యాకారములే క్లిన్నభిన్నముగ సంభవించును. కావున జీవుడువికరూప
 మైనను దానికి కారణభేదమునంజేసి మనుష్యాది ఆకారభేదముకల్గును.

— ౭౮ స్త్రీపురుషసపుంసకజన్మములుకల్గుకారణము. —

అతవచశుక్రస్య బాహుళ్యా జ్ఞాయతేపుమాణ,
 రక్తస్య స్త్రీతయోస్సామ్యేకీభః.

తైవాక్యముచేత కార్యకారణములు అవశ్యముగ సాదృశ్యము కల్గియుండు
 నని యేర్పడినది. ఆరెండిటికిని సాదృశ్యముండుటంజేసియే శుక్రార్థముల రెండింటిలో
 పురుషుని రేతనైస్సశుక్రము అధికముగనుండి స్త్రీరేతనైస్స యార్థము తక్కువగ
 నుండినయెడ (బలప్రముగనున్న శుక్రము బలహీనమైన యార్థమును దిరస్కరించి)
 పురుషుడు జన్మించును. ఈవిధముగ నే యార్థము అధికముగనుండి శుక్రముతక్కువ
 యగునపుడు స్త్రీశిశువుకల్గును. అటుగాక శుక్రార్థములురెండును సమముగనున్నపుడు
 స్త్రీ పురుషచిహ్నములు మిశ్రమైన సపుంసకుడుపుట్టును.

స్త్రీ పురుషజన్మములు కలుగుటకు కారణములు తంత్రాస్తరముననిట్లు చెప్పబడి
 :—“స్త్రీ పుంసయోస్సుసంయోగే యద్యాదౌవిస్మజేత్సుమాన్, శుక్రం తతః
 మాన్ పీరిః జాయతేబలవాన్ దృఢః. అథ చేద్వనితాపూర్వం విస్మజేద్దక్తసంయు
 ఁ, తతోరూపాన్వితాకన్యా జాయతేదృఢసంయుతా” స్త్రీ పురుషులిరువురును
 భోగముజేయు సమయమున పురుషుడు శుక్రమును స్త్రీకన్నముందుగ విసర్జించిన
 యెడ మిక్కిలి బలవంతుడగు దృఢగాత్రుడగు పీరుడగునగు పురుషుడుపుట్టును. అటు
 క స్త్రీ యార్తావము పురుషునకన్న ముందువిసర్జించినయెడ మిక్కిలి దృఢగాత్రము
 యగు యౌవనవతియగు స్త్రీపుట్టును అనియర్థము.

ఇచ్చట నీవిమర్శనమును ఎరుంగునది:— రసాదిన ప్రధాతువుల యుత్పత్తి
 చుమును జెప్పవచ్చును “రసాద్దక్తం తతోమాంసం మాంసాన్నేదః తతోఽస్థిచ,
 స్థిమజ్జాతతః శుక్రం శుక్రాద్గర్భః ప్రజాయతే” అని చెప్పబడినది. వైవాక్యము
 రసధాతువువలన రక్తంబును, దానివలన మాంసంబును, మాంసమువలన మేద
 ను, మేదస్సువలన అస్థులును, అస్థివలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును, అట్టి
 క్రమువలన గర్భంబును పరుసగకల్గినని తెలిసెడి. రసము మొదలుజేసి శుక్రము
 మంగల సప్తధాతువులును, స్త్రీలకును పురుషులకును సమానముగ నుండును. అట్లుండు
 యు ఒక యౌవనవతియగు స్త్రీ నుందరుడగు పురుషుని ప్రేమతోజూచినపుడు మద
 స్వీరితయైయుండ సప్తమధాతువగు శుక్రముకూడ గర్భాశయమునకు ప్రవించును.
 యామువతికేల గర్భముకల్గిమాడదు. అను నాశంకకల్గను. గాని యిది సమంజసము
 యోపదు.

పురుషుని సప్తమధాతువైన శుక్రంబును స్త్రీయొక్కయార్తవంబును ఒకటిగ
 ననాడు స్త్రీకి గర్భముకల్గనుగాని కేవలము స్త్రీయొక్క సప్తమధాతువైన శుక్రము
 త్రమున గర్భముగల్గిబోదు. ఈవిషయమును అష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యు
 చెప్పిరి.

“యోషితోఽపి సప్తస్యైవ శుక్రం పుంసస్సమాగమే,

గర్భస్యతునతత్క్రిచ్ఛత్ కరోతీతి నచింత్యతే”

పురుషునితో జేరినపుడు స్త్రీకిని శుక్రముప్రవించును కాని ఆయ్యది గర్భధారణ
 కు సమర్థము కానోపదు.

— ఒక్కకాలముననే అనేకగర్భములు కల్గుటకు కారణములు. —

శుక్రాత్తవేపునః.

వాయునా బహుశో భిన్నే యథాస్వంబవ్యాపత్యతా,

శుక్రాస్తవములు స్రవించి యొకటిగ జేసినయెడ గర్భముకల్గినని చెప్పబడినది. అని చెందునుకలిసి గర్భాశయమున జేరునపుడు వాయువేగముచేత నాబీజము తుత్తునియై యనేకబిందువులుగ వేరువేరుగ బడినయెడ అనేకశిశువులు ఒకగర్భముననే సమకాలమున గల్గుదురు. అబీజము ఎన్ని తునియలగునో అందరు శిశువులు సమకాలమున గల్గుదురు. అందుచు శుక్రం బధికమైనబీజము వాయువుచే పలుదెరంగుల భిన్నమైనపుడు అనేక పురుషశిశువులును, స్త్రీవీర్య మధికమైనపుడు స్త్రీశిశువులును కల్గుదురు. (అందు కొన్ని బిందువులు పురుషవీర్యం బధికముగను, కొన్ని స్త్రీవీర్యమధికముగను నున్నపుడు పురుషులును స్త్రీలునుకూడ కల్గుదురు. అని యెరుంగునది) పండులు కుక్కలు మున్నగు తిర్యగ్జంతువులకు సమకాలమున ననేకశిశువులు జనించుటకు ఇదియే కారణము.

— ౧౭ వికృతాకారగర్భము కలుగుకారణము. ౧౭ —

వియోనివికృతాకారా జాయంతే వికృతైర్కలైః.

౬

వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొందియున్నారముననుండునపుడు అట్టిదోషములచే శుక్రాస్తవములు దుష్టమైననాడు ఇతరజంతువుల యాకారంబుగల శిశువులును, వికృతాకారములైన శిశువులును పుట్టుదురు.

— ౧౮ రజః ప్రవృత్తికాల నియమము. ౧౮ —

మాసిమాసిరజస్త్రిణాం రసజంప్రవతిత్ర్యహమ్,

వత్సరాద్ధావదశాదూర్ధ్వం యాతిపంచాశతః పరమ్.

౭

స్త్రీలకు ఆహారరసమువలన పుట్టినరక్తము ప్రతిమాసమునందుచు మూడుదినములు నిరంతరముగ స్రవించును. ఆయ్యదిపుట్టిన సంవత్సరము మొదలు ప్రాయశముగ పదిరెండవసంవత్సరమునుండి వెడలనారంభించి యేబదిసంవత్సరములవరకును స్రవించి పిమ్మట వెడలకనిలచును.

ఇచ్చట నీకాలనియమమునుతప్పి ముందైనను వెనుకయైనను వెడలనారంభించి యేబదిసంవత్సరములకు ముందు వెనుకగూడ నిలచుటకలదు. కావున నీకాలనియమము ప్రాయశము. మరియు రసభాతువువలన రక్తముపుట్టునని 'రసాద్రక్తం' అను వాక్యముచే తెలియుచున్నను మరల 'రసజం' అనిచెప్పటచేత నిచ్చటజెప్పబడిన రక్తము ఆహారరసమువలన బుట్టినరక్తముగాని రసభాతువునబుట్టిన రక్తముకాదని యెరుంగునది.

— ౧౯ సద్గర్భధారణమునకు దగినవయోనిర్ణయము. ౧౯ —

పూర్ణబోడశవర్షాస్త్రీ పూర్ణవింశతీసంకతా,

శుద్ధేగర్భాశయే మార్గే రక్తే శుక్రేఽనిలేహృది. ౮
 వీర్యవస్తం సుతం సూతే తతోన్యూనాబ్ధయోః పునః,
 రోగ్యల్పాయురధన్యోవా గరోభవతి నైవవా. ౯

గర్భమునివసించు కోశము గర్భాశయము, అట్టిగర్భాశయంబును ప్రసూతి మార్గంబును గర్భమునకు బీజభూతమైన శుక్రాంతవంబులును వాతాదులచే దుష్టములు గాక శుద్ధములై యుండి, అట్టిగర్భబీజమును ప్రేరేపించువాతము పిత్రాదులచే నావరింప బడక హృదయము దోషములచే నాక్రమింపబడక యుండుకాలమున పదునారువత్సరములవయసు పూర్ణమైనస్త్రీ ఇరువదివత్సరముల వయసునిండిన యువకునితో సంయోగముజేసినయెడ మిక్కిలివీర్యవంతుడగు కొడుకునుకనును. వైజెప్పినవయసుకు తక్కువ వయసున స్త్రీ పురుషులు సంభోగించినయెడ గర్భమునబుట్టు శిశువు రోగియగును. లేక అల్పాయువగును. లేక ప్రతిష్ఠాహీనుడగును. ఒకసమయమున గర్భముకల్గకయే యుండును.

కొందరికి వైజెప్పిన వయోనిర్ణయమునకు ముందుపుట్టిన శిశువులుకూడ ప్రశస్తి గాంచియుండుటకూడ కలదు. కావున వైజెప్పిన వయోనిర్ణయము ప్రాయశఃమని యెరుంగునది.

— దుష్టశుక్రాంతవభేదము. —

వాతాదికుణపగ్రంథి పూయక్షీణ మలాహ్వయమ్,
 బీజాసమర్థం రేతోఽస్రం

(దుష్టముగాని శుక్రాంతములు గరోభిత్పత్తికి కారణమైన బీజమని వైజెప్పబడినది. అటుగాక వాతాదిదూషితములగు శుక్రాంతములు గరోభిత్పత్తికి కారణముకానో పవు) అయ్యదివాతపిత్తకఫములచే పేరుపేరుగదుష్టమైనచోవాతశుక్రము, పిత్తశుక్రము, కఫశుక్రము ననబడును. మరియు పీనుగనుబోలె దుర్గంధముకలది కుణపశుక్రము. (ఇయ్యదిదుష్టరక్తముచే దూషితము) గ్రంథినిబోలియుండునది గ్రంథిశుక్రము. చీమువలె నుండునది పూయశుక్రము. క్షీణించినది క్షీణశుక్రము. మలమూత్రములచే దుష్టమైనదిమలశుక్రము. ఇతైరింగున దుష్టశుక్రభేదములు ఎనిమిదివిధములనుండును. ఆర్తవము గూడ వైజెప్పినవిధవిధముగ వాతార్తవము, పిత్రార్తవము, కఫార్తవము, కుణపార్తవము, గ్రంథ్యార్తవము, పూయార్తవము, క్షీణార్తవమునని శుక్రాంతము ననియెనిమిది విధముల సంజ్ఞాభేదములను, వానివాని లక్షణముల నెరుంగునది. మరియు చికిత్సయు శుక్రాంతవదోషములకు సమానముగనే యుండును. మలశుక్రము మూత్రముచే చెడినది మూత్రశుక్రమనియు, పురీషముచే చెడినది పురీషశుక్రమనియు రెండువిధములు.

ॐ వాతశుక్రాదులకు వేరు వేరు లక్షణములు. ॐ

స్వల్పజైర్దోషజంవచేత్ ౧౦

రక్తేనుకూలస్థైర్య వాతాభ్యాం గ్రస్థిసన్నిభం
పూయాభంరక్తపితృభ్యాం ఊణం మారుతపిత్తతః ౧౧

వాతజ, పిత్తజ, కఫజ, శుక్రలక్షణములను వాతాదులకు వేరు వేరుగ జెప్పిన లక్షణములబట్టి ఆయా శుక్రలక్షణముల చెరుంగునది. (అందు వాతశుక్రము రూక్షగుణశ్యావారుణాది కాంతిగల్గియుండుననియు, విస్రగంధముఉష్ణగుణమునున్నగు పిత్తలక్షణములు కల్గినది పిత్తశుక్రమనియు, స్నిగ్ధత్వము, పాండువర్ణము పిల్చిలగుణము మున్నగు కఫలక్షణములు కల్గినది కఫశుక్రమనియు దోషలక్షణములచే తెలియునది) చెడినరక్తముచే దుష్టమై సీనుగవంటి దుర్గంధము కల్గినది కుణవశుక్రము. దుష్టములై కఫవాతముచే దూషితమై గ్రంథి వంటియాకారముకల్గినది గ్రంథిశుక్రము. దుష్టములగు రక్తపిత్తములచే దూషితమై చీమునుబోలినది పూయ శుక్రము. దుష్టములగు వాతపిత్తములచే దూషితమై ఊణించినది ఊణశుక్రము. (మూత్రమునకు సమానముగనుండునది మూత్ర శుక్రము. పురీషమునకు సమానముగనుండునది పురీష శుక్రము. ఈ రెండును మలశుక్రములు)

మరియు వాత, పిత్త, కఫ శుక్రలక్షణములు ప్రత్యేకముగ నాశ్రేయునిచే నిట్లు చెప్పబడినది. “ఫేసిలం తనురూక్షంచ కృచ్ఛేణాల్పంచమారుతాత్, భవత్యుపహతంశుక్రం నతద్గర్భాయకల్పతే, ససీల మధవాపీతం అత్యుష్ణం పూతిగన్ధివా, దహల్లిప్తం వినిర్యాతి శుక్రంపిత్తే నదూషితమ్, శ్లేష్మణారుధమార్ద్రస్త భవత్యుత్కర్థసిచ్చలమ్, ఇతి దోషాస్సమాఖ్యాతాః శుక్రస్యతు విశేషతః” వాతముచే దుష్టమైన శుక్రము నురుగుతోగూడి చుల్కనై రూక్షగుణముకల్గి మిక్కిలి కష్టముచే స్వల్పముగ వెడలును. పిత్తముచే దూషితమగు శుక్రము సీలవర్ణమైనను వచ్చునివర్ణమైనను కల్గి మిక్కిలి వేడియై దుర్గంధముకల్గి లింగమును దహించునట్లు మండుచు వెడలును. కఫముచే దుష్టమైన శుక్రము కఫముచే నడ్డగింపబడినమార్గము కల్గి మిక్కిలి పిల్చిలబలైయుండును. ఇవి వాతాదులచే దుష్టమైన శుక్రలక్షణములు.

(వైని యెనిమిదివిధములంగ దుష్టములగు శుక్రలక్షణములును వరుసగ వాతార్త వాదు తెనిమిదిటి యార్తకదోషములకును వరుసగ నెరుంగునది.)

ॐ శుక్రదోష సాధ్యాసాధ్యవివరణము. ॐ

కృచ్ఛాచ్ఛేద్యేతాన్య సాధ్యం తు త్రిదోషం మూత్ర విట్ప్రభమ్,
వైజిప్సిన వాతశుక్రము మొదలు ఊణశుక్రమువరకుంగల శుక్రదోషము

లును, ఆర్తవదోషంబులును కృచ్ఛసాధ్యములు. మూత్రముతో సమానగంధముకలది మూత్రశుక్రము. పురీషముతో సమానమైన గంధముకలది పురీషశుక్రము. ఈరెండును సన్నిపాతముచే దుష్టమైనది. ఈరెండును సన్నిపాతదుష్టమగుటంజేసి యసాధ్యము.

మూత్రపురీష దుష్టశుక్రార్తవములు సాన్నిపాతికములని “మూత్రపురీష గ్రంథి సన్నిపాతేన” అను వాక్యముచేత సశ్రుతాచార్యులు చెప్పిరి.

—ॐ వాత, పిత్త, కఫదుష్టశుక్ర చికిత్స. ॐ—

కుర్యాద్వాతాదిభిర్ద్దుష్టేస్వాపథమ్

వాత, పిత్త, కఫములచే దుష్టమైన శుక్రార్తవములకు వాతాదిదోషప్రకోపమున నాయాదోషములకు వేరువేరుగ జెప్పిన సామాన్యచికిత్సలజేయునది. (వాతము ప్రకుపితమగుటచే దుష్టమైన శుక్రమునకు వాతప్రకోపమునకు జెప్పిన స్నిగ్ధోష్ణామ్లవణాద్యోషధములును, పిత్తదుష్టమగు శుక్రమునకు పిత్తప్రకోపమున జెప్పిన మధురశీతకషాయాదులును, కఫదుష్టమైన శుక్రమునకు కటుకరూక్షకషాయాదులును హితకరములని భావము.)

—ॐ కుణపశుక్ర చికిత్స. ॐ—

కుణపేషణః.

౧౨

ధాతకీపుష్పఖదిర దాడిమార్జునసాధితమ్,

పాయయేత్సర్పినథవా విచక్వమసనాదిభిః.

౧౩

కుణపమును శుక్రదోషమునందు ఆరెళువ్వు, చండ్ర చేప, దానిమ్మబెరడు, మద్దిపట్ట వీనినిగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమును త్రాగించునగును. లేక అసనాదిగణమున జెప్పిన ద్రవ్యములజేర్చి చేయబడిన ఘృతమునైన ద్రాగించునగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాతాది దుష్టశుక్రము నుద్దేశించి వేరువేరుగ జెప్పియున్న చికిత్సలే వాతాది దుష్టార్తవములకు సామాన్యముగ జేయందగును. అందు గ్రంథి, పూయ, కుణపార్తవములకుమూత్రము క్రింద ప్రత్యేకముగ జెప్పియున్నది కావున నీమూడిటికిని శుక్రమునకు జెప్పిన చికిత్సను వదలి ప్రత్యేకచికిత్సయే యుచితము. కావున నీచెప్పిన కుణపచికిత్స శుక్రమునకుమూత్రము ఉపయోగించునది.

—ॐ గ్రంథి, పూయశుక్రముల చికిత్స. ॐ—

పలాశభస్మాశ్శభిదాగ్ర్థ్యాభే పూయరేతసి,

ఋరూషకవటాదిభ్యాం

గ్రంథి శుక్రమునందు మోడుగాకులభస్మమును, పాషాణభేదినిగూర్చిసిద్ధము చేయబడిన ఘృతము నుపయోగించునది. మరియు పూయశుక్రమునందు వరూషకాది గణమునను వటూదిగణమునను జెప్పిన ద్రవ్యములగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతము త్రాగింపనగును.

❧ ఊణశుక్ర చికిత్స ❧

ఊణే శుక్రకరీక్రియా.

౧౪

స్నిగ్ధంవాంతం విరిక్తంచ నిరూఢమనువాసిత్వమ్,
యోజయేచ్ఛుక్రదోషార్తం సమ్యగుత్తరవస్తిభిః

శుక్రము ఊణమైనయపుడు అట్టి మనుజునకు తొలుత స్వేదవిధి ప్రకారము చె మటవెడలించి పిదప వమనవిరేచనములచేతను నిరూహణ అనువాసనవస్తికర్తలచేతను శోధనచికిత్సజేసి పిమ్మట శుక్రమును వృద్ధి నొందించు వాజీకరణాదుల నుపయోగించునది. శుక్రార్తవదోషములయందు ఉత్తరవస్తి నుపయోగించుట చాల ప్రధానకృత్యము.

మరియు “ఘృతం యజ్జీవనీయోక్తం చ్యవనప్రాశ ఏవ చ, గిరిజస్య ప్రయోగ శ్చరేతోదోషాక్ష్వపోహతి.” అని యాత్రేయ వచనప్రకారము జీవనీయ గణద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతంబును, చ్యవనప్రాశరసాయనంబును, శిశిజితువును నుపయోగించునెడ రేతస్సుకు సంబంధించిన దోషములనన్నిటిని నివర్తింపజేయును.

❧ పురీషశుక్రార్తవ గ్రన్థ్యార్తవచికిత్స. ❧

సంశుద్ధో విట్ప్రభే సర్పిః హింజుసేవ్యాది సాధితమ్,
పిబేత్ గ్రన్థ్యార్తవే పాతావోష్ణవృక్షకజం జలమ్.

పురీషశుక్రమునందు వమనవిరేచనములచే తొలుత శోధనచికిత్సజేసిన పిదప ఇంగువ వట్టివేళ్లు మున్నగువానిచే సిద్ధమైన ఘృతమును త్రాగించునది. గ్రంథిఆర్తవమున చిరుబొద్ది త్రికటుకములు వృక్షకము (ఓషధివిశేషము) అనువానినిజేర్చి కాచబడిన కషాయము నుపయోగించునది.

‘హింగుసేవ్యాది’ అను నాచిశబ్దముచే నీయర్థము నెరుంగునది.—ఇంగువ, వట్టివేళ్లు, చిత్రమూలము, ప్రేంకణము, మంగచెక్క, తామరకాడలు. వీనికషాయమును గూర్చి, దాల్చిన్నిచెక్క, ఎలకులు, కచోరములు. వీని చూర్ణమునుకులిపి కాచబడిన ఘృతము నుపయోగించునది. ఈయోగము అష్టాంగసంగ్రహమున జెప్పబడినది.

మరియు మలశుక్రము అసాధ్యమని చెప్పియున్నను, మరల నిచ్చట చికిత్స జెప్పటచేత పురీషశుక్రమునకు మాత్రము ఒకవేళ సాధ్యవస్థయుకలదని తెలిసెడిని మూత్రశుక్రము అసాధ్యమగుటంజేసి యేచికిత్సజెప్పలేదు. కాననయ్యది యసాధ్యము.

—౧౧ కుణపపూయార్తవముల చికిత్స. ౧౧—

పేయం కుణపపూయస్తే చస్తనం వక్ష్యతేతు యత్,
గుహ్యరోగే చ తత్సర్వం కార్యం సోత్తరవస్తికమ్. ౧౨

కుణపార్తవమునందును పూయార్తవమునందును చందనమును జలముతో నుపయోగించునది. మరియు గుహ్యరోగచికిత్సయందు జెప్పిన యుపచారములన్నియు ఉత్తరవస్తియు పైజెప్పిన యార్తవదోషముల రెండిటియందు నుపయోగించునది.

—౧౨ శుక్రశుక్రలక్షణము. ౧౨—

శుక్రం శుక్లం గురుస్నిగ్ధం మధురం బహులం బహు,
పుష్టిమాక్షిక తైలాభం సద్గర్భాయ

(మనుజులు భుజించు నానావిధాహారములు జాతరానలము చేపక్వమైయందుండి రసము విర్పడును. అయ్యది పక్వమై రసధాతువుగ నేర్పడును. అట్టి రసధాతువునుండి రక్తంబును దానినుండి వరుసగ మాంస మేదోస్థిమజ్జాధాతువులు నేర్పడును. అట్టి మజ్జాధాతువువరకును అన్నిటియందును వ్యాపించిన యాహారరసముయొక్క సారము శుక్రమనబడును. అట్టి శుక్రము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండు శుక్రధరయను కలయందు పాలయందు నెయ్యివలెను, చెరకురసమున బెల్లమువలెను లీనమై సర్వశరీరమున వ్యాపించియుండును. అందును మజ్జాధాతువునందును వృషణములయందును స్తనములయందును విశేషముగ వ్యాపించియుండును. అయ్యది సంభోగవిషయమైన హర్షమున గల్గిన సంఘర్షణమువలన ప్రతియంగమునుండి వెడలి ఘనీభవించి మూత్రద్వారములముగ బైటవెడలును. ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“యథాపయసిసన్నిస్తు గుడశ్చేతు రనేయథా, శరీరేషు తథా శుక్రం నృణాంవిద్యా ద్భిషగ్వరః॥ ద్యృష్టుశ్చే దక్షిణేవామే వస్త్రద్వారస్యచాప్యధః, మూత్రస్తోతః పథాచ్ఛుక్రం పురుషస్య ప్రవర్తతే. కృత్స్నదేహశ్రితం శుక్రం ప్రసన్న మననస్తథా, స్త్రీషువ్యాయచ్చతశ్చాపి హర్షాత్తత్సప్రవర్తతే” ఈవాక్యములవివరమే పైజెప్పబడినది.)

అట్టి శుక్రధాతువు తెల్లని (స్పటికమువంటి) రంగుకల్గి బరువై స్నిగ్ధమై మధుర రసముకల్గి చక్కనై యధికముగనుండి నెయ్యివలె గౌరవర్ణంబైనను, తేనెవలె క్రొవ్వవర్ణంబైనను, నూనెవలె కృష్ణవర్ణంబైనను కల్గియుండిన నయ్యది మంచి గర్భరూపము నొంద సమర్థమైయుండును.

—౧౩ శుద్ధార్తవలక్షణము. ౧౩—

లాఘోరసశశాస్రాభం ధౌతంయచ్చ విరజ్యతే,

(పైజెప్పినరీతిగ నాహారసారరూపమై రక్తరూపమునంది ప్రతిమాసమున మూడేసినములు గర్భకోష్ఠమునుండి బైటవెడలునది యార్తవము. అది యధికము వెడలినను మూడుదినములకన్న నధిక కాల ముచవర్తించినను రక్తప్రదరము మున్న, వ్యాధులుగపరిణమించును) అట్టి యార్తవము లత్తుకరసమును మండిటి నెత్తురునుబో నెఱునై అయ్యది గుడ్డకంటిన నాడు నీళ్లుబోసి పులిమినయెడ రంగు గుడ్డకంటికొన యుండునెడ పరిశుద్ధమని యెరుంగునది. అయ్యది గర్భరూపమునొంద నమర్థమై యుండును.

— గర్భోత్పత్తికిముందు దంపతుల నియమము. —

శుద్ధశుక్రార్తవం స్వస్థం సంరక్తంమిథునంమిథః.

౧౯

స్నేహైః పుంసవనైః స్నిగ్ధం శుద్ధం శీలితవ స్తిక్మమ్,

నరం విశేషాత్ ఊరాజ్యైః మధురౌషధ సంస్కృతైః.

౨౦

నారీం తైలేనమామైశ్చ పితృలైః సముపాచరేత్.

స్త్రీ పురుషులు (దంపతులు) పైజెప్పినరీతిగ శుద్ధమైన (దోషరహితమైన శుక్రం బును ఆర్తవంబును స్వస్థమై (రోగరహితమైన) నశరీరముకల్గి ఒకరియందొకరికి పరస్పర మనురాగము కల్గియుండవలెను. పురుష ప్రజనుకల్గించుటకు సమర్థమైన ఫలశ్శుతము మహాకల్యాణశ్శుతముమున్నగు స్నేహద్రవ్యముల నేవించుటచే కోష్ఠముమిక్కిలి స్నిగ్ధముగ జేసికొని వమనవిరేచనములచే శోధనముజేసి పిదప ఆనువాసనాదివస్తికర్తలనలవాటుగ జేయుచుండవలెను తొలుత పైజెప్పినరీతిగ స్నేహశోధనముల జేసికొనిన దంపతులలో పురుషుని మధురరసంబులును మధురప్రభావంబులునుకల జీవనీయాది మధురౌషధములచే సంస్కరింపబడిన ఊరములచేతను ఆజ్యముచేతను విశేషముగ నుపచరించవలెను. స్త్రీనితైలముచేతను, మినుములచే జేయుడిన భక్ష్యాదులచేతను, పిత్తమును వృద్ధినిొందించు నౌషధాదులచేతను ఉపచరించవలెను.

(ఇచ్చట మధురౌషధ సంస్కారమునొందిన ఊరాజ్యములచే శుక్రమువృద్ధి నొందును కావున పురుషులకు ప్రధానము. స్త్రీలకు శుక్రవృద్ధి యవసరము కాదు కావున పిత్తమునువృద్ధినిొందించు ఔషధములు రక్తమునుకూడ వృద్ధినిొందించును కావున వానిని తైలాదులను విశేషముగ నుపయోగించవలెను. ఊరాజ్యములమాత్రము సామాన్యముగ నుపయోగించవలెనని భావము)

— ఋతుమతియగు స్త్రీలక్షణము. —

తౌమప్రసన్నవదనాం స్ఫురచ్ఛోణిపయోధరామ్.

౨౧

సస్తాఽక్షీకుక్షీం పుంస్కామాం విద్యా దృతుమతీంస్త్రియం,

జ్వరాదిరోగములచే గాక స్వభావముచేతనే చిక్కి నిర్మలమైన కాంతితో గూడిన ముఖంబును, కొంచెముగ నదరుచున్న పిరుదులును స్తనములును, స్వస్థానము నుండి చలించినట్లున్న కన్నులును కుక్షీయుకల్లి, పురుషునిపై నభిలాషకల్గిన యావన వతియగు స్త్రీ ఋతుమతియని యెరుంగునది.

— ౧౧ గర్భధారణమునకు నియత కాలము. ౧౧ —

పద్దం సంకోచమాయాతి దినేఽతీతే యథాతథా. ౨౨

ఋతావతీతే యోనిస్స శుక్రంనాతః ప్రతీచ్ఛతి,

తామరపువ్వు పగలెల్ల వికసించునుండి భాను డస్తమించినతోడనే మరల ముఖ పించును. ఆవిధముగనే ఋతుకాలమున స్త్రీలకు యోనివివృతమైయుండును. కావున నాసమయమున శుక్రమును గ్రహింపనోవును. ఆఋతుకాలముగడచిన పిదప అస్తమ యానంతరము కమలము ముకుళించుభంగి ద్వారముమూసికొనును కావున పురుషుని శుక్రమును గ్రహింపనోపదు. అందువలన నక్కాలమున గర్భమునిలువదు.

— ౧౨ ఆర్తవము వెడలుక్రమము. ౧౨ —

మాసేనోపచితం రక్తం ధమనీభ్యామృతౌపునః. ౨౩

ఈషత్కృష్ణం విగర్ధంచ వాయురోన్మి ముఖాన్నుదేత్,

సెలదినములవరకును భుజింపబడిన యాహారము పక్వమై దానంగల్గరసము వలన పుట్టిన రక్తము నానాట సెలదినములు వృద్ధి నొందియుండును. ప్రకోపమునొందక స్వభావస్థితినుండు వాతము పైజెప్పిన రక్తమును రెండునాడులకుండి ఋతుకాలమున యోని ముఖమునుండి బైటవెడలించును. ఆరక్తము స్వభావస్థితినుండు వాతముచే ప్రేరితమగుటంజేసి కొంచెముగ నలుపురంగుకల్గియుండును. పిత్తము సమస్థితినుండుటం జేసి నూరక్తము దుర్గంధములేకుండును. (కఫమునకు స్థితినుండుటంజేసి శ్వేతాదివర్ణములులేకుండును. ఇదియే ఆర్తవము.)

వాతపిత్తకఫములు ప్రకుశితములుగాక సమస్థితినుండి యొకమానమువరకును వృద్ధి నొందియున్న శుద్ధరక్తము స్వభావస్థితినున్న వాతముచే ప్రేరితమై నాడీమార్గమున యోనిద్వారమునుండి బైట వెడలిన నయ్యది శుద్ధ ఆర్తవము. అదియే కలుగనున్న గర్భ రూపమైన ఫలమునకు సూచకమగుటంజేసి పుష్పమని చెప్పవగును. ఆర్తవము యోని నుండి వెడలునయమున యోనిద్వారము వివృతముగనుండును.

—ॐ పుష్పవతియైననయమున నుండవలసిన నియమములు. ॐ—

తతఃపుష్పేక్షణాదేవ కల్యాణధ్యాయినీత్యహమ్. ౨౪

మృజాలంకారరహితా దర్శనం సరళాయినీ,
తైరేయంయావశంస్తోకం కోష్ఠశోధనకర్షణమ్. ౨౫

పర్ణే శరావేహస్తేవా భుజ్జీత బ్రహ్మచారిణీ.

పిమ్మట వైశిష్ణవరీతిగ పుష్పరూపమైన యార్ద్రవమువెడలిన దానిం జూచినది మొదలు పుష్పవతియైన యాస్త్రీ శుభకరములగు విషయములనే ఆవశ్యముగ తలచుచుండవలెను. స్నానమును శరీరమునకు కటకాద్యలంకారములను పుష్పమాల్యాదులను ధరింపక దర్శలబరిచిన శయ్యపై వరుండియుండవలెను. శరీరమున మధ్యభాగముననుండు మహాస్తోతస్సనకు జేరియున్న ఆనుపక్వాశయము కోష్ఠము. ఆట్టికోష్ఠము శోధించునదియు దానియవయవముల కృశింపజేయునదియునగు క్షీరముతో పక్వము చేయబడిన యవాన్నము స్వల్పముగ భుజింపవలెను. ఆట్టియాహారమును విస్తరియం దైనను మూకుటియందైనను చేతియందైనను ఉనిచిభుజింపవలెను. సంభోగమునువదలి స్వస్థచిత్తము కల్గియుండవలెను. వైశిష్ణవ నియమములతో మూడురాత్రులు గడచునం దాకయుండవలెను.

ఇచ్చటఅలంకారశబ్దము “అలంక్రియతేఏభిః శరీరమితి అలంకారాః” అను పృథ్వితిచేత శరీరము నలంకరించు కటకాదిభూషణములను గంధమాల్యాదులను బోధించుచు కావున భూషణగంధమాల్యాదుల విస్తరించి యుండవలెననియర్థము. ఋతుమతిగ నున్న మూడుదినములను భర్తను కంటవైనజూడదగదు. ఈవిషయము సుశ్రుతమున త్ర్యహంచభర్తసంరక్షేత్” అనువాక్యముచే జెప్పబడినది.

—ॐ ఋతుమతినాల్పవ నాడాచరింపదగిననియమము ॐ—

చతుర్థేష్ఠీతతః స్నాత్వా శుక్లమాల్యాచ్ఛరాశుచిః. ౨౬

ఇచ్చన్తి భర్తృసదృశంపుత్రం, పశ్యేత్పురః పతిమ్,

వైశిష్ణవరీతిగ మూడుదినములు నియమముతోగడపి నాల్గవనాడుదయమున నున్నిసిండి మొదలగువానిచే నలుగురెట్టుకొని శుభ్రముగస్నానముజేసి తేల్లని పుష్పమాలికలను వస్త్రములనుధరించి మనస్సును శరీరమును పరిశుద్ధముగనుంచుకొని తనభర్తకు సమానుడగు ఘాత్రుడు తనకుగల్గవలెననికోరి తానింకెవ్వరినిజూడక మునుపు తొలుతతన భర్తనుమిక్కిలి ప్రేమతోజూడవలెను.

నాల్గవ నాడుండవలసినబద్ధతి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లుచెప్పబడినది:—
“చతుర్థేత్వహని ఉద్వర్జితా శీతశలిలస్నాతా అనులితా ఆలంకృతా శుక్లమాల్యా

మృరాకృతమంగళ స్వస్థయనా ఏవంవిధమేవభర్తారం పశ్యేదనన్యమనాః; తథాహి
యాదృశంపశ్యతి చింతయతివా తాదృశమేవ ప్రసూతే” ఈవాక్యముచేత నాల్గవ
నాడు నలుగుపెట్టుకొని చల్లనినీళ్లలో స్నానముచేసి చందనాదుల నలంకరించుకొని
మంగళాశీర్వాదముల పెద్దలవలనబడసి ఆవిధముగనే స్నానాదులజేసి యలంకరించు
కొన్న భర్తయనునప్పున దలంచుచు తొలుత భర్తయచూడవలెనని తెలిసెడిని. మరియు
ఋతుస్నానముజేసిన స్త్రీ తానెవ్వరితలంచినను చూచినను అట్టిపుత్రుడుకల్గును కావున
తొలుత భర్తనేతలంచుచు చూడవలెననియు తెలిసెడిని.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యుడు స్పష్టముగనిట్లుచెప్పెను:—పూర్వం పశ్యే
దృతుస్నాతా యాదృశం నరమన్తనా, తాదృశంజనయేత్పుత్రంభర్తారందర్శయేదతః.”

—ॐ ఋతుకాలము సంభోగనియమము. ॐ—

ఋతుస్తు ద్వాదశనిశాః పూర్వాస్తిసోఽత్ర నిన్దితాః. ౨౨

ఏకాదశీచయుక్తాసు స్యాత్పుత్రోఽన్యాయో కన్యకా,

స్త్రీఋతుమతియైన నాడుమొదలుజేసి పండ్రెండు రాత్రులుఋతుకాలము.
అందుతొలుత మూడురాత్రులు సంభోగమున కర్తములుకావు. పదునొకండవ రాత్రి
కూడ సంభోగమున కనర్తము. తక్కినఏడురాత్రులును సంభోగమునకు యోగ్యములు.
అందు నమసంఖ్యయైననాల్గు, ఆరు, ఎనిమిది, పది, పండ్రెండు సంఖ్యలైన ఆయిదు
రాత్రులయందు సంభోగించినపుత్రుడు కలుగును. బేసిసంఖ్యయైన, ఏడు, ఏడు, తొమ్మిది
అను సీసంఖ్యలైన రాత్రులయందు సంభోగముజేసిన స్త్రీశిశువుకల్గును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—వైశేషిక సంభోగార్థమైన ఋతుదినము
లలో సరిదినములయందు పురుషులకు శుక్రమధికమై స్త్రీలకార్తవము తక్కువగ
నుండునుకావున “స్త్రీయశ్యక్తేఽధికే స్త్రీస్యాత్పుమాఃపుంసోఽధికే భవేత్.”
అనుసిర్ణయప్రకారము శుక్రమధికముగ నుండుటచేసి యారాత్రులయందు సంభో
గించిన పురుషశిశువు కలుగును. బేసిదినములయందు పురుషులకు శుక్రముతక్కువగనుక
స్త్రీలకార్తవము అధికముగనుండుటచేత కావున నారాత్రులయందు సంభోగించిన
స్త్రీశిశువుకల్గును. కావున పురుషసంతతియం దిచ్చగలవారు సరిరాత్రులయందును,
స్త్రీసంతతి బడయగోరువారు బేసిరాత్రులయందును సంభోగముజేయు టచితము. ఒక
వేళ నాహారాది విశేషమునంజేసి వైశేషిక నియమము నతిక్రమించి సరిదినముల
యందు శుక్రమధికముగనుండక తక్కువయగునేని స్త్రీచిహ్నములతోగూడి బలహీను
డగు పురుషుడుపుట్టును. బేసిదినములయందు శుక్రమధికముగనుండునెడ పురుషచిహ్న
ములుగలి బలశాలినియగు నీ పుట్టును. ఏవిధమున జూచినను సరిదినములయందు పురుష

పుడును జేసిదినములయందు స్త్రీసంతతియుగల్గుట నిష్కృతము. పండ్రెండుదినముల కడచినపిదప పదుమూడవరాత్రి మొదలుజేసిసంభోగముచేసినయెడ గర్భముగల్గునందుల యకాక గర్భద్వారముచెడును! కావున మరల ఋతుకాలమువరకు సంభోగముమాడదు.

మరియు ఋతుదర్శనమైనది మొదలు మూడురాత్రులలో సంభోగముజేసి యెడ ఆర్తవము ప్రవహించుచుండుటవలన వీర్యమును గ్రహింపనేరదు. నదిప్రవహించుచుండునపుడు అందుంచబడిన వస్తువు నదీవేగముచేత వెలికింజనుగాని లోపలప్రవేశి పడుకదా! ఆతీరుననే ఆర్తవము ప్రవహించి వెలికింజనునపుడు యెదుటవచ్చు శుక్రమును వెలికింద్రోయుచుగాని గ్రహింపనేరదు. కావున నామూడురాత్రులను సంభోగమున కర్హములుకావు.

ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యుడు విపులముగ నిట్లు వివరించెను:—“తత్ర ప్రథమేదివనే ఋతుమత్సాం మైధున మనాయుష్యం పుంసాంభవతి; యశ్చతత్రాఽ౭ ధీయతే గర్భః సప్రసవమానో ముచ్యతే, ద్వివీయేఽప్యేవం సూతికాగృహేవా, త్యేయేఽప్యేవ మసంపూర్ణాగ్లోఽల్పాయుర్వా భవతి, చతుర్థేహ్ని సుపూరాగ్లో దీర్ఘాయశ్చ భవతి.....తస్మాన్నియమవతీంత్రిరాత్రంపరిహరేత్, అతః పరంమాసాదుపేయాత్” స్త్రీ ఋతుమతియైవ నాడుసంభోగముచేసిన పురుషునకు ఆ గుంపు షీణి: చును. ఒకవేళనాడు గర్భము నిలిచినను ప్రసవసమయముననే గర్భము మృతిజెందును రెండవనాడు సంభోగముచేసినయెడ నాడుధరింపబడిన గర్భము ప్రసవకాలమునందైనను పురిటిలోపలనైనను మృతిజెందును. మూడవనాడు నిలిచినగర్భము అసంపూర్ణంగా మగును. లేక శిశువు అల్పాయువుగనగును. నాల్గవనాటిరాత్రి నిలిచినగర్భము అవయవములన్నియు సంపూర్ణములై శిశువు దీర్ఘాయువుగను. కావున పుష్పవతియైన స్త్రీ మూడు రాత్రులు బ్రహ్మచారిణియై పైజెప్పిననీయమముల నాచరించుచుండవలెను. ఆసమయమున పురుషుడు సంభోగముచేయరాజదు. పైజెప్పిన ఋతుదినములు పండ్రెండును కడచినపిదప మరల ఋతుకాలమువచ్చునందాక నొకమాసమునకు మరల సంభోగము చేయనగును. అనిభావము.

— ఋతుస్నానానంతర కృత్యము. —

ఉపాధ్యాయోఽథ పుస్త్రీయం కుర్వీతవిధివ ద్విధిమ్. ౨౮

నమస్కారపరాయాస్తు శూద్రాయా మస్త్రవర్జితమ్,

పైజెప్పినరీతిగ ఋతుస్నానముజేసిన పిదప పురోహితుడు పుత్రోత్పత్తి కను

హాలమగు ఘోమమును కాస్త్రోక్తమున కన్యూనానతి రిక్తముగ చేయించవలెను. ఇట్టి

విధానము బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులకు మూడువర్ణములవారికి సమానము. శూద్రస్త్రీకి నమస్కారమును ప్రధానముగ జేయించి పైజెప్పిన విధానమంతయు మంత్రములేక తంత్రమును మాత్రము జేయించునది.

— ౧౭ బుతుకాలనిధానమునకు ఫలము. ౧౭ —

అవస్థ్య ఏవం సంయోగః స్యాదపత్యం చ కామతః. ౨౯

సంతోషావహరపత్యాద్ధం దంపతోస్య స్వంగతం రహః,

దురపత్యం కులాక్షారోగోత్రే జాతం మహత్యపి. ౩౦

పైజెప్పిన విధిప్రకారము యథాశాస్త్రముగ నాచరించి దంపతులు ఒకటిగ కూడి భోగించినయెడ వారి సంయోగము వ్యర్థముగాక గర్భోత్పత్తి కనుకూలముగ నుండును. అంతియకాక అట్టి గర్భముకూడ తన కభిమతమైన శిశువును గల్గింప సమర్థమగును. దంపతులు ఏకాంతముగ జేరుట సంతతికొరకుగాని కేవలము గ్రామ్యశుభము ననుభవించుటకు కాదని పెద్దలగు సాధువులుచెప్పెదరు. కావున అట్టిసంయోగము ఫలవంతముగ నుండుట యావశ్యకము. మరియు దుష్టమైన యపత్యము (స్త్రీశిశువైనను పురుషశిశువైనను) గొప్ప (ప్రశస్తమైన) వంశమునబుట్టినను, ఆయ్యది యాకులమును నిప్పుకణమునుబోలె నశింపజేయుంగాని కులమునకు పేరు ప్రతిష్ఠలచెచ్చుటకు సమర్థము కానోపదు. (కావున మంచిగర్భముగల్గుటకై పైజెప్పినవిధానమును ఆచరించవలెననుట)

— ౧౮ ఇష్టమైన సంతానముగల్గును పాయము. ౧౮ —

ఇచ్ఛేతాం యాదృశంపుత్రం తద్రూపచరితాంశ్చ తే,

చింతయేతాం జనపదాం స్తదాచార పరిచ్ఛదే. ౩౧

దంపతులు ఎట్టి సంతానము కావలెననికొరెదరో అట్టి సంతానమునకు సంబంధించిన యాచారముల నాచరించుచు అందుకు కనిన జన్మవాహన శయ్యాల్లంకారాదులు కల్గియుండవలెను. మరియు వారు కోరినపుత్రున కనుగుణమైన రూపమును చరిత్రములను అట్టిపుత్రుడుండు గ్రామాదులను మనసున విశేషముగ తలచవలెను. (అట్టిరూపాదుల తలచినచో వారికి తప్పక వారుకోరిన పుత్రుడైనచు పుత్రికయైనచు కల్గును.)

— ౧౯ దంపతుల శయ్యారోహణక్రమము. ౧౯ —

కర్తాస్తే చ పుమాకాసర్విః క్షీరశాలోద్గనాశితః,

ప్రాగక్షిణేన పాదేన శయ్యాం మాహూర్తికాజ్ఞయా. ౩౨

ఆరోహేత్ స్త్రీతు వామేన తస్య దక్షిణపార్శ్వతః,

తైలమాషోత్తరాహారా తత్రమస్త్రం ప్రయోజయేత్. ౩౩

అ.శా—౩

వైశేష్ఠిన పుత్రీయహోమమును విధ్యుక్తప్రకారము నెరవేర్చిన పిదప పురుషుడు నెయ్యిని తీరమునుగూర్చిన రాజనంపు బియ్యపు యోగిరమును భుజించి జ్యోతిః పూని యానలివడసి మంచలగ్నమున తన కుడికాలిచేత స్త్రీకన్న ముందు మంచమెక్కువలెను. స్త్రీ పురుషుడు మంచమెక్కిన పిదప ముందు సూనెయు మినుములును అధికముగగల యాహారమును భుజించి తన పురుషునకు దక్షిణపార్శ్వమున తన యెడమ కాలితో ముందు మంచమెక్కువలెను. ఇతైరంగున నిరువురును మంచముజేరిన పిదప నీ క్రిందిమంత్రమును జపించవలెను.

—ॐ మంత్రము. ౧—

అహిరసి ఆయురసి సర్వతః ప్రతిష్ఠాసి ధాతా త్వాం
దధాతు; విధాతా త్వాం దధాతు, బ్రహ్మవర్చసా భవేతి
బ్రహ్మబృహస్పతి ర్విష్ణుః సోమసూర్యస్తథాశ్వినౌ,
భగోఽథ మిత్రావరుణౌ వీరందదతు మే సుతమ్.

వైశేష్ఠినరీతిగ దంపతు లిద్దరును శయ్యపై నెక్కి 'అహిరసి—మేసుతమ్' అను నీమంత్రమును జపించునది. బ్రహ్మ, బృహస్పతి, విష్ణులు, సోముడు, సూర్యుడు, అశ్వినీదేవతలు, భగుడు, మిత్రావరుణులు, వీరందరును మిక్కిలి శూరుడగుకొడుకును నా కిచ్చెదరుగాత! యని మంత్రార్థము.

—ॐ ఏకాంతనియమము. ౨—

సాస్త్యయిత్వా తతోఽవ్యోన్యం సంవిశేతాం ముదాన్వితే,
ఉత్తానా తన్తనాః యోషితే తిష్ఠే ద్ధ్యేష్యసంస్థితైః.

3౪

తథా హి బీజం గృహ్యతి దోషైః స్వస్థానమాస్థితైః,

వైశేష్ఠినరీతిగ మంత్రము జపించి పిదప నొకరి నొకరు ప్రియవచనసరసస్థాపాదులచే స్త్రీ తిని కల్పించుకొని సంతసించిన మనస్సుకలవారలై యొకటిగఘాడి శ్రీద సలువనగును. అందు స్త్రీ కరచరణాద్యవయవములను వంకరటింకరగ నుంచుకొనక సమసితునుంచుకొని తనమగనియందే పరిపూర్ణముగ మనంబునిడి వెలికిలపరుండవలెను. అట్లున్నయెడ వాతపిత్తకఫములు తమతమ నెలవులయందనుస్థములై యుండును. దానింజేసి స్త్రీ గర్భవీజమును గ్రహింప సమర్థమగును.

వైశేష్ఠిన విధముగాక పురుషుడు పరుండి స్త్రీపైనున్నయెడ స్త్రీచేష్టలుకల పురుషుడుజనించును. లేక పురుషచేష్టలుకల స్త్రీయైన పుట్టును. కావున స్త్రీక్రింద వెలికిలబరుండి పురుషుడుపైనుండవలెను. మరియు పార్శ్వములబరుండి భోగింపంజనదు. కుడి

ప్రక్కవరుండి సంగమముచేసిన నాప్రక్కనుండు కఫము ఉద్రిక్తమై గర్భాశయమును మూయును. దానంజేసి గర్భబీజమును గ్రహింపనోపదు. ఎడమప్రక్కవరుండి భోగించినచో నాప్రక్కనుండు పిత్తము ప్రకోపమునొంది శుక్రశోణితములను తపింపజేయును. బోరగిలబరుండినయెడ వాతము ప్రబలమై యోనికి బాధకల్పించును. కావున పైజెప్పినరీతి వెలకిలబగుండి యవయవముల సుస్థముగ నుంచుకొనియున్నయెడ దోషము స్వస్థానములనే సుస్థములైయుండును. బీజమును గ్రహింపనోవును.

ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“నచాసావధస్తీష్యేత్, తథాహిస్త్రీచేష్టః పుమాన్జాయతే, పుంచేష్టావాస్త్రీచ నచవ్యభాం పార్శ్వగతాంవాసేవేత, స్యుజ్జాయాః వాతోబలవాన్ సయోనింపీడయతి, దక్షిణపార్శ్వగాయాః శ్లేష్మః పీడితశ్చుప్యతః పిదధాతి గర్భాశయమ్, వామపార్శ్వగాయాః తత్పిత్తం విదహతిరక్తశుక్రే, తస్మాదుత్తానా బీజంగృహ్ణతి” (దీనియర్థమే వైని వివరింపబడియె)

— సద్యోగృహీతగర్భలక్షణములు. —

లిజం తు సద్యోగర్భాయాః యోన్యాబీజస్యసర్గ్రహః 3౫
తృప్తిర్గురుత్వం స్ఫురణం శుక్రాస్త్రాస్త్రాననుబద్ధనమ్,
హృదయ స్పృహనం తన్వ్రాతృత్ గ్లానిర్గోమహర్షణమ్. 3౬

స్త్రీ గర్భమును గ్రహించిన యుత్తరక్షణమే క్రింద వివరింపబడు లక్షణములు కానబడును:—గర్భరూపమైన బీజమును యోనిచే గ్రహించును. సంభోగమునందు తృప్తిజెందును. అవయవములు బరువుగనుండును. యోనియదరును. శుక్రశోణితములు బైట వెడలకుండును. రొమ్మదరును. మైమరచియుండును. డప్పికల్గును. బడలికయు రోమాంచంబును కల్గును. ఈలక్షణములన్నియు గర్భమును గ్రహించునప్పుడే స్త్రీలకు కల్గును.

నుశ్చుతాచార్యుండు సద్యోగృహీతగర్భలక్షణముల నిట్లు పదేశించెను:—“తత్ర సద్యోగృహీతగర్భాయాః లిజానిః—శ్రమోగ్లానిః పిపాసాసక్తి సదనంశుక్రశోణితయో రవబద్ధః స్ఫురణంచయోనే” ఈవాక్యముచేత శ్రమంబును, బడలికయు, డప్పియు, తొడలనొప్పియుగూడ కలుగని తెలిసిడి.

— ప్రథమమాసగర్భలక్షణము. —

అవ్యక్తః ప్రథమేమాసి సప్తాహాత్కలీభవేత్,
గర్భః పుంసవనాన్యత్ర పూర్వంవ్యక్తేః ప్రయోజయేత్. 3౭
బలీపురుషకారోహి దైవమవ్యతి రిచ్యతే,

గర్భమును గ్రహించిననాటనుండి ముప్పదిదినములు ఒకమాసము. అందు ఏ దినములవరకును కఫముతోగూడి గర్భము సిండాకారమై యుండును. పిమ్మట మాస గడచునందాక పురుషచిహ్నంబులైనను, స్త్రీచిహ్నంబులైనను స్ఫుటముగ నేర్పడక నీ బుడగవలె నుండయై యుండును. అట్టియవ్యక్తస్థితియందు పుంసవన (పురుషశిశువు కంటకుదగిన) ప్రయోగములనుపయోగింపజనును. (పురుషప్రయత్నము ప్రబలముగనుం నెడ బలహీనముగు దైవప్రయత్నమునుగూడ నతిక్రమించి పురుషశిశువును కల్పించున కావున పుంసవన ప్రయోగమువలన పురుషశిశువు కల్లును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—“శుద్ధేశుక్తార్త కేసత్వః స్వకర్తృత్వే దూషితః, గర్భస్పృష్టాంతే. శుక్రస్య బాహుశ్యాజ్జాయతేపుమాన్ రక్తస్య స్త్రీ యోస్యా మ్యేక్షీబః” అను వైశేష్యబడిన వాక్యములచేత పరిశుద్ధములగు శుక్తార్తము సంబంధమునందేసి జీవుడు తాను తొలిపుట్టువునజేసిన శుభాశుభకర్మానురూపము? స్త్రీపురుషరూపమైన జన్తము నొందుననియు, అందును శుక్రమధికమైనచో పురుష జన్తంబును, ఆర్తమధికమైనచో స్త్రీజన్తంబును కల్గుననియు నేర్పడుచున్నది. అట్ల శుక్తార్తముల న్యూనాధిక్యములు తాజేసినకర్మానుగుణముగకల్లును. ఈనిర్ణయమునుబట్టి స్త్రీపురుషజన్తభేదములకు దైవికమై స్వకర్తృపరిపాకమే కారణముగాని వేరొండులేదని స్ఫుటమగుచున్నది. అట్లుండ పుంసవన ప్రయోగముచే పురుషు డెట్లుపుట్టును? అనునా శంక కల్లును. అయినను దైవబలము తక్కువై పురుషప్రయత్నము ప్రబలముగ నున్నపుడు దైవబలమును ధిక్కిరించి పురుషప్రయత్నము కొనసాగును. కావున స్వకర్తృ పరిపాకము స్త్రీజన్తము నిచ్చునట్టిదైనను అంతకన్న పురుషప్రయత్నము ప్రబలమై నపుడు పుంసవన ప్రయోగమున పురుషజన్తము కల్గనోపును. అట్టియెడ దైవపురుషకార ప్రాబల్యమును స్త్రీపురుషజన్తమునుబట్టియే యూహింపదగును. (పుంసవనము నుపయోగించినను స్త్రీజన్తముకల్గినయెడ దైవము ప్రబలమనియు, పురుషజన్తముకల్గిననాడు పురుషకారము బలవత్తరమనియు నూహింపవలెనని భావము)

— పుంసవనయోగములు. —

పుష్కేపురుషకం హైమం రాజతం వాధవాయసమ్.

3౮

కృత్యాఽగ్నివర్ణం నిర్యాప్యక్షీరే తస్యాఽజ్జలింపిబత్,

బంగారుతోనైనను వెండితోనైనను ఇనుముతోనైనను పురుషాకృతిగ బొమ్మను జేసి పుష్కమినుక్షీత్రమునాడు నిప్పువలె నెఱ్ఱునగునట్లు ఆబొమ్మను నిప్పునకాల్చి ఆపు పాలలో నునిచి చల్లార్చి యాపాలు నాల్గుదలములను త్రాగునది.

— పుంసవనమునకు అపామార్గాదియోగము —

గౌరదండమపామార్గం జీవకర్షభనైర్యకాణ.

3౯

పిబేత్పుష్పేజలేపిష్టాః ఏకద్విత్రిసమస్తభః,

ఎఱ్ఱనికాడలుకల ఉత్తరేణి, జీవము, ఋషభకము, నైర్యకము (ఓషధివిశేషము) ఈ నాల్గిటితో నొక్కొకటినైనను రెండేసి నైనను మూడేసి నైనను నాల్గిటి నైనను చేర్చి నీళ్లతోనూరి కల్కముజేసి పుష్పమీనక్షత్రమునాడు త్రాగునది.

— బృహతీమూలయోగము. —

క్షీరేణ శ్వేతబృహతీ మూలం నాసా పుశ్పేస్వయమ్.

౪౦

పుత్రార్థందక్షిణేసిద్ధ్యేత్ వామేదుహితృవాఙ్మయా,

తెల్లనిపువ్వులుకల్గి కాయలగాచువాకుడుచెట్టు వేరును పాలతో కలిపి యోగము చేసి రసమును పురుషశిశువు కలుగగోరినస్త్రీ కుడిముక్కురంధ్రమునను అడవిల్లను కొరుచునాడ నెడమముక్కురంధ్రమునను విడువవలెను.

— లక్ష్మణాదియోగములు. —

పయసా లక్ష్మణామూలం పుత్రోత్పాదస్థితిప్రదమ్.

నాసయాన్యేనవాపీతం వటశృక్లాప్తకం తథా,

ఓషధీర్బివనీయాశ్చ బాహ్యస్తరుపయోజయేత్.

౪౧

లక్ష్మణామూలమును నలియకొట్టి కల్కముజేసి పాలతోకలిపి నోటితోనైనను నాసారంధ్రముననైనను త్రాగిన పుత్రోత్పత్తికల్గును. లేక ఆవ్వుడు మొలచిన మఱి మొలకల నెనిమిదిని నూరి పాలతో గల్పియైనను, జీవసీయగణమున జెప్పినవాని నూరి పాలతోగల్పియైనను లోపలికి పైకిని ఉపయోగించునెడ పుత్రుడు కల్గి ఆయుష్షంతయు డుగ నుండును.

— గర్భిణీకి చేయదగినయువచారములు. —

ఉపచారః ప్రియహితైః భర్తాభృతైశ్చగర్భధృక్,

నవనీతఘృతక్షీరైః సదాచై నాముపావరేత్.

౪౩

మనస్సు కింపైనవియు వధ్యంబులునైన యాహారావిహారాదిరూపములచే భర్త చేతను భృత్యులచేతను చేయబడిన యువచారము గర్భమును ధరింపజేయనమర్థమగును. మరియు వెన్న నెయ్యి పాలు మున్నగుసాత్వికములైన ద్రవ్యములచేత గర్భిణీస్త్రీని యువచరింపనగును. (వెన్న మొదలగువానితో నెయ్యిది సాత్త్వికములగునో వానిచే నువచరించవలెనని భావము)

— ౧౭ గర్భిణీస్త్రీ విడువవలసినవిషయములు. —

అతివ్యవాయమాయాసం భారం ప్రావరణం గురు,
అకాలజాగరస్వస్థాకినోత్కటకాసనమ్. ౪౪

శోకక్రోధభయో ద్వేగవేగశ్రద్ధావిఘ్నానమ్,
ఉపవాసాఽభ్యతీక్ష్ణోష్ణగురువిష్టవిభోజనమ్. ౪౫

రక్తం నివసనం శ్వేభ్రకూపేత్యైవ మద్యనూమిషమ్,
ఉత్తానశయనం యచ్చ త్రియోనేచ్ఛన్తి తత్త్యజేత్. ౪౬

తథారక్తస్రుతిం శుద్ధిం వస్తిమామాసతోఽష్టమాత్,
ఏభిర్గర్భస్సప్రేదామః కుక్షౌ శుష్యేత్ ప్రియేత వా ౪౭

అధికముగ నంభోగముజేయుట, శరీరమున కలతబుట్టించు పనులజేయుట, భారమును మోచుట, భారముగనుండు గుడ్డలగట్టుట, రాత్రులయందు నిదురపోల్కాంచుట, పవలు నిదురించుట, కఠినమైనవలక మున్నగు నాసనముపై నాస మిక్కిలి యున్నతమైన యాసనముపైనను కూర్చుండుట, దుఃఖపడుట, కోపపడుట, భయపడుట, మనసున కలతపడుట, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నపుడు వానివేగమును దేనియందైన నాస బొడమిప్పుడు అట్టియాసను పూర్తిగావింపక వానివేగమును నిరోధించుట, ఉపవాస ముండుట, మార్గమునడచుట, తీక్షణబులును ఉష్ణంబులును అజీర్ణకరంబులును మలమును బంధించునవియునగు పదార్థములభుజించుట, ఎఱ్ఱనిగుడ్డగట్టుట, బిలములయందును బావులయందును తొంగిమాచుట, మద్యమాంసముల సేవించుట, వెలికలబరుండుట, వీనినన్నిటిని గర్భవతియగుస్త్రీ గర్భమునుధరించిననాటనుండి విడువవలెను. మరియు ననేకపర్యాయములు గర్భవతులై యుచుభవము దెలిసినస్త్రీలును, గర్భవతు లుండవలసిన పద్ధతుల జక్కగ నెరింగినస్త్రీలును వియేవిషయముల నిషేధించెదరో వానినెల్ల గర్భిణీస్త్రీ విడువవలెను. మరియు రక్తమోక్షుచు పనుననిరేచనరూపమైన శోధనమును గర్భవతి విడువవలెను. ఎనిమిదవమాసమువరకు అనువాసనవస్తికర్తను జేయందగదు. (ఎనిమిదవమాసమున ననువాసనవస్తిజేయవచ్చునని భావము) పైనినిషేధించబడినవాని నాచరించినయెడ గర్భము పక్యముగ కమునుపే లైలు వెడలును. లేక కుక్షియందే శోషించును. లేక కుక్షియందే మృతినొందును. (కావున వైజెప్పినవానినన్నిటిని బొత్తుగ విడువవలెనని భావము).

— ౧౮ వాతలాద్యాహరములచేగల్గ గర్భవికారములు. —

వాతలైశ్చ భవేత్ గర్భః కుబ్జాఽస్థజడవామనః,
పిత్తైః ఖలతిః పిఙ్గః శ్వేత్రీపాణ్డుః కఫాత్తభిః. ౪౮

వాతమును వృద్ధి నొందించు నాహారముల సేవించినయెడ గర్భము కుజ్జము (గుజ్జారి) గనైనను, గ్రుడ్డిగనైనను, జడముగనైనను, పొట్టిగనైన నగును. పిత్తమును వృద్ధి నొందించు నాహారముల సేవించినచో శిశువు మెద్రుకలులేక బట్టతలగనైనను పింగళవర్ణముగనైన నగును. కఫమును వృద్ధి నొందించువాని సేవించినయెడ శిశువును శ్విత్రకుష్ఠమైనను పాండురోగమైనను సంభవించును.

—ॐ గర్భిణీస్త్రీకి రోగచిక్త్యానియమము. ॐ—

వ్యాధీం శ్వాస్యాః మృదునుతైః అతీక్ష్ణైరౌషధైర్దయేత్. ౪౯

గర్భిణీస్త్రీకి జ్వరాదిరోగములకల్గినయెడ అట్టివ్యాధులకు వీర్యాదులచే కర్మశములుకాక సుఖకరంబులును తీక్షణములు కానివియునగు నౌషధములచే చికిత్సజేయవలెను.

—ॐ రెండవమాసమున గర్భాకారము, స్త్రీపురుషనపుంసకభేదములు. ॐ—

ద్వితీయేమాసి కలలాదనః పేశ్యథవాఽర్బుదమ్,
పుంస్త్రీక్లిబాః క్రమాత్తేభ్యః

మొదటి నెలయందు కలలాకారముగ నున్నగర్భము రెండవమాసమునం దంత కన్నఘనముగ (ఊడవలె) నుండును. లేకపేళి (చౌకముగ)వలె నుండును. లేక అర్బుదముగ (బూరుగమొగ్గవలె) నుండును. అందు ఘనీభవించి యుండవలె గుండ్రమున నున్నయెడ పురుషగర్భమనియు పేళివలె నున్నయెడ స్త్రీగర్భమనియు, అర్బుదముగ నున్నయెడ నపుంసకగర్భమనియు వరుసగ నెరుంగునది. (అట్టి యాకారములు చేత స్పృశించి పట్టిచూచిన తెలియనగును).

ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు డిట్లు వివరించెను. “తత్ర ప్రథమే మాసికలంజాయతే, ద్వితీయే శీతోష్ణానిలైః అభిషవ్య మానానాం మహాభూతానాం సంఘాతోఃకునః సజ్జీయతే, యది పిణ్డః పుమాన్, స్త్రీచేత్సేషీ, నపుంసకంచదర్బుద మితి” (గర్భమును ధరించిన తొలిమాసమున గర్భము కలలాకారముగ (గుండ్రమై పిండాకారముగ) నుండును. అట్టి పంచభూతములయొక్క సముదాయరూపమై కలలాకారమైన గర్భము రెండవమాసమున కఫసిత్తవాతములచే పరిపక్వమై గర్భాశయమునందు ఘనీభావము నొందును. అయ్యది గుండ్రముగ పిండాకారమై యుండునెడ పురుషగర్భమనియు, పేశ్యాకారముగ నుండునేని స్త్రీగర్భమనియు, అర్బుదాకారముగ నుండునేని నపుంసకగర్భమనియు నెరుంగునది.)

మరియు పేశ్యాద్యాకారములను భోజం డిట్లు వివరించెను:—“చతురశ్రాభి-
 త్పేశీ వృత్తః సింహో ఘనస్సృతః, శాల్మలీముఖశాకారం అర్బుదం సూత్రచక్షుశే.”
 చాకముగ నాల్గుమూలలు కల్గి చదరముగ నున్నగర్భము పేశి యనబడును. (ఇది పే-
 స్త్రీగర్భము). గుండ్రముగ సింహాకారమై కఠినముగ నుండునది సింహము. (ఇది ఘన-
 గర్భము). బూరుగ మొగ్గవలె గుండ్రమై కొంచెము నిడుపుగ నుండునది అర్బుదము
 (ఇది నపుంసకగర్భము)

—౧౬ వ్యక్తగర్భలక్షణములు. ౧౬—

తత్ర వ్యక్తస్యలక్షణమ్,

తామతా గరిమా కుక్షౌ మూర్ఛా చ్ఛర్శిరరోచకః.

జృమ్భాప్రసేకస్సదనం రోమరాజ్యః ప్రకాశనమ్,

అష్టేష్టశాస్తనాపీనా సస్తన్యో కృష్ణచూచుకౌ.

పాదశోఘో విదాహాఽన్యే శ్రద్ధాశ్చనివిధాత్తి కాః,

గర్భము స్ఫుటముగ దెలియునపుడు క్రింద వివరింపబడు లక్షణములు కన్పిం-
 చును. శరీరము కృశించును. కుక్షియందు బరువుగ నుండును. అప్పుడప్పుడు మూర్ఛా-
 గ్రమ్మును. వాంతి యగును. నోరు ఆరోచకము కల్గి మధురంబులు రుచ్యంబులు పదార్థ-
 ములు నైతము రుచింపకుండును. ఒడలి విరుపులును ఆవలితలును పలుమారులు
 వచ్చుచుండును. నోట నీరు వెడలును. ఒడలు నిస్సారమై ప్రాలుమాలిక యు-
 మగును. (కుక్షి వృద్ధి నొందుటంజేసి) నూగారుస్ఫుటముగ గానబడును. పులుపుప నా-
 ములయం దభిలాష విశేషముగ బొడమును. స్తనములుబలిసి స్తన్యమురొ-
 గ్రములయందు నలుపుకల్గియుండును. పాదములపై శోఫకలుగును మరియు కొంచెముగా
 చార్యులు ఒడలిపై మంటబట్టుననియు వచించెదరు. తనకు హితములై నవాని యుండును
 హితములు కానివానియందును, పలుదెగగల నానబొడమును. ఇట్టిలక్షణములు కన్పిం-
 పుడు గర్భము వ్యక్తముగ గనబడుచున్నదని యెరుంగునని).

—౧౭ గర్భిణీనురోగపురాణము. ౧౭—

మాతృజం హ్యస్య హృదయం మాతుశ్చ హృదయేన తత్.

సంబంధం తేన గర్భిణ్యాః నేష్టం శ్రద్ధావిమాననమ్.

గర్భనశీశువుయొక్క హృదయము తల్లివలన పుట్టివది. కావున తల్లి హృదయ-
 మునకును గర్భముయొక్క చేతనాధిష్ఠానమైన హృదయమునకును సంబంధముకల్గి యుం-
 డును. కావున గర్భిణీస్త్రీకి దేనిదేనియం దభిలాషకల్గునో అట్టికోరికలను పూర్తిచేయు-
 వలెను. ఉపేక్షజేయరాదు.

గర్భముయొక్క అంగోపాంగములతో గొన్ని తండ్రివలనను కొన్ని తల్లివలనను కల్గును. అందు శిశువుయొక్క హృదయము తల్లివలన కల్గినది. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి:—“మాంస శోణిత మేదో మజ్జా హృన్నాభి యక్ష్మ స్త్రీహస్తమగుదప్రశృతీని మృదూని మాతృజాని” మాంసము, రక్తము, మేదస్సు, మజ్జ, హృదయము, నాభి, యక్ష్మస్త్రీహములు, ప్రేవులు, గుదము మున్నగు మెత్తనియవయవములన్నియు తల్లివలన బుట్టినవి.

—౧౭ అహితనేవనక్రమము. ౧౭—

దేయమప్యహితం తస్యై హితోపహితమల్పకమ్.

౫౩

శ్రద్ధావిమూతా ద్గర్భస్య వికృతిశ్చ్యుతి రేవ వా,

గర్భవల్లియైన స్త్రీ పత్యము కాని పదార్థములతోరినను అట్టియవత్సములను పత్యములగు పదార్థములతోగూడ కొంచెముగగూర్చి కొంచెముకొంచెముగ నుపయోగించునది. అటుగాక గర్భిణీకోరికల పూర్తిగావింపనియెడ గర్భస్యశిశువును అంగవైకల్యము మున్నగువికారములు కల్గును. లేక గర్భము అకాలముననే పడిపోవును. కావున గర్భిణి యభిలాషలను పూర్తిగావింతుట ముఖ్యము.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—మాతృసంబంధమువలన గర్భమునందలి శిశువును హృదయ మేర్పడును. “హృదయం చేతనాస్థానమ్” అను సుశ్రుతవాక్యప్రకారము హృదయముచేతనాధాతువున కధిష్ఠానము. చేతనాధాతువన మనస్సు. అట్టిచేతనాధాతువు గర్భోత్పత్తి మొదలుజేసి యవ్యక్తరూపముగనుండి నాల్గవమాసమున వ్యక్తముగ నేర్పడును. అట్టియెడ గర్భమునందలి శిశువును పురాకృతకర్తృమగుణముగ నిందియార్థములగు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధములయందు అభిలాషకల్గును. అట్టియెడ తనకు స్వతంత్ర శక్తిలేమింజేసి తల్లియొక్క హృదయమునకును తన హృదయమునకును గలసంబంధమునుబట్టి తల్లిమూలముగ వెల్లడిచేయును. కావుననే తల్లి తనకు వాడుకలో లేక గర్భప్రేరణచేత లేనిపోనికోరికల కోరసాగును. ఈవిధముగ శిశువుయొక్క హృదయమునకును తన హృదయమునకు సంబంధముగల్గియుండుట చేతనే దాహృదిసియని గర్భిణీస్త్రీ చెప్పబడును. గర్భిణీస్త్రీ యేయేయిందియమునకు సంబంధించినకోరికల కోరునో వానినెల్ల పూర్తిగ నెరవేర్పవలెను. అట్లు నెరవేర్చిననాడు మిక్కిలి గుణవంతుడును వీర్యవంతుడును దీర్ఘాయుష్షవంతుడును నగుశిశువు కలుగును. గర్భిణీకోరిక కొనసాగనియెడ దానంజేసి క్షయిండును, ఊచ చేయబడవలెను, కుటిలవాడును, జడుడును, గుజ్జారియ, వికారమైన కండ్లుకలవాడును, లేక గుడ్డివాడును, నగుశిశువులు పుట్టుదురు. అవియివి యననేల? గర్భిణీస్త్రీ యేయిందియమునకు సంబంధించినకోరిక నెరవేరకుండునో

ఆయా యింద్రియమునకు గర్భమునందలి శిశువునకు బాధకలుగును. కావున గర్భిణీ కోరినవానినెల్ల నేవిధముననైన సాధించి యభిలాష కొనసాగించుట ముఖ్యమైనపని.

వైశేషికవిషయముచున్నతాచార్యునిచే నిట్లు వివరింపబడియె:—“తస్తాచ్చతుక్తే స్వభిప్రాయ మిన్ద్రియారేఖ కరోతి ద్విహృదమూచ నారీ దౌహృది మాచక్షతే. దౌహృదవిమానాత్. కుబ్జం కుణిం ఖజ్జం జడం వామనం పిక్వతాక్షమనక్షం వా నారీసుతం జనయతి, తస్తాత్సాయద్భుదిచ్ఛేత్ తత్తస్యైదావయేత్. లబ్ధదౌహృదా హివీర్యవస్తంబిరాయుషంచ పుత్రం జనయతి. ఇన్ద్రియార్థాంస్తు యార్యాన్ సాఖోత్త మిచ్ఛతి గర్భిణీగర్భాబాధభయాత్తాం స్తాక్ భిషగాహృత్యదావమేత్, సాప్రాప్తదౌహృదాపుత్రం జనయేత్కణాన్విశక్ష్, అలబ్ధదౌహృదా గర్భే లభేత్తాన్వనవాభయమ్, యేషయేష్విన్ద్రియారేఖ దౌహృదేవైవిమాననా, ప్రజాయేత్ సుతస్యాత్తికి తస్మిం స్తస్మిం స్తథేన్ద్రియే” ఈవాక్యములయర్థమే వైనినివరింపబడియె.

మరియు గర్భిణీస్త్రీకి నపూర్వములగుకోరికలు కలుటకు కారణము గర్భమునందలి శిశువుయొక్క పూర్వజన్మ కర్మవాసనావరిపాకముదక్క వేరొండు కారణము లేదు. ఈవిషయమునుగూడ సుశ్రుతాచార్యులిట్లు చెప్పిరి. “కర్తవ్యా చోదితం జన్తోః భవితవ్యం పునర్భవేత్. యథా యథా దైవయోగాత్ దౌహృదం జనయేద్భుది” గర్భమునందలి జీవునియొక్క ప్రావృత్తకర్మల కనుగుణముగ దైవవశమునంజేసి కోరికలు శిశువుకు కలుగును. ఆకోరికలే గర్భవతికి వైశేషికనరీతిగ కలుగుననిభావము.

— ౨౦ మూడవమాసమున గర్భముయొక్క పరిస్థితి. —

వ్యక్తీభవతి మాసేఽస్య తృతీయే గాత్రపశ్చాత్తమ్. ౫౪

మూర్ధా ద్వే సక్థినీ బాహూ సర్వసూక్ష్మాజ్జజన్త చ, సమమేఽహి మూర్ధాదైః జ్ఞానంచ సుఖదుఃఖాః. ౫౫

మూడవమాసమున గర్భమునకు శిరస్సును రెండుకాళ్లును రెండుచేతులును మొత్తమున నీయైదుఅంగములు స్ఫుటముగ నేర్పడును. మరియు ఇతరములగునంగములు సుసూక్ష్మములుగ నేర్పడును. శిరస్సు మున్నగు వైశేషికయంగములు ఏర్పడం నప్పుడే గర్భమునకు సుఖదుఃఖజ్ఞానంబు నుదయించును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది. గర్భమునకు ఉత్పత్తికాలముననే అంగప్రత్యంగములన్నియు సమకాలమున పుట్టును. అయ్యది మిక్కిలి సూక్ష్మతములగుటంజేసి (మామిడికిం దెయందలి మాధుర్యము కేసరములు రసము విత్తనము జీడి మున్నగునవి సూక్ష్మములుగనుండి కనుబడనిచందమున) కొంతకాలము కనుబడకుండి గర్భము కొంచెము వృద్ధియగునధిక (పరిపక్వమగుచున్న మామిడికాయయందు రసాదులు సూక్ష్మముగ

గానంబడుభంగి) మూడవమాసము మున్నగుకాలములయందు సుసూక్ష్మములుగ నాయా
యవయవములకు దగినమాంసపిండము లేర్పడి గర్భము పరిపూర్ణమగుసరికి (పండినమా
మిడిపండులో మధురాదిరసంబులును దానియవాస్తవభేదములును స్ఫుటముగ గానంబడు
భంగి) శిరస్సు హస్తపాదములు మున్నగునంగప్రత్యంగములన్నియు వేర్వేరుగ స్ఫుట
ముగ గానంబడును. ఇదియ ధన్వంతరిసిద్ధాంతము. ఈక్రమము ననుసరించి అంగప్రత్యం
గములన్నియు సూక్ష్మములుగ గర్భమునకు ఉత్పత్తికాలమునుండి కల్గియున్నను అవి
మూడవమాసమున అభివ్యక్తము లగునని భావము.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి:—“సర్వాక్షప్రత్యక్షాని యంగ
పత్సమ్భవంతీత్యాహ ధన్వంతరిగర్భస్య సూక్ష్మాత్వానోపలభ్యంతే, వంశాఙ్కరవత్
చూతఫలవచ్చ” “తృతీయే హస్తపాదశిరసాం పశ్చాక్షానిర్వర్తంతే, అక్షప్రత్యక్షవిభా
గశ్చ సూక్ష్మోభవతి” దీనివివరణము పైనిచెప్పబడియె.

—● గర్భనాడీమూలముగ గర్భపోషణము. ●—

గర్భస్య నాభౌ మాతుశ్చ హృదినాడీ నబధ్యతే,

యయా స ప్రిప్త్వానాపోతి కేదార ఇవ కుల్యయా.

గీ. ౬

గర్భముయొక్క నాభినుండి తల్లియొక్కహృదయమువరకును ఒకనాడి(గొట్టము)
సంబంధముకల్గి అంటికొనియుండును. తల్లి భుజించినయాహారము తల్లియొక్కజాతరా
నలముచే పరివక్ష్వమై రసరూపమునొంది హృదయమున జేరునపుడు అట్టి యాహారరస
సారము వైశిష్ట్యగర్భనాడీమూలమున గర్భముయొక్క నాభిస్థానమునుండి లోపలికిం
జని శిశువుయొక్క జాతరానలముచే వక్ష్వమై శిశువును పోషించుచుండును. ఒకచెరువు
నిండియున్నపుడు చెరువునుండి త్రవ్వబడిన చిన్నపంటకాలువకుండి వచ్చునట్లుజలము
చేత మడికాలుననుండు పైరెల్ల నానాట వృద్ధినింది ఫలించుభంగి వైశిష్ట్యరీతిగ గర్భ
నాడినుండి స్రవించు తల్లియొక్క యాహారరససారముచేత గర్భమునందలిశిశువు
నానాట వృద్ధినింది సర్వాంగప్రత్యంగములచే పరిపూర్ణమై దార్ధ్యము కల్గియుండు
నని భావము.

గర్భమునకు నాలవమాసము ననంగప్రత్యంగములన్నియు విభాగము లేర్పడి
యుండును. కావున నాలవమాసమునుండియు వైశిష్ట్యరీతిగ గర్భనాడీమూలముగ
గర్భమునందలి శిశువు నానాట పోషింపబడును. గర్భాదానము మొదలజేసి నాలవ
మాసమువరకును అంగప్రత్యంగములు స్ఫుటముగ నుండవు. కావున అక్కాలమున
గర్భిణియొక్క సర్వశరీరావయవములయందును అడ్డముగవ్యాపించియుండు రసరసవహం
బులగుదమసులయందలి యన్నాదిరససారముయొక్క చెక్కుచేత (చెరువునిండియున్న

పుడు దానిక్రింద చేరువనున్నపైరు చెరువునుండి వెడలు ఊటచే వృద్ధి నొందుభంగి నిరపాయముగ జీవించును. ఈవిషయమును సుశ్రుతిట్లు చెప్పిరి. “అసంజ్ఞాతాజ్ఞప్రత్యక్ష విభాగం ఆనిషేకాత్పృథ్వి సర్వశరీరావయవానుసారిణీనాం రసవహానాం తిర్యగ్గతానాం ధమనీనాం ఉపన్నేహో జీవయతి.”

మరియు గర్భనాడియొక్క యుత్పత్తియు దానిమూలముగ గర్భపోషణక్రమంబును భోజనిచే నిట్లు వివరింపబడియె:—“గర్భో రుణద్ధి స్తోతాంసి రసరక్తవహానివై, రక్తా జ్వరాయుర్భవతి నాడీచైవ రసాత్త్రికా, సానాడీ గర్భమావృణోతి తథా గర్భస్యవర్తనమ్, యద్యదశ్చాత్మమాతాస్య భోజనం హి చతుర్విధమ్, తస్మా దత్తాద్రసీభూతం వీర్యంత్రేధాప్రవర్తతే, భాగశ్శరీరం పుష్టాతి స్తన్యం భాగేన వర్తతే, గర్భః పుష్కతి భాగేన వర్తతేచ యథాక్రమమ్, గర్భంతుల్లేవకేదారం నాడీస్త్రీణాతిత్సృతా”గర్భో త్వత్త్రియోద మొదలు రసవహనాడులను రక్తవహనాడులను గర్భము అడ్డగించును. దానందేసీ రక్తము అడ్డగింపబడి జ్వరాయు(చూచి) రూపమునొంది గర్భము నావరించి యుండును. రసము అడ్డగింపబడి నాడీరూపముగ పరిణమించి గర్భముయొక్క నాభికడేరి తల్లివృద్ధయమునకు వ్యాపించియుండును. ఈరెంటి నాధారముగజేసి గర్భము నిరపాయముగ నుండును. తల్లిచే భుజింపబడిన భక్ష్యభోజ్యచోష్యలేహ్యములను నాల్గువిధములైన యాహారపదార్థములు జఠరానలముచే పరివర్త్యమైనదాని సారరూపమైనరసము మూడుభాగములుగ నేర్పడును. అందొకభాగము తల్లియొక్కశరీరమును పోషించును. రెండవభాగము తల్లికి స్తన్యమును కల్పించి వృద్ధి నొందించును. మూడవభాగము వైజేష్ఠిన గర్భనాడిమూలముగ గర్భమునందలి శిశువును పోషించి నానాటక్రమముగ వృద్ధి నొందించును. నాడిమూలమున వ్యాపించు నాహారరససారముచేత (పంటకాలువ నుండి పైరు వృద్ధి నొందుచూడున) వృద్ధి నొందును అని తాత్పర్యము.

వైజేష్ఠినరీతిగ తల్లియొక్కయాహారరససారము నాడిమూలముగ శిశువుయొక్క పక్వాశయమునడేరి యందలి మిక్కిలి సుసూక్ష్మముగనుండు గర్భశిశువుయొక్కకాయాగ్నిచే పక్వమై గర్భముయొక్క ధాతువులను పోషించునని ఫలితార్థము. ఈయాహారము మిక్కిలి సూక్ష్మకనుంబగుటవలనను గర్భమునందలిశిశువుకు స్థూలరూపములగు మల మూత్రములుపుట్టి వెడలుటలేదు. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది. “మలాల్యుత్పాదయోగాచ్చవాయోః పక్వాశయస్యచ, వాతమూత్రపురీషాణి నగర్భస్థః కరోతిహి.”

— నాల్గు అయిదుమాసములయందు గర్భపరిస్థితి. —

చతుర్థేవ్యక్తతాఽజ్ఞానాం చేతనాయాశ్చసజ్జామే,

నాల్గవమాసమున అంతకుమునుపు సూక్ష్మములై యుండు సంగప్రత్యంగముల న్నియు స్ఫుటముగ నేర్పడు మనస్సు కవరరూపమైన చేతనాధాతువు విడవమాసమున స్ఫుటముగ వ్యక్తమగును.

సప్తమసమందు:—“చతుర్థే సర్వాజ్ఞ ప్రత్యజ్ఞ విభాగః ప్రవ్యక్తరోభవతి, గర్భకృదయ ప్రవ్యక్తభావాత్ చేతనాధాతురభివృద్ధిభవతి” అనువాక్యముచేత నాల్గవమాసముననే చేతనాధాతువు స్ఫుటముగ నభివ్యక్తమగునని చెప్పబడినది.

— ఆరవమాసమున గర్భహస్థితి. —

షష్ఠే స్నాయు సిరారోమ బలవర్ణ నఖత్వచామ్. ౫౭

ఆరవమాసమునందు గర్భమునందలిశిశువునకు స్నాయువులును, సిరలును, రోమంబులును, బలంబును, శరీరవర్ణంబును, దోష్టలును, చర్మంబును స్ఫుటముగ నేర్పడును.

— సప్తమమాసమునగర్భస్థితి. —

సర్వై స్సర్వాజ్ఞ సంపూర్ణో భావైః పుష్యతి సప్తమే,

ఏడవమాసమున గర్భము సర్వావయవములచే సంపూర్ణమై జన్తమునకును జీవించుటకును తగినభావములన్నిటిచే పూర్ణమై వృద్ధినిొందును.

ఏడవనెలయందు జీవమున కాధారమైన యోజస్సు దృఢముగనుండి సర్వాజ్ఞ ప్రత్యంగములచే పరిపూర్ణముగనుండును కావున నేడవమాసమున పుట్టిన శిశువు జీవించును. తక్కిన క్రిందిమాసములయందుబుట్టిన జీవించుటలేదు. ఎనిమిదవమాసమున బుట్టిన శిశువు జీవించుటలేదని క్రిందజెప్పబడును.

— ఏడవమాసమున గర్భిణికి సంభవించుబాధలు. —

గర్భేణో త్ప్రీడితా దోషాగ తస్మిన్ హృదయమాశ్రితాః.

కణ్ఠాం విదాహం కుర్వంతీ గర్భిణ్యాః కిక్కిసాని చ. ౫౮

ఏడవమాసమునందు వాతపిత్తకఫములుమూడును గర్భముచే మిక్కిలిపీడితములై హృదయమునజేరి గర్భిణికి దురదను కాలునేతులయందు మంటను పుట్టించును. కిక్కిసములను గల్గించును. తొడలయందును స్తనములయందును ఉదరమునందును లేఖాకారములుగగల్గు విభివిశేషములు కిక్కిసములనబడును. వైప్రదేశములయందు ముండ్లచే నిండినట్లుండుట కిక్కిసమని కొందరు చెప్పెదరు)

— వైకనినబాధకు చికిత్స. —

నవనీతం హితం తత్ర లోలామ్బు మదురౌషధైః,

సిద్ధ మల్ప పటుస్నేహం లఘు స్వాదు చ భోజనమ్. ౫౯

చష్టనో శీరకల్పేన లిమ్పేదూరు స్తనోదరమ్,
 త్రేప్తయా చైణ హరిణ శశశోణితయు క్రయా.
 అశ్వఘ్న పత్ర సిద్ధేన తైలేనాభ్యజ్య మర్దయేత్,
 ఓటోల నిమ్బ మశ్శిష్టా సురనై స్సేచయేత్పునః.
 దార్ద్ర మధుకతోయేన మృజాం చ పరిశీలయేత్,

౬౦

౬౧

వైశిష్ట్యనాథులు సంభవించినపుడు లోలాంబువుచేతను మధురములగుద్రాక్ష పండ్లు మున్నగువానికల్కముచేతను పక్వమై సిద్ధమైనవెన్న నుపయోగించుట మిక్కిలి హితకరము. శీఘ్రముగ జీర్ణమగునదియు మధురంబునైన యాహారమును స్వల్పపరిమాణముగ ఉపవసనై సేవనముగూర్చి భుజించుట చాలమంచిది. చందనమును పట్టి వేళ్లను కల్కముజేసి తొడలయందును స్తనములపైనను ఉదరముపైనను పూయుట హితకరము. త్రిఫలములను లేడిరక్తముచేనైనను జింకరక్తముచేనైనను కుందేటిరక్తముచేనైనను మర్దనముజేసి యాకల్కమును పూయవలెను. గన్నేరాకునుగూర్చి పక్వము జేయబడినతైలముచే నభ్యంజనము (వైశిష్ట్యనాథుల సన్నోదరములపైని) జేసి మర్దనము జేయుట మంచిది. చేదుపొట్ల, వేపాకు, మంజిష్ఠి, తులసి, వీనిచేసిద్ధమైన తైలమునైనబూసి మర్దనము జేయవలెను. మానిషసుపులు అతిమధురముగూర్చి కాచబడిన కషాయముచేత కడగి శుభ్రముచేయవలెను.

❧ ఎనిమిదవమాసమున గర్భవస్థితి. ❧

ఓజోఽష్టమే సంచరతి మాతా పుత్రౌ ముహూః క్రమాత్. ౬౨
 తేన తౌ మ్లానముదితౌ తత్రజాతో న జీవతి,
 శిశురోజోఽనవస్థానాత్ నారీ సంశయితా భవేత్. ౬౩

(రసరక్తాది ధాతువులన్నింటి సారమైజీవమునకు ముఖ్యాధారమైనది యోజస్సు) ఎనిమిదవమాసమున గర్భమునందలి శిశువుయొక్క యోజస్సు వైశిష్ట్యబడిన గర్భనాడి మూలముగ తల్లియొక్క హృదయమునకును అందుండి శిశువుయొక్క హృదయమునకు పలుమారు అవ్వడవ్వడు వచ్చుచు పోవుచు సంచరించుచు నిల్కడలేకుండును. అట్టి యెడ శిశువుయొక్క యోజస్సు తల్లిహృదయమునకు పోయినపుడు తల్లి సుఖముగనుండును. శిశువు ప్రాణాధారమైనయోజస్సు లేమింజేసి చాలబడలియుండును. మరల తల్లి హృదయమునుండి శిశువునుజేరినపుడు శిశువు చాల సుఖముగనుండును. తల్లిబడలియుండును. అట్టిసమయమున నోజస్సు శిశువుకు నిల్కడలేకసంచరించుటంజేసి యెనిమిదవమాసమున బుట్టినశిశువు బ్రతుకనేరదు. తల్లి కూడ నొకసమయము బ్రతుకుట దుష్టముగనుండును.

❧ ఎనిమిదవమాసమున చేయదగినయౌవచారములు. ❧

క్షీరపేయూచ పేయూత్ర సఘృతాన్వాసనం ఘృతమ్,
మధురై స్సాధితం శుద్ధై పురాణ శక్తతస్తథా. ౬౪

శుష్కమూలకకోలాష్లు కషాయేణ ప్రశస్యతే,
శతాహ్వ కల్కితో వ స్తిః సతైల ఘృతసైద్ధవః ౬౫

పాలునుకూర్చి పలుడగ కాచబడిన గంజియందు నెయ్యికూర్చి త్రాగుట యెని
దవమాసమున మంచిది. మధురములగు ద్రాక్షపండ్లు మున్నగువానికూర్చి పక్వముజేయ
బడినఘృత ముపయోగించునది. మరియు ప్రాతదియగు పేడకూర్చి ఎండినముల్లంగిని
రేగుపండుపులుపును కూర్చి, సదాపకల్మమును పక్వముజేయబడిన కషాయమున తైల
మును నేతని నైంధవలవణమును కల్పి యుచువాసనవస్తిని శోష్ణశుద్ధికై చేయవలెను.

❧ ప్రసూతికాలము. ❧

తస్మిన్ స్త్రీకాహయూతేఽపి కాలస్సూతే రతః పరమ్,
వర్షా ద్వికార కారీస్యాత్ కుక్షౌవాతేన ధారితః. ౬౬

ఎనిమిదవమాసమునకు పిమ్మటనొక్కదినము గడచినను తొమ్మిదవమాసము మొదలు
జేసి పండ్రెండవనెల పూర్తిగగడచునంతాక సుఖప్రసవమునకు సరియైనయుక్తకాలము.
(ఎనిమిదవమాసము కడచిన పిదప తొమ్మిది, పది, పదునొకండు, పండ్రెండుమాసములు
నాల్గురు ప్రసవమునకు యుక్తమైన కాలమగుట) ఒకవత్సరకాలము (పండ్రెండవనెల)
కడచినపిమ్మట గర్భము గుఱయందు వాతప్రకోపమునంజేసి ప్రసవముకాక యడ్డగింపబడి
చిరకాలమువరకు ధరింపబడినయెడ నవశ్యము వికారమును కల్పించును.) గర్భమునశిశువు
పండ్రెండు మాసములకుపైన నిలువక పైజెప్పిననాల్గుమాసములయందే ప్రసవమగును.
అటుగాక చిరకాలము వాతప్రకోపమునంజేసి నిలచిన జబ్బుగల్గిననిభావము)

ప్రసవమున కీ కాలనియమమునే సుశ్రుతాచార్యులు నిట్లుచెప్పిరి:—నవమ,
దశమ, ఏకాదశ, ద్వాదశానాం అన్యకమస్తి కౌశాయతే, అతోఽన్యథావికారిభవతి.

చరకాచార్యులు ప్రసవకాలమును నిర్ణయించునపుడు ఇట్లుచెప్పిరి:—ఆహార
మాంసాతియదా నగర్భః శోషంసహస్నాతి పరిస్థుతివా, తంస్త్రీప్రసూతేసుచిరేణ
గర్భం పుష్టాయదావర్షగతైరసిన్యాత్ గర్భముననుండు శిశువు గర్భనాడీమూలమున
వచ్చుతల్లియొక్క యాహారరసమువలన పుష్టికొంది వృద్ధియగునని చెప్పబడినది. అట్టి
యాహారరసమున క్రమముగ వృద్ధి నొందినశిశువు తొమ్మిది పది పదునొకండు పం
డ్రెండు మాసములయందు ప్రసవమగును. ఒకవేళ కొన్ని కారణములచే గర్భము
నందలి శిశువుకు పైజెప్పిన ప్రకారము ఆహారము గర్భనాడీ మూలముగ రాని

యెడ నాశిశువు క్రమముగ పుష్టికొందక నానాట కృశించును. అట్టియెడ సకాలమున శిశువు ప్రసవము కానోపదు; కావున నెంతకాలమునకు శిశువున కాహారసంబంధముకల్గి పుష్టిజేదునో అంతకాలమువరకును ప్రసవము కాక మరిపూర్ణముగ పుష్టికల్గిననాడు ప్రసవమగును. అట్టియెడ పైజెప్పినకాలనియమము నతిక్రమించి యనేకవత్సరములకాలము కడచినదియై ప్రసవించును అని యర్థము. ఆహారము బొత్తుగ లేనినాడు శిశువు గర్భమునుండి జారిపడును.

ఇచ్చట చరకాచార్యులు కారణాంతరములచే ననేకవత్సరకాలమువరకును ప్రసవమున కవకాశము ననుగ్రహించిరి. ప్రకృతకాలమున కొన్నిచోట్ల మూడువత్సరములకాలమునకును కొన్ని సమయముల పండ్రెండువత్సరముల కాలమునకును ప్రసవించుటకలదు. ఇది యుచుభవసిద్ధము. ఇట్టిగీర్ణకాలప్రసవములకు చరకాచార్యులు చెప్పిన కారణమే సుసంగతముగ నుండనోవును.

ఈతంత్రమున వాగ్భటాచార్యులు రెండవయథ్యామమున నిట్లుచెప్పెను. పుష్టోఽన్యథావర్గజైః కృచ్ఛాచ్ఛ్వాయేతన్రైవనా” ఈవాక్యముచేత జీవితకాలమువరకు ప్రసవించక గర్భము నిలచియుండుననియు తెలిసెడి.

మరియు గర్భము గర్భాశయముననుండు పద్ధతి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“గర్భస్తు మాతృపృష్ఠాభిముఖః లలాటేకృతాఞ్జలిః ససంచితాంగో గర్భోషేదక్షిణం పార్శ్వం ఆశ్రిత్యాఽవశ్యతేపుమాన్ వామస్త్రీ, మధ్యం నపునకం, తత్రస్థితశ్చ గర్భోమాతరి స్వపస్త్యాం స్వపితా, ప్రబుద్ధామాం ప్రబుద్ధతే” (గర్భము నందలి శిశువు తల్లివీపుకు అభిముఖముగ తననుదుట రెండుచేతుల నమస్కరించువిధముగ జోడించి కాళ్లు మున్నగు ననయవముల నన్నిటినిముడుచుకొని గర్భాశయమున దక్షిణపార్శ్వము నాశ్రయించి పురుషశిశువుండును. మడిప్రక్కనాశ్రయించి స్త్రీశిశువుండును. కోవ్యమున మధ్యభాగమునం దున్నయెడ నపునకము. ఇత్తైవంగున గర్భాశయముననుండిన శిశువు తల్లినిదురపోయినపుడు నిద్రించును. మేల్కొంచుండుతురి మేల్కొనియుండును.)

❧ తొమ్మిదవమాసమున నాహారము, ఉపచారము. ❧

శస్త్రశ్చ నవమే మాసి స్నిగ్ధో మాంస రసౌదనః.

బహుస్నేహాయవాగూర్వా పూర్వోక్తంచానువాసనమ్. ౬౭

తొమ్మిదవమాసమున నెయ్యి మొదలగు స్నేహపదార్థములచే మిక్కిలి స్నిగ్ధమై మాంసరసముతోగూడిన యన్నమును గర్భిణికి నుపయోగించునది. మిక్కిలి స్నేహద్రవ్యమును కలిపిన యవాగువు (గంజి) మిక్కిలి హితకరము. ఎసిమిదవమాసమునకు జెప్పిన విధముగ ననువాసనవస్థిని జేయనగును,

— సవమమానమున నభ్యంతరోపచారములు. —

తత ఏవ పిచుం చాస్యాః యోనా నిత్యం నిధావయేత్,
వాతఘ్నపత్రభక్త్యాంభః శీతం స్నానేఽన్యహం హితమ్. ౬౮
నిస్సేహాక్షీం న నవమాత్ మాసాత్పుభృతి వాసయేత్.

అనువాసనవస్తికిగా వక్ష్వము చేయబడిన ఘృతమున ప్రతిని కడిపి వాతహర మగునుండుటకై యోనిద్వారమున నుంచునది. ప్రతిదినమున నిట్లుచేయునది. మరియు వాతహరములగు చెట్లనుండు ఆకులజేర్చి నీళ్లుపొంగకాచి చల్లగ నార్చి ప్రతిదినంబును స్నానమున కుపయోగించుట చాలహితము. తొమ్మిదవమాసము మొదలుజేసి ప్రసవమగు నందాక స్నేహము నిశ్శేషమగునట్లు అనువాసనవస్తిజేయించునదు. (స్నేహద్రవ్యము లతో జేయబడునది అనువాసనవస్తి. అట్టి యనువాసనవస్తిని చేయునపుడు స్నేహ ద్రవ్యము శరీరమున కొంచెము కేషించునట్లు చేయవలెనుగాని తైలాదుల నిశ్శేషముగ వెడలించదగదు. వాతము ప్రకోపించినయెడ ప్రసవము కష్టమగునుగాన ప్రసవమగునం దాక వాతశాంతికై స్నేహము కేషించునట్లు అనువాసనవస్తి జేయవలెనని భావము.)

— స్త్రీపురుషప్రసవవిహ్నములు. —

ప్రాగ్ధక్షిణస్తనస్తన్యా పూర్వం తత్పార్శ్వచేష్టిసి. ౬౯
పున్నామద్వార్యాద ప్రశ్నరతా పుంస్త్యప్రదర్శిసి,
ఉన్నతే దక్షిణే కుక్షౌ గర్భేచ పరిమణ్ణలే. ౭౦
పుత్రం సూతేఽన్యథా కన్యాం యాచేచ్ఛతి నృసంగతిమ్,
నృత్యవాదిత్ర గాన్ధర్వగన్ధమాల్యప్రియం చ యా. ౭౧

గర్భిణికి కుడిప్రక్కనుండు స్తనమున స్తన్యము తొలుతగల్గిన నాస్త్రీకి పురుష శిశువు కలుగు. మరియు పరుండునపుడు కుడిప్రక్క తొలుతపరుండినను, నడచునపుడు తొలుత కుడికాలెత్తి నడచినను, పరులజేయునపుడు తొలుత కుడిచేత పనులజేసినను పురుషశిశువును ప్రసవించును. గర్భిణిగుండు నరు మునున కల్గునభిహాష ద్వార్యాద మన బడును; అట్టి దౌహృదము పుల్లింగశబ్దవాచ్యమైన పస్త్రపులయందు కల్గినను, పురుషవాచ కములగు పదములచే ప్రశ్నలజేసినను, పురుషజాతియగు పిరుగులు గొట్టుములు వృక్షాదులుమున్నగువాని పలుమారు జూడనభిహాషకల్గియున్నను పురుషశిశువును కనును. కుక్షి యందు కుడిప్రక్క నున్న శముగున్నను, గర్భము మండలకారముగ (గుండ్రముగ) నున్నను కొడుకునుకనును. ఈచెప్పిన లక్షణములకు నిరుద్ధములగు చిహ్నములకల్గిన ఆడ శిశువుకలుగును. మరియు పురుషునితో సంభోగింపనిచ్చ విశేషముగగల్గినను, నృత్యము

నందును వాద్యములయందును సంగీతమునందును పుష్పమాలికలయందును మిక్కిలిస్త్రీ కలిగియున్నను కన్యకను కనును. (ఈలక్షణముల చక్కగ గమనించినయెడ స్త్రీపురుష శిశువుల నిర్ణయించదగునని భావము.)

— సపుంసక-యమశగర్భలక్షణములు. ౧౯ —

స్త్రీబం తత్సంకరే తత్ర మధ్యే కుక్షేః సమున్నతమ్,
యమౌ పార్శ్వద్వయోన్నామాత్ కుక్షోద్రోణ్యామివ స్థితే.

వైశిష్ట్యేన స్త్రీపురుషగర్భచిహ్నములు సరికరముగ కలిసియున్నపుడు సపుంసక గర్భమని యెరుంగునది. మరియు సపుంసకగర్భమున్నపుడు కుక్షియొక్క మధ్యభాగము; సన్నతమైయుండును. మరియు ఇరుప్రక్కలను కుక్షి యున్నతమై మధ్యభాగము; తగ్గగ దొప్పవలెనున్నపుడు గర్భమున జంటగ శిశుద్వయ మున్నదని యెరుంగునది.

— గర్భిణి ప్రసవగృహమును జేరవలసిన క్రమము. ౨౦ —

ప్రాక్షేప్తనవమాన్తాసాత్ సూతికాగృహమాశ్రయేత్,
దేశే ప్రశస్తే సంభారైః సంపన్నం సాధకేహని. ౨ :
తత్రోదీక్షేత సా సూతిం సూతికాపరివారితా,

వైశిష్ట్యేనరితిగ సంపూర్ణగర్భవతియగుస్త్రీ తొమ్మిదవమాసము రాకమునుకే ప్రసవమునకు వసతిగ నేర్పరచిన ప్రసవగృహమును బ్రవేశింపదగిన శుభనక్షత్రముతో గూడినదినమున చేరవలెను. అట్టి ప్రసవగృహము ప్రశస్తమైన స్థలమున కుశలముగ శిల్పులచేగట్టబడి ప్రసవసమయమున కావలసిన సంభారములతోగూడి యుండవలెను లక్షణయుక్తమైన యాప్రసూతిగృహమున గర్భిణిస్త్రీ ప్రవేశించి, యంతకుమున్ను ఆనేక పర్యాయములు ప్రసవించి యనుభవమును జక్కగ చెలిసినయావులగు వృక్షీలతోగూడి ప్రసవకాలమును నిర్దిష్టించుచు సంతృప్తమానసయై యుండవలెను.

ఈవిషయమై యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడియె. — “బహుశః ప్రసూతాభిః అనురక్తాభి రివిషాదిసిభిః అవిసంవాదిసిభిః క్లేశసహాభిః షోషవృతా స్వస్థ్యయః పరా, అనులోమనైరాహారిహారైః అనులోమితవాతమాత్రపురిహ, ప్రసవకాలమిదీక్షేత. స్వల్పేఽపి చ ష్ణాత్రవిబధ్యే ఫలవతీః ప్రయోజయేత్” అనేక పర్యాయములు ప్రసవించినవారును, తనయందు మిక్కిలి స్త్రీతికలవారును, క్రోధమును వివాదమును లేక కష్టముల కోరువజాలినవారునగు స్త్రీలతోగూడి వారివలన స్వస్థివాచనముః యందాన క్తచిత్తయై, వాతమును అనులోమముగ ప్రవర్తింపజేయు నాహారిహారముః జేయుచు మూత్రపురీషముల ననులోమముగా వెడలించజేయుచు ప్రసవసమయమున

ప్రతీక్షించుచుండవలెను. స్వల్పముగనైన మూత్రపురీషములకు ప్రతిబంధముకల్గినపుడు సదుపాయములచే వానిని ధారాళముగ వెడలునట్లు చేసికొనవలెను.

— ఆసన్నప్రసవక్షణము. ౧ —

అద్యశ్వః ప్రసవే గ్లానిః కుత్యక్షీశ్లథతాక్షమః. ౨౪

అథో గురుత్వ మరుచిః ప్రసేకో బహుమూత్రతా,
వేదనోరూదరకటి పృథ్వుహృద్వస్తి వంశణే. ౨౫

యోనిభేదరుజాతోదస్ఫురణస్రవణాని చ,
ఆవీనామనుజన్తాతః తతో గర్భోదకసృతిః. ౨౬

అప్పుడైనను మరునాడైనను ప్రసవము కానున్నపుడు గర్భిణికి బడలిక కల్గును. కుక్షీసడలిజారినట్లుండును. కన్నులు లోనికిపోయియుండును. దేహమునకు శ్రమకల్గియుండును. నాభికి క్రిందిభాగమున బరువైయుండును. అరోచకముకల్గును. నోట నీరువెడలును. మూత్రము పలుమారు వెడలును. తొడలయందును, ఉదరమునందును, నడుమునందును, వీపునందును, రొమ్మనందును, వస్త్రీయందును, గెజ్జలయందును బాధ కల్గును. యోనిపగులదీయునట్లుబాధయు నొప్పియు పోటుకుకల్గి యదరును. యోనినుండి స్రావముకల్గును. ఇవియన్నియు నొకటివెంట నొకటికల్గిన పిదప ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పులు వెనువెంటకల్గును. పిదగర్భమునకు సంబంధించినజలము యోనినుండి స్రవించును.

— ఆసన్నప్రసవోపచారములు. ౧ —

అథోపస్థితగర్భా తాం కృతకౌతుకమజ్గళామ్,
హస్తస్థపున్నామఫలాం స్వభ్యక్తోష్ఠాంబుసేవితామ్. ౨౭

పాయయేత్సమృతాం పేయాం తనౌ భూశయనే స్థితామ్,
ఆభుగ్నసక్తిముత్తానాం అభ్యక్తాణీం పునః పునః. ౨౮

అథోనాభేః విమృద్నీయాత్ కారయేజ్జమ్భుచక్రమమ్,

వైశిష్టినరీతిగ నొప్పులకల్గి గర్భజలము స్రవించిన పిదప గర్భము ప్రసవమున కభిముఖముగ నున్నదని యెరింగి మంగళార్థమైన రక్షాబంధనము గావించి గర్భిణిచేత పురుషచామముగలదానిమ్మపండు మున్నగుఫలము నునిచి చక్కగ నభ్యంజనముచేసి వేడి నీళ్లద్రావించి నేటితోగూడినకాంజికమును ద్రావించనగును. పిదప భూమిపైన మెత్తనైన పలుచనిపడకపై వెలికిల బరుండనుంచవలెను. పిదప నాగర్భిణి తొడలనువంచి ముడుచు కుని వెలికిల పరుండవలెను. పిమ్మట ఆముడముచేత నాభికి క్రిందిభాగమున మాటిమాటి

కిని అభ్యంజనముజేసి మెల్లమెల్లగ మర్దనముజేయవలెను. పిమ్మట పైకిలేచి నీల్గుచు పాఠచారముగ తిన్నగ సంచరింపనగును.

— ఉపచారములచే గల్గుఫలము అనంతరకృత్యము. —

గర్భః ప్రయాత్యవాగేవం తల్లిజ్ఞం హృద్విమోక్షతః. ౭౯

ఆవిశ్య జతరం గర్భో వస్తే రుపరి తిష్ఠతి,

ఆవ్యో హి త్వరయస్త్యేనాం ఖట్వామారోపయేత్తతః. ౮౦

అథ సంపీడితే గర్భే యోని మస్యాః ప్రసారయేత్,

మృదుపూర్వం ప్రవాహేత బాధమాప్రసవాచ్చ సా. ౮౧

పైజెప్పిన మర్దనము మున్నగు నుపచారముల వరుస జేసినయెడ గర్భము తల్లియొక్క హృదయస్థానమునువదలి క్రిందికి (ప్రసవమార్గమునకు) దిగజారును. గర్భము హృదయస్థానమునుండి క్రిందికివెడలి జతరమునజేరి వస్తీకిపైన నిలచియుండును. వస్తీకి పైభాగమున జేరుటయే హృదయమును వదలినందుకు చిహ్నము. పిదప ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పులు వరుసగ నధికమై తొందరజేసినప్పుడు మెల్లగమంచముపైజేర్చువలెను. పిదప గర్భము మిక్కిలి యాసన్నమైయున్నపుడు ప్రసవమార్గమున ఆముదముచే జక్కుగ నభ్యంజనముజేసి వాతనిరోధములేకుండ వికసీంపజేయవలెను. పిమ్మట మెలమెల్లగ ముక్కుచు (గర్భము ప్రసవమార్గముచేరు సరికి) తీవ్రముగముక్కుచు ప్రసవమగు సంతవరకును అప్పుటప్పటికిని గాఢతరముగ ముక్కుచుండవలెను. ప్రసవమునకు సంబంధించిన నొప్పులు నిలచినిలచి అప్పుడప్పుడు వెనువెంటవచ్చుచుండును. అట్టియెడ నొప్పులు కల్గనప్పుడు మాత్రము ముక్కువలెనుకాని లేనప్పుడు ముక్కుకూడదు.

వాగ్భటాచార్యులు అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పిరి. — “శనైశ్చనైశ్చ పూర్వం ప్రవాహిష్ఠాః, నిర్గమే బాధం, గర్భస్య యోనిముఖప్రతివత్తా బాధతరం, ఆప్రసవాత్” ప్రారంభమున వస్తీపైభాగమున గర్భముచేరినపుడు మెలమెల్లగ ముక్కువలెను. ఆక్కడనుండి వెడలునప్పుడు తీవ్రముగ ముక్కువలెను. గర్భము యోనిముఖమున జేరుసరికి తీవ్రతరముగ ముక్కుచు ప్రసవమగుసంతదనుక తీవ్రతరముగనే ముక్కుచుండవలెను.

— గర్భిణికి హర్షము పుట్టించుట. —

హర్షయే త్రాం మహాః పుత్రజన్తశ్చబ్దజలౌఽనిలైః,

ప్రత్యయాన్తి తథా ప్రాణాః సూతిక్లేశావసాదితాః. ౮౨

ప్రసవబాధలచే మిక్కిలి బడలికజెందు నాస్త్రీని “నీకు మంచిపుత్రుడు కలును. బిడ్డ మిక్కిలి రూపవంతుడును లేబోవంతుడునైయుండును” ఇవి మొదలగు సంతోష కరములైన మాటలచేతను, జలముచేతను, మంచిగాలిచేతను సేవదేరునట్లుచేయవలెను. అట్లు చేసినయెడ ప్రసవబాధలచే మిక్కిలి బడలికజెందిన ప్రాణములు మరల నెప్పటివలె సుస్థములగును. కావున చెంతనుండుస్త్రీలు తత్కాలోచితములగు హర్షమును గల్గించు మంచిమాటలచేతను ఉపచారములచేతను శ్రమమును మరపించి బడలిక తీరునట్లు చేయు చుండవలెను.

౨౨ ప్ర సూత్యుపచారములు. ౨౨

ధూపయేద్ధర్భసంగేతు యోనిం కృష్ణాహికంబుకైః,
హిరణ్యపుష్పీమూలం చ పాణిపాదేన ధారయేత్. ౨౩
సువర్చలాం విశల్యాం వా జరాయ్యపతనేఽపి చ,
కార్యమేతత్, తథోత్త్విష్య బాహ్వోరేనాం వికమ్పయేత్. ౨౪
కటిమాకోటయేత్పార్శ్వస్థా స్థిచౌ గాఢం నిషీడయేత్,
తాలుకణ్ఠం స్పృశేద్వేణ్యా మూర్ధ్నిదద్యాత్ సుహీపయః.
భూర్జలాజ్జలికీతుమ్బాసర్పత్వక్కుప్తసర్పవైః,
పుథక్ ద్వ్యాభ్యాం సమస్తైర్వా యోనిలేపనధూపనమ్. ౨౫
కుప్తతాలీసకల్కం వా సురామణ్డేన పాయయేత్,
యూషేణ వా కులుత్థానాం బిల్వజేనాఽఽసవేన వా. ౨౬

గర్భము బైట వెడలక లోపలనే నిలచియున్నపుడు కృష్ణసర్పముయొక్క కుబు సమును నిప్పుపైవైచియోనికిపోగబట్టునది. పచ్చనిపువ్వులబూచు హిరణ్యపుష్పి (బంగారుగంటచెట్టు) యొక్కవేరును హస్తమునందును పాదమునందును ధరించవలెను. లేక ప్రొద్దులిరుగుడు పువ్వునైనను ఉత్తరేణినైనను ధరించవలెను. మావిపడకయ్యండునపుడు వైజేప్పిన యోగములజేయనగును. మరియు మావిపడకుండునెడ రెండుచంకలలో చేతులుతోబట్టి లేపనెత్తి కదలించునది. నడుమున పిడికిలిచే మృదువుగ పలుమారు గుడ్డుచుండవలెను. తుంట్లు చేతులతోగట్టిగ బిగబట్టి పిసకవలెను. దవుడలను కంఠమును వెండ్లు కలజెడచేత తాకించవలెను. శిరస్సునందు జెముడుపాలనుంచవలెను. భూర్జపత్రము, పొత్తిగెడ్డ, సొరవేరు, పాముకుబుసము, చెంగల్వకోస్తు, ఆవలు, అనునీద్రవ్యముల నొక్కొకదానినైనను రెండేసిద్రవ్యములనైనను, అన్నింటినైనను నూరి యోనికి లేపనము

చేయవలెను. లేక వైశేషికవానిని నిష్కృష్టవైచి పొగబట్టవలెను. మరియు చెంగల్వ కోట్టును తాలినపత్రిని కల్కముజేసి మధ్యముపైలేటకులసి త్రాగించవలెను. ఉలవల కట్టుచేసి అందుపై కల్కమునుగూర్చి త్రాగింపనగును. లేక బిల్వవేరును ఆనవముగజేసి వైశేషిక కల్కమును కల్పి త్రాగింపనగును. (బిల్వవేరును నీళ్లుబోసి దంచి యానీటిని కొంతకాలము ధాన్యరాశినినిచిన నాశీతకషాయము బిల్వసవ మనబడును.)

— ౧౦ మావి పడుటకు వస్త్రీప్రయోగము. ౧౦ —

శతాహ్వసర్వ సాఽజాజీ శిగుత్తీక్షకచిత్రకైః,

సహిజ్ఞుకుప్తమదనైః మూత్రే ఊరే చ సార్వభమ్. ౮౮

తైలం సిద్ధం హితం పాయశా యోన్యాం వాప్యనువాసనమ్,

శతపుష్పావచాకుప్త కణాసర్వకల్కితః. ౮౯

నిరూహః పాతయత్యాశు సన్నేహలవణోఽపరామ్,

తత్సజ్జే హ్యనిలో హేతుః సా నిర్యాత్యాశు తజ్జయాత్. ౯౦

సదాప, ఆవాల, ఓమము, మునగపట్ట, మిరియాలు, చిత్రమూలము, ఇంగువ చెంగల్వకోట్టు, మ్రంగచెక్క, వీనినన్నిటిని కల్కముజేసి గోమూత్రమును పాలనుకూడ ఆవనూనెలోకలిపి పరిభాషానుసారముగ తైలమును పక్వముచేసి యూతైలముచేత ప్రవించిన స్త్రీకి గుదమునందైనను ప్రసవమార్గమునందైనను అనువాసనవస్తిని విధ్యుక్తముగ జేసినయెడ మావిశీఘ్రముగవడును. లేక సదాప, వస, చెంగల్వకోట్టు, పిప్పిల్ల, ఆవాల వీనినన్నింటిని కల్కముజేసి అందు సన్నేహద్రవ్యమును లవణమునుజేర్చి నిరూహవః జేసినయెడ మావి అతిశీఘ్రముగ వెడలును. మావి బైటవెడలక నిలచుటకు వాతము కాణము కావున నిరూహవస్తి వాతహరములలో ప్రధానమగుటంజేసి వాతమును హరి పజేసినతోడనే మావి పట్టువదలి బైటవెడలునని భావము. మరియు “వాతోల్బణేష దోషేషు వాలేవా వస్తీరివ్యతే” అనువచనముచేత వాతప్రధానముగనుండు రోములయందు వస్తీవిధానము మిగుల ప్రశస్తమని తెలిసెడి.

వస్తీవిధానమునుగూర్చి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు విశేషముచెప్పబడినది. — “గర్భిణీంతు న్యుజ్ఞా మౌస్థాపయేదనువాసయేచ్ఛ, తథాఽస్యాః వివృతమార్గతయ నమ్యగౌషధముప్రవిశతీతి” గర్భిణీకి—ఆస్థాపన అనువాసనవస్తి కర్మలజేయునపుడ కాష్ట ముడుంచుకుని బోరగిలపరుండనునిచి ఆస్థాపనాఽనువాసనవస్తి జేయనగున అట్లుండుటచేత మార్గము వివృతమై యడ్డులేకుండును. దానంజేసి యౌషధము ధారముగ లోనికింజని పనిచేయును కావున బోరగిలయంచవలెనని భావము.

—౧౧ హస్తముచే మావిని విడదీయుపద్ధతి. ౧౧—

కుశలా పాణినాఽక్తేన హరేత్ క్షప్తనభేన వా,

ముక్తగర్భాఽపరాం యోనిం తైలేనాఽఙ్గం చ మర్దయేత్. ౯౦

మరియు ప్రసూతికృత్యములయందు నేర్పరియగుస్త్రీ చేతిచేళ్ళతోను శస్త్రముచే కత్తిరించుకొని చేతికి నెయ్యి బూసికొని మెలకువతో మావిని వెలికిందీయవలెను. ఇత్తైరంగున ప్రసవించి మావి బైట వెడలినపిదప ప్రసవమార్గమునకును శరీరమునకును తైలము బూసి మెల్లగ మర్దనముజేయనగును.

(ఇచ్చట ఆపరయన గర్భమునందలి శిశువు కావరణమై యుండుమావి యని యెరుంగునది.)

—౧౨ మక్కల్లము దానిచికిత్స. ౧౨—

మక్కల్లాభ్యే శిరోవస్తికోష్ఠసూలే తు పాయయేత్,

సుచార్ణితం యవత్కారం ఘృతేనోష్ణజలేన వా. ౯౧

థాన్యామ్బువా గుడవ్యోషత్రిజాతకరజోన్వితమ్,

ప్రసవించినస్త్రీకి తలయందును వస్తియందును కోష్ఠమునందును కూలనొప్పి కల్గును. ఇది మక్కల్ల మురురోగము. ఈరోగము కల్గినపుడు యవత్కారమును మెత్తగ చూర్ణముచేసి నేతిలో కలిపియైనను, వేడినీళ్లతో కలిపియైనను త్రాగించవలెను. లేక త్రికటుకముల (శూతి పిప్పలి మిరియాల)ను, త్రిజాతక (దాల్చినచెక్క లవంగపత్రి, వీలకులు) ములను మెత్తగ పొడిచేసి ప్రాతబెల్లమును గూర్చి బియ్యపుకడుగునీళ్లతో కలిపి త్రాగించవలెను.

—౧౩ బాలోపచారములు. ౧౩—

అథ బాలోపచారేణ బాలం యోషిదుపాఽఽచరేత్. ౯౩

పిప్పట బాలోపచరణీయమున జెప్పినక్రమము ననుసరించి స్త్రీ అప్పుడుపుట్టిన శిశువునకు దగిన యుపచారముల జేయవలెను. అట్టి యుపచారములజేయుస్త్రీ చాలకాలముగ ప్రసవములు అనుభవించి పసిబిడ్డల నుపచరించు విధానములయందు దారి తేరి యుండవలెను.

—౧౪ బాలింతరాలి కాహారము. ౧౪—

సూతికా త్సుద్వతీ తైలాత్ ఘృతాద్వా మహతీం విజేత్,

పశ్చాత్కోలకినీం మాత్రాసునుచోష్ట్యం గుడోదకమ్.

౯౬

ప్రసరించిన బాలింతరానికి ఆకలి తీవ్రముగ నుండునేని పంచకోలములవ
చూర్ణముజేసి తైలమునందైనను ఘృతమునందైనను కలిపి గొప్పమాత్రను (పరిమాణ
మును) త్రాగించి వెంటనే పాతబెల్లమును కలిపిన వేడిపిళ్లను త్రాగించవలెను. (మహా
మాత్రయవ సెయిమిదిశాములకాలమునను జీర్ణచుగునంత పరిమాణము గల్గివది. మహాతీ
న్నేహమాత్రయని చెప్పబడును.)

వాతఘ్నోషధతోయం వా తథా వాయుర్న కుస్యతి,

విశుద్ధ్యతి చ దుష్టాస్తం ద్విత్రి రాత్రునయం క్రమః.

౯౭

వైశిష్టినరీతిగ న్నేహమాత్రనైనను ఘృతమాత్రనైనను త్రాగి వాతహరద్రవ్య
ములచే సిద్ధమైన కషాయమునైన త్రాగించవగును. అటుజేసినయెడ కోష్ఠము శూన్యముగ
నున్నను వాతము ప్రకోపము నొందకుండును. కోష్ఠముననుండు చెడ్డరక్తము పరిశుద్ధ
మగును. ఇత్తైరుంగున రెండుమూడురాత్రులు గడపించవగును.

న్నేహాయోగ్యాతు నిస్నేహం అముమేవ విధిం భజేత్,

వీతవత్యాశ్చ జలరం యుచకా క్తం వివేష్టయేత్.

౯౮

బాలింతరాలు న్నేహద్రవ్యము లలవాటుగా లేనిదైనయెడ తైలఘృతముల
జీర్ణక పంచకోషకషాయమును ఉష్ణోదకమును వాతహర సిద్ధకషాయమును ఈయూటిలో
నొకదానిని త్రాగించి కడుపుపైన తైలఘృతముల రెండిటిని బూసి గుడ్డను చుట్టి
య్రుంచునది.

జీర్ణేన్నాతా పిబేత్పేయాం పూర్వోక్తాషధసాధితామ్,

త్రయహాదూర్ధ్వం విదార్యనివర్గక్వాభేన సాధితా.

౯౯

హితా యవాగూః స్నేహాఢ్యా సాత్వ్యతః పయసాఽధవా,

సప్తరాత్రాత్పరం చాన్యై క్రమశో బృంహణం హితమ్,

౧౦౦

ద్వాదశాపేదనతిక్రాంతే పిశితం నోపయోజయేత్,

వైశిష్టినప్రకారము తొలుత న్నేహము, గుడోదకము, పంచకోషకషాయము
పానముజేయించి అది జీర్ణమైనపిదప వేడిపిళ్ల చే స్నానముచేయించి వైశిష్టిన పంచకోల
ములజీర్ణ సిద్ధముచేయబడిన పేయయను గంజిని త్రాగించవలెను. ఇత్తైరుంగున మూడు
దినములుగడపి పిమ్మట విదార్యాదిగణమున జేసిన యాషధములకూర్చి నక్షత్రముజేయ
బడిన యవాగుళును ఆహారమునకై త్రాగించవగును. అట్టి యవాగుళున న్నేహద్రవ్యము

నధికముగ గూర్చునగును. అలదాటుగనున్నచో పాలనుగూర్చి యుపయోగింపనగును. ఇతైరంగున నేడురాత్రులు కడచినపిదప నెనిమిదవదినముమొదలు జేసి క్రమముగ నానాట బృంహణముల (బలమును గల్గించి పుష్టినిజేయు క్రియలను) నుపయోగించుట మిక్కిలి హితము. మరియు పండ్రెండుదినములు కడచునందాకమాంసమును కొంచెమైన నుపయోగింపజనదు. (పండ్రెండుదినములలోపల మాంసము నుపయోగించునెడ స్కందాదిగ్రహములు మాంసమునందభిలాష కల్గినవి కావున నాగ్రహము లానహించును. కావున పండ్రెండుదినములలోపల మాంసాహారము నిషేధింపబడినది.)

వధ్యమునకై యాహారార్థముగ నుపయోగింపబడు గంజి మండ - పేయ - విలేపి - యవాగు అని నాల్గువిధములు. అందు బియ్యమును నీళ్లుచుకలిపి కాచి చక్కగ నుడికినపిదప మెతుకులులేక లేటగనుండుగంజి మండము. కొద్దిగ మెతుకులుండునట్లు కాచబడినది పేయ. మెతుకు లధికముగనుండునది విలేపి. కొంచెము ద్రవముగనుండునట్లు కాచబడినది యవాగువు. వీనిలక్షణములు చరకమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిక్తైర్విరహీతోమణ్డః పేయాసిక్తసచున్వితా, ఘనసిక్తా పిలేపీ స్యాత్ యవాగూర్విరశద్రవా” ఈనిర్ణయప్రకారము పేయాయవాగూలక్షణముల నిచ్చట నెరుంగునది. బృంహణమున శరీరమునకు పుష్టిని బలమును కల్గించు ఔషధ - అన్న. విహారాదులు. ప్రసవించినస్త్రీకి విడురాత్రులు కడచినపిదప అట్టి బలకరములగు జీవనీయ, బృంహణీయ గణద్రవ్యములను, మధురవర్గద్రవ్యములను యథోచితముగ గూర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలాదులచే నభ్యంగనము, ఉద్వర్తనము, పరిషేకము, అవగాహనము మున్నగు నుపాయములచేతను, మనోజ్ఞములును, హృద్యంబులుచునగు నన్న పానములచేతను, బాలింతరాలికి నానాట బలమును వృద్ధిజేయవలెనని భావము. గర్భధారణము, ప్రసవ పరిశ్రమ మున్నగువానిచే బలము చాలతగ్గియుండినశరీరము చిక్కియుండును. కావున తటాలున పూర్తిగ బృంహణము నుపయోగించునెడ వ్యత్యస్తమగునుగాన నానాట కొంచెముకొంచెముగ నలవాటుచేయవలెనని భావమును సూచించుచు “క్రమశో బృంహణం హితమ్” అని చెప్పెను.

—ॐ బాలింతరాలివ్యాధుల చికిత్సజేయునియమము. ॐ—

యత్నేనోపచరేత్సూతాం దుస్సాధ్యాహి తదామయాః,

గర్భవృద్ధిప్రసవరుక్ క్లేదాస్త్రుతివీడనైః.

ఏవం చ మాసాదధ్యర్థాత్ ముక్తాహారాదియన్త్రణా,

అ.శా—6

గతసూతాఽభిధానా స్యాత్ పునరాత్తవదర్శనాత్. ౧౦౦

ఇతి అష్టాంగహృదయసంహితాయాం.

శారీరస్థానే ప్రథమోఽధ్యాయః.

ప్రసవించిన స్త్రీకి గర్భచ్ఛద్ధి చేతను ప్రసవముచేతను ప్రసవకాలమున గల్గుతన్నిమిత్త కములైన నొప్పుల చేతను గర్భమునకు సంబంధించిన జలంబును రక్తంబును స్త్రవించుట చేతను మిక్కిలి బలహీనము కల్గియుండును. కావున ప్రసవించిన బాలింతరాలికి ఏదైన యోగములు సంభవించిన నవియెల్ల కష్టసాధ్యములైయుండును. కావున బాలింతరాలికి వ్యాధులు కల్గినపుడు మిక్కిలి పూనికతో చికిత్సజేయవలెను. (లేనిచో నపాయము కల్గును) పైజెప్పిన యాహారాదినియమము ననుసరించి యొకటిన్నర మాసమువరకును మిక్కిలి మెలకువతో నుండవలెను. ఒకటిన్నరమాసము కడచినపిదప చురల నాత్తవము వెడలనందాక 'గతసూత' (ప్రసవసంబంధము లేనిది) యని చెప్పబడును.

అష్టాంగహృదయశారీరవ్యాఖ్యానమున

మొదటియధ్యాయము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అవ. పూర్వాధ్యాయమున గర్భముయొక్కయుత్పత్తి శుక్రాంతవస్వరూపము మున్నగు విషయములను, ప్రసవకాలమువరకు గర్భముయొక్క పరిస్థితులు మున్నగునవి వివరింపబడియె. అట్టిగర్భము వ్యాపత్తులేక వృద్ధి నొందినగాని ఫలవంతము కానోపదు. కావున మిథ్యాహారాదులచే గల్గు గర్భవ్యాపత్తులను తచ్చికిత్సాసౌకర్యమునకై వివరించు గర్భవ్యాపచ్ఛారీర మనునధ్యాయము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో గర్భవ్యాపదం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యమః.

గర్భావక్రాంతి శారీరమును జెప్పినపిదప గర్భవ్యాపత్తులను బోధించు శరీరము నుద్దేశించి చెప్పబడిన యధ్యాయమును వివరించెదనని భావము.

—ॐ గర్భిణీకి ఆర్తవమువెడలుటకు కారణములు దానిచికిత్స. —

గర్భిణ్యాః పరిహార్యాణాం సేవయా రోగతోఽపి వా,
పుష్పే దృష్టేఽథవా శూలే బాహ్యస్తస్నిగ్ధశీతలమ్. ౧
సేవ్యామ్భాజహిమక్షీరివల్కలకల్పజ్యలేపితాః,
ధారయేద్యోనివస్త్రీభ్యాం ఆర్ద్రార్ద్రాః పిచునక్తకాః. ౨

వైయధ్యాయమున “అతివ్యవాయ...తత్త్యజేత్” అనుగ్రంథముచేత గర్భిణీస్త్రీకి నిషిద్ధములగు విషయములు నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి నిషిద్ధవిషయముల సేవించినయెడ దానిని కారణముగ జేసియైనను, సామాన్యములగు నవత్థాహారవిహారాదుల జేయుటచే గల్గినరోగములచేనైనను గర్భిణీస్త్రీకి ఋతుశోణితము కనబడినను; లేక వస్త్రీయందు పోటు మున్నగుబాధ కల్గినను, శరీరభాగ్యాప్రదేశమునను, శరీరాంతర్భాగమునను మిక్కిలి శీతలంబులను స్నిగ్ధంబులనైన యుపచారముల జేయవలెను. (శీతస్నిగ్ధములైన స్నానము పరిషేకము అభ్యంగనము మున్నగునవి బాహ్యోపచారములు. స్నిగ్ధంబులను శీతలంబులనగు నన్నపానాదులు ఆభ్యంతరోపచారములు) మరియు వట్టివేళ్లు, తామరపువ్వులు, చందనము, పాలు స్రవించునట్టి మణ్డి అశ్వత్థము మున్నగు చెట్లపట్టయొక్క కల్కము, నెయ్యి, పీనినన్నిటిని మెత్తగనూరి ప్రత్తిగుడ్డుపూసి యాపతిగుడనుమిక్కిలి యంగురముగ (వెజెస్సిన కల్కముచేత) జేసి దానిని యోనియం

దును వస్త్రీయందును భరించునది. (“పిచునక్తక” మన దూది విశేషముగనుండునట్లు మెత్తనగ నుండురీతిగ జేయబడిన దూదిగుడ్డయని యెరుంగునది. దీనినే ‘లింట్’ అని ఆంగ్లవైద్యశాలలయందు జెప్పెదరు.)

శతధౌతఘృతాదియోగము. ౭౭

శతధౌతఘృతాక్షాం స్త్రీం తదమ్భస్యవగాహయేత్,
ససితాక్షౌద్రకుముదకమలోత్పలకేసరమ్. 3

లిహ్యేత్, క్షీరఘృతం, ఖాదేత్, శృణ్గాటకకసేరుకమ్,
పిబేత్ కాంతాబ్జశాలూకబాలోదుమ్బరవత్పయః. ౪

శృలేన శాలికాకోలీ ద్వీబలా మధుకేతుభిః,

పయసా రక్త శాల్యన్నం అద్యాత్సమధుశర్కరమ్. ౫

రసైర్యజ్జలైః, శుద్ధివర్జం చా స్తోక్తమాచరేత్,

మరియు వైజెప్పినరీతిగ గర్భవతికి ఆర్తవము వెడలుచున్నయెడ శతధౌత(నూరు మార్లుకడుగబడిన) ఘృతముచే నభ్యంగనముజేయించి వైజెప్పినరీతిగ వట్టివేళ్లు తామర పువ్వులు మున్నగు వానిగూర్చి కాచబడిన వేడినీళ్లయందు స్నానముచేయించవలెను. చక్కెర లేనె కలువలయొక్కయు తామరపువ్వులయొక్కయు కేసరములు వీనిననిల టిని నేతియందైనను పాలయందైనను కలిపి నేవించవలెను. లేక శృంగాటకమును, నమ్మ దుంపను నమలవలెను. లేక ప్రేంకణము, జలమనబుట్టిన కమలములు కలువలు మున్నగు నవి. చేమల కలువలు మున్నగువానిదుంపలు, లేక అత్తికాయలు, వీనినన్నిటినిగూర్చి కాచబడిన పాలనుత్రాగవలెను. లేక వైరుదుంపలు, కాకోలి, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, అతిమధురము, చౌఱు, వీనినన్నిటినిగూర్చి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేయ బడినపాలతో ఎఱ్ఱవరిబియ్యపు అన్నమునుకలిపి అందు లేనెను చక్కెరను కలిపి భుజిం పనగును. లేక అట్టియన్నమును జాంగల జంతువులయొక్క మాంసరసముతోగూర్చి యైన భుజింపనగును. మరియు రక్తపిత్తచికిత్సయందుజెప్పిన చికిత్సలలో వమనవిరేచన రూపశోధనమొకటి దక్క తక్కుంగల చికిత్సలనన్నిటిని బాహ్యమునను ఆంతరమునను ఉపయోగింపనగును.

ఇచ్చట “లిహ్యేత్ క్షీరఘృతం” అనుచోట పాలనుండి తీయబడినసెయ్యి యని కొందరు ఆర్థముజేసెదరు. “శృలేన శాలికాకోలీ...పయసా” అనుచోట శాల్యా దిద్రవ్యములజేర్చి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేయబడిన పాలు అని యర్థము.

క్షీరపాకవిధి తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ద్రవ్యాదష్టగుణం క్షీరం క్షీరా
హ్నోయం చతుర్దశం క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” క్షీరమున జేర్చు
ద్రవ్యమునకన్న క్షీరము ఎనిమిదిభాగములును, పాలకన్న నాల్గింతులు నీళ్ళను కలిపి
పాలుమాత్రము మిగులనట్లు కావవలెను. క్షీరపాకవిధి నెచ్చటజెప్పినను ఇదియే పద్ధతి.

శతధాతఘృతమన—నూరుమార్లు కడగబడిన ఘృతమని యర్థము. శతశబ్ద
మనేకవాచియని యనేకవర్ణాయములు కడగబడినది శతధాతఘృతమని కొందరు
వచించెదరు. ఈపక్షమును ఆవలంబించియే యష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యులు
“సహస్రధాతసర్విషా అధోనాభేః సర్వతః ప్రదిహ్యత్” అని చెప్పిరి. ముఖ్యమున
నెయ్యిని ఎన్నిమార్లు నీళ్లతోకడిగిన నంతకంత గుణోత్తర మైయుండును.

—౧౧ గర్భిణికి పుష్పదర్శనమునం దసాధ్యలక్షణము. ౧౧—

అసంపూర్ణత్రిమాసాయాః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్. ౬
ఆమాన్వయే చ

గర్భధారణము మొదలుజేసి మూడుమాసములు పూర్తి కాకమునుపే ఆర్తవము
స్రవించునెడ (అక్కాలమున గర్భము సారవంతముగ నేర్పడకుండును కావున) గర్భము
నిలువక పడిపోవును. కావున అప్పుడు కుదరదనిచెప్పి మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్స
జేయవలెను. మరియు ఋతురక్తము ఆమరసముతోగూడి మిశ్రముగవెడలినయెడ విరు
ద్ధచికిత్సజేయవలసియుండును. కావున నాలుగైదుమాసములు నిండి గర్భము సారవంత
ముగనున్నను అసాధ్యమగును. కావున కుదురుట దుస్తరమనిచెప్పి చికిత్సజేయునది.

రూక్షంబును తీక్షణంబును ఉష్ణగుణంబును కటురసంబునైన యౌషధాదులు ఆ
మహారములు. అయ్యవి గర్భిణికి విరుద్ధములు. శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబు
లును నగు ఔషధాదులు గర్భిణిహితకరములు. అయ్యవి ఆమమును వృద్ధినిొందించుటం.
జేసి యామమునకు విరుద్ధములు కావున నీరెండిటికిని అనుకూలమైన చికిత్సపొసగ
నేరదు. కావున ఆమానుగతము అసాధ్యము.

—౧౨ ఆమస్తావమున చికిత్స. ౧౨—

తత్రేష్టం శీతం రూక్షోపసంహితమ్;

ఉపవానో ఘనోశీరగుడూచ్యరఖధాన్యకాః.

దురాలభాపర్పటకచందనాఽతివిషాబలాః,

కృత్తితాస్సలిలే పానం తృణధాన్యాదిభోజనమ్.

౬

౮

ముద్గాదియూమైరామే తు జితే స్నిగ్ధాదిపూర్వవత్,

ఆమముతోగూడి యార్తవము వెడలునపుడు తిక్తకషాయరూక్షాదిద్రవ్యము తోడను గుణవీర్యములచే శీతములగు ద్రవ్యములతోడను గూడిన యన్నపానాదుః మిక్కిలి హితకరములు. మరియు నుపవాసము దేశకాలాదిసాత్త్వ్యము ననుసరించిచేయ దగును. మరియు తుంగగడ్డలు, వట్టివేళ్లు, తిప్పతీగె, కోలపొన్న, దనియాలు, దూ గొండి, పర్వాటకము, చందనము, అతివస, చిట్టాముట్టి, వీనిని నీటిలోనునిచి పానీయ పక్వముగ కాచి యాసీటిని త్రాగవలెను. సీవారధాన్యము చామలుమున్నగు తృణ ధాన్యములచే సిద్ధమైనయన్నమును పెనలుమున్నగు వానిచే సిద్ధమైనకట్టును కలిసిఘజిం నగును. ఇట్టి యుపచారములచే నామము హరించిన పిదప ఆర్తవమునకు జెప్పిన శీః స్నిగ్ధాద్యాహారము ఔషధముమున్నగు వానిని మనుపటివలె నుపయోగింపనగును.

— ౭౭ గర్భపాతమునం దుపచారములు. — ౭౭

గర్భే నిపతితే తీక్ష్ణం మద్యం సామర్థ్యతః పిబేత్.

౯

గర్భకోష్ఠవిశుద్ధ్యర్థం ఆర్తివిస్తరణాయ చ,

లఘునా పాషాణమూలేన రూక్షాం పేయాం తతః పిబేత్.

౧౦

పేయామమద్యపాకల్నే సాధితాం పాషాణకాలికే,

బిల్వాదిపాషాణకర్వాణే తతోద్దాలకతణ్డలైః.

౧౧

మాసతుల్యదినాన్యేషం పేయాదిః పతితే క్రమః,

లఘు రన్నేహలవణో దీపనీయయు తోహితః.

౧౨

పైజెప్పిన ప్రకారముగ నుపచారములజేసినను అంతట నిలువక గర్భము పడిపో యినయెడ మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనమద్యమును బలము ననుసరించి స్త్రీకి త్రాగింపవలెను. ఆ విధముగ మద్యపానముజేసినయెడ కోష్ఠము పరిశుభ్రమై గర్భపాతమున గల్గినబాధల మరచియుండును. కావున మద్యపానము హితకరము. పిమ్మట లఘుపంచమూలముల (వాకుడువేళ్లు, పెద్దములక వేళ్లు, ముయ్యాకుపొన్న వేళ్లు, కోలపొన్న వేళ్లు, పల్లెరువేళ్లు, ఇవి యైదునుజేరి లఘుపంచమూలములు) కషాయముచే పక్వముజేయబడిన పేయను (గంజిని) న్నేహమును (నెయ్యిని) జేర్పక రూక్షముగనే త్రాగింపవలెను. మద్యపానము జేయు అలవాటులేనిస్త్రీకి మహాపంచకమూలముల కల్కముజేసి మహాపంచమూలముల కషాయమున నువ్వులను ఉద్దాలకములనుధాన్యపుబియ్యమునుగూర్చి పైజెప్పినమహాపంచ మూలముల కల్కమునుకూడకలిపి పక్వముచేయబడిన పేయనుత్రాగించునది. (బిల్వము

1, అడవిగుమ్మడువేరు, తక్కి-లవేరు, కలిగొట్టువేరు, దుందిలపువేరు ఇవియైదురుజేరి
 పంచమాలములు) గర్భము అకాలమున పడినయెడ ఎన్ని మాసములగర్భము పడిపో
 తో అన్నిదినములవరకును పైజెప్పిన పేయయందు నెయ్యి లవణమునుగూర్చక అన్నిని
 పజేయు మిరియాలుమున్నగువానిని లఘువుగ జేర్చి సేవించుట యుక్తము. (మూడు
 సముల గర్భముపడినచో మూడుదినములు, నాలుగూసముల గర్భమునకు నాలుగదిన
 లు, ఇత్తైరంగున మాససంఖ్య ననుసరించి అన్నేసిదినములు పైజెప్పినక్రమముగ
 హారనియమము నాచరింపవలెనని భావము.)

❧ పైజెప్పినయంపచారములకు ఫలము. ❧

దోషధాతుపరిక్లేదశోషార్థం విధిరిత్యయమ్,

స్నేహాన్నవస్తయశ్చోర్ధ్వం బల్యజీవనదీపనాః.

౧౩

దోషములయొక్కయు ధాతువులయొక్కయు ద్రవము శోషించుటకై పైజెప్పిన
 మమున నాహారాదివిధానము నాచరించునది. అట్టి నియమముచే దోషధాతువుల
 వము శోషించినపిదప నెయ్యి మొదలగు స్నేహద్రవ్యములచే మిక్కిలి స్నిగ్ధములై
 కరంబులును, ఓజస్సును వృద్ధి నొందించునవియు జలరాన్నిని దీపింపజేయునవియునగు
 న్నపానంబులును, వస్తువులును మిక్కిలి హితకరములు.

(ఇచ్చట దోషశబ్దముచేత ద్రవముకుకల్గించు కఫపిత్తములుమాత్రము గ్రహింప
 సను. అట్టిద్రవము శోషించినపిదప వాతము ప్రకోపము నొందకుండుటకై స్నేహ
 లగూర్చిన యన్నపానాదుల నుపయోగింపవలెనని భావము.)

❧ ఉపవిష్టకము. ❧

సజ్ఞాతసారే మహతి గర్భే యోనిపరిస్రవాత్,

వృద్ధిమప్రాప్నువత్ గర్భః కోష్ఠే తిష్ఠతి సస్ఫురః.

౧౪

ఉపవిష్టకమాహుస్తం వర్ధతే తేన నోదరమ్,

గర్భము నానాట బలముకల్గి వృద్ధి నొంది గొప్పదియైయున్నను యోనినుండి
 వము స్రవించుటవలన క్రమముగ వృద్ధి నొంగక గర్భమున కాధారమైన కోష్ఠము
 దే కదలుచుండును. ఇయ్యది యుపవిష్టక మనబడును. దీనిచేత నుదరము వృద్ధి
 నందదు. (గర్భము వృద్ధి నొందకయుండుటవలన దాని కాధారమైన జతరముకూడ
 ద్ధి నొందదని భావము) గర్భము వృద్ధి నొందకయున్నను చలనముమాత్రము కల్గి
 యుండును,

—ॐ నాగోదరలక్షణము. ॐ—

శోకోపవాసరూక్షాద్యైః అభవా యోన్యతిస్తవాత్. ౧౧
వాతే క్రుద్ధే కృశః శుష్కేత్ గర్భో నాగోదరం తు తత్,
ఉదరం వృద్ధిమప్యత్ర హీయతే స్ఫురణం చిరాత్. ౧౨

దుఃఖము, ఉపవాసము, స్నేహములేక మిక్కిలి రూక్షములైన యాహారము, నేపించుట ఇవి మున్నగు కారణములచేనైనను, గర్భిణికి నిషిద్ధములగు విషయము, నాచరించుట చేనైన యోనిస్రావ మధికమగుటచేనైనను వాతము ప్రకోపమునొందినపుడ గర్భము నానాట కృశతనొంది రూపము దెలియక శోషించును. ఇయ్యది నాగోదర మనబడును. ఈనాగోదరమును, గర్భమునందు ఉదరము వృద్ధి నొందియున్నను గర్భము మాత్రము నానాట క్షీణించును. చిరకాలమునకు ఎప్పుడో ఒకవేళ కదలును. (ఉపవిష్టమును గర్భము కేవలము వృద్ధిలేకుండును గాని బొత్తుగ నశించుటలేదు.)

ఈగర్భమునందు గర్భము వృద్ధి నొందునయమున వాతప్రకోపమునంజేసి గర్భమును వృద్ధి నొందించు గర్భనాడిద్వారమునకు అడ్డముగ నిరోధము కల్గినపుడు (పంట కాలువలో నాకలములు పడియున్నపుడు దానింజేసి పైరుకు ధారాళముగ నీళ్లు పారని విధముగ) ఆహారరసము చాలినంతగర్భమునకు రానేరదు గావున పుష్టికలుగక నానాట కృశించును. తల్లికి పుష్టికల్గుటంజేసి కుక్షిమాత్ర మొకవేళ స్థూలముగ నుండవచ్చును.

—ॐ ఉపవిష్ట-నాగోదరచిక్చ. ॐ—

తయోః బృంహణ వాతేఘ్నమధురద్రవ్యసంస్కృతైః,
ఘృతక్షీరరసైస్తృప్తిః ఆమగర్భాంశ్చ ఖాదయేత్. ౧౩
తైరేవ చ సుతృప్తాయాః క్షోభణం యానవాహనైః,

పైజేష్టబడిన ఉపవిష్టకము నాగోదరమునను రెండు గర్భవ్యాపత్తులయందును బృంహణంబులు (బలకరంబులు)ను, వాతహరంబులును, మధురంబులును నగు ద్రాక్ష పండు చక్కెర మున్నగు ద్రవ్యములచే సంస్కరించి సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమును క్షీరమును మాంసరసమును ద్రాగించుటచే మిక్కిలి తృప్తి నొందింపవలెను. అట్టియాహారములచే గర్భిణి తృప్తి నొందినపిదప అందుమూలమున ఆమగర్భమునకును అట్టి యాహారరసము జెందునట్లుచేసి తృప్తి నొందింపనగును. అట్టి ఘృతక్షీరరసములచే దృప్తి నొందిన గర్భిణిని గజాది వాహనములపై నెక్కించి శరీరము కదలునట్లు సవారి చేయించవలెను.

ఇచ్చట “బృహణ-వాతఘ్న-మధురద్రవ్యసంస్కృతైః” అనుచోట బలమును కల్గించు గుణంబును వాతమును హరించుగుణంబును మధురరసంబును ఈమూడు గుణంబులును కల్గిన ద్రాక్ష శర్కర మున్నగు ద్రవ్యములచే ఘృతాదులు పక్వముగావలె నని యర్థము. పైజెప్పిన మూడుగుణములును వేర్వేరుగనుండు నొక్కొక్కద్రవ్యమును హర్షదగదు. ఎట్టులనః—ప్రేంకణము మున్నగునవి బృహణములు, అవి వాతహరములుకావు. శుంఠి మున్నగునవి వాతహరంబులును బృహణంబులునగును. అయినను ఇవి మధురరసములుకావు, తండులీయకము చిట్టిహార చిరుసెనగలును మధురరసములు. అయినను అవి వాతహరంబులును బృహణంబులును కానేరవు. ఇట్టిద్రవ్యముల జేర్చక బృహణ వాతహర మధురరసంబులు మూడును సముదితముగకల్గిన ద్రాక్షచక్కెర మున్నగుద్రవ్యములచే సంస్కృతములగు ఘృతాదుల నుపయోగింపవలెనని భావము. ఈవిషయమునే యష్టాంగసంగ్రహమున వాగ్భటాచార్యులు విశదముగ నిట్లుచెప్పిరి:— ‘తయోర్జీవసీయబృహణీయమధురౌషధసిద్ధానాం సర్పిషాముపయోగః’

— ౧౧ లీనాఖ్యగర్భచికిత్స. ౧ —

లీనాఖ్యే నిస్ఫురే శ్వేనగోమత్స్యతోక్తశబ్ద్విజాః. ౧౨
రసా బహు ఘృతా దేయా మాషమాలకజా అపి,
బాలబిల్వం తిలామాషా సక్త్రాంశ్చ పయసాపి జేత్.
సమేద్యమాంసం మధువా కట్యభ్యజ్ఞం చ శీలయేత్.

(పైజెప్పబడిన ఉపవిష్టక నాగోదర గర్భములయందు గర్భచలనము కలదని చెప్పబడినది. ఆరెంటియందును గర్భచలనములేక నిదురబోవు చందమున నిశ్చేష్టముగ నుండిన నదియే లీనగర్భమని చెప్పబడును. పైరెండిటికిని దీనికిని చలనాచలనమే భేదము. ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యస్యాః పునర్వాతోపసృష్టస్తోతసః లీనో గర్భః ప్రసుప్తాన స్పందలే తం లీనమిత్యాహుః” అట్టి లక్షణమునే యిచ్చట తంత్ర కారుడు “లీనాఖ్యేనిస్ఫురే” అని సంక్షేపముగ జెప్పెను.)

చలనరహితమైన లీనమను గర్భమునందు శ్వేనము (డేగ), గోవు, మాత్స్యములు, ఉత్తోక్తము (పక్షివిశేషము). నెమలి అనునీవత్సలయొక్క మాంసరసమున ఘృతము నధికముగగూర్చి గర్భిణిని త్రాగించనగును. మినుములను ముల్లంగిని పక్వముజేసి వాని రసమున ఘృతము నధికముగ జేర్చి త్రాగించనగును. లేక బిల్వకాయను, నువ్వులను, మినుములను, సత్తుసిండిని వీనినన్నింటిని పాలలోగలిపి సాత్త్వము ననుసరించి యుపయోగించనగును. మిక్కిలి మేదస్సు వృద్ధి నొంది బలి నమాంసమున లేనెరుకలిపి నేవింపనగును. నడుమునం దభ్యంగనమును విడువక చేయవలెను.

—ॐ గర్భము అనేకవత్సరములు అనుసరించుటకు కారణము. ౧౦—

హర్షయేత్సతతం చై నామేవ గర్భః ప్రవర్ధతే. ౨౦

పుష్టోఽన్యథా వర్షగణైః కృచ్ఛాన్జ్ఞాయేత నైవ వా,

ప్రజెష్టుబడిన మూసువిధములైన ఉపవిష్ట - నాగోదర - లీనాఖ్యగర్భముల మూటియందును ప్రజెష్టిన విధముగ నుపచరించుచును గర్భిణికి మిక్కిలి సంకోచమును గల్గించవలెను. అట్లు గల్గించినయెడ గర్భము శీఘ్రముగ వృద్ధి నొందును. అట్టి యుపచారములజేయక కేవలము రూక్షములగు నన్నపానాదుల జేసినయెడ అనేకవత్సరములకు గర్భము యథోచితముగ వృద్ధి నొంది మిక్కిలి కష్టముచేత ప్రసవమగును. లేక ఆ గర్భము జీవదశవరకును గర్భమునందే లీనమైయుండి బైటవెడలక యుండును. (జీవమాలావశిష్టముగ నుండును.)

—ॐ గర్భిణికి గల్లు నుదావర్తచిత్స. ౧౧—

ఉదావర్తం తు గర్భిణ్యాః స్నేహైరాశుతరాం జయేత్. ౨౧

యోగ్యైశ్చ వస్త్రభిర్హస్తాత్ సగర్భాం సహి గర్భిణీమ్,

గర్భిణికి ఉదావర్త మనువ్యాధి సంభవించినయెడ (గర్భము ప్రతిలామవాతముచే నూర్ధ్వాభిముఖమగునెడ) వాతహరములగు ద్రవ్యములగుర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముల యథోచితముగ బాహ్యైస్తరములయందుపయోగించి అతిశీఘ్రముగ వ్యాధిని నివర్తిజేయవలెను. ఆకాలమున కుచితములైన యనువాసనవస్త్రుల నుపయోగించుటచేనైన శీఘ్రముగ నివర్తింపజేయవలెను. “వస్త్రహాసనతోఽప్తమాత్” అనువాక్యముచేత నెనిమిదిమాసముల వరకును గర్భిణికి నుపయోగింపం జనదని నిషేధించియున్న ఈ యుదావర్తమును తక్షణకాలమైన నుపేక్షించినచో గర్భముతోగూడ గర్భిణిని చంపునుకావున నిషిద్ధమైనవస్త్రకర్తల నాచరించియైనను తత్కాలమున సంభవించిన యాపత్తును తొలగింపనగునని భావము.

—ॐ కుక్షిలో గర్భము మృతిజెందినక్షణము. ౧౨—

గర్భోఽతిదోషోపచయాత్ అపత్త్యైర్దైవతోఽపి వా. ౨౨

మృతేఽస్తరుదరం శీతం స్తబ్ధం ధూతం భృశవ్యథమ్,

గర్భాఽస్పృహ్యోభ్రమస్తృష్ణో కృచ్ఛాన్జ్ఞాదుచ్ఛ్వాససం క్లమః. ౨౩

అరతిస్సస్త్రనేత్రత్వం ఆవీనామసముద్భవః.

వాతసిత్తకఫములు మిక్కిలి యుత్కటములై మితిమీరి వృద్ధి నొందినను, స్వభావము ఫరిమితికాలము మున్నగువానికి విరుద్ధములై యహితములైన యాహారవిహారాదుల

సల్పినను, గర్భము తల్లి కుక్షిలోపలనే మృతి జెందును. లేక పూర్వజన్మ కృత శుభాఽశుభ కర్మరూపమైన దైవయోగముచే గూడ గర్భము మృతి జెందును. అట్టియెడగర్భిణియొక్క ఉదరము చేత తాకిన చల్లబడియుండును. స్తంభించి గాలిచేనిండిన తోలుతిత్తివలె నుబ్బి మిక్కిలి బాధకల్గియుండును. గర్భముకదలదు. ఓడలు తిరుగునట్లుండును, డప్పియధికమగును. ఉచ్ఛ్వాసముమిక్కిలి కష్టముచేవెడలును. బడలికకల్గును. పరుండుటకును కూర్చుండుటకును నిలబడుటకును దేనియందును మనసుపొందకుండును. కన్నులు స్వస్థానమునుండి చలించినవిధముగ నడలియుండును. ప్రసవసమయమున సంభవించు ప్రసవనిమిత్తములైన నొప్పులు కల్గకుండును. ఇట్టిలక్షణములు కల్గిననాడు గర్భముకుక్షియంద మృతినొందెనని స్ఫుటముగ నెరుంగునది.

—ॐ మూఢ (మృతినొందిన) గర్భమును వెలకిం దీయును పాయము. ॐ—

తస్యాః కోష్ఠాఽముప్పసిక్తాయాః పిష్టా యోనిం ప్ర లేపయేత్.

గుడం కిణ్వం సలవణం తథాస్తః పూరయేన్మహాః,

ఘృతేన కక్రికృతయా శాల్మల్యతసిపిచ్ఛయా.

మస్తైరోష్ఠ్యైః జరాయూక్తైః మూఢగర్భో నచేత్ప్రతేత్,

అథాఽఽపృచ్ఛ్యేత్సరం వైద్యో యత్సేనాశు తమాహారేత్.

హస్తమభ్యజ్య యోనిం చ సాజ్యశాల్మలిపిచ్ఛయా,

హస్తేన శక్యం తేనైవ గాత్రం చ విషమం స్థితం.

ఆఞ్ఞనోత్పీడ సంపీడ విక్షేపోత్సేవణాదిభిః,

అనులోమ్య సమాకర్షేత్ యోనిం ప్రత్యార్జవగతమ్. ౨౨

వై జెప్పినరీతిగ గర్భము కుక్షిలో మృతినొందినపుడు కొంచెముగ వేడియైననీళ్లను

స్త్రీపైజల్లి బెల్లమును నురాదీజమును ఉప్పునుకలిసి నూరి యోనిమార్గమునకు బూయవలెను! బూరుగబంకను అగసిబంకను నెయిబోసి నూరి కల్కముజేసి యోనియందు

నిండింపవలెను. ఇత్తెరుగున పలుమారుచేయుచు మావిపడుటకై ఆధర్వవేదమున జెప్పిన

మంత్రముల జపించునది. ఇట్టి యుపాయములచే మూఢగర్భము పడనియెడ పరిపాలకు

డైన వ్రథువుయొక్క యాజ్ఞనొంది వైద్యుడు మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాగర్భ

మును వెలికిందీయబూనవలెను. ఎట్టులన?—బూరుగబాకను నేతితోపెత్తగనూరి చేతికి

బూసికొని ప్రసవమార్గమునకుబూసి గర్భముచేత వెలికిందీయపాద్యమయ్యెనుయెడ అట్టి

చేతితో వెలికిందీయనగును. గర్భముయొక్క శరీరము కుక్షిలో మృత్యుశ్రముగ నున్నపు

డు నిలువుగ నిలబెట్టుట, ఉత్పీడనము (వైకిచేతపిసుకుట), శరీరమునందంతట మర్దనము

జేయుట, విశేషముగ కదలించుట, వైకెత్తుటమున్నగు నుపాయములచే గర్భమును అను

L B ౩౦౩, 1

35౬30-3

11659

లోమముగ త్రిప్పికొని యోనికిసరియైన మార్గమునకు గర్భము మరలినప్పుడు గర్భమును వెలికిందీయనగును.

— విష్కంభమును మూఢగర్భము. —

హస్తపాదశిరోభిరోయోనిం భుగ్నః ప్రపద్యతే,
పాదేన యోనిమేకేన భుగ్నోఽన్యేన గుదం చ యః. ౨౯
విష్కంభా నామ తౌ మూఢౌ శస్త్రదారణమర్హతః,

గర్భము ఒకహస్తముచేనైనను, ఒక కాలిచేనైనను, శిరస్సుమాత్రముచేనైనను పక్రముగ యోనిద్వారముజేరినను; ఒకపాదముచే యోనిద్వారమును, రెండవపాదముచే గుదద్వారమును జేరి కుటిలమైయున్నను ఈరెండును విష్కంభంబను మూఢగర్భము లనబడును. ఈ రెంటియందును శస్త్రముచే దారణము (చీల్చుట) అను శస్త్రకర్తముల జేయుట యుచితము. (హస్తముచే వెలికిందీయ వలనుపడదనుట.)

— విష్కంభమున శస్త్రప్రయోగము. —

మణ్డలాజ్ఞులిశస్త్రాభ్యాం తత్ర కర్త ప్రశస్యతే.
వృద్ధిపత్రం హి తీక్ష్ణాగ్రం న యోనావవచారయేత్, ౩౦

వైజ్ఞేషిన విష్కంభమును మూఢగర్భమునందు శస్త్రవిధ్యభ్యాయమున జెప్పబడిన మండలాగ్రము, అంగులిశస్త్రము అను శస్త్రములరెండిటిచే దారణముజేయందగును. వృద్ధిపత్రమును శస్త్రము మిక్కిలి వాడియైన యగ్రము కల్గియుండును కావున యోని యందటిశస్త్రము నొకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు.

— వైజ్ఞేషిన మూఢగర్భమున శస్త్రవిధిజేయవలసినక్రమము. —

పూర్వం శిరగకపాలాని దారయిత్వా విశోధయేత్.
కక్షోరఃస్తాలు చిబుకే ప్రదేశేఽన్యతమే తతః,
సమాలమ్భ్య దృఢం కర్షేత్ కుశలో గర్భశంకునా. ౩౧
అభిన్నశిరసం త్వక్కికూటయోః గణ్ఠయోరపి, ౩౨

వైజ్ఞేషిన మూఢగర్భమును ఛేదించునపుడు శస్త్రకర్తయందు నేర్పరియైన వైద్యుడు తొలుత తలను ఛేదించి తలరెండలి కపాలాస్థులను నిశ్శేషముగ కోవము నుండి వెలికిందీసి పిమ్మట గర్భముయొక్క చంకయందైనను, రొమ్మనందైనను, దపుడల యందైనను గర్భశంకువను సాధనముచే దృఢముగబట్టుకొని లాగి వెలికిందీయవలెను. శిరస్సును ఛేదించనియెడ గర్భమునందలి శిశువుయొక్క కణతలయందైనను చెక్కిల్ల

యందైనను గర్భశంకువుతో దృఢముగపట్టి మెలకువతో లాగి వెలికిందీయవలెను. (ఇది శిరస్సుచే నడ్డపడిన విష్కంభమూఢగర్భమున చేయదగినవిధానము.)

— మరియొక శస్త్రకర్మవిధానము. —

బాహుం చ్చిత్వాఽంససక్తస్య వాతాత్థాతోదరస్య తు. 33
విదార్య కోష్ఠమస్త్రాణి బహిర్వాసం నిరస్య చ,

ఒకచెయ్యిమాత్రము బైటవచ్చి భుజ శిరస్సుచే తగులుకొనియుండు మూఢగర్భమును అట్టిబాహువును తొలుత ఛేదించి గర్భమును గర్భశంకువుచే దృఢముగ పట్టుకొని వెలికిందీయవలెను. (కుడిచెయ్యి బైటవచ్చియున్నయెడ కుడిచేతిని ఎడమచెయ్యి బైటవచ్చియున్నయెడ నెడమచెయ్యిని ఛేదించి పిమ్మట గర్భమును లాగవలెననిభావము.) గర్భశిశువు వాతమునిండి కడుపుపెద్దదిగనుబ్బి బైటవెడలకుండునపుడు అట్టిశిశువుయొక్క కోష్ఠము (ఆమాశయపక్ష్యాశయముల)ను శస్త్రముచే చీల్చి ప్రేవులను నిశ్శేషముగ వెలికిందీసి పిమ్మట శిశువును వెలికిందీయవలెను.

కటీసక్తస్య తద్యచ్చ తత్కపాలాని దారయేత్. 34

శిశువుయొక్క కటిభాగముచే నడ్డగింపబడియుండునపుడు వైజెప్పిన రీతిగ చీల్చి యందలి యెముకముక్కల నన్నిటిని మెలకువతో వెలికిందీసి శిశువును నిశ్శేషముగ లాగి వెలిబుచ్చునది.

— మూఢగర్భమున సామాన్యముగ జేయవలసిన శస్త్రవిధానము. —

యద్యద్వాయువశాదజం సజ్జేద్గర్భస్య ఖణ్డశః,

తత్తచ్చిత్వా హరేత్సమ్యక్ రక్షేన్నారీం చ యత్నతః. 35

మరియు వాతప్రకోపమునంజేసి గర్భశిశువుయొక్క అంగములతో నేయేయంగ మడ్డుపడి శిశువువెలికిరాకయుండునో ఆయాఅంగములనెల్ల వైజెప్పినవిధముగ శస్త్రముచే ముక్కలజేసి మిక్కిలి మెలకువతో వెలికిందీయవలెను. ఆవిధముగ ఛేదించునపుడు ఒకవేళ శస్త్రము తల్లియొక్క శరీరమున తగిలినయెడ స్త్రీకి నపాయము సంభవించును; కావున అటుకాకుండ తల్లికపాయముగల్గినయక తగుజాగ్రత్తతో స్త్రీనికాపాడవలెను.

— మూఢగర్భమున సమయోచితశస్త్రవిధానము. —

గర్భస్య హి గతిం చిత్త్రాం కరోతి విగుణోఽనిలః,

తథాఽనల్పమతి స్తస్మాత్ అవస్థావేక్షమాచరేత్. 36

వాతము ప్రకుపితమైనయెడ గర్భముయొక్క గతిని చిత్రచిత్రముగ నానావిధములుగ గల్గించును. అట్టిసందర్భమున మిక్కిలివిశాలమైన యూహకలవైద్యుడు ఆయా

యవస్థాభేదము ననుసరించి శస్త్రకర్తమునందు జెప్పబడని పద్ధతులనుగూడ తత్తదనుగుణముగా గల్పించి సమయోచిత కృత్యమును జేయవలెను.

— ౩౧ సజీవగర్భమున శస్త్రకర్తనిషేధము. ౩౧ —

చిద్వాన్విదగర్భం సజీవస్తం మాతరం సహి మారయేత్,
సహాత్త నా నచోపేక్ష్యః క్షణమప్యస్తజీవితః.

32

వైద్యుడు తొలుత గర్భమునందలి శిశువు ప్రాణముతోనున్నదా? లేదా? అను సంగతిని లక్షణములబట్టి నిశ్చయించుకొనవలెను. శిశువు మృతిజెందినయెడ వైజెప్పినరీతి గ దారణాదిశస్త్రవిధానమును జేయవలెను. ఒకవేళ మందమయియు వైద్యుడు సజీవ మగునున్న శిశువును నిర్జీవమని పొరబడి శస్త్రకర్త చేసినయెడ అశిశువు వచ్చునదియే కాక తల్లినిగూడ తప్పుక చంపును. కావున జీవముతోనున్న శిశువు నొకప్పుడును ఛేదించ దగదు. మరియు శిశువు కుక్షిలోనే మృతిజెందినచో నొకక్షణమైన నుపేక్షింపక తోడనే శస్త్రవిధానముచే శిశువును వెలికిందీయవలెను.

— ౩౨ మూఢగర్భమునంద సాధ్యులక్షణములు. ౩౨ —

యోనిసంవరణభ్రంశమక్కుల్లశ్వాసపీడితామ్,

పూతుష్టద్రారాం హిమాక్షీం చ మూఢగర్భాం పరిత్యజేత్. 3౩

గర్భమున శిశువుమృతిజెందినస్త్రీకి యోనిమూసికొనియున్నను, యోనిస్వస్థానము నుండి చలించినను, మక్కుల్లము (శిరస్సునందును వస్తియందును కొవ్వుమునందును శూల రూపమైన నూతికారూపము) చేతను శ్వాసముచేతను పీడింపబడినను, త్రేసుపులుదుర్గం ధముతోగూడివెడలినను, శరీరమెల్ల చల్లవడియున్నను అట్టిస్త్రీ బ్రతుకుట దుస్తరము కావున చికిత్సజేయంజనదు.

— ౩౩ మూఢగర్భమును దీసినపిదప జేయవలసినకృత్యము. ౩౩ —

అథాఽపతస్తీ మపరాం పాతయేత్పూర్వవద్భిషక్,

ఏవం నిర్మూతశల్యాం తు సిఙ్గే దుష్టేన వారిణా.

3౪

దద్యాదభ్యక్తదేహాయై యోనౌ స్నేహపిచుం తతః,

యోనిర్మూదుర్భవేత్తేన శూలం చాస్యాః ప్రశామ్యతి.

౪౦

వైజెప్పినరీతిగ మూఢగర్భమును శస్త్రముచే వెలికిందీసినపిదప మావి పడకయున్న యెడ మావిపడుటకుమున్ను “హిరణ్యపుష్పి మూలంచ” ఇవిమున్నగు వాక్యములచే జెప్పిన విధానములజేయునది. ఇత్తెరంగున గర్భశల్యము నిశ్శేషముగ వెడలించినపిదప వేడినీళ్లు చేస్త్రీకి స్నానముజేయించవలెను. సిమ్మట శరీరముపైని యభ్యంజనముజేసి ప్రతివత్తిని

నేలితోదడిసి ప్రసవమార్గమున నుంచవలెను. దానివలనయోని మెత్తవడును. అందుకల్గిన పోటు నివృత్తించును.

— చికిత్సలు - ఆహారాదినియమము. —

దీప్య కాఽతివిషా రాస్నాహి జ్వేలాపఞ్చకోల కాఽ,
చూర్ణం స్నేహేన కల్కంవా క్వాథం వా పాయయేత్తతః.
కటుకాతివిషాపాతాశాకత్వక్ హింగు తేజనీః,
తద్వచ్చ దోషస్యన్తార్థం వేదనోపశమాయ చ. ౪౨
త్రిరాత్రమేవం సప్తాహం స్నేహమేవ తతః పిబేత్,
సాయం పిబేదరిష్టం వా తథా సుకృతమాసవమ్. ౪౩
శరీషకకుభ క్వాథపిచూఞ్ యోనా వినిక్షిపేత్,
ఉపద్రవాశ్చ యేఽన్యే స్యుః తాఽయథాస్వముపాచరేత్.

పైజెప్పిన యుపచారములజేసిన పిదప ఓమము, అతివస, సన్నరాష్టము, ఇంగువ, వీలకులు, పంచకోలము వీనినన్నటినిచూర్ణము చేసి నెయ్యిమున్నగు స్నేహద్రవ్యములగలిపి ప్రకృత్యాదుల ననుసరించి తదనుగుణముగ త్రాగించవలెను. లేక పైజెప్పిన ద్రవ్యముల నన్నిటిని నీళ్లుబోసినూరి కల్కముజేసి స్నేహద్రవ్యమున గలిపి త్రాగించునది. లేక పై జెప్పిన ద్రవ్యములగూర్చి కషాయము పక్వముజేసియైన ద్రావింపనగును. మరియు కటుక రోహిణి, అతివస, చిరుబొద్ది, టేకుచెట్టుచట్ట, ఇంగువ, మాల్కింగిని, వీనినన్నిటిని పై జెప్పినరీతిగచూర్ణముజేసియైనను, కల్కముజేసియైనను స్నేహద్రవ్యముతోగూర్చి త్రాగిం పనగును. లేక పైజెప్పినవిధముగ కషాయముకాచియైన నుపయోగింపనగును. ఇట్టి చికిత్స లోపలనుండు దుష్టరక్తము మున్నగు ద్రవమునై వింతుకు బాధలు నెమ్మదియగుటకును జేయవలెను. ఆరీతిగ మూఢగర్భమును వెడలించిన దినముమొదలు మూడుదినము లాచ రించునది. పిమ్మట నేడురాత్రులవరకును అట్టియాషధముల నిలిపి స్నేహమును మాత్రము త్రాగించవలెను. లేక సాయంకాలమున అరిష్టమునైనను, చక్కగ చేయబడిన యాసవ ములనైనను నేవించనగును. మరియు దిరిసనమును కకుభమును (ఓషధివిశేషము) కలిపి కాచబడిన కషాయమున దడపబడిన వత్తులనైన యోనిమార్గమున నుంచవలెను. మరియు నాస్త్రీకి జ్వరముమున్నగు రోగములు మూఢగర్భమున కుపద్రవములుగ సంభవించిన యెడ వాని కన్నిటికిని ఆనూవ్యాధులకు జెప్పినచికిత్సల జేయవలెను.

— మూఢగర్భమున క్రమముగ నాహారాదినియమములు. —

పయో వాతహరైః సిద్ధం దశాహం భోజనే హితమ్,
రసో దశాహం చ పరం లఘుపత్థ్యైఽల్పభోజనా. ౪౪

స్వేదాభ్యజ్ఞపరా స్నేహాః బలాతైలాదికాః భజేత్,
ఉర్ధ్వం చతుర్థ్య మాసేభ్యః సా క్రమేణ సుఖాని చ. ౪౬

ఇత్యేతరంగున పదిదినములు గడచినపిదప సన్నరాష్ట్రము మున్నగు వాతహరద్రవ్యములగుర్చి పక్షముజేయబడిన పాలనుకలిసి భుజింపనగును. సింహుట పదిదినములవరకును మాంసరసమును జేర్చి భోజనముజేయవలెను. సింహుట పథ్యములును చుల్కగజీర్ణమగు నవియునగు నాహారముల స్వల్పముగ భుజించుచు స్వేదములను అభ్యంగనములను జేసి కొనుచు బలాతైలముమున్నగు స్నేహముల నుపయోగించుచుండవలెను. ఇత్యేతరంగున నాల్గుమాసములు గడసి యైదవమాసము మొదలుజేసి నానాట తనకు సుఖకరములైన యన్న పానాహారవిహారాదుల నల్పునది.

— ౧౦ సూతి కావాతములకు బలాతైలము. ౧౦ —

బలామూలకషాయస్య భాగాష్టత్ పయస్ స్రగ్ధా,
యవకోలకులుత్థానాం దశమూలస్య చైకతః. ౪౭
నిఃక్వాథభాగో భాగశ్చ తైలస్య చ చతుర్దశః,
ద్వి మేదాదారుమజ్జిష్ఠా కాకోలి ద్వయచన్దనైః. ౪౮
సారిబాకుప్థతగరజీవకర్షభనైన్ద్రవైః,
కాలానుసార్యశై లేయవచాఽగురుపునర్నవైః. ౪౯
అశ్వగన్ధావరీక్షీరశుక్లాయష్టివరారనైః,
శతాహ్వీ శూర్పవర్ణ్యేలా త్వక్పత్త్రైః శ్లక్షణకల్పితైః. ౫౦
చక్వం మృద్వగ్నినా తైలం సర్వవాతవికారజిత్,
సూతి కాబాలమర్తాఽస్థితక్షీణేషు పూజితమ్. ౫౧
జ్వరగుల్మగ్రహాన్తాదమూత్రాఘాతాఽంత్రవృద్ధిజిత్,
ధన్వంతరేరభిమతం యోనిరోగక్షయాపహమ్. ౫౨

తైలమునకంటె చిట్టాముట్టి వేళ్లకషాయము ఆరింతలును, ఆరింతలు ఆవుపాలును యవలు, కోలములు (లేగుకాయలు) ఉలవలు, దశమూలములు, వీనిని పదుమూడుద్రవ్యములను సమభాగములుగగుర్చి కాచబడినకషాయము తైలమునకు సమభాగము, (ఇత్యేతరంగున బలాకషాయము ఆరుపాళ్లును, పాలు ఆరుపాళ్లును, యవకోలాదుల కషాయము ఒకేపాళ్లునుకలిసి ద్రవములు పదుమూడుపాళ్లుగును) పదునాల్గవపాలు సుప్త్యలనూనె, వీనినొకటిగగుర్చి యుంచునది. అందు. మేద, మహామేద, మ్రానిపనుపు, మంజిష్ఠి, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, చందనము, నుగంధపాల, చెంగల్వకోష్ఠ, గ్రంథితగరము, జీవ

కము, ఋషభకము, సైంధవలవణము, కాలానుసార్యము (నల్లనుగంధపాలు), కైలేయము (రాతిపువ్వు), వస, అగరు, గలిజేరువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, వరి, (పిల్లపీచర) ఊరశుక్ల, (తెల్ల నేలగుమ్మడు) అతిమధురము, త్రిఫలములు (కరక, తాడి, ఉళిరిక), రస(బోలము), సదాప, శూర్పపర్ణి (ఏలిక చెవియాకు), వీలకులు, లవంగపట్ట, లవంగపత్రి, పీనినన్నింటిని సమభాగములుగ గూర్చి మెత్తగ చూర్ణముజేసిపైజెప్పినద్రవములతోగూడిన తైలమునకల్కముగ జేర్చునది. అట్టిద్రవకల్కద్రవములతోగూడినతైలమును ప్రాయ్యమీదనునిచి వృదువైన (తిన్నని) మంటచే పక్వముజేయునది. (పాలుకలిసియున్నందున శీఘ్రముగ పాకమతిక్రమించునుకావున స్వల్పమైనమంటతో మెల్లగ పక్వముజేయవలెననిభావము) పరిభాషానుసారముగ తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వమును గమనించి దింపవలెను. ఇది బలాతైలము. ఇది వాతవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. నూతనముగ ప్రసవించిన బాలింతరాండ్రకును, వసీబాలరకును, మర్తములయందును, అస్థులయందును, దెబ్బతగిలినవారికిని రసాదిధాతువులు ఊణించినవారికిని మిక్కిలి హితమైనవి. మరియు జ్వరము, గుల్మము, గ్రహములు, ఉష్ణాదము, మూత్రాఘాతము, అంత్రవృద్ధి, అను నీవ్యాధులనన్నిటిని హరించును. మరియు యోనిరోగములను త్షయములను హరించును. ఈతైలము ధన్వంతరిసప్తతమైనది.

ఈతైలయోగమునకు పరిభాషానుసారముగ నీయుదాహరణము నెరుంగునది:—
తైలము పదునారుపలములు కాచవలసినప్పుడు ద్రవ్యకల్పనవిధము:—చిట్టాముట్టివేళ్లు ఇరువది నాల్గుపలములు, అందు మూడువందల యెనుబది నాల్గుపలములు నీళ్లుబోసి నాల్గవ పాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచిన తొంబదియారుపలములు మిగులును. ఇది పదునారుపలముల మితమైనతైలమునకు ఆరింతలగును. ఇది బలకషాయభాగముఆరు, ఆవుపాలును తొంబదియారు. తైలమునకు ఆరింతలగును. యవకోలాదులు పదుమూడును సమభాగములుగ గూర్చిన సముదాయము నాల్గుపలములు. అందు అరువది నాల్గుపలములు నీళ్లుపోసి నాల్గవ పాలు మిగులునట్లు కాచినయెడ పదునారుపలములు కషాయమగును. ఇది తైలమునకు సమభాగము. ఈద్రవద్రవ్యములన్నియుంగలిసి తైలమునకు పదుమూడు భాగములగును. తైలము పదునాలుగభాగము. పదునారుపలములు. దీనికి ప్రతీవాప (కల్క) ద్రవ్యములు మేదమహామేదమున్నగునవి. వానిని ప్రత్యేకమొక్కకటి అర్ధకర్షము అగరుగింజ ప్రమాణముగ గూర్చి కల్కముజేసి తైలమునగూర్చి పక్వముజేయునది. తైలపాకక్రమముగ పాకము నెరుంగునది. పైజెప్పినపద్ధతికి పరిభాషావచనముల జూపెట్టిన గ్రంథవిస్తరమగును కావున నిచ్చట విరమింపబడియె. వానినెల్ల భేషజకల్పమున జూచునది.

—ॐ గర్భిణి మృతిజేందిన శిశువును వెడలించు శస్త్ర విధి. —

వస్త్రీద్వారే వివన్నాయాః కుక్షిః ప్రస్పన్దతే యది,
జన్తకాలే తతశ్శీఘ్రం పాటయితోద్ధరేచ్ఛిశుమ్. ౫౩

శిశువును ప్రసవించునయమున (ఆసన్నప్రసవకాలమున) గర్భిణి మృతిజేందిన యెడ ఆవృదు కుక్షి కదలినచో శిశువు సడవముగ నున్నదని యెరింగి కుశలుడగు వైద్యుడు అతిశీఘ్రముగ వస్త్రీద్వారసమీపమున శస్త్రముచే పగులంజీల్చి శిశువును బైట దీయవలెను.

—ॐ గర్భస్రావమున చికిత్స. —

మధుకం శాకబీజం చ పయసా సురదారు చ,

అశ్వత్తకః కృష్ణలీలాః తామ్రవల్లీ శతావరీ. ౫౪

వృక్షాదనీ పయస్యాచ లతాచోత్పలసారిభా,

అనన్తాసారిభా రాస్నా పద్మా చ మధుయష్టికా. ౫౫

బృహతీద్వయకాశ్వర్యః క్షీరిశృజ్జత్వచాఘృతమ్,

పృశ్నిపర్ణి బలా శిగ్రుః శ్వదంష్ట్రా మధుపర్ణికా. ౫౬

శృణ్ఖాటకం బిసం ద్రాక్షా కనేరు మధుకం సీతా,

సప్తైతాః పయసా యోగాః అర్ధశ్లోకసమాపనాః. ౫౭

క్రమాత్పక్షసు మాసేషు గర్భే స్రవతి యోజయితే,

స్త్రీలకు గర్భోత్పత్తియైన మొదటి నెల మొదలు జేసి యెడవ నెలవరకును గర్భము

ప్రవించుచున్న నయ్యది నివర్తించుటకై యాక్రింద “మధుకం శాకబీజం చ” అని

యోగపక్రమించి యెడల అర్ధశ్లోకములయందు జెప్పబడిన యేడు ఔషధయోగములను వేరు

వేరుగ పాలతోగూర్చి వరుసగ నేడుమానములయందు నుపయోగింపవలెను. ఎట్టులనః—

అతిమధురము, బేకుచెట్టుయొక్క విత్తు, దేవదారు, ఈమూడిటినినూరి పాలతో కలిపి

మొదటి నెలయందు గర్భము స్రవించునెడ నుపయోగించునది. ఆ తర్వాతకము, నల్లని నువ్వులు,

మంజిష్ఠి, పిల్లిపీచర, ఈనాల్గిటినినూరి పాలతోగలిపి రెండవ నెలలో గర్భస్రావము గల్గు

నెడ నుపయోగించునది. బదనిక, పాలకుర, ఎట్టునినుగంధపాల, నల్లనినుగంధపాల,

ఈనాల్గిటినినూరి పాలతోగలిపి మూడవ మాసమున గర్భస్రావము గల్గునెడ నుపయోగింప

వలెను. విష్ణుక్రాంత, నుగంధపాల, నన్నరాస్తము, పద్మ (ఓషధిని శేషము.) అతిమధురము

ఈయైదిటిని పాలతోనూరి నాల్గవ మాసమున గర్భస్రావముగ నెడ నుపయోగించునది,

ఘాకుడు, ములక, నేలగుమ్మడు, పాలు స్రవించు వృక్షములైన మట్టి, అత్తి, రావి మున్నగు

వృక్షములయొక్క లేత ఊడలు, వానిపట్ట, వీనినైదిటిని నూరి పాలతోగలిపి అయిదవ మాసమున గర్భపాతము కల్గినెడ నుపయోగించునది. కోలపొన్న, చిట్టాముట్టి, మునగ పట్ట, పల్లెరు, మధువర్జిక? ఈయైదిటిని పాలతోనూరి యారవమాసమున గర్భపాతముగల్గినెడ నుపయోగించునది. శృంగాటకము, తామరకాడలు, ద్రాక్షపండు, నవ్వుదుంప, అతిమధురము, చక్కెర, ఈ యారిటిని పాలతోగలిపి యేడవమాసమున గర్భపాతము కల్గినపు డుపయోగించునది.

❧ ఎనిమిది - తొమ్మిది - పదిమాసములయందు ఊరప్రయోగము. ❧

కపిత్థబిల్వబృహతీపటోలేతునిదిగ్ధిజైః. ౫౮

మూలై శృతం ప్రయుజ్జీత ఊరం సామే తథాప్తమే,
నవమే మాసి వానంతా పయస్యామధుయష్టిభిః. ౫౯

యోజయేద్దశమే మాసి సిద్ధం ఊరం పయస్యయా,
అథవా యష్టిమధుకనాగ రామరదారుభిః. ౬౦

వెలగవేరు, మారేడువేరు, ములకవేరు, పొట్టవేరు, వాకుడువేరు, వీనినన్నిటిని పాలయందుగూర్చి ఊరపాకవిధానముగ పక్షముజేసి యాఊరమును ఎనిమిదవమాసమున ఆమముతోగూడి స్రవించునపుడు ఉపయోగింపవలెను. విష్ణుక్రాంత, పాలకూర, అతిమధురము, ఈమూడిటినిగూర్చి కాచబడినఊరమును తొమ్మిదవమాసమున నుపయోగింపనగును. పదియవమాసమున పాలకూరనుజేర్చి కాచబడినపాల నుపయోగించునది. లేక అతిమధురము, శుంఠి, దేవదారువు, వీనినిగూర్చి కాచబడినపాల నుపయోగించునది.

❧ గర్భమును వృథాబ్రాన్తి. ❧

అవస్థితం లోహితమజ్జనాయాః వాతేన గర్భం బృవతేనభిజ్ఞాః,
గర్భాకృతిత్వాత్ కటుకోష్ఠ తీక్ష్ణైః స్రుతే పునః కేవల ఏవ రక్తే.

గర్భం జడాః భూతహృతం వద నిభూతైర్నదృష్టంహరణం యతస్తైః
ఓజోఽశనత్వాత్ అథవావ్యవస్థైః భూతైరుపేక్ష్యేత నగర్భమాతా.

వాతము మిథ్యాహారాదులచే ప్రకోపమునొంది స్త్రీలకు ప్రతిమాసమున వెడలు ఆర్తవరక్తమును అడ్డగించి వెడలనీయక కుక్షీయంద నిలుపును. అయ్యది రక్తగుల్మ రూపమునొంది హృల్లాసాది గర్భలక్షణములతో గూడియుండుటంజేసి దానిని గర్భమని భ్రమసి జ్ఞానహీనులగు కొందరు తలంచెదరు. పిమ్మట కొంతకాలమునకు కటురసంబు

లును తీక్షణంబులును ఉష్ణంబులునునగు నాహారాదులచే వాతము హరించి యారక్తము మాత్రము స్రవించినపుడు గర్భము భూతములచే నపహరింపబడెననియు వ్యక్తిలేక వచించెదరు. భూతములచే నపహరింపబడునది మన కగపడదుకదా? ఒకవేళ ఓజస్సును భుజించుటయందు మిక్కిలి మక్కువకల్గియుండుట భూతములకు సహజము. అట్టి యాసచే నొకవేళ భూతములు మనకును చెలియనీయక గర్భము నపహరించునేమో యని యూహింపవచ్చునుగాని అట్టియాస భూతముల కుండెనయెడ గర్భము స్వల్పమైనది. అంతకన్న తల్లిచే భుజింప యత్నించినయెడ నంతకన్న తృప్తి యధికమగును కదా? అధికలాభమునుపడలి గర్భమునుమాత్రము భూతములు తెలివిలేక యపహరింప జూచునా ! ఇట్టిపిచ్చియూహ తెలివితక్కువయగుటచే గల్గునుగాని సయ్యక్తికముగా దోషదు. కావున వాతప్రకోపమున కొన్నిమాసములవరకును ఋతుశోణితము వెడలక నిలిచియుండును. అట్టిరక్తము తగినకారణములు సంభవించినపుడు మరల వెడలును.

తృ తీ యా ధ్యాయము.

అవ. — పైయధ్యాయమున గర్భవ్యాపత్తుల జెప్పడు మూఢగర్భమునందు శస్త్ర విధానముచే గర్భాహరణక్రమము చెప్పబడినది. అయ్యది అంగ ప్రత్యంగ పరిజ్ఞానము నపేక్షించియుండును కావున నీయధ్యాయమున అంగ ప్రత్యంగ విభాగము వివరింప బడును.

సూ. అథాతోఽజ్ఞవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యమః

గర్భవ్యాపత్తుల వివరించినపిదప శరీరముయొక్క అంగ ప్రత్యంగరూపమైన విభాగమును వివరించు శరీరసంబంధముగు విషయమును దెలుపునధ్యాయమును జెప్పెద ననిభావము.

— అంగ ప్రత్యంగవిభాగము. —

శిరోఽస్తరాధిర్ద్వా బాహూ సక్థినీ చ సమాసతః,

షడజ్జమజ్జం ప్రత్యజ్జం తస్యాక్షిహృదయాదికమ్.

౧

శరీరమున ఆరంగములు చేరియుండును:—శిరస్సు, చెండుబాహువులు, చెండు కాళ్లు, కాళ్లకును బాహు - శిరస్సులకు సంబంధించి యాధారముగనున్న మధ్యభాగం బును, ఈయారునుజేరిన శరీరము షడంగమని చెప్పబడును. (అనగా ఆరుప్రధానాంగములు కల్గినది. అనిభావము.) అట్టిశరీరమునకు కన్నులు ముక్కులు చెవులు హృదయము, పాదములు మున్నగువి ప్రత్యంగములు. నేత్రములుమున్నగువి ప్రధానము లగుశిరస్సు మున్నగు ప్రధానాంగములకు అవయవములైయుండును, కావున అవిప్రత్యంగములని చెప్పబడును. ఇది యంగ ప్రత్యంగముల సంగ్రహరూపమైన విభాగము.

— పంచభూతములు, వానిగుణములు. —

శబ్దస్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గన్ధః క్రమాద్గుణాః,

ఖాఽనిలాఽగ్న్యైవేభువాం ఏకగుణవృద్ధ్యన్వయః పరే.

౨

ఆకాశము, వాయువు, అగ్ని, అప్పు (జలము), పృథివి (భూమి) అను నీ యైదును పంచమహాభూతములు. ఈయైదును శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము, అనునీ యైదుగుణములను పరుస నొక్కొకదానియందును కల్గియుండును.

(ఆకాశమున శబ్దంబును, వాయువున స్వర్ణంబును, అగ్నియందు రూపంబును, జలమున రసంబును, పృథివియందు గంధంబును గుణంబులై స్వభావసిద్ధములగు నుండుననిభావము.) మరియు నీయైదిటిలో ఆకాశమున శబ్దంబుచుగుణం బొక్కటిమాత్రమే నైజముగ నుండును. తక్కుంగలవాయువు, అగ్ని, జలము, పృథివియను నాల్గిటియందును ఒక్కొక్క గుణము అధికముగ వృద్ధి నొంది సంబంధించియుండును. ఎట్టులనఁ—వాయువునందు ఆకాశగుణంబైన శబ్దంబును స్వర్ణంబును ఈ రెండుగుణము లుండును. అగ్నియందు వాయువునందలి శబ్దస్వర్ణంబులును రూపంబును జేరి మూడుగుణంబులుండును. జలమున అగ్నియందలి శబ్దస్వర్ణరూపంబులును రసంబునుకలిసి నాల్గుగుణంబు లుండును. పృథివియందు జలమునందలి శబ్ద - స్వర్ణ - రూప - రసంబులు నాల్గులు గంధంబు నుకలిసి యైదుగుణంబు లుండును. ఇత్తైరంగున ఆకాశమునకు మెనుకనుండు నాల్గుమహాభూతములయందును క్రమముగ ఒక్కొక్కగుణము వృద్ధి నొందుచు సంబంధించియుండును. ఆకాశమునకు ముచుపు వేరొండుభూతములేదు కావున ఆకాశమునందు శబ్దగుణం బొక్కటిమాత్రమే యుండును.

పంచభూతములయొక్క యంతృత్తి క్రమము తైత్తిరీయోపనిషత్తున నిట్లు చెప్పబడినది:—పరమాత్మ స్వరూపమునుండి తొలుత నాకాశమును మహాభూతము పుట్టును. సిదప నందుండి వాయువును, దానినుండి యగ్నియు, దానినుండి జలంబును, దానివలకీ పృథివియు వరుసగ బుట్టును. ఈపంచమహాభూతములలో వాయువు మున్నగు నాల్గులు ఆకాశమును మొదలుజేసి యొకదానినుండి వేరొకటి పుట్టుటవలన నొకదానిగుణ మింకొకదానికి సంక్రమించుచుండును. భగవంతునిసృష్టికి లోనగు చరాచరాత్మక మైనవస్తుననుదయంబెల్ల పంచభూతాత్మకమైయుండును. కావున జీవునకు పురాకృతకర్మ వశమునం జేసి సంభవించు స్థూలసూక్ష్మశరీరములును వైజెష్ఠిన పంచభూతాత్మకమై యుండును. అట్టివిషయమును వివరించుటకై యిచ్చట పంచభూతములు జెప్పబడియె.

—ॐ పంచభూతములచే గల్గు శరీరావయవవిభాగము. —

తత్ర ఖాత్ ఖాని దేహేఽస్మిన్ శోత్రం శబ్దోవి విక్తతా,
వాతాత్ స్పర్శత్వగుచ్ఛావసాః వహ్నోర్ద్వగ్రూపపక్తయః.
ఆప్యో జిహ్వో రసక్లేదాః పూణగఢ్ధాస్థి పార్థివమ్,

స్థూలరూపముగ పరిణమించిన మనుష్యాదిజంతువుల శరీరమునందలి రంధ్రములును, క్రమజేంద్రియమున కధిష్ఠానమైన శోత్రంబును, నాదంబును, బయలును, పంచమహాభూతములలో సత్త్వగుణప్రధానమైన యాకాశమువలన కలుగును. రజోగుణ

బహుళంబైన వాయువువలన స్వర్ణంబును, స్వర్ణేద్వియమున కధిష్ఠానమైనత్వమును, ఉచ్ఛ్వాసరూపమైన ప్రాణవాతంబును కల్గును. సత్త్వరజోగుణ బహుళంబైన యగ్ని వలన చక్షుసింద్రియమున కధిష్ఠానమైనదృష్టియు, రూపంబును, పచనశక్తియు కల్గును. (తేజస్సు, పిత్తము, వేడి, బుద్ధి, నీలకీతాదివర్ణములు, శౌర్యాదిగుణములుగూడ యగ్ని వలననే కల్గునుకావున నిచ్చట “త్వగ్రూపవక్తయః” అనునది యుపలక్షణము). సత్త్వ తమోగుణ బహుళంబగు జలమువలన సాలుకయందు రసనేంద్రియమున కధిష్ఠానమైన భాగంబును, రసగుణంబును, ద్రవరూపమైన భాగంబును కల్గును. (ఇచ్చట క్షేదశబ్దము చేత నేదదము మూత్రము మున్నగు ద్రవరూపములన్నియు గ్రహింపబడును) తమోగుణ బహుళంబగు పృథివి మహాభూతమువలన సాసికయందు స్పృశేంద్రియమున కధిష్ఠానమైన యొకభాగంబును, గంధగుణంబును, అస్థిభావంబును కల్గును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—శరీరము పంచమహాభూతముల మిశ్ర మునం జేసి కల్గును. అందు ఆకాశముచే గల్గినది చెప్పినరంధ్రములు మున్నగువాని యందును పంచభూతములభావములు కలిసియే యుండును. (అయినను ఘటము చక్ర దండాది సంబంధముచే గల్గినను మృత్తు ప్రధానముగ నుండుటంజేసి మృద్వికారమని వ్యవహరింపబడుచున్నది) ఆకాశగుణంబధికముగ నుండుటవలన ఆకాశమువలన బుట్టిన దని వ్యవహరింపబడును. ఇతైరంగుననె తక్కినవానికిని తెలియునది.

— మాతృజ - పితృజ - ఆత్మజ వస్తువివరణము. —

మృద్వత్త్ర మాతృజం రక్తమాంసమజ్జగుదాదికమ్. ౪

వైత్త్రకం తు స్థిరం శుక్రం ధమన్యస్థికచాదికమ్,

చైతనం చిత్తమక్షౌణి నానాయోనిషు జన్త చ. ౫

మనుజుల సాంచభౌతికశరీరమునం దనేకసామగ్ర లున్నవి. అందు రక్తము, మాంసము, మజ్జ, గుదము మున్నగు మృదువైనపదార్థములు తల్లివలన పుట్టినవి. ఆది శబ్దముచేత యశ్మత్తు, క్షీవాము, హృదయము, నాభి, ఆస్త్రములు మున్నగునవిగూడ తల్లివలన పుట్టునవియని యర్థము.

శుక్రము, ధమనులు, అస్థులు, వెండ్రుకలు మున్నగు కఠినపదార్థము లన్నియు తండ్రివలన బుట్టినవి. ఆదిశబ్దముచేత గోభు, దంతములు, సిరలు, స్నాయువులు మున్నగు స్థిరపదార్థములును తండ్రివలన బుట్టునవియని యర్థము.

చిత్తము, చక్షురాదీద్వియములు, నానావిధజన్తువులయందు జనించుట మున్నగు నవి ప్రాకృతశుభాఽశుభకర్మబీజభూతమగు సాత్త్వవలన కల్గును. మరియు జ్ఞానము,

కుష్ఠవిసర్వాఽధిష్ఠానా. వష్టిరోహిణీనామ ప్రీహిప్రమాణా, గ్రస్త్యపవ్యర్భద శ్లీవదగళ
గజ్జాధిష్ఠానా. సత్తమీ మాంసధరానామ ప్రీహిద్వయప్రమాణా, భగద్వర విద్రధ్యర్శి
ఽధిష్ఠానా. యదేతత్ప్రమాణం నిర్దిష్టం తస్మాంసలేష్వవకాశేష, న లలాటేనూత్నాజ్ఞ
శ్యాదిషు" విడువిధములైన త్వక్కులలో మొదటిది అవభాసినయనుపేరు కలది. ఇది
భ్రాజకాగ్ని సంబంధమున గౌరాదిన ప్తవర్ణములను ప్రకాశింపజేయును. పంచమహా
భూతసంబంధమునకల్లు నైదువిధములగుచ్ఛాయలను ప్రకాశింపజేయును. ఇయ్యది
యొకవడ్లగింజయందు పదునెనిమిదవ భాగమంతలావు కల్గియుండును. సిద్ధమునకును,
పద్దకంటకమునకును అధిష్ఠానమై యుండును.

రెండవది లాహితయనబడును. ఇదివరిగింజలో పదునారవ భాగమంత పరిమితి
కల్గియుండును. లిలకాలకము, న్యచ్చము, వ్యంగము అనుమచ్చలకు ఉత్పత్తిస్థానమై
యుండును. మూడవది శ్వేత యనుపేరుగలది. ఇది వరిగింజలో పండ్రెండవభాగము
పరిమితికల్గి చర్మదళస్పష్టము, అబగల్లి, మళకము, అను రోగములకు ఉత్పత్తిస్థానమై
యుండును. నాల్గవది తామ్రయను పేరుకలది. ఇది వరిగింజలో నెనిమిదవపాలు పరి
మితికల్గి నానావిధములగు కిరాసము కుష్ఠము మున్నగువానికి ఉత్పత్తిస్థానముగ
నుండును. ఐదవది వేదిని యనబడును. ఇది వరిగింజలో నైదవపాలు పరిమాణముకల్గి
కుష్ఠములకును విసర్పమునకును ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. ఆరవది రోహిణీయనుపేరు
కలది. ఇది వరిగింజంత ప్రమాణముకల్గి గ్రస్థి, అవచి, అర్బుదము, శ్లీవదము (బోద
కాలు), గళగండము, అచుసిరోగములకు ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును. ఏడవది మాంస
ధరయనబడును. ఇది రెండువరిగింజలంత పరిమాణముకల్గి భగందరములకును, విద్రధికిని
అర్బుస్థులకును ఉత్పత్తిస్థానమై యుండును.

మరియు పైజెప్పిన యీ ప్రమాణములు బలిసియున్న అవయవములయందుమాత్ర
ముండుచుగాని నునురుసూత్నములైన నేళ్ళమున్నగు స్థలములయందుండదు. ఇంతకన్న
వలుచునై యుండుననిభావము. (పైజెప్పిన పరిమాణ భేదముకల యేడుపౌరములు జేరి
చర్మ మొకటిగ శరీరముపై వ్యాపించియుండును)

— సప్తకలయత్పత్తి. —

ధాత్యాశయాంతరక్లేదః విపక్వః స్వం స్వమూష్మణా.

శ్లేష్మన్నాయ్యపరాచ్ఛన్నః కలాఖ్యః కాష్ఠసారవత్,

తాస్సప్త

రసము, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, అస్థి, మజ్జ, శుక్రము, అనునవి యేడు
ధాతువులు. అట్టిధాతువులకును ఈక్రింద జెప్పబడు ఏడు ఆశయములకును నడును
నుండుద్రవము ఆయాధాతువునందుండు అగ్నియొక్క నేడిమిచేత పచియింపబడిన

య్యది కలయనబడును. అట్టికలశేష్మముచేతను స్నాయువులచేతను మావనిబోలియున్న
 రారచేతను గప్పబడియుండును. అది మిక్కిలి సూక్ష్మమైన యాకారముకలిగి ముదిరిన
 య్యలో చేపలోపలనుండు విధముగ గానరాకుండును. అది ధాతువులకును ఆశయము
 కును ఒక్కొక్కదానినడుమ హద్దుల నేర్పరిచినట్లుండుటంజేసి యేడువిధములనుండును.
 రసధాతువు)కును ఆశయమునకును నడుమ నాశ్రయించిన ద్రవము రసధాతువునందలి
 వేడిచే పక్వమైనది యొకకల. ఇతైరంగుననే శుక్రధాతు పర్యంతముగల నొక్కొక
 ధాతువునకును ప్రత్యేకముగ నొక్కొకకల నూహించునది.) సుశ్రుతమున “కలాః
 ఐష్వర్యవంత, సమ్భవంతి ధాత్వాశయాస్తరమర్యాదాః” అని చెప్పియుండుటచే ధాతు
 వలకును ఆశయములకును హద్దు నేరుపరచునది కలలని తెలిసెడి.

పై జెప్పిన యేడుకలల వివరణము సుశ్రుతమున విపులముగ జెప్పబడినది.
 గాని నిచ్చట నుదాహరణరూపముగ సీక్రింద వివరించెద.

1. మాంసధరాకలా “తాసాం ప్రథమా మాంసధరానామ. యస్యాం మాంస
 తానాం సిరాస్నాయుధమసీస్తోతసాం ప్రతానా భవంతి. యథా బిసమ్భుజాళాని
 పర్ధస్తే సమస్తతః, భూమా పక్షోద్ధకస్థాని తథా మాంసే సిరాదయః”

ఏడువిధములగు కలలలో మొదటికల మాంసధర (మాంసమును ధరించునది)
 మనబడును. దానియందలి మాంసము నాశ్రయించి సిరలును, స్నాయువులను, ధమను
 లును, స్తోతస్సులును (పుడమియందలి బురుదసీటిని ఆశ్రయించి తామరకాడలు
 మున్నగునవి వృద్ధి నొందు భంగి) వృద్ధి నొందును.

2. రక్తధర:—“ద్వితీయా రక్తధరానామ, మాంసస్యాఽభ్యస్తరతస్తస్యాం
 ణోణితం విశేషశ్చ సిరాసు యక్ష్మస్త్రిహాశ్చ భవతి. పృథ్వధృధాభిప్రహతాల్
 ిరిణః క్షీరమాపహేత్, మాంసాదేవం క్షతాల్ క్షిప్రం శోణితం సంప్రసీచ్యతే.”

రెండవకల రక్తధర (రక్తమును ధరించునది) యనబడును. అయ్యది మాంసము
 మొక్క లోభాగమున వ్యాపించియుండును. మరియు అట్టి రక్తధరాకలయందును,
 రలయందును యక్ష్మస్త్రిహములయందును విశేషముగ రక్తముండును. పాలతో
 హడిన మట్టిచెట్టు మున్నగువానిని ఛేదించినపుడు అందుండి పాలు గారుచందమున
 హంసమును ఛేదించినపుడు రక్తము ప్రవించును. (రక్తధరయను కల తెలి యందుండి
 క్తముకారునని భావము.)

3. మేదోధర:—“తృతీయా మేదోధరానామ, మేదోహి సర్వభూతానా
 మదరస్థమణి, అస్థిషు చ మహత్సు మజ్జా భవతి. “సూతాస్థిషు విశేషేణ మజ్జాత్వభ్య
 య్రాశ్రితా, అథేతరేషు సర్వేషు సరక్తం మేదఉచ్యతే. శుద్ధమాంసస్యస్నేహః
 సా వసా పరికీర్తితా, తద్యమానస్యవా స్నేహః మేదసస్సా వసా మతా”

మూడవకల మేదోధర (మేదస్సును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది నకల ప్రాణులయందరమునందును మిక్కిలి సూక్ష్మాకారముగ నుండును. మిక్కిలి స్థూలములై బొంగులైన యెముకలలో నడుమను, సన్ననియెముకలయందు నుండును. అందు గొప్పయెముకల నడుమనుండునది మజ్జ యనబడును. ఇతరములగు సన్ననియెముకల యందు మేదస్సు రక్తముతో గూడియుండును. శుద్ధమైనమాంసముయొక్క స్నేహము (చమురు)ను మాంసమును పక్వము జేసినప్పుడు అందుండి స్రవించుచుండు వసయన బడును.

4. శ్లేష్మధర:—“చతుర్థి శ్లేష్మధరానామ, సర్వసన్నిభ ప్రాణభృతాం భవతి. స్నేహోఽభ్యక్తే యథాత్వజ్ఞే చక్రం సాధు ప్రవర్తతే, సన్ధయస్సాధు వర్తతే సంశిష్టా శ్లేష్మణా యథా”

నాలవకల శ్లేష్మధర (కఫమును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది నకలప్రాణుల కును సంఘల (కీళ్ల) నాశ్రయించియుండును. అట్టి శ్లేష్మము కీళ్లయందు వ్యాపించుటచేత (ఇరుసుకు కందినబూసినప్పుడు దానివలన చక్రము చక్కగ తిరుగువిధముగ) కీళ్ల చక్కగ చలనాదిక్రియలయందు సామర్థ్యము కల్గియుండును.

5. పురీషధర:—“పంచమీ పురీషధరానామ. యా అంతఃకోష్ఠే మలమభివిభజతే పక్వాశయస్థా. యశ్చత్సమస్తాత్ కోష్ఠంచ తథాస్త్రాణి సమాశ్రితా, ఉద్దేశ్యం విభజతే మలం మలధరా కలా”

విదవకల పురీషధర (మలమును ధరించునది) యనబడును. అయ్యది పక్వాశయముననుండి కోష్ఠమునందలి మలమూత్రములను విభజించుచు యశ్చత్సమందును, కోష్ఠమునందును, ఆంత్రములయందును వ్యాపించి ఉండుకమునందలిమలమును విభజించును.

6. పిత్తధర:—“షష్ఠీ పిత్తధరానామ. యా చతుర్విధమన్న పానం ఉపయుక్తం ఆమాశయోత్ప్రచ్యుతం పక్వాశయోవరి స్థితం ధారయతి. అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం శోష్ణగతం నృణామ్, తజ్జీర్ణతి యథాకాలం శోషితం పిత్తలేజసా”

ఆరవ కల పిత్తధర (పిత్తమును ధరించునది) యనబడును. ఇయ్యది అశితము, ఖాదితము, పీతము, లీఢము, అను నాల్గువిధములైన యన్న పానములను ఆమాశయముననుండి పక్వాశయమును జేర్చి పక్వముగ యథాకాలమున జీర్ణింపజేసి ధరించుచుండును.

7. శుక్రధర:—“సప్తమీ శుక్రధరానామ, యా సర్వప్రాణినాం సర్వశరీర వ్యాపిణీ. యథా వయసి సస్పిస్తు గుడశ్చేక్షురసే యథా, శరీరేషు తథా శుక్రం నృణాం విద్యాద్విషగర్వరః”

విడవకల శుక్రధర (శుక్రమును ధరించునది) యనబడును. శుక్రము పాల యందు నెయ్యివలెను చెఱుకు రసమున బెల్లమువలెను కంటి కగపడక లీనమై శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించి యుండును. ఈయేడవకల శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి అట్టి శుక్రమును ధరించియుండును.

పై జెప్పబడిన యేడువిధములైన కలలును ఆయాధాతువులకును ఆశయముల కును నడుమ వ్యాపించి హద్దుల నేర్పరించియుండునని యెరుంగునది.

మరియు “కృత్స్న దేహ శ్రితం శుక్రం ప్రసన్నమననస్తథా, స్త్రీషు వ్యాయచ్చ తశ్చాపి హర్షాత్తత్సంప్రవర్తతే” అని సుశ్రుతమున జెప్పినప్రకారము సర్వశరీరమున వ్యాపించి శుక్రము మనుజుడు క్రోధము భయము శోకము మున్నగు మనోవికార ములు లేక స్వస్థచిత్తుడై స్త్రీలయందు మదనావేశము కల్గి సంభోగముచే బడలినపుడు సంతోషాధిక్యమునం జేసి బైలువెడలునని యెరుంగునది.

— సప్తాశయముల వివరణము. —

సప్తచాధారాః రక్తస్యాద్యః క్రమాత్పరే. ౧౦.

కఫామపిత్త పక్వానాం వాయోర్మాత్రస్య చ స్తృతాః,
గర్భాశయోఽప్యః స్త్రీణాం పిత్త పక్వాశయాస్తరే. ౧౧

కోష్ఠాగ్లాని స్థితానేయం హృదయం క్లోమపు ప్లసమ్,
యకృత్ప్రేమాన్ద్రకం వృక్కా నాభి డిమ్భాఽస్త్ర వస్తయః. ౧౨

ఆశయములనగ ఆధారములు. లోకమున జలమునకు ఆధారములగు సరో వరము మున్నగునవి జలాశయములని యెట్లు చెప్పబడునో ఆవిధముగనే రక్తమున కా ధారముగనుండునది రక్తాశయమని చెప్పబడును. తక్కినయాశయములుకూడనిట్లుఁపించు నది. అట్టి యాశయము లేడు. ఎట్టులనఁ- రక్తమున కాధారమైనది రక్తాశయము. కఫ మున కాధారమైనది కఫాశయము. భుజింపబడి జఠరానలముచే పక్వముగాని యా హారపదార్థముల కాధారమైనది ఆమాశయము. పిత్తమునకాధారమైనది పిత్తాశయము. భుజింపబడి జఠరాగ్ని చే పక్వమైన పురీషావస్థనొందిన యాహారమున కాధారమైనది పక్వాశయము. వాతమున కాధారమైనది వాతాశయము. మూత్రమున కాధారమైనది మూత్రాశయము. ఈయేడు ఆశయములును స్త్రీలకును పురుషులకును సమానములగ నుండును. మరియు స్త్రీలకుమాత్రము గర్భాశయమనునది యెనిమిదవో యాశయము అధికముగనుండును. అయ్యది పిత్తాశయమునకును పక్వాశయమునకును నడుమ నుండును. గర్భమున కాధారమైనది గర్భాశయము.

మరియు పుండరీకాకారమైన హృదయకమలము, క్లోమము, పుష్పసము, యకృత్తు, స్త్రీహము, ఉండుకము, వృక్కములు, నాభి, డింభము, అంత్రము, వస్త్రీ, అనునియు క్లోష్ఠ (ఉదర)మునకు అంగములు. ఇవి యన్నియు పైజెప్పిన రక్తాశయము మున్నగు నాధారముల నాశ్రయించి యుండును.

మరియు హృదయము మున్నగువాని యంతృత్తిస్థానాదులు తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కఫరక్తప్రసాదాత్సాన్యధృదయం స్థానమోజనః, చేతనాఽనుగ భావానాం వరమం చిన్తితస్య చ. మాంసపేశీచయో రక్త వద్వాకార మధోముఖమ్ తస్య దక్షిణతః క్లోమయకృత్పుష్ప సమాస్థితమ్. సమానవాయుప్రద్ధాతాల్ రక్తాద్దేహోష్ణపాచితాల్, కిఞ్చిదుచ్చితరూపస్తు జాయతే క్లోమసంజ్ఞితః. తత్తుల్యహేతుజేస్త్రీహయకృతీ భిషజాంమతే, రక్తకీటాదుస్తుకం స్యాత్, పుష్పసో రక్తఘనజః. మేదోఽస్యజః పశ్యమా నాల్ స్యాతాం వృక్కా ప్రసాదజౌ, నాభిస్సర్వసిరాణాం స్యాత్ ఆధారశక్యతః పునః. డింభం స్యాద్రక్తమాంసస్య ప్రసాదాదస్త్ర సంభవః, సార్ధప్రివ్యామమాత్రాణి పురుషాణాంతు తానిచ. స్త్రీణాం త్రి వ్యామమాత్రాణి వస్త్రీర్వాత్రస్య చాశయః” కఫరక్తముల సారమువలన హృదయము పుట్టును. ఇయ్యది ఓజస్సుకు స్థానమైయుండును. చేతనమునకు సంబంధించిన భావములకును బుద్ధియొక్క కృత్యములకును ప్రధానస్థానమైన యెఱ్ఱితామరపువ్వువంటి యాకారము కల్గిన మాంసక్లోశము అధోముఖముగ నుండును. అట్టి హృదయకమలమునకు కుడివృక్క క్లోమంబును, యకృత్తును, పుష్పసంబును నుండును. నాభిస్థానముననుండు సమానవాతముచేత నధికముగ నూదబడి కాయాగ్నిచే పచింపబడిన రక్తమువలన కొంచెముగ నున్నతమైన రూపముకల క్లోమము అనునది పుట్టును. స్త్రీహంబును యకృత్తునుమాద క్లోమమునకు జెప్పిన కారణములచేతనే పుట్టును. కాయాగ్నిచే పక్వమైన రక్తముయొక్క మలము వలన ఉండుకము పుట్టును. అట్టి రక్తముయొక్క నురుగువలన పుష్పసము పుట్టును. పచింపబడు మేదస్సువలనను రక్తమువలనను కల్గిన సారమువలన వృక్కములు పుట్టును. నాభి శరీరమున వ్యాపించు సిరలకన్నిటికిని ఆధారమైయుండును. డింభముననునది మలమునకు ఆధారమైయుండును. రక్తముయొక్కయు మాంసముయొక్కయు సారమువలన అంత్రముపుట్టును. (ఇయ్యది పురుషులకు మూడున్నరబారనిడివి కల్గియుండును. స్త్రీలకు మాత్రము మూడుబారనిడివి కల్గియుండును.) మూత్రమున కాధారమైనది మూత్రాశయము (మూత్రపుత్తితి.)

మరియు నిందియముల యంతృత్తి యష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడియె:— “కఫరక్తవాహిస్త్రాతసాం మహాభూతానాం చ ప్రసాదా దిన్ద్రియాణి, తేష్వపి నేత్రే

జేష్ఠః ప్రసాదాత్ శుకమణ్డలం తత్పితృజమ్, ఆస్పజః కృష్ణమణ్డలం, తన్వాత్పజమ్, మధ్యేదృష్టిమణ్డలా, తదుభయాత్కృమ్. పక్ష్య-వర్జ-శుక్ల-కృష్ణ-దృష్ట్యాఖ్యాని పఖ్యమణ్డలాని. తత్సన్ధయశ్చత్వాలో ద్వౌచాపాక్షకనీని కయోః"కఫమును రక్తమునుపహించు సోతస్సులయొక్కయు పంచమహాభూతములయొక్కయు సారమువలన వంచేంద్రియములును వుట్టును. అందు నేత్రములలో తెల్లగనుండుభాగము (తెల్లగుడ్డు) కఫముయొక్క సారమువలన గల్గును. అయ్యది పితృసంబంధమైనది. రక్తముయొక్క సారమువలన నల్లని భాగము కల్గును. అయ్యది తల్లికిసంబంధమైనది. నడుమనుండుదృష్టి (దృశ్య ప్రపంచమును గన్గొను) భాగము మాతృపితృసంబంధమువలన సుభయాత్కృమ్మైయుండును. అట్టి నేత్రమునందును పక్ష్యమండలము (కనురెప్పలు), వర్జ్యమండలము (రెప్పలకు లోభాగము) శుక్లమండలము (తెల్లనిభాగము), కృష్ణమండలము (నల్లనిభాగము), దృష్టిమండలము (చూపుకల్గినభాగము), ననియైదుభాగములు కల్గియుండును. అట్టిమండలములలో రెండేసిమండలములకునడమ నొక్కొక సంధివంతున నాల్గుసంధులును, నేత్రాంతములయందును కన్నాపయందును రెండుసంధులు నుండును.

❧ జీవితమునకు ముఖ్యస్థానములు . ❧

దశ జీవితథామాని శిరోరసనబంధనమ్,

కణ్ఠోఽస్త్రం హృదయం నాభిః వస్త్రీశ్శుక్రాజనీ గుదమ్. ౧౩

శిరస్సుయొక్క సంధిస్థానము నాలుకయొక్క సంధిస్థానము, కంఠము, రక్తము, హృదయము, నాభి, వస్త్రీ, శుక్రము, ఓజస్సు, గుదము, అనునీపదియు ప్రాణములకు ముఖ్యములగు నాధారములైన స్థానములు.

❧ బాలాది సంఖ్యాగర్ణయము. ❧

బాలాని కణ్ఠరాశ్చాన్యే పృథక్ షోడశ నిర్దిశేత్,

షట్కూర్వాః సప్త సీవన్యః షేఢ్రజిహ్వశిరోగతాః. ౧౪

శస్త్రేణైతాః పరిహరేత్ చతస్రో మాంసరజ్జవః,

చతుర్దశాఽస్థిసంఘాతాః సీమంతాః ద్విగుణా నవ. ౧౫

అస్థాం శతాని షష్టిశ్చ త్రీణి దంతనైస్సహ,

బాలములు షడునారు. కండరములును షడునారు. మూర్చములు ఆరు. సీవనలు

విడు. అయ్యవి షేఢ్రమునం దొకటియు, నాలుకయందొకటియు, శిరమున నైదు నుండును. ఈసీవలుయందు శస్త్రప్రయోగముజేసిన నపాయము కల్గును. కావున శస్త్రకర్త జేయంజనదు. మాంసరజ్జవులు నాల్గు, అస్థిసంఘాతములు షడునాల్గు, సీమంతములు

పదునెనిమిది. అస్థులు దంతములు గోళ్లునుగూడి మూడువందలును అరువది (ఇవియన్నియు పైసంఖ్యానియమప్రకారము శరీరమున జేరి యుండును.)

పై జెప్పబడిన జాలకండరాదుల వివరము తంత్రాస్తరముల గానంబడియెడు. వాని నీక్రింద వివరించెదఁ—

జాలములు పదియారు.—“మాంససిరాన్నాయస్థిజాలాని ప్రత్యేకం చత్వారి చత్వారి. తాని మణిబద్ధగుల్ఫసంక్రితాని, పరస్పరనిబద్ధాని, పరస్పరసంక్లిష్టాని, పరస్పరగవాక్షితానిచేతి యైర్గవాక్షితమిదం శరీరమ్” అని సుశ్రుతమున జెప్పబడినది. జాలములన శరీరమునకు గవాక్షులబోలె నంబంధించియుండునవి. అయ్యవి మాంసమునకు సంబంధించినవి మాంసజాలములనియు, సీరలకు సంబంధించినవి సిరాజాలము లనియు, స్నాయువులకు సంబంధించినవి స్నాయుజాలములనియు, అస్థులకు సంబంధించినవి అస్థిజాలములనియు జెప్పబడును. ఈనాలును స్థానభేదముచే నొక్కొకటి నాల్గేసివిధముల నుండును. అందు రెండుచేతులమణికట్టులయందును నాల్గేసియు, చీలమండలయందు నాల్గేసియు ఒండొంట గలసి యొకటితో నొకటి గవాక్షములవలె నొకటితో నొకటి చేరియుండును. ఈవిధముగ రెండుమణికట్టులయందును రెండు చీలమండలయందును ప్రత్యేకముగ మాంససిరాన్నాయు అస్థిజాలములు పదునారగును. అట్టి జాలముచే శరీరముగవాక్షులు కల్గినట్లుండును. కావున జాలములని చెప్పబడును. ఈవివరమే తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిరాన్నాయస్థివిభిక్తైః చత్వారి మణిబద్ధనే, ఏకత్రైకత్ర గుల్ఫేచ జాలాన్యేపంతు షోడశ”

కండరములు పదియారు:—“వృత్తాస్తు కండరాస్సర్వాః విశ్లేయాః” అని సుశ్రుతమున జెప్పినప్రకారము వర్తులములై శరీరముపైని పరస్పర వ్యాపించియుండు స్థూలములైన స్నాయుభేదములే కండరములనబడును. తంత్రాంతరమున వానిస్థానము లిట్లు చెప్పబడినవి:—“పాస్తయోర్ధ్వే పాదయోర్ధ్వే గ్రీవాభాగేఽథ పృథతః, ప్రతేకంతు చతస్రస్య్యుః కణ్డరా ఇతి షోడశ” అట్టి కండరములు చేతులలో నొక్కొక్కచేతియందు మణికట్టు మొదలు చంకలవరకును రెండేసిపంతున వ్యాపించియుండును. పాదములయందు మీ గాళ్లు మొదలు కటిభాగమువరకు రెండేసిపంతున వ్యాపించియుండును. మెడకు నిరుపంకల వ్యాపించియుండునవి నాలుగు. వీవున వెన్నెముకకు ఇరు ప్రక్కల వ్యాపించునవి నాలుగు. ఇవి యన్నియు జేరి కండరములు పదునారు అగును.

ధనుసలయొక్కయు స్నాయువులయొక్కయు గూటమి కూర్చు యనబడును. అయ్యవి ఆరు:—“కరయోర్ధ్వే పాదయోర్ధ్వే గ్రీవాయాం మేహనే తథా, ఏకైక ఘ్నిషట్ కూర్భాః” కూర్భములు రెండు కాళ్లయందు రెండును, రెండుచేతులయందు రెం

డును, మెడపై నొక్కటియు, మేఠముపై నొక్కటియునుండును. ఇవియన్నియు గలిసి కూర్చును లాదు.

సీవనులు ఏడు:—“సీవన్య స్పృష్టకీర్తితాః, ఏకా మేధేౌఽగ్ర జిహ్వాయాం భవే యః పశ్చా మ్మార్ధిని” ఏడుసీవనులలో నొకటి మేధౌమునందును, ఇంకొకటి నాలుక యందును, శిరస్సునందైదు నుండును. ఈసీవనులయందు శస్త్రకర్త చేయంజనదు. “తాః పరిహర్తవ్యా శ్వస్త్రేణ” అని సుశ్రుతాచార్యులు శస్త్రకర్తను నిషేధించిరి.

మాంసరజ్జువులన మాంసవికారములైన దారములు. ఇయ్యవి అవయవముల దార్శ్యమునకై శరీరమున జేయుండును. అవి నాల్గు:—“పృష్ఠవంశే హ్యుభయతః చతస్రౌ మాంసరజ్జవః, బాహ్యౌ ద్వే అంతరే ద్వే చ” నాల్గు మాంసరజ్జువులలో వీవున వెన్నెముక కుభయపార్శ్వములయందును ప్రక్కకు రెండేసివంతున వ్యాపించియుండును. అందు రెండు పైభాగమునను, రెండు లోభాగమునను ఉండును. ఈరజ్జువులు మాంసపేశులను బంధించునవి.

దృఢము లైనయనులయొక్క సంయోగము అస్థిసంఘాతము. అయ్యది స్థానభేదముచే పదునాల్గు:—“గుల్ఫే జానుని పంక్షణే, త్రికే శిరసి కక్షాయాం కూర్పరే మణిబన్ధనే, అస్థ్నాం భవేయుస్సంఘాతాః ఆమీ త్వస్త్ర చతుర్దశ” అస్థిసంఘాతములు కాలియొక్క చీలమండయందును, మోకాలునందును, గెజ్జలయందును ఉండునవి మూడు. రెండవకాలి యందును మూడు. చేతలో మణికట్టునందును మోచేలియందును చంకయందును ఉండునవి మూడు. ఈరీతి రెండవచేలియందును మూడు. వెన్నెముకకు క్రింది భాగమున నొకటి. శిరస్సున నొకటి. ఇవియన్నియు కలిసి యస్థిసంఘాతము పదునాల్గు.

పైజెప్పిన యస్థిసంఘాతముల (అస్థుల సంయోగస్థలముల) యందు కల్గు లేఖావిశేషములు సీమంతములు. అయ్యవి పదునెనిమిది:—“సీమన్తాః పశ్చా మ్మార్ధిన్య్యః గుల్ఫా దివ్వస్థిసంఘవత్” అట్టి సీమంతములు శిరమున నైదుండును. చీలమండమున్నగు స్థలములయందు జెప్పబడిన యస్థిసంఘాతములయందు దొక్కొకటివంతున నుండును. అవి యొక్కొకకాలియందును చేలియందును మూడేసివంతున పండ్రెండును, త్రిక (వెన్నెముకకు క్రింద) స్థానమున నొకటియు. అన్నియు కలిసి పదునెనిమిది యగును. సుశ్రుతాచార్యుడు “చతుర్దశైవ సీమన్తాః.....సీమన్తాః ఖల్వస్త్రాదక్షైలేషామ్” అనువాక్యముచే పదునాల్గు సీమంతములని తనపక్షమున జెప్పి పదునెనిమిది సీమన్తములను పక్షాంతరమున జూచియున్నాడు.

అస్థులు మూడువందలు అరువది:—“త్రీణి సవక్షీని అస్థిశతాని వేదవాదినో భావన్తే. శల్యతస్త్రేణు త్రీణ్యేవాస్థిశతాని. లేషాం అష్టావింశోత్తరం శతం కాఖాసు పంచాధికం శతం త్రోణిపార్శ్వపృష్ఠోరఃకంఠనాడిభు. గ్రీవాం ప్రత్యుర్ధ్వం సప్తసప్తతిః.

ఏవమస్థాన్ శ్రీణి శతాని పూర్వస్తే” మూడువందలు ఆరువది అస్థులు శరీరమున నుం
నని యాయుర్వేదవేత్తలమతము. శల్యతంత్రమున మాత్రము మూడువందలు ఆ
సంఖ్యయని సిద్ధాంతము. అందు కాళ్లయందును చేతులయందు నూటపదునెనిమిది యు
లుండును. పిరుదులు, ప్రక్కలు, వీపు, రొమ్ము, కంఠనాడి, అనునీ స్థలములయందు
నూటవిదు అస్థు లుండును. మెడకు పైభాగమున డెబ్బది యేడస్థులుండును. ఇవి యన్ని
యు కలిసి మూడువందలస్థులు పూర్తియగును. ఈ యస్థుల వివరము తంత్రాంతరము
యందు జూచునది.

మరియు మొత్తముమీద అస్థులు స్థానభేదముచేతను ఆకృతిభేదముచేతను విద
విధములగ నుండునని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఏతాని పంచ్చవిధాని భవన్తి
తద్యథా - కపాల-రుచక-తరుణ - వలయ-నలకసంజ్ఞాని. లేహం జానునితమ్భానగణ్డ
శఙ్ఖశిరస్సు కపాలాని, దశనాస్త రుచకాని. ఘ్రాణకర్ణ గ్రీవాక్షిరోశ కణ్ఠనాడిఘ తరు
ణాని. పాణిపాద పార్శ్వపృష్ఠశిరస్సు వలయాని. శేషాణి నలకసంజ్ఞాని” పైజెప్పబడిన
యస్థులు కపాలములు, రుచకములు, తరుణములు, వలయములు, నలకములునని యైదు
విధములు. అందు మోకాళ్లయందును, పిరుదులయందును, భుజశిరంబులయందును, గండ
స్థలములయందును, కణతలయందును, శిరస్సునందు నుండునవి కపాలాస్థులు, దంతములు
రుచకములు, ముక్కు, చెవులు, మెడ, నేత్రగోళము, కంఠనాడి, అను నీస్థలములయం
దుండునవి తరుణాస్థులు, హస్తములు, పాదములు, రెండు ప్రక్కలు, వీపు, రొమ్ము, అను
నీస్థలములయం దుండునవి వలయాస్థులు. పైజెప్పిన స్థలములు కాక తక్కినస్థలములయం
దుండునవి యెల్ల నలికాస్థులని చెప్పబడును.

— ౧౭ సంధిసంఖ్య. ౧౭ —

ధన్వన్తరిస్తు శ్రీణ్యాహ సద్ధీనాం చ శతద్వయమ్.

౧౮

దశోత్తరం సహస్రే ద్వే నిజగాదాత్రినందనః,

ధన్వన్తరి అస్థులు మూడువందలని చెప్పెను. అస్థులయొక్క సంధులు (కీళ్లు,
రెండువందల పదియనియు ధన్వన్తరి చెప్పెను. ఆశ్రేయమగుచు రెండువేలసంధు లుండు
నని చెప్పెను. (వీరిమతమున అస్థుల సంధులేగాక స్నాయువుల సంధులును పేళీలసంధు
లును, సిరల సంధులును జేరి రెండువేలసంధు లగుననిభావము.)

— ౧౮ స్నాయు పేళీసంఖ్యావివరము. ౧౮ —

స్నావాం నవశతీ పంచ్చ పుంసాం వేళీశతాని చ.

౧౯

అధికా వింశతిః స్త్రీణాం యోనిస్తనసమాశ్రితాః,

స్నాయువులు మనుజుల శరీరమునందు తొమ్మిదివంద లుండును. పురుషులశరీరమున పేతులు ఐదువంద లుండును. స్త్రీలకు యోనియందును స్తనములయందును గల పేతులకూడ జేరి అయిదునూర్లకంటె నిరువదిపేతు లధికముగ నుండును.

స్నాయువుల విభాగము సుశ్రుతమున నిట్లు సంగ్రహముగ జెప్పబడినది:—
“నవ స్నాయుశ తాని. తాసాం కాఖాను షట్ శతాని. ద్వే శతే త్రింశచ్చ కోష్ఠే. గ్రీవాం ప్రత్యూర్ధ్వం సప్తతిః” శరీరమున స్నాయువులు తొమ్మిదివంద లుండును. అందు కాళ్లయందును చేతులయందును వ్యాపించియుండునవి ఆరువందలు. కోష్ఠమున వ్యాపించియుండునవి రెండువందలుముప్పదియు, మెడకు వైభాగమున వ్యాపించియుండునవి డెబ్బది. ఇవి యన్నియు కలిసి తొమ్మిదివందలు స్నాయువు లగును.

పేళివిభాగంబును సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“పంచ పేళీశతాని భవన్తి. తాసాం చత్వారి శతాని కాఖాను. కోష్ఠే షట్పట్టిః. గ్రీవాం ప్రత్యూర్ధ్వం చతుస్త్రీంశత్.” పేళీలు ఐదువందలు. అందు హస్తములయందును పాదములయందును నాలుగువందలును, కోష్ఠమునందు ఆరువదియారును, కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పది నాల్గు నుండును. అన్నియు గలసి ఐదువంద లగును.

వైజెప్పబడిన స్నాయువులు వానినన్ని వేశభేదములచే నాల్గువిధములుగ సుశ్రుతాచార్యునిచే నిట్లు చెప్పబడియె:—“స్నాయు శ్చతుర్విధా విద్యాత్ తాస్తు సర్వా నిబోధ మే, ప్రతానవతోఽవృత్తాశ్చ పుథ్యశ్చ సుషిరాస్తథా. ప్రతానవత్సకాఖాను సర్వసస్థిషు చాప్యథ, వృత్తస్తు కణ్డరాస్సర్వాః విజ్ఞేయాః కుశలైరహ. ఆమపక్వా శయాస్తేషు వస్తాచ సుషిరాః ఖలు, పారోష్ఠ్యరసి తథా పృష్ఠే పృథులాశ్చ శిరస్యథ నౌర్యథా ఫలకాస్తీర్ణా బన్ధనై ర్బహుభిర్యుతా, భారక్షమా భవేదపు నృయుక్తాసు సమాహితా. ఏవమేవ శరీరేఽస్మిన్ యావత్తస్యస్థయస్సృతాః, స్నాయుభిర్బహుభి ర్బద్ధాస్తేన భారసహ నరాః.”

స్నాయువులు తీగెలవలె సన్నని యాకారముకల్గి శరీరముపైని వృక్షముపై తీగెలు అల్లువిధముగ వ్యాపించునవి ప్రతానవతులని చెప్పబడును. గుండ్రమైన యాకారము కల్గి వ్యాపించునవి వృత్తము లనబడును. నూలములైనవి పృథులములని చెప్పవగును. లోపలసన్ననిరంధ్రములు కల్గినవి సుషిరము లనబరగు. ఇత్తెరంగన స్నాయువులు నాల్గు తెరంగులు. అందు తీగెలబోలినవి వాస్త - పాదములయందును సంధులన్నిటియందును వ్యాపించును. వృత్తములు కండరముల వ్యాపించును. రంధ్రములుకలవి ఆమాశయము యొక్కయు పక్వాశయముయొక్కయు అంతములయందును వస్త్రీయందును వ్యాపించి యుండును. లావుగనుండునవి రెండు పార్శ్వములయందును రొమ్మునందును నీపు

నందును శరీరమనందును వ్యాపించియుండును. నావ పలకల బరిచి గట్టిదారములనేకము లచేత కట్టబడి నీటిలో నునిచి యనేకులు మనుజులు ఎక్కినను అట్టిభారమును మోసి నీటిలో మునుగక నడుచును. అతీరుననే శరీరమునందలి సంఘలన్నియు వైజెప్పబడిన స్నాయువులచే బద్ధమై యుండుటవలన మనుజులు భారమును మోసికొనజాలియుం దురు. కావున స్నాయువులు శరీరమునకు దార్ధ్యమును గల్గించునవి.

మరియు శరీరమునందు అస్థులును పేళీలును సిరలును సంఘలును అనేకములుగ గలవు. అవియును శరీరమున కాధారములే యగును. అయినను పడవకు పలకలు కొయ్యలు మున్నగునవి యనేకముగ నున్నను వాని నన్నిటిని బంధించు దారములు చెడి నంతట నావ యుపయోగములేక చెడిపోవునుకదా? అవిధముగనే శరీరమునకు స్నాయు వులు ముఖ్యభారములు కావున అస్థులు మున్నగునవి చెడినను కొంతదనుక సహింప నగునుగాని స్నాయువులకు భంగముకల్గిన నవశ్యము అపాయమును గల్గింపక మానదు. కావున స్నాయువులను ముఖ్యముగ కాపాడ ప్రయత్నము జేయనగును. ఈవిషయము సుశ్రుతాచార్యునిచే నిట్లుచెప్పబడినది:—“న హ్యస్థిని నవాపేశ్యః న సిరా నచ సన్ధయః వ్యాపాదితాః తథా హన్యుః యథా స్తాయు శ్శరీరీకామ్. యస్సాయూః ప్రవిజానాతి బాహ్యశ్చాస్థివైరాస్తథా, స గూఢం శల్యమాహర్తుం దేహచ్ఛ్నోతి దేహినామ్.”

— ౧౭ సిరాసంఖ్య. —

దశ మూలసిరాః హృత్థ్వాః తాస్సర్వం సర్వతో వపుః,

రసాత్తకం వహంత్యోజః తన్నిబద్ధం హి చేష్టితమ్.

౧౮

(సిరలన శరీరమున భుజింపబడిన యాహారరసమును వ్యాపింపజేయు సన్నని సర ములు. వీనియందు సన్ననిద్వారములు కల్గియుండును. ‘తామరకాడలలో’ సన్నని రంధ్ర ములనుండి సిక్తప్రవహించు విధముగ ద్రవమును శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపజేసి పోషిం చుచుండును.)

అయ్యవి యనేకములైనను అందు ప్రధానములుగ పదిసిర లుండును. వానినాశ్ర యించి తక్కిన సిరలుండుటందేసి యవి మూలసిర లనబడును. వానికి హృదయము ముఖ్యస్థానము. అందుండి వెడలి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు భుజింపబడిన యాహారము పాచకాగ్నిచే పక్వమై సారకీట్టములు వేరువేరుగ నేర్పడినప్పుడు అట్టియాహార రసరూపమైన యోజస్సును శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపజేయును. వాక్కు శరీరము మనస్సు ఈమూటికిని సంబంధించిన చేష్టలన్నియు వైజెప్పిన సిరల నాశ్రయించి జరుగుచుండును.

సిరల నుద్దేశించి ను శ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సప్త సిరాశతాని భవన్తి. యాభి రిదం శరీరమారామ ఇవ జలహరిణీభిః కేదార ఇవ చ కుల్యాభిః ఉపస్నిహ్యతే ఆనుగృహ్యతే చ ఆకుఞ్చనప్రసారణాదిభిః విశేషైః ద్రుమపత్ర సేవసినామివ చ తా సాం ప్రతానాః తాసాం నాభిర్మూలం, తతశ్చ ప్రసరన్త్యర్థమధస్తీ ర్యకృచ్ఛ.” సిరలు ఏడు కందలు. అయ్యవి (నీటిని ప్రవహింపజేయు కాలువలు తోటలయందును పరిచేలయందును నీటిని వ్యాపింపజేసి యందలి చెట్టుచేమలను వైరులను నానాట వృద్ధి నొందించి రోషించి కాపాడుభంగి) శరీరమున పాదములు మొదలు జేసి శిరస్సువరకును వ్యాపించి మజింపబడు ఆహారరసమును వ్యాపింపజేసి శరీరమునకు సంబంధించిన ముడుచుట వాచుట మున్నగు చలనాది వ్యాపారముల గల్గించి పోషించుచుండును. అయ్యవి నాభి స్థానమున ప్రధానముగ జేరి యందుండి (చెట్టుయొక్క ఆకులయందలి నరములు ఆకు డడమనుండి నలుగడల ఆకున వ్యాపించురీతి) శరీరమునం దెల్ల సూర్యముగను, క్రిందు నును, అడ్డముగను వ్యాపించును. (ఈవాక్యముచేత సిరల కన్నిటికిని నాభి ముఖ్యస్థాన మని చెప్పబడినది.)

— ఉపసిరలు, వానిసంఖ్య. —

స్థూలమూలాస్సుసూక్ష్మాగ్రాః పత్రరేఖాప్రతానవత్. ౧౯
భిద్యంతే తాస్తతస్సప్త శతాన్యాసాం భవన్తి తు,

ఆకులలో నరములు మొదళ్లయందు స్థూలములై కొనలయందు మిక్కిలి న్నువిగ నుండువిధముగ సిరలు మొదళ్లయందు స్థూలములై కొనలయందు మిక్కిలి న్నునై శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించును. కావున నవి యనేకవిధములై శాఖోపశాఖలుగ ఆకులయందు నరములబోలె) చీలి వ్యాపించును. దానంజేసి యనేక విధములైనను డువందల సంఖ్య కలియుండును.

సిరల సంఖ్యావిభాగములు ను శ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“తాసాం మూల రాశ్చత్వరింశత్. — తాసాం వాతవాహినో దశ, పిత్తవాహినో దశ, కఫవాహినో దశ, దశ రక్తవాహిన్యః, తాసాంతు వాతవాహినీనాం వాతస్థానగతానాం పశ్చనప్తలి తం భవతి. తావత్య ఏవ పిత్తవాహిన్యః పిత్తస్థానే, కఫవాహిన్యశ్చ కఫస్థానే, రక్తవాహిన్యశ్చ యకృత్ప్రీహాస్థి. ఏవమేతాని సప్త సిరాశతాని” సిరలలో ప్రధానములైనవి లువది. అందు వాతమును వహించునవి పది. పిత్తమును వహించునవి పది. కఫమును హించునవి పది. రక్తమును వహించునవి పది. ఈనలువదియు ప్రధానములైన సిరలు. అందు వాతస్థానమునుండి వెడలి వాతమును వహించు నుపసిరలతో గూడినవి నూట ఐబ్బదియైదు సిరలు. ఇత్రైరంగుననే పిత్తస్థానమునుండి పిత్తమును వహించునవియును, కఫస్థానములనుండి కఫమును వహించునవియు, రక్తమునకు సానమైన యకృత్ప్రీహముల

నుండి రక్తమును వహించునవియు ప్రత్యేకము నూటడెబ్బదియై దగును. ఇతైరంగున నేడు వందల సిరలు శరీరమున వ్యాపించును.

— ౧౭ కాఖా (హస్తపాద) గతసిరా సంఖ్యావివరణము. ౧౭ —

తత్రైక్రైకం చ శాఖాయాం శతం తస్మిన్న వేధయేత్. ౨౦

సిరాం జాలంధరాం నామ తిస్రశ్చైభ్యస్త్రాశ్రితాః,

పై జెప్పిన యేనువందల సిరలలో కాళ్లు చేతులు నాల్గింటియందు ఒక్కొక్క దానియందు నూరేసివంతున వ్యాపించి యుండును. (కాళ్లు చేతులయందు వ్యాపించిన సిరలు నాల్గవందలు) అట్టి నాల్గు అవయవములలో నొకదానియందలి జాలంధరము (హంసాదిజాలముల ధరించినది) సిరయును, అంతర్భ్రుములై యాభ్యంతరము లగు మూడు సిరలును సిరావృధనమున కర్హములు కావు. ఇతైరంగున నాల్గు అవయవములయందును జేరి పదునారు సిరలను వేధింప దగదని భావము.

ఈజెప్పబడిన సిరలసంఖ్యలలో కాళ్లు చేతులలో నొక్కొక్కదానియందు ఒక్కొక్క నూరుసిరలు వ్యాపించునని ఫలితార్థము. అందును నాల్గు వంతుసిరలు (ఇరువదియైదు) వాతముతో గూడిన రక్తమును వహించును. ఇరువదియైదుసిరలు పిత్తముతో గూడిన రక్తమును, ఇరువదియైదు కఫముతోగూడిన రక్తమును వహించును. తక్కిన యిరువదియైదును వాతాదినంబంధములేని శుద్ధరక్తమును వహించును. ఇతైరంగున తక్కిన అవయవముల మూడింటియందును వ్యాపించు సిరలవిభాగము నెరుంగునది. ఈ విధముగనే శ్రోణ్యాదులయందలి సిరలమును విభాగము నెరుంగునది. ఈవిషయము క్రింద జెప్పబడు “తాసాం శతానాం...స్థితామలాః” అను ముప్పదియైదవ శ్లోకముచే నేర్పడును.

— ౧౮ శ్రోణిగతసిరాసంఖ్య. ౧౮ —

షోడశద్విగుణాః శ్రోణ్యాం తాసాం ద్వే ద్వే తు వంక్షణే. ౨౦
ద్వే ద్వే కటికతరుణే శస్త్రేణాష్టై స్పృశేన్నతాః,

ఒక్కొక్కపిరుదునందు పదునారు సిరలవంతున రెండు పిరుదులయందును ముప్పదిరెండు సిరలు వ్యాపించును. అందు గజ్జలయందు రెండేసివంతున నాల్గుసిరలును, కటిభాగములయందు రెండేసివంతున నాల్గుసిరలును మొత్తమున నెనిమిదిసిరలు శస్త్రముచే తాకబడును.

— ౧౯ పార్శ్వగతసిరాసంఖ్య. ౧౯ —

పార్శ్వయోష్ణోడశైకై కామూర్ధ్వగాం వర్జయేత్పిరామ్. ౨౧

ఇరుపార్శ్వములయందును పదునారుసిరలు వ్యాపించును. అందు ఒక్కొక్క పార్శ్వమునందును పైకి వ్యాపించిన పార్శ్వసంధి సిరనొక్కొక్కదానిని శస్త్రకర్తయందు విడువదగును.

—౧౭ పృథ్వగతసిరాసంఖ్య. ౧౭—

ద్వాదశద్విగుణాః పృథ్వే పృథ్వవంశస్య పార్శ్వగే,
ద్వే ద్వే తత్రోర్ధ్వగామిన్యో న శస్త్రేణ పరామృతేత్. ౨౩

వీవునందు వెన్నెముక కిరుప్రక్కల నొక్కొక్క ప్రక్కన పండ్రెండుపంతున యిరు
వదినాల్గుసీర లుండును. ఇరు ప్రక్కలయందును పైకి వ్యాపించియుండు రెండేసి సీరలు
శస్త్రముచే స్పృశింపదగదు.

—౧౮ జతరగతసిరాసంఖ్య. ౧౮—

పృథ్వవజ్జతరే తాసాం మేహాన సోఽపరి స్థితే,
రోమంజీముభయతో ద్వే ద్వే శస్త్రేణ న స్పృశేత్. ౨౪

కడుపుపైన వీవునుబోలె నిరువదినాల్గు సీరలుండును. అందు మేఢ్రము
నకు వైభాగమున నూగారు కిరుకెలంకుల పైకి వ్యాపించియుండు రెండేసిసీరలు శస్త్ర
ముచే స్పృశింపదగవు. (నాల్గుసీరలు శస్త్రకర్తమున కనర్హములని భావము.)

—౧౯ ఉరస్థిపతసిరాసంఖ్య. ౧౯—

చత్వారింశదురస్యాసాం చతుర్దశి న వేధయేత్,
స్తనరోహితతన్మూలహృదయే తు పృథగ్ద్వయమ్. ౨౫
అపస్తమ్భాఖ్యయోరేకం తథాపాలాపయోరపి,

రొమ్ముపైని నలువదిసీరలు వ్యాపించును. అందు స్తన రోహితములందు ప్రత్యేక
ముగ రెండేసిసీరలును, స్తనమూలములయందు ప్రత్యేకము రెండేసిసీరలును, హృదయ
మున రెండుసీరలును, అపస్తంబముల ప్రత్యేక మొక్కొక్కసీరయును, అపాలాపములయందు
ప్రత్యేక మొక్కొక్కసీరయును, జేరి మొత్తమున పదునాల్గు సీరలు వేధింపదగవు.

—౨౦ మెడయందలిసిరాసంఖ్య. ౨౦—

గ్రీవానూం పృథ్వవత్ తాసాం నీలే మన్వే కృకాటికే. ౨౬
విధురే మాతృకాశ్చా ప్రాప్తాడతేతిఃరిత్యజేత్,

మెడయందు వీవునలె నిరువదినాల్గు సీరలుండు . నీలలు అనుపేరుగల రెండు
సీరలును, మన్వలను. రెండు . కృకాటికలయందలిసీరలు రెండును, విధురములను
నవి రెండును, మాతృకలయందున్నవి. లెసమిదియు, అన్నియుజేరి పదునారుసీరలు సిరా
వ్యధనమున విధురగుదనును.

—౨౧ తాలసంధిగతసిరాసంఖ్య. ౨౧—

హనోష్ఠోద్దేశ తాసాం ద్వే సద్ధిబద్ధనకర్తణీ. ౨౭

తాళువుల సంధులలో నొక్కొకదానియందు ఎనిమిదేసివంతున పదునారు సీరలుండును. వానిలో దవుడల సంధులబంధించు వ్యాపారముగల సీరలురెండును శస్త్రకర్తయందు విడువందగును.

సుశ్రుతమున “తాసాంతు సన్నిధమన్యో ద్వేద్వే పరిహరేత్” అని యుండుటం జేసి సంధుల రెండిటియందును రెండేసి ధమనులవంతున నాల్గుసీరల విడువందగునని యర్థము నిర్ణయింపదగును. ప్రకృతము “ద్వే సంధిబంధనకర్తణి” అనుచోట ద్విశబ్దమునకు ద్విరుక్తిలేనందున నాల్గు అనునర్థము చెప్పబడు క్లిష్టముగనున్నది.

— జిహ్వగత సీరాసంఖ్య. —

జిహ్వాయాం హనువత్ తాసాం అథో ద్వే రసబోధనే,
ద్వే చ వాచఃప్రవర్తినౌ

నాలుకయందు తాళు సంధులయందువలె పదునారుసీరలుండును. వానిలో నాలుకకు క్రిందిభాగమున మధురాదిరసముల దెలియంజేయు రెండుసీరలును, మాటల వెడలించు రెండుసీరలునుజేరి నాల్గుసీరలు సీరావ్యధనమున విడువందగును.

సుశ్రుతమున “షట్త్రింశ జిహ్వాయాం” అని నాలుకయందు ముప్పదియారు సీరలుండునని చెప్పబడియె.

— నాసాగత సీరాసంఖ్య. —

నాసాయాం చతురుత్తరా. ౨౮
వింశతిర్ధ్వవేదినౌ తాసామేకాం చ తాళుగామ్,

నాసికయందు ఇరువది నాల్గు సీరలుండును. అందు పరిమళమును తెలిసికొను సీరలు రెండును, తాళువులవరకు వ్యాపించిన సీర యొకటియుజేరి మూడుసీరలు వ్యధనమున విడువందగును.

— నేత్రగత సీరాసంఖ్య. —

షట్పంచ్చాశన్నయనయోః నిమేషోన్నేషకర్తణి. ౨౯

ద్వే ద్వే అపాజ్ఞయోద్ధ్వే చ తాసాం షడితి వజ్రయేత్,

రెండు నేత్రములయందును (ఒక్కొకదానియందు ఇరువదియెనిమిదివంతున) ఏబదియారు సీరలుండును. వానిలో కనురెప్పల మూయుటయు తెరచుటయు పనిగా గల్గినవి రెండేసిసీరలును, కన్ఠానలయందలి రెండుసీరలునుజేరి ఆరుసీరలు శస్త్రకర్తయందు విడువందగును.

— ౧౧ లలాటగత సిరాసంఖ్య. ౧౧ —

నాసానేత్రాశ్రితావృష్టిః లలాటే స్థపనీశ్రితామ్. 3౦
తత్రైకాం ద్వా తథా౭౭వర్తా చతస్రశ్చ కచావృతగాః,
సప్తైవం వర్ణయేత్తాసాం

నుదుటియందు అరుపది సిరలుండును. అయ్యవి నాసికను నేత్రములను ఆశ్రయించి యుండును. అందు నుదుట స్థపనియను మర్తమునాశ్రయించిన సిరయొకటియు, ఆవర్తములను మర్తముల నాశ్రయించినవి రెండుసిరలును, వెండ్డుకలవరకు వ్యాపించిన సిరలు నాలుగు చేరి యేడుసిరలు శస్త్రకర్తానర్హములు.

— ౧౨ చెవులయందలి సిరాసంఖ్య. ౧౨ —

కర్ణయోష్ఠోడశాత్ర తు. 3౧
ద్వే శబ్దబోధనే శక్ష్ణా సిరాస్తా ఏవ చాశ్రితాః,
ద్వే శబ్దసన్నిగే తాసాం

ఒక్కొక్క చెవియందు ఎనిమిదేసివంతున రెండుచెవులయందును పదునారు సిరలుండును. వానిలో శబ్దమును బోధించుసిరలు ఒక్కొక్క చెవియందు ఒక్కొక్కటివంతున రెండుసిరలుండును. ఆరెండును శస్త్రకర్త కర్హములు కావు. చెవులయందు వ్యాపించిన పదునారుసిరలే కణతలయందును వ్యాపించియుండును. అందు కణతలసంధిసానమునకు సంబంధించిన రెండుసిరలును శస్త్రకర్తకు అర్హములు కావు.

నుశ్చ తాచార్యుడు “కర్ణ యోద్దశ” “శక్ష్ణయోద్దశ” అని చెవులయందు పదిసిరలును కణతలయందు పదిసిరలును ఉండునని చెప్పెను.

— ౧౩ శిరోగత సిరాసంఖ్య. ౧౩ —

మూర్ధ్ని ౨ ద్వాదశ తత్ర తు. 3౨
ఏకై కాం పృథగుత్తేపనీమంతా౭ధిపతిస్థితామ్,

శిరస్సున వంద్రెండు సిరలుండును. వానిలో ఉత్తేపమను మర్తముల రెంటిలో వ్యాపించిన యొక్కొక్కసిరయును, ఐదు సీపంతమర్తముల వ్యాపించిన యైదుసిరలును, అధిపతిమర్తమున వ్యాపించిన యొకసిరయు కలిసి యెనిమిదిసిరలు శస్త్రకర్తకు అర్హములు కావు.

— ౧౪ ఆవేధ్యసిరాపరగణనము. ౧౪ —

ఇత్యవేధ్యవిభాగార్థం ప్రత్యక్షం వర్ణితాస్సిరాః 3౩
అవేధ్యాస్తత్ర కార్తేన్యైన దేహే౭ష్టానవతిస్తథా,
అ.శా—11

సంకీర్ణాః గ్రంథితాః తుద్రాః వక్త్రాః సన్ధిషు చాశ్రితాః.

3౪

ఇతైరంగున శరీరమునందు శస్త్రములచే వేధింపందగని సీరల విభజించి తెలుపుటకై పాదములు మొదలు శిరస్సువరకుంగల యంగప్రత్యంగములయందు వ్యాపించి యుండుసీరలు వేరువేరుగ జెప్పబడియె. వైజెప్పిన విభాగప్రకారము శరీరమునందెల్ల వేధింపందగని సీరలు తొంబది యెనిమిదియని యెరుంగునది. మరియు నివియే కాక యొకటితోనొకటి పెనగొనియుండు సీరలును, గ్రంధివలె ముడిగొని యుండు సీరలును, మిక్కిలి సన్నవియగు సీరలును, వంకరటింకరగ వ్యాపించియుండు సీరలును, అసిసంధుల (కీళ్ల)యందు వ్యాపించియుండు సీరలును, శస్త్రకర్తమున కర్తములు కావు. మరియు నవేధ్యసీరల విభాగము సుశ్రుతమున సంగ్రహరూపముగ నిట్లు చెప్పబడియె:—“కాఘాను ఋడశసిరాః కోష్ఠేద్వాత్రింశదేవతు, పంచాశజ్జతుణిశ్చోర్ధ్వం అవేధ్యాః పరికీర్తితాః” హస్తపాదములయందు పదునారును, కోష్ఠమునందలి సీరలు ముప్పదిరెండును, కంఠమునకు వైభాగమునందలి సీరలలో నేబదియు శస్త్రముచే వేధింపందగదు అనిభావము. అన్నియు కలిసి అవేధ్యసీరలు తొంబదియెనిమిది యగును.

—ॐ వాతవహాది సిరోవిభాగము. ॐ—

తాసాం శతానాం సప్తానాం పాదోఽస్త్రం వహతే పృథక్,

వాతపిత్త కఫైర్బుధ్ధం శుద్ధం చైవం స్థితా మలాః.

3౫

శరీరమనుగృహ్లాన్తి వీడయన్త్యన్యథా పునః,

శరీరమునం దాపాదమస్తక పర్యంతము వ్యాపించియుండు సీరలన్నియు గలిసి యేడువందలగునని వైజెప్పబడినది. ఆయేడువందల సీరలలో నాల్గవవంతు (నూటదెబ్బ దియైదు) సీరలు వాతముతోగూడిన రక్తమును, వహించును. మరియు నన్ని (నూట దెబ్బదియైదు) సీరలు పిత్తముతోగూడిన రక్తమును, అన్నియే కఫముతోగూడిన రక్తమును, అన్నియే వాతాదుల సంబంధములేక శుద్ధమైన రక్తమును వహించుచు శరీరమునందెల్ల వైజెప్పినవిధముగ వ్యాపించును. ఇతైరంగున వాతపిత్తకఫములు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు శరీరమును కాపాడును. అటుగాక కొన్ని కారణములచే శరీరమున వ్యత్యస్తముగ సంచరించిన ఆయా రోగములచే బాధింపం దొడంగును.

సీరలు అన్నియు వాతపిత్త కఫరక్తములను మూటిని వహించుచుండును. అయినను అట్టి వాత, పిత్త, కఫ, రక్తములలో నేభాగము అధికముగ దేనియందుండునో అయ్యది దానిని వహించునదియని చెప్పబడును. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు డిట్లు

చెప్పెను:—నహి వాతం సిరాః కాశ్చిత్ న పిత్రం కేవలం తథా, శ్లేష్మణంవాపహస్త్యై
తాః అతస్సర్వవహస్తస్సృతాః.”

—ॐ వాతవహాది సిరాలక్షణము. ॐ—

తత్ర శ్వావారుణాః సూక్ష్మాః పూర్ణరిక్తాః ఊణౌత్సిరాః. 31

ప్రసృద్ధిన్యశ్చ వాతాస్త్రం వహస్తే పితృశోణితమ్,
స్పర్శోష్ణాశ్శీఘ్రవాహినోన్య నీలపీతాః కఫం పునః. 32

గౌర్యస్నిగ్ధః స్థిరాశ్శీతాః సంస్పృష్టం లిజ్జసంకరే,
గూఢాః సమస్థితాః స్నిగ్ధాః రోహిణ్యశ్శుద్ధశోణితమ్. 33

వాతరక్తముల వహించుసీరలు శ్వామారుణవర్ణము కల్గి సూక్ష్మకారములై
క్షణికాలమున పూర్ణములై ఊణకాలమున నేమియులేక విశేషముగ చలించుచుండు
ను. (అన్ని సీరలయందును చలనము కల్గియుండుట సాధారణలక్షణమైనను వాతరక్త
వహములయందు చలనము విశేషముగ నుండునని భావము.) పిత్రరక్తముల వహించు
సీరలు తాకినచో మిక్కిలి వేడికల్గి అతిశీఘ్రముగ శరీరమున వ్యాపించును. నీలపీతవర్ణ
ములు కల్గియుండును. కఫరక్తములవహించు సీరలు గౌరవర్ణములై స్నిగ్ధఛాయకల్గి చల
నములేక సీరములై తాకినయెడల చల్లనైయుండును. పైజెప్పిన లక్షణములు సంకరములుగ
నున్న పుడు వాతపితృదుల మిశ్రముగ వహించువవియని యెరుంగునది. వాతాది సం
బంధములేక శుద్ధమైనరక్తమును వహించుసీరలు గూఢములుగ (పై కగవడక) లోపలనే
లీనములై సమములుగనుండి స్నిగ్ధఛాయకల్గి రక్తవర్ణములై యుండును.

మరియు సీరలు శరీరమున నాభిసానమున బుట్టి (నీటియందు తామరదుంపనుండి
వెడలు తామరకాడలు నీటిలో నెల్ల వ్యాపించు విధముగ) శరీరమునందెల్ల వ్యాపిం
చును. ఈవిషయమును సుశ్రుతు డిట్లు చెప్పెను:—“వ్యాఘ్నవన్త్యభితో దేహం
నాభితః ప్రసృతాస్సిరాః, ప్రతానాః పద్మినీకస్తాత్ బిసాదీనాం యథా జలమ్.”

—ॐ ధమనులవివరణము. ॐ—

ధమనోన్య నాభిసంబద్ధాః వింశతిశ్చతురుత్తరాః,
తాభిః పరివృతో నాభిః చక్రనాభిరివాఽరక్తైః 34
తాభిశ్చోర్ధ్వమధస్తైర్యగ్దేహోఽయమనుగ్రహ్యతే.

(ధమనులన తామరకాడలకు స్వభావసిద్ధముగ సన్ననిరంధ్రములు కల్గి
యుండునట్లు పుట్టుకతోడనే లోపలరంధ్రములు కల్గి గొట్టములవలె నుండి యారం
ధ్రములమూలమున సర్వశరీరమునందును ఆహారసాదుల వ్యాపింపజేసి శరీరమును

కాపాడు నాడివిశేషములు. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యథా న్యభావతః ఖాని మృణాశేష సేష చదిధమసీంవా తథాఖాని రసో యైరుపచీయ తే”

అట్టిధమనులు శరీరమునందు మధ్యభాగమైన నాభిస్థానమున నిరుపది నాల్గు పుట్టును. (బండిచక్రముయొక్క నడిమిబొడ్డైన బండికుండయందు అరములు (అకులు) ఆధారముగ జేసికొని నిలిచి బండి కాధారమై భారమును మోచుటకును బండి నడచుటకును ముఖ్యసాధనములైనభంగి) వైజెష్విన యిరువదినాలుగు ధమనులును నాభిస్థానము నాధారముగ జేసి బైలువెడలి శరీరమునం దూర్ధ్వముగను క్రిందిభాగమునను అడ్డముగను వ్యాపించి, వానియందలి నన్ననిరంధ్రముల మూలముగ శబ్దస్వర్యాదుల గ్రహించుచు, వాతమాత్రపురిషాదుల విసర్జించుచు, నేవదాదుల బ్రవర్తింపజేయుచు శరీరమునకు బాసటయై నిరపాయముగ పోషించుచుండును.

వైజెష్వబడిన యిరువదినాల్గు ధమనులును శరీరమున వ్యాపించు విభాగమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పిరి:—“తాసాంతు నాభిప్రభవానాం ధమనీసాం ఊర్ధ్వగాః దశ, దశ చాఽధోగామిన్యః, చతస్రస్తిర్యగాః” ఇరువదినాలుగు ధమనులలో నాభికి వైభాగమున పదిధమనులును, క్రిందిభాగమున పదిధమనులును, అడ్డముగ నాల్గు ధమనులును వ్యాపించును.

వై జెష్వబడిన యిరువదినాల్గు ధమనులును ప్రధానములు. వీనినుండిపుట్టుధమనులు పెక్కులు కలవు. వానియుత్పత్తిక్రమంబును, కృత్యములు మున్నగునవియు సుశ్రుతమున విపులముగ వివరింపబడియె. వాని సీచ్ఛట పాఠకులనుబోధమునకై యుదహరించెద:—

ఊర్ధ్వగామిధమనులు. “ఊర్ధ్వగా శృద్ధి స్వర్క రూపరసగన్ధ ప్రకాసోఽచ్ఛ్వాస జృమ్భిత ఘోర హసిత కథిత రుదితాదీన్ అభివహన్త్యః శరీరం ధారయన్తి. తాన్తు హృదయ మభిప్రపన్నాః త్రిధా జాయన్తే. తాస్త్రింశత్. తాసాంతు వాతపిత్తకఫ శోణితరసాన్ ద్వేద్వే వహతః, తా దశ శబ్దరూప రసగన్ధాన్ అష్టభిర్గృహ్ణీతే. ద్వాభ్యాం భాషతే. ద్వాభ్యాం ఘోషం కరోతి. ద్వాభ్యాం స్వపీతి. ద్వాభ్యాం ప్రతిబుధ్యతే. ద్వేచాఽశ్రువాహినౌ. ద్వే స్తన్యం స్త్రియాః వహతః, స్తనసంశ్రితే. తేపివ శుక్రం నరస్య స్తనాభ్యా మభివహతః. తాన్త్యేతాస్త్రింశత్సవిధాగాః వ్యాఖ్యాతాః. ఏతాభి రూర్ధ్వం నాభేః ఉదర పార్శ్వపుష్టోరస్కున్ధగ్రీవాబాహవో ధార్యన్తే యావ్యన్తేచ.”

శరీరమున నాభిపూర్వభాగమున వ్యాపించియుండుధమనులు శబ్దము, స్వర్కము, రూపము, రసము, గంధము, వికాసము, ఉచ్ఛ్వాసము, ఆవలింత, తుమ్మ, నవ్వు, మాటలు

రోదనము మున్నగువానిని ప్రవర్తింపజేయుచును నిర్వహించుచు శరీరధారణమునేయు
చుండును. ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించు ధమనులు పదియు నాభినుండి వెడలి హృదయమున
జేరి యొక్కొకటి మూడేసిగ చీలి వ్యాపించును. వానిమొత్తము ముప్పది ధమను లగును.
అందు రెండుదమనులు వాతమును, రెండుధమనులు పిత్తమును, రెండుధమనులుకఫ
మును, రెండుధమనులు రక్తమును, రెండుధమనులు ఆహారరసమును వహించుచు శరీరమున
వ్యాపింపజేయును. ఆయ్యవి పదిధమనులు. మరియు రెండుధమనులు శబ్దమును, రెండుధమ
నులు రూపమును, రెండుధమనులు రసమును, రెండుధమనులు గంధమును గ్రహించుచుం
డును. ఇయ్యవి యెనిమిది. రెండుధమనులచే మాటలాడును. రెండుధమనులు ఘోషమును
కల్గించును. రెండుధమనులచే నిద్రపోవును. రెండుధమనులచే మేల్కొంచును. రెండుధమ
నులచే కన్నీరు వెడలును. స్తనములజేరియుండు రెండుధమనులు స్తన్యమును వెడలిం
చును. స్తనముల నాశ్రయించిన ఈరెండు ధమనులే పురుషులకు స్తనముల
నుండి శుక్రమును వహించును. ఇవియన్నియు జేరి నాభిఊర్ధ్వముగ వ్యాపించుధమ
నులు ముప్పది సవిభాగముగ జెప్పబడియె. ఈముప్పది ధమనులచేత నాభికి ప్రైభాగ
ముననుండు ఉదరము, ఇరుప్రక్కలు, వీపు, పక్షిచ్ఛలము, భుజిశరన్నులు, కంఠము,
హస్తములు, ఇవియన్నియు ధరింపబడును. వానివానికి సంబంధించిన పనులన్నియు
నీముప్పది ధమనులచేతనే సాగుచుండును.

అథోగామిధమనులు:—“అథోగమాస్తు వాతమూత్ర పురీషశుక్రావ్రదాదీని
అథోవహన్తి. తాస్తు పితౄశయమభిప్రవన్నాః తత్రస్థమేవాన్నపానరసం విపక్వం
బౌష్ణ్యద్విషేచయన్త్యః అభివహన్త్యః శరీరం తర్పయన్తి. అప్యయన్తి చోర్ధ్వగతానాం
తిర్యగ్గతానాం రసస్థానం చాభిపూరయన్తి. మూత్రపురీషస్వేదాంశ్చ విరేచయన్తి. ఆమప
క్వాశయాన్తరేచ త్రిధాజాయన్తే. తాస్త్రింశత్. తాసాంతు వాత పిత్తకఫశోణితరసాః
ద్వేద్వే వహతః. తాదశ. ద్వే అన్నవాహిన్యా వర్తాశిరే. తోయవహే ద్వే. మూత్ర
వస్తిమభిప్రవన్తే. మూత్రవహే ద్వే, శుక్రవహే ద్వే శుక్రప్రాదుర్భావాయ. ద్వే విస
ర్గాయ. తేనివ రక్తమభివహతో నారీణామార్తవసంజ్ఞం. ద్వేవరోష్ఠీ నరసిన్యా స్థూలాస్త్ర
ప్రతిబద్ధే, అప్తావన్యాస్తి ర్యగ్గనాం ధమనీనాం స్వేదమర్పయన్తి, తాన్ద్వేతాస్త్రింశత్
సవిభాగా వ్యాఖ్యాతాః. ఏతాభిరథోగాభిః పక్వాశయకటిమూత్రపురీషగుదవస్తిమేఘ
సక్తిని ధార్యన్తే యావ్యన్తే చ.”

నాభికి క్రిందిభాగమున వ్యాపించుధమనులు వాతము, మూత్రము, పురీషము,
శుక్రము, ఆర్తవము మున్నగు వానిని అథోభాగమున వహించుచుండును. అవి పితౄ
శయమున జేరి యందలి జాతరాసలముయొక్క వేడివలన పరిపక్వమైన యన్నపాన

రసమును విభజించి ఆయాస్థలమునకు దగినట్లులు అన్నరసమును దీసికొనిపోయి యూర్ధ్వముగను అడ్డముగను వ్యాపించియుండు ధమనుల రససానమును అన్నాదిరసముచేపూరింజేసి శరీరమునెల్ల చోషించుచుండును. మూత్రమును పురీషమును స్వేదమును శరీరమనుండి బైట వెడలింపజేయును. అట్టి మూలభూతములై నాభికి క్రింద వ్యాపించిన పది ధమనులును ఆ మాశయమునకును పక్వాశయమునకు నడుమ జేరి యొక్కొకటి మూడేసిగ చీలి ముప్పది ధమనులగును. ఆముప్పది ధమనులలో పదిధమనులు వాతశ్చైతన్యశ్చరక్త - రసములను నైదజీలొ నొక్కొకదానిని రెండేసి ధమనులవంతున వహించుచుండును. రెండుధమనులు అంత్రము (ప్రేవు) నాశ్రయించి అన్నమును (భుజింపబడిన యాహారము) వహించుచుండును. త్రాగబడినజలమును వహించుధమనులు రెండు మూత్రవస్తినిజేరి మూత్రమును వహించుధమనులు రెండు. శుక్రమును పుట్టించి శుక్రమును ధరించుధమనులు రెండు. శుక్రమును వెడలించునవి రెండు. ఈ ధమనులు రెండును స్త్రీలకు ఆర్తవమును వెడలించును. రెండు ధమనులు స్థూలమైన పెద్దప్రేగుకు సంబంధించియుండి పురీషమును వెడలించును. తక్కిన యెనిమిది ధమనులును అడ్డముగ వ్యాపించియుండు ధమనులకు చెమటను జేర్చి బైట వెడలింపజేయును. ఇతైరంగున బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున వ్యాపించు ముప్పది ధమనులును విభజించి చెప్పబడినవి. ఇయ్యవి నాభికి దిగువనుండు పక్వాశయమును, కటిప్రదేశమును, గుదమును, వస్తిని, మేధ్రమును, మూత్రపురీషములను, ఊరువులను ధరించి వానివానికృత్యముల జక్కగ నెరవేర్చుచుండును.

తిర్యగ్గతధమనులు:—“తిర్యగ్గానాం తు చతస్పృణాం ధమనీనాం ఏకైకా శతధా సహస్రధా చోత్తరోత్తరం విభజ్యతే. తాస్త్యసంఖ్యయాః. తాభిరదం శరీరం గవాక్షతం విబద్ధమాతతం చ. తాసాం ముఖాని రోమకూపప్రతిబద్ధాని. యైస్సేవ్విద మభివహన్తి, రసం చాపి సస్తర్పయస్త్యస్తర్పహిశ్చ. తైరేవ చాభ్యంగగరిషేకావగాహలేపన వీర్యాణ్యంతశ్శరీర మభిప్రతిపద్యతే త్వచి విపక్వాని. తైరేవ త్వచి సుఖమనుఖం వాగృహ్ణతి. తాస్త్యేతాశ్చతస్రో ధమన్యస్సర్వాక్లగతాస్సవిభాగాః వ్యాఖ్యాతా.”

నాభినుండి యడ్డముగ వ్యాపించియుండు నాల్గుధమనులలో నొక టొకటి నూరువిధములుగను వేయివిధములుగను క్రమముగ భిన్నములై సంఖ్యకు నలవి గాకుండును. అట్టి ధమనులచే నీశరీరము గవాక్షము కష్టులచే నావరింపబడినట్లు వ్యాపించి చుట్టబడియుండును. వానిద్వారములు రోమరంధ్రములకు సంబంధించి చెమటను బైట వెడలింపజేయుచు శరీర బాహ్యస్థలమునను లోభాగమునను ఆహారరసమును వ్యాపింపజేసి తృప్తిని కల్పించుచుండును. మరియు శరీరముపైన చేయబడు అభ్యంగసము స్నానము

అవగాహము ఆలేపనము మున్నగునవి చర్మముపై పరివక్షమైనపుడు వాని సారమును శరీరమునందు లోభాగమున ప్రవేశింపజేయును. చర్మమునకు స్పర్శముచే గల్గు సుఖంబైనను దుఃఖంబైనను ఈధమనులవలననే కలుగును. ఇత్యైరంగున సర్వాంగమున వ్యాపించు తిర్యగ్గతధమనులు విభాగపూర్వకముగ వివరింపబడియె.

❧ స్రోతోవివరణము ౨౯

స్రోతాంసి నాసికే కణ్ఠే నేత్రే పాయ్యాస్య మేహనమ్. ౪౦

స్తనౌ రక్తపథశ్చేతి నారీణామధికం త్రయమ్,

స్రోతస్సులన ద్వారములు. అయ్యవి నాసాద్వారములు రెండు, శ్రోత ద్వారములు రెండు. నేత్రద్వారములు రెండు. గుదద్వార మొక్కటి. నో రొకటి. మూత్రద్వార మొకటి. ఈ లోమ్మిదిద్వారములు స్త్రీలకును పురుషులకును సాధారణముగ నుండును. స్త్రీలకు స్తనములయందు స్తన్యము వెడలు ద్వారములు రెండును, ప్రతిమాసమునందును ఋతురక్తము కెడలుమార్చి మొకటియు, ఈమూడును అధికముగ నుండును. (ఇవి శరీరమున బైట కనబడు ద్వారములు. ఇవియే స్రోతస్సులని చెప్పబడును).

❧ ఆస్తస్రోతోవివరణము. ౩౦

జీవితాయతనాన్యస్తః స్రోతాంస్యాహుస్తయోదశ. ౪౧

ప్రాణధాతుమలామ్నాన్న వాహీన్యహితసేవనాత్,

తాని దుష్టాని రోగాయ విశుద్ధాని సుఖాయ చ. ౪౨

శరీరమునందు లోభాగమున ప్రాణవాయువును, రసాదిధాతువులను, మల మూత్రములను, జలమును, భుజింపబడిన యాహారమును వహించుస్రోతస్సులు పదుమూడుండును. అయ్యవి జీవితమునకు ముఖ్యముగ నాధారమైయుండును. ఆస్రోతస్సులు ద్వారములు బైటి కగవడక యంతర్భుజము లై యుండును. అయ్యవి మిథ్యాహార విహార మలచేసిననాడు దుష్టములై రోగముల గల్గించును. హితకరములగు నాహార విహారముల జేయుచున్నచో మిక్కిలి శుద్ధములై సుఖమును గల్గించును.

ప్రాణవహాది స్రోతోవివరణము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—

‘తత్రప్రాణవాహీనాం హృదయం మూలం మహాస్రోతశ్చ. తాని త్షయరాక్షసిపాకాక్షుద్వాయూనాం వేగవిధారణాదిభిః దుష్కృన్తి. తతోఽలిప్యప్తం ప్రతిబద్ధం కుపితమగ్నైర్మమభీక్ష్యం వాణసశబ్దముల ముచ్చ్వసనం. తత్ర శ్వాసవత్సాధనమ్. ఉదకవాహీనాం తాలుమూలం క్లోమ చ. తాన్యావయవాలిపానశుష్కాన్న విదగ్ధానాదిభిర్ద్వయన్తి. తతోఽతితృష్ణా ముఖశోషః పర్ణక్షృణ్డనం తమోదర్శనం చ. తత్ర తృప్తాకమాష

ధం అన్నవాహినా మామాశయోమూలం వామపార్శ్వం చ. తేహం సర్వం మాత్రాశః యోక్తమనుగచ్ఛేత్, రసవాహినాం హృదయం. మూలం దశధమన్యశ్చ. రక్తవాహినాం యక్ష్మస్థీహం చ, మాంసవాహినాం స్నానాని త్వక్చ. మేదోవాహినాం వృక్కామూలం చ. అస్థివాహినాం జఘ్రం మేదశ్చ. మజ్జవాహినాం పర్వాణ్యస్తీని చ. శుక్రవాహినాం స్తనౌ ముష్కౌ మజ్జా చ. మూత్రవాహినాం వస్త్రీః పంక్షణౌ చ. శక్యద్వాహినాం పక్ష్యాశయః స్థూలాస్త్రం చ. స్వేదవాహినాం మేదోమూలం రోమకూపాశ్చేతి.”

ప్రాణవాయువును వహించు స్రోతస్సులు ప్రాణవహములు. వానికి హృదయంబును మహాస్రోతస్సును మూలాధారములు. అయ్యవి ధాతుత్వయము, రూక్షత్వము, డప్పి, ఆకలి, దేహమునకు శ్రమబుట్టించుపనులు, మలమూత్రాది వేగమును నిరోధించుట మున్నగువానిచే దుష్టములగును. అప్పుడు ఉచ్ఛ్వాసవాతము అధికముగ వెడలును లేక బద్ధగించియైన వెడలును. ప్రకోపమునొంది మిక్కిలి స్వల్పముగ నైనను అధికముగ నైనను ఉత్పత్తి స్థానమున శబ్దముతో గూడి వెడలును. అట్టియెడ శ్వాసమునకు జెప్పిన చికిత్సజేయునది.

త్రాగబడిన జలమును వహించు స్రోతస్సులు ఉదకవహములు. వానికి తాలువులును క్లోమంబును మూలాధారములు. అయ్యవి వ్యాధి విశేషములచేతను, అధికముగ సీళ్లద్రాగుట ద్రవముచేసి యన్నాదుల భుజించుట, మలబంధము మున్నగు కారణములచే దుష్టములగును. దానివలన మిక్కిలి డప్పి కల్గును, నోట ద్రవములేక యెండును. చెవి యందు గుమ్మనిధ్వని పుట్టును, చీకటి గ్రమ్మిన విధముగ కన్నులు గానరావండును. అట్టియెడ దప్పికి చెప్పినచికిత్స చేయుట యుక్తము.

భుజింపబడిన యాహారవార్ధముల వహించు స్రోతస్సులు ఆన్నవహంబులును. వానికి ఆమాశయంబును ఎడమపార్శ్వంబును మూలాధారము. అయ్యవి దుష్టములైనపుడు మాత్రాశితీయాధ్యాయమున జెప్పినవిధానమునెల్ల నాచరించునది.

రసాది ధాతువులవహించు స్రోతస్సులు ధాతువహములు. అందు రసధాతువును వహించు స్రోతస్సులకు హృదయంబును పదిధమనులు మూలాధారములు. రక్తవాహి స్రోతస్సులకు యక్ష్మత్తుకు క్షీణంబును మూలాధారములు. మాంసవహ స్రోతస్సులకు స్నాయువులును త్వక్కును మూలాధారములు, మేదస్సును వహించు స్రోతస్సులకు వృక్కములు మాంసంబును మూలము. అస్థివహ స్రోతస్సులకు పొత్తికడుపును మేదస్సును మూలము. మజ్జనువహించు స్రోతస్సులకు పర్వము (గణుపు) లును అస్థులును మూలములు. శుక్రమునువహించు స్రోతస్సులకు స్తనంబులును వృషణంబులును మజ్జయు మూలములు. మూత్రమును వహించు స్రోతస్సులకు వస్త్రీయు గెజ్జలును మూలములు. పురీషమునువహించు

స్తోత్రస్థులకు పక్ష్యాశయంబును స్థూలార్తంబును మూలము. చెమటనువహించు స్తోత్రస్థులకు మేదస్సును రోమరంధ్రంబులును మూలములు.

ఇతైరంగున ప్రాణ-ఉదక - అన్న-రస-రక్త - మాంస - మేదః-అస్థి - మజ్జ, సుక్ర-మూత్ర-పురీష-స్వేదముల పదిమూటిని వహించు స్తోత్రస్థులు పదిమూడు. గాని మూలాధారంబులును వాని కృత్యములును వివరింపబడియె. ప్రకృతమూలమున ప్రాణధాతు మలామ్నోఽన్నవాహిని' అనుచోట ప్రాణశబ్దముచేత ప్రాణవాయువును, గాతుశబ్దముచేత రసాదిధాతువు లేడును, అంభశబ్దముచేత జలంబును, మలశబ్దముచేత పలమూత్రస్వేదములు మూడును, అన్నశబ్దముచేత నాహారంబును గ్రహింపబడును. గావున నాపదిమూడింటి వహించు స్తోత్రస్థులు పదిమూడగున కావున “స్తోతాంస్యాసుః త్రయోవశః” అని పరిగణనము చేయబడియె.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—సిరలు ధమనులు స్తోత్రస్థులు. అనునవి మూడును సమానములగు కృత్యముల జేయుచు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండును. కావున నీమూడును ఏకరూపములై భేదములేకుండునని కొందరు వదించెదరు. రసాది ధాతువుల వ్యాపింపజేయునవి సిరలు. పూరించునవి ధమనులు. ప్రవింపజేయునవి స్తోత్రస్థులనని పరస్పరభేదమును కొందరు వదించెదరు. ఈ విషయము చరకమున “ధ్వానాథమగ్నిః ప్రవణాత్ స్తోతాంసి సరణాత్పిరాః” అనువాక్యముచే నిర్ణయింపబడెను. ముఖ్యంగ నీమూడును రంధ్రములుగల్గి రసాదులవహించుటంజేసి యేకరూపములుగ నేయుండును; గాని వానివానిస్థానభేదమును బట్టియు వానిమూలములబట్టియు కిందిచ్చేదములయ్యెయుండును. కావుననే తంత్రకారులును వేరువేర వరించిరి. ఈ విషయమున శ్రుతాచార్యులు—“అన్యో ఏవహి ధమన్యో స్తోతాంసి చ సిరాభ్యః. కస్తాత్ పివ్యజ్ఞాన్యత్వాత్, మూలసన్నియమాత్, కర్తవై శేష్యాత్, ఆగమాచ్చ” అని చెప్పిరి.

— ౧౭ స్తోత్రస్థుల లక్షణము. ౧౭ —

స్వధాతుసమవస్థాని వృత్తస్థూలాన్యణా నిచ,

స్తోతాంసి దీర్ఘాణ్యాకృత్యా ప్రతానసదృశాని చ.

౪౩

స్తోత్రస్థులు రసరక్తాది ధాతువుల కాధారములై ఆయాధాతువును వహించుచుండునని వైజేష్ఠ్యబడినది. అందు ఏస్తోత్రస్థు ఏధాతువున కాధారమై దానిని ధరించునో స్తోత్రస్థు దాని కాధేయమైన ధాతువుకు సమానమైన ఎర్థముకల్గియుండును. (రసధాతువును వహించు రసవహస్తోత్రస్థు రసధాతువున కాధారమైయుండును. కావున ఆ త్రస్థు రసధాతువునకు సమానమైన ఎర్థముకల్గియుండును. ఇతైరంగుననే రక్తవహస్తస్థు రక్తధాతువునకు సమానవర్ణమైయుండును. శుక్రమువరకుగల తక్కినధాతు

పుల వహించు ప్రోతస్సులును ఆయా ధాతువునకు సమానమైన పర్ణమును గల్గియుండుననిభావము.) మరియు వానిలో కొన్ని గుండ్రములై గొట్టములవలె నుండును. కొన్ని స్థలములయ్యును, కొన్ని సన్నవిగను ఉండును. అన్ని ప్రోతస్సులును నిడుదలైయుండున ఆకులయందు నరములు శాఖోపశాఖలుగ చీలికలుకల్గి దట్టముగ వ్యాపించుభంగి ప్రోస్సులును పలు డెరంగుల చీలికలై ఆయా ధాతువును వహించుచు శరీరమున వ్యాపించున

— ౧౭ ప్రోతస్సులు చెడుటకు కారణములు. ౧౭ —

అహారశ్చ విహారశ్చ యస్యాస్యద్దోషగుణై స్సమః,
ధాతుభిర్విగుణో యశ్చ ప్రోతసాం స ప్రదూషకః.

౪౬

పానము అన్నము మొదలగునవి యాహారములు. వాక్కుకు మనస్సుః శరీరమునకును సంబంధించిన చేష్టా విశేషములు విహారములు. అట్టి యాహారములును విహారములును వాతపితృకఫములయొక్క రూక్షాదిగుణములకు సమానములైనగుణముల కల్గియుండేనేని దానివలన ప్రోతస్సులు చెడును. మరియు నాయాహారవిహారముల రసాదిధాతువులకు విరుద్ధములైనగుణములు కల్గియుండునెడ నాయాధాతువును వహించు ప్రోతస్సులు చెడును. (ఆహారవిహారములు రసధాతువునకు విరుద్ధములగు గుణముల కల్గియుండునెడ అట్టి రసధాతువును వహించు రసవహప్రోతస్సు చెడును. ఇతైరంగునఁ తక్కినధాతువులలో నేధాతువునకు విరుద్ధములైన యాహారవిహారములు నేయబడున అప్పుడు ఆయాధాతువును వహించు ప్రోతస్సు చెడునని భావము.)

— ౧౮ దుష్టప్రోతోలక్షణములు. ౧౮ —

అతిప్రవృత్తిస్సజ్ఞోవా సిరాణాం గ్రన్థయోఽపి వా,
విమార్గతో వా గమనం ప్రోతసాం దుష్టిలక్షణమ్.

౪౭

ప్రోతస్సులలోనే ప్రోతస్సు ఏవస్తువును వహించునో అట్టివస్తువు అధికముగ వెడలినను కొంచెముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను ఆప్రోతస్సు చెడినదని యెరుంగు నది. (మూత్రము అధికముగ వెడలినను స్వల్పముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను మూత్రమును వహించుప్రోతస్సు చెడినదనియు, మలముధికముగ వెడలినను స్వల్పముగ వెడలినను బొత్తుగ వెడలకున్నను మలమును వహించు ప్రోతస్సు చెడినదనియు నెరుంగనగును. ఇతైరంగున నేప్రోతస్సు చేనినివహించునో దాని యతిప్రవృత్తిని అప్రవృత్తినిబట్టి ఆయా ప్రోతస్సు చెడినది యని యూహింపదగునని భావము.) మరియు అట్టి ప్రోతోనాళములయందు గ్రంథులు కల్గినను ప్రోతస్సులు చెడినవని యెరుంగునది. మరియు ఆయాప్రో

తస్యను వహించు మలమూత్రాదులు దానిదాని మార్గములను వదలి యితరమార్గముల నుండి వెడలినను ఆయాస్రోతస్సు చెడినదని యూహించునది.

— శ్రోతోద్వారములు. —

బినానామివ సూక్ష్మాణి దూరం ప్రవిసృతాని చ,

ద్వారాణి స్రోతసాం దేహే రసో యైరుపచీయతే. ౪౬

తామరకాడలయందు మిక్కిలి సూక్ష్మములైన ద్వారములు కల్గి అట్టి ద్వారములు కాడలపొడుగున వ్యాపించియుండు విధముగ స్రోతస్సులయందు సూక్ష్మములైన రంధ్రములుకల్గి యారంధ్రములు అట్టి సిరలనిడుపుట పూర్తిగ వ్యాపించి యుండును. అట్టి రంధ్రములనుండి యాహారసారరూపమైన రసము మిక్కిలి వృద్ధినిందింపబడును.

— శ్రోతోవృద్ధిచే గల్గుచుపరవములు. —

వ్యధేతు స్రోతసాం మోహకమ్పాథ్నానవమిజ్యరాః,

ప్రలాపశూలవిణ్ణాత్ర రోధాః మరణమేవ చ. ౪౭

స్రోతోవిధమతో వైద్యః ప్రత్యాఖ్యాయ ప్రసాధయేత్,

ఉద్ధృత్య శల్యం యత్సేన సద్యః క్షతవిధానతః. ౪౮

వై జెప్పబడిన స్రోతస్సులయందు చెబ్బతగిలినయెడ మూర్ఛగ్రస్తును. శరీరము వణకును. కడుపుబ్బరించును. వాంతియగును. జ్వరమువచ్చును. ఆసంబద్ధముగ మాటలు వెడలును. పోటుపుట్టును. మలమూత్రములు బంధింపబడును. కడపట మరణము కూడ సంభవించును. అట్టి స్రోతస్సులయందు ముండ్లు మొదలగు శల్యములు గ్రుచ్చుకొనియుండునెడ వైద్యుడు రోగిబ్రతుకుట కష్టమని చెప్పి మిక్కిలి ప్రయత్నముతో మెలకువతో శల్యమును విడదీసి సద్యోవ్రణప్రతిషేధనమున జెప్పినవిధముగ నుపచరించుచు చికిత్సజేయవలెను.

— గ్రహణీస్వరూపము. —

అన్నస్య పక్తా పిత్తం తు సాచకాఖ్యం పురేరితమ్,

దోషధాతుమలాదీనామూష్ణేత్యాత్రేయశాసనమ్. ౪౯

తదధిష్టానమన్నస్య గ్రహణాత్ గ్రహణీ మతా,

నైవ ధన్వంతరిమతే కలా పిత్తధరాహ్వయా. ౫౦

ఆయురారోగ్యవీర్యాజోధూతధాత్వగ్నిపుష్టయే,

స్థితా పక్వాశయద్వారి భుక్తమార్గార్ద్రశేవ సా. ౫౧

నానావిధములైన యాహారపదార్థములను భుజించినపుడు వాఁ పచింపజేయునది పాచకమును సిత్తము. అది యేజాతరాన్ని అని పూర్వము దోష యాధ్యాయమున “తత్ర పక్వమాశయమధ్యగం.....పాకాదికర్తజానలశబ్దికమ్. త్యన్నం విభజితే.....పాచకం నామ తత్ స్పృతమ్” అను గ్రంథముచేత బడినది. ఇదియే ధాన్యస్తరియమతము. వాతసిత్తములయొక్కయు, రసరధాతువులయొక్కయు, మూత్రపురీషస్వేదాదిమలములయొక్కయు వేడియే ఆ పదార్థముల పచించు అగ్నియనబడునని ఆశ్రేయమహర్షి శాసించిరి. పాచకాగ్నికి ఆధారమై భుజించునపుడు గళబిలమునుండి లోనికింజను నాహారపద మును గ్రహించునది గ్రహణీయని యనర్థముగ జెప్పబడును. ఇదియే పిత్తధరయ కలయని ధన్యస్తరిమతము. ఆయ్యది పక్వాశయద్వారముననుండి మనుజుల గళబిల నుండి క్రిందికి కోష్ఠమునుండి పక్వాశయమునకు దిగి వచ్చుచుండు భుజింపబడిన యాహారపదార్థమును (తలపును గడియమాను అడ్డగించువిధముగ) ఆపి తటాలున గ్రహిం తనయందలి యగ్నిచే పచింపజేసి పక్వాశయమున జేర్చును. శరీరము ఇంద్రియములు సత్త్వము ఆత్మ వీనియొక్కచేరికయే ఆయువు. ధాతుసామ్యము ఆరోగ్యప పనులనిర్వహించు సామర్థ్యము వీర్యము, అహారరసముయొక్క సారము ఓజస్సు, ఆయు మున్నగు నీనాల్గింటి పుష్టికిని, సంపదాతముల సంబంధమైన యగ్నియొక్క పుష్టికిని రసాదిధాతువులనుసంబంధించిన యగ్నియొక్క పుష్టికిని ముఖ్యముగ నాధారభూతమైన వై జెప్పబడిన గ్రహణీయని భావము.

—౧౧ గ్రహణీకృత్యము. —

భుక్తమామాశయే రుద్ధ్వా సా విపాచ్య సయత్యధః,

బలవత్యబలా త్వన్నమామమేవ విముఞ్చతి. ౧౧

గ్రహణ్యాః బలమగ్నిర్హి స చాపి గ్రహణీబలః,

దూషితేఽగ్నావళో దుష్టా గ్రహణీ రోగకారిణీ. ౧౨

వై జెప్పినవిధముగ గ్రహణీ భుజింపబడిన యాహారమును ఆమాశయము నందే యడ్డగించి ఆగ్రహణీ మిక్కిలి బలిష్ఠమైయున్నయెడ నాయాహారమును పచింప జేసి క్రిందికి వెడలించును. అట్టి గ్రహణీ కొన్ని కారణములచే బలహీనమైయున్న యెడ నాహారమును పచింపకయే (పక్వముగాని యాహారమును) క్రిందికి వెడలించును. గ్రహణీకి బలము అగ్ని, అగ్నికి ఆధారమగుటంజేసి గ్రహణీ బలకరము. కావున జాతరాన్ని చెడినయెడ గ్రహణీ చెడును. దానంజేసి రోగముల గల్గించును. ఆధారభూత మగు గ్రహణీ చెడిననాడు అధేయమైన జాతరాన్నియు జెడి రోగముల గల్గించును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—పాచకపిత్తరూపమైన జాతరాన్ని భుజింప బడిన యాహారమును గ్రహణియందుండి పచింపజేయును. ఈవిషయమే “పాకాది కర్మణానల శబ్దితమ్. పచత్యన్నం విభజితే” ఇది మున్నగు వాక్యములచే వైన చెప్ప బడినది. ఇట్లుండ “సా నివాచ్య నయత్యధః” అను వాక్యముచేత ఆహారమును గ్రహణి యామాశయమునపచింపజేయునని చెప్పట యెట్లు సంగతము? అనుశంక కలుగును. కాని దీని కిది సమాధానము:—“తదధిష్ఠానమన్నస్య గ్రహణాద్ధృహణీమతా, సై వ ధన్వంతరిమలే కలా పిత్తధరాహ్వయా” అని చెప్పబడిన వైవాక్యముచేత పాచకపిత్తరూపమైన జాతరాన్ని ఆధారమై భుజింపబడిన యాహారమును గ్రహించునది గ్రహణియనియు అదియు పిత్తధరయనుకలయనియు తెలియుచున్నది. కావున జాతరాన్నికీ గ్రహణి ఆధారమని యు, దాని నాధారముగజేసి పాచకాన్నియుండుననియు స్పష్టమగుచున్నది. అట్టి యాధారమైన గ్రహణి సంబంధములేక కేవలము అగ్నిమాత్రము ఆహారమును పచింపనోపదు. కావున అగ్నికి ఆధారమైన గ్రహణి యాహారమును తనయందలి జాతరానలముచే పచింపజేయునని చెప్పట సమంజసము.

మరియు తన కాధారమైన గ్రహణికి సామర్థ్యము అగ్నిచేగల్గును. కావున అగ్ని చెడినపుడు గ్రహణి బలహీనమగును. ఆధారమైన గ్రహణి సుశుష్కమగుండునపుడు అగ్నియు బలవత్తరమైయుండును. గ్రహణి చెడిననాడు దాని నాధారముజేసికొని యుండు అగ్నియు బలహీనమగును. ఇతైరంగున గ్రహణియు అగ్నియు నాధారాధేయము లగుటంజేసి పరస్పరోపకారకములై స్వకృత్యముల నిరపాయముగ నిర్వహించుచుండును.

— జాతరాన్ని శరీరపోషణమునకు కారణము. —

యదన్నం దేహధాత్వోజో బలవర్ధాదిపోషణమ్,

తత్రాగ్నిర్జేతు రాహారాత్ నహ్యపక్వాద్రసాదయః.

౫౪

ఆహారమువలన శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులును ఓజస్సును శరీరబలము వర్ణము మున్నగునవియు నానాట వృద్ధినింది పోషింపబడును. ఈవిషయమున జాతరాన్ని కారణము, జాతరాన్ని ఆహారమును పచింపజేసిననాడు అట్టి పక్వమైన యాహారమువలన రసరక్తాదిధాతువులు క్రమముగ వృద్ధినింది పుష్టినిందును. అట్టి యాహారము పక్వముకానిచో దానివలన రసాదిధాతువులు కొండెమైన వృద్ధినింది జాలవు. ఆయాహారము జాతరాన్ని చేతనే పక్వమగును కాని పేరొందు సాధనముచేత పక్వము కాజాలదు. కావున ఆహారము ధాత్వాదుల పోషించుటకు జాతరాన్ని అవశ్యక కారణమగును.

—౧౭ జాతరాగ్ని యాహారమును పచింపజేయుక్రమము. ౧౭—

అన్నం కాలేభ్యవహృతం కోష్ఠం ప్రాణానిలాహృతమ్,

ద్రవైర్విభిన్నస్థానం నీతం స్నేహేన మార్దవమ్. >౧౭

సంధుక్షీతః సమానేన పచత్యామాశయస్థితమ్,

ఛాదర్యోఽగ్నిః యథాబాహ్యః స్థాత్ లీఢం తోయతణ్డలమ్. >౧౮

మాత్రాశీతీయాధ్యాయమున “కాలే సాత్త్వం శుచిహితం—అగ్నియాచ్ఛుచి భక్తజనాహృతమ్.” అను వాక్యముచేజెప్పిన నియమము ననుసరించి సకాలమున భుజించు బడన యాహారపదార్థమును ప్రాణవాతము కోష్ఠమున (ఆమాశయపక్షాశయ హృదయాయులకు ఆధారమైన పెద్దప్రేగున) జేర్చును. అయ్యది నీళ్లుమున్నగు ద్రవపదార్థముల సంబంధమునంజేసి పిండాకారముగనుండునది యొండొంట కలియకవిరళముగను, నెయ్యి మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల సంబంధముచే మెత్తవడును. అట్టి యాహారపదార్థము పక్షాశయమున జేరియున్నపుడు కాయాగ్నికి సమీపముననుండు సమానవాతముచే రాజి వృద్ధి నొందింపబడిన జాతరాగ్ని (బాహ్యస్థలముననుండు అగ్ని పాత్రలో బియ్యమును బోసి స్తేష్ఠ నింపి ప్రాయమిద బెట్టి మంట వేసినప్పుడు ఆబియ్యమును ఉడికించు విధముగ) పచింపజేయును.

—౧౮ ఆహారపాకకాలమున గల్లు అవసాత్రయము. ౧౮—

ఆదోషద్రవ్యమవ్యన్నం మధురీభూతమీరయేత్,

ఫేనీభూతం కఫం యాతం విదాహాదప్లుతాం తతః. >౧౯

పిత్తమామాశయాత్కుర్యాత్ చ్యవమానం చ్యుతం పునః,

అగ్నినా శోషితం పక్వం పిణ్డితం కటు మారుతమ్. >౨౦

మధురము (తీసి), అప్లుము (పులుపు), లవణము (ఉప్పు), కటువు (కారము) కషాయము (వగరు), తిక్తము (చేదు), అను నీయారద్రవములైనను, వానితో కొన్ని రసములైననుకల్గి భక్ష్యభోజ్యాది భేదములుకల యాహారమును భుజించినపుడు వైజెప్పిన విధముగ నామాశయమున జాతరాగ్నిచే పక్వమై తొలుత మధురరసము కలిగినదిగ పరిణమించును. అట్టి యవస్థయందు ప్రాయమిద బాహ్యాగ్నిచే పక్వమగునపుడు తొలక సురుగుకట్టుట యనుభవపీడముగదా? ఆవిధముగ అందుండి ఫేన (సురుగు) రూపముగ కఫమును కల్గించును. (ఇది యాహారపాకమునకు ప్రథమావస్థ). పిదప విదాహము (విరుద్ధమైనదాహము) వలన నాయాహారము అప్లుత్వము (పులుపు) నొంది

యామాశయమునుండి పక్వాశయమునకు జారుచు పిత్తమును కల్గించును. (ఇది పాకమునకు మధ్యమావస్థ). పిదప పక్వాశయమునకు జేరి జాతరాన్నిచే మిక్కిలి శోషింపబడి పక్వమై ఘనీభవించి కటురసముగల్గి వాతమును కల్గించును. (ఇది మూడవయవస్థ.)

ఇచ్చట సీసంగ్రహము చెరుంగునది:—మధురాది రసభూయిష్టమైన యాహారపదార్థము భుజింపబడి గ్రహణీమూలముగ ప్రాణవాతముచే నాయాశయమున జేర్పబడును. అచ్చట జాతరానలముచే పక్వమై తొలుత మధురరసముగ పరిణమించి కఫమును ప్రేరేపించును. ఇదియ ఆహారపరిపాకమునకు ప్రథమావస్థ. పిదప నాయాహారపదార్థము జాతరాన్నిచేసిన విదాహముగంజేసి యామాశయమునుండి పక్వాశయమునకు జారుచు అష్టపాకమునొంది పిత్తమును ప్రేరేపించును, ఇది మధ్యమావస్థ. పిదప పక్వాశయమునజేరి యందును వ్యవహితమైన (ఆమాశయమున నుండుటంజేసి కొంచెము దూరముననున్న) జాతరానలముచే మరల పచింపబడి ద్రవమును పీల్చుటంజేసి ఘనీభవించి కటురసముగ పరిణమించి వాతమును ప్రేరేపించును. ఇది యాహారపరిణామమునకు మూడవయవస్థ. ఆహారపదార్థములయందు ఏయే రసమున్నను అట్టి యాహారపరిపాకకాలమున వైజ్ఞేషిన్ యవస్థాభేదప్రకారము తొలుత మధురముగను, పిదప అష్టముగను, కడపట కటువుగను పరిణమించును. మధురాదిరసము లారుగనున్నను ఇట్టి విపాకభేదమునుబట్టియే మధుర-అష్ట-కటువిపాకములు మూడుగనుండునని త్రివిధపాకములు చెప్పబడినవి. లేనియెడ నారురసముల ననుసరించి యారువిపాకములు చెప్పవలసియుండును. విపాకదశయందు వైజ్ఞేషిన్విధముగ మధుర - అష్ట-కటుభేదములు మూడుదక్క-వేరొండురసమున కవకాశము కల్గుటలేదు. కావున మూడు నిపాకముల కిది బీజమని యెరుంగునది.

—ॐ ధాత్వగ్నులు వానికృత్యములు. ॐ—

భౌమాప్యాయ వాయవ్యాః పఞ్చాష్టాణ్మనాభసాః,
పఞ్చాహరగుణాన్ స్వాన్ స్వాన్ పార్థివాదీన్ పచస్త్యనుగ్న్
యథా స్వంతే చ పుష్టంతి పక్త్యా భూతగుణాన్ పృథక్,
పార్థివాః పార్థివానేవ శేషాః శేషాంశ్చ దేహజాన్. ౬౦

పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశము, అనునీపంచభూతముల సమష్టిరూపము శరీరమని ముందు చెప్పబడినది. అట్టిపంచభూతములకును సంబంధించినది యగ్నిగుణమైన వేడి శరీరమున నైదువిధములుగ నుండును. అందు భూమికిసంబంధించినది భౌమము. ఉదకమునకు సంబంధించినది ఆప్యము, అగ్నికిసంబంధించినది యాగ్నేయము. వాయుసంబంధమైనది వాయవ్యము. ఆకాశమునకు సంబంధించినది సాభసము,

ఈయైదు అగ్నులును శరీరమున నుండును. ఇవియే పంచమహాభూతాగ్నులు. ఆహార పదార్థములును పంచభూతాత్మకములై యుండును. అట్టిభుజింపబడిన యాహార పదార్థములు జాతరాగ్ని చే వైశిష్ట్యనరీతిగ పచింపబడినవి పంచభూతాత్మకములైన యాహారములయందలి భూతసంబంధములైన ఆయాగుణములను ఆయామహాభూతమునకు సంబంధించిన భూతాగ్నులు పచింపజేయును. (ఆహారమునందలి పృథివీసంబంధమైన గుణములను పృథివీ సంబంధమైన యగ్ని పచింపజేయును. ఇతైరంగుననే నాప్యాదిగుణములను ఆప్యైవ్యగ్నులు పచింపజేయును.)

అట్టి పంచమహాభూతములయందలి గుణములు తమతమయగ్నులచే శరీరమునందలి పంచమహాభూతగుణములను పచింపజేసి ఆయాగుణములను వృద్ధినిొందించును. (భుజింపబడిన యాహారముపృథివీ సంబంధమైన (పార్థివమైన) యెడ దానియందలి పృథివీసంబంధమైన గుణములు పృథివీసంబంధమైన భూతాగ్ని చే పచింపబడి, శరీరమునందలి పృథివీ సంబంధములైన గుణముల వృద్ధినిొందించును. ఇతైరంగుననే తక్కిన వానికి ఊహించునది.)

వైశిష్ట్యనరీతిగ ఆహారనిష్ఠములైన పార్థివగుణములు పృథివీ సంబంధమైన యగ్ని చే పచింపబడి శరీరమునందలి పార్థివగుణముల మాత్రమే వృద్ధినిొందించును గాని అప్యాది గుణముల వృద్ధినిొందింపజాలదని భావము. తక్కిన ఆప్య-ఆగ్నేయ-వాయవ్య-నాభసగుణంబులను - శరీరమునందలి అప్యాదిగుణములనే వృద్ధినిొందించునని భావము.

మరియు గుణిసంబంధములేక గుణములు ప్రత్యేకముగ నుండుట యసంభవము కావున వైశిష్ట్యనరీతిగ మహాభూతగుణములు శరీరమునందలి మహాభూతగుణములతో జేరిన పృథివ్యాది భాగములను వైశిష్ట్యన నియమప్రకారము వృద్ధినిొందించునని యర్థముజేప్పుట సమంజసము. ఆకాసము నిరాకారము కావున దానికి సంబంధించి యగ్ని యుండుట యసంభవము. ఆయినను నాసారాధ్రామలయందుకల్గి ఊష్ణంబును దాహపాకాదుల గల్గించుటకలదు కావున అట్టియూష్ణము నాభసమని యాపచారికముగ జెప్పుటమనని యెరుంగునది.

వైశిష్ట్యబడిన ప్రకారము పంచభూతములకు సంబంధించిన యగ్నులు ఏడును కాయాగ్నియొకటియు, క్రిందజెప్పుట ప్రకారము రసాది సప్తధాతువులకు వేరు వేరుగ సంబంధించిన యగ్నులు ఏడును. ఇవియన్నియు కలసి శరీరమున పదిమూడు అగ్నులుండునని యెరుంగునది,

(పంచమహాభూతాత్మకములగు నాహారములు జాతరానలముచే పక్వమైన పిదప అట్టియాహారమునందలి సారరూపముగ రసమేర్పడినపిదప అట్టిరసమునందలి పంచ భూతాన్నిచే వైజెప్పినవిధముగ నానూభాగము పక్వమై శరీరమునందలి పంచభూతాత్మకగుణముల పృథ్వినిందించునని నిష్కృష్టమైనఫలితార్థము.)

— సారకీటములు. —

కీటం సారశ్చ తత్పక్వం అన్నం సంభవతి ద్విధా,

భుజింపబడిన పాంచభౌతికాహారము వైజెప్పినరీతిగ జాతరాన్నిచే పక్వమై కీటమనియు సారమనియు రెండువిధములుగ నేర్పడును. (ఆహారముయొక్క నీరస మైనభాగము (పిప్పి) కీటము. దానియందలిస్థిరాంశము సారము.)

— కీటదైవవిధము. —

తత్రాచ్చం కీటమన్నస్య మూత్రం విద్యాత్ ఘనం శక్యత్. ౬౦

వైజెప్పినకీటము రెండువిధములు అందొకటి అన్నముయొక్క ద్రవరూపమైన కీటము మూత్రము. ఘనీభవించిన కీటము మలము. (ఈరెండును జాతరాన్నిచే పక్వమైన యాహారముయొక్క నిస్సారమైన భాగములు.)

— రసాదిధాతుత్పత్తిక్రమము. —

సారస్తు సప్తభిర్భూయో యథా స్వం పచ్యతేఽగ్నిభిః,

రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్నేదస్తతోఽస్థి చ. ౬౧

అస్థోన్మి మజ్జా తతశ్శుక్రం శుక్రాద్ధర్మః ప్రజాయతే,

భుజింపబడిన యాహారము జాతరాన్నిచేతను ధాత్వన్నులైదిటిచేతను పచింపబడి సారకీటములుగ నేర్పడునని వైజెప్పబడినది. అట్టియాహారసారము మరల శరీరమునందలి రసాదిధాతు నిష్ఠములగు ధాత్వన్నులేదిటిచే నాయాధాతువుకు సంబంధించిన సారము ఆయాధాత్వన్నులచే వరుసగ పచింపబడును. ఆనిధముగ పచింపబడునప్పుడు ఆహారసారము రసధాతువునందలి యన్నిచే పచింపబడి రసధాతువుగ పరిణమించును. అట్టి రసధాతువునందలి రక్తధాతువునకు మూలమైనసారము రక్తధాతువునందలి యన్నిచే పక్వమై రక్తముగ పరిణమించును. అట్టిరక్తధాతువునందలి మాంసమునకు మూలమైన సారము మాంసమునందలి యన్నిచే పక్వమై మాంసముగ పరిణమించును. ఇతైరంగున మాంసమువలన మేదస్సును, మేదస్సువలన ఆస్థియు, ఆస్థులవలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును, శుక్రముయొక్క సారమువలన గర్భంబును వరుసగ కలుగును.

ఇది ఫలితార్థము. దీనివివరణ మీరీతి నెరుంగునది:—మనుజులు భుజించు నాహారపదార్థములన్నియు పంచభూతవికారము లైయుండును. దాన జనించినశరీరంబును పాంచభౌతికము. పాంచభౌతికమగు షడ్రసలి విశిష్టమైన యాహారమును భుజించినపుడు దానిని శిరస్సుననుండు ప్రాణవాతము గ్రహణీమూలముగ తొలుత ఆహారమున జేర్చును. అందలి పాచకపిత్తమును కాయాగ్ని చేతొలుత పచింపబడును. పిదప నావిధముగ జాతరాగ్ని చే పక్వమైన యాహారము పక్వాశయమునజేరును. పిదప పాంచభౌతిక శరీరమునందలి మహాభూతాగ్ని లైదిటిచే నాహారమునందలి పంచభూతగుణములు పచింపబడును. ఇట్లు జాతరాగ్ని చేతను భూతాగ్నిల చేతను పక్వమైన యాహారము సారముగను కిట్టముగను రెండువిధముల నేర్పడును. అందు ఆహారమునందలి ద్రవరూపమైన సారము ముఖ్యమైనది. ఇదియే ఆహారరసమనియు చెప్పబడును. ఇది రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని మూలకారణము.

అట్టిసారము (ఆహారరసమునందలి స్వచ్ఛభాగము)తొలుత హృదయమున జేరును. పిదప నాహృదయముననుండు వ్యానవాతముచే విక్షిప్తమై యచ్చటనుండు పదిమూలసిరలయందు (రసవహ సిరలయందు) జేరి శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపబడుచు శరీరమునందలి రసధాతువుతో నేకీభవించి రసధాత్వాశయముననుండు రసధాతువుకు సంబంధించినయగ్నిచే (భూతాగ్ని సహాయమునంజేసి)పచింపబడి రక్తధాతువుకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. ఇదియే రసధాతువు. అట్టి రక్తధాతుమూలకారణమైన రసధాతువు శరీరమునందలి రక్తముతో నేకమై రక్తధాత్వాశయముననుండు రక్తధాత్వగ్నిచే భూతాగ్ని సహాయమున పచింపబడి మాంసధాతువునకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. అదియ రక్తధాతువు. అయ్యది మాంసముతో నేకమై మాంసధాతువుకు సంబంధించినయగ్నిచే పచింపబడి మేదస్సుకు మూలకారణమైన సారముగ పరిణమించును. ఇతైరంగుననే మేదస్సును, మేదస్సారమువలన నస్థులును, దానివలన మజ్జయు, దానివలన శుక్రంబును వరుసగ నాయాధాతువులసంబంధములగు నాయాధాత్వగ్నులచే భూతాగ్ని సహాయమున పచింపబడి మాంసమువలన మేదస్సును, మేదస్సువలన అస్థులును, అస్థులవలన మజ్జయు, మజ్జవలన శుక్రంబును కల్గును. ఇదియ సప్తధాతువుల యుత్పత్తిక్రమము. అందు శుక్రధాతువు శుక్రధాతునిష్ఠమైన ధాత్వగ్నిచే పచింపబడి గర్భమున గర్భోత్పత్తికి కారణమై గర్భమును కల్పించును.

వైజ్ఞేయ విషయమునే సంగ్రహముగ నగ్నచిత్తను మునిపుంగవు లిట్లు చెప్పిరి:—
'తత్రాహారాత్సారపూర్వం రసధాతుర్ద్వివర్ధతే, రక్తం ధాతురసాచై షః రక్తాభ్యా

స్తాంసమేవ చ. మేదోధాతుస్తతో మాంసాల్ అస్థ్యాభ్యాం మేదసస్తథా, మజ్జాధాతుస్తతోఽస్థ్యాభ్యాల్ మజ్జత్సృక్సస్య ఏవచ, శుక్రాత్స్వరంచ గర్భస్యసమ్భవో పరికీర్తితః.”

వైవాక్యములచేత ఆహారరసమునుండి రసధాతువుపరిణమించి రసధాతువును వృద్ధి నొందించుననియు, ఇతైరంగుననే రక్తాదిధాతువులుగ పరిణమించి దాని దానికి సమాన జాతియగు ఆయాధాతువును వృద్ధి నొందించుననియు, కడపట శుక్రధాతువువలన గర్భము కల్గుననియు తెలియుచున్నది.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ఆహారసారము రసధాత్వగ్నిచే పచింపబడి రసధాతురూపముగ పరిణమించినది. రసధాతువు పచింపబడి రక్తముగను, ఆయ్యది పచింపబడిన మాంసముగను, ఈక్రమముగ నొకధాతువునుండి యొకధాతువు పుట్టునని “రసాద్రక్తంతతోమాంసం...ప్రజాయతే” అను వైవాక్యముచే స్ఫుటమగుచున్నది. చరకాదిమహర్షులును ఈ యానుభూతిని జేప్పియున్నారు. ఆహారరసము పక్వమై రసధాతువగును. అది పక్వమై రక్తమగును. ఈరీతిగ నొక్కొకధాతువు పక్వమై మరియొక ధాతువుగ పరిణమించును. అట్లుండ ‘సారస్తునస్తభిర్భూయోయథాస్వంపచ్యతేఽగ్నిభిః” అనువాక్యముచే నాహారరసము సప్తధాతువులచే పక్వమగుననుట యెట్లు సంగతమగును. రక్తాదిధాత్వగ్నులచేత రక్తాదిధాతువులు పక్వములగునుగాని యాహారసారము పక్వమగుట లేదుగదా! అని యాశంకకల్గును. కాని యిదియుక్తముకాదు —ఆహారసారము పక్వమై రసధాతువుగ పరిణమించెను. అట్టి యాహారరస పరిణామరూపాస్తరమై రక్తమైనది. ఇతైరంగున వరుసగ పరిణమించునపుడు అన్నిటికిని మూలకారణమైనది యాహారసారము కావున అట్టి సారకార్యములైన రసరక్తాదిధాతువులు పచింపబడునపుడు అన్నిటియందును (మృద్వికారములయందు మృత్తు వ్యాపించి యుండునట్లు) అనుస్యూతమై వ్యాపించియుండు ఆహారసారము పచింపబడినది యగును కావున సారము సప్తధాత్వగ్నులచే పచింపబడునని చెప్పినది సుసంగతము.

—ॐ ధాతువుల మలములు. ॐ—

కఫః పిత్తం మలః భేషు ప్రస్నేదో నఖరోమ చ. ౬౩

స్నేహోఽక్షిత్యగ్నిశామోజో ధాతునాం క్రమశో మలాః,

వైజ్ఞేషినరీతిగ రసాదిధాతువులు ఆయాధాత్వగ్నిచే రచింపబడి ఆహారము సారకీటములుగ నేర్పడినట్లు సారముగను మలముగను ఏర్పడును. అందు ఒక్కొక్క ధాతువు యొక్క సారము ఇంకొక ధాతువుగ మారుచుండును, ఆధాతువుల మలములీక్రింద వివరింపబడు విధముగ నెరుంగునది.—అందు రసధాతువుయొక్క మలము కఫము. రక్తధాతువుయొక్క మలము పిత్తము. నాసారంధ్రములు మున్నగు ద్వారములయందు

తువుల కీమార్పు అనాదిగ చక్రభ్రమణమువలె మారుచుండును. (రసధాతువు రక్తధాతువునకు భోజ్యముగనుండి పాకవిశేషమునంజేసి రక్తధాతువుగ మారుచుండును. ఆరక్తధాతువును భోజ్యమై మాంసముగ మారును. ఇతైరంగున ధాతువులకు భోజ్యావస్థ చక్రభ్రమణమువలె నెల్లప్పుడును మారుచునే యుండునుగాని యీపరివర్తనమునకు మార్పు లేదనుట.)

—౧౦ వృష్యాది ద్రవ్యపరిణామకాలము. ౧౦—

వృష్యాదీని ప్రభావేణ సద్యశ్శుక్రాది కుర్వతే,

పాలు, మాంసరసము, అతిమధురము, ఉడ్డులు, గుడ్డుడికాయ మున్నగువృష్యములు (సంభోగమునందు శక్తిని వృద్ధి నొందించునవి) అయ్యవి తమయందలి యనిర్వాచ్యమగు నమోఘప్రభావమునంజేసి పరిణామకాలనియతి నపేక్షింపకయే శుక్రమును ఆక్షణముననే వృద్ధి నొందించును. మరియు మూడగర్భమును వెడలించు నాషధవిశేషంబులును, మావనివెడలించు శక్తిగల యాషధంబులును అతిశీఘ్రముగ (పరిణామకాలము నపేక్షింపక) పనిచేయును. ఇందుకు కారణము ప్రభావమే యగును.

—౧౧ ఔషధవిశేష పరిణామకాలము. ౧౧—

ప్రాయః కరోత్యహోరాత్రాత్క్రూర్తాన్యదపి భేషజమ్. ౬౭

మరియు కొన్నిచూర్ణములు గుటికలు మున్నగునవి ఒక యహోరాత్రమునకు ప్రాయశఃముగ నాయా దీపనాది కృత్యములజేయును.

ఇచ్చట ప్రాయః అనుటవలన కొన్ని యాషధములు ఆహోరాత్రమునకు వివృతపనిసేయుననియు, కొన్ని వీర్యాతిశయముచే ముందుగనే పనిసేయుననియు భావమును జెలియజేయును.

—౧౨ శరీరములోనేకచేశమున వ్యాధికల్గుటకు కారణము. ౧౨—

వ్యానేన రసధాతుర్ని విక్షేపోచితకర్కణా,
యుగపత్సర్వతోఽజస్రం దేహే విక్షిప్యతే సదా. ౬౮

క్షిప్యమాణస్త్వవైగుణ్యాత్ రసస్సజ్జతి యత్ర సః,
తస్మిన్ వికారం కురుతే భే వర్షమివ తోయదః. ౬౯

(వైజేష్ణవిడిన ప్రకారము జాతరాన్నిచే పక్వమైన యాహారమునయొక్క రసము రసధాతువుతో గలిసి యేకరూపముగనుండి రసరక్తాది ధాతురూపముగ పరిణమించుచు శుక్రముయొక్క సారముగనై, గర్భరూపమున నగునని వైజేష్ణియనుపూర్వికచే నేర్పడును. సర్వశరీరమునందు రసధాతువు అపాదకేశము వ్యాపించియుండు శరీరము

నందొక్కచోట నొకసమయమున వ్యాధియెట్లు సంభవించును? రసధాతువు చెడి వ్యాధి సంభవించునపుడు అయ్యది శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియుండుటవలన శరీరమునందెల్ల వ్యాధికల్గట సహజము. ఏకదేశమునందు మాత్రము ఎట్లు సంభవించును? మరియు ధాతువులలో నొకదానికి వృద్ధిక్షయము లేట్లు సంభవించును? అన్నచో దానికి సమాధానము వైవాక్యముచే జెప్పబడినది)

వ్యానవాతము హృదయస్థానమున నుండును. అయ్యది ప్రేరణమే యుచితమైన వ్యాపారముగ గల్గినది. కావున ఆహార సారప్రసాదరూపమైన రసధాతువును ప్రేరేపించి రసవహస్రోతోమూలముగ సర్వశరీరమునం దేకకాలమున నెల్లపుడును వ్యాపింపజేయుచుండును. అట్టియెడ రసధాతువు వ్యాపించు స్రోతోవైపరీత్యముచేత దానిమార్గమున వ్యానవాతముచేగొని పోవబడు రసధాతువున కడ్డుకల్గి నిరుద్ధమైనపుడు ఎచ్చట నయ్యదిచేరునో అచ్చట వ్యాధి సంభవించుచుగాని శరీరమునందెల్ల సంభవించనరదు. ఆకసమునందు మేఘబృందమునల్లడల వ్యాపించియున్నను ఏకదేశమున వర్షమును వర్షించుచుకాని అంతటను ఏకకాలమున వర్షించుటలేదుకదా? ఆవిధముగనే రసధాతువునకు వృత్త్యయముకల్గిన స్థలమునమాత్రము వ్యాధిసంభవించుచుగాని శరీరమునందెల్ల నేకకాలమున సంభవింపదు, మరియు రసాదిధాతువులతో నేధాతువునకు సంబంధించిన స్రోతస్సు విగుణమగునో ఆధాతువునకు సంబంధించిన వికారము కలును.

దోషాణామపి వైవం స్యాత్ ఏకదేశప్రకోపణమ్,

అన్నభౌతికధాత్వగ్నికర్తేతి పరిభాషితమ్.

20

వాతసిక్తకఫములును వైజెష్ఠినవిధముగ వ్యానవాతముచే ప్రేరేతమై వ్యాపించునప్పుడు వైజెష్ఠిన కారణముచేతనే యేకదేశమున ప్రకోపించి వికారముల గల్గించును. కావుననే దద్రుసిద్ధము శోభమున్నగునవి యేకదేశమున సంభవించును. ఇతైరంగున అన్నమునకును పచింపజేయు జాతరాగ్నియొక్కయు, పృథివ్యాది భూతములకు సంబంధించిన పంచభూతాగ్నుల యొక్కయు, రసాది ధాతువులకు సంబంధించిన ధాత్వగ్నుల యొక్కయు కృత్యములు వేరువేరుగ నిర్ణయించి చెప్పబడినవి.

(‘అన్నం కాలే చైశ్వవహృతం’ అని యుపక్రమించి ‘కటుమారుతమ్’ అనునంత వరకుగల గ్రంథముచేత అన్నమునుపచించు జాతరాగ్ని కృత్యంబును, “భౌమాప్యగ్నేయం.....శేషాశ్చేషాంశ్చ దేహజాః” అనుగ్రంథముచేత భూతాగ్నికృత్యంబులును, “సారస్తన పృథిర్యామః.....ప్రసాదకీర్తా ధాతూనాం” అను గ్రంథముచేత ధాత్వగ్నికృత్యములును వివరింపబడినవని భావము.)

—౧౭ జాతరాగ్ని ప్రాధాన్యము. ౧౭—

అన్నస్య పక్తా సర్వేషాం పక్త్యాణామధికో మతః,

తన్మూలాస్తే హి తద్వృద్ధిక్షయవృద్ధిక్షయాత్మకాః.

20

తస్తాత్తం విధివద్యతైః అన్నపానేష్యన్తైః,

పాలయేత్ప్రయతస్తస్య స్థితోహ్యయుర్బలస్థితిః.

21

భుజింపబడిన యన్నమును పచింపజేయు పాచకాగ్ని తక్కిన ధాత్వగులకును భూతాగులకును (వృక్షముయొక్క శాఖోపశాఖలకు జన్మకారణమైనవిధముగ) మూలకారణమగు. ఆయన్నులయొక్క వృద్ధిక్షయములు జాతరాగ్ని వృద్ధిక్షయముల నాధారముగజేసి గుండును. (జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందియున్నపుడు తక్కినయన్నులు వృద్ధి నొందును. ఆయన్నది తీణమగునపుడు తక్కినయన్నులు తీణించుననిభావము.) కావున భూతధాత్వగులకన్న జాతరపాచకాగ్ని మిక్కిలి యధికమైనది. కావున కాస్త్రసప్తతములును, యుక్తియుక్తములు, హితంబులైన యన్నపానము లనుసమిధల చేత మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చెడనియక వృద్ధి నొందించుచు కాపాడవలెను. “అగ్ని మూలం బలం పుంసాం బలమూలం హి జీవితమ్” అనువచన ప్రకారము శరీరబలము అగ్నిని ఆధారముగ జేసికొనియుండును. అట్టిబలము నాధారముజేసి జీవితముండును. కావున నాయువుకును బలమునకును మూలకారణమైనది పాచకాగ్ని. కావున దానిని మిక్కిలి జాగ్రత్తతో వైజెప్పినవిధముగ నాహారములచే చెడనియక కాపాడుట ముఖ్యమైన పనియని భావము.

—౧౮ జాతరాగ్ని భేదములు. ౧౮—

సమస్యమానే స్థానస్థే విషమోఽగ్నిర్విమార్గగే,

పితృభి మూర్ఛితే తీక్ష్ణో మన్తోఽస్తిక కఫమూర్ఛితే.

23

సమోఽగ్నిర్విషమస్తీక్ష్ణః మన్దశ్చైవం చతుర్విధః,

(సమానవాతము జాతరపాచకాగ్నికి సమీపమున ప్రధానముగనుండి శోష్ణము నందంతట సంచరించుచు భుజింపబడిన యాహారమును గ్రహించి జాతరాగ్నికి తోడై వృద్ధి నొందించి యాహారమును పచింపజేయును. సారకిట్టముల వేరుజేసి కిట్టమును విన రించును.)

జాతరాగ్నికి దోడైన సమానవాతము తనకు స్వస్థానమైన యగ్నికి సమీపముననే యున్నపుడు జాతరాగ్ని సమమని చెప్పబడును. సమానవాతము తనస్థానమును వదలి యుత్పథముగ సంచరించినయెడ విషమాగ్నియని చెప్పబడును. అయ్యది (సమాన

వాతము) పిత్తముతో గలిసి వ్యాపించునెడ తీక్ష్ణాన్ని యనబడును. కఫముతో గలిసి సమానాన్ని సంచరించునేని మందాన్నియని చెప్పబడును. ఇత్తైరంగున జాతరాన్ని సమ-విషమ-తీక్ష్ణ-మందభేదములచే నాల్గువిధముల నుండును.

— ౧౧ సమ-విషమ-తీక్ష్ణ-మందాన్నిల ప్ర త్యేకలక్షణములు. — ౧౧

యః పచేత్సమ్యగేవాన్నం భుక్తం సమ్యక్ సమప్తౌ. ౨౪

విషమోఽసమ్యగప్యాశు సమ్యక్ క్వాపి చిరాత్పచేత్,
తీక్ష్ణో వహిః పచేచ్ఛ్రుం అసమ్యగపి భోజనమ్. ౨౫

మద్దస్తు సమ్యగవ్యన్నం ఉపభుక్తం చిరాత్ పచేత్,
కృత్వాఽఽస్యశోషాటోపాస్త్ర కూజనాథ్నానగౌరవమ్. ౨౬

దేశకాలాదుల ననుసరింప నరియైన ప్రమాణముగ విధ్యుక్తప్రకారము భుజింప బడిన యన్నమును చక్కగ సకాలమున పచింపజేయు జాతరాన్ని సమాన్ని యన బడును. (వైశేషిసవిధముగ భుజింపబడిన యాహారము యుక్తకాలమున చక్కగ జీర్ణ మగుచున్నయెడ జాతరాన్ని సమస్థితి నున్నదని తెలియనగును. తక్కినవానికి నిర్ణే చూచుకొనునది.)

దేశకాలమాత్రావిధుల ననుసరింపక భుజింపబడిన యన్నమును ఒకప్పు డతిశీఘ్రముగ పచింపజేసి, దేశకాలమాత్రావిధుల ననుసరించి యుక్తముగ భుజింపబడిన యన్నమునుకూడ నొకప్పుడు చిరకాలమునకు పచింపజేసిన నయ్యది విషమాన్ని యనబడును.

దేశకాల మాత్రావిధుల ననుసరింపక భుజింపబడిన యాహారమునుకూడ నతి శీఘ్రముగ పచింపజేయునది తీక్ష్ణాన్నియని యెరుంగునది.

దేశకాలాద్యనుసారముగ భుజింపబడిన యన్నమునుకూడ ఆస్యశోషమును (నోరెండుటను), ఆటోషమును (కడుపులో గడబిడను), ప్రేవులయందు కూతలను, కడుపుబ్బరమును, గురుత్వమును గల్గించి చిరకాలమునకు పచింపజేయు జాతరాన్ని మందాన్ని యనబడును.

మరియు “సభిక్తమాషధం తస్మాన్దాగ్నేరవచారయేత్” అని యష్టాంగ సంగ్రహమున జెప్పియున్నది కావున మందాన్నియందు అన్నముతోగూడ చేర్చి యాషధము నుపయోగించుట యుచితము.

— ౧౨ దేహబలత్రైవిధ్యము. — ౧౨

సహజం కాలజం యుక్తికృతం దేహబలం త్రిధా,

తత్త్వ సత్త్వశరీరోత్థం ప్రాకృతం సహజం బలమ్. ౨౭

వయస్కృతమృతూత్థం చ కాలజం యుక్తిజం పునః,

విహారాహారజనితం తథోర్జస్కరయోగజమ్.

2౮

శరీరబలము సహజము (శరీరముతోహాడ జన్మకాలమున బుట్టినది), కాలజము (కాలవిశేషమువలన కల్గినది), యుక్తికృతము (యుక్తిచేకల్గినది) నని మూడువిధములు. అందు నత్వరజస్తమోగుణముల శరీరమునకుకల్గిన బలము సహజము. ఇదియే త్రిగుణాత్మకమగు ప్రకృతి సుబంధమున జన్మకాలముననే పుట్టుటంజేసి ప్రాకృతమనియుసహజమనియు జెప్పబడును. బాల్యము యౌవనము కౌమారమునను వయోఽవసథలచే నాకాలమున బుట్టినదియు, హేమంతాది ఋతువిశేషములయందు ఋతున్నభావంబునంజేసి కల్గినదియు కాలజమగుబలము. పలుదెరుగులైన వాఙ్మనస్సలకు సంబంధించిన చేష్టావిశేషరూపములగు విహారములచేతను, బలకరములగు నాహారవిశేషముల చేతను కల్గిన బలమును, బలకరములగు రసాయనాది యోగములచే గల్గిన బలాబును యుక్తిజము.

బలీష్ఠులైన పురుషులుకల దేశమునపుట్టుటయు, సుఖము, నీజక్షేత్రములయొక్కగుణములు, శరీరాహారముల సంవత్తి, రసాయన వాడీకరణాదులు, ఇదియన్నియు యుక్తులు. అట్టివానివలనగల్గినది యుక్తజము.

—౧౭ జాంగల-ఆనూప-సమదేశములు. ౧౭—

దేశోఽల్పవారిద్రునగోజాఙ్గలస్సల్పరోగదః,

ఆనూపో విపరీతోఽస్తాత్ సమస్సాధారణస్సన్పతః.

2౯

దేశము జాంగలము, ఆనూపము, సాధారణమునని మూడువిధములు. అందు జలంబును వృక్షంబులును పర్వతములును స్వల్పముగనుండు ప్రదేశము జాంగలదేశము. (ఇచ్చట రోగములు స్వల్పముగ గల్గును. జలవృక్ష పర్వతములు అధికముగ నుండునది యానూపదేశము. ఈదేశము రోగముల నధికముగ కల్గించును. జలవృక్షపర్వతములు మిక్కిలి యధికముగ నుండక మితముగనుండుదేశము సమదేశము. ఈదేశమున రోగములు మిక్కిలి యధికములు గాకుండును.

—౧౮ మజ్జ, మేదస్సుమున్నగువాని పరిమాణము. ౧౮—

మజ్జమేదోవసామూత్రపిత్తశ్లేష్మశక్యన్తస్సృక్,

రసో జలం చ దేహేఽస్తి వక్త్రే కాఙ్గాలివర్ధితమ్.

౩౦

శరీరమునందలి మజ్జ, మేదస్సు, వస, మూత్రము, పిత్తము, శ్లేష్మము, పురీషము, రక్తము, రసము, జలము, అను నీవదియును ఒకదానికన్న నొకటి అంజలి పరిమితిచే నధికముగనుండును. (మజ్జ అంజలి పరిమితము. మేదస్సు రెండు అంజలుల పరి

మితము, వస మూడు అంజలల పరిమితము. మూత్రము నాలుగంజలలు. సిత్తము విదంజలులు. క్లేష్మము ఆరంజలల పరిమితము. పురీషము ఏడంజలల పరిమితము. రక్తము ఎనిమిది అంజలల పరిమితము. రసము తొమ్మిది అంజలల పరిమితము. జలము పదియంజలల పరిమితమునై యుండునని భావము.)

❧ ఓజస్సు, మస్తిష్కము, రేతస్సు, స్తన్యము, ఆర్తవము, వీనిపరిమితి. ❧

పృథక్ స్వప్రస్థతం ప్రోక్తం ఓజోమస్తిష్కరేతసామ్,
ద్వావజ్జలీతు స్తన్యస్య చత్వారో రజసస్త్రియాః. ౮౧
సమథాతోరిదం మానం విద్యాద్వృద్ధిక్షయావతః.

శరీరమునందలి సర్వభాతు ప్రసాదరూపమైన యోజస్సును, శిరస్సునందలి బుద్ధికి స్థానమైన మస్తిష్కంబును, ఏడవధాతురూపమైన రేతస్సు (శుక్రము)ను ప్రతిమనుజునకు వానివాని చేరతో నొక్కొక చేరడేసి యుండును. స్త్రీలకు స్తనములయందు వారి వారి దోసిలిచే రెండు దోసిలల పరిమిత స్తన్యముండును. ఆర్తవరక్తము నాలుగోసిలల పరిమితముండును. మజ్జాదులకుచెప్పిన పరిమాణము శరీరమునందలి ధాతువులు సమస్థితి నుండువారికి నియతము. అటుకాక ఏకదోష ద్విదోషాదులు అధికములైన ప్రకృతులు కలవారికి పైజెప్పిన పరిమాణమునకన్న వృద్ధిక్షయములు కల్గియుండును.

ఇచ్చట “స్వప్రస్థతమ్” అనుటచేత ప్రస్థతంబును అంజలియు తనచేతితో పరిమితిజూచుకొనవలెనని యర్థము జెప్పనగుగాని మానపరిభాషలో “రెండుపలములు ప్రస్థతము, నాలుపలములు అంజలి” యనుసాంకేతిత పరిమాణము గ్రహింపగూడదు. లేనిచో స్వశబ్దము వ్యర్థమగును.

మరియు కఫపిత్తములు మూర్తిమంతము లగుటవలన నీ రెండిటికిని పరిమాణము చెప్పబడినది. వాతమున కాకారములేదు కావున పరిమితి జెప్పలేదు. కావున వాతము నకుజెప్పిన లక్షణములమాత్రము బట్టి దాని సమన్యూనాధిక్యస్థితిని గమనింపనగును. ఈవిషయమును చరకాచార్యు లిట్లుపదేశించిరి. —

“సమానోన్మానతా వాయోః అరూపత్వాత్తు యంజ్యతే.”

❧ సప్తవిధప్రకృతులు వానికారణములు. ❧

శుక్రాస్పగ్గర్భణీభోజ్యచేష్టాగర్భాశయర్తుమ,
యస్యాస్యద్దోషోఽధికస్తేన ప్రకృతిస్సప్తధోదితా. ౮౩

శుక్రమునందును ఆర్తవమునందును, గర్భణీయొక్క ఆహారవిహారములయందును గర్భాశయమునందును, గర్భోత్పత్తి కాలమైన ఋతుకాలదినములయందును వాతాది

దోషములలో నేదోషము అధికముగనుండునో అట్టి దోషముచేత శరీర ప్రకృతికల్లును. అట్టి ప్రకృతి వాతాదిభేదములచే నేడువిధములగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది. శరీరోత్పత్తికి తల్లితండ్రులయొక్క శుక్రాత్త వములు ప్రధానకారణములు కావున వానియందు వాతాదిదోషములలో నేదియధికముగ నుండునో అట్టి ప్రకృతి ఆ శుక్రాత్తవములచే గల్గినవారికి సంభవించును. మరియు తల్లి గర్భవతిగ నున్నతరి ఆహారవిహారముల నల్పనపుడు అవి యేదోషమధికముగనుండునో ఆ దోషమునకు సంబంధించిన ప్రకృతికల్లును. గర్భాశయమునం దేదోషము ప్రబలముగ నుండునో అట్టి ప్రకృతికల్లును. గర్భోత్పత్తికికాలమైనటుదినములలో నేదోషము ప్రబలముగనుండునో అట్టి ప్రకృతిసంభవించును. ఆశిశువుకు జననకాలమునకు గర్భావస్థయందే అట్టిదోషము సంక్రమించి యవిచ్ఛిన్నముగనుండును. కావున ఆయ్యది ప్రకృతియని చెప్పబడును. అందువలననే విషమున బుట్టిన పురుగు విషముచే నసాయము లేకుండు భంగి సహజసిద్ధమైన యా ప్రకృతిచే మనుజున కొకప్పుడును వికారముకల్గదు. కానిచికిత్సా కాలమునందుమాత్ర ముట్టి ప్రకృతిని గమనించి చికిత్సజేయుట ముఖ్యము. ఈ విషయమే ఆయుషామియాధ్యాయమున “శుక్రాత్తవనైర్జన్మాదౌ విషేణేవ విషక్రిమేః” అని సూచించబడినది.

అట్టి ప్రకృతి వైజ్ఞేషిక శుక్రాత్తవాదులయందు వాతమధికముగనున్నచో వాత ప్రకృతియనియు, పిత్తమధికముగనుండుతరి పిత్తప్రకృతియనియు, శ్లేష్మమధికముగ నుండునెడ కఫప్రకృతియనియు, వాతపిత్తములు రెండు నధికముగనుండునెని వాత పిత్తప్రకృతియనియు, వాతకఫము లధికముగనుండునెడ వాతకఫ ప్రకృతియనియు, పిత్తకఫము లధికమైనచో పిత్తకఫ ప్రకృతియనియు, మూడుదోషములును సమములగ నధికములైనచో నది త్రిదోషప్రకృతియనియు చెప్పబడు. ఇవియే సత్తవిధ ప్రకృతి భేదములు.

సన్నిపాతప్రకృతియందు మూడుదోషములును సమస్థితి నుండును. కావున నాధికమైట్లు తెలియనగుననిన వాతపిత్త కఫములుమూడును స్వప్రమాణమునకన్న నధికములుగ నుండును. కావున సమప్రకృతియందును ఆధిక్యము నెరుంగనగును. లేక ‘అధికః’ అనుచోట బాహ్యుల్యముగ నధికముగనుండును. అని చెప్పి సమధాతు ప్రకృతి యందు దోషాధిక్యము లేక సమస్థితినుండునని యర్థము చెప్పట సమంజసము.

వైజ్ఞేషికబడిన ప్రకృతులలో వాతప్రకృతి హీనమనియు పిత్తప్రకృతి మధ్యమ మనియు, కఫప్రకృతియు త్తమమనియు, సమప్రకృతి యన్నిటికన్న యుత్తమోత్తమం

బనియు, తక్కిన సంసర్గజప్రకృతులు నింద్యములనియు నెరుంగునది. ఈవిషయము ఆయుష్కామియాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది. —

“తైశ్చ తిస్రః ప్రకృతయో హీనమధోత్రమాః పృథక్,
సమధాతుస్సమః తాసు శ్రేష్ఠః నిద్వ్యాః ద్విదోషజాః.”

— ౧౭ వాతమునకు ప్రాధాన్యము. ౧౭ —

విభుత్వాదాశుకారిత్వాత్ బలిత్వాదన్యకోపనాత్,
స్వాతంత్ర్యద్భవమరోగత్వాత్ దోషాణాం ప్రబలోఽనిలః

వాతము సుసూక్ష్మస్థలములయందును వ్యాపించు స్వభావము కల్గినది. శీఘ్రముగ వ్యాపించి పనిచేయునది. ప్రళస్తమైన బలముకల్గినది. పిత్తకఫమాలను ప్రకోపింపజేయు శక్తికల్గినది. కావుననే స్వతంత్రమైనది. అనేకరోగములను గల్గించునది. ఇట్టిగుణములు కల్గియుండుటంజేసి తక్కినదోషములకన్న ప్రబలమైనది. (కావున ప్రధానమైన దనిభావము.)

“అశీతిర్వాతజా రోగాః చత్వారింశచ్చపిత్తజాః వింశతి శ్లేష్మజాః” అనువాక్యమున వాతజనితరోగములు ఎనుబదియని పరిగణనము చేయబడినది. ఈసంఖ్య పిత్తకఫములకన్న సధికము కావున “బహురోగత్వాత్” అని నిర్దేశింపబడినది.

— ౧౮ వాతప్రకృతిలక్షణములు. ౧౮ —

ప్రాచోఽత ఏవ పవనాధ్యుషితాః మనుష్యాః

దోషాత్త కాః స్ఫుటితధూసరకేశగత్రాః,

శీతద్విషః చలధృతిస్తృతిబుద్ధిచేష్టా

సౌహార్దదృష్టిగతయోఽతిబహుప్రలాపాః.

౮౫

అల్పపిత్తబలజీవితనిద్రాః సన్నసక్తచలజర్జరవాచాః,

నాస్తీకాః బహుభుజః సవిలాపాః గీతహాసమృగయాకలిలోలాః.

మధురాష్లుకటూష్ణసాత్త్వకాంతౌః

కృశదీర్ఘాకృతయః సశబ్దయాతాః,

న దృఢా న జితేంద్రియా నచార్యాః

న చ కాంతాదయితాః బహుప్రజా వా.

౮౬

నేత్రాణి చైషాం ఖరధూసరాణి

వృత్తాన్యచారూణి మృతోపమాని,

ఉన్నీలితానీవ భవన్తి సుప్తే

శ్రేలద్రుమాం శ్చై గగనం చ యాన్తి.

౮౮

అధన్యామత్సరాథ్మాతాః స్తేనాః ప్రోద్బద్ధ పిణ్డీకాః,

శ్వస్పగాలోష్ట్రగృద్ధ్రాః కౌకానూకాశ్చ వాతికాః.

౮౯

పై జెప్పినగుణములు వాతమునకు కల్గియుండుటవలన వాతప్రకృతిగల మన జాలు ప్రాయశఃకముగ దుష్టస్వభావము కల్గియుండును. వారివెండ్రుకలును శరీరమున చీలికలై ధూళిగ్రమినవిధముగ రంగుకల్గియుండును. వారు శీతపదార్థములయందును శీతస్పర్శమునందును ద్వేషముకల్గి యుష్ణమునే కోరుదురు. వారికి ధైర్యంబును, స్మృతి (జ్ఞాపకశక్తి)యు, బుద్ధియు (తత్కాలోచితమైన యూహయు), అంగికాది చేష్టలును నిల్కడలేక చంచలములైయుండును. మరియు స్నేహభావంబును, దృష్టియు, నడకయు గూడ చంచలములైయుండును. అధికముగ బహువిధముల తమకిచ్చ వచ్చినట్లు మాటలాడెదరు. వారికి పిత్తంబును, శరీరబలంబును, జీవితంబును, నిద్రయు మిక్కిలి స్వల్పముగనుండును. అందు కొందరు పీనస్వరముగను, కొందరు నల్లిగను, కొందరు చంచలవాక్కుగను, కొందరు నిలిపినిలిపియు మాటలాడెదరు. దేవుడు లేడు అను నాస్తికమతము నవలంబించియుండురు. మితిమీరి భుజించెదరు. విలాసముతోగూడి సంగీతమునందును, పరిహాసమునందును, వేటయందును, జూదమాడుటయందును ఆసక్తి కలిగియుండురు. మధురము అమృతము కటువునను రసములను ఉష్ణపదార్థములను అలవాటుగ నుపయోగించుటయు దభిలాషకల్గియుండురు. కృశించి నిడుదయైన శరీరముకల్గి నడచునపుడు ధ్వని (చప్పుడు) అగునట్లు నడచెదరు. దృఢగాత్రులు కారు. జితేంద్రియులు కారు. దుష్టకృత్యముల జేయుచుండురు. స్త్రీలకు ప్రియులుకారు. స్వల్పసంతానము కల్గియుండురు. వీరికి కన్నులు కర్కశములై ధూళిగ్రమినట్లుండి గుండ్రములై రమ్యములుగాక చచ్చినవానికన్నుల బోలె నిదురబోవునపుడు మాతబడక తెఱచికొని యుండును. వీరికి స్వప్నములయందు ఆకసమునను చెట్లపైని పోవునట్లు కనబడును; వారు అదృష్టహీనులై మత్సరముచేసిందిన మనస్సుకలవారై దొంగతనమున నభిలాష కల్గియుండును. పిక్కలు మిక్కిలి యున్నతములైయుండును. కుక్కలు, నక్కలు, ఒండెలు, గడ్డలు, పందికొమ్మలు, కాకులు, అను జంతువులవంటి స్వభావముకల్గి యుండురు. (ఇచ్చట 'కాకానూకాశ్' అనుచోట అనూకశబ్దమునకు స్వభావమని యర్థము) పై జెప్పినగుణములు కలవారు వాతప్రకృతికలవారని యెరుంగునది.

ఇచ్చట "ప్రాయః" అని యుండుటచే పై జెప్పినలక్షణములలో కొన్ని లేకున్నను ఉండవచ్చునని తెలిసెడిది.

— శిత్తప్రకృతిలక్షణము. —

పిత్తం వహ్నిర్వహ్నిజం వా యదస్తాత్
పిత్తోద్రిక్తః తీక్ష్ణతృష్ణాబుభుక్షః,
గౌరోష్ణాంగః తామ్రహస్తా జ్ఞివక్త్రః
శూరో మానీ విజ్ఞకేశాల్పరోమా.

F0

దయితమాల్యవిలేపనమణ్డనః సుచరితః శుచిరాశ్రితవత్సలః,
విభవసాహసబుద్ధిబలాన్వితో భవతి భీషుగతిర్ద్విషతామపి
మేధావీ ప్రశిథిల సన్నిబద్ధమాంసో
నారీణామనభిమతోఽల్పశుక్ర కామః,
ఆవాసః పలితతరజ్గనీలికానాం

భుక్తేఽన్నం మధురకషాయతి క్తశీతమ్.

F1

ధర్మద్యేషీ న్యేదనః పూతిగన్ధిః
భూర్యుచ్చార క్రోధపానాశనేర్ష్యః,
సుప్తఃపశ్యేత్ కర్ణి కా రాణ్ పలాశాన్
దిద్దాహోల్కా విద్యుదర్కానలాంశ్చ.

F3

తనూని పిశ్లాని చలాని చైషాం
తస్యల్పపక్ష్యాణి హిమప్రియాణి,
క్రోధేన మద్యేన రవేశ్చ భాసా
రాగం వ్రజన్త్యాశు నిలోచనాని.

F4

మథ్యాయుషో మధ్యబలాః పణ్డితాః క్లేశభీరవాః,
వ్యాఘ్రక్షకపిమార్జారయజ్ఞానూకాశ్చ వైత్తికాః.

F5

పిత్తము అగ్నిస్వరూపము (“పాకాదికర్మణాఽనల శబ్దితప్” అని చెప్పిన
ధన్వంతరిమతమున పిత్తము అగ్నిరూపమని భావము.) లేక అగ్నివలన పుట్టినది పిత్తము.
(ధాత్వగ్నిచే పచింపబడిన రక్తమునకు కిట్ట రూపమైనది పిత్తము కావున, వహ్నిజమ
నుట) అట్టి యగ్నిరూపమైన పిత్తము ప్రకృతిగాకల మనుజుడు మిక్కిలి తీవ్రమైన
దస్పియు ఆకలియు కల్గియుండును. గౌరవర్ణమై యుష్ణమైన శరీరముకల్గి ఎఱుగైన
హస్తంబులును పాదంబులును ముఖంబును కలవాడై శూరుండును కోపముకలవాడును
పచ్చనివెండ్రుకలు కల్గి స్వల్పమైన రోమములు కల్గినవాడునై యుండును.

మరియు పుష్పమాలికలయందును చందనము మున్నగు మైత్రాతలయందును ఆ భరణములయందును మిక్కిలి ప్రీతిగల్గి మంచిచేష్టలు కలవాడును పరిశుద్ధుడును తన్మా శ్రయించినవారియందు మిక్కిలి ప్రీతికల్గివారికి హితమును చేయువాడునునగును. విభాః ము సాహసము బుద్ధిబలము అనువానితోగూడి శత్రువులకైనను భయముకల్గినప్పుడ వారికిని ముఖ్యముగ నాధారమై వారిభయమును పోగుట్టుస్వభావము కల్గియుండును.

మరియు మిక్కిలి మేధావంతుడును, సంధిబంధములును (కీర్తి), మాంసమున శిథిలమైనవాడును, స్త్రీలకు మిక్కిలి ప్రీతిపాత్రుడును స్వల్పముగ ప్రీతిగలవాడును స్వల్పమైన శుక్రంబును కామంబును స్త్రీలయందలిభాషయు కలవాడునునగును. వెండ్ర కలు నెరయుటకును శరీరముపై ముడతలు పడుటకును రేఖలు కల్గుటకును ఉనికివృద్ధి యుండును. (అవియెల్ల పీనియందధికముగ నుండుననిభావము). మధ్వరంబును కషాం (వగరు) రసంబును చేదును కల్గి చల్లునైన యన్నాదుల భుజించును.

మరియు ఎండయందు ద్వేషముకల్గియుండును. వాని శరీరమున చెమట యధి ముగ బట్టును. శరీరమున దుర్గంధము కల్గియుండును. మూత్రము అధికముగ వెడలన త్రోధంబును పానంబును ఆశనంబును ఈర్ష్యయు పీనికి మిక్కిలి యధికముగ నుండును వాడు నిదురించునపుడు స్వప్నములయందు గన్నేరులను మోడుగవువులను దిక్కు లన్నిచే మండువిధముగను పిడుగులను మెరపులను సూర్యునినివ్వను విశేషముగ జూచున

మరియు పీని కన్నులు మిక్కిలి సూక్ష్మములై సింగళవర్ణంబులును, చంచలంబులును, స్వల్పమైన రెప్పవెండ్రుకలుకల్గినవియు, చలవతోరునవియునై యుండును. సేత్రములు కోపమువచ్చినపుడును, మధ్యమును ద్రావినపుడును, సూర్యుని రశ్మి సోకిన దును, అతి శీఘ్రముగ నెఱువారును.

మరియు నాపిత్తప్రకృతి కలమనుజులు మధ్యాహ్నమున మధ్యబలంబునుగ మిక్కిలి పండితులై కష్టమన్న నోరువజాలక భయపడుచునుదురు. పెద్దపులి, ఎలు బంటి, కోతి, పిట్టి, అను నీజంతువుల స్వభావముకల్గియుండును. (వై జెప్పిన లక్ష ములకలవారు పిత్తప్రకృతులని యెరుంగునది.)

— శ్లేష్మప్రకృతి లక్షణము. —

శ్లేష్మ సోమః శ్లేష్మలస్తేన సౌమ్యః
గూఢస్నిగ్ధశ్చిష్టసస్త్వసీమాంసః,
తుత్తుటదుగ్ధిక్లేశః ఘృతైరతప్తా
బుద్ధ్యాయుక్తః సాత్వికః సత్యసంధః.

ప్రియజ్ఞుదూర్వాశరకాణ్డశస్త్రగోరోచనాపద్మసువర్ణవర్ణః,
ప్రలమ్బబాహుః పృథుపీనవక్షాః మహాలలాటో ఘననీలకేశః. ౯౭
మృదస్వజః సమసువిభక్తచారువర్షా బహ్వావ్యజోరతిరసశుక్రపుత్ర
భృత్యః, ధర్మాత్మా వదతి న నిష్ఠురం చ జాతు ప్రచ్ఛన్నం వహతి
దృఢం చిరం చ వైరమ్. ౯౮

సమదద్విరదేష్ట్రీతుల్యమాతో జలదామ్నాధిమృదజ్ఞసింహఘోషః,
స్తృతిమానభియోగవాక్ విసీతో న చ బాల్యేఽప్యతిరోదనో న
లోలః. ౯౯

తిక్తం కషాయం కటుకోష్ఠ్య రూక్షమల్పం స భుక్తే బలవాంస్తథాపి,
రక్తాస్తసున్నీగ్ధ విశాలదీర్ఘ సువ్యక్తశుక్లాఽసితపక్షుతాక్షః. ౧౦౦
అల్పవ్యాహరక్రోధపానాశనేర్ష్యః ప్రాజ్ఞాయుర్విత్తో దీర్ఘదర్శి వదా
న్యః, శ్రాద్ధో గమ్భీరః స్థూలలక్ష్యః క్షమావాక్ ఆర్యో నిద్రాభుః
దీర్ఘసూత్రః కృతజ్ఞః. ౧౦౧

ఋజుర్విసశ్చితో సుభగః సులజ్ఞో భక్తో గురూణాం స్థిరసౌహృదశ్చ,
స్వప్నే సప్తార్ధా సవిహంగమాలాక్ తోయాశయాక్ పశ్యతి
తోయదాంశ్చ. ౧౦౨

బ్రహ్మరుద్రేష్ట్రీవరుణతార్క్ష్యహంసగజాధిపైః,

క్షేష్టప్రకృతయస్తుల్యః తథా సింహశ్వగోవృషైః. ౧౦౩

క్షేష్టము సోమాత్మకమైనది. కావున క్షేష్టప్రకృతికల మనుజుడు సౌమ్యస్వభా
వము కలిగియుండును. వానిశరీరమునందలి కీళ్లు వైకీటిలియక నిగూఢములై యొండొంట
గలిసియుండును. అస్థులు మాంసమును స్నిగ్ధములై యొకటితోనొకటి చేరియుండును.
ఆకలి, దప్పి, దుఃఖము, కష్టములు, ఎండ, వీనిచే క్షేణమునొందక వానినోరుపజాలి
యుండును. మంచి వీవ్రమైన బుద్ధికల్గియుండును. సత్వగుణము ప్రధానముగ గల్గి
యుండును. సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ కలిగియుండును.

మరియు వానిశరీరము చామలు, గఱిక, చెల్లుకాడలు, శస్త్రము (కత్తిమున్ను
గునాయుధవిశేషములు), గోరోచనము, తామరపువ్వు, బంగారు అను వానిలో నేదైన
నొకదాని రంగుకల్గి యుండును. బాహువులు మోకాళ్లు సరసము ప్రేలుచుండును. పక్షస్థ
లము విశాలమై బలిసియుండును. నడుదు విశాలముగ నుండును. వెండ్రుకలు నల్లనై
దట్టముగ నుండును.

వానియవయవములు మిక్కిలి కోమలములై సమములుగ విభజింపబడి నుండ
ములై యుండును. ఓజస్సును, సంభోగశక్తియు, రసధాతువును, శుక్రంబును మిక్కి
యతిశయముగనుండును. అనేక పుత్రులు కలుగుదురు. భృత్యులనేపలు వాని నేవిం
చుందురు వాడు మదపుట్రేగువలె నుందరముగ నడచును. వాని కంతస్వరము మే
స్తనితముచు, సముద్రఘోషముచు, మృదంగధ్వనిని, సింహనాదముచుబోలె మిక్కి
గంభీరముగనుండును. జరిగినసంగతుల జ్ఞాపకమున నుంచుకొను శక్తికల్గియుండున
యుక్తాయుక్త వివేకము కల్గియుండును. మిక్కిలి వినయసంపన్నుడగును. పసికనఁ
నందును అధికముగ నేడువకుండును. చంచల స్వభావము లేక దృఢమనస్కుడగును.

మరియు లిక్తకాయ కలురసంబులును ఉష్ణంబులును రూక్షంబులునైన పదా
ముల భుజించును. ఆహారమును మిగుల స్వల్పముగ భుజించును. వినను మిక్కిలి బలఁ
కల్గియుండును. వానికన్నులు కొనలయందు ఎఱ్ఱనై స్నిగ్ధవర్ణములై విశాలంబులు
దీర్ఘంబులునై కండ్లయందు శుక్లభాగంబును కృష్ణభాగంబును కనురెప్పలును స్ప
ముగ నేర్పడి రెప్ప వెండ్రుకలు దట్టమైయుండును. వాడు స్వల్పముగ మాటలాడు
కోపము స్వల్పముగనుండును. నీళ్లు మున్నగువానిని కొంచెముగ త్రాగును. కొంచెము
భుజించును. ఓర్పుకల్గియుండును. వానికి ఆయువును ధనంబును అధికముగ కల్గియ
డును. చాల దీర్ఘకాలము యోచించువాడగును. (రాగల హానివృద్ధుల యోచించు
డనిభావము). దానశీలుడుగ నుండును. ఉచితములగు వసులయందు మిక్కిలి శ్రద్ధక
యుండును. గంభీరమగు స్వభావంబును దానము చేయుటయం దభిలాషయు ఓర్పు
కల్గియుండును. సత్ప్రవర్తనండై నిద్రాసత్తుండునునగును. వసులజేయునపుడు సాహసంః
చాలకాలము యోచించి వసులజేయును. ఒరులు చేసిన యుపకారమును మరువకుండు
మఱిలస్వభావము లేకుండును. పండితుడును, నుందరుడును, అయుక్తములైన విష
ములయందు లజ్జకల్గినవాడును, గురువులయందు భక్తికలవాడును, స్థిరమైన స్నే
భావము కలవాడును నగును. వాడు నిదురించుకాలమున స్వప్నములయందు తావ
పువ్వులతోడను హంసములు మున్నగు జలవిహంగములతోడను గూడిన తటాకాదుల
మేఘుబృందమును విశేషముగ జూచును.

మరియు బ్రహ్మ, ఈశ్వరుడును, ఇంద్రుడు, వరుణుడు, గరుడుడు, హంసఁ
పనుగు, అనువానిబోలిన స్వభావముకల్గియు, సింహములు, గుఱ్ఱములు, వృషభముఁ
పినికి సమానమైన స్వభావములగల్గియు నుండును. (కఫప్రకృతికల మనుజులు పై జె
ఖడిన లక్షణములు కల్గియుండురనిభావము).

—ॐ ద్వంద్వజనన్ని పాతజ ప్రకృతిలక్షణములు. ॐ—

ప్రకృతీద్వయసర్వోద్భావః ద్వంద్వసర్వగుణోదయే,

వాతాదిప్రకృతలకు వేరువేరుగ జెప్పిన లక్షణముల రెండేసి ప్రకృతుల లక్షణము లొకటిగ మిశ్రములై కానవచ్చిన ద్వంద్వప్రకృతులనియు మూడింటికిని వేరు వేరజెప్పిన లక్షణములన్నియు గానవచ్చిన సన్నిపాత ప్రకృతియనియు చెప్పనగును.

(వాతసి త్తప్రకృతుల లక్షణములు మిశ్రములై యుండునెడ వాతసి త్తప్రకృతియనియు, వాతకఫముల ప్రకృతులకు జెప్పినలక్షణములు మిశ్రములుగ నున్నపుడు వాతకఫప్రకృతియనియు, సి త్తకఫప్రకృతులలక్షణములుగానవచ్చినచో పి త్తకఫప్రకృతియనియు, మూడిటిలక్షణములును సంకరముగ గనబడుచున్న సన్నిపాత ప్రకృతియనియు నెరుంగవలెననిభావము).

—ॐ సత్వాదిగుణమయ ప్రకృతులు. ॐ—

శౌచాస్తీక్యాదిభిశ్చైవం గుణైర్గుణమయీర్భవేత్. ౧౦౮

(సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు, అను మూడుగుణములు ప్రకృతికి సంబంధించినవి. ఈమూడుగుణముల చేగుడ ప్రకృతి మారుచుండును. అయ్యది సత్త్వప్రకృతియనియు, రజఃప్రకృతియనియు, తమఃప్రకృతియనియు మూడువిధములును, ఈమూడిటిలో శౌచేసిగుణముల సంసర్గమునగల్గినవి మూడును, త్రిగుణసామ్యముచేగల్గినది యొకటియు, అన్నియు జేరి గుణప్రకృతులును ఏడువిధములగును.)

అట్టి త్రిగుణములకును వేరువేరుగ శౌచము, అస్తీక్యము మున్నగుగుణములు విర్పడియుండును. అట్టిగుణములబట్టి సత్వాదిప్రకృతుల నిర్ణయించునది.

—ॐ వయోభేదములు. ॐ—

వయస్తాస్త్రిసోడశాద్బాలం తత్ర ధాత్విన్ద్రియాజసామ్,

వృద్ధిరాసప్తతేర్షధ్యం తత్రావృద్ధిః పరం ఊయః. ౧౦౯

మనుజులకు వయస్సు (శరీరావస్థ) బాల్యము మధ్యమము వృద్ధత్వమునని మూడువిధములు. అందుజనన కాలముమొదలు పదునారు వత్సరములవరకును బాల్యము. పిమ్మట డెబ్బదివత్సరములకుముందు అరువది లోమిదవవత్సరమువరకును మధ్యమవయస్సు. డెబ్బదియవవత్సరము మొదలు వృద్ధవయస్సు.

పైమూడిటిలో బాలవయస్సున రసాదిధాతువులును, చక్షురాదీన్ద్రియములును, సర్వధాతు ప్రసాదరూపమై ధాతువుల కన్నిటికిని ఆప్యాయ్యతకు కారణమైన యోజ

స్నున నానాట పృథ్వి నొందును. (అట్టిబాలవయస్సున శ్లేష్మమధికముగ నుండుటంకె
పిల్లవాండ్రకు శరీరమున స్నేహము (జీడ్డు), మృదుత్వము, సౌఖ్యమార్గమును, సౌ-
ర్యమును కల్గును), మధ్యమ వయస్సునందు అందుకు మున్ను పృథ్వి నొందిన ధాత్విం-
యోజస్సులు పృథ్వి నొందక పరిపూర్ణములై హానియు లేకయుండును. డెబ్బదియ
వత్సరమునకుపై నాయువుపరిమితివరకును ధాత్విండియాదులు నానాట క్షీణ
నొందును.

మధ్యమవయస్సు యౌవనము, సంపూర్ణత, అపరిహానియని మూడు అవస్థ
కల్గియుండును. అందు పదునేడవవత్సరము మొదలు ముప్పదియవవత్సరమువరకు
యౌవనము. ఈయవస్థయందు పితృము బలిష్ఠముగ నుండుటంజేసి అగ్నిదీప్రమైయు
డును. విజ్ఞానాది గుణములన్నియు సంపూర్ణత నొందును. అదిమొదలు నలువదియ
వత్సరము వరకును సంపూర్ణత. ఈయవస్థయందును సర్వధాత్విండియములును బలవీర
పౌరుషాదులును, స్మరణవిజ్ఞాన ప్రశయాది గుణములును సంపూర్ణత నొందును
అందుపై డెబ్బదియవ వత్సరమువరకును అట్టి పరిపూర్ణతకు హానిలేక అంతకున్న నధి-
ముగ పృథ్వి నొందక యుండును.

డెబ్బదియవ వత్సరముమొదలు ఆయుఃపరిమితివరకును అంతకుమున్ను పృథ్వి
నొంది పరిపూర్ణదశయందున్న ధాత్విండియోజస్సులును, బలవీర్య పౌరుష వచనస్మరణ
విజ్ఞానప్రశయ గుణములును నానాట క్షీణతనొందును. దానంజేసి శరీరమున వా-
వలితకానక్వాసాగ్ని సాదములు మున్నగునవి బాధింపసాగును. అట్టి యవస్థయంద
వాతము ప్రబలముగ నుండును. కావున మాంససంధి అస్థ్యాదులయందు సారముచె-
లిమిములై శరీరమున వణకు మున్నగునుపాధులుకల్గి శరీరము నానాట జీర్ణమగును.

— శరీరపరిమాణము. —

స్వం స్వం హస్తత్రయం సార్ధం వపుః పాత్రం సుఖాయుషోః,
న చ యద్యుక్త ముద్రికైః అష్టాభిర్నిద్రితైః నిజైః. ౧౦౬
అరోమశాసితస్థూలదీర్ఘతైః సవిపర్యయైః,

మనుజుల శరీరము వారివారి హస్తప్రమాణముచే మూడున్నర హస్తముల వరి-
మాణము కల్గియుండినయెడ నాశరీరము దీర్ఘాయుష్యమునకు సుఖమునకు పాత్రమై-
యుండును. మరియు వెండ్రుకలు బొత్తుగ లేకుండుట, నల్లగనుండుట, మిక్కిలి స్థూ-
ముగ నుండుట, మిక్కిలి దీర్ఘముగ నుండుట, ఈ నాల్గిటికిని విపరీతముగ శరీరముకై
వెండ్రుకలు మిక్కిటముగ నుండుట, శరీరము తెల్లగనుండుట, మిక్కిలి కృశించి యు

డుట, మిక్కిలి పొట్టిగనుండుట, అను నీయెనిమిది లక్షణములు శరీరమునకు నింద్యము లు. వైజ్ఞేషిక పరిమితి కల్గియున్నను సిందితములగు నీయెనిమిది లక్షణములలో నేది యైన నున్నచో నాశరీరము దీర్ఘాయువునకును సుఖమునకును పాత్రము కానోపదు.

శరీరమునందలి యవయవవిశేషముల లక్షణములు. ౧౭

సుస్నిగ్ధాః మృదవస్సూక్ష్మాః నైకమూలాః స్థిరాః కచాః. ౧౦౭
 లలాటమున్నతం శ్లిష్టశృంగమధేన్దుసన్నిభమ్,
 కర్ణా నీచోన్నతౌ పశ్చాన్నహస్తౌ శ్లిష్టమాంసరౌ. ౧౦౮
 నేత్రే వ్యక్తాఽసితసితే సుబద్ధఘనపక్షణీ,
 ఉన్నతాగ్రా మహాచ్ఛాన్వా పీనర్జున్నా సికా సమా. ౧౦౯
 ఓష్ఠౌ రక్తావనుద్వితౌ మహత్యా నోల్బణే హనూ,
 మహదాస్యం ఘనాః దంతాః స్నిగ్ధాః శ్లఙ్ఘ్యాః సితాస్సమాః. ౧౧౦
 జిహ్వ రక్తాయతా తన్వీ మాంసలం చిబుకం మహత్,
 గ్రీవా హ్రస్వా ఘనా వృత్తా స్కంధావున్నతపీవరౌ. ౧౧౧
 ఉదరం దక్షిణావర్తగూఢనాభిసమున్నతమ్,
 తను రక్తోన్నతనఖం స్నిగ్ధమాతామ్రమాంసలమ్. ౧౧౨
 దీర్ఘాచ్ఛిద్రాఙ్ఘ్రి మహత్పాణిపాదం ప్రతిష్ఠితమ్,

ఈ క్రింద జెప్పబడు లక్షణములు ఆయా అవయవములకు గల్గియున్న యెడ అట్టి శరీరము దీర్ఘాయుష్యమునకును సుఖమునకును అస్పదముగనుండునని యన్వయించు నది:—

తలవెండ్రుకలు మిక్కిలి సునువుకల్గి నిగనిగలాడుచు శోమలములై సూక్ష్మములై అనేక మూలములై రూఢమూలములునై యుండవలెను. నుదురు ఉన్నతమై కణతలతో చేరి కలిసి అర్ధచంద్రునివలె నుండవలెను. చెవులు క్రింది భాగమున హ్రస్వములును పై భాగమున సున్నతములును వెనువ్రక్క విశాలములును రమ్యములును మాంసలములునై యుండవలెను. కన్నులు తెల్లగుడ్డును నల్లగుడ్డును వ్యక్తముగ నేర్పడి రంగు మారక చక్కగ నొండొంటజేరిన రెప్పలు కల్గియుండవలెను. ముక్కు అగ్రభాగమున సున్నతమై గొప్ప నిశ్వాసముకల్గి శిథిలంబును వక్రంబును గాక నిమోన్నతముగాకసమముగ నుండవలెను. పెదవులు రక్తవర్ణములై బైలుప్రలాడక నోటికి ఇమిడినట్లుండవలెను. తాలువులు విశాలములై యున్నతములు కాకయుండవలెను. నోరు చిన్నది గాక గొప్ప తిగ నుండవలెను. ధన్తములు సునువుకల్గి స్నిగ్ధవర్ణములై తెల్లని కాంతికల్గి సమములుగ

వరుసగ నుండవలెను. నాలుక రక్తవర్ణంబును దీర్ఘంబునునై పలుచనై యుండవలెను. గడ్డము బలిసి పెద్దదిగ నుండవలెను. మెడ మిక్కిలి పొడవు గాక పొట్టియై బలిసి గుండ్రనై యుండవలెను. మూపు లున్నతములై బలిసియుండవలెను. ఉదరము దక్షిణావర్తముగ దిరిగి లోపల గూఢముగ నడగియుండిన బొడ్డుతో గూడి యున్నతమై యుండవలెను. హస్తపాదములు పలుచనై యున్నతములును రక్తవర్ణంబులునైన గోళ్ల కల్గి స్నిగ్ధంబును పూర్ణముగ రక్తవర్ణంబును మాంసలంబులునై, నిడుదలును సందులు లేనివియు నైనవ్రేళ్లతో గూడి యుండవలెను. ఇట్టి లక్షణములు గల్గియున్న చాల ప్రశస్తము.

గూఢవంశం బృహత్పృథగ్ నిగూఢాస్పదయో దృఢాః. ౧౧౩
ధీరః స్వరోఽనునాదీ చ వర్ణః స్నిగ్ధః స్థిరప్రభః,

స్వభావజం స్థిరం సత్త్వం అవికారి విపత్స్వపి. ౧౧౪

వీపుననుండు వెన్నెముక కంటి కగపడక యణగి వీపు వికాలముగ నుండుట మంచిది. కీళ్ల అగపడక యణగి శిథిలములు గాక దృఢములై యుండవలెను. కంఠస్వరము దైన్యము లేక ధీరమై అనునాదము (గంటవాయించినిలిపిన పిదప కల్గు సన్ననినాదము వంటి నాదము) కలిగియుండుట శ్రేష్ఠము. శరీరవర్ణము స్నిగ్ధమై స్థిరమైన (చెదని) కాంతి కలిగియుండుట ప్రశస్తము. ధైర్యము పుట్టుకతో తనంతట కలిగి యెట్టి కారణములు సంభవించినను చలించక యాపత్తులు సంభవించినను వికారము జేందకయుండిన మిక్కిలి క్షాఘ్యము.

— ఉత్కృష్టశరీరలక్షణము. —

ఉత్తరోత్తరసుశ్శేత్రం వపుర్గర్భాదినీరుజమ్,

ఆయామజ్జానవిజ్ఞానైః వర్ధమానం శనై శ్శుభం. ౧౧౫

“స్వం స్వం హస్తత్రయం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వైగ్రంథముచేత శరీర ముండవలసిన పరిమాణంబును, “లలాటమున్నతం” అని వాక్యములచేత శరీరము నందలి అవయవముల సులక్షణంబులును, “స్వభావజం స్థిరంసత్త్వం” అను వాక్యముచేత సత్త్వమునకు సంబంధించిన సులక్షణంబును చెప్పబడినది. ఈ మూటిలో నొకదాని కన్న నొకటి యుత్తమమైన సుశ్శేత్రము. (శరీరప్రమాణ లక్షణయుక్తమైన శరీరము సుశ్శేత్రము, అవయవ లక్షణ యుక్తమైనది అంతకన్న సుశ్శేత్రతరము, సత్త్వలక్షణ యుక్తము అంతకంటె సుశ్శేత్రతమము నగునని భావము) సుశ్శేత్రమన మంచి శరీరము. అట్టి యుత్తమమైన శరీరము గర్భమునందును బాల్యది వయస్సునందును రోగము

లేక యుండి దైర్ఘ్యముచేతను లోకజ్ఞానముచేతను శాస్త్రపఠనమున జనించినపరమార్థ ప్రాప్తివరకుంగల సకల విషయములకును సాధనమైన విజ్ఞానముచేతను నానాట వృద్ధి నొందుచున్న మిక్కిలి శ్రేష్ఠమై యుండును.

ఇతి సర్వగుణోపేతే శరీరే శరదాం శతమ్,

ఆయురైశ్వర్యమిష్టాశ్చ సర్వే భావాః ప్రతిష్ఠితాః. ౧౧౬

ఇతైరంగున వైజేష్ఠ్యబడిన సకల గుణములచే నొప్పియుండు శరీరమున నూరు సంవత్సరముల పరిమితమైన పరమాయుష్యంబును, విశ్వర్థంబును తన మనస్సు కిష్టములైన సకలవిషయంబులును ప్రకర్తముగ నిలచి అట్టి శరీరము నాధారముగ జేసికొని యుండును.

(“శరీరేద్వి)యసత్వాత్సంయోగాదాయురుచ్యవే” అను వచనప్రకారము శరీరము ఇంద్రియములు సత్త్వము ఆత్మ వీనియొక్క అవినాభావ సంబంధము (కూటమి) ఆయుశ్యబద్ధివాచ్యమని యెరుంగునది.)

— బలప్రమాణజ్ఞానోపాయము. ౧౧ —

త్వగ్రక్తాదీని సత్వాన్తాన్యగ్రాణ్యష్టే యథోత్తరమ్,

బలప్రమాణజ్ఞానార్థం సారాణ్యుక్తాని దేహినామ్. ౧౧౭

సారైరుపేతస్సర్వైస్సన్యత్ పరం గౌరవసంయుతః,

సర్వారమ్భేషు చాశావాక్ సహిష్ణుః సన్తతిః స్థిరః. ౧౧౮

శరీరమునందలి త్వత్కు, రక్తము, మాంసము, మేదస్సు, ఆస్థి, మజ్జ, శుక్రము, సత్త్వము, అను నీయెనిమిదియు మనుజులకు సారములై యుండును. అయ్యవి యుత్తరోత్తరము ఒకటికన్న నొకటి మిక్కిలి శ్రేష్ఠములై యుండును. ఈ సారములు మనుజుల శరీరబలముయొక్కపరిమితిని తెలిసికొనుటకై చెప్పబడినవి. వైజేష్ఠ్యబడిన యెనిమిది సారములును కల్గినమనుజుడు మిక్కిలి భారము కల్గియుండును. నానావిధములగు పనుల నారంభించుటయందాన కల్గియుండును. సకల క్లేశములను ఓర్చునట్టి స్వభావము కల్గి యుండును. (సహనశీల డగుటంజేసి శరీరమునకును మనస్సుకును సంబంధించిన దుఃఖములచే వికృతిజెందకుండును.) మంచి బుద్ధికలి కర్తవ్యాంశములయందు నిశ్చలమైన బుద్ధికల్గియుండును. అట్టి మనుజుడు పూర్ణమైన బలము కల్గియుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మనుజులకు నూరు సంవత్సరములు పరమాయుష్యము. అట్టి పరమాయుష్యము నుద్దేశించి బాల మధ్యమవృద్ధ భేదములచే వయ

స్వ మూడు విధములుగ విభజించి వాని పరిమితియు జెప్పబడినది. ఇక్కాలమున మానవుల కర్తవ్యమునందేసి నూరు వత్సరముల కధికముగను తక్కువగను కూడ నాయువు మారుచుండును. అట్టి యెడ మనుజులయొక్క వాతాది ప్రకృతి భేదములను వైజ్ఞేష్విక లక్షణములచే నిర్ణయించి తదనుగుణముగ నాయువును నిర్ణయించి అట్టి యాయువును వైజ్ఞేష్విక రీతి మూడువిధములుగ విభజింపనగును. అట్టియెడ శరీరమాత్రమును జూచి శరీరము మాంసముగ నున్నపుడు మిక్కిలి బలవంతుడనియు, శరీరము కృశించియున్నపుడు బలహీనుడనియు నిర్ణయించినయెడ నొకవేళ పౌరబాటుచే వ్యత్యస్తముగ నగును. కావున నట్టి బలప్రమాణమును నిష్కర్మప్రముగ నిర్ణయించుటకై తస్యగ్రక్తాది సారముల యుత్కర్మప్రత యిచ్చుట జెప్పబడినది.

రసాది భాతువులును సత్త్వగుణులు ఈ యెనిమిదియు నొకదానికన్న నొకటి శ్రేష్ఠముగ నుండును. అవి యెనిమిదియు పూర్తిగ నెవనియం దుండునో అట్టిమనుజుడు కృశించియున్నను మిక్కిలి భారముకల్గి సహిష్ణుతాదిలక్షణములు కల్గియుండును. శరీరము పవిత్రముగ నున్నను వైజ్ఞేష్విక సారములు పూర్తిగ లేనపుడు శరీరమున భారము తగ్గి సహిష్ణుతాదిలక్షణములు లేక యుండును. కావున అట్టి లక్షణములచే శరీరబల పరిమాణమును నిర్ణయించి దానిమూలమున నాయువును నిర్ణయించునది.

— సత్త్వాది ప్రకృతులు సుఖదుఃఖముల ననుభవించుక్రమము. —

అను త్రేకమదైన్యం చ సుఖం దుఃఖం చ సేవలే,

సత్త్వవాంస్తవ్యమానస్తు రాజసో నైవ తామసః.

౧౧౯

సత్త్వగుణము ప్రకృతిగ ౧౭ మానవుడు సుఖము కల్గినపుడు గర్వము లేక నేనె సుఖమనుభవించువాడనను అహంకారము లేక సుఖము ననుభవించును. కాదాచిత్కముగ కష్టము ననుభవించినపుడు కష్టము పడవలసివచ్చెనని విసుకు జెందక దీనుడును కాక దాని ననుభవించును. రాజసగుణ ప్రకృతిగల మనుజుడు సుఖము ననుభవించినపుడు నాకన్న సుఖ వేరెవ్వరును లేరని విజ్ఞప్తిగను సుఖము ననుభవించును. కష్టము కల్గినపుడు కష్టము వచ్చెనని పరితపించుచు నాకంటె కష్టముల నోరుపజూనినవారు లేరని గర్విం చుచు అనుభవించును. తామసగుణ ప్రకృతిగలవాడు సుఖము లేకమునైన కంట జూడడు. ఒకవేళ లేకమాత్రము కల్గినను దుఃఖముగనే అనుభవించును.

సాత్వికాది లక్షణములు గీతాశాస్త్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ముక్తసంగో
ఽనహంపాదీ భృత్యుత్సాహసమన్వితః, సిద్ధ్యసిద్ధోల్లో నిర్వికారః కర్తా సాత్వికఉచ్యతే.

రాగీ కర్తృఫలప్రేక్షుః లుబ్ధో హింసాత్మకోఽశుచిః, హర్షశోకాన్వితః కర్తారాజనః పరి
క్షీర్తితః. ఆయుక్తః ప్రాకృతస్సభ్యః శతో నైకృతిశోఽలసః, విషాదీ దీర్ఘమాత్రీచ
కర్తా తామస ఉచ్యతే" ఈశ్లోకములసారమే పైని చెప్పబడినది.

—ॐ ఆయువును వృద్ధినిందించుగుణములు. ॐ—

దానశీలదయాసత్వబ్రహ్మచర్యకృతజ్ఞతాః,

రసాయనాని మైత్రీచ పుణ్యాన్వృద్ధికృద్గుణః. ౧౨౦

ఎల్లప్పుడును దిరులకు దానముచేయు స్వభావముకల్గియుండుట, భూతదయ
కల్గియుండుట, సత్వగుణంబును బ్రహ్మచర్యంబును కృతజ్ఞతయు కల్గియుండుట, రసా
యనముల నేవించుట, అందరియందును మిత్రభావము (స్నేహము) కల్గియుండుట,
ఇవి యన్నియు పుణ్యమును ఆయువును వృద్ధినిందించుగుణములు.

ఇతి శ్రీఅష్టాంగహృదయశారీరే తృతీయాఽధ్యాయః.

చతుర్థాధ్యాయము.

అవ: మర్తములు అంగప్రత్యంగముల నాధారములుగ జేసికొనియుండును. కావున అంగప్రత్యంగవిభాగమునుపై యధ్యాయమున జెప్పి యాయధ్యాయమున అంగముల నాశ్రయించిన మర్తములు చెప్పబడును.

సూ. అథాతో మర్తవిభాగం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

అంగ విభాగమును జెప్పినపిదప వాని నాశ్రయించిన మర్తవిభాగమును చెల్లు నట్టి శారీరమును నధ్యాయమును వివరించెదననిభావము.

— మర్తసంఖ్య, వానిస్థానములు. —

సప్తోత్తరం మర్తశతం తేషామేకాదశాదిశేత్,

పృథక్ సక్తోః తథా బాహ్యోస్తీణి కోష్ఠే నవోరసి.

పృష్ఠే చతుర్థశోర్ధ్వం తు జత్రోత్రింశచ్చ సప్త చ,

(“మియతే (అస్తిన్నంకే) ఉపహతే ఇతి-మర్త” అను వ్యుత్పత్తిచేత ఏ అవ యవవిశేషమునం దభిసూతము కల్గినపుడు మృతిజెందునో అట్టి అనయవవిశేషము మర్తశబ్దముచే వాచ్యము. ముఖ్యముగ ప్రాణాధారమైనది మర్తమని భావము.)

అట్టి మర్తములు నూటయేడు శరీరమనందలి యంగప్రత్యంగముల నాశ్రయించియుండును. అందు తొడలు చేతులు ఈనాల్గు అంగములయందును ఒక్కొక్క దానియందు పదునొకండు పంతున నాల్గింటియందును చేరి నలువదినాల్గు మర్తము లుండును. కోష్ఠమునందు మూడును, రొమ్మన తొమ్మిదియు, పీపున పదునాల్గును, కంఠ మునకు పైభాగమున ముప్పదియేడును ఉండును. (ఇవి యన్నియు కలిసి నూటయేడు మర్తములగును.)

— కాలియందలి మర్తములవిభాగము, అందభిసూతముచే గల్గునుబద్ధపములు. —

మధ్యే పాదతలస్యాహారభితో మధ్యమాఙ్గులిమ్.

తలహృన్నామ రుజయా తత్ర విద్ధస్య పశ్చిత్తా,

అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిమధ్యస్థం క్షీప్రమాక్షేపమారణమ్.

తపోర్ధ్వం ద్వ్యస్థులే కూర్చః పాదభ్రమణకంపకృత్,

పాదములు మొదలు శిరస్సువరకును కల శరీరావయవములయందు గల మర్తములకు అధారములైన యంగములును అందలి మర్తముల సంఖ్యయు పైన సంగ్రహ

ముగ జేప్పబడినది. ఈ క్రింద వానియవాంతరభేదములును, వానిప్రత్యేక నామకృత్యములును వివరింపబడును.

అందు ఒకకాలియందు పదునొకండు మర్తములుండును. అందు పాదమునందలి నడిమి ప్రేలి కభిముఖముగ పాదమధ్యమున మీగాలియందు తలవృదయమును మర్తముండును. ఆమర్తమున దెబ్బ తగిలినపుడు తీవ్రమైన నొప్పికల్గి మరణమునొందును. బొటనప్రేలికిని తక్కినప్రేళ్లకును నడుమ ఊప్రమను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కల్గినయెడ నాక్షేపవాతమునువ్యాధి సంభవించి దానిచేతనే మరణము సంభవించును. ఆక్షీప్రమర్తమునకు వైభాగమున రెండంగుళములకు పైన కూర్చును మర్తముండును. దాని కభిఘాతము కల్గిననాడు పాదమున కంపము పుట్టును.

గుల్ఫసంధిరథః కూర్చుశిరః శోఘరుజాకరమ్. ౪

జఙ్ఘాచరణయోస్సంధౌ గుల్ఫోరుక్తస్తమ్భమావ్యక్తౌ,

జఙ్ఘాస్తరే త్విద్రవస్త్రీః మారయత్యస్తజః క్షయాత్. ౫

చీలమండ సంధికి దిగువ కూర్చుశిరంబును మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కల్గిననాడు వాపును నొప్పియు కల్గును. పిక్కకును పాదమునకును నడుమనుండు కీలునందు గుల్ఫమును మర్తముండును. అంగుళేధ కల్గినపుడు తీవ్రమైన నొప్పికల్గి కీలుకదలక స్తంభించి చలనాదికృత్యములయందు మందత కలుగును. పిక్కకు మధ్యభాగమున ఇంద్రవస్త్రీయను మర్తముండును. అచ్చట దెబ్బతగిలినప్పుడు రక్తము వెడలి క్షీణించినయెడ నయ్యది చంపును. కావున నట్టియెడ రక్తము క్షీణించ మండునట్టి చికిత్స చేయవలెను.

(మర్తస్థానమున నభిఘాతము కలిగినపుడు ఎట్టియుపాధిచే మరణముకలుగునని చెప్పబడునో అట్టియుపాధిని కలగనియక తగు చికిత్స జేయవలెను. రక్తకృతమున రక్తము క్షీణించుటచే మరణము కల్గునని చెప్పబడియెను. కావున రక్తస్తంభనమున కనుకూలమగు చికిత్స యవశ్యకర్తవ్యము. ఇతైరంగుననే తక్కిన స్థలములయందు నూహించునది.)

జఙ్ఘోర్వస్సంగమే జాను ఖజ్జతా తత్ర జీవతః,

జానునః త్ర్యజ్జులూదూర్ధ్వం ఆఖ్యారుస్తమ్భశోఘకృత్. ౬

ఉర్వార్యురుమధ్యే తద్వేధాత్ సక్తిశోఘస్త్రసంక్షయాత్,

ఊరుమూలే లోహితాఖ్యం హంతి పక్షమస్పృక్తయాత్. ౭

ముష్కవంక్షణయోర్దధ్యే విటపం షణ్డతాకరమ్,

పిక్కకును తొడకును నడమనుండు కీలునందు జానుమర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కలిగినయెడ మృతినొందును. ఒకవేళ జీవించినయెడ మంటియగును. జాను

సంధికి మూడంగుళములకు పైభాగమున ఆణియను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతము కలిగినయెడ ఊబువు స్తంభించును. వాపు కలుగును. తొడయొక్క మధ్యభాగమున ఉర్వియను మర్తముండును. అచ్చట నభిఘాతముకలిగినచో రక్తక్షయము కలిగినయెడ తొడ కృశించును. తొడలకుపైభాగమున గెజ్జలకుక్రింద లోహితమును మర్తముండును. అందు అభిఘాతము కలిగిననాడు రక్తము తీరించినచో నాపక్షమున పక్షవధమును వాతవ్యాధి కలుగును. వృషణములకును గెజ్జలకును నడుమ విటపమును మర్తముండును. అందభిఘాతముచే పుంస్తవ్యము చెడును.

— బాహువులయందలి మర్తముల విశేషము. —

ఇతి సక్థోస్తథా బాహ్వః మణిబన్ధోఽత్ర గుల్ఫవత్. ౮
కూర్పరం జానువత్కణ్యం తయోర్విటపవత్పునః,
కక్షాఽక్షమధ్యే కక్షాభృక్ మణితప్తం తత్ర జాయతే. ౯

ఇత్తెరంగున నొకకాలియందు పదునొకండు మర్తములు చెప్పబడియె. రెండవ కాలియందును ఈవిధముగ నెరుంగునది. మరియు బాహువులయందును కాళ్లకుచెప్పిన విధముగ నాయాస్థలములయందు దాయామర్తముల నెరుంగునది. అందు చీలమండలండువలె మణికట్టునను, మోకాలియందువలె మోచేలియందును మర్తములుండును. అందుమణికట్టుననుండునది మణిబంధము. మోచేలిమర్తముకూర్పరము. ఈరెండుమర్తములయందు దభిఘాతము కల్గిననాడు కాళ్లుచేతులయందు వ్రేళ్లుముడుంచుకొనును. మోచేలికి పైభాగమునకు చంకలకునునడుమ విటపమర్తమువలె మర్తముండును. ఇయ్యది కక్షాభృత్తనుపేర జెప్పబడును. ఇం దభిఘాతము కల్గిన కుంటియగును. (ఇత్తెరంగున కాళ్లుచేతులయందలి నలువదిసాల్గు మర్తములు చెప్పబడినవి.)

— శోష్ణగతమర్తములు మూడు, అందు గుదమర్తము. —

ఘాలాస్త్రమధ్యః సద్యోఘ్నో విద్వాతవమనో గుదః,
శరీరమునందలి అంత్రములు (ప్రేవులు) ఘాలసూక్ష్మభేదములచే రెండువిధములు. అందు ఘాలాస్త్రమున మధ్యభాగమున గుదముమర్తముండును. ఇందభిఘాతము కల్గిన నాడు పురీషంబును అపానవాతంబును అడ్డులేక యెల్లపుడును వెడలుచుండును. ఈ మర్తము నభిఘాతము కల్గినప్పుడే చంపునది.

— వస్త్రీ-నాభి-మర్తములు, వానియభిఘాతమున గల్గునుభద్రవములు. —

మూత్రాశయే ధనుర్వక్రో వస్త్రీల్వాస్త్రమాంసగః. ౧౦
ఏ కాఢోవదనో మధ్యే కట్యాః సద్యో నిహస్త్యసూక్ష్మాః,

ఋతేఽశ్చరీవ్రణాద్విధస్తత్రా పుష్పభయతశ్చ సః ౧౧

మూత్రస్తావ్యేకతో భిన్నః ప్రణో రోహేచ్ఛ యత్నతః,
దేహేమపకస్వస్థానానాం మధ్యేసర్వసిరాశ్రయః. ౧౨

నాభిః సోపిహి సద్యోఘ్నః

మూత్రమున కాధారమైనస్థానము మూత్రాశ్రయము. అందు ధనుస్సువతి వంకరగ స్వల్పముగ రక్తమాంసముండుస్థలముననుండునది వస్త్రీయనబడును. అయ్యది అధోముఖముగ నొకద్వారముకల్గి కటిమధ్యభాగమున నుండును. ఇదియ వస్త్రీమర్తము. ఇయ్యది ఆశ్చరీవ్రణ మొక్కటియందు దక్క తక్కినవ్యాధులయందు దభిఘాతముకల్గిన యెడ ఆప్పడే తప్పక చంపును. ఆశ్చరీవ్రణమందును రెండు పార్శ్వములయందును వ్రణముకల్గిన నప్పుడే హింసించును. ఒకప్రక్కమూత్ర మభిఘాతముచే వ్రణము కల్గిన దానినుండియు మూత్రము ప్రవించును. అట్టియెడ మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్స జేసిన కష్టముచే మానును. మరియు దేహమునకు మధ్యభాగమునకు ఐక్వాశయమునకు ఆమాశయమునకు నడుమను నాభియను మర్తముండును. అయ్యది శరీరమున వ్యాపించు సిరలకన్నిటికిని ఆధారముగ నుండును. అం దభిఘాతముకల్గిననాడు ఆప్పడే ప్రాణముల హింసించి చంపును. (వైశేష్ణబడిన గుద-వస్త్రీ-నాభిమర్తములు మూడును కోష్ఠమునందలి మర్తములు.)

— ౧౩ ఉరస్సున లొమ్మిదిమర్తములు. అందు హృదయమర్తము. —

ద్వారమామాశయస్య చ,

సత్వాదిధామ హృదయం స్తనోరః కోష్ఠమధ్యగమే. ౧౩

రెండు స్తనములకును ఉరస్థలమునకును కోష్ఠమునకును నడుమ ఆమాశయమునకు దారియై సత్వరజ స్తమోగుణములకును జ్ఞానవిజ్ఞానములకును ఇంద్రియవ్యాపారములకును స్థానమైనది హృదయము. ఈమర్తమునందభిఘాతము కలిగినయెడ నొకక్షణకాలమైన జీవించుటలేదు.

— ౧౪ స్తనరోహిత-స్తనమూలమర్తములు. —

స్తనరోహితమూలాభ్యే ద్వ్యజ్ఞులే స్తనయోర్వదేత్,

ఉర్ధ్వోఽధోఽప్రకఫాపూర్ణకోష్ఠో నశ్యేత్తయోః క్రమాత్.

స్తనములకు వైభాగమున రెండంగుళములదూరమున స్తనరోహితములను మర్తంబులును, స్తనములకు క్రిందిభాగమున రెండంగుళములదూరముగ స్తనమూలంబులను మర్తంబులు రెండును ఉండును. అందు స్తనరోహితములయందు దభిఘాతము కల్గినప్పుడు

దానంజేసి రక్తము కోవ్వముననిండిన మృతిజెందును. స్తనమూలములయం దభిఘాతము కల్గినయెడ దానివలన కఫము కోవ్వమున నిండినచో మృతినొందును. (స్తనములక రెండిటికిని వైభాగమున రెండును క్రిందిభాగమున రెండు నుండునవి. కావున నీమర్తములు నాలుగు)

—ॐ అపస్తంబ మర్తములు. १ॐ—

అపస్తమ్భాపురఃపార్యే నాద్యావనిలవాహినీ,
రక్తేన పూర్ణకోష్ఠోఽత్ర శ్వాసాత్కాసాచ్చ నశ్యతి. ౧౧

రోమ్ముకు రెండు ప్రక్కలయందును వాయుసంచారనాడులు రెండుండును. ఆరెండును అపస్తంబములనుమర్తములు. ఈరెండుమర్తములయందును అభిఘాతము కలిగినపుడు రక్తముచే కోవ్వమునిండును. అట్టియెడ శ్వాసకాసములు కలిగినచో మనుజుడు మృతించెందును.

—ॐ అపాలాపమర్తములు. १ॐ—

పృష్ఠవంశోరసోర్తధ్యే తయోరేవ చ పార్శ్వయోః,
అధోఽంసకూటయోర్విద్యాత్ అపాలాపాఖ్యమర్తణీ ౧౨
తయోః కోష్ఠేఽస్పృశా పూర్ణే నశ్యేద్వాతేన పూయతామ్,

వెన్నెముకకును రోమ్ముకును నడుమ వానికిరు ప్రక్కలయందును అంసకూటములకుదిగువ అపాలాపములను రెండుమర్తము లుండును. వానియందభిఘాతము కల్గినపుడు కోవ్వమునందు రక్తము నిండియుండును. అట్టి రక్తము చీముగ పరిణమించునెడ అప్పుడు మృతినొందును. (కోవ్వమున రక్తము నిండియున్నను చీముగ పరిణమించునందాక బ్రతికియుండును. ఆయ్యది చీముగ మారునరికి మనుజుడు మృతినొందునని భావము.)

(ఇతైరంగున సురస్థలమందలి తొమ్మిదిమర్తములును, వానియందభిఘాతమున గలుగునుపద్రవములును వివరింపబడియె.)

—ॐ వీపునందలిమర్తములు పండ్రెండు. అందు కటికతరుణాస్థులు. १ॐ—

పార్శ్వయోః పృష్ఠవంశస్య శ్రోణీకర్ణా ప్రతిష్ఠితే.
వంశాశ్రితే స్థిచోరూర్ధ్వం కటికతరుణే స్థైర్యే,
తత్ర రక్తక్షయాత్పాణ్డుః సీసరూపో వినశ్యతి. ౧౩

వీపు నాశ్రయించియుండు మర్తములు పండ్రెండు, అందు వెన్నెముక కిరు ప్రక్కలనుండు పిరుదులకు వైభాగములయందలి కర్ణములవలెనుండు అస్థులు రెండును

కటికతరుణములను అస్థిమర్తములు. వానియందు అభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము క్షీణించుటంజేసి పాండురోగము సంభవించి రూపుచెడి మృతినొందును.

— ౧౦ కుకుందర మర్తములు. ౧౦ —

పృష్ఠవంశం హ్యుభయతో యా సస్థీ కటిపార్శ్వయోః,

జఘనస్య బహిర్భాగే మర్తణీ తౌ కుకున్దరా. ౧౧

చేష్టాహానిరధః కాయే స్పర్శాఽజ్ఞానం చ తదవ్యథాత్,

వెన్నెముక కిరుప్రక్కలయందును పిరుదులకు వైభాగమున సంధిస్థలము వెన్నెముక కిరుచెంతల వెలుపట రెండుగుంటలుండును. అవి కుకుందరములను మర్తములు.

పీనియం దభిఘాతము కలిగినయెడ అధశ్శరీరమున చాచుట ముడుచుట మున్నగు చేష్టలుడుగును. చేత తాకిన స్పర్శము లేనియగుండును.

— ౧౧ నితంబమర్తములు. ౧౧ —

పార్శ్వస్తరనిబద్ధా యా ఉపరి శ్రోణికర్ణయోః. ౨౦

ఆశయచ్ఛాదనౌ తౌ తు నితమ్బౌ తరుణాస్థిగౌ,

అధశ్శరీరే శ్రోణీః ౨౧ దౌర్బల్యం మరణం తతః. ౨౧

(పిరుదుల కాధారములై వెన్నెముక కిరుకెలంకుల సంబధములై చెవులబోలె యుండు అంథులు శ్రోణికర్ణములు) వానికి వైభాగమున పార్శ్వ మధ్యభాగమున ప్రతి బద్ధములై మూత్రాశయము మున్నగునాశయములగ్రమ్మి తరుణాస్థియందుండునవి రెండు నితంబములను మర్తములుండును. వానియం దభిఘాతముకలిగినచాడు క్రింది శరీరమున వాపు కలుగును. నానాట బలహీనంబును మరణంబును సంభవించును.

— ౧౨ పార్శ్వసంధియను మర్తములు. ౧౨ —

పార్శ్వస్తరనిబద్ధా చ మధ్యే జఘనపార్శ్వయోః,

తిర్యగూర్ధ్వం చ నిర్దిష్టే పార్శ్వసస్థీ తయోర్వ్యథాత్. ౨౨

రక్తపూరితకోష్ఠస్య శరీరాస్తరసమ్భవః,

ఇరుప్రక్కలయొక్క మధ్యప్రదేశమున జేరియుండు సంధులు పార్శ్వసంధులు. ఇవి రెండు మర్తములు. అయ్యవి ఒక్కప్రక్కనుండు పిరుదుకును ఒకపార్శ్వము నకును నడుమ నడ్డముగ వైకి వ్యాపించి యుండు సంధియొకటి. ఈరీతిగనె రెండవ ప్రక్కనుండు సంధి ఇంకొకటి. ఈరెండును జేరి పార్శ్వసంధిమర్తములని చెప్ప నగును. ఈమర్తములయం దభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తముచే కోష్ఠము నిండును. దానొకేసి మృతినొందును.

—॥ బృహతీ మర్తములు. ॥—

స్తనమూలార్జవే భాగే పృష్ఠవంశాశ్రయే సిరే. ॥ ౨౩

బృహత్యా తత్ర విధస్య మరణం రక్తసంక్షయాత్,

స్తనమూలముచుండి వెన్నెముకవరకు వ్యాపించినసిర లుభయపార్శ్వముల రెండుండును. ఆరెండును బృహతీమర్తములని చెప్పబడును. అందభిఘాతము కల్గిననాడు రక్తము క్షీణించినయెడ తప్పక మరణము సంభవించును. (రక్తక్షయముకానియెడ మరణము కలగబోదు.)

—॥ అంశఫలిత మర్తములు. ॥—

బాహుమూలాభిసంబధ్ధే పృష్ఠవంశస్య పార్శ్వయోః. ॥ ౨౪

అంశయోః ఫలకే బాహుస్పాప్తశోషే తయోర్వ్యధాత్.

వీచుకు వైభాగమున వెన్నెముకకిరుప్రక్కలయందును బాహుమూలముల కభిముఖముగనుండు అంశఫలకములు రెండును మర్తములు. ఈరెండుమర్తములయందు అభిఘాతము కలిగినయెడ బాహువులు చేష్టలదక్కి శుష్కించును.

—॥ అంశమర్తములు. ॥—

గ్రీవాముఖయతః స్నావీ గ్రీవాబాహుశిరోఽస్తరే. ॥ ౨౫

స్కన్ధాంసపీతసంబంధావంసౌ బాహుక్రియాహరౌ,

భుజశిరస్సులకును మెడకును నడుమ నుభయపార్శ్వములయందును అంశపీతములకును భుజశిరస్సులకు సంబద్ధములైన స్నాయువులు రెండును అంశమర్తములు. ఈయంశమర్తములయందు అభిఘాతముకలిగినయెడ బాహువులకుసంబంధించిన క్రియలన్నియు నిలిచిపోవును.

(ఈచెప్పబడిన పదునాలుగును వీచుకు సంబంధించిన మర్తములు)

కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పదియేడు మర్తములుండును.

అందు నీల మన్యామర్తములు. ॥—

కణ్ఠనాడీముఖయతః సిరా హనుసమాశ్రితాః. ॥ ౨౬

చతస్రః తాసు నీలే ద్వే మన్యే ద్వే మర్తణీ స్మృతే,

స్వరప్రణాశవైకృత్యం రసాఽఙ్గానం చ తద్వ్యధే. ॥ ౨౭

కంఠమునకు వైభాగమున ముప్పదియేడుమర్తము లుండును. అందు కంఠనాడికిరుప్రక్కల అంకిణల నాశ్రయించిన నాలుగుసిరలుండును. అందు నీలములనుసిరలు రెండును మన్యలను సిరలురెండును మర్తములు. ఈనాలుగుమర్తములయందు అభిఘాతము

కలిగినప్పుడు కంఠస్వరము నశించును. లేక మామూలుగనుండు స్వరముమారి వికృతముగ నుండును. మధురాదిరసములు నోటికి తెలియదు.

— ౨౭ మాతృకామర్తములు ఎనిమిది. ౨౭ —

కణ్ఠనాడీముఖయతో జిహ్వనాసాగతాస్సిరాః,

పుథక్చత్రస్రః తాస్సద్యో ఘ్నస్యసూక్ష్మా మాతృకాహ్వయాః.

కంఠనాడి కిరుప్రక్కల ప్రక్కకునాల్గేసినందున నాలుకకును నాసారంధ్రములకును జేరి యెనిమిదిసిరలు వ్యాపించియుండును. ఆయెనిమిది సిరలును మాతృకామర్తములని చెప్పబడును. వానియందు దళిమాతము కల్గినయెడ నాక్షణముననే తప్పక చంపును.

— ౨౮ కృకాటికా విధురమర్తములు. ౨౮ —

కృకాటికే శిరోగ్రీవాసస్థీ తత్ర చలం శిరః,

అధస్తాత్కర్ణయోర్నిమేవిధురే శ్రుతిహారిణీ.

౨౯

మెడకును శిరస్సుకును సంధిస్థానములయందు ప్రక్కల రెండుండును. అవి రెండును కృకాటికలను మర్తములు. అచ్చట నభిమాతము కల్గిననాడు తల వణకుచుండును.

చెవులరెండిటికిని దిగువ పల్లములై రెండుస్థలము లుండును. అవి విధురములను మర్తములు. అచ్చట నభిమాతముకల్గిననాడు చెవులు వినబడదు.

— ౩౦ ఫణిమర్తములు. ౩౦ —

ఫణాపుభయతో ఘ్రాణమార్గం శ్రోత్రపథానుగౌ,

అన్తర్గలస్థితౌ వేధాత్ గన్ధవిజ్ఞానహారిణౌ.

30

నాసామార్గమున కిరుప్రక్కల చెవులమార్గముల ననుసరించి పామువడగవంటి యా కారముకల రెండుమర్తము లుండును. ఆరెండును పామువడగవలెనుండుటం జేసియే ఫణిములని చెప్పబడును. వానియందు అభిమాతము కల్గిననాడు స్పృశేంద్రియమునకు గంధమును తెలిసికొను శక్తి బొత్తుగ చెడును.

— ౩౧ అపాంగ-ఆవర్తమర్తములు. ౩౧ —

నేత్రయోర్బాహ్యతోఽపాక్ష్ణా భ్రువోః పుచ్ఛాన్తయోరధః,

తథోపరి భ్రువోర్నిమ్నా వా వర్తావాన్ధ్యమేషు శు.

31

కనుబొమల రెండికొనలయొక్క క్రిందను కన్నుల చివరలయందు కన్నులకు వెలుపల అపాంగములను మర్తము లుండును. కనుబొమలచివరల వైభాగములయందు

వల్లములై యావర్తములను రెండుమర్తము లుండును. ఈనాల్గు మర్తములయందు
అభిసూతము కల్గిననాడు అంధత్వము సంభవించును.

శంఖమర్తములు. ౨౭

అనుకర్ణం లలాటా నై శఙ్ఖాసద్యోవినాశినౌ,

నుదుటి యంతములయందు కనుబొమలచివరలయందు చెవులకు సమీపవ
శంఖములను మర్తము లుండును. (ఇవియేకణతలు) వీనియందు లేశమైన నభిసూత
కల్గినచో నాక్షణముననే మృతిజెందును.

ఉత్తేష-స్థపనీమర్తములు. ౨౮

కేశాన్తే శఙ్ఖయోరూర్ధ్వం ఉత్తేషా స్థపనీ పునః.

3

భ్రువోర్తథ్యే త్రయోఽప్యత్ర శలేః జీవేదనుద్భృతే,
స్వయంవా పతితే పాకాత్ సద్యో నశ్యతి నోద్భృతే.

3

శంఖమర్తములకు వైభాగమున వెండ్రుకలు వ్యాపించియుండుస్థలముయొక
చివరను ఉత్తేషములను మర్తము లుండును. కనుబొమల రెంటికినడమ స్థపతియను మ
ముండును. ఈమూడుమర్తములయందును వీడైన కంటకాదిశల్యములు గ్రచ్చుకొ
యెడ వానిని వెలికిందీయకున్నంతవరకును బ్రతికియుండును. శల్యమును విడదీసినచ
వాత్రుకోపమునంజేసి తత్కాలముననే మృతినొందును. లేక కొంతకాలమునకు తన
తనే పుండై శల్యము తనంతనే యూడిపడునెడ ఒకనమయమున జీవించును.

శృంగాటకమర్తములు. ౨౯

జిహ్వాఽక్షీనాసికా శ్రోత్రఖచతుష్టయసంగమే,

తాలున్యాస్యాని చత్వారి ప్రోతసాంతేషు మర్తసు.

3

విధశ్శృంగాటకాభ్యేషు సద్యస్త్యజతి జీవితమ్,

నాలుక, కన్నులు, నాసికలు, చెవులు, ఈనాల్గిటిని తృప్తినొందించు ప్రోతస్సు
నాల్గు. ఈనాల్గు ప్రోతస్సులును తాలువులయందు దొకటితో నొకటిచేరును. అట్లు ఒ
డొంటకలయు నాల్గుస్థలములును శృంగాటకములను నాలుగుమర్తములు. ఈమర్తము
యందు అభిసూతముకలిగినచో నొకనిమిషమైన జీవింపదు.

సీమంత మర్తములు. ౩౦

కపాలే సప్తయః పశ్చ సీమంతాస్తిర్యగూర్ధ్వగాః.

32

భ్రమోన్తాదమనోనాశైః తేషువిధేషు నశ్యతి,

శిరస్సున ఐదు అస్థిసంధములు ఒండొంటిజేరియుండును. అవి యొకటితో
నొకటిచేరుసంధులు రేఖలబోలె నడ్డముగను పైకిని వ్యాపించియుండును. ఈయైదున

సీమంతములను మర్తములు. వీనియందు అభిఘాతము కల్గినయెడ భృమంబును ఉన్నాదంబునుకల్గి మనశ్శక్తి బొత్తుగ చెడి మృతినొందును.

—● అధిపతిమర్తము. ౨—

అస్తరోమస్తకస్యోర్ధ్వం సి రాసన్ధి సమాగమః. 3౬

రోమావర్తోఽధిపా నామ మర్త సద్యో హరత్యసూక్ష్మ,

శిరస్సుకులాపల వైభాగమున శరీరమునవ్యాపించు సీరలన్నిటియొక్క సంధులను చేరునట్టి స్థలముండును. అచ్చట వెండ్రుకల నుడియుండును. ఇయ్యది మర్తముల కన్నిటికి సాశ్రయముగ నుండుటంజేసి యధిపతిమర్త మనిచెప్పబడును. దీనియందభిఘాతము కల్గినయెడ నాక్షణముననే ప్రాణములహరించును. (ఇతైరంగున ముప్పది యేడు మర్తములు కంఠమునకు వైభాగమునందుకలవి వివరింపబడినవి.)

మరియు తలహృదయము మొదలుజేసి యధిపతిమర్తమువరకును శరీరమునందాపాదమస్తకపర్వంతము వ్యాపించు మర్తములు నూటయేడును వివరింపబడినవి.

—● మర్త సామాన్యలక్షణము. ౩—

విషమం స్పృష్టనం యత్ర వీడితే రుక్ష్మ మర్త తత్. 3౭

శరీరమునందేసలమున విషమముగ నదరునో అది మర్త స్థలము. విప్రదేశమున గట్టిగ నొత్తినయెడ విషమముగ నొప్పి తీవ్రముగలుగునో అయ్యదియు మర్త స్థలమని యెరుంగునది.

మర్తములు రెండువిధములు. అందొకటి విషమముగ నదరునది. ఈలక్షణము ప్రాయశముగ సిరాధమన్యాదులకు సంబంధించిన మర్తములయందుండును. రెండవది పిడనముచే తీవ్రముగ బాధగలుగునది. ఈలక్షణము తరుచుగ మాంసమునకును అస్థులకును సంబంధించిన మర్తములయందుండును. మరణమును కలిగించునదియు, మరణాంతకమైన బాధగలిగించునదియు మర్తమని మర్త సామాన్యలక్షణము.

—● మర్తములు మాంసాదిభేదములచే నారువిధములు ౪—

మాంసాస్థిస్నాయుధమసీసి రాసన్ధిసమాగమః,

స్యాన్యర్థేతి చ తేనాత్ర సుతరాం జీవితం స్థితమ్. 3౮

మాంసము, అస్థులు, స్నాయువులు, ధమనులు, సీరలు, సంధులు, అను నీయూరును ఆయాబాటికి సంబంధించినవానితో పరస్పరము కలగునమాగమస్థలములు మర్తములు. అట్టి మర్తములయందు జీవితము ప్రధానముగ సాధారముగ జేసికొని నిలిచియుండును.

మాంసమునకు పేశీలకును కలిగినవరస్పరసంబంధము మాంసమర్తములు, అస్థులు ఒండొంటజేరు స్థలములు అస్థిమర్తములు. స్నాయువు లొకటితోనొకటి కలయు స్థలములు స్నాయుమర్తములు. ధమనులొకటితో నొకటి చేరుస్థలములు ధమనీమర్తములు. సిరలొకటితో నొకటి చేరుస్థలములు సిరామర్తములు. సంధు లొండొంట కలయు స్థలములు సంధిమర్తములు. ఇత్తైరంగున మర్తములు మొత్తముమీద ఆరువిధములంగ నుండునని భావము.

❖ అన్నిమర్తముల కేకరూపత. ❖

బాహులేన్యత తు నిర్దేశః షోడైవం మర్తకల్పనా,

ప్రాణాయతనసామాన్యాత్ ఐక్యంవా మర్తణాం మతమ్. 3౯

పైజెప్పినవిధముగ నారువిధముల గల్పింపబడిన మర్తములు వాని అవాంతర భేదములచే సంఖ్యాతీతములగును. అందుముఖ్యముగ నూటయేడును పరిగణనముజేసి, పిదప వాని సంగ్రహముగ మాంసాదిభేదములచే నారువిధములుగ విభజింపబడినది. శరీరమునందెన్ని మర్తములున్నను, అవియెల్ల ప్రాణములకు ముఖ్యాధారములై యుండును. కావున ఈలక్షణమునుబట్టి మర్తములన్నియు నొక్కజాతియై యొక్కలక్షణముచే లక్షితములై యేకరూపముగ నుండును.

❖ మాంసజ మర్తములు పది. వాని వివరణము. ❖

మాంసజాని దశేన్ద్రాఖ్యతలహృత్స్వనరోహితాః,

రెండుకాళ్ల యందును రెండుచేతులయందును కలయింప వస్తే మర్తములు నాలుగును, తలహృదయములను మర్తములును, స్తనముల రెంటియందునుకల రెండు స్తనరోహితమర్తములును జేరి పది మర్తములు మాంసమునకు జేరినవి. (గుదమర్తమును మాంసమర్తములతోజేరి పదునొకండుగ ను శ్చ తాచార్యులు విభజించిరి.

❖ ఎనిమిది అస్థిమర్తములు, వానివివరణము. ❖

శక్ష్ణ కటిక తరుణే నితమ్భావంసయోః ఫలే.

౪౦

అస్థిమర్తములు

శంఖమర్తములు రెండును, కటికతరుణమర్తములు రెండును, నితంబమర్తములు రెండును, అంశులకమర్తములు రెండును జేరి యస్థులయందలి మర్తములు ఎనిమిది.

❖ ఇరువదిమూడు స్నాయుమర్తములు. వాని వివరణము. ❖

స్నావమర్తాణి త్రయోవింశతి రాణయః,

కూర్చకూర్చశిరోఽపాద్గతైః ప్రోత్తేపాంసవస్తయః.

౪౧

ఊరువులయందును బాహువులయందును ఒక్కొక్కటివంతుననుండు అణిమర్తములు నాల్గు. హస్తములయందును పాదములయందును నొక్కొక్కటివంతుననుండు కూర్పమర్తములు నాల్గు. హస్తపాదములయందుండు కూర్పశిరస్సులను మర్తములు నాలుగు అపాంగమర్తములు రెండు. హస్తపాదముల నాలిగిటియందుండు త్రిశ్రమర్తములు నాలుగు ఉత్తేషమర్తములు రెండు. అంసమర్తములు రెండు. వస్తిమర్త మొకటి. ఈయిరువదిమూడును స్నాయుమర్తములు.

—౧౭ ధమనీగతమర్తములు తొమ్మిది. వాని వివరణము. ౧౭—

గుదోఽపస్తమ్భవిధురశృంగాటాని నవాదిశేత్,
మర్తాణిధమనీస్థాని

గుదమర్త మొకటి. ఆపస్తాబ మర్తములు రెండు. విధురమర్తములు రెండు. శృంగాటకమర్తములు నాల్గు. ఈతొమ్మిదియు ధమనులకు సంబంధించిన మర్తములు.

—౧౮ సిరాశ్రయమర్తములు ముప్పదియేడు. వానివివరణము. ౧౮—

సప్తత్రింశత్సిరాశ్రయాః. ౪౨
బృహత్సౌ మాతృకాః సీలే మన్యే కక్షాధరౌఘణౌ,
విటపే హృదయం నాభిః పార్శ్వసంధీస్తనాధరే. ౪౩
అపాలాపౌ స్థనమ్యర్వ్యః చ తస్రోలోహితాని చ,

బృహతీమర్తములు రెండు. మాతృకామర్తములు ఎనిమిది. సీలములు రెండు. మన్యలు రెండు. కక్షాధరములు రెండు. ఘణమర్తములు రెండు. విటపమర్తములు రెండు. హృదయమర్త మొకటి. నాభియొకటి. పార్శ్వసంధి మర్తములు రెండు. అపాలాప మర్తములు రెండు. స్థనమర్త మొకటి. ఉర్వీమర్తములు నాలుగు లోహితాక్షమర్తములు నాలుగు, ఇవి యన్నియుజేరి ముప్పదియేడుమర్తములు సిరల నాశ్రయించినవి.

—౧౯ సంధిగతమర్తములు ఇరువది. వానివివరణము. ౧౯—

సంధౌ వింశతిఽరావర్తౌ మణిబన్ధౌ కుకుద్దరౌ. ౪౪
సీమన్తః కూర్పరా గుల్ఫౌ కృకాట్య జానునీ పతిః,

ఆవర్తమర్తములు రెండు. మణిబంధమర్తములు రెండు. కుకుందరమర్తములు రెండు. సీమంతమర్తములు ఏడు. కూర్పరవర్తములు రెండు. గుల్ఫమర్తములు రెండు. కృకాటికామర్తములు రెండు. జానుమర్తములు రెండు. అభిపతిమర్త మొకటి. ఈయిరువదిమర్తములును సంధుల (కీళ్ల) నాశ్రయించినవి.

ఇతైరంగున నూటయేడుమర్తములకును మాంసాద్యాశ్రయభేదముల ననుసరించి వేరువేరుగ పరిగణనముజేయబడినది. (సుశ్రుతమునందలి విభాగమునకును, ఈవిభాగమునకును భేదము కన్పట్టుచున్నది.)

—ॐ మాంసమర్తము. ॐ—

మాంసమర్త గుదోఽన్యేషాం స్నాన్వీ కక్షాధరౌ తథా. ౪౧

విటపౌ విధురాభ్యే చ శృక్లాటాని సిరాసు తు

అపస్తమ్బావపాక్షౌ చ ధమనీస్థం న తైస్సన్మితమ్. ౪౨

మాంసమర్త మిచ్చట ధమనీమర్తమున జెప్పబడినది. దీనిని కొందరాచార్యులు మాంసమర్తమని చెప్పిరి. మరియు కక్షధరమర్తముల రెంటిని, విటపమర్తముల రెంటిని, విధురమర్తముల రెంటిని ఈయారిటిని స్నాయుమర్తములని చెప్పిరి. శృంగాటకమర్తములు నాలుగును, అపస్తంబములు రెండును, అపాంగమర్తములు రెండును, ఈయెనిమిది మర్తములును సిరామర్తములయందు చెప్పబడినవి. మరియు వీరిమతమున ధమనీమర్తములు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడలేదు.

(పైకనబరిచిన భేదము సుశ్రుతసంహితయందు గానంబడుచున్నది. ఆభేదమునే వాగ్భటాచార్యులు చూపిరి.)

—ॐ మాంసమర్తవృధలక్షణము. ॐ—

విధేఽజస్రమసృక్ప్రావః మాంసథావనవ త్తనుః,

పాణ్డ్యత్వవిద్వియాఽజ్ఞానం మరణంచాశు మాంసజే. ౪౩

మాంసమర్తములయందు శస్త్రాదులపేధకలిగినపుడు మాంసమును కడిగిన సీళ్లవలె తేటనెత్తురు నిరంతరముగ కారుచుండును. శరీరము తెల్లవడును. చక్షురాదీంద్రియములు వానివాని విషయముల గ్రహింపనోపవు. ఒకసమయమున శీఘ్రముగ మరణమును సంభవించును.

—ॐ అస్థిమర్తవృధలక్షణము. ॐ—

మజ్జాన్యితోఽచ్చో విచ్ఛిన్నస్రావోరుక్పాఽస్థిమర్తజి,

అస్థిమర్తమునం దభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము మజ్జతోగూడి తేటగ నిరంతరముగ లేక అప్పుడప్పుడును స్రవించును. నొప్పి మిక్కిలి తీవ్రముగ కలుగును.

—ॐ స్నాయుమర్తవృధలక్షణము. ॐ—

ఆయామాక్షేపకస్తమ్భాః స్నావజేఽభ్యధికా రుజా. ౪౪

యానస్థానాఽసనాశక్తిః పైకల్యమథవాస్తకః,

స్నాయుమర్తములయందు దభిఘాతము కలిగినపుడు ఆయంగమున లాగునట్లు బాధకలుగును. ఆక్షేపకవాతము కలుగును. స్తంభించును. మిక్కిలి తీవ్రముగ నొప్పి కలుగును. నడచుటకును నిలచుటకును కూర్చొనుటకును శక్తిలేకయుండును. ఆయంగమున వికలత్వము కలుగును. ఒకవేళ మరణముకూడ సంభవించును.

—ॐ ధమనీమర్తవ్యధలక్షణము. ౧౯—

రక్తం స శబ్దఘోషోఽథ ధమనీఘో విచేతనః.

౪౯

ధమనీమర్తములయందభిఘాతము కలిగినయెడ రక్తము నురుగుతోగూడి శబ్దము చేయుచు వెడలును. శరీరముపై ప్రజ్ఞతప్పదు.

—ॐ సిరామర్తవ్యధలక్షణము. ౨౦—

సిరామర్తవ్యధే సాష్ఠ్యం బహుస్థం బహుస్థం ప్రవేత్,

తత్క్షయాత్ప్రేత్ భ్రమశ్వా సమోహహిత్వాభిరంతకః. ౫౦

సిరామర్తములయందభిఘాతముకలిగిన నాడు రక్తము మిక్కిలి చిక్కనై యధికముగ నిరంతరముగ ప్రవించును. అట్టిరక్తము ఊణించుటవలన దప్పియు భ్రమంబును, శ్వాసంబును, మోహంబును వెక్కిళ్లును కలిగి మృతిజెందును.

—ॐ సంధిమర్తవ్యధలక్షణము. ౨౧—

వస్తు శూక్తై రివాక్కిం యాథే చ కుణిఖంబతా.

బలచేష్టాక్షయశ్శ్చయః పర్వశోఫచ్చ సన్నిజే.

౫౧

సంధి మర్తములయందు దెబ్బతగిలినయెడ ఆచోట ముండ్లతో నిండియుండునట్లు బాధ కల్గును. అట్టిగాయముమానినను కంటియగును. లేక అవయవములు ముడుచుకొనును. బలంబును చేష్టలు నుడుగును. శరీరము శుష్కించును. కీళ్లయందు వాపు కలుగును.

—ॐ సద్యఃప్రాణహరమర్తములు పందొమ్మిది. ౨౨—

నాభిశఙ్ఖాఽధిపాఽపానహృచ్చృణ్ణాటకవస్తయః,

అష్టాచ మాతృకాః సద్యో నిఘ్నన్త్యే కాన్నవింశతిః.

౫౨

సప్తాహః పరమస్తేషాం కాలః కాలస్య కర్షణే,

నాభిమర్త మొకటి, శంఖమర్తములు రెండు, అధిపతిమర్త మొకటి, గుదమర్త మొకటి, వస్తిమర్త మొకటి, హృదయమర్త మొకటి, శృంగాటకమర్తములు నాలుగు, మాతృకామర్తములు ఎనిమిది ఈపందొమ్మిది. మర్తములు అభిఘాతముకలిగినతోడనే చంపును. కావున నివి సద్యఃప్రాణహరమర్తము లనబడును. ఈమర్తములయందభిఘాతము కలిగి

నపుడు మృత్యువు హింసించుటకు విడుదినములకాలము పరమావధియైయుండును. విడుదినములకుఁజూపల మృతియెందునని భావము.)

❧ కాలాంతరప్రాణహరమర్తములు ముప్పదిమూడు. ❧

త్రయస్త్రింశదపస్తమ్భతలహృత్పార్శ్వసంధయః.

౫౩

కటీతరుణసీమస్తస్తనమూలేన్ద్రవస్తయః,

క్షిప్రాపాలాపబృహతీనితమ్భస్తనరోహితాః.

౫౪

కాలాంతరప్రాణహరాః మానసాసార్థజీవితాః,

అపస్తంబమర్తములు రెండు, తలహృదయమర్తములునాలుగు, పార్శ్వసంధిమర్తములు రెండు, కటీకతరుణమర్తములు రెండు, సీమంతమర్తములు విను, స్తనమూలమర్తములు రెండు, ఇంద్రవస్తిమర్తములునాలుగు, క్షిప్రమర్తములునాలుగు, అపాలాపమర్తములు రెండు, బృహతీమర్తములు రెండు, నితంబమర్తములు రెండు, స్తనరోహితమర్తములు రెండు. ఈముప్పదిమూడుమర్తములును అభిఘాతముకలిగినపిదప కాలాంతరమున నొక మానమునకైనను ఒకటిన్నరమానమునకైన ప్రాణములహరించును. కావుననే ఇవి ముప్పదిమూడుమర్తములును కాలాంతరప్రాణహరములని చెప్పబడును.

❧ విశల్యప్రాణహరమర్తములు మూడు. ❧

ఉత్తేషాస్థనీ త్రిణి విశల్యఘ్నాని తత్ర హి.

౫౫

వాయుర్దాంసవసామజ్జమస్తులుక్లాని శోషయన్,

శల్యాపాయే వినిర్గచ్ఛన్ శ్వాసాత్కాసాచ్చ హస్త్యశూన్.

ఉత్తేషమర్తములు రెండు, స్థనీమర్తమొకటి. ఈ మూడుమర్తములయందు శల్యాదులు గ్రుచ్చుకొని యభిఘాతము కల్గినయెడ శల్యముల విడదీసినచో ప్రాణము పోవును. శల్యమును విడదీసినతోడనే వాతము దానివెంట బైటవెడలినప్పుడు శరీరము నందలి మాంసమును, వసను, మజ్జను, మస్తకులంగము (తలయందలి మెదడును, వీనినన్నిటిని శోషింపజేయుచు వెడలును. కావున శల్యమును విడదీసినంతట చంపును. విడదీయకున్నయెడ మృత్యువు కలుగును.

❧ వైకల్యకరమర్తములు నలువదివాల్సి. ❧

ఫణావపాక్షా విధురౌ నీలే మన్యే కృకాటికే,

అంసాంసఫలకావర్తవిటపోర్వీకుకున్దరాః,

౫౬

సజానులోహితాఖ్యాని కక్షౌధ్రక్ కూర్చకూర్చరాః,

వైకల్యమితి చత్వారి చత్వారింశచ్చ కుర్వతే.

౫౭

హర్త్తి తాన్యపి ప్రాణాన్ కదాచిదభిఘాతతః,

ఫణమర్త ములురెండు, అపాంగమర్త ములురెండు, విధురమర్త ములురెండు, సీల మర్త ములురెండు, మన్యమర్త ములురెండు, కృకాటికామర్త ములురెండు, అంసమర్త ములురెండు, అంసఫలకమర్త ములురెండు, ఆవర్తమర్త ములురెండు, విటపమర్త ములురెండు, ఉర్వీమర్త ములునాల్గు, కుకుందరమర్త ములురెండు, జానుమర్త ములురెండు, లోహితమర్త ములునాల్గు, ఆణిమర్త ములునాల్గు, కక్షాధరమర్త ములురెండు, కూర్మ మర్త ములునాల్గు కూర్పరమర్త ములురెండు, ఈనలువదినాల్గుమర్త ములును అభిఘాతము కల్గినపుడు ఆయాఅంగములకు వైకల్యమును కల్గించును. ఒకనయమును నభిఘాత ముచే నీమర్త ములు నలువదినాల్గును మరణమును కల్గించుటకూడ కలదు.

—౧౦ రుజాకరమర్త ములు ఎనిమిది. ౧౦—

అష్టా కూర్పశిరోగుల్ఫమణిబన్ధాః రుజాకరః.

౧౧

కూర్పశిరస్సులు రెండు పాదములయందును రెండు కాళ్లయందును జేరి నాల్గు. గుల్ఫమర్త ములురెండు, మణిబంధమర్త ములురెండు. ఈయెనిమిది మర్తంబులును మిక్కిలి బాధకల్గించును. పైజెప్పిన యెనిమిదిమర్త ములును అగ్నిసోమవాయువులగుణములు విశేషముగ గల్గియుండును. దానంజేసి అగ్నివాయుగుణములవలన తీవ్రమైన మంట పోటుమున్నగుబాధల గల్గించును. సౌమ్యగుణమా ప్రాణముల కవలంబకము. కావున ప్రాణములక పాయములేక కాపాడును అనిభావము.

—౧౧ మర్త ములకు వేరువేరుగ పరిమాణము. ౧౧—

తేషాం విటపకక్షాధృక్ ఉర్వ్యః కూర్పశిరాంసి చ,

ద్వాదశాజ్ఞులమూనాని ద్వ్యజ్ఞులే మణిబన్ధనే.

౧౦

గుల్ఫౌచ స్తనమూలే చ త్ర్యజ్ఞులౌ జానుకూర్పరౌ,

పై నిర్దేశింపబడిన నూటయేడుమర్త ములలో విటపమర్త ములురెండును, కక్షాధర మర్త ములురెండును, ఉర్వీమర్త ములు నాల్గును, కూర్ప శిరోమర్త ములునాల్గును ఇవి యన్నియు కలిసి పం ద్రెండు మర్త ములును, తన చేతియంగుళపరిమాణముచే నొక్కొక యంగుళము ప్రమాణము కల్గియుండును. మణిబంధన మర్త ములురెండును, గుల్ఫమర్త ములురెండును, స్తనమూలమర్త ములురెండును, ఈ యారుమర్త ములును ప్రత్యేకము రెండేసియంగుళముల పరిమితికల్గియుండును. జానుమర్త ములురెండును, కూర్పరమర్త ములురెండును ఒక్కొకటి మూడేసియంగుళములపరిమాణముకల్గియుండును.

అపానవ స్తిహృన్నాభినీలాస్సీమస్తమాతృకాః.

౧౧

కూర్పశృక్లాటచున్యాశ్చ త్రింశదేకేన పర్జితాః,

ఆత్మపాణితలోన్తానాః

గుదమర్త మొకటి, పస్తిమర్త మొకటి, హృదయమర్త మొకటి, నాభిమర్త మొకటి, నీలమర్త ములురెండు, సీమస్తమర్త ములు ఐదు, మాతృకామర్త ములు ఎనిమిది

కూర్పమర్తములునాల్గు, శృంగాటమర్తములునాల్గు, మన్వామర్తములుచెందు
ఈయిరువదితొమ్మిదిమర్తములును ఒక్కొక్కటి తనయరచేతిపరిమాణముపొడవుకల్గియుం
డును. (ఇతైరంగున నేబదియొకమర్తములకు వేరువేరుగ పరిమాణముచెప్పబడినది.)

శేషాణ్యధాన్యులం వదేత్.

౬౨

పశ్చాత్ శతే షట్ప మర్తాశ్చ తిలవ్రీహీసమాన్యపి.

ఇష్టాని మర్తాణ్యన్యేషాం

తక్కినయేబదియారుమర్తములును ఒక్కొక్కటి అర్థాంగులపరిమాణము కల్గి
యుండును. ఈ మర్తములు నువ్వుగింజంతపరిమాణమైనను పరిగింజంతపరిమాణమై
నను కల్గియుండునని గొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఈమతమును నిషేధించకయుం
డుటవలన 'అప్రతిషిద్ధమయమతం భవతి' అనున్యాయముచేత నీతంత్రకారునకును
అభిమతమని తోచెడిని.

మర్తాభిఘాతమున మరణము సంభవించుటకు కారణము. ౧౬

చతుర్థోక్తాస్మిరాస్తు యాః.

౬౩

తర్పయన్తి వపుః కృత్వాన్యం తా మర్తాణ్యశ్చితాస్తతః,

తత్త తాతే త్తతజాత్యర్థప్రవృత్తేః ధాతుసంక్షయే.

౬౪

వృద్ధశ్చలో రుజస్త్రీవ్రాః ప్రతనోతి సమీరయన్,

తేజస్తదుద్భృతం ధత్తే తృప్త్యాశోషమదభ్రమాన్.

౬౫

స్విన్నస్తస్త శ్లథతనుం హరత్యేనం తతోస్తకః,

సిరల ప్రత్యేకముగ విభజించిచెప్పనపుడు వాతవహ, పిత్తవహ, కఫవహ, రక్త
వహభేదములచే నాల్గువిధములుగ విభజింపబడినవి. అట్టియేడువందల సిరలును శరీర
మునందెల్ల వ్యాపించి శరీరమును కాపాడుచుండును. అవియన్నియు పైజెప్పినమర్తముల
నాశ్రయించియుండును. కావున నామర్తములయందు గాయము తగిలినను అభి
ఘాతము కల్గినను ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమైనరక్త మధికముగ ప్రవించును. రక్తము
వలన తక్కిన ధాతువులు వరుసగ వృద్ధి నొందును కావున రక్తము అధికముగ ప్రవించు
టండేసి తక్కినధాతువులను ఊజించును. ధాతుక్షయమువలన వాతము మిక్కిలి వృద్ధి
నొంది తేజోరూపమైనపిత్తమును ప్రేరణచేయుచు మిక్కిలి తీవ్రమైన మంట పోటు
మున్నగు బాసల గల్గించును. వాతముచే వృద్ధి నొందింపబడినపిత్తము ఉత్కటమై
తీవ్రమైన దప్పిని, శోషమును, మదమును, భ్రమమును కల్గించును. విదవ మనుజుండు
శరీరముపై చెమటపట్టి నడలి సంధిబంధములన్నియు శిథిలములై మృతినొందును.

మర్తాభిఘాతమునకు చికిత్స. ౧౭

వర్ధయేత్సద్ధితో గాత్రం మర్తాభిఘాతే ద్రుతమ్.

౬౬

చేదనాత్పద్ధి కేశస్య సజ్కుచన్తి సిరా హ్యతః,

జీవితం ప్రాణినాం తత్ర రక్తే తిష్ఠతి తిష్ఠతి. ౬౭

మర్తస్థానమునం దభిఘాతము కల్గినపుడు ఆక్షణముననే సంధిస్థానమున శరీరమును కొంచెము ఛేదించవలెను. అట్లు ఛేదించుటచేత సిరలు ద్వారముల మూసికొనును. దానంజేసి ప్రాణమున కాధారమైనరక్తము స్రవించకయుండును. ఆరక్తము స్రవించక నిలబడినచో జీవితమునకు హానికలుగదు.

— మర్తములయందు ఔరాదులనిషేధము. —

సువిక్షతోఽప్యతో జీవేత్ అమర్తః ణి న మర్తః,

ప్రాణఘాతినీ జీవేత్తు కశ్చిద్వైద్యగుణేనచేత్. ౬౮

అసమగ్రాభిఘాతాచ్చ సోఽపి వై కల్యమశ్నుతే,

తస్మాత్ ఔరవిషాఽగ్న్యదీన్ యత్నాన్మర్తసు వర్జయేత్. ౬౯

మర్తముకానిస్థలమున పూర్తిగా గాయము తగిలినను జీవించును. ప్రాణహారమర్తమునందు అభిఘాతము ఎంతమాత్రము కల్గినను జీవించజాలదు. ఒకవేళ పూర్తిగా నభిఘాతము కలుగక స్వల్పముగ కల్గినను వైద్యాధిగుణసంపత్తిచే నొకవేళ జీవించినను ఆయంగములకు వై కల్యముకలుగును. కావున మర్తస్థలములయందు ఔరములచేతను విషముచేతను నిప్పు శస్త్రములు మున్నగువానిచేతను అభిఘాతము కల్గినయక యత్నముతో కాపాడవలెను.

— మర్తాభిఘాతప్రాబల్యము. —

మర్తాభిఘాతస్త్వలోఽపి ప్రాయశో బాధయే త్తరామ్,

రోగాదుర్తాశ్చితాస్తద్యత్ ప్రకృంతా యత్నతోఽపి చ. ౭౦

మర్తస్థలములయందభిఘాతము మిక్కిలి స్వల్పముగ కల్గినను మిక్కిలి తీవ్రముగ బాధకలుగును. మరియు మర్తస్థానముల నాశ్రయించి సంభవించినరోగములును మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్సజేసినను తీవ్రముగ బాధించసాగును. (కావున శ్రద్ధతో చికిత్స జేయవలెననుట.)

ఈవిషయమునే సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు వివరించిరి.—

“మర్తాణ్యధిష్ఠాయీ వికారాః మూర్ఛన్తి కాయే వివిధా నరాణామ్, ప్రాయేణ తే కృచ్ఛ్రతమా భవన్తి సరస్య యత్నైరపి సాధ్యమానాః” మర్తముల నాధారముగ జేసికొని వృద్ధినిందురోగములు మిక్కిలిపూనికతో చికిత్స జేసినను అవి మిక్కిలి కష్టసాధ్యము లగుననిభావము.

ఇతి అష్టాంగహృదయశారీరే చతుర్థోఽధ్యాయః.

ప ఇచ్చ మా ధ్యా య ము.

అవ: మరణమునొందించునది మర్తమని వైయధ్యాయమునచెప్పబడిన వ్యుత్ప
ప్రకారము అభిసూతము కల్గినప్పుడు మరణమునొందించునది మర్తము. అట్టిమరణమున
కారణములైన మర్తముల విభాగము వైయధ్యాయమున జెప్ప బడినది. ఆయ్య
వికృతిచె ముందు సూచింపబడును. కావున అట్టి మరణసూచకములగు వికృతు లీయధ
యమున వివరింపబడును.

సూ. అథాతో వికృతివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యమః.

ప్రకృతియన స్వభావము. దానికి వ్యతిరేకమైనది వికృతి. (స్వభావమునకు విఠ
ధముగ మారియుండుట) అట్టి వికృతియొక్క విశేషజ్ఞానముకలశారీరాధ్యాయమున
వివరించెదననిభావము.

— ౧౦ రిష్టలక్షణము. ౧ —

పుష్పం ఫలస్య ధూమోఽగ్నేః వర్షస్య జలదోదయః,

యథా భాభష్యతో లిజ్గం రిప్తం మృతోఽస్తథా ధ్రువమ్. ౧

లోకమున చెట్టున పుష్పము కల్గినప్పుడు ఫలము కల్గునున్నదని తెలియును.
కావున కాలాంతరమున గల్గబోవుఫలముచు పుష్పము సూచించును. అరణిని మథించు
నపుడు పొగ వెడలును. అయ్యది అందు కలుగబోవు అగ్నిని సూచించును. మేఘోదయ
మైనపుడు వర్షించునని మనమూహింపగలము. కావున రాబోవువర్షమును మేఘోదయ
ము సూచించును. అవిధముగనే రిష్టలక్షణము రాబోవుమరణమును సూచించును. రిష్ట
మన అశుభలక్షణము. అయ్యది నియతముగ మరణమును సూచించునని భావము.

ఇచ్చట “ధ్రువమ్” అని చెప్పుటచేత నిశ్చయరిష్టలక్షణము కల్గినచో నది రాగల
మరణమును సూచించునుగాని రిష్టలక్షణమునుబోలె నున్నపుడు మరణము సంభవింప
నేరదని భావము.

అరిప్తం నాస్తీమరణం దృష్టరిప్తం చ జీవితమ్,

అరిష్టే రిప్తవిజ్ఞానం న చ రిష్టేఽప్యనైపుణాత్.

రిష్ట (అశుభ) లక్షణములు లేక మరణము సంభవించుట లేదు. రిష్టలక్షణములు కనుబడినపుడు జీవించుటయు లేదు. రిష్టలక్షణములు కానప్పుడు రిష్టలక్షణములని పొరబడుటయు, రిష్టలక్షణములయందు రిష్టలక్షణములు కావని భ్రమించుటయు మనుజుని బుద్ధిహిన్యమున కల్గును. (కావున రిష్టలక్షణములు లేనపుడు రిష్టమని భ్రమసినంతమాత్రమున మరణము సంభవించదు. రిష్టలక్షణములు స్తవ్యముగ కల్గినపుడు భ్రమసి రిష్టలక్షణము కాదనుకొనినను మరణము తప్పదు. కావున రిష్టలక్షణము లేక మరణము సంభవించదు. రిష్టలక్షణము కల్గిననాడ మరణము తప్పదు.)

ఈవిషయము నే ను శ్రుతు లిట్లు చెప్పిరి: — “ధ్రువంహి రిష్టే మరణం బ్రాప్తాణైశ్చ త్కిలాఽనులైః, రసాయనతపోదానతత్పరై ర్వా నివార్యతే” రిష్టలక్షణము కానవచ్చిననాడు మరణము సంభవించుట నిశ్చయము. అట్టియెడ నదాచారసంపన్నులగు బ్రాహ్మణులు తపోదానాదివిధులజేసినను, రసాయనౌషధముల నేమించినను నివర్తించును.)

— రిష్టము రెండువిధములు. ౧ —

కేచిత్తు తత్ ద్విధేత్యాహుః స్థాయస్థాయీవిభేదతః,

రిష్టము (మరణమును సూచించులక్షణము) స్థాయీ యనియు, అస్థాయీయనియు రెండుతేరంగులు.

— స్థాయీ, అస్థాయీ రిష్టలక్షణములు. ౨ —

దోషాణామపి బాహుల్యాత్ రిష్టాభాసస్సముద్భవేత్. 3

స దోషాణాం శమే శామ్యేత్ స్థాయ్యవశ్యంత మృత్యవే,

కొన్నిసమయములయందు వాతాదిదోషములప్రాబల్యముచే రిష్టలక్షణములు కానబడును. అయ్యది దోషములు శమించినతోడనే కాలినినొందును. ఇది నిల్కడలేకుండునది కావున అస్థాయీయనబడును. దీనియందు మరణము సంభవించదు. దోషసంబంధమునగాక సంభవించు రిష్టలక్షణము స్థాయీ. ఇయ్యది అవశ్యము మరణమును కల్గించును.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది. “అరిష్టం బాస్తి మరణమ్” అనువాక్యముచేత రిష్టలక్షణము కాన్పించక మరణము సంభవించదని చెప్పబడినది. ఆకస్తికముగ అగ్నిజలముమున్నగు కారణములచే నకాలమున సంభవించు మరణమున కాలవ్యవధి లేకుండుటంజేసి రిష్టమున కవకాశములేదు. కావున రిష్టలక్షణము లేక మరణము సంభవించదనుట యెట్లు సంగతము? — పైజెప్పిననియమము కాలమరణమునకేగాని యకాల

మరణమునకు లేదు. కావుననే “సర్వే తే కాలచోదితాః” “వశగా స్సమవర్తినః” ఇవి మున్నగువచనములు కాలమరణమునకే యన్వయించును.

— ౧౦ రిప్తసామాన్యలక్షణము. —

రూపేన్ద్రియస్వరచ్ఛాయాప్రతిచ్ఛాయాక్రియాదిషు. ౪

అన్యేష్వపి చ భావేషు ప్రాకృతేష్వనిమి త్తతః,

వికృతిర్యా సమానేన రిప్తం తదితి లక్షయేత్. ౫

దేహప్రకృతికి సంబంధించి నీలవీతశ్యామాదివర్ణంబులును చక్షురింద్రియముచే గ్రహింపదగినవస్తువులయొక్క విన్యాసభేదంబును రూపమనబడును. చక్షుశోక్తాదులు ఇంద్రియములు. కంఠస్థనివీశేషము స్వరము. దేహకాంతివిశేషము ఛాయ. తనశరీరాకారమయొక్కనీడ ప్రతిఛాయ. దేహమునకును వాక్కుకును మనస్సుకును సంబంధించినవ్యాపారములు క్రియ. వైశేష్యబడిన రూపములయందును, ఇంద్రియములయందును కంఠస్థరమునందును, ఛాయయందును, ప్రతిఛాయయందును, క్రియలయందును, ఇవిగాక యితరములగు స్వాభావిక విషయములయందును కారణములేకయే కల్పనట్టికారము (మామూలుగ నుండువద్ధతికన్న వ్యతిరేకముగ మార్పు) రిప్తమని గుర్తించునది. ఇది సంగ్రహముగ రిప్తలక్షణము.

— ౧౧ రూపమునకు సంబంధించినరిప్తము. —

కేశరోమ నిరభ్యంగం యస్యాభ్యక్తిమి వేక్ష్యతే,

తలవెండ్రుకలను శరీరమునందలిరోమములును నూనె మొదలగువానిని పూయకున్నను నూనెపూసినవిధముగ నిగనిగలాడుచు జిడ్డుకల్గినట్లు కనబడిన అట్టిమనుజుడు కాలచోదితుడని యెరుంగునది. (మృతినొందుననుట) ఇది రూపముయొక్కవికృతి.

— ౧౨ ఇంద్రియములకు సంబంధించినరిప్తము. —

యస్యాత్యర్థం చలే నేత్రే స్తభాన్దర్శతనిర్గతే. ౬

జిహ్వే విస్తుతసంక్షిప్తే సంక్షిప్తవినతభ్రుణీ,

ఉద్భ్రాన్తదర్శనే హీనదర్శనే నకులోపమే. ౭

కపోతాభే అలాతాభే స్రుతే లులితపక్షిణీ,

నాసీకాఽత్యర్థవివృతా సంవృతా పిటికాచితా. ౮

ఉచ్ఛానా స్ఫుటితా మ్లానా

చక్షురింద్రియమున కధిష్ఠాన మైననేత్రములు కారణములేకయే మిక్కిలి చంచలములై యున్నను కదలక స్తంభించియున్నను, తానికి లాగిశానిపోయి యున్నను, లేక

వెలుపలికివచ్చియున్నను, వక్రములుగ నున్నను, మామూలుకన్న వికాలములుగ నున్నను, లేక సంకుచితములుగ నున్నను, కనుబొమలు సంకుచితములై కండ్లపైకి వ్రాలి నట్లు వంగియున్నను, భయభ్రాన్తునివలె బెదరిచూచునట్లున్నను, చూపు అగుపడకు న్నును, ముంగిసకన్నులబోలియున్నను, పాపురములకన్నుల బోలియున్నను, కొరివి కట్టెలో నివ్వవలె నున్నను, నీళ్లుగారుచున్నను, కనురెప్పలు సడలియున్నను, ముక్కు రంధ్రములు మిక్కిలి వికాలములైనను, లేక మూసికొనియున్నను, బొబ్బలచే నావరింప బడియున్నను, పైకన్నతముగ వాచియున్నను, పగిలినను, వాడియున్నను, మనుజుడు మృతిజెందును. (ఇవియన్నియు సింద్రి నూధిష్ఠానములైనకన్నులకును నాసికకును సంబంధించిన రిష్టలక్షణములు.)

❧ ఓషాదుల వికృతి. ❧

యస్యాష్టో యాత్యధోఽధరః,

ఊర్ధ్వం ద్వితీయః స్యాత్తాంవా షడ్విజమ్బూనిభావుభౌ. ౯

దస్తాస్పశర్కరాః శ్యావాః తామ్రాః పుష్పితః కింకితాః,

సహస్రై వ పతేయుర్వా జిహ్వ జిహ్వో విసర్పితే. ౧౦

శ్వేతా శుష్కా గురుశ్శ్యావా లిప్తా సుప్తా సకంటకా,

క్రిందిపెదవి క్రిందికి ప్రేలినను, పైపెదవి మీదికి లాగియున్నను, రెండుపెదవులును పండిననేరేడుపండువలె నల్లనైయున్నను, దస్తము శర్కరలతో కూడియున్నను, లేక శ్యాగువర్ణంబైనను, తాంబ్రవర్ణంబైన కలియున్నను, పూచియున్నను, బురుదపూసినధవిముగ నున్నను, కారణములేకయేరాలినను, నాలుకవక్రమై మార్గము తప్పిపోవుచున్నను, తెల్లనైనను, చెఱులేకయెండినను, భారముగనున్నను, శ్యామవర్ణంబైనను, జిగురుకల్గియున్నను, రుచిచెలియక మొద్దువలెనున్నను, ముండ్లవలె కరకుబారియున్నను, ఆమనుజులు కాలచోదితులని యెఱుంగునది.

❧ శిరస్సు, కంఠము మున్నగువానివికృతి. ❧

శిరశ్శిరోధగా వోధుం స్పృశ్యం వా భారనూత్తనః. ౧౧

హనువా పిణ్డనూస్పృశ్యం శక్నువన్తినయస్యచ,

యస్యాఽనిమిత్తమక్లాని గురూణ్యతీలఘూనివా. ౧౨

విషదోషాద్విినా యస్య భేభ్యో రక్తం ప్రవర్తతే,

ఉత్పిక్తం మేహసం యస్య వృషణావతి నిస్సృతే. ౧౩

అతోఽన్యథా వా యస్య స్యాత్ సర్వే తే కాలచోదితాః,

మెడ తలకు ధరింపజాలకున్నను, వీపు తన భారమును నిహింపజాలకున్నను, నోటి నుంచుండిన కబలమును నోటనుంచుకొనుటకు తాలువులను శక్తిలేకున్నను, కారణము లేకయే అవయవములన్నియు భారముగనైనను లేలికగనైన నున్నను, విషదోషములేక నిష్కారముగ శరీరమునందలిరంధ్రములనుండి సెత్తురుగారుచున్నను, మేహనము ఉన్నదికెంది వృషణములు మిక్కిలిజారినను లేక వృషణములు ప్రైకిచాగి మేహనము అవనతికెందినను, ఈలక్షణములుకల్గినమానవు లందరును కాలునిచే ప్రేరితులని యెఱుంగుచి. (యమునికిస్వాధీనులగుదురని భావము).

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—రిష్టలక్షణములు గానవచ్చినప్పుడు కాల నియమము చెప్పనిచోట ఒకసంవత్సరమునకు లోపల దానిఫలము జూపునని యెఱుంగు నది. కాలనియమమును చెప్పినచోట నానియమ ప్రకారము ఫలించును.

— ఆరుమాసములలో మృతినొందించురిష్టలక్షణములు. ౧౯

యస్యాఽపూర్వాః సిరా లేఖాః బాలేన్ద్వాక్రతయోఽపివా. ౧౪

లలాటే వస్త్రిశీర్షేవా షణ్ణాసాన్న సజీవతి,

వద్దీనీచక్రవర్త్యయం శరీరే యస్య దేహినః.

౧౫

ప్లవతే ప్లవమానస్య షణ్ణాసం తస్య జీవితమ్,

రోగాదులచే బీడితుడుకాని యేమనుజునకు నుడుటియందైనను వస్త్రి శరీరస్పృశం కైనను ఆపూర్వములగ క్రొత్తలైననరములరేఖలు బొడమనో ఆనునుజుడు ఆరుమాసములలో మృతికెందును. మరియు వైశిష్ట్యనస్థలములయందు క్రొత్తబాలచంద్రునివలె వక్రములైనరేఖలుకల్గినను ఆరుమాసములలో మృతినొందును. మరియు నేమనుజుడు నీళ్లలో స్నానముచేసినప్పుడు శరీరముపైని తామరాకుపైనుండు నీళ్లవలె నిల్కడ లేక నీళ్లు చంచలమై యుండునో అట్టిమనుజుడు ఆరుమాసములకు పిమ్మట జీవింపడు.

— సిరలు రోమకూపములు వీనివికృతి. ౧౬

హరితాభాస్మిగాః యస్య రోమకూపాశ్చ సంవృతాః,

౧౬

సోఽప్లూభిలాషీ పురుషః పితృస్తరణ మగ్నో తే,

ఏమనుజునకు శరీరమునందలిసిరలు ఆకువచ్చనిరంగుకల్గి, రోమరంధ్రములు మూసికొనియుండునో అట్టిమనుజుడు పులుపునందు మిక్కిలి యభిలాషకలవాడై పితృ ప్రకోపముచేత మరణమునొందును.

— శరీరస్పృశ సంబంధించినవికృతి. ౧౭

యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణం మార్ధ్విముఖేఽపివా. ౧౭

సన్నేహం మూర్ధ్ని ధూమోవా మాసాంతం తస్య జీవితమ్,
 ఏమనుజునకు శిరస్సునంచైనను ముఖముపై నైనను నూనెతోగూడిన పిడక
 పొడిపంటిచూర్ణము కారణములేకయే పుట్టునో, ఎవ్వనిశిరంబుపైని పొగ వెడలున
 ట్టుండునో అట్టి మనుజుడు ఒకమానమునకుపై జీవించనోపడు.

— శ్రీ ఘోరూపములైన వికృతి. —

మూర్ధ్ని భ్రువోర్వాకుర్వన్తి సీమంతావర్తకాః నవాః ౧౮
 మృత్యుం స్వప్నస్య పత్రాత్తాత్ త్రిరాత్రాదాతురస్యతు,
 ఏమనుజుని శిరస్సునంచైనను కనుబొమలయంచైనను నూతనముగ నుడివంటి
 రేఖలు కల్గినో అట్టిమనుజుడు రోగములేక నున్నదై యున్నచో నారురాత్రులకు
 మరణమునొందునని నూచించును. అటుగాక రోగపీడితుడైయున్నప్పుడు వైద్యునిచోట్ల
 నుడి కొత్తగకల్గినయెడ మాదురాత్రులలో మృతినొందును.

— శ్రీ కొన్నియరిష్టములు. —

జిహ్వ శ్యావా ముఖం పూతి సవ్యమక్షి నిమజ్జతి. ౧౯
 ఖగావా మూర్ధ్ని లీయన్తే యస్య తం పరివర్జయేత్,
 ఎవనికి నాలుకనల్ల కైయుండునో, ఎవనికి నోట దుర్గంధము కల్గినో, ఎవనికి
 ఎడమకన్ను లొనికి లొగిగొనియుండునో, ఎవనితలపైని పక్షులుతాకునో, అట్టిమనుజుడు
 మృతినొందును.

— శ్రీ ఉరోవికృతి. —

యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్కత్యురో భృశం. ౨౦
 ఆద్యేషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్థమాసం న జీవతి,
 ఏమనుజుడు స్నానముచేసి చందనాదుల బూసికొనినప్పుడు తక్కినఅవయవము
 లన్నియు మిక్కిలి తడిసియున్నప్పుడు రొమ్ముమాత్రము మిక్కిలి యెండునో అట్టి
 మనుజుడు అర్థమాస (పదునైదు దినముల) కాలమునకుపైన జీవించడు.

— శ్రీ వర్ణభేదాదుల వికృతి. —

అకస్మాద్యగపద్మాత్రే వర్ణో స్రాకృతవైకృతా. ౨౧
 తథైవోపచయగ్గానిరొక్ష్యన్నే హది మృత్యవే,
 యస్య స్ఫుటేయరజ్యుల్యో నాకృష్టా న స జీవతి. ౨౨
 క్షుప కాసాదిషు తథా యస్యాపూర్వో ధన్వినిర్భవేత్,
 హస్తోద్విరోఽతివోచ్ఛ్వాసః పూతిస్సురభిరేవ వా. ౨౩

అప్లుతానాప్లుతే కాయే యస్య గన్తోఽతిమానుషః,
మలవస్త్రప్రణాదౌ వా వర్షాంతం తస్య జీవితమ్.

ప్రకృతినబంధములగు గౌరాదివర్ణములును వికృతినబంధములగు వర్ణములును ఎవనిశరీరమున కారణములేకయే మిశ్రములైయుండునో, శరీరబలాతిరేకమును బడలికయు, కాక్ష్యస్నేహములును, ఇవి మున్నగు పరస్పరగుణములు కారణములేకయే సమకాలముననుండునో, అట్టిమనుజులు మృతినొందె ఎవనికి వేల్చుపట్టిలాగినపుడు గణుపులయందుజారక నిట్రబొడిచియుండునో జీవింపడు. ఎవనికి తుమ్ము దగ్గు మున్నగునవి వెడలునపుడు మామూలుప్రకారము ధ్వని మిక్కిలితీవ్రముగ గల్గునో అట్టిమనుజుడు బ్రతుకడు. ఎవనికి శ్వాసము వెనప్పుడు మిక్కిలి హ్రస్వముగనైనను మిక్కిలి తీవ్రముగనైనను వెడలునో లేక ఉచసము దుర్గంధమైనను సుగంధమైనను కల్గివెడలునో ఆమానవుడు బ్రతుకడు. శరీరస్నానముజేసినప్పుడును, స్నానము చేయకున్నప్పుడును మానుషసంబంధముకాని పరిమళము కల్గియున్నను, లేక మనుజులకోరువరాని దుర్గంధము కల్గియున్నను, ఒకవకాలమునకుపై జీవింపడు. మరియు మలమునందైనను కట్టుబట్టలయందైనను వ్రణమున్నగువానియందైనను అమితపరిమళమైనను అధికదుర్గంధమైనను కల్గిన అట్టిమనుజు ఒకవత్సరకాలమునకుపైని జీవింపనోపడు.

—ॐ యూకామక్షీకాదిరూపమైన వికృతి. —

భజస్తేఽత్యజసౌరస్యాద్యం యూకామక్షీకాదయః,

త్యజన్తి వాతివైరస్యాత్ సోఽపి వర్షం న జీవతి.

సతతోష్ణసు గాత్రేషు శైత్యం యస్యోపలక్ష్యతే,

శీతేషు భృశమాప్యం వా స్వేదస్తమ్భోఽప్యహేతుకః.

ఎవనిశరీరమున మిక్కిలి రుచికల్గియుండుటంజేసి పేలును చీమలును మున్నగునవి (అట్టి రుచియందానగొని) విశేషముగ చేరునో, లేక రుచి బొత్తుగ లేకుండుటంజేసి చేరకుండునో అట్టిమనుజుడు ఒకసంవత్సరకాలమునకుపైని జీవింపడు. మరియు శరీరము ఎల్లప్పుడును మిక్కిలి వేడికల్గియున్నపుడు చల్లగనుండునట్లు కనబడినను, ఎల్లపుడును మిక్కిలి చల్లగనున్నపుడు మిక్కిలి వేడిగనున్నట్లుకనబడినను, కారణములేకయే శరీరముపై మిక్కిలి చెమటబట్టుచున్నను, లేక చెమటవెడలక స్తంభించియున్నను, అట్టిమనుజుడు వత్సరకాలమునకుపైని జీవింపడు.

—ॐ స్ఫుర్పాదివికృతి. ॐ—

యో జాతశీతపిటికః శీతాజ్ఞోవా విదహ్యతే,
ఉష్ణద్వేషీ చ శీతార్తః స ప్రేతాధిపగోచరః. ౨౭
ఉరస్యాష్టా భవేద్యస్య జఠరే చాతిశీతతా,
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ యథాప్రేతస్తదైవసః ౨౮
మూత్రం పురీషం నిష్ఠూతం శుక్రం చాపు నిమజ్జతి,
నిష్ఠూతం బహువర్ణం వా యస్య మాసాత్స నశ్యతి. ౨౯

కఫప్రకోపముచే శీతలములగుపిటికలు కల్గినమనుజుడును లేక శరీరమంతయు చల్లగనుండుమనుజుడైనను మంటతోగూడియున్నను, మిక్కిలి చలిచే బాధపడువాడు వేడిని ద్వేషించినను, అట్టిమనుజుడు యమునిబారిలో పడినవాడని యెరుంగునది. రొమ్మపైని మిక్కిలివేడియు కడుపుపైని మిక్కిలిచల్లదనంబును కల్గినవాడును, మలము కారణము లేకయే ఉండలుగవెడలువాడును, మిక్కిలి తీవ్రమైనదప్పికలవాడును చచ్చినవానితో సమానుడగును. (శీఘ్రముగ మృతుడగుననుట.) ఎవ్వనిమూత్రమైనను పురీషమైనను ఉమియునపుడు నోటనుండివెడలుకఫాదులైనను శుక్రమైనను నీట నుంచినచో మునిగి పైకి లేలకుండునో ఆమనుజుడు ఒకనెలకులోపల మృతినొందును. మరియు ఉమిసినప్పుడు వెడలుకఫాదులు అనేకవర్ణములు కల్గియున్నను మనుజుడు ఒకమాసమునకులోపల మృతినొందును.

—ॐ చక్షురింద్రియ వికృతిరూపమైనయరిష్టము. ॐ—

ఘనీభూత మివాకాశం ఆకాశమివ యో ఘనమ్,
అమూర్తమివ మూర్తంచ మూర్తం చామూర్తవత్ స్థితమ్. ౩౦
లేజస్య తేజ స్తద్వచ్చ శుక్లం కృష్ణమసచ్చ సత్,
అనేత్రరోగశ్చన్ద్రించ బహురూపమలాంఘనమ్. ౩౧
జాగ్రద్రక్షౌంసి గన్ధర్వాః ప్రేతానన్యాంశ్చ తద్విధాః,
రూపం వ్యాకృతి తద్వచ్చ యః పశ్యతి స నశ్యతి ౩౨

ఆకాశమును (బయలును) ఘనీభవించినదానివలెను, ఘనపదార్థములను ఆకాశముగను, చూచినను, ఆకారములేక కేవలము స్వర్ణమాత్ర గోచరమగుగాలి మున్నగు వాని ఆకారముతోకూడినదానిగ జూచినను, ఆకారముకల్గి చక్షుర్గోచరమగు అగ్ని మున్నగుమూర్తిమత్పదార్థము ఆకారములేనిదానివలె నగపడినను, లేజోవిశిష్టమైన అగ్ని మున్నగుభాస్వరపదార్థములు లేజోహీనములుగ నగపడినను, తెల్లనిపదార్థము

నల్లగనగపడినను, సత్పదార్థమును అసత్పదార్థముగ జూచినను, నేత్రరోగము మనుజుడు చంద్రుని అనేకరూపములుగనైనను, కళంకరహితముగనైనను జూచి ఆమనుజుడు మృతినొందును. మరియు నిదురమేల్కొంచియుండుకాలమున ర సులనైనను, గంధర్వులనైనను ప్రేతములనైనను వానితోసమానములగు నితరరూపములైనను, చూచుటకు మిక్కిలి వికృతములగు నితరరూపములనైనను ఏమనుజుడు క జూచునో వాడు త్వరితముగ మృతినొందును.

సప్తర్షీణాం సమీపస్థం యో న పశ్యత్యర్థస్థితీమ్,
ధ్రువమూకాశగచ్ఛాం వా స న పశ్యతి తాం సమామ్. 3

ఏమానవుడు సప్తర్షిమండలమునకు సమీపముననుండు ఆరుంధతిని కంటజూకుండునో, ఆరీతిగ నే ధ్రువుని ఆకాశగంగను జూడకుండునో ఆమనుజుడు మ నంవత్సరమును జూడలేడు. (ఆరుంధతియు ధ్రువుడును ఆకాశగంగయు కంటికగపడి యెడ మానవుడు సంవత్సరకాలమునకు లోపలనే మృతినొందుననిభావము).

❧ శ్రోత్రేన్ద్రియ వ్యత్యయమున గల్గిరిష్టములు. ❧

మేఘుతోయాఘనిర్ఘోషవీణాపణవవేణుజాణ,
శ్రుణోత్యన్యాంశ్చ యశ్శబ్దాన్ అసతో న సతోఽపివా. 31
నిష్పిడ్య కర్ణౌ శ్రుణుయాత్ న యో ధుకధుకస్వనమ్,

మేఘగర్జనము, ప్రవాహఘోషము, వీణానాదము, తమ్మెటలధ్వని, వేణునా ము, ఇవి వాస్తవ్యముగ లేకున్నను అట్టిధ్వనులు చెవులకు వినబడినను, ఇవికాక యిత శబ్దములు లేకున్నను ఉన్నట్లు చెవులకు వినబడినను, అట్టి మేఘగర్జనము మున్నగు ధ్వనులు కల్గియున్నపుడు అవి చెవులకు వినబడకయున్నను, అట్టిమనుజుడు మృతినొందును. మరియు చెవులను బొటనప్రేళ్లతో మూసినప్పుడు గుమ్మగుమ్మనుధ్వని వినబడకున్న నామనుజుడు మృతినొందును.

❧ గంధరసస్పర్శవిపర్యయరూపరిష్టలక్షణములు. ❧

తద్వర్జస్థరసస్పర్శా మన్యతే యో విపర్యయాత్. 32
సర్వశోవా నయో యశ్చ దీపగన్ధం న జిఘ్రతి,

మరియు పైజెక్కినమేఘ గర్జనాదులను వ్యత్యయముగ గ్రహించువిధముగ నే గంధమును రసమును స్పర్శమును విపరీతములుగ దోచినను, స్ఫుటముగ గానపచ్చు గంధ రసస్పర్శములు బొత్తుగ బెరియకున్నను అట్టిమనుజుడు మృతినొందును. మరియు వెలుగు

చుండుదీపము ఆరినతోడనే అందుండి (ఊడినుండి) వచ్చుపరిమళము ప్రాణేంద్రియమునకు తెలియకున్నను ఆమనుజుడు బ్రతుకడు.

గంధాదుల విపర్యయము నిట్లెరుంగునది:—సుగంధము దుర్గంధముగను, దుర్గంధము సుగంధముగను దోచుట గంధవిపర్యయము, మధురము ఆమ్లముగను, ఆమ్లము మధురముగనుదోచుట రసవిపర్యయము శీతస్పర్శము వేడిగను, ఉష్ణస్పర్శము చల్లగనుదోచుట స్పర్శవిపర్యయము. అట్టి గంధరసస్పర్శములు బొత్తుగ జెలియనుండుట అయోగరూపమైరిష్టము.

—ॐ చికిత్సాది వ్యతిరేకరూపరీప్టములు. ॐ—

విధినా యస్య దోషాయ స్వాస్థ్యాయాఽవిధినారసాః. 3౬

యః పాంసునేవ కీర్ణాణ్ణో యోఽజ్ఞభూతం న వేత్తి వా,

మధురాదిరసములను శాస్త్రోక్తవిధి ననుసరించి యుపయోగించినయెడ అయ్యవి స్వస్థతను కల్గించుట సహజము. అటుగాక వ్యతిరేకముగ నెవరికి రోగము గలిగించునో, శాస్త్రవిధినతిక్రమించి యుపయోగింపబడిన మధురాదిరసములు రోగము గలిగించవలసినది సహజము. అటుగాక వ్యతిరేకముగ స్వస్థత యెవరికి కల్గునో అట్టిమనుజుడు వ్యతి నొందును. శరీరముపై ధూళిగ్రమ్మినవిధముగ నుండినను, శరీరముపై జెబ్బకొట్టినచో తెలియకున్నను ఆమనుజుడు బ్రతుకడు.

—ॐ జ్ఞానవ్యతిరేకరూపరీప్టము. ॐ—

అన్తరేణ తపస్తీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకమ్. 3౭

జానాత్యతీంద్రియం యశ్చ తేషాం మరణమూదిశేత్,

మనుజుడు మిక్కిలి తీవ్రమైనతపస్సుజేసినను, చిత్తరోధరూపమైనయోగమును విద్యుక్తప్రకారము జేసినను, లేక రసాయనాది యోగముల శాస్త్రోక్తవిధి ప్రకారముజేసినను ఇంద్రియములకు గోచరములుగాని స్వర్గాదిపదార్థములను పరమాత్మ స్వరూపమును జూడగల్గును. అటుగాక తపస్సును యోగమును చేయకయే యేమనుజుడు అతీంద్రియపదార్థముల జూచునో ఆమానవుడు నిశ్చయముగ మరణమొందును.

—ॐ స్వరవికృతిరూపరిష్టలక్షణము. ॐ—

హీనో దీనస్వరోఽవ్యక్తో యస్య స్యాద్గద్గదోఽపి వా. 3౮

సహసా యో విముహ్యేద్వా వివత్కుర్న స జీవతి,

ఎవనికి కంఠస్వరము కారణములేకయే హీనముగనైనను, దీనముగనైనను, అస్పృటముగనైనను, గద్గదముగనైన నుండునో, ఎవడు ఏజైననొకవిషయమును జేప్పదలంచి

అతిశీఘ్రముగ మూర్ఛనొంది తాజెప్పదలచినవిషయమును జెప్పలేకుండునో ఆమ
జాడు జీవించడు.

స్వరస్య దుర్బలీభావం హానిం వా బలవర్ణయోః. 3

రోగవృద్ధిమయుక్త్యా చ దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్,

కంఠస్వరము మిక్కిలిదుర్బలముగనున్నను, కారణము లేకయే శరీరబలంబు
వర్ణంబును హీనమైయున్నను, కారణములేకయే రోగము మిక్కిలి వృద్ధి నొందుచున్న
మరణ మవశ్యముగ సంభవించునని యెరుంగునది.

అపస్వరం భాషమాణంప్రాప్తం మరణమాత్మనః. ౪

శ్రోతారం చాస్య శబ్దస్య దూరతః పరివర్జయేత్,

తాను మామూలుగ మాటలాడుస్వరమునకు మారుబాటుగ హీనస్వరముతో
తనమరణమును (నేను బ్రతుకను అని) వెల్లడిగ జెప్పవాడును. అట్టిశబ్దమును విను
డును మరణమునొందెదరు. కావున వారికి చికిత్స జేయంజనదు.

శరీరచ్ఛాయాసంబంధమైన రిప్టలక్షణము. ౫

సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయాపి వా. ౪

ఛాయావివర్తతే యస్య స్వప్నేఽపి ప్రేత ఏవ సః,

శరీరముయొక్క ఆకృతివిన్యాసముచేతను, పరిమాణముచేతను, వర్ణముచేతను
కాంతివిశేషముచేతను ఏమనుజానినీడ మారియుండునో ఆమనుజుడు స్వప్నావస్థయ
దైన బ్రతికినట్లు కనబడడు. (అవశ్యము ఎమునికడ కేగువాడని భావము),

దీనివివర మిట్లు తెలియునది:—మనుజుని శరీరము సమముగనున్నపుడు నీడవి
మముగ నున్నయెడ నయ్యది రిప్టము. శరీరము విషమముగ నున్నపుడు నీడమాత్రమ
సమముగనున్నయెడ నయ్యదియు రిప్టము. శరీరము దీర్ఘప్రమాణముగ నున్నపుడు నీ
మాత్రము హ్రస్వముగ నున్నయెడ నదియు రిప్టము. శరీరము హ్రస్వముగ నున్నపుడు
నీడ దీర్ఘముగనున్నయెడ నదియు రిప్టము. శరీరము ఆకాశమునకుసంబంధించినఛాయ
కలిగియున్నపుడు అగ్నిసంబంధమైనవర్ణము కలిగియున్నయెడ ఇయ్యది వర్ణవ్యత్యయ
రూపమైనరిప్టము. (ఇత్రైరంగుననే పార్థివాదిచ్ఛాయలయందును వర్ణములమారు
నూహించునది). శరీరమునందలికాంతివిశేష మొక్కతీరుండ వేరొక్కతీరుగ ఛాయ
యందుకనపడిన నయ్యది: ప్రభుచే గల్గినవివర్తము. ఇవియన్నియు ఛాయ (శరీర
యొక్కనీడ)కు సంబంధించిన రిప్టలక్షణములు. అట్టి రిప్టములు (ఛాయాసంబంధమ
లగునవి) జనించినచో స్వప్నావస్థయందైనను వాడు బ్రతుకునని తలంపవలదనిభావము

— ఛాయా-ప్రతిచ్ఛాయలక్షణము. —

ఆతపాదర్శతోయాదా యా సంస్థానప్రమాణతః. ౪౨

ఛాయాజ్ఞాత్సంభవత్యుక్తా ప్రతిచ్ఛాయేతి సా పునః,
వర్ణప్రభాశ్రయా యా తు సా చ్ఛాయైవ శరీరగా. ౪౩

ఎండ అద్దము సీట్లు నూనె మొదలగు ద్రవపదార్థములయందు తనశరీరముయొక్క విన్యాసమునకును పరిమాణమునకును అనుగుణముగ ప్రతిఫలించిన తనయొడలి సీడ ప్రతిచ్ఛాయయనబడును. (ఇదియే ప్రతిబింబము). శరీరముయొక్క వర్ణమును కాంతిని ఈ ప్రతిచ్ఛాయ ఆశ్రయించియుండదు. శరీరముయొక్క వర్ణమును కాంతిని ఆశ్రయించి జనించుచాయ శరీరమునుండియే పుట్టును కావున శరీరచ్ఛాయయనే చెప్పబడును. ఇయ్యది ప్రతిబింబమునలె సీట్లు అద్దము మొదలగువానియందు కాక శరీరము నందే కనబడును. ఇతైరంగున ఛాయాప్రతిచ్ఛాయలకు భేదము నెరుంగునది.

— ప్రతిచ్ఛాయావికృతిచేసైన రిప్టలక్షణములు. —

భవేద్యస్య ప్రతిచ్ఛాయా చ్ఛిన్నాభిన్నాధికా౭౭కులా,
విశిరాః ద్విశిరాః జిహ్వా వికృతా యది వా౭న్యథా. ౪౪

తం సమాప్తాయుషం విద్యాత్ న చేల్లత్స్యనిమిత్తజా,
ప్రతిచ్ఛాయామయీ యస్య న చా౭త్స్యితేత కన్యకా. ౪౫

పైజెప్పినరీతిగ ఎండ అద్దము మున్నగువానియందు ప్రతిబింబరూపమైన ప్రతిచ్ఛాయ రెండుచీలికలుగ కనబడినను, ఎచ్చటనైన నొకఅవయవమున భిన్నమై కనబడినను, మామూలుగనుండుపరిమాణమునకన్న నధిసముగ నున్నను, చంచలమైన స్వరూపము కల్గియున్నను, తలలేనట్లు సీడకనబడినను, లేక రెండుతలలున్నట్లు కనబడినను, వక్రముగ గనబడినను, పైజెప్పినవానికన్న వేరువిధముగ వికృతరూపమై కనబడినను, అట్టిమనుజునకు ఆయువు పూర్ణమై చెల్లినదని యెరుంగునది. ప్రతిబింబము శరీరాకృతికి న్యూనాతిరిక్తముగాక కనబడుట సహజము కావున అట్టి ప్రతిబింబమునందెట్టి లోపమున్నను అయ్యది ప్రతిబింబమున తప్పక కనబడును. అట్టిలక్షణమున (శరీరమున) పైజెప్పినలోపములు లేనప్పుడు అట్టిలక్షణములు కనబడినచో నవి మరణ సూచకములగును. అట్టివికృతములు శరీరమునందే యున్న తరిప్టలక్షణములుగావు.

S. V. Central
Library
C. I. D. T. N. 11659

మరియు ప్రతిఛాయారూపము కంటిలో కన్పాపలని కనబడును. అయ్యది అద్దమున చూచునప్పుడు తనకన్నులయందు గనబడకున్నచో వాడు బ్రతుకడు.

— ఛాయాభేదములు వానిప్రత్యేకలక్షణములు. —

ఖాదీనాం పశ్చి పశ్చానాం ఛాయాః వివిధలక్షణాః,

నాభసీ నిర్తలాఽఽనీలా సన్నేహా సప్రభేద చ. ౪౬

నాతాద్రజోఽరుణా శ్యావా భస్మయాక్షాహతప్రభా,

విశుద్ధరక్తా త్వగ్నేయీ దీప్తాభాదర్శనప్రియా. ౪౭

శుద్ధవైడూర్యనిమలా సుస్నిగ్ధా తోయజా సుఖా,

స్థిరా స్నిగ్ధఘనా శుద్ధా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ. ౪౮

(ఆకాశము, వాయువు, అగ్ని, జలము, పృథివి, అను నీవంచమహా భూతముల ననుష్ఠించే శరీరము కల్గినది చెప్పబడును. అట్టి పాంచభౌతికశరీరమున ఛాయయనియు ప్రభయనియు రెండు అంశము లుండును. అందు శరీరమునకు సంబంధించిన నీలపీతా దివర్ణముల దిరన్మరించి నిగనిగయని ప్రకాశించునది (ప్రకాశము) ఛాయయనబరగు. శరీరమునకుసంబంధించిన నీలపీతాదివర్ణముల ప్రకాశింపజేయునది ప్రభయనబడును)

అట్టి ప్రకాశరూపమైనచ్ఛాయ ఆకాశముమున్నగు పంచమహాభూతములకు సంబంధించియుండును కావున నైదువిధముల నుండును. వానిలక్షణములను వేరువేరుగ నుండును.

అందు ఆకాశమునకుసంబంధించినఛాయ నాభసీయనబడును. అయ్యది నిర్తలమై కొంచెము నీలవర్ణమై స్నిగ్ధమై శుభకరమై యుండును. వాయుగుణమువలన గల్గినది వాయవీఛాయ. ఇయ్యది ధూళిగ్రమినట్లును ఆరుణవర్ణంబును శ్యామవర్ణంబును బూడిదెవలె రూక్షంబునై శుభకరముగాకయుండును. అగ్నిగుణమువలన గల్గినఛాయ ఆగ్నేయి. ఇయ్యది శుద్ధమైనరక్తవర్ణముకల్గి మిక్కిలి ప్రకాశమైనకాంతికల్గి చూచుటకు మిక్కిలియింపుగనుండును. ఉదకమువలన బుట్టినఛాయ శుభ్రమైనవైడూర్యమణివలె నిర్తలమై స్నిగ్ధమై మిక్కిలి సుఖకరమైయుండును. భూమివలన బుట్టినఛాయ పార్థివి. ఇయ్యది స్థిరంబును, స్నిగ్ధంబును ఘనంబును విశుద్ధంబును శ్యామవర్ణంబును శ్వేతవర్ణంబు నై యుండును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—శరీరమునందలి నీలపీతాదివర్ణములవలన బుట్టునదిఛాయ. అగ్నిజలపృథివి అను మూడుభూతములను మూర్తిమంతము లగుట

జేసి నీలవీ తావివర్ణములు సంభవించును. అట్టి వర్ణవిశేషమువలన ఛాయయు సంభవించును. ఆకాశవాయుపులరెండును రూపమతములు కామింజేసి యీరెండిటికిని వర్ణము అసంభావితము. వర్ణములేనినాడు దానినాశ్రయించిన ఛాయయనునది వంధ్యా పుత్రునివలె నసంభావితము. అట్టియెడ నాభసీవాయవిఛాయలనునది యెట్లు సంగతతనుగును? అను నాశంకకల్గును. అయినను మధురాదిరసములు అమూర్తమైనకాలమువలన సంభవించును. అట్టిరసములును ఉపలభ్యములై యుండుట యనుభవసిద్ధము. ఆతీరుననే ఆకాశ-అగ్నిసంభవములైనచ్ఛాయలును అనిర్వాచ్యములైన ప్రభావాతీతమునంజేసి పుట్టును. కావున నాభసీ అగ్నేయీఛాయలును సంభావితములనియే యెరుంగునది.

— ఛాయాగుణములు. —

వాయవీ రోగ ముండాక్షేపాయాఽన్యః సుఖోదయాః,
వైజేష్ఠబడినవిదువిధములైనచ్ఛాయలలో వాయవీచ్ఛాయమాత్రము రోగములను మరణమును క్షేతములనుగల్గించును. తక్కిన నాల్గుఛాయలును సుఖకరములు.

— ప్రభాభేదములు. —

ప్రభోక్తా తైజసీ సర్వా సా తు సప్తవిధా స్తృతా. ర౯
రక్తా పీతా సితాశ్యా మాహరితా పాణ్డురాఽసితా,
తాసాం యాస్సుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చ విమలాశ్చ యాః ౫౦
తాశ్శుభాః మలినాః రూక్షాః సంక్షిప్తాశ్చాఽసుఖోదయాః,
శరీరవర్ణమును ప్రకాశింపజేయుస్వభావముకల ప్రభయనునది రక్త, పీత, సిత, శ్యామ, హరిత, పాండు, నీలభేదములచే నేడువిధములు. ఈ యేడువిధములనుండు ప్రభలన్నియు అగ్నిసంబంధముచే గల్గును కావున తైజసాత్మకమై యేకరూపముగనే యుండును. వైజేష్ఠిన యేడువిధములైన ప్రభలలో నానాట వికాసముకల్గి వ్యాపించునవియు, స్నిగ్ధంబులును, నిర్మలంబులునునగు ప్రభలు సుఖకరములు. మలినంబులును రూక్షంబులును నానాట వ్యాపించి వికాసముజెందక సంక్షిప్తములుగ నుండునవియునగు ప్రభలు సుఖమునుకల్గించనోపవు.

— ఛాయాప్రభలపరస్పరభేదములు, వానివిశేషములు. —

వర్ణమాక్రామతి చ్ఛాయా ప్రభా వర్ణప్రకాశిని ౫౧
ఆంక్షే లభ్యతే చ్ఛాయా విశ్లేష్టే భాప్రకాశతే,
నాఽచ్ఛాయో నాఽప్రభః కశ్చిత్ విశేషాశ్చిహ్నాయన్తి తు.
నృణాం శుభాఽశుభోత్పత్తిం కాలే చ్ఛాయాసమాశ్రయాః,
అ-కా-20

శరీరమునందలి నీలసీతాదివర్ణములనుండి పుట్టి అట్టివర్ణముల మించి ప్రకాశించునది చాఢ్యయ. అట్టి నీలసీతాదివర్ణముల ప్రకాశించజేయునస్వభావముకల్గినది ప్రభ. ఛాయయనునది సమీపమున నే కనబడును. ప్రభ దూరమున ప్రకాశించును. లోకమున నెవ్వరేనియు ఛాయయు ప్రభయు లేకయుండరు. అట్టిఛాయను ఆశ్రయించిన ఆయా విశేషములు ఆయాకాలమున మనుజులకు శుభాఽశుభములనుత్పత్తిని సూచించు చిహ్నములను కల్గించును.

—ॐ కొన్నిరిష్టలక్షణములు. ॐ—

నికషన్నివ యః పాదౌ చ్యుతాంసుః పరిసర్పతి. ౫౩

హీయతే బలతశ్శశ్వత్ యోఽన్నమశ్నౌ హితం బహు,
యోఽల్పాశీ బహువిణ్ణాత్రః బహ్వశీ చాల్పమూత్రవిత్. ౫౪

యోఽల్పాశీ వా కఫేనార్తో దీర్ఘం శ్వసితి చేష్టతే,
దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రస్వం నిశ్వస్య పరితామ్యతి. ౫౫

హ్రస్వంచ యః ప్రశ్వసితి వ్యావిధం స్పష్టతే భృశమ్,
శిరో విక్షిపతే కృచ్ఛాత్ యోఽఘ్రిత్యా ప్రపాణికా. ౫౬

యో లలాటాత్ స్రుతేనైవదః శ్లథసన్ధానబద్ధసః,
ఉత్థాప్యమానస్సమ్మహ్యేత్ యో బలీ దుర్బలోఽపి వా. ౫౭

ఉత్తాన ఏవ స్వసితి యః పాదౌ వికరోతి చ,
శయనాసరకుడ్యాదౌ యోఽసదేవ జిఘృక్షతి. ౫౮

అహస్యహాసీ సమ్మహ్యౌ యో లేధి దశనచ్చదౌ,
ఉత్తరోష్ఠం పరిలిహౌ ఘ్రాత్కారాంశ్చకరోతి యః. ౫౯

యనుభిద్రవతి చ్ఛాయా కృష్టా పీతాఽరుణాఽపి వా,
భిషగ్భేషజానాన్మగురుమిత్రద్విషశ్చ యే. ౬౦

వశగాస్సర్వ ఏవై తే విజ్ఞేయాస్సచువర్తినః,

ఎవడు పాదములక్రింద రాయుచు సడలినమూపులుకలవాడై పుడమివయింబడి నలుదెసల దిరుగులాడుచుండునో వాడు యముని వశముననున్నాడని యెరుంగునది. మరియు మిక్కిలిపథ్యకరమైనయన్నమును అధికముగ భుజించినను బలము నానాట నశించుచున్నను కొంచెముగ భుజించినను అధికముగ మలమూత్రములు వెడలుచున్నను, అధికముగ భుజించునపుడు మలమూత్రములు మిక్కిలికొంచెముగ వెడలుచున్నను, కొంచెముగ భుజించినపుడును కఫముచేపీడితుడై దీర్ఘముగ శ్వాసమునువిడచుచు పొరలాడుచున్నను, మిక్కిలిదీర్ఘముగ ఉర్ధ్వముగ శ్వాసమును విడచి నిశ్వా

సమున ప్రాస్వముగ విడచి యూపిరాడక కష్టపడుచున్నను, మిక్కిలి ప్రాస్వముగ శ్వాసమును విడచినను, అభిఘాతముచే నాడులు మిక్కిలి యదరుచున్నను, మీశేతులను చేర్చుకొని శిరస్సును మిక్కిలికష్టముచే పలుదెరంగుల ద్రిష్టుచున్నను, నుదుటినుండి చెమటకారుచు సంధిబంధములన్నియు సడలియున్నను, బలశాలియైనను బలహీనుడైనను బలాత్కారముగ నెత్తికూర్చుండబెట్టినను మూర్ఛనొంది క్రిందపడుచున్నను, ఒత్తగిలినరుండక యెప్పుడును వెలికిలబగుండి నిద్రించుచున్నను, పాదములను వికృతముగ ద్రిష్టుచున్నను, శయనమునందును ఆసనమునందును గోడ మున్నగువానియందును వాస్తవ్యముగ లేనివస్తువులను చేతులతో గ్రహింప నభినయించుచున్నను, కారణములేకయే వికృతముగనవుడు, మూర్ఛనొందుచు పండ్లచే పెదవులకొరకుచున్నను, వైపెదవును పండ్లతో కొరకుచు పూత్కారముల పలువిధములుగ జేయుచున్నను, అట్టి మనుజులందరును యమునిబారి బడియున్నవారని యెరుంగునది.

మరియు నెవ్వనివెంబడించి కృష్ణవర్ణంబును సీతవర్ణంబును అరుణవర్ణంబునైన నీడపోవుచుండునో, ఎవ్వడు వైద్యులను, ఔషధములను, అన్నపానములను, గరువులను, మిత్రులను, కారణములేకయే ద్వేషించియుండునో, వారందరును యమునిపశమున నున్నవారని స్పష్టముగ దెలియునది.

గ్రీవాలలాటహృదయం యస్య స్విద్యతి శీతలమ్. ౬౧

ఉష్ణోఽపరః ప్రదేశశ్చ శరణం తస్య దేవతా,

ఏమనుజునకు మెడయు నుదురును రొమ్మును చల్లబడి చెమటబట్టి శరీరమున తక్కిన ప్రదేశములయందు మిక్కిలివేడి కల్గియుండునో, ఆమనుజుని దేవుడే కాపాడవలెను. (మరణమునకు సిద్ధుడుగ నుండును కావున కాపాడ వైద్యునకు అలవి కాదనుట).

యోఽణుజ్యోతిరనేకాగ్రో దుశ్శామో దుర్తనాస్పదా. ౬౨

బలిం బలిభృతో యస్య ప్రణీతం నోపభుజ్ఞతే,

నిర్మిమిత్తం చ యో మేథాం శోభాముపచయం శ్రియమ్. ౬౩

ప్రాప్నోత్యతోవా విభ్రంశం స ప్రాప్నోతి యమక్షయమ్,

ఏమనుజుడు స్వల్పమైనచూపుకల్గియైనను, మనసు చంచలముగైనను, శరీర చ్ఛాయ చెడియైనను, మనస్సునందెల్లపుడును వ్యసనముకల్గియైన నుండునో వాడు అంతకపురమున జేరును. ఎవనిచే నీయబడినబలిని కాకులుమున్నగునవి భుజింపకుండునో, ఎవడు కారణములేకయే అతిశయమైనమేధను, కాంఠిని, శరీరపుష్టిని, సంప

త్తును, పొందునో, లేక కారణములేకయే వైజెప్పినశోభాదులు నశించునో, అట్టి పురుషులెల్ల యమాలమును జేరుదురు.

— ౧౭ గుణ-ప్రకృతులవికృతి. ౧౭ —

గుణదోషమయీ యస్య స్వస్థస్య వ్యాధి తస్య వా. ౬౦

యాత్యన్యథాత్వం ప్రకృతిః పణ్ణాసాన్న స జీవతి,

సత్స్వరజ స్తమోగుణాత్మకమగుప్రకృతియైనను వాతపిత్తశ్లేష్మరూపములైన శరీర ప్రకృతులైనను రోగములేనివానికైనను రోగికైనను మూమూలుకన్న వేరువిధముగ మారినయెడ అట్టిమనుజుడు ఆరుమాసములలోపల మృతినొందును.

— ౧౮ భక్తిశీలము మున్నగువానివికృతి. ౧౮ —

భక్తిశీలం స్మృతిస్త్యాగః బుద్ధిర్బలమహేతుకమ్. ౬౧

షడేతాని నివర్తంతే షడ్భిర్నానైర్మరివ్యతః,

మత్తవద్ధతివాక్కన్మమోహో మాసాన్మరివ్యతః. ౬౬

దేవతాభక్తియు, ఆచారంబును, జ్ఞాపకశక్తియు, దానధర్మాదులవిషయమైన బుద్ధియు, స్వాభావికబుద్ధియు, శరీరబలంబును, ఈ యారును ఏకకాలమునం దెవనికి నశించునో ఆమనుజుడు ఆరుమాసములలో మృతినొందును. ఎవడు మదించినవానివలె నడచుచు మాటలాడుచు పణకుచు మోహమునొందునో వాడు నెలదినములలోమరణ మొందును.

— ౧౯ వేదనాది వ్యత్యయరూప వికృతి. ౧౯ —

సశ్యత్యజానః షడహత్ కేశలుష్ఠానవేదనామ్,

న యాతి యస్య చాహారః కణ్ఠం కణ్ఠామయాదృతే. ౬౭

ప్రేష్యాః ప్రతిపతాం యాన్తి ప్రేతాకృతిరుదీర్యతే,

యస్య నిద్రా భవేన్నిత్యం నైవ వా స జీవతి. ౬౮

నక్తమూఘార్యతేఽశ్రూణాం సిద్ధ్యతశ్చౌచౌ భృశమ్,

చక్షుశ్చౌఽఽకులతాం యాతి యమరాజ్యం గమిష్యతః. ౬౯

యైః పురా రమతే భావైః అరతిస్తైర్న జీవతి,

వెండుకల నూడబెరుకునప్పుడు దానగల్గుబాధ తెలియకుండువాడును, కంఠరోగము లేనప్పుడు నోటనుంచబడినయాహారకబలము లోనికి (గొంతులోపల) పోకుండినవాడును ఆరుమాసములలో మృతినొందును. ఏమనుజునకు భృత్యులు తాను చెప్పినట్లులు విసక ప్రతికూలముగ నటించురో, ఎవనికి ప్రేతముయొక్క ఆకారము

కంటికి కానబడునో, ఎవనికి రేయింబవలను విరామములేక నిద్ర పూనియుండునో, ఎవనికి నొకప్పుడైనను బొత్తుగ నిదురబట్టకయుండునో, అట్టిమానవులు జీవింపరు. ఎవనికి కన్నీళ్లు ప్రవించుమార్గము నిండియుండునో, ఎవనిపాదములు కారణములేక యే చెమటబట్టునో, ఎవనికన్నులు నిర్నిమిత్తముగ కలకబారియుండునో, ఆమనుజులు యమపట్టణమునకు మూటగట్టినవారు. ఎవనికి తాను మామూలుగ ప్రీతితోననుభవించు పదార్థములయందు కారణములేకయే అరతి (ఆనందము) కలుగునో ఆమానవుడు నిజముగ జీవింపడు.

— రోగవ్యత్యయరూపవికృతి. —

సహసా జాయతే యస్య వికారస్సర్వలక్షణః. 20

నివర్తతే వా సహసా సహసా స వినశ్యతి,

జ్వరాదిరోగములు వానికి జ్వరపూర్ణలక్షణములతోగూడి కారణము లేకయే తటాలున సంభవించినను, అట్టిరోగములు తనంతటనే తటాలున నివర్తించినను ఆ మనుజుడు అతిశయముగమృతిచెందెను.

— { రోగములకుసంబంధించిన రిష్టలక్షణములు. } —
— { అందు జ్వరమునకుసంబంధించిన రిష్టములు. } —

జ్వరో నిహన్తి బలవాన్ గమ్భీరో దైర్ఘ్యరాత్రికః. 21

సప్రలాపభ్రమశ్వాసః క్షీణం శూనం హతానలమ్,

అత్యోమం సక్తవచనం రక్తాక్షం హృది శూలినమ్. 22

సంశుష్కకాసః పూర్వాహ్నో యోఽపరాహ్నోఽపి వాభవేత్,

బలమాంసనిహీనస్య శ్లేష్మకాససమన్వితః. 23

జ్వరము మిక్కిలి బలిష్ఠములగు కారణములచేత ప్రబలముగ కల్గినను, రసాది ధాతువులలో మిక్కిలి లోభాగముననుండు మేదోమజ్జాదులనాశ్రయించి కల్గినజ్వరంబును, రాత్రి వేళల బొత్తుగ నిదురపట్టనీయక బాధించుజ్వరంబును ప్రలాపముతోడను భ్రమముతోడను శ్వాసముతోడను కూడినజ్వరంబును, ధాతువులుక్షీణించిన మానవుని, వాపుజూపినవానిని, అగ్నిదీప్తి బొత్తుగ నశించినవానిని, శరీరముశుష్కించ కుండువానిని, మాటలు కొడుకుపుట్టినవానిని, కన్ను లెఱ్ఱవారినవానిని, హృదయము నందు శూలనొప్పికల్గినవానిని తప్పక చంపును. మరియు పొడిదగ్గుతోగూడినజ్వరము పూర్వాహ్నమునందైనను అపరాహ్నమునందైనను కల్గిన నయ్యది తప్పకచంపును. శ్లేష్మ కాసముతోగూడినజ్వరము శరీరమునందలిబలంబును మాంసంబును నశించినవానికి సంభవించిన నాజ్వరము చంపకమానదు.

— రక్తపిత్తమునగల్గు రిష్టలక్షణములు. —

రక్తపిత్తం భృశం రక్తం కృష్ణమిద్ధృధనుఃప్రభమ్,
తామ్రహారిద్రహరితం రూఢం రక్తం ప్రదర్శయేత్.

28

రోమకూఢవిస్మతం కణ్ఠాస్యహృదయే సజత్,
వాససోఽజ్జ్వలం పూతి వేగవచ్చాతిభూరి చ.

29

వృద్ధం పాణ్డుజ్వరచ్ఛర్ధికాసశోఘాతినారిణామ్,

రక్తపిత్తరోగమున రక్తము మిక్కిలియెరుపుకల్గియైనను, నల్లగ నైనను, ఇంద్రధనువునుబోలె చిత్రవర్ణము కల్గియైనను, తామ్రవర్ణము కల్గియైనను, పసుపురంగుకల్గియైనను, ఆకుపచ్చనిరంగు కల్గియైనను, వెడలినయెడ నీరక్తపిత్తము రోగినిచంపును. మరియు రక్తపిత్తము వైజేష్ఠినవర్ణములు లేకున్నను రోమద్వారములనుండి విశేషముగ ప్రవించినను, కంఠమునందును నోటియందును హృదయమునందును చిక్కి యడ్డుపడి ధారాళముగ బైటకెడలకున్నను చంపును. అట్టి రక్తపిత్తము గుడ్డకంటకున్నను చంపును. దుర్బలధముతోగూడియున్నను, మిక్కిలివేగముతోవెడలినను, మిక్కిలి అధికముగ వెడలినను, మరణమునొందించును. మరియు పాండురోగము జ్వరము పమనరోగము దగ్ధినంజు అతిసారము అనునీవ్యాధులు కలవారికి రక్తపిత్తము మిక్కిలి వృద్ధి నొందినయెడ మరణమును కల్గించును.

ఇచ్చట వాసోరంజనముచోట అరంజనమని ఆకారప్రక్షేపము నెరుంగునది. రక్తపిత్తము గుడ్డకు తగిలినప్పుట నీళ్లతో కడిగినయెడ రంగు గుడ్డకంటకుండునని చంపుననిభావము. రంగు గుడ్డ కంటియుండునది చంపనేరదు. జీవమున కాధారమైన రక్తము నిర్మలమై శుద్ధముగనుండును. కావున నయ్యది గుడ్డకంటినపుడు నీళ్లరబోసిపున మినయెడ రంగుఅంటక అట్టి జీవరక్తము వెడలుటంజేసి మానవుడు బ్రతుకొనాలను. గుడ్డకు రంగు అంటినప్పుడు ఆరక్తము జీవాధారమైనదికాదు. కావున అట్టియెడ చంపి నోపదనిభావము.

— కాసక్వాసముల రిష్టలక్షణములు. —

కాసక్వాసౌ జ్వరచ్ఛర్ధితృష్ణాతీసారశోఘిన్.

29

కాసక్వాసములు జ్వరము, వాంతి, దప్పి, అతిసారము, శోఘ, అనునీవైద్యుడుపద్రవములతో గూడియున్న తప్పక చంపును.

— రాజయక్షరిష్టలక్షణము —

యక్షౌ పాశ్వరుజానాహరక్తచ్ఛర్ధ్యసతాపిన్,

రాజయత్నమున ఇరుప్రక్కల సౌఖ్యము కడుపుబ్బరంబును రక్తవమనంబును కల్గినయెడ మనుజుడు బ్రతుకనోవడు.

—౧౭ ఛర్దిగిష్టలక్షణములు. ౧౭—

ఛర్దిర్వేగవలీ మూత్రశక్పద్గణిః సచన్ధ్రికా.

సాస్రవిక్ పూయరుక్మాసశ్వాసవత్యనుషజ్జీణీ,

వాంతి మిక్కిలి తీవ్రమైనవేగముతో కెడలినను, మలమూత్రములవంటి దుర్వాసనకల్గియున్నను, (నూనెనునీళ్లలో వైచిన తళతళమనివ్యాపించుబిందువుచంద్రిక) వమనములో నట్టిచంద్రిక కల్గియున్నను, రక్తముతోనైనను మలముతోనైనను కూడి వెడలినను, చీముతో గూడియున్నను, నొప్పియు శ్వసకాసంబులును కల్గియున్నను, మనుజుని చంపును. చాలకాలమునుండియు ఆనువర్తించియుండువాంతియుచంపును.

—౧౮ తృష్ణారోగమున రిష్టలక్షణములు. ౧౮—

తృష్ణాఽన్యరోగక్షపితం బహిర్బాహ్వం విచేతనమ్.

౧౮

ఇతరరోగములతో శరీరము కృశించి నాలుక బైటవెడలి ప్రజ్ఞతప్పియుండు వానికి గలిగినదప్పి చంపును.

—౧౯ మదాత్యయమున రిష్టలక్షణములు. ౧౯—

మదాత్యయోఽతిశీతార్తం క్షీణం తైలప్రభాసనమ్,

మదాత్యయమున మిక్కిలి చలిచే బాధకలిగినను, శరీరము మిక్కిలి కృశించినను, నోరు నూనెపూసినవిధముగ జిడ్డుకలిగియున్నను తప్పక చంపును.

—౨౦ అర్శోరోగమున రిష్టలక్షణములు. ౨౦—

అర్శాంసి పాణిపన్నాభిగుదముష్కాస్యశోఢనమ్.

౨౦

హృత్పాశ్వాఽన్యైర్జగ్రదృజాచ్ఛర్దిసాయుపాకజ్వరాతురమ్,

అర్శోరోగమునందు పాదములు హస్తములు నాభిగుదస్థానము వృషణములు ముఖము శుష్కలములయందు వాపుకలిగినయెడ చంపును. మరియు హృదయమునందును ఇరుప్రక్కలయందును ఇతరావయవములయందును నొప్పికలిగినను, వాంతి యధికమైనను, గుదము పుండైనను జ్వరము తీవ్రముగవ్యాపించినను అర్శోరోగము మనుజుని తప్పక చంపును.

—౨౧ అతిసారమునగలుగు రిష్టలక్షణములు. ౨౧—

అతీసారో యక్ష్మత్పిత్తామాంసథావసమేదకైః

౨౧

తుల్యస్తైలఘ్నతక్షీరదధిమజ్జవసాఽఽఘైః,

మస్తులుజ్ఞః పీఘాయ వేపవారామ్బుమాక్షికైః.

౮౧

అతిసారరోగమున యక్ష్మత్ప్రిండమును, మాంసమును కడిగిననీళ్లను బోలియు, నల్లగను విరేచనములగుచున్న మరణమునొందును. తైలమును, నేతిని, పాలను, పెరుగును, మజ్జను, వన (చూనరము)ను, మధ్యమును. మస్తులుంగమును, నుషిని, చీమును, వేసవారమును కాంజీకమును, తేనెనుబోలి విరేచనము లగుచున్నను, అతిసారము తప్పక చంపును.

—౧౧ అతిసారమున మరకొన్ని రిష్టలక్షణములు. ౧౧—

అతిరక్తసితస్నిగ్ధ పూత్యచ్చపునవేనః,

కర్మః ప్రసవక్ ధాతుక్ నిప్పురిపోఽథ వాఽతివిత్.

౮౨

తన్మయా మక్షికాక్రాంతో రాజీహృచ్చక్ర్యుః,

శీఘ్రసాయుషలిం ముక్తనాలం ప్లవ్వీహృత్.

౮౩

స్తస్తసాయుం బలక్షణమన్న మేహోపవేశయక్,

సత్ప్రశ్వాపజ్వరచ్చర్దిదాహానాహప్రవాహికః.

౮౪

మిక్కిలి రక్తవర్ణమును సితవర్ణమును ప్లిగ్ధమును దుర్గంధయుక్తమును నీళ్లవలె వలుచునయ్యనై మిక్కిలి తీవ్రమైన వేదనతోగూడి నానావిధవర్ణములు కలిసిన చిత్రవర్ణముకలిగి రసరక్తాదిధాతువులను పురీషములేకయే స్రవింపజేయుచున్నను, లేక అధికముగ పురీషముతోగూడి ధాతువులను స్రవింపజేసినను, తంతువలె తీగెలు సాగుచు చీములు వ్యాపించి రేఖలతోగూడి నీళ్లలోబోసినతైలబిందువులవలె తళతళలాడుచు విరేచనములైనను, గుదముగందు వఖలు శిథిలములై యున్నను, గుదనాళము బంధనము లేకయున్నను, కీళ్లయందును, అస్థులయందును, పోటుకలిగియున్నను, గుదర్వారము జారియున్నను, శరీరబలముక్షీణించియున్నను, భుజించినయన్నము జీర్ణముకాక విరేచనమగుచున్నను, అట్టివిరేచనములగునపుడు దప్పియు, శ్వాసంబును, జ్వరంబును, వాంతియు, మంటయు, కడుపుబ్బరంబునుకలిగి మిక్కిలి ముక్కుచు విరేచనములైనను అట్టియతిసారము చంపును.

—౧౨ అశ్మరీరోగమున గలుగు రిష్టలక్షణములు. ౧౨—

అశ్మరీ శూనవృషణం బద్ధమాత్తం రుజార్దితమ్,

అశ్మరీరోగమున వృషణములు వాచి మూత్రము బంధించి మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పితో బాధకలిగినయెడ అట్టిఅశ్మరీరోగము మనుజుని తప్పక చంపును.

—౧౩ ప్రమేహమున గలుగు రిష్టలక్షణములు. ౧౩—

మేహస్తృప్తదాహాపిటికా మాంసకోథాఽతిసారిణమ్.

౮౫

ప్రమేహమునందు దప్పి, మంట, పిటిక, మాంసము కుళ్లి అధికముగ మూత్రమున వెడలట, ఈ యుపద్రవములు కలిగినయెడ నట్టిప్రమేహము చంపును.

— ౭౭ ప్రమేహపిటికా రిష్టలక్షణములు. ౭౭ —

పిటికా మర్తహృత్పృష్ఠస్తనాంసగుదమూర్ధగాః,
పర్వపాదకరస్థా వా మన్తోత్సాహిం ప్రమేహిణమ్. ౮౬

సర్వం చ మాంససంకోచదాహతృష్ణామదజ్వరైః,
విసర్పమర్తసంరోధహిక్త్యాశ్వాసోభ్రమక్లమైః. ౮౭

ప్రమేహపిటికలు మర్తస్థలములయందైనను హృదయమునందైనను వీపునందైనను భుజశీరములయందైనను గుదమునందైనను శిరస్సునందైనను కలిగిన చంపును. మరియు కీళ్లయందును పాదములయందును చేతులయందును బుట్టినపిటికలు ఉత్సాహము మందగించి ప్రమేహవ్యాధిచే పీడితుని చంపును. మరియు ప్రమేహపిటికకలిగిన వానికి శరీరమున మాంసము ముడుచుకొనుట, మంట, దప్పి, మదము, జ్వరము, విసర్పము, మర్తరోధము, ఎక్కిళ్లు, శ్వాసము, భ్రమము, బడలిక, అను నీయుపద్రవములు కలిగినచో, అట్టిపిటికలు చంపును.

— ౭౮ గుల్మమునగలుగు రిష్టలక్షణములు. ౭౮ —

గుల్మః పృథుపరీణాహః ఘనః కూర్త ఇవోన్నతః,
సీరానధో జ్వరచ్ఛర్ది హిక్త్యాత్థానరుజాన్వితః. ౮౯

కాసపిసహృల్లాసశ్వాసాఽతీసారశోఘవాః,

గుల్మము గొప్పదై మిక్కిలి వికాలముగనుండి తాబేలువలె నున్నతమై సీరలచే వ్యాపింపబడి, జ్వరము, వాంతి, ఎక్కిళ్లు, కడుపుబ్బరము, నొప్పి, కాసము, పీసము, హృల్లాసము, శ్వాసము, అతిసారము, శోఘము, అను నీయుపద్రవములు కలిగినయెడ ఆగుల్మము చంపును.

— ౭౯ ఉదరరోగమున రిష్టలక్షణములు. ౭౯ —

విఙ్ఘాత్రసంగ్రహశ్వాసశోఘహిక్త్యా జ్వరభ్రమైః. ౯౦

మూర్ఛచ్ఛర్ద్యతినారైశ్చ జఠరం హన్తి దుర్బలమ్,

శూనాక్షం కుటిలోపస్థం ఉపక్లిన్నతనుత్వచమ్. ౯౧

విరేచనహతానాహమానహృంతం పునఃపునః,

ఉదరవ్యాధికల మనుజుడు బలహీనుడై కనుపొట్టలు వాచి వస్తిమేథ్రము పుషణములుమున్నగునవి వక్రములై శరీరంబును చర్మంబును చెనుటచేతడిసి విరేచనములైనపుడు కడుపుబ్బరముతగ్గి మరల మాటిమాటికికడుపుబ్బరించుచుండుతరి, అట్టియుదర

వ్యాధి తప్పక చంపును. మరియు మలమూత్రములు బంధించుట, శ్వాసము, శోఫము, ఎక్కిళ్లు, జ్వరము, భ్రమము, మూర్ఛ, వాంతి, అతిసారము, అను నీయుపద్రవములు కలిగినయెడ ఉదరవ్యాధి చంపును.

—ॐ పాండురోగమున రిష్టలక్షణములు. ౧—

పాండురోగః శ్వయభుమాన్ పీతాక్షీనఖదర్శనమ్. ౯౧

పాండురోగమునందు వాపుకలిగి కన్నులును గోళ్లును పచ్చనై కంటికగపడు పదార్థములన్నియు పచ్చగ నగపడుచున్నయెడ అట్టిపాండురోగము రోగిని చంపును.

—ॐ శోఫమునగలగు రిష్టలక్షణములు. ౨—

తన్వాదాహోఽరుచిచ్ఛర్దిమూర్ఛాత్థానాఽతిసారవాన్,
అనేగోపద్రవయుతః పాదాభ్యాం ప్రసృతో నరమ్. ౯౨

నారీం శోఫో ముఖాద్ధన్తి కుక్షీగుహ్యదుభావపి,
రాజీచితస్సర్పిర్వాఛర్ధిజ్వరశ్వాసాఽతిసారిణమ్. ౯౩

మైకము, తాపము, అరోచకము, వాంతి, మూర్ఛ, కడుపుబ్బరము, అతిసారము అను నివికలిగి జ్వరముమున్నగు ననేగోపద్రవములతో గూడి పురుషులకు పాదముల నుండి వైకివ్యాపించినశోఫము పురుషుల జంపును. స్త్రీలకు ముఖమునుండి క్రిందికి వ్యాపించి వైజెప్పినలక్షణములతో గూడినశోఫము చంపును. కుక్షీయంచైనను గుహ్యము నందైననుపుట్టి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుశోఫము స్త్రీనైనను పురుషునైనను అవశ్యము చంపును. మరియు వాపునందు వాంతి, జ్వరము, శ్వాసము, అతిసారము, అను నీయుపద్రవములుకలిగిన శోఫరోగిని, చేఖలతోగూడి నీరుమున్నగువానిని స్రవించు వాపుతప్పక చంపును.

—ॐ శోఫరోగమున రిష్టలక్షణములు. ౩—

జ్వరాఽతిసారౌ శోఫాన్తే శ్వయభుర్వాతయోః క్షయే,
దుర్బలస్య విశేషేణ జాయన్తేఽన్తాయ దేహీనః. ౯౪

శోఫము స్వతంత్రముగ తొలుతపుట్టి దానియంతమున నుపద్రవములుగ జ్వరంబును అతిసారంబును కలిగినను, జ్వరంబును అతిసారంబును స్వతంత్రములుగ తొలుత సంభవించి వానికి ఉపద్రవముగ శోఫకలిగినను రోగి యంతము నొందును. వైజెప్పిన జ్వర, అతిసార, శోఫములుమూడును ఒక్కనికి కలిగినవాడును మృతినొందును. ఈ మూడును బలహీనునకు కలిగినచో నారోగి అతిశీఘ్రముగ మృతుడగును.

— శోభరోగవికృతి. —

శ్వయభుర్యస్య పాదస్థః పరిస్తస్తే చ పిణ్డీకే,
నీదతస్సక్థీనీ చైవ తం భిషక్ పరివర్జయేత్.

F4

వాపు పాదములపై కలిగి పిక్కలు స్వస్థానమునుండి జారి తొడలు సన్నగించిన యెడ నారోగిని చికిత్సజేయందగదు. (ఆవ్యాధిచంపునుకావున చికిత్సజేయమానవలెనని భావము.)

ఆననం హస్తపాదం చ విశేషాద్యస్య శుష్యతః,

శూయేతేవా వినా దేహాత్ సమాసాత్ యాతిపంచతామ్.

ఎవనికి ముఖంబును హస్తపాదములును విశేషముగ కృశించి తక్కినశరీరము కృశతనొందకున్నను, వైశిష్ట్యనస్థలములయందుమాత్రము వాపుకలిగియున్నను అట్టి మనుజుడు ఒకమాసమునకులాభల మృతినొందును.

— విసర్పమునగలుగు రిష్టలక్షణములు. —

విసర్పః కాసవై వర్ష్యజ్వరమూర్ఛాభిజ్వవాః,

భ్రూమాస్యశోషవృల్లాసదేహసాదాఽతిసారవాః.

F2

విసర్పరోగమున కాసము, వివర్ణత, జ్వరము, మూర్ఛ, అంగభంగము, భ్రమము, నోరెండుట, ఓకరింతలు, శరీరము కృశించుట, అతిసారము, అను నీయవద్రవములు కలిగినయెడ రోగిని చంపును.

— కుష్ఠవ్యాధిరిష్టలక్షణములు. —

కుష్ఠం విశీర్యమాణాజ్ఞం రక్తనేత్రం హతస్వరమ్,

మద్దాగ్నిం జన్తుభిర్జుప్తం హన్తి తృష్ణాఽతిసారిణమ్.

F3

కుష్ఠరోగమున అవయవములు కుళ్లియూడుచున్నను, కంఠస్వరము మారి కన్ను లెఱ్ఱనై జతరాగ్ని మందగించి శరీరమునందలి వ్రణములలో పురుగులుపట్టినను నాకూర వ్యాధి చంపును. మరియు తీవ్రమైనదప్పియు అతిసారంబును కలిగినను చంపును.

— వరికొన్ని వ్యాధులరిష్టలక్షణములు. —

వాయుస్సుప్తత్వచం భగ్నం కఫశోఫరుజాతురమ్,

వాతాస్త్రంమోహమూర్ఛాయ మదస్వప్నజ్వరాన్వితమ్.

FF

శిరోగ్రహారచిశ్వాససంకోచస్ఫోటకోభవత్,

శిరోరోగోఽరుచిశ్వాసమోహవిడ్వేదతృప్తభ్రమైః.

— ౧౦౦

వాతము చర్మముపై స్పర్శజ్ఞానములేకయ్యుండినను, శరీరమునందలి యెముకలు విరిగినను, కఫమునకును శోఫమునకును సంబంధించినరోగములు కలిగియున్నట్లు

చంపును. మోహము (చిత్తనాశము), మూఢు, మదము (తిక్కయై తినట్లుండుట), నిద్ర, జ్వరము, అను నీయుపద్రవములతోగూడిన వాతరక్తము చంపును. మరియు శిరోగ్రహము, ఆరోచకము, శ్వాసము, అవయవములు ముడుచుకొనుట, పగులుట, కుళ్లుట, అను నీయుపద్రవములు కలిగిన వాతరక్తంబును చంపును. ఆరుచి, శ్వాసము, మోహము, మలము ఉండవలె నెడలుట, దస్వి, భ్రమము, అను నీయుపద్రవములతో గూడినశిరోరోగము చంపును.

— ౧౦ రోగసామాన్యముగ రిష్టలక్షణములు. ౧౦ —

ఘ్నన్తి సర్వామయాః క్షీణస్వరథాతుబలానలమ్,

శరీరబలములు క్షీణించి కంఠస్వరంబును రసాదిథాతువులను అగ్నిబలంబును నశించినవారికి ఏరోగములు స్ఫుల్పములుగ వచ్చినను అవి చంపక మానవు.

— ౧౧ వాతాదివ్యాధులయందు రిష్టలక్షణములు. ౧౧ —

వాతవ్యాధిరపస్తూరి కుష్ఠీ రక్త్యధరీ యీ.

౧౦౧

గుల్మీ మేహీ చ తాక్షణికా వికారేఽల్పేఽపి వర్జయేత్,

వాతవ్యాధి, అపస్తారము, కుష్ఠవ్యాధి, రక్తపిత్తము, ఉదరరోగము, యక్షురోగము, గుల్మము, ప్రమేహము, ఈవ్యాధులలో నేవ్యాధికలవారైనను రక్తమాంసబలములు క్షీణించియుండుచేసి వారికిస్ఫుల్పమైనవికారము, కల్లినను మృతినొందెదరు. కావున వారికి చికిత్స జేయదగదు.

— ౧౨ వ్యాధిసామాన్యముగ వేరొక రిష్టలక్షణము. ౧౨ —

బలమాంసక్షయస్తీవ్రః రోగవృద్ధిరరోచకః.

౧౦౨

యుస్యాతురస్య లక్ష్యస్తే త్రీ పతౌన్న స జీవతి,

ఏరోగికి శరీరమునందలి బలమును మాంసంబును మిక్కిలి తీవ్రముగ క్షీణించి, రోగము. తీవ్రముగ వృద్ధి నొంది, ఆరోచకము కల్గియుండునో ఆరోగి మూడుపక్షము లకు పైని జీవింపదు.

— ౧౩ వాతాఽష్ఠీల రిష్టలక్షణములు. ౧౩ —

వాతాఽష్ఠీలాఽతిసంవృధా తిష్ఠన్తీ దారుణా హృది.

౧౦౩

తృష్ణయా తు పరితస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్,

వాతాఽష్ఠీలయనువ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధి నొంది మిక్కిలిదారుణమై హృదయము ననేయుండి అట్టిరోగి మిక్కిలి తీవ్రమైనదప్పిచే బాధపడుచుండిన ఆప్పుడే మృతినొందును.

—౧౭ వాతము యొక్క వికృతి చేగల్గు రిష్టలక్షణములు. ౧౭—

శైథిల్యం సిద్ధికే వాయుః సీత్యా నాసాంచ జిహ్వాతామ్. ౧౦౪
క్షీణస్థాయమ్య మన్యే వా సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్,

వాతము ప్ర కుపితమై పిక్కలను శీథిలములుగ జేసి, ముక్కును వంకరగ జేసి, మెడ వెనుక ప్రక్కనుండును. న్యాలనునరములను లాగిపట్టినయెడ శరీరభాతువులు క్షీణించి యుండురోగి యాక్షణముననే మృతిజెందును.

—౧౮ వాతవైకృతి రిష్టలక్షణములు. ౧౮—

నాభీగుదాంతరం గత్వా వంక్షణౌ వా సమాశ్రయన్. ౧౦౫

గృహీత్వా పాయుష్పాదయే క్షీణదేహస్య వా బలీ,

మలాన్ వస్త్రీశిరోనాభిం విబధ్య జనయన్ రుజామ్. ౧౦౬

కుర్వన్ వంక్షణయోశ్శూలం తృష్ణాం భిన్నపురీషతామ్,

శ్వాసం వా జనయన్ వాయుః గృహీత్వా గుడవంక్షణమ్. ౧౦౭

వితత్య పర్మకాగ్రాణి గృహీత్వోర్వరశ్చ మారుతః,

స్త్రీమితస్యాతతాక్షస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్. ౧౦౮

వాతము నాభిని గుడమునకును మధ్య ప్రదేశమున జేరి గెజ్జలయందు వ్యాపించినయెడ నపుడే చంపును. వాతము బలిష్ఠమై గుడమును హృదయమును బంధించినపుడు మనుజుడు క్షీణించిన శరీరముకల్లియున్నయెడ అప్పుడే మృతినొందును. వాతము మలములను వస్త్రీద్వారమును నాభిని బంధించి తీవ్రమైనబాధ కల్పించినయెడ అప్పుడేమృతి నొందును. గెజ్జలయందు తీవ్రముగ నొప్పిని కల్పించి దప్పినిపుట్టించి మలమును ఉండలుగ వెడలించిన అప్పుడే మృతినొందును. వాతము గుడమును గెజ్జలను బంధించి శ్వాసమును పుట్టించినయెడ అప్పుడే ప్రాణముల హరించును. వాతము బలిష్ఠమై ప్రక్కలనుండుపర్మకాస్థులకొనలను వ్యాపించి రొమ్మునుపట్టినపుడు మనుజుడు నిశ్చలముగనుండి కన్నులు పెద్దవిగ (మిడిగుడ్లువడి) నున్నపుడు వాతము అప్పుడే తప్పక జీవితమును హరించును.

—౧౯ జ్వరవికృతి చేగల్గు రిష్టలక్షణము. ౧౯—

సహసా జ్వరసంతాపః తృష్ణామూర్ఛబలక్షయః,

విశ్లేషణం చ సస్థినాం ముమూర్షో రుపజాయతే. ౧౦౯

జ్వరసంతాపము శీఘ్రముగ వ్యాపించి దప్పియు మూర్ఛయు కలిగి శరీరబలము క్షీణించి కీర్ణ సడలియున్నయెడ అప్పుడే మృతినొందును.

—ॐ కఫజ్వరమునగలుగు రిష్టలక్షణము. ॐ—

గోసగ్ధేవదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే భృశమ్,
లేపజ్వరోఽతస్తస్య దుర్లభం తస్య జీవితమ్. ౧౧౦

పశువులను విడచు (వ్రభాత) సమయమున కఫజ్వరముచేబాధింపబడిన వానికి ముఖమునుండి చెమట మిక్కిలి వడియించున్నయెడ వాడు జీవించుట యరుదు. (బ్రతు కడనిభావము.)

—ॐ మసూరికలగలుగు రిష్టలక్షణము. ॐ—

ప్రవాళగుళికాభాసా యస్య గాత్రే మసూరికాః,
ఉత్పద్యాఽశు వినశ్యన్తి న చిరాత్స వినశ్యతి. ౧౧౧

ఎవనిశరీరమున పవడపుపూసలవంటికాంతియు ఆకారమునుకలిగిన మసూరికకు పుట్టి అప్పుడే కనుబడక : యణగిపోవునో ఆమనుజుడు శీఘ్రముగ మృతినొందును.

—ॐ విస్ఫోటకములగలుగు రిష్టలక్షణములు. ॐ—

మసూరవిదళప్రఖ్యాః తథా విద్రుమసన్నిభాః,
అస్తర్వక్త్రాః కిణాభాశ్చ విస్ఫోటా దేహనాశనాః. ౧౧౨

స్ఫోటకములు చిరునెనగల బడ్డలవలెనుండి పగడములవంటికాంతికలిగి వాని ముఖములు లోపలనే యణగి మచ్చలవలె నున్నయెడ శరీరమును నశింపజేసి రోగిని చంపును.

—ॐ కామలా రిష్టలక్షణములు. ॐ—

కామలాక్షోర్ముఖం పూర్ణం శబ్దయోర్ము క్తమాంసతా,
సంత్రాసశ్చోష్ణతాజ్ఞే చ యస్య తం పరివర్జయేత్. ౧౧౩

కామల కన్నులయందు వ్యాపించి ముఖము స్థూలమై కణతలయందు మాంసము నశించి శరీరమునంజెల్ల ఉష్ణముకలిగి రోగి యులికి పడుచున్నయెడ ఆరోగి జీవింపడు.

—ॐ మరియొక రిష్టలక్షణము. ॐ—

అకస్తాదనుభావచ్చ విఘృష్టం త్వక్సమాశ్రయమ్,

ఏదైన చర్మము నాశ్రయించియున్నప్పుడు దానిని చేత తుడిచినను మరల నిష్కారణముగ వ్యాపించుచున్న నామనుజుడు బ్రతుకడు.

—ॐ వ్రణసామాన్యమునందు రిష్టలక్షణములు. ॐ—

యో వాతజ్వో న శూలాయ స్యాన్న దాహాయ పిత్తజ్ఞః. ౧౧౪
కఫజ్వో న చ పూయాయ మర్షజశ్చ రుజే న యః,

అచూర్ణశూర్ణకణ్ణాభో యత్రాకస్తాచ్చ దృశ్యతే. ౧౧౫
రూపం శక్తిధ్వజాదీనాం సర్వాస్తాన్ వర్జయేద్విణాః,

వాతప్రకోపమునబుట్టిన ప్రణమున నొప్పిలేకున్నను, పిత్తమువలనబుట్టిన ప్రణమున మంటలేకున్నను, కఫమునబుట్టిన ప్రణమునందు చీములేకున్నను, మర్దస్థలములబుట్టిన ప్రణమునందు తీవ్రమైనబాధలేకున్నను, ఆ ప్రణములు మరణమునొందించును. మరియు ప్రణముపై కారణములేకయే పొడిచల్లినవిధముగనున్నను, ప్రణముయొక్క రూపము శక్తిధ్వజము మున్నగువానియొక్కారమును బోలియున్నను, ఆ ప్రణములన్నియు మరణమునొందించును కావున చికిత్స జేయందగదు.

ఇచ్చట సీనిర్ణయము నెరుంగునది:—ప్రణములయందు వాతముచే శూలంబును, పిత్తముచే తాపంబును, కఫముచే చీమును కలుగుట సహజము. దానికి వ్యత్యయముగ వాతప్రణమున శూలంబును, పిత్తప్రణముల మంటయు, కఫప్రణముల చీమును కలుగకుండుట స్వభావవిరుద్ధము కావున నివిరిష్టలక్షణములు. మరియు మర్దస్థలములబుట్టిన ప్రణములయందు తీవ్రమైనబాధ యవశ్యముకలుగవలసియుండ కలుగకుండుటయు స్వభావవిరుద్ధము. కావున నీలక్షణములబట్టి బాధలేకున్నదనితలచి సంతసింపక రిష్టలక్షణములుగ నెరుంగవలెనని భావము.

— భగందరమున రిష్టలక్షణములు. —

విష్ణాత్రమారుతవహం క్రిమిణం చ భగద్దరమ్. ౧౧౬

భగందరద్వారముండి మలమూత్ర వాతములు వెడలుచున్నను, అట్టి ప్రణమున పురుగులు పుట్టినను భగందరము అవశ్యము చంపును.

— రోగసామాన్యములైన కొన్ని రిష్టములు. —

ఘట్టయన్ జానునా జాను పాదాపుద్యమ్య పాతయన్,

యోఽపాస్యతి ముహూర్వక్త్రం ఆతురో న స జీవతి. ౧౧౭

వ్యాధిచేపీడితుడగుచునుజుడు మోకాలిచే మోకాలునొరయుచున్నను, పాదములపైకెత్తి క్రింద కొట్టుచున్నను, కారణములేకయే నోరునిటునటు త్రిష్టచున్నను. ఆరోగి బ్రతుకడు.

దనైశ్చివ్దన్నఖాగ్రాణి తైశ్చ కేశాన్ తృణాని చ,

భూమిం కాఘ్నేన విలిఖన్ లోష్ఠం లోఘ్నేన తాడయన్. ౧౧౮

హృష్టరోమాసాన్ద్రీ మూత్రః శుష్కకాసీ జ్వరీ చ యః,

ముహూర్హసన్ ముహూః ష్టేడన్ శయ్యాం పాదేన హన్తియః.

ముహుశ్చిద్రాణి విమృశక్ ఆతురోనసజీవతి.

౧౧౯

జ్వరమునందు ఒడలు పులకలెత్తి మూత్రముచిక్కనైవెడలుచు పొడిదగ్గుకలిగిన రోగితనపండ్లచేత గోళ్లను కొరుకుచున్నను, దస్తములచేసైనను గోళ్లచేసైనను వెండుకలను తృణములను త్రుంచుచున్నను, భూమిని పుల్లచేగీచుచున్నను, మట్టిపెళ్లను ఇంకొకమట్టిపెళ్లచేత తాటించుచున్నను, కారణములేకయే మాచీమాటికి నవునుచున్నను, లేక యేడ్చుచున్నను, పడకను తనపాదముచే కొట్టుచున్నను, నిష్కారణముగ తన శరీరమునందలి నానాదిరంధ్రములతడవికొనుచున్నను, ఆరోగి నిశ్చయముగ జీవింపడు.

౧౨౦ కొన్నిసామాన్య రిష్టలక్షణములు.

మృత్యవే సహసా౨౨ ర్తస్య తిలకవ్యంగవిప్లవః.

౧౨౦

ముఖేదస్తనఖే పుష్పం జతరే వివిధాస్మిరాః,

రోగికి తటాలున తిలకము (మచ్చ) ఐననువ్యంగము (మంగు) ఐనను ముఖము వైపుట్టినయెడ మరణమునొందును. దస్తములయందైనను గోళ్లయందైనను పువ్వువంటి మచ్చపుట్టినను ఉదరముపై పలుచెరంగులైనసీరలు తటాలున బుట్టినను మృతినొందును.

ఊర్ధ్వశ్వాసంగతోష్ఠాణం శూలోపహతవంక్షణమ్.

౧౨౧

శర్త్త వా౨౩నధిగచ్ఛస్తం బుద్ధిమా౯ పరివర్జయేత్,

రోగికి ఊర్ధ్వశ్వాసముకల్గి శరీరముపై వేడియుండిగి చల్లబడి గెజ్జలయందు పోటు పుట్టి యింకైన సుఖములేక కష్టముపడుచున్న నారోగి బ్రతుకడు. కావున బుద్ధి మంతుడగువైద్యుడు ఆరోగిని విడచుట మంచిది.

వికారాః యస్య వర్ధన్తే ప్రకృతిః పరిహీయతే.

౧౨౨

సహసా సహసా తస్య మృత్యుర్హరతి జీవితమ్,

ఏరోగికి జ్వరాదిరోగములు కారణములేకయే శీఘ్రముగ వృద్ధినొందుచు తనకు స్వభావసిద్ధములై వాడుకలోనుండుగుణములు మారినో ఆరోగిని మృత్యుచేవత తప్పక చంపును.

యముద్విశ్యాతురం వై ద్యః సమ్పాదయితు మాషధమ్.

౧౨౩

యతమానో న శక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితం,

ఏరోగి నుజ్జేలించి వైద్యుడు ఔషధమును సంపాదించి నుద్యమించి సంపాదించలేకుండునో అట్టిరోగి జీవింపడు.

విజ్ఞాతం బహుశస్సిద్ధం విధివచ్చావతారితమ్.

౧౨౪

న సిద్ధ్యత్యేషధం యస్య నాస్తి తస్యచికిత్సితమ్,

దౌషధమును చక్కగజెలిసి శాస్త్రోక్త ప్రకారము పక్షముజేసి పాకమునుజెలిసి దించినను దౌషధముచెడినయెడ ఆయాషధము ఏరోగినుద్దేశించి చేయబడునో ఆరోగికి చికిత్సలేదు. (బ్రతుకడని భావము.)

భవేద్యస్యాప ధేఽన్నే వా కల్ప్యమానే విపర్యయః. ౧౨౧
అకస్తాద్యర్థగన్ధాదేః స్వస్థోఽపి న స జీవతి,

ఏరోగినుద్దేశించి కషాయఘృతలేహాద్యౌషధములపై నను, ఆహారపదార్థముల పై నను పక్షముజేయినప్పుడు పక్షముగంధముమున్నగునవి కారణములేకయే విరుద్ధముగ మారునో అట్టిమనుజుడు స్వస్థతను జీవించును.

నివాతే సేదనం యస్య జ్యోతిశ్చాప్యసహామ్యతి. ౧౨౨
ఆతురస్య గృహే యస్య భిక్షస్తే వా పతన్తి వా,
అతిమాత్రమమత్రాణి దుర్లభం తస్య జీవితమ్. ౧౨౩

గాలిలేక నిశ్చలమైన ప్రదేశముననుండు అగ్నులుమున్నగునవి సమిధలు మున్నగునవి వృద్ధికరపదార్థములను తనంతననే నిష్కారణముగ నణగిపోయిన నాగృహముననుండురోగియైనను స్వస్థుడైనను తప్పక మృతినొందును. మరియు నెవ్వనిగృహమునందు పాత్రలుమున్నగునవి కారణములేకయే పగులునో లేక పైనుండి క్రిందపడునో అగృహముననుండురోగి బ్రతుకుటలేదు.

— ఆశ్రేయమకమున రిష్టలక్షణములు. ౧౨౪ —

యం నరం సహసా రోగో దుర్బలం పరిముఖ్యతి,
సంశయం ప్రాప్తమాత్రే యో జీవితం తస్య మన్యతే. ౧౨౫

మిక్కిలి బలహీనస్థితినుండు ఏరోగిని రోగము తటాలన విడచిపోవునో అట్టి రోగిజీవితము సంశయమున నుండునని యాశ్రేయమహర్షి సప్తతము.

— రోగిమరణనిర్ణయమును చెప్పదగదనుట. ౧౨౬ —

కథయేన్నైవ పృష్టోఽపి దుశ్శ్రవం మరణం భిషక్,
గతాసోః బన్ధుమిత్రాణాం న చేచ్ఛేత్తం చికిత్సితుమ్. ౧౨౭

రోగి మరణమునకు సిద్ధముగనున్నప్పుడు వానిబంధువులును మిత్రులును 'ఈ రోగిజీవించునా? లేదా?' అనివైద్యుని అడిగినను వైద్యుడు వానిమరణమును వారికి చెప్పకూడదు. అట్టిమరణవార్తవిని రోగిబంధుమిత్రాదులు సంకపింతురుకావున చెప్పదగదు. కాని అట్టిస్థితినుండురోగికిమాత్రము చికిత్సచేయంజనదు.

❧ రిష్టలక్షణములు కల్గినప్పుడు రోగినివిడచుటకు కారణములు. ❧

యమదూతపిశాచాదైత్యః యత్పరాసురపాస్యతే,

ఘ్నద్భిరౌషధవీర్యాణి తస్మాత్తం పరివర్జయేత్. ౧౩౦

రోగికి రిష్టలక్షణములు కానవచ్చినపుడు యమదూతలు పిశాచములు మున్నగు వారు ఔషధములవీర్యమును నిష్ఫలములుగ చేయుదురు. కావున వీర్యవంతములగు సౌషధములు తమతమకృత్యముల జేయనేరక నిర్వీర్యములబోలె ప్రయోజనదూరములై యుండును, కావున అట్టిస్థితియందు వైద్యుడు రోగికి చికిత్సజేయక విడుచుట చాల మంచిది,

❧ రిష్టలక్షణపరిజ్ఞానావశ్యకత. ❧

ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నం యదాయుష్టే ప్రతిష్ఠితమ్,

రిష్టజ్ఞానాదృతస్తస్మాత్ సర్వదైవ భవేద్భిషక్. ౧౩౧

ధాతువులను సమస్థితులనుచి రోగాదుల నివర్తింపజేసి ఆయువును పరిపాలించుట ఆయుర్వేదమునకు ముఖ్యమైన ప్రయోజనము. అట్టియాయుర్వేదఫలము ఆయువు యొక్కపరిస్థితిని చక్కగ తెలిసినవైద్యునియధీన మైయుండును. ఆయువుయొక్క పరిస్థితి రిష్టలక్షణముల నెరుంగనివైద్యునకు తెలియబోదు. కావున వైద్యుడు ఎల్లప్పుడు రిష్టలక్షణ పరిజ్ఞానమునందు మిక్కిలి యాదరముకల్గియుండుట యావశ్యకము.

❧ మరణముసంభవించుటకు ముఖ్యకారణము. ❧

మరణం ప్రాణీనాం దృష్టం ఆయుః పుణ్యోభయక్షయాత్,

తయోరప్యక్షయాద్దృష్టం విషమా పరిహారిణామ్. ౧౩౨

సకలప్రాణులకును, ఆయువును, తొలిజన్మమున తాజేసినపుణ్యమువలనను ఈ రెండిటినుముదాయమువలననువృద్ధినిొందును. అట్టి ఆయువును, పూర్వముజేసినపుణ్యంబును లేక ఆయుఃపుణ్యములురెండును తీగింఁచినపుడు మనుజులకు మరణము సంభవించును. మరియు అట్టిఆయువును పుణ్యంబును తీగింఁచకున్నను విషమములగు ముందిచిన యేనుగులు సింహములు పెద్దపులులు సర్పములుమున్నగువానివలన నాపత్తులు సంభవించునీయకకాపాడకున్నప్పుడు మరణముసంభవించును. (ఆయువుతీగింఁచకున్నను పుణ్యము నశింపకున్నను విషజంతువులుమున్నగువానివలన నాపత్తులు సంభవించకకాపాడుకొనని పక్షమున నట్టియాగంతు కారణములచే మరణము సిద్ధముగ సంభవించుననిభావము).

ఇతిశ్రీవాగ్భటవిరచితే అష్టాంగహృదయశారీరే పంచమోఽధ్యాయః

షష్ఠాధ్యాయము.

అవః—పై యధ్యాయమున మరణము కాలనియతి ననుసరించి నిర్ణయముగ దెలియజేయు రిష్టలక్షణములు వివరింపబడియె. ఈ యధ్యాయమున రోగిచే బంపబడిన నేవకునిమూలమునను రోగియింటికి పోవునప్పుడు త్రోవలోగల్గుశకునవిశేషములచేతను సంభవించుశుభాశుభఫలములు తెలుపబడును.

సూ. అథాంత్రో దూతాదివిజ్ఞానీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః.

వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమును జెప్పినపిదప దూతాదివిజ్ఞానమునకుసంబంధించిన శారీరమును దెలుపునధ్యాయమును జెప్పెదననిభావము.

రోగిచే వైద్యునియొద్దకు బంపబడిన స్త్రీయైనను పురుషుడైనను దూతశబ్దముచే చెప్పబడును. ఆదిశబ్దముచేత వైద్యుడు తనయిల్లు వెడలి రోగియింటికి బోవునంతలో మార్గమధ్యమునను, పోయిచేరిన వెనుకను వైద్యునకు గానంబడువినబడు శుభాశుభ సూచకశకునములన్నియు గ్రహింపబడును. అట్టిదూతాదులకు సంబంధించిన నిశ్చయ జ్ఞానమునకు హితమైనయధ్యాయము దూతాదివిజ్ఞానీయము. దూతాదివిజ్ఞానమునకు అనుకూలమై శరీరసంబంధమైనవిషయమును దెలుపునధ్యాయమును వివరముగ జెప్పెద ననిభావము.

—ॐ దూతలక్షణము. ॐ—

పాషణ్డౌశ్రమవర్ణానాం సవర్ణాః కర్తస్థిర్ధయే,
త ఏవ విపరీతాస్య్యుః దూతాః కర్తవిపత్తయే.

౧

శివకేశవులయందు భేదబుద్ధిచే పరస్పరద్వేషబుద్ధికలవారు పాపండులు. బ్రహ్మ చర్యము, గార్హస్థ్యము, వానప్రస్థము, సన్యాసముననినాల్గు ఆశ్రమములు. బ్రాహ్మణ షట్త్రియవైశ్యశూద్రులను నాల్గుజాతులు. (ఇవియే నాల్గువర్ణములు). అట్టిపాపండుల కును, బ్రహ్మచర్యాది ఆశ్రమస్థులకును బ్రాహ్మణాదివర్ణములవారికిని వారివారికి సమాన వర్ణములైనవారు వైద్యునకు బంపు దూతలుగనున్నయెడ ఆరోగ్య రూపకర్తస్థిచేహూరునని యెరుంగునది. (అనగా పాపండులకు పాపండులను, బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మచారియు, బ్రాహ్మణునకు బ్రాహ్మణును దూతగనుండవలెననుట. ఇతైరంగుననే గ్రహ

సాదితశ్రమస్థులకును త్రియాదివర్ణులకును సమానవర్ణమువారే దూతలుగ నుండిన కార్యసిద్ధి కలుగునని యెరుంగునది.)

అటుగాక పాపండులకు బ్రాహ్మణాదులు, బ్రహ్మచారి గృహస్థమున్నగువారికి తద్భిన్నులును దూతలుగనున్నచో వైద్యునకు కర్తసిద్ధి కలుగక రోగికి విపత్తును కలిగించును.

అగ్రాహృదూతలక్షణము. ౧౭

దీనం భీతం ద్రుతం స్తప్తం రూక్షామంగళవాదినమ్,

శక్త్రిణం దణ్డినం షణ్డం ముణ్డశ్శ్రుం జటాధరమ్. ౨

అమజ్జళాహ్వయం క్రూరకర్తాణాం మలినం శ్రీయమ్,

అనేకవ్యాధితం వ్యజ్ఞం రక్తమాల్యాఽను లేపనమ్. 3

తైలఽఙ్గాఙ్గీతం జీర్ణవివర్ణార్ద్రైకవాసనమ్,

ఖరోష్ఠ్రిమహిషారూఢం కాఢ్యలోష్ఠాదిమర్దినమ్. ౪

నాఽనుగచ్ఛేద్భిషగ్దూతం ఆహ్వయస్తం చ దూరతః,

రోగిచే బంపబడిన నేవకుడు దీనుడుగనున్నను, భయపడియున్నను, తొందర పడుచున్నను, భయముతోగూడి పరుషంబులును ఆశుభకరంబులు నగుమాటల బల్కుచున్నను, ఆయుధమును చేతబట్టుకొనియున్నను, కఱ్ఱుచుచేతబట్టియున్నను, నపుంసకుడుగనున్నను, మీసములను త్రూరముచేసికొనియున్నను, జడల ధరించియున్నను, ఆమంగళమైనపేరుకలవాడుగనున్నను, క్రూరమైనవనిచేయుచున్నను, మలినమైనశరీరముకలిగియున్నను, ఆడుదిగనున్నను, అనేకరోగములుకలిగినవాడైనను, అంగహీనుడైనను, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలును మైపుతలునుకలిగియున్నను, ఒడలిపై నూనెనైనను బురుదనైనను పూసికొనియున్నను, చింపిగుడ్డలనైనను వివర్ణములైనగుడ్డలనైనను, తడిసినగుడ్డలనైనను కట్టుకొనియున్నను, గాడిదెనైనను, ఒంటెనైనను, ఎనుబోతునైనను ఎక్కియున్నను, కట్టెలు మట్టిపెళ్లలు మున్నగువానిని చేతితో మర్దనముచేయుచున్నను, దూరముననిలిచి పిలుచుచున్నను అట్టిదూతతోహాడి వైద్యుడు రోగికడకు పోదగదు, (పిలువను వచ్చుటకు వచ్చినభటుడు వైద్యునిలక్షణములు కలిగియుండునెడ రోగమునివదిలకానోపదు కావున చికిత్సజేయుటకై పోదగదనుట.)

వైద్యునిస్థితినిబట్టి శుభాశుభశకుననిర్ణయము. ౧౮

ఆశస్తచిన్తావచనే నగ్నే చిన్దతి భిన్దతి.

జానోనే పావకం పిణ్డాన్ పితృభోగ్య నిర్వచత్యపి,

సుప్తే ముక్తకచేఽభ్యక్తే రుదత్యప్రయతే తథా. ౬

వైద్యే దూతాః మనుష్యాణాం ఆగచ్ఛన్తి ముమూర్షతామ్,

వైద్యుడు ఆచార్యుడైనచింతితో కూడియున్నపుడును, ప్రశస్తముకాని మాటల బల్కుచున్నచు, వస్త్రహీనుడైయున్నచు, కట్టెలమున్నగువాని చేబడించుచు నైనను చీల్చుచునైన నున్నపుడును, అగ్నియందు హోమము చేయుచున్నపుడును, పితృదేవతలకు పిండముల బెట్టుచున్నపుడును, నిదురించునపుడును, వేండ్లకల విరబోసి యున్నపుడును, అభ్యంగనము జేసికొనునప్పుడును, ఏడ్చుచున్నపుడును, మనస్సు నిల్కడ లేకున్నపుడును, రోగిపంపినదూతలు వైద్యునిపి లువబోయినయెడ అట్టి రోగులు మరణమునకు సిద్ధముగ చున్నవారని యెరుంగునది.

— రోగముయొక్క గుణములబట్టి శకునపరీక్ష. —

వికారసామాన్యగుణే దేశే కాలేఽథవా భిషక్. ౭

దూతమభ్యాగతం ద్వైత్వా నాతురం తముపాచరేత్,

రోగికి ఎట్టిగుణములకలరోగము సంభవించియుండునో అట్టిగుణములకల దేశమునందైనను కాలమునందైనను వైద్యుడు రోగి చేబంపబడిన సేవకుని చూచినయెడ ఆరోగము మిక్కిలి యసాధ్యము కావున చికిత్సజేయ పోజనదు.

కఫముచేగలిగిన జ్వరాదిరోగములు కలరోగిచే బంపబడినసేవకుడు నెయ్యి సీళ్లు మున్నగుద్రవద్రవ్యములనమీపమునైనను అనూపదేశమందైనను ఉదయకాల మునందైనను వైద్యునిజూచి పిలిచినయెడ వైద్యుడు చికిత్సజేయ గడంగదగదు. రోగి పితృముచేగలిగినరోగముచే బీడితుడైనయెడ వానిచే బంపబడినసేవకుడు అగ్నిసమీపమునను మధ్యాహ్నకాలమునందును వైద్యునిపిలచిననో రోగము కుదరదు. వాతరోగ మునందు రూక్షాదిగుణయుక్తమైన యిసుక రాష్ట్రమున్నగునవికలప్రదేశమునందైనను సాయంకాలమునందైనను వైద్యునికడ కేగి పిలచిన రోగము అసాధ్యమగును. కావున అట్టిలక్షణముల గమనించి వైద్యుడు చికిత్సజేయ గమకింపవలెను. తక్కినరోగవిశేషములకన్నిటికిని ఆయాగుణములబట్టి దేశకాలములగుణముల ననుసరించి వైద్యుని తిరిగ నిర్ణయించునది.

— దూతయొక్క చేష్టావిశేషరూపమైన శకునములు. —

స్పృశన్తో నాభినాసాస్యకేశరోమనఖద్విజాకా. ౮

గుహ్యపృష్ఠస్తనగ్రీవాజతరాఽనామికాఙ్ఘ్రీ,

కార్వాసబుససీసాస్థికపాలముసలోపలమ్.

మార్జనీశూర్పచైలాస్తభస్తాక్షారదశాతుషాః,
రజ్జుపానత్తులాపాశమన్యద్వాభగ్నువిచ్యుతమ్. ౧౦
తత్పూర్వదర్శనేదూతాః వ్యాహరన్తి మరిష్యతామ్,

బొడ్డు, తల, ముక్కు, నోడు, పెండుకలు, శరీరముపైఁబడురోమములు, గోళ్లు, దంతములు, గుహ్యము, పీపు, స్తనములు, కంఠము, ఉదరము, చిటికెనవ్రేలికి ప్రక్క వ్రేలు, ప్రత్తి, బుసము, సీసము, ఆస్థి, కుండపెంపలు, రోకలి, రాయి, చీపురుకట్ట, చేట, గుడ్డచెరగు, బూడిదె, బొగ్గులు, వత్తి, పొట్టు, త్రాడు, చెప్పలు, త్రాసు, పాశము, భగ్నుములును చ్యుతములునగు ఇతరద్రవ్యములు, వీనిలో దేనినైన చేతతాకుచు వైద్యుని తొలుదొలుత చూచి మాట్లాడి చికిత్సకై నేపకుడు పిలిచిన నారోగి చావనిద్ద ముగనున్నవాడని యెరుంగునది.

—౧౧ కాలవిశేషము చేసిన శుభాశుభములు. ౧౧—

తథాఽర్ధరాత్రే మధ్యాహ్నో సప్తయోః పూర్వవాసరే. ౧౧
షష్ఠీచతుర్థీసవమీ రాహుకేతుదయాదిషు,
భరణీకృత్తికాశ్లేషాపూర్వాష్టాద్రైవైత్యైవైర్భుతే. ౧౨

మఃయు రోగి చే వైద్యుని పిలచుటకై పంపబడినమరుఘ్నుడు అర్ధరాత్రియందును, మధ్యాహ్నమునందును, ఉభయసంధ్య ప్రాతఃకాలసాయంకాలము) లయందును, తొలివారము (ఆదివారము)నాడును, షష్ఠి చవితి నవమి అనునీతిఘటయందును, రాహుకేతువుల ఉదయకాలమునందును, భరణి కృత్తిక ఆశ్లేష పూర్వాష్టాద్రైవైత్య భాద్ర పూర్వఫల్గుని అర్ద్ర) మఖ మూల అనునీనక్షత్రములతోఁపాడినదినములయందును, వైద్యుని తొలుదొలుత చూచి పిలిచిన ఆరోగి బ్రతుకుటకు సరము శుభస వైద్యుఁడు చికిత్సజేయ నరుగదగదు.

—౧౩ { వైద్యునితో సంభాషించునపుడు దుశ్శకునములు }
శుభవచ్చినచో చికిత్సజేయ దగదనుట. ౧౩—

యస్మింశ్చ దూతే బ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయమ్,
పశ్యేన్నిమిత్తమశుభం తం చ నానువ్రజేద్భిషక్. ౧౩

రోగి చేపంపబడినదూత వైద్యునియొద్దజేరి రోగికిసంబంధించినమాటల బట్ట ననుయమున వైద్యుడు అశుభసూచకమైనదుశ్శకునమును జూచినను ఆవచ్చినమనుజుని పెంబడి వైద్యుడు పోదగదు.

—౧౪ వైద్యుని పిలచునపుడు అవశకునములు. ౧౪—

తద్యథా వికలః ప్రేతః ప్రేతాలంకార ఏవ వా,

భిన్నం దగ్ధం విసప్తంవా తద్వాదీని వచాంసి వా. ౧౪
 రసోవా కటుకస్త్రీప్రః గన్తోవా కౌణపో మహాకా,
 స్ఫుర్ణోవా విపులః క్రూరః యద్వాన్యదపి తాదృశమ్. ౧౫
 తత్సర్వమభితో వాక్యం వాక్యకాలేఽథవా పునః,
 దూతనుభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం తముపాచరేత్. ౧౬

రోగిచే పంపబడినవాడు వైద్యునితో రోగివిషయములగుర్చిమాట్లాడునపుడును
 మాటలముందుగనైనను వెరుకనైనను గ్రుడ్డి, కుంటి మున్నగుఅంగహీనులైనను, చచ్చిన
 ప్రేతములైనను, ప్రేతమునకుసంబంధించిన యలంకారములైనను, తెగినదారముమున్నగు
 వానినైనను, కాలినవస్త్రముమున్నగువానినైనను, పగిలిన కుండమున్నగువానినైనను,
 చూచినను; లేక ఆట్టివిషయములఁబలుపు మాటల వినినను; మిక్కిలి తీవ్రమైనకారము
 ల విషయాలుమున్నగుద్రవ్యములను చూచినను, పీడుగకంపు ఘ్రాణేంద్రియమునకు
 గోచరమైనను, మిక్కిలి క్రూరమైన స్వర్గము గానవచ్చినను, వైజెప్పినవానికి నమా
 ములైనయితరవిషయములు వివిధయైన యింద్రియములకు గోచరములైనను అప్పుడు
 చచ్చిన నేవకునితోగూడిపోయి రోగికి చికిత్స చేయదగదు.

(వైజెప్పినదుశ్శుకనములు రోగివిషయములను వైద్యునితో చెప్పనపుడు గాన
 వచ్చినచో రోగము నివర్తింపనేరదు కావున ఆరోగికి చికిత్స చేయ జనదనిభావము.)

—౨౩ మరొకన్ని యవశకునములు. ౨౩—

హాహాక్రందితముతక్ష్మప్తం రుదితం స్థలనం త్కుతమ్,
 వస్త్రాతపత్రపాదత్రవ్యసనం వ్యసనీక్షణమ్. ౧౭
 చైత్యధ్వజానాం పాత్రాణాం పూర్ణానాం చ నిమజ్జనమ్,
 హతాఽనిష్టప్రవాదాశ్చ దూషణం భస్మపాంసుభిః. ౧౮
 పథశ్చేదోఽహిమార్జారగోధాసరటవానరైః,
 దీప్తాం ప్రతిదిశం వాచం క్రూరాణాం మృగపక్షిణామ్. ౧౯
 కృష్ణధాన్యగుడోదశ్విత్ లవణాసవచర్మణామ్,
 సర్పపాణాం వసాతైలతృణపక్షేన్ధనస్య చ. ౨౦
 క్షీబక్రూరశ్వపాకానాం జాలవాగురయోరపి,
 ఛర్దితస్య పురీషస్య పూతిదుర్ధర్మచస్య చ. ౨౧
 నిసాసరస్య వ్యవాయస్య కార్వాసాదేరరేరపి,
 శయనాసనయానానాం ఉత్తానానాంతు దర్శనమ్. ౨౨
 న్యుబ్జానామితరేషాంచ పాత్రాదీనామశోభనమ్,

మరియు హాహా అనిబిగ్గరరోదనము వినబడుట, బిగ్గరగ నాశ్రోశరూపమైన మాటవినబడుట, వైద్యుడు బైలువెడలనపుడు అడుగులుతడబడుట, తుమ్ముట, వస్త్రము, గొడుగు, చెప్పులు ఇవిక్రిందపడుట, లేక చెడుట, వ్యసనముపడుచుండువారు తనకుకనబడుట, రచ్చమాను ధ్వజము ఇవి కూలుట, నీళ్లుమొదలగువానిచే నిండిన పాత్రలు విరగబడుట, చచ్చెను పోయెను అనునవి మున్నగునమంగళవాక్యములు వినబడుట, బూడిదె ధూళి మున్నగువానిచేత వైద్యునిశరీరము గ్రమ్మబడుగ, సర్పము పిల్లి ఉడుముతోంద కోతి అనునీజంతువులు త్రోవకడ్డముగ పోవుట, ఇవియన్నియు అశుభమును బెలుపుననుములు.

మరియు (సూర్యుడుండుతూర్పుదిక్కు దీప్తవిశయనబడును.) జంతువుల హింసించునట్టి నక్కలు కుక్కలు మున్నగుక్రూరమృగములును, శ్వేనముమున్నగుక్రూరములైనపక్షులును తూర్పుమట్టి సూర్యునకభిముఖముగ కూయుచుండుటయు నవశతము. మరియు నల్లనిధాన్యములు, బెల్లము, మజ్జిగ, ఉచ్చు, మధ్యము, చర్మము, ఎఱ్ఱనియావాలు, పస, తైలము, గడ్డిపోచలు, బురుద, కట్టెలు, నపుంసకుడు, నిష్ఠురోక్తుల బల్కుచునుప్పుడు, మాడిగవాడు, మత్స్యములబట్టువల, మృగములబోను, వమనముచే వెడలినయుచ్చిప్తము, పురీషము, దుర్గంధము, చూడశక్యముగాక కరాళాదివికృత వస్తువులు, సారములేని ద్రవ్యములు, సంగమము, ప్రత్తిమున్నగునవి, శత్రువు, తలక్రిందుగ త్రిప్పి యుంచబడినమంచములు, అసనములు యానములుమున్నగునవి, బోరగిలయంచబడిన పాత్రములుమున్నగునవి, వీనిని చూచుట యవశతమము. (వైద్యుడు రోగియింటికి బోవునపుడైనను, బైలుదేరునపుడైనను, మార్గముననైనను వైదెప్పినవానిలో నేదియైన కనబడినయెడ శుభకరముకాదు. కావున రోగికి చికిత్సజేయజనదనుట.)

అథ పక్షీశకునభేదములు. ౧౯

పుంసంజ్ఞాః పక్షీణోవామాః స్త్రీసంజ్ఞాః దక్షిణాశ్శుభాః. ౨౩
పుంలింగవాచ్యములైనపక్షులు ఎడమ ప్రక్కనున్నయెడ శుభకరములు, స్త్రీలింగవాచ్యములగుపక్షులెల్ల కుడిప్రక్కనున్నయెడ చాలమంచిది.

అథ { మృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు గమనభేదముచే గలుగుననుములు. } ౨౦

ప్రదక్షిణం ఖగమృగాః యావో నైవం శ్వజమ్బుకాః,
అయుగ్తాశ్చ మృగాశ్చస్తాః శస్తా నిత్యం చ దర్శనే. ౨౪
చాషఞానభరద్వాజనకులచ్చాగబర్హిణః,
అశుభం సర్పభోలూకవిఢాలసరశేషణమ్. ౨౫

కాకిమున్నగుపక్షులును జింకమున్నగుమృగములును ప్రదక్షిణముగ (ఎడమ నుండి కుడి ప్రక్కకు) పోయిన శుభకరము. పక్కనక్క ఈ రెండుమాత్రము అటు గాక కుడినుండి యెడమ ప్రక్కకు పోయిన మంచిది. మరియు మృగములు దేసినంభ్యుగ నగుపడిన శుభము. చాపము(పాలపిట్ట)భాసపక్షి, భారద్వాజము, ముంగిస, మేకపోతు, నెమలి, ఈజంతువులు కుడి ప్రక్కనైనను ఎడమ ప్రక్కనైనను ఉండిన వానినిచూచుట మిక్కిలి ప్రశస్తము. గుడ్డగూబ, పిల్లి, ఊనరవల్లి వీనిని చూచుట యెప్పటికిని మంచిది కాదు.

— ౧౦ కొన్ని జంతుశకునభేదములు. ౧౦ —

ప్రశస్తాః కీర్తనే కోలగోధాఽహిశశఙ్గాహకాః,

న దర్శనే నవిరుతే వానరక్షా అతోఽన్యథా.

౨౬

పంది, ఉడుము, సర్పము, కుందేలు, జాహకమునజంతువిశేషము, వీనిని చెప్పట మాత్రము మంచిది. కోటిని ఎలుగుబంటిని చూచుటయు వానిశబ్దమును వినుటయు మంచిది కాదు. వైజెప్పినరంటిని పేరెత్తి చెప్పటమాత్రము మంచిదని భావము.

— ౧౧ ఇంద్రధనుస్సు మున్నగువానిశకునములు. ౧౧ —

ధనురైద్దాగ్రిం చ లాలాటం అశుభం శుభమన్యతః,

అగ్నిపూర్ణాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖాని చ.

౨౭

ఇంద్రధనుస్సు తనకు ఎట్టయెదుట నున్నయెడ మంచిది కాదు. పార్శ్వముల యందైనను వెనుక ప్రక్కనైనను ఇంద్రధనుస్సుండిన చాలమంచిది. నిప్పుచే నిండిన పాత్రలును పగిలిన పాత్రలును ఏమియు లేకయుండు పాత్రలును ఎదుట వచ్చుట అశుభము.

— ౧౨ వైద్యుడు రోగియింటనుండి వచ్చునపుడు శకునభేదములు. ౧౨ —

దధ్యక్షతాది నిర్లచ్చౌ వక్ష్యమాణం చ మంగళమ్,

వైద్యో మరిష్యతాం వేశ్మ ప్రవిశన్నేవ పశ్యతి.

౨౮

పెరుగు అక్షతలు చెఱుప మున్నగువానిని వైద్యుడు రోగియింటికిబోవునప్పుడు త్రోవలానైనను ఇంటబ్ర పేరించునపుడైనను చూచుట చాల మంచిది. ఈవిషయము క్రిందజెప్పుబడును. అట్టి దధ్యక్షతాదులను రోగియింటినుండి బైటవచ్చునపుడే చూచు నెడరోగికి రాగలమరణమును నూచించునని భావము.

— ౧౩ శకునఫలములు. ౧౩ —

మాతాద్యసాధు దృష్టైవం త్యజేదార్థమతోఽన్యథా,

అశా—౨౩

కరుణాశుద్ధసంతానో యత్నతస్సముపాచరేత్.

౨౯

ఇతైరంగున జెప్పబడిన దూతలక్షణములను శకునములను చక్కగ గమనించి అందు అశుభలక్షణములు గనబడినపుడు రోగికి చికిత్సజేయక మానునది. అయ్యవి శుభలక్షణములుగ నున్నపుడు మిక్కిలి కరుణారసార్ద్రమైనమనస్సుకలవాడై వైద్యుడు మిక్కిలి శ్రద్ధతో రోగికి శాస్త్రీయమై యుక్తియుక్తమైనచికిత్స జేయనగును.

శుభశకునములు. ౧౭

దధ్యక్ష తేకునిష్పావప్రియజ్ఞుమధుసర్పిపామ్,

యావకాఙ్క్షనభృక్షార ఘణ్డాదీపసరోరుహామ్.

30

దూర్వాద్భ్రమత్స్యమాంసానాం లాజానాం ఫలభక్షయోః,

రత్నేభపూర్ణకుమ్భానాం కన్యాయాః స్వర్ణసస్య చ.

31

నరస్య వర్ణమానస్య దేవతానాం నృపస్య చ,

శుక్లానాం సుమనోవాలచామరామృరవాజినామ్.

౧౨

శఙ్ఖసాధుద్విబోష్ణీషతోరణస్వస్తికస్య చ,

భూమేషముద్భృతాయాశ్చ వహ్నిః ప్రజ్వలితస్య చ.

33

మనోజ్ఞసాన్యన్నపానస్య పూర్ణస్య శకటస్య చ,

నృభిర్ధేన్వాస్సవత్సానాః బడబాయాః స్త్రీయా అపి.

3౪

జీవంజీవకసారజ్ఞసారసప్రియవాదినామ్,

రుచకాదర్శసిద్ధార్థ రోచనానాం చ దర్శనమ్.

3౫

గన్ధస్సుసురభిః వర్ణస్సుశుక్లో మధురో రసః,

గోపతేరనుకూలస్య స్వర స్వర్ణద్గవామపి.

3౬

మృగపక్షినరాణాం చ శోభినాం శోభనా గిరః,

ఛత్రధ్వజపతాకానాం ఉత్తేషణమభిష్టుతిః.

3౭

భేరిమృగజ్జశఙ్ఖానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిర్ఘ్నాః,

వేదాధ్యయనశబ్దాశ్చ సుఖోవాయుః ప్రదక్షిణాః.

3౮

పథి వేత్తప్రవేశే చ విద్యాదారోగ్యలక్షణమ్,

పెరుగు, అక్షతలు, చెఱుకుగెడలు, అనుములు, కొఱ్ఱలు, తేనె, నెయ్యి, లత్తుక,

కాటుక, కొమ్ముచెంబు, గంట, దీపము, తామరపువ్వులు, గరిక, ఎండక పచ్చివిగనుండు

మత్స్యమాంసములు, బొరుగులు, పొద్దు, భక్ష్యములు, వజ్రాదిరత్నములు, ఏను

గులు, నిండుకుండులు, కన్యక, రథము, దానధర్మాదులచే నత్కిరింపడని నానాట వృద్ధి

నొందుచున్న మనుజుడు, ఇంద్రాదిదేవతలు, రాజ్యము నేలుచుండు ప్రభువు, తేల్లగ

నుండుపుష్పములు, తెల్లనిచామరములు, తెల్లనివస్త్రములు, తెల్లనిగుఱ్ఱములు, శంఖము, సాధువులు, బ్రాహ్మణులు, తలగుడ్డ, తోరణము, స్వస్తికము, వైకృతబడినభూమి, మండుచుండుఅగ్ని, మనసుకింపై రమ్యముగనుండు నన్నపానములు, మనుష్యులచే నిండియుండుబండి, దూడతోగూడియుండుఆవు, దూడతోగూడినగుఱ్ఱము, బిడ్డనుచేత నుంచుకొని యన్నస్త్రీ, జీవంతము (వన్నెపులుగు అనుపక్షి,) చాతకము, బెగ్గురుగ్రాహి, ప్రియవాది (పక్షివిశేషము), చిత్రపురంగులు, అద్దము, తెల్లనిఆవాల, గోరోచనము, వైజేష్ణబడినవానిలో దేనినైన వైద్యుడు రోగియింటికి బోవునపుడు త్రోవయంచైనను, రోగియింట బ్రవేశించునపుడైనను చూచినయెడ ఆరోగికి ఆరోగ్యము శీఘ్రముగ జేకూరునని యెరుంగునది.

మరియు మంచి వరిమళము, పూజమునకు గోచరమైనను, మిక్కిలి తెల్లని కాంతి కనుబడినను, మధురమైనరసము గోచరమైనను, మిక్కిలి సాధువైయుండు వృషభముయొక్క అనుకూలమైన కంఠస్వరము, సాధువులైన ఆవులస్వరము, మంగళకరమైనమృగములయొక్కయు పక్షులయొక్కయు మనుజులయొక్కయు మంగళకరమైనధ్వనులు, ఇవి వినబడినను, ఛత్రమును ధ్వజమును పతాకమును పైకెత్తుట జూచినను, స్తుతిపాఠములు స్తుతించుధ్వనియు, భేరిమృదంగశంఖములధ్వనియు, పూజ్యాహస్వంబును, వేదములజదువుతబ్బంబును, చెవులకు వినవచ్చినను, ప్రదక్షిణముగ సంచరించువాయు వగవడినను, రోగికి ఆరోగ్యము కలుగునని యెరుంగునది.

వైజేష్ణిసమీపముననున్న రోగియింటికి వైద్యుడు పోవునప్పుడు గన్పడిన ఆరోగ్యము తప్పక కలుగుననిభావము.

— ౨౨ స్వప్ననిరూపణము. ౨ —

ఇత్యుక్తం దూతశకునం స్వప్నానూర్ధ్వం ప్రచక్షతే. ౩౯

ఇత్రైరంగున దూతకుసంబంధించిన శుభాశుభసూచకలక్షణంబులును, చేతనాచేతనరూపములగు శుభాశుభసూచకశకునలక్షణంబులును వైని వివరింపబడినవి. ఈ క్రిందస్వప్నములును వానిచేగలుగు శుభాశుభములును వివరింపబడుననియర్థము.

కాగ్రదవస్థయందు మనస్సు ఇంద్రియములతోగూడి ఆయావస్తువుల నిర్వర్తించి యలసి యాత్మయందు లీనమై మనస్సుకును ఇంద్రియములకునుసంబంధించిన వ్యాపారములనన్నిటినిమాని విశ్రమించియుండును. ఇదియే నిద్రావస్థ. కాగ్రదవస్థయందైనను, పూర్వజన్మమునంచైనను సంకల్పించియుండువిషయములు ఆత్మయందు బీజభావము నొందియుండ సుప్తయందు రజోగుణసంబంధమునందేని మనస్సు ప్రబోధమునొంది ఇంద్రియముల గూడి మున్ను బీజభావము నొందియున్నవిషయములనన్నిటినిస్మరించు యనుభవించుననియును. ఇదియే స్వప్నావస్థ. ఈవిషయము అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లు

చెప్పబడియె. — “క్షేప్తాపృతేఘశ్రోతస్సు శ్రమాదుపరతేఘ చ, ఇన్ద్రియేఘ స్వకర్తృభ్యో
సిద్ధావిశతి దేహినామ్” “సర్వేన్ద్రియవృత్తృపరతా మనోఽనుపరతం యదా విషయేభ్యో
స్తదా స్వప్నం నానాయాపం ప్రవశ్యతి”

— ౧౭ జ్వరమును గలిగించునవ్వము. ౧౭ —

స్వప్నే మద్యం సహ ప్రేతైః యః పిబత్కృష్యతే శునా,

స మర్త్యో మృత్యునా శీఘ్రం జ్వరరూపేణ నీయతే. ౪౦

ఏమనుజుడు స్వప్నావస్థయందు ప్రేతములతోగూడి మద్యమును ద్రావి కుక్కచే
లాగబడునో అట్టిమనుజుడు జ్వరరూపమునొందిన మృత్యువుచేత లోకాంతరమునకు
గొనిపోవబడును.

— ౧౮ రక్తపిత్తమును గలిగించునవ్వము. ౧౮ —

రక్తమాల్యవపుర్యస్త్రః యో హసన్ హియతే త్రియా,

సోఽస్రపిత్తేన

ఎఱిని పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించి శరీరమునకు రక్తమును బూసికొని
నవ్వుచు స్త్రీచేత తాను లాగబడినట్లు నవ్వమును గాంచినయెడ రక్తపిత్తరూపమైన
మృత్యువుచేత శీఘ్రముగ నే లోకాంతరమునకు గొనిపోవబడును.

— ౧౯ రాజయత్తమును గలిగించునవ్వము. ౧౯ —

మహిషశ్వవరాహోష్ఠ్యగర్దభైః. ౪౧

యః ప్రయాతి దిశం యామ్యాం మరణం తస్య యత్తణా,

ఏమనుజుడు నవ్వమునందు ఎనుబోతులమీదను కుక్కలపైని పండులమీదను
ఒంటెలమీదను గాడిదలమీదను ఎక్కి దక్షిణదిక్కునకు పోవునో ఆమనుజుడు రాజ
యత్తవ్యాధిచే శీఘ్రముగ మృతినొందును.

— ౨౦ గుల్మరోగమును గలిగించునవ్వము. ౨౦ —

లతా కణ్ఠకినీ వంశః తాలోవా హృది జాయతే.

యస్య తస్యాశు గుల్మేన

తనహృదయమున ముండ్లతోగూడినతీగయైనను వెదురైనను తాటిచెట్టైనను
పుట్టినట్లు నవ్వమును గాంచినమనుజుడు గుల్మరోగముచేత శీఘ్రముగ మరణము
నొందును.

అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లుచెప్పబడియె. — “యస్య కణ్ఠకినీలతా వంశస్తాలా
వా హృది జాయతేనగుల్మేన, యస్యశరసి సశిరోరోగేణ వాశిరక్ష్మేదనేనేతి” ఈ వాక్య

ముచేత ముండ్లతీగయైనను వెదురైనను తాటిచెట్టైనను - శిరస్సున బుట్టినట్లు స్వప్నమున
గాంచినవాడు శిరోరోగముచేసినను శిరశ్చేదముచేసినను మృతినొందునని తెలిసిడి.

❧ కుష్ఠమును గలిగించుస్వప్నము. ❧

యస్య వహ్నిమనర్విషమ్,
జుహ్వతో ఘృతసిక్తస్య నగ్నస్యోరసి జాయతే. ౪౩
పద్మం స నశ్యేత్కుష్ఠేన

మనుజుడు తాను దిగంబరుడై శరీరముపై నెయ్యి బూసికొని మంటలేనియగ్నిలో
హోమము జేయుచు తనరోష్టుపై తామరపువ్వు పుట్టినట్లు స్వప్నమును జూచినవాడు
కుష్ఠరోగముచేత శీఘ్రముగ మృతినొందును.

❧ ప్రమేహమును గలిగించుస్వప్నము. ❧

చక్షాలైస్సహ యః పిబేత్,
న్నేహం బహువిధం స్వప్నే స ప్రమేహేణ నశ్యతి. ౪౪
తాను చండాలులతో గూడి నూనె నెయ్యిమున్నగు ననేకన్నేహద్రవ్యములను
తాగినట్లు స్వప్నమును జూచినవాడు ప్రమేహరోగముచేత శీఘ్రముగ మృతినొందును.

❧ ఉన్మాదమును గలిగించుస్వప్నము. ❧

ఉన్మాదేన జలే మజ్జేత్ యో నృత్యక్ రాక్షసైస్సహ,
మనుజుడు రాక్షసులంగూడి నృత్యముచేయుచు నీళ్లలో మునిగినట్లు కలగాంచి
నచో ఉన్మాదరోగముచే మృతినొందును.

❧ అపస్తాంబమును గలిగించుస్వప్నము. ❧

అపస్తాంబే యో మర్త్యో నృత్యక్ ప్రేతేన నీయతే. ౪౫
ప్రేతముతో గూడి నృత్యముజేయుచు నాప్రేతముచే తాను గొన్నోబడినవిధ
ముగ కలగన్నచో అపస్తాంబరోగముచే మనుజుడు మృతినొందును.

❧ మరణము నొందించుస్వప్నము. ❧

యానం ఖరోష్ఠిమార్జారకపిశాద్ధూలసూకరైః,
యస్య ప్రేతైస్సృగాలైర్వా స మృతోర్వర్తతే ముఖే. ౪౬
గాడిదెలు, ఒంటెలు, పిల్లులు, కోతులు, పెద్దపులులు, పందులు, ప్రేతములు,
నక్కలు, అడవి నీజంతువులపై నెక్కి నవారిచేసినట్లు స్వప్నముగాంచిన నామానవుడు
మృత్యువుయొక్క నోట బడియుండునని యెరుంగునది.

—ॐ మరియొక మరణసూచకస్వప్నము. ॐ—

అపూవశమ్కల్పీర్జద్ధ్వా విబుధస్తద్విధం వమః,
న జీవతి

అపూవములనైనను చక్కిలములనైనను నమలి తినినట్లు కలగాంచి నిదుర
మేల్కొని వానినే వాంతిజేసినయెడ ఆమానవుడు జీవింపడు.

—ॐ సేత్రరోగమును గలిగించుస్వప్నము. ॐ—

అక్షిరోగాయ సూర్యేన్ద్రిగ్రహణేక్షణమ్. ౪౭

స్వప్నమున సూర్యచంద్రులగ్రహణమును చూచినయెడ సేత్రరోగము సంభ
వించును.

—ॐ సేత్రహాని గలుగుస్వప్నము. ॐ—

సూర్యాచంద్రిమసోః పాతదర్శనం దృగ్విశాసమ్.

సూర్యచంద్రులు ఆకసమునుండి క్రిందపడినవిధముగ స్వప్నము కనబడినచో
సేత్రములు పోవును.

—ॐ అశుభకరములగు కొన్నిస్వప్నములు. ॐ—

మూర్ధ్ని వంశలతాదీనాం సమ్మవో వయసాం తథా. ౪౮

నీలయో ముజ్జితా కాకగృధ్రాదైత్యః పరివారణమ్,

తథా ప్రేతసిశాచస్త్రీద్రవిడాన్యగవాశనైః. ౪౯

సంజో వేత్రలతావంశతృణకణ్డకసంకటే,

శ్వభ్రశ్శశానశయనం పతనం పాంసుభస్త్వనోః ౫౦

మజ్జనం జలఃకాదా శీఘ్రేణ సోతసా హృతిః,

నృత్యవాదిత్రగీతాని రక్తస్రగ్వస్త్రధారణమ్. ౫౧

వయోఽజ్ఞవృద్ధిరభ్యజ్ఞో వివాహః శ్మశ్రుకర్త చ.

పకావీన్న స్నేహమద్యాశః ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనే. ౫౨

హిరణ్యలోహయోద్ధాభః కలిర్బుధపరాజయో,

ఉపానద్యుగనాశశ్చ ప్రపాతః పాదచర్మణోః. ౫౩

హర్షో భృశం ప్రకుపితైః పితృభిశ్చావభర్తృనమ్,

ప్రణీపగ్రహనక్షత్ర దస్తదైవతచక్షుషామ్. ౫౪

పతనం వా వినాశో వా భేదనం పర్వతస్య చ,

కాననే రక్తకుసుమే పాకర్షణివేశనే. ౫౫

చితాన్ధకారసమ్భాధే జనన్యాం చ ప్రవేశనమ్,

పాతః ప్రాసాదశైలాదేః మత్స్యేన గ్రసనం తథా ౫౬

కాషాయిణామసౌమ్యానాం నగ్నానాం దణ్ణధారిణామ్,
రక్తాక్షాణాం చ కృష్ణానాం దర్శనం జాతు నేష్యతే. ౫౭

మరియు శిరస్సునందు వెదురు తీగెలు మున్నగునవి మొలచుట, పక్షులుగూండ్లు గట్టుట, తలబోడిచేసినొనుట, కాకులు గడ్డలు మున్నగు పక్షులు తనచుట్టును పరివేష్టించుట, ప్రేతములును విశాచములును స్త్రీలును ద్రవిడులును ఆంధ్రులును గోమాంసమును తినువారును తన్నుచుట్టియుండుట, పేముపొదలు తీగెలు వెదురుపొదలు తృణములు ముండ్లు మున్నగువానియందు చిక్కుబడి బైటవెడలనేరక యుండుట, బొరియలయందును శ్వశానములయందును పరుండుట, ధూళియందును భస్మమునందును పడుట, సీట్లుబురదమున్నగువానియందు దిగబడుట, వేగముగ ప్రవహించు ప్రవాహమున కొట్టుకొని పోవుట, నృత్యవాద్యగీతముల వినుట, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించుట, వయస్సును శరీరావయవములను వృద్ధిచేయుట ఆభ్యంగనము జేసినొనుట, పెండ్లిచేసినొనుట, మీసముల దిద్ది ముఖతైరము చేసినొనుట పక్షమైన యన్నమును స్నేహద్రవ్యములను మద్యమును భుజించుట, వాంటిని విరేచనమును జేసినొనుట, బుంగరును ఇనుముమొసలగు లోహములను దొరకుట, కలహమును బంధనమును అపజయమును కలుగుట, చెప్పలు బోడు కనబడకుండుట, పాదంబును చక్కంబును పడిపోవుట, మిక్కిలి సంతోషముకల్గుట, మిక్కిలి శోపగించిన పితృదేవతలచేత బెదరింపబడుట, దీపముగ్రహములు నక్షత్రములు దస్తములు దేవతలు నేత్రములు. ఇవిక్రిందపడుట, లేక అవి నశించుట, పర్వతము బ్రద్దలైపగులుట, ఎఱ్ఱని పువ్వులుకలఅడవియందైనను, పాపకృత్యముల జేయువారియింటియందైనను, శ్వశానము నందైనను, చీకటిచేసిండియుండు ఇంటియందైనను, తనతల్లిగర్భమునందైనను తాను ప్రవేశించుట, మిడ్డలు పర్వతములుమున్నగున్న కష్టములనుండిక్రిందపడుట, మత్స్యముచే తాను మ్రొగబడుట, కాషాయవస్త్రముల ధరించినవారిని, మిక్కిలిత్రూరస్వభావము కలవారిని, దిగంబరులను, కట్టెలచేతబట్టినవారిని, కన్నులెఱ్ఱనైనవారిని, నల్లని యాకారము కల్గినవారిని జూచుట పైజెప్పినవియన్నియు స్వప్నమున నొకప్పుడును జూడదగదు. (చూచినచో నపాయమైనను అశుభమైనను సంభవించుననిభావము.)

—ॐ స్వప్న కాలరూపము, స్వప్నముల సముచితఫలము. ॐ—

కృష్ణా పాపాననాచారా దీర్ఘకేశనఖస్తనీ,

నిరాగమాల్యవసనా స్థప్న కాలనిశామతా,

౫౮

మనోవహనాం పూర్ణత్వాత్ ప్రోతసాం ప్రబలైర్వలైః,
దృశ్యస్తే దారుణాః స్వప్నాః రోగీ యైర్వాతి పశ్యతా. గేః
ఆరోగస్సంశయం ప్రాప్య కశ్చిదేవ విముచ్యతే,

స్వప్న కాలమునందలి కాళరాత్రి నల్లనివర్ణముగల్గి పాపకర్మమైన ముఖంబును ఆచారంబునుకల్గి మిక్కిలి దీర్ఘములైన వెండ్రుకలును గోట్లును ప్రసంబులునుకల్గి రంగు లేని పుష్పమాలికలును వస్త్రంబులునుకల్గి చూచుటకు భయంకరముగ నుండును. మిక్కిలి బలిష్ఠములైన వాతసిక్త కఫములచేత మనోవహములగు ప్రోతస్సులు నిండియుండుతరీ మిక్కిలి దారుణములైన స్వప్నములు అగపడును. అట్టిస్వప్నములు (వైజేప్పబడినవి) రోగికి అగుపడినయెడ తప్పక మరణమునొందును. రోగములేక స్వప్నతనున్నవానికి కానంబడినచో ప్రాణసంశయమునొంది యెట్టుకేలకు నొకానొకడుమాత్రము మరణము నుండి విముక్తుడగును.

— సప్తవిధస్వప్న భేదములు. ౭౭ —

దృష్టశ్రుతోఽనుభూతశ్చ ప్రార్థితః కల్పితస్తథా. ౬౦
భావితో దోషజశ్చేతి స్వప్నః సప్తవిధో మతః,

వైజేప్పబడిన స్వప్నము, దృష్టము, శ్రుతము, అనుభూతము, ప్రార్థితము, కల్పితము, భావితము, దోషజమునని యేడువిధముల నుండును.

అందు జాగ్రదవస్థయందు కన్నులతో జూచి సుషుప్తికాలమున తామున్న జూచినవస్తువులను జ్ఞానమాత్ర గోచరముగ జూచి యనుభవించుట దృష్టస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు తాను ప్రత్యక్షముగ కంట జూడకున్నను చెవులచే విన్నవిషయములను సుషుప్తియందు మనః ప్రబోధమునంజేసి చూచుట శ్రుతస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు తాను అనుభవించిన విషయములను సుషుప్తియందు మరల మనః ప్రబోధముచే మున్ననుభవించినరీతిగ జ్ఞానమాత్రముచే ననుభవించుట అనుభూతస్వప్నము. తానుజాగ్రదవస్థయందు చూచినదానినైనను విన్నదానినైనను అనుభవించినదానినైనను మరల తానునుభవించుటమనెనని మనస్సుచే కోరినపుడు ఆయ్యది సుషుప్తియందు జ్ఞానగోచరములై యనుభవమున నుండిన నది ప్రార్థితస్వప్నము. జాగ్రదవస్థయందు దృష్ట-శ్రుత-అనుభూత ప్రార్థితములుగాక యుండు విషయములను సుషుప్తియందు మనస్సు ప్రబుద్ధమై తనకల్పనాశక్తిచేత నపూర్వవిషయముల గల్పించియనుభవించుట కల్పితస్వప్నము. దృష్టశ్రుతాది స్వప్నములకంటె విలక్షణమైనస్వప్నమును సుషుప్తియందు అనుభవగోచరమైయుండి జాగ్రదవస్థయందు మరల నాస్వప్నమునే మనస్సున భావనచేయి మరలనా

స్వప్నమే గానవచ్చిన నది భావిత స్వప్నము. వాత-శిత్త-కఫరూపదోషములచే తత్తదనుగుణముగననుభవించుకొనిన స్వప్నము దోషజము. ఇది సత్త్విభస్వప్నములవివరణము.

—ॐ నిష్ఫలస్వప్నములు. ॐ—

తేహ్వాద్యాః నిష్ఫలా, పంచ యథా స్వప్రకృతిర్దివా. ౬౦

విస్తృతో దీర్ఘప్రాస్వో2తి

వైదేష్పబడిన యేనువిధములగు స్వప్నములలో దృష్ట - శ్రుత - అనుభూత-ప్రాధికృత-కల్పితస్వప్నములైనందు ఫలవంతములు కావు. మరియు వాతాదిప్రకృతికి అనురూపముగ గల్గిన స్వప్నమును, పగటియందు గాన్పించినస్వప్నంబును, మరచిన స్వప్నంబును ఫలమును కలిగింపనోపదు. మరియు మిక్కిలిదీర్ఘంబును మిక్కిలిస్రావ్యంబునునగు స్వప్నము నిష్ఫలము.

—ॐ శుభశకునమున ఫలమునకు కాలనియమము. ॐ—

పూర్వరాత్రే చిరాత్ఫలమ్. ౬౧

దృష్టః కరోతి తుచ్ఛం చ గోసగ్ధేతదహర్నహత్,

నిద్రయా చానుపహతః ప్రతీవైర్వచనైస్తథా,

అర్ధరాత్రికిమునుపు గాన్పించిన స్వప్నము చిరకాలమునకు ఫలమును జూపును. లేక స్వప్నముగ ఫలము నిచ్చును. పశువులను మేతకు విడచు (ప్రభాత) సమయమున గన్పించిన స్వప్నము నాటిదినమే గొప్పఫలమును కల్గించును. అట్టి స్వప్నమును గాంచి మేల్కొని మరల నిదురబోవకుండి ప్రతికూలములగు మాటలచే ప్రతిహతము గాకుండి శీఘ్రఫలము నిచ్చును.

—ॐ దుస్వప్నాదులకాన్తి. ॐ—

యాతి పాపో2ల్పఫలతాం దానహోమజపాదిభిః. ౬౨

అకల్యాణమపి స్వప్నం దృష్ట్వా తత్రైవ యః పునః,

పశ్యేత్సమ్యం శుభం తస్య శుభమేవ ఫలం భవేత్. ౬౩

మరియు దుష్టమైన స్వప్నమును గాంచినను దానములచేతను హోమములచేతను జపము మున్నగువానిచేతను శాంతపడి పూర్ణమైన పూర్ణఫలము నియ్యక స్వప్నముగ ఫలమునుజూపును. మరియు దుష్టమైనఫలమునుగాంచి మేల్కొని మరల నచ్చటనే పరుండి శుభసూచకమగు స్వప్నమునుగాంచిన దుస్వప్నఫలము పోయి శుభఫలముమాత్రము కల్గును. ఇటులనే తొలుత శుభస్వప్నముగాంచి మేల్కొని మరల నచ్చటనే పూర్ణస్వప్నమును గాంచిన దుష్టఫలముమాత్రము కల్గునేగాని శుభఫలము కలుగబోదు.

—ॐ సౌమ్యములగుస్వప్నములు. ॐ—

దేవాః ద్విజాః గోవృషభాః జీవతస్సుహృదో నృపాః,

అ.కా—24

సాధూన్ యశస్వినో వహ్నిమిధం స్వచ్ఛాన్ జలాశయాన్. ౬౬
కన్యాన్ కుమారకాన్ గౌరాన్ శుక్లవస్త్రాన్ సుతేజసః,
స రా. శనం దీప్తతనుం సమంతాదుధిరోక్షితః. ౬౭

యః పశ్యేల్లభతే యో వా చ్ఛత్రాదర్శవిషాఽమిషమ్,
శుక్లాస్సుచనసో వస్త్ర మమేధ్యా లేపనం ఫలమ్. ౬౮

శైలస్రాసాదసఫలవృక్షసింహానరద్విపాన్,
ఆరోహేద్గోఽశ్వయానం చ తరేన్నదహ్రదోదధీన్. ౬౯

పూర్వోత్తరేణ గమనం ఆగమ్యాగమనం మృతమ్,
సంభాధాన్నిస్సృతిర్దేవైః పితృభిశ్చాభినన్దనమ్. ౭౦

రోదనం పతితోత్థానం ద్విషతాం చాఽవమర్దనమ్,
యస్య స్యాదాయురారోగ్యం విత్తం బహు చ సోఽశ్నుతే ౭౧

మనుజుడు స్వప్నమున ఇంద్రాదిదేవతలను, బ్రాహ్మణులను, గోవులను, వృషభములను, బ్రతికియుండు తన స్నేహితులను, వ్రభువులను, సాధువులను, కీర్తిమంతులను, జ్వలింసుచుండు అగ్నిని, స్వచ్ఛములైన జలము చేనిండిన తటాకాదులను, కన్యకలను, కుమారుల (బాలుక)ను, గౌరవర్థము కలవారిని, తెల్లని వస్త్రములధరించి మంచి లేజన్సుకలవారిని, వీనిని చూచినను, తాను రక్తమును శరీరమునందెల్ల పూసికొని మిక్కిలి కాంతియు క్తమైన సింహమును స్వప్నమున జూచినను, ఆయువును ఆరోగ్యమును అమితమైనధనమును పొందగలడు.

మరియు గొడుగును, అద్దమును, విషమును, మాంసమును, తెల్లనిపువ్వులను, తెల్లనివస్త్రమును, అమేధ్యమును, చుదనము మున్నగు నాలేపనములను, ఫలమును, వీనిని ఎవడు స్వప్నమున పొందునో వాడు ఆయురారోగ్యసంపత్తులనొందును.

మరియు పర్వతములను, మేడలను, ఫలములతోగూడిన వృక్షములను, సింహములను, మనుజుని, ఏనుగును, వీనిని స్వప్నమున తాను ఎక్కినట్లు గాంచిన ఆయురారోగ్య సంపత్తుల నొందును. వృషభముపైన గజముపైన నవారి చేసినట్లు స్వప్నమైనను మంచిది. మరియు నదులను, బావులను, నముద్రమును స్వప్నమున దాటినను మంచిది.

మరియు తూర్పుదిక్కునకైనను ఉత్తరదిక్కునకైనను పోయినట్లును, పొందగని స్త్రీనిపొందినట్లును, చచ్చిన శవమును జూచినట్లును, మిక్కిలి కష్టములనుండి తొలగినట్లును, దేవతలచేతను పితృదేవతలచేతను గౌరవమునొందినట్లును, విడ్చినట్లును

క్రిందపడి లేచినట్లును, శత్రువుల మర్దించినట్లును స్వప్నమును గాంచిన ఆయువును ఆరోగ్యమును ధనమును బొందును.

— ఆరోగ్యలక్షణము. —

మజ్జళౌచారసమ్పన్నః పరివారస్తథాతురః,
శ్రద్ధధానోఽనుకూలశ్చ ప్రభూతద్రవ్యసంగ్రహః. 22
సత్త్వలక్షణసంయోగః భక్తిరైవద్యద్విజాతిషు,
చికిత్సాయామనిర్వేదః తదారోగ్యస్య లక్షణమ్. 23

“ప్రశస్తాచరణం నిత్యమప్రశస్తవిసర్జనమ్, ఏతద్ధిమజ్జళంప్రాక్తం ఋషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః” అను వచనము ననుసరించి శాస్త్రవిహితములగు పనులజేయుటయు, శాస్త్రనిషిద్ధములగు వాని విసర్జించుటయు మంగళమని తత్త్వజ్ఞులగు మునిపుంగవులు చెప్పిరి. అట్టిమంగళములైన యాచారములకల పరిజనముండుటయు, రోగి తనకు చేయుచున్న చికిత్సచే తన వ్యాధి నివర్తించును నమృతముకల్గి అనుకూలులగు పరిజనములగూడి ద్రవ్యోపపత్తి సమృద్ధిగగల్గి సత్వగుణమునకుజెప్పిన లక్షణములకల్గి వైద్యుని యందుచు బ్రాహ్మణులు మున్నగువారియందును కపటము లేని భక్తికల్గి, చికిత్సయందు పూర్ణమైన యుత్సాహము కల్గియుండుటయు ఆరోగ్యమునకు ముఖ్యమైనలక్షణము.

— శారీరస్థానము అనుటకు కారణము. —

ఇత్యత్ర జన్తమరణం యతస్సమ్యగుదాహృతమ్,
శరీరస్య తతస్థానం శారీరమిదముచ్యతే. 24
ఇతి శ్రీవైద్యపతిసింహగుప్తసూనోః వాగ్భటస్య కృతౌ
అష్టాజ్ఞాహృదయసంహితాయాం శారీరస్థానం
సమాప్తమథ్యాయశ్చ పఠ్యః.

వైద్యబడిన ఆరధ్యాయములచే నీ శారీరస్థానమున శరీరమునకు సంబంధించిన జననక్రమంబును, మరణమును సూచించు రిప్రొదిలక్షణంబులను, విపులముగ జెప్పబడి యె; కావున నీయది శారీర (శరీరమునకు సంబంధించిన) స్థానము (ప్రకరణము) అని చెప్పబడును.

ఆయుర్వేదమంతయు శరీరమునకు సంబంధించిన విషయమునే బోధించును; అయినను ఈస్థానమున శరీరముయొక్క పుట్టుక మున్నగునవి విపులముగ జెప్పబడినది. కావున విషయప్రాధాన్యమును బట్టి శారీరస్థానమని చెప్పబడునని భావము.

ఇతి విశ్వనాథరచితా వ్యాఖ్యా హ్యష్టాంగహృదయస్య,
అష్టాంగచంద్రికాఖ్యా జీయాదాచంద్రితారకం ఛాంధ్రి.

ఇతి శ్రీ శ్రీ కాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వద్వరేణ్యులును సర్వతత్త్వ
స్వతంత్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిల వారిచరణకమల సంసేవా
సమాసాదిత పాణినీయాదికాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుఁడును, చెన్నపురి ఆయుర్వేదాశ్రమ
మునందాస్థానవిద్వాంసుఁడుగ నున్నవాఁడును, కౌణ్డిన్యగోత్రవిరాజమాన నుదురుపాటి
మంశపయకపారావారసుధాకరుండును, బ్రహ్మశ్రీ అగ్నిచిత్ సీతారామవాజపేయయాజి
నీతాంబాసోమపీఠినీతనూభవుండునగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పండిత
విశ్వనాథకాష్ఠిచే నిరచితంబగు అష్టాంగహృదయసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున కారీర
స్థానము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు అష్టాంగ హృదయము.

సాంక్రతాత్పర్యము.

నిదానస్థానము.

ప్రథమాధ్యాయము.

అవ: శారీరస్థానమును జెప్పినపిదప నిదానస్థానము చెప్పబడును: విలయన:—
ఆయుర్వేదమున హేతుస్కంధము, లక్షణస్కంధము, ఔషధస్కంధమునని మూడు
భాగములు చేరియుండును. ఇవి సూచనామాత్రముగా సూత్రస్థానమున జెప్పబడియె.
పిదపవ్యాధులకును, వాని నివర్తింపజేయుటకైతగినచికిత్సజేయుటకును ఆధారమైనశరీర
విభాగములదెలుపు శారీరస్థానము చెప్పబడినది. పిమ్మట ఔషధముల వివరముగజెప్పట
యావశ్యకమైనను రోగమియ్యదియని నిర్ణయింపక ఔషధమునువయోగింపవలను పడ
దు. కావున ఔషధములజెప్పటకమునుపు వ్యాధిలక్షణములదెలుపు నిదానస్థానము చెప్ప
బడును. ఈవిషయమును “రోగమదాపరీక్షేత తతోఽనంతర మాషధమ్” అనువాక్య
ముచే చరకమున చెప్పియున్నది. అందును నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉప
శయము, సంప్రాప్తియునను విడులక్షణములును జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని సమానము
లైయుండును. కావున అట్టి (సంచ) లక్షణముల దెలుపునట్టి సర్వరోగనిదానమును
సధ్యాయము లోలుదొలుత జెప్పబడును.

సూ. అథాతస్సర్వరోగనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,

ఇతి హ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

శరీరవిభాగాదుల వివరించు శారీరస్థానమును జెప్పినపిదప, చరమప్రాచీనలగు
ఆత్రేయాది మహర్షులుచెప్పిన పద్ధతులను ప్రమాణములుగజేసి వారిమతములనుసరించి,
సర్వరోగ నిదానమును (జ్వరాదిరోగము లన్నింటియందును సామాన్యముగ గల్గనిదాన
మును) విశదముగ జెప్పెదను.

ఈ తంత్రకారుడగు వాగ్భటాచార్యుడు అధ్యాయముల యారంభమునందు
అథ శబ్దమును మంగళార్థమై చెప్పుచు వైవిషయమునకును చెప్పబోవు విషయమునకును
పౌర్వాపర్య సంబంధమునుకూడ సూచించుటకై యథశబ్దమును ప్రయోగించును. ఈ
విషయమును అధ్యాయము లన్నిటియందును గమనించునది. “ఓంకారశ్చాథశబ్దశ్చ
చ్యావేతో బ్రహ్మణః పురా, కంతం భిత్యా వసిర్యాతోతస్తాస్తాంగలికావృథా” అను
వాక్యముచేత మహాభాష్యమున అథశబ్దము మంగళవాచకమని చెప్పబడినది.

ఇతిశబ్దము యథా అను నర్థమునజెప్పబడినది. ఆ లేమియుండు మున్నగుమునిపుంగవులు ఎట్లుచెప్పిరో ఆవద్ధతి నతిక్రమించక చెప్పెదననియర్థము. ఇట్లు చెప్పటచేత తా జెప్పదలంచిన విషయములన్నియు పురాతన ప్రమాణముల ననుసరించి యుండునుగాని న్యకప్రకల్పిత మొకింతయైన నుండదనిభావము.

— ౭౭ రోగ పర్యాయ నామములు. —

రోగః పాస్తా జ్వరో వ్యాధిర్వికారో దుశ్శిఖమామయః,
యత్కౌటజ్జగదాబాధశబ్దాః పర్యాయవాచినః.

రోగము, పాస్త, జ్వరము, వ్యాధి, వికారము, దుశ్శిఖము, ఆమయము, యత్త్వము, ఆతంకము, గదము, ఆబాధము, అనునీపదములు రోగసామాన్యమునకు పర్యాయవాచకములు. (ఈకాస్త్రమునం దెచ్చటనైన వైజెప్పబడిన శబ్దములలో నేదైననొకటి యున్నచో రోగసామాన్యముని యర్థమును జేయవలెనని భావము.

పైగనబరిచిన శబ్దములకు అర్థము వేరువేరుగనుండినను వివిధముననైన శరీరమునకును మనస్సుకును బాధగల్గించి కష్టముగల్గించునది యను నర్థము అన్నిపదములకును సంగమైయుండును. కావున ఈశబ్దములచే మనశ్శరీరములకు కష్టమును కల్గించువ్యాధి బోధింపబడ నని యెరుంగునది.

— ౭౮ వ్యాధి నైరుంగ నుపాయములు. —

నిదానం పూర్వరూపాణి రూపాణ్యుపశయస్తథా,
సంప్రాప్తిశ్చేతి విజ్ఞానం రోగాణాం పశ్యథా స్మృతమ్.

నిదానము, పూర్వరూపము, రూపము, ఉపశయము, సంప్రాప్తియు ననునీయైదును రోగములనర్వరూపలక్షణాదుల దెలుపు నుపాయములని ప్రాచీన మునిపుంగవులనే జెప్పబడినవి.

పైజెప్పబడిన నిదానాదులైదిటిచేనైనను కొన్నింటిచేనైనను రోగమియ్యదియని గుర్తింపదగియుండునని యెరుంగునది. పాతక్రమముచేతనే నిదానాదులై దని సంఖ్యతెలియుచున్నను, రోగములదెలిసికొన నుపాయము లీయైదుదక్క వేరొందుపాయము ఆరవది లేదని నియమము దెలియుటకై 'పంచథా' అని మరల సంఖ్యనిర్దేశింపబడినది.

నిదానమున:—జ్వరాది రోగములకు మిథ్యావార విహారాదులు, పూర్వరూపములన:—రాబోవు జ్వరాదిరోగములను సూచించు శ్రమము, అరతి, వివర్ణత్వము మున్నగునవి. జ్వరాదిరోగములకు జెప్పియుండులక్షణములువాతాదిదోష సంబంధమును దెలుపకయే సూక్ష్మముగ గానవచ్చిన నయ్యది రూపము. వ్యాధులకు కారణములైన వాతాది దోషములకైనను, జ్వరాదిరోగములకైనను ఆరెండిటికైనను విరుద్ధగుణములగు

దోషధమునైనను అన్నములనైనను విహారములనైన సేవించుటచే గల్గు వ్యాధిశమనము ఉపశయము. మిథ్యాహారవిహారాదులచేత దోషములు ప్రకోపమునొంది శరీరమున వ్యాపించి రోగముల గల్గించుక్రమముసంప్రాప్తి. ఇదియే నిదానాదులకు సంగ్రహలక్షణములు. ఇవి యీక్రింద విపులముగ జెప్పబడును.

వైజ్ఞేష్వరజీన యైదిహిలో నిదానమునది సన్నికృప్తము, విప్రకృప్తమునని చెడుతెరుగులు. అందు రోగములకు సమీపించిన కారణము సన్నికృప్తము. అయ్యది జ్వరాదిరోగములకు ప్రకోపమునొందిన వాతాదిదోషములు. అట్టిదోషములను ప్రకోపింపజేయు అపవ్యభిజనము. విహారములుమున్నగువి విప్రకృప్తకారణములు. వ్యాధులకన్నిటికిని ఆయా నిదానములకు భేదముల నిట్టూహించునది.

❖ నిదానలక్షణము, పర్యాయనామములు. ❖

నిమిత్తహేత్వాంతనప్రత్యయోక్తానకారణైః,

నిదానమాహుః పర్యాయైః

(నిరోగమునకైనను మొట్టమొదట పుట్టుట కేదికారణమగునో అయ్యది ఆరోగమునకు నిదానమనబడును.) ఆనిదానము, నిమిత్తము, హేతువు, ఆయతనము, ప్రత్యయము, ఉత్థానము, కారణమునను నామభేదములచే నీకాస్త్రమున పిలువబడును.

లోకమున బుద్ధి, నీ, జ్ఞానము మున్నగు పర్యాయపదములచే నెట్లు బుద్ధియను పదార్థము నెరుంగుదుమో ఆరితిగ నిమిత్తాదిశబ్దము లారిటిచేతను నిదానమను పదము నెరుంగదగునని భావము.

❖ పూర్వరూపము. ❖

ప్రాగ్రూపం యేన లక్ష్యతే.

3

ఉత్పిత్సరామయో దోషవిశేషేణానధిష్ఠితః,

అపవ్యాహారాదులచే వ్యాధి వ్యాపింప సిద్ధముగనున్నపుడు దోషములకు సంబంధించిన లక్షణములమాత్రము స్ఫుటముగ గానరాక వ్యాధిలక్షణములుమాత్రము సూక్ష్మముగ గనబడుచున్న నయ్యది ఆవ్యాధికి పూర్వరూపమని యెరుంగునది.

(వాతాదిదోషలక్షణములు స్ఫుటముగ గాన్పించక జ్వరాదిరోగములకు జెప్పిన లక్షణములుమాత్రము మిక్కిలి సూక్ష్మముగ గనబడిన నయ్యది పూర్వరూపమని భావము.)

అట్టి సూక్ష్మములగు వ్యాధిలక్షణముల గమనించి రానున్న వ్యాధి యియ్యదియని నిశ్చయించి, అట్టి పూర్వరూపావస్థయందే చికిత్సజేసినచో ప్రారంభదశయందుండు

వ్యాధి కేవలము స్వల్పప్రయత్నముచేతనే నివర్తింపదగియుండును. కావున ఆట్టిచికిత్సాసౌలభ్యమునకై పూర్వరూపము నరయుట ముఖ్యము.

“సశ్చేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుషితా మలాః” అని చెప్పియుండుటచేత వాతాదిదోష సంబంధములేక వ్యాధి సుఖమింతుట యసంభవము; కావున “దోషనిశేషేణానధిష్ఠితః” అని చెప్పట యసంగతమగునని కొందరందురు; కాని స్ఫుటముగ దోషలక్షణములు గానరాక సూక్ష్మములగునుండు (ప్రారంభదశనుండు) వ్యాధిని చెల్లునది పూర్వరూపమని యర్థము చేయుట సమంజసము.

మరి యున్నట్టి పూర్వరూపము సామాన్యమనియు, విశేషమనియురెండువిధములు. దోషలక్షణములు గానరాక దోషప్రకోపమునకు మునుపుకలుగు శ్రమము, ఆరతి, వివర్ణతమున్నగునది జ్వరమునకు సామాన్యపూర్వరూపము. పిత్తముచే కండ్లుమంట, కఫముచే నరోచకము, మున్నగు దోషలక్షణములు సూక్ష్మముగనున్నచో నయ్యది విశేష పూర్వరూప లక్షణము. ఇతైరంగుననే తక్కిన వ్యాధులకు నూహించునది.

— ౧౭ పూర్వరూపవివరణము. ౧౭ —

లిజ్జమవ్యక్తమల్పత్వాద్వాక్యధీనాం తద్యథాయథమ్. ౪

పైజెప్పబడిన పూర్వరూపము ఆయావ్యాధులు ప్రారంభదశయందుండుటంజేసి వానికి జెప్పినలక్షణములే సూక్ష్మరూపముగనుండును. (ప్రారంభదశయందే మిక్కిలి సూక్ష్మముగ గానవచ్చిన ఆయావ్యాధిలక్షణములే పూర్వరూపమని భావము.)

— ౧౮ రూపము. ౧౮ —

తదేవ వ్యక్తతాం యాతం రూపమిత్యభిధీయతే,

పైజెప్పబడిన పూర్వరూపమే వాతాదులకు జెప్పినలక్షణములు స్ఫుటముగగలిగి స్పష్టముగ గానవచ్చినచో నదియే రూపమని చెప్పబడును.

(ఆయావ్యాధులయందుగలుగు వాతాదిలక్షణములు సూక్ష్మములుగ నున్నచో పూర్వరూపమనియు, అయ్యది వ్యక్తములుగ గనబడినచో రూపమనియు నీరెండిటికిని లక్షణభేదము నెరుంగవది.)

— ౧౯ రూపపర్యాయనామములు. ౧౯ —

సంస్థానం వ్యజ్ఞానం లిజ్జం లక్షణం చిహ్నమాకృతిః. ౫

సంస్థానము, వ్యంజనము, లింగము, లక్షణము, చిహ్నము, ఆకృతి, అను నీపర్యాయ పదములచేత నీకాస్త్రమునందు రూపము చెప్పబడును.

పైజెప్పిన యారుపర్యాయపదములకు పూర్వరూపమునకు గూడ జేర్చునది. ఎట్లున:— పూర్వసంస్థానము, పూర్వవ్యంజనము, పూర్వలింగము, పూర్వలక్షణము,

పూర్వవిష్ణుము, పూర్వాకృతి యనుపదములచే గూడ పూర్వరూపము చెప్పనగునని భావము.

— ఉపశయము. —

హేతువ్యాధివిపర్యస్తవిపర్యస్తార్థకారిణామ్,

బౌషధాన్నవిహారాణాముపయోగం సుఖావహమ్. ౬

విద్యాదుపశయం వ్యాధేస్సహి సాత్త్వమితి స్మృతః,

జ్వరాదిరోగముల గలిగించుటకు సమర్థములైన కారణములకైనను, రోగముల కైనను, హేతువ్యాధుల రెండిటికైనను విరుద్ధంబులును, వైజెప్పిన హేతువులకైనను వ్యాధులకైనను హేతువ్యాధుల రెండిటికైనను విరుద్ధములు గాకున్నను వ్యాధిశమనరూపమైన (హేతువ్యాధులకు విరుద్ధమయిన) ప్రయోజనమును గలిగించునవియునై శరీరమునకు (వ్యాధిశమనరూపమైన) సుఖమును గలిగించు బౌషధములైనను, ఆహారపదార్థములైనను, శరీరపరిశ్రమములైనను ఉపయోగించుట ఉపశయమనంజను. అట్టి యుపయోగమే వ్యాధికి సాత్త్వమనియు మునివరులచే నిర్ణయింపబడెను.

(హేతువునకు విరుద్ధములగు నౌషధాన్నవిహారముల నుపయోగించుటయు, వ్యాధులకు విరుద్ధములైన యౌషధాదుల నుపయోగించుటయు, హేతువ్యాధుల రెండిటిని విరుద్ధములగు నౌషధాదుల నుపయోగించుటయు ఉపశయమనంజను. మరియు హేతువునకైనను రోగమునకైనను రెండిటికైనను విరుద్ధములుగా (గుణాదులచేత) గనబడకున్నను, హేతువునకైనను వ్యాధికైనను, రెండిటికైనను విరుద్ధమైన (వ్యాధిశమనరూప) ఫలముగల్గించు నౌషధములైనను, ఆహారపదార్థములైనను, శరీరవ్యాయామములైనను ఉపయోగించుటయు సుపశయమనంబరగు. అట్టియుపయోగముచే శరీరమునకు రోగనివృత్తి రూపమైన సుఖము కలుగవలెను. దీనినే వ్యాధిసాత్త్వమనియు మునివరులు వచించెదరని భావము.)

అట్టియుపయోగము హేతువునకు విరుద్ధముగ నున్నచో హేతువిపరీతమనియు, వ్యాధికి విరుద్ధముగ నున్నచో వ్యాధివిపరీతమనియు, ఈరెండిటిని విరుద్ధముగ నున్నచో హేతువ్యాధివిపరీతమనియుమూడు తెరంగులు. మరియు హేతువునకు విరుద్ధముగా కున్నను హేతువునకు విరుద్ధమైన (రోగానుత్పత్తిరూప) ప్రయోజనమును గల్గించు బౌషధాదులనుపయోగించుట హేతువిపరీతార్థకారి యనియు, వ్యాధిశమనమైనను వ్యాధినివృత్తిరూపవిరుద్ధఫలమును గల్గించునౌషధాదులయుపయోగము వ్యాధివిపరీతార్థకారి యనియు, హేతువ్యాధులరెండిటికి ననుగుణములైనను ఆరెండిటిని విరుద్ధములగు

ఫలమును గలిగించు సౌఖ్యధాన్యవిహారముల యుపయోగము హేతువ్యాధి విపరీతార్థ కరంబనియు మూఁడువిధములు. ఇవియన్నియు గలిసి.

హేతువిపరీతార్థకరములు:—పిత్తము ప్రధానముగనుండి జనించిన ప్రణాళోపయందు పాకావస్థనున్నపుడు పిత్తమున కనుగుణమైన ఉష్ణవీర్యద్రవ్యముల జేర్చి కట్టు గట్టుట హేతువిపరీతార్థకరావధము. పిత్తప్రణయనందు విదాహకరములైన యన్నాదులు హేతువిపరీతార్థకరాహారములు. వాతమునగల్గిన యుష్మాదమున వాతమున వృద్ధినొందించు భయమునుజూపుట హేతువిపరీతార్థకరమగు విహారము. (ఇచ్చట పిత్తమునగలిగిన ప్రణాదులయందు పిత్తమును వృద్ధినొందించు ఔషధాన్యవిహారములు పిత్తశమనరూపమైన పిత్తవిరుద్ధకార్యమును కలిగించుటంజేసి హేతువిపరీతార్థకరములని యెరుంగునది.

వ్యాధివిపరీతార్థకరములు:—వచనములగునపుడు వచనకరములగు మంగళకాయమున్నగువాని సువయోగించుట వ్యాధివిపరీతార్థకరావధము. విరేచనములగునపుడు పాలనుపయోగించుట వ్యాధివిపరీతార్థకరాహారము. వచనము లగునపుడు జీర్ణము కాని యాహారమును బైటవెడలించుటకై ప్రేళ్లచే పెల్లగించి వచనమును జేసికొనుట వ్యాధివిపరీతార్థకరవిహారము.

హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థములు:—నిష్పాన కాలిన ప్రణమన సుష్ణగుణప్రధానములగు అగరు మున్నగువానిబూయుట హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థకరములగుసౌఖ్యములు. (ఇచ్చట అగరు ఉష్ణగుణము ప్రధానమైనది. ఇయ్యది ప్రణమనకు హేతువైన నిష్పాకును, దానగల్గిన ప్రణమనకును అనుగుణమైనను విరుద్ధముగ ప్రణమనుహరించును. కావున హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరము.) విషమునకు విషము సువయోగించుటయు హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరము. మద్యపానమునకలిగిన మదాత్మయమున మద్యము ద్రాగుట హేతువ్యాధి విపరీతార్థకరాహారము. నీటియందీడుటచేగలిగిన సమ్మూఢవాతమున నీటియందు మరలనీడుట హేతువ్యాధులకు విపరీతార్థకరవిహారము. ఇతైరంగున వ్యాధులన్నిటియందును హేత్వాది విపరీతములును విపరీతార్థకరంబులునునగు సౌఖ్యధాన్యవిహారముల నూహించునది.

హేతువిపరీతము, వ్యాధివిపరీతము, హేతువ్యాధివిపరీతము, హేతువిపరీతార్థకారి, వ్యాధివిపరీతార్థకారి, హేతువ్యాధివిపరీతార్థకారియునని ఉపశయము ఆరు తెరంగులచుండునని ఫలితార్థము.

అందు ఔషధము కరకకాయమున్నగునవి. ఆహారపదార్థములు ఎట్లవది వడ్డుమున్నగునవి. వాక్కుచేతను శరీరముచేతను మనస్సుచేతను చేయబడిన చేష్టావిశేషములు

వ్యాయామము. (అయ్యవి కుస్తీ, స్త్రీసంగమము, నిదురమేల్కొంచుట, చదువుట, సంగీతము బాడుట, మాటలాడుట, మనసున ధ్యానముచేయుట మున్నగునవి.)

పైజెప్పిన హేతువిపరీతాది ఔషధాన్నవిహారముల కుదాహరణము లీక్రింద జెప్పబడువిధముగ నెరుంగునది.

హేతువిపరీతములు:—కఫముచేగలిగిన జ్వరాదిరోగములయందు శీతకఫములకు విరుద్ధముగ నుష్ణగుణముగలశుంఠి మున్నగునవి హేతువిపరీతౌషధములు. శ్రమముచేగలిగిన జ్వరమునందు శ్రమహరంబైన మాంసరసముతోగూడినయన్నము హేతువిపరీతౌష్యము. పగలు నిదురించుటచేగలిగినవ్యాధియందు రాత్రివేళ నిదురమేల్కొంచుటయు, రాత్రిపూట నిదురలేకుండుటచే గలిగిన రోగమునందు పగటివేళ నిదురించుటయు హేతువిపరీతవిహారము.

వ్యాధివిపరీతములు:—అతిసారవ్యాధికి బంధనరూపప్రభావముకల చిరుబొద్దియు, విషమునకు విషహరమగు దిరిసనంబును, కుష్ఠవ్యాధికి కుష్ఠములహరించు ప్రభావముకలచంద్రయు వ్యాధివిపరీతములైన యౌషధములు. (పైజెప్పినవి మూడుకనయందలి వ్యాధిహరప్రభావముచేత ఔషధముల దిరస్కరించి వ్యాధిని హరింపజేయును). అతిసారమున స్తంభనకరములగు చిరుసెనగలు మున్నగునవి వ్యాధివిపరీతాన్నము. ఉదావర్త వ్యాధియందు వాతమును అధోముఖముగ వెడలింపజేయుటకై ముక్కుట వ్యాధివిపరీతవిహారములు.

హేతువ్యాధులకు రెంటికి విపరీతములు:—వాతప్రకోపమునగలిగిన శోఫరోగమున వాతమును శోఫను రెంటి విహరించుగుణములుకల దశమాలములు హేతువ్యాధుల రెంటికిని విపరీతమైన యౌషధము. వాతకఫములచే సంభవించిన గ్రహణీరోగమునందు మజ్జిగనువయోగించుట హేతువ్యాధుల రెంటికిని విపరీతమగు నాహారము. క్షుద్ధపదార్థములచేతను పగలు నిదురించుటచేతను కలిగిన తంద్రయందు రాత్రిపూట నిదురమేల్కొంచుట హేతువ్యాధుల రెండిటికిని విపరీతమైన విహారము.

—ॐ ఆనవశయము. ॐ—

విపరీతోఽనువశయో వ్యాధ్యసాత్త్వాభిసంజ్ఞితః.

2

పై జెప్పబడినలక్షణమునకు విరుద్ధముగ శరీరమున వ్యాధినివృద్ధినిందించి నుఖమునకు బదులు కష్టమును గలిగించునెడ అట్టి యౌషధాన్నవిహారముల యుపయోగము నుపశయమనియు, వ్యాధికి అయ్యది యసాత్త్యమనియు జేప్పనగును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—విదైననొకవ్యాధినిదానప్రాక్రూపరూపములచేదెలియ వలనుపడక, ఆవ్యాధిలక్షణములు మిక్కిలిగూఢములై యున్నపుడు వ్యాధిస్వరూపమును నిశ్చయించుటకై యుపశయానుపశయములుసాహాయ్యమొనర్చును. ఎట్టులన:—జ్వరముయొక్కలక్షణములు పూర్తిగ గమనింప వలనుపడనియప్పుడు, అట్టిజ్వరమునకువిరుద్ధములగుస్వభావమున్నగునౌషధాదుల నుపయోగించినపుడు రోగము శాంతినిొందినచో నయ్యది జ్వరమని నిర్ణయించునది. ఇది యుపశయము. ఆయాషధాదులనుపయోగించుటచే వ్యాధివృద్ధినిొందెనేని అయ్యది అనుపశయమనియు నిశ్చయించునది. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “గూఢలిజ్గం వ్యాధిం ఉపశయానుపశయాభ్యాం షరీక్షేత” అనువాక్యముచే శాసించిరి.

—ॐ సంప్రాప్తి. ॐ—

యథా దుష్టేన దోషేణ యథా చానువిసర్పతా,

నిర్వృత్తిరామయస్యాసౌ సంప్రాప్తిర్జాతిరాగతిః.

౮

జ్వరాదిరోగములకు ఆయాప్రకరణమున జెప్పిన మిథ్యాహార విహారాదులచే ప్రకోపమునొంది, ఆయాదోషమునకు జెప్పిన ఆహారయాది స్థానములవ్యాపించుచున్న వాతాదిదోషములచేత, ఆయారోగమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియు సంపూర్ణముగ వ్యాపించు క్రమమునకు సంప్రాప్తియనిపేరు. ఇదియే జాతి. ఆగతి యనునామభేదములచేగూడ జెప్పబడును.

సంప్రాప్తి లక్షణము నిట్లు గమనించునది:—మిథ్యాహారవిహారములచేత వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది యామాశయమునజేరి కాయాగ్నిని బైటవెడలించును. అయ్యది శరీరమున వ్యాపించుటచే శరీరమెల్ల వేడికల్గియుండును. రోమరంధ్రములన్నియు నడ్డగింపబడుటచే శరీరమున చెమ్మటపట్టదు. మలమూత్రాదులును సరళముగ వెడలదు. అవయవములన్నియు నొప్పికల్గియుండును. ఈలక్షణములన్నియు సమకాలమున నేరోగమునకల్గినో అయ్యది జ్వరము. ఇదియే జ్వరసంపూర్ణలక్షణము. ఇచ్చట వాతాదులు దుష్టములై ఆహారయమున తొలత వ్యాపించి కాయాగ్నిని బైటవెడలించినప్పుడు వైజెప్పిన స్వేదావరోధాదులతో శరీరమునందెల్ల వైభాగమున వేడి వ్యాపించిన నదియే జ్వరమునకు సంప్రాప్తియగును. ఈరీతిగనే తక్కినరోగముల కన్నిటికిని సంప్రాప్తి నూహించునది.

—ॐ సంప్రాప్తిభేదములు. ॐ—

సంఖ్యావికల్పప్రాధాన్యబలకాలవిశేషతః,

సా భిద్యతే యథాతైవ వక్ష్యంతేఽష్టౌ జ్వరా ఇతి.

౯

సంఖ్య, వికల్పము, ప్రాధాన్యము, బలము, కాలము, అనునీయైదిటియొక్క విశేషలక్షణములచే నీ సంప్రాప్తి పలుచెరంగుల మారుచుండును. అందు సంఖ్యాభేదము జ్వరప్రకరణమున “అష్టా జ్వరాః” అను వాక్యముచే జ్వరమెనిమిది విధములని చెప్పబడినది.

ఇతైరంగుననే ‘పంచకాసాః’ ‘పంచ శ్వాసాః’ ‘అష్టా గుల్తాః’ ఇవి మున్నగు సంఖ్యాభేదములను ఆయాప్రకరణమున నూహించునది.

— వికల్పము. —

దోషాణాం సమవేతానాం వికల్పోఽంశకల్పనా,

ఏదైవ నొకరోగమునందు వాతపిత్త కఫ లక్షణములు మూడును సంకరముగ జేరియుండునెడ, అట్టిలక్షణములయొక్క తారతమ్యమును గల్పించుటయే వికల్పము. అట్టితారతమ్యమునుబట్టి రోగముయొక్క సంప్రాప్తియు మారుచుండును.

— ప్రాధాన్యము. —

స్వాతంత్ర్యపారతన్యభ్యాం వ్యాధేః ప్రాధాన్యమాదిశేత్. ౧౦

వ్యాధియొక్క స్వతంత్ర పరతంత్రభేదములచే ప్రధానత్వమును నిర్ణయించునది.

జ్వరాదిరోగములలో నేదైనను ఆవ్యాధికి జెప్పియుండు సంప్రాప్తిక్రమము ననుసరించి జనించి, ఆవిధముగనే ఇంక కొన్నివ్యాధులు దానికి దోడుగ సంక్రమించియుండునెడ, స్వతంత్రముగ తొలుత బుట్టినవ్యాధి ప్రధానమనియు, పరతంత్రముగ (తొలుత బుట్టినవ్యాధి ననుసరించి) కల్గినది ఆప్రధానమనియు, సంప్రాప్తిక్రమమునుబట్టి నిర్ణయించునది. ఎట్లులన?—జ్వరము ప్రధానముగ జనించినపుడు దానిననుసరించి తలనొప్పి మున్నగు నితరరోగములును కల్గును. అట్టియెడ జ్వరము స్వతంత్రముగ బుట్టినది కావున ప్రధానంబనియు, దానికనుగుణముగ జనించిన తలనొప్పి మున్నగునవి పరతంత్రమగుటంజేసి యప్రధానమనియు సంప్రాప్తిభేదముచే నెరుంగునది. అందు ప్రధానము అనుబంధమనియు, ఆప్రధాన మనుబంధమనియు జెప్పవగును.

అట్టివ్యాధి సంకరమునందు ప్రధానమును నిర్ణయించి దానికి దగిన చికిత్స జేసెడిచో నప్రధానము ప్రధానవ్యాధితోగూడ శమించును. ఒకవేళ ఆప్రధానము నకు చికిత్స జేయవలసినచో ప్రధానరోగమునకు విరోధము లేకుండ నట్లు చికిత్స జేయవగును. ఈవిషయమునే “ప్రధానమవిరోధయత్” అని యాచార్యులు కాసింబిరి. ఇట్టి చికిత్సాసౌకర్యమునకే ప్రధాన ఆప్రధాన నిర్ణయ మవశ్యమరయవగును. ఇదియే ప్రయోజనము.

—౭౭ బలాబలనిర్ణయము. ౭౭—

హేత్యాదికార్తాన్నివయవైర్భలాబలవిశేషణమ్,

వ్యాధి జనించునపుడు ఆయావ్యాధి జనించుటకు జెప్పిన కారణములన్నిటిచే జనించినదియా? లేక కొన్ని కారణములచేతనే జనించినదియా? యని పరిశీలించి, అన్ని కారణములచే జనించినపుడు వ్యాధి ప్రబలమనియు, కొన్నిటిచేతనే కల్గియుండుతరి స్వల్పబలమనియు వ్యాధియొక్క బలాబలముల నిర్ణయించునది (ఆట్టి బలాబలము లుబట్టియు సంప్రాప్తిగూడ భిన్నముగ నుండుననిభావము.)

(సంప్రాప్తి భేదమునుబట్టి వైజెప్పినరీతిగ వ్యాధి బలాబలమును నిర్ణయించి బలిష్ఠ ముగనున్నచో ప్రబలమైన చికిత్స నరయుటయు, స్వల్పబలముగ దోచినపుడు స్వల్ప చికిత్సజేయ యత్నించుటయు సమంజసము. ఇదియే బలాబల నిర్ణయప్రయోజనము).

—౭౮ కాలనిర్ణయము. ౭౮—

సక్తందినర్తుభుక్తాంశైర్వ్యాధికాలో యథామలమ్.

౧౧

రాత్రి, పగలు, పసరాదిముతువులు, ఆహారజీర్ణ సమయము, అనువాగింతిభాగ భేదమునుబట్టి వ్యాధికాలము ఆయాదోషముల ననుసరించియుండును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:— “వయోహారాత్రి భుక్తానాం తేజస్తమధ్యానిగాః క్రమాత్” అని సూత్రసానమున జెప్పినరీతిగ మనుజులకు నిర్ణీతమైన పయస్సుయొక్కయు, పగటియొక్కయు, రాత్రియొక్కయు, భుజింపబడిన యాహారము జీర్ణ సమయముయొక్కయు అంతమున వాతంబును, మధ్యకాలమున పిత్తంబును, మొదటికాలమున కఫంబును వ్యాపించును. మరియు “వర్షాశరద్ధ్వన సేష వాతాదైహిక్ ప్రాకృతః క్రమాత్.” అనువచనము ననుసరించి వర్షార్తువున వాతంబును, శరద్ధర్తువున పిత్తంబును, పసస్తర్తువున కఫంబును ప్రబలముగ నుండును. వాతాదులకు వైజెప్పిన నిర్ణయకాలములలో నేకాలమున జ్వరాదిరోగములు సంప్రాప్తించునో, ఆకాలభేదమునుబట్టి వాతకషైత్తికజ్వేషికభేదముల నిర్ణయించునది. (రాత్రియొక్కయు పగటియొక్కయు ఆహారజీర్ణ కాలముయొక్కయు అంతమున (మూడవభాగమున) జ్వరము వ్యాపించినచో వాతజనితమనియు, మధ్యకాలమున వ్యాపించినచో పిత్తమున బుట్టినదనియు, మొదటిభాగమున కలిగినచో కఫమునగలిగినదనియు సంప్రాప్తికాలమునుబట్టి నిర్ణయించునది. ముతుభేదమునకును ఇట్లు నిర్ణయించునది. ఇట్టి దోష విభాగమురు రోగసంప్రాప్తికాలమునుబట్టి నిర్ణయంప వలనుపడుననిభావము.)

ఇతి ప్రోక్తో నిదానార్థస్తం వ్యాసేనోపదేశ్యతి,

ఇతైరంగున రోగసామాన్యమున గమనింపదగిన నిదానార్థము వివరింపబడియె. పిదప సీక్రింద నాయూర్వాధుల ప్రకరణములయందు ఆయావ్యాధులకు సంబంధించిన నిదానములు విస్తరముగ నీతంత్రకారునిచే జెప్పబడును.

(రోగములకన్నిటికిని సామాన్యముగనుండు నిదానాదుల (రోగము గమనింప సాధనములగు నుపాయముల) సీసర్వరోగ నిదానాధ్యాయమున వివరింపబడినదనియు, ఆయారోగముల నిదానాదులకు ఆయాప్రకరణములయందు విస్తరముగ జెప్పబడునని భావము).

— ౧౭ సర్వరోగములకును ముఖ్యకారణములు ౧౭ —

సర్వేషామేవ రోగాణాం నిదానం కుపితా మలాః. ౧౭

తత్ప్రకోపస్య తు ప్రోక్తం వివిధాహితనేననమ్,

జ్వరాదిరోగముల కన్నిటికిని ప్రకోపమునొందిన వాతపిత్తకఫములు మూడును కారణములగును. సమస్థితినుండు వాతాదిదోషములు ప్రకోపించుటకు పలుదెరుంగులైన యవభ్యవదార్థముల సేవించుటయే కారణమగును.

(అవభ్యములగు నాహారవిహారాదులచేత వాతాదులు ప్రకోపించుననియు, అట్టి ప్రకుపితములైన త్రిదోషములు ఆయారోగముల గల్గించుననియు భావము.)

ఇచ్చట రోగములకన్నిటికిని ప్రకుపితవాతాదులు సన్నిహితకారణము లగుటచే సన్నిహితనిదానమనియు, వానిని ప్రకోపింపజేయునపథ్యాహారాదులు వ్యవహితము లగుటచేసి విప్రకృష్టనిదాన మనియు నెరుంగునది.

— ౧౮ అహితభేదములు. ౧౮ —

అహితం త్రివిధో యోగస్త్రయాణాం ప్రాగుదాహృతః ౧౩

పైజెప్పబడినఅహిత (హితముకాని) నేవనముకాలము, అర్థముకర్తమునైయుండును. అట్టికాల-అర్థ-కర్తములమూడును ఒక్కొక్కటి (హీన-మిథ్యా-అతియోగభేదములచే) మూడేసి భేదములుకల్గియుండునని యీతంత్రమున సూత్రస్థానమునందలి పనిరెండవ యధ్యాయమున వివరింపబడియె. సూత్రస్థానమునందలి పనిరెండవ యధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినః—

“తేషాంకోపేషు కారణమ్, అర్థరసాత్వైస్సంయోగః కాలాకర్తచదుష్కృతమ్.

హీనాతిమిథ్యాయోగేన భిద్యతేతత్సన్న్తిధా” ఇంద్రియములకు విషయములగుశబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధముననునైదునుఅనుచితములై శరీరప్రకృత్యాదులకుఇదుడగుదుతరి వానితోశ్రోత్రము, త్వక్కు, నేత్రములు, రసనము, ఘ్రాణమునను పంచే

ద్రియములకును వేరువేరసంబంధము కల్గుట, శీతకాలము, ఉష్ణకాలము, వర్షకాలము ననిమూడుతేరంగులైన కాలంబునకును, ఈజన్మమునందైనను మునుపటిజన్మములయందైనను చేయబడిన పాపకర్తృత్వమునకును సంబంధముకల్గుట, ఈమూడును (కాల-అర్థ-కర్తృత్వములసంబంధము) వాతాదిదోషములు ప్రకోపించుటకు కారణములగును. అట్టి కాలార్థకర్తృత్వముల సంబంధము హీన-మిథ్యా-అతియోగ భేదములచే వేర్వేరుగమూడేసి విధములనుండును. అర్థాదులతో సంబంధము బొత్తుగలేకుండుట హీనయోగము, ప్రతి కూలములైన విషయాదులతో గల్గుసంబంధము మిథ్యాయోగము, విషయాదులతో నధికముగగల్గు సంబంధము అతియోగమునని యెఱుంగునది. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “కాలార్థకర్తృత్వం యోగో హీనమిథ్యావచాతి చ” అని సంగ్రహముగ జెప్పిరి. ఈవిషయమై యీతంత్రముననే సూత్రస్థానమున పనిరెండవయథాధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినది. కావున విస్తరభీతి చే నిట వివరింపబడదయ్యె.

— వాతప్రకోపకారణములు. —

తిక్తోషణకషాయాల్పరూక్షప్రమితభోజనైః,

ధారణోదీరణనిశాహగ రాత్యుచ్చభాషణైః.

౧౪

క్రియాతియోగభీశోక చింతావ్యాయామమైథునైః,

గ్రీష్మాహారాత్రిభుక్తాన్తే ప్రకుప్యతి సమీరణః.

౧౫

చేదు, కారము, వగరు, అనుసీరసములు కలపదార్థములను భుజించుట, తనకు వలసిన పరిమితికన్న మిక్కిలి తక్కువగ భుజించుట, జిడ్డులేనిపదార్థముల భుజించుట, కాలనియమములేక భుజించుట, మలమూత్ర వాతాదులను వెడలసీయక బిగబట్టుట, అయ్యవి వెడలకుండునపుడు బలవంతముగ వానిని వెడలించుచేయుట, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొంచుట, మిక్కిలి బిగ్గరగమాటలాడుట, వమనవివేచనాది పంచకర్తృత్వములను వానివాని పరిమితికన్న నధికముగ నేవించుట, భయముపడుట, దుఃఖించుట, మనసున వ్యాకులపడుట, శరీరపరిశ్రమమును తనబలమును మించిచేయుట, అధికముగ సంభోగము చేయుట, ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపమునొందును. మరియు గ్రీష్మఋతువు నందును, రాత్రియొక్కయు పగటియొక్కయు కడపటిభాగమునను, భోజనము చేసిన యాహారము జీర్ణించుకాలముయొక్క అంతముననుగూడ వాతము ప్రకోపించును. (వైజెప్పబడిన యన్న పాన విహారములచేత వాతము ప్రకోపించునని భావము).

— పిత్తప్రకోపకారణములు. —

పిత్తం కట్వస్తుతిష్ఠోష్ణపటుక్రోధవిదాహిభిః,

శరవృధావృహరాత్ర్యర్థ విదాహసమయేషుచ.

౧౬

కారము పులుపుకలపదార్థముల నేపించినను, తీక్షణగుణముకల ఆవాలు మున్నగు వానిని, ఉష్ణవీర్యంబును గుణంబును కలపదార్థములను, ఉష్ణకలపదార్థములను, మంట బుట్టించుపదార్థములను భుజించినను, శోషపడినను పిత్తము ప్రకోపించును. మరియు శరదృతువునందును వగటిమధ్యకాలమునందును అర్ధరాత్రి కాలమునందును, మిక్కిలి సంతాపము గల్గునమయనందును పిత్తము ప్రకోపించును.

— ౧౭ కఫప్రకోపకారణములు. ౧౭ —

స్వాదవృష్ణలవణస్నిగ్ధగుర్వభివృద్ధిశీతలైః,

ఆస్యాస్వీష్ణసుఖాజ్జీర్ణదివాస్వప్నాతిబృంహణైః.

౧౮

ప్రచ్ఛర్దనాద్యయోగేన భుక్తమాత్రవసంతయోః,

పూర్వాహ్నా పూర్వరాత్రే చ శ్లేష్మ

మధురరసంబులును, అమృతరసంబులును, లవణరసంబులునగు పదార్థముల భుజించినను, స్నిగ్ధంబులును (మిక్కిలి జిడ్డు కల్గినవియు), గురుత్వముకల్గి (అజీర్ణమునుకల్గించు) నవియు, ముక్కురంధ్రములుమున్నగు ప్రోతోహర్గముల ద్రవమును బుట్టించు నవియు, గుణవీర్యములచే శీతలంబులుచునగు పదార్థముల భుజించినను; ఎల్లపుడు కూర్చొనియుండుటచేతను నిదురించుటచేతను, సుఖముననుభవించుచున్నను, అజీర్ణముకల్గినను, వగలు నిదురించినను, శరీరమును బలియజేయు నౌషధాదుల నధికముగ నుపయోగించినను, ఆవసరముకల్గినపుడు వమనవిరేచనాదులచే శోధనకర్తను చేసికొనకున్నను, కఫము ప్రకోపమునొందును. మరియు భుజించినమాత్రమునను, వసంతయుతువునను, వగటి మొదటిభాగమునను, రాత్రి మొదటి భాగమునను కఫము ప్రకోపించును.

— ౧౮ దోషద్వయ ప్రకోపకారణములు. ౧౮ —

ద్వంద్వస్తు సంకరాత్.

౧౯

వైశిష్ట్యనిరీతిగ వాతపిత్తకఫములకు ప్రత్యేకముగ ప్రకోపింపజేయు కారణములతో రెండేసి దోషములకు శిష్టినకారణములు సంక్రమించినపుడు రెండేసి దోషములు ప్రకోపించును. ఇదియే ద్వంద్వజ వ్యాధికి కారణమగును.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:— చేదు మున్నగురసములు వాతమును వృద్ధి నొందించును. కారము పులుపు మున్నగురసములు పిత్తమును వృద్ధి నొందించును. ఈ రెండిటిని నేపించినయెడ వాతపిత్తములు రెండును ప్రకోపించును. వాత ప్రకోపనములగు తిక్తాదులను, కఫప్రకోపనములగు మధురాదులనుజేర్చి యుపయోగించుటచే వాతకఫములు రెండును ప్రకోపించును, పిత్తమును వృద్ధి నొందించు కట్వాదిరసములను

కఫవర్ధకములగు మధురాదిరసములను జేర్చి యుపయోగించునెడ పిత్తకఫములు రెండును ప్రకోపమునొందును. ఇతైరంగుననే విహారాదుల సంకరమునుగూడ నూహించునది.

— శ్రీ దోష ప్రకోపకారణములు. —

మిశ్రీభావాత్సమస్తానాం సన్నిపాతస్తథా పునః,
సంకీర్ణాఽజీర్ణవిషమవిరుద్ధాఽధ్యశనాదిభిః. ౧౯
వ్యాపన్నమద్యపానీయశుష్కశాకామమూలకైః,
పిణ్యాకమృద్యవసురాపూతిశుష్కకృశామిషైః. ౨౦
దోషత్రయకరైస్తైస్తైః తథాన్నపరివర్తతః,
థాతోద్బష్టాత్పురోవాతాద్ద్రహవేశాద్విషాద్ధరాత్. ౨౧
దుష్టాన్నాత్పర్వతాన్లేపాత్ గ్రహౌర్జ్వరపీడనాత్,
మిథ్యా యోగాచ్చ వివిధాత్ పానానాం చ నిషేవణాత్. ౨౨
స్త్రీణాం ప్రసవవైషమ్యాత్ తథా మిథోపచారతః,

పైజెప్పబడిన శ్రీ దోషములను వేర్వేరవృద్ధి నొందించు కారణములన్నియు నొకటిగ సంకరమైయుండునెడ దోషములు మూడును సమకాలమున సమములుగ ప్రకోపించును. ఇదియే సన్నిపాతకారణము. మరియు—పథ్యములును అపథ్యములునైన అనేక పదార్థముల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, అజీర్ణముగవున్నపుడు భుజించుట, విషమాశనము (అకాలమున భుజించుట, లేక పరిమాణమున కధికముగనైనను మిక్కిలి యల్పముగ నైనను భుజించుట) పరస్పరవిరుద్ధములగు ఊరమత్స్యముల నొకటిగ జేర్చి భుజించుట, భుజించినతోడనే మరల భుజించుట, ఇవి మున్నగు భోజనక్రియలచేతను శ్రీ దోషములు ప్రకోపించును. పురుగులు మున్నగువాని సంబంధమునంజేసి దుష్టములగు మద్యము, త్రాగుడునీళ్లు, మున్నగు ద్రవపదార్థముల త్రాగినను, ఎండినకూరగాయలను దుంపలను భుజించినను, తెలికపిండి, చుట్టి, యవలు ప్లసారాయి, దుర్గంధముపుట్టినదియు ఎండినదియు కృశించినజంతువులకు సంబంధించినదియునగు మాంసమును భుజించినను శ్రీ దోషములు ప్రకోపించును. మరియు రసగంధకాది ధాతుసంబంధముచే దుష్టమైన గాలిచేతను తూర్పుగాలిచేతను, పూతనాదిగ్రహము లావేశించుటచేతను, స్థావరజంగమరూపమైన విషసంబంధముచేతను, శరీరముననిమిడిజీర్ణింపకుండు విషముచేతను, అట్టి విషాదులసంసర్గమున దుష్టమైనయన్నముచేతను, కొండపై నెక్కుటచేతను, సూర్యాదిగ్రహములతో సూరములగు గ్రహములచే జన్మనక్షత్ర సంబంధము కలుగుటచేతను, పలుచెరంగులై విహారాదులను క్రమముదప్పి చేసినను, నానావిధములైన పానద్రవ్యములను విధినియమములేక నేవించినను, స్త్రీలకు సాధారణముగ గాక అక్రమప్రసవము కలుగుటచేతను

ప్రసవించినబాలింతరాండు అవధ్యములగు నాహారవిహారాదుల సల్పుటచేతను కూడ వాతాదిదోషములు మూడును సమకాలమున ప్రకోపించును. (ఇట్టి కారణములచే ప్రకోపించిన మూడుదోషములచే గలిగినరోగములు సాన్నిపాతికములని చెప్పబడును.)

— వాతాదులు రోగముల గలిగించుక్రమము. —

ప్రతిరోగమితి క్రుద్ధాః రోగాధిష్ఠానగామినీః.

౨౩

రసాయినీః ప్రపద్యాశు దోషా దేహే వికుర్వతే,

పైజెప్పినరీతిగ వాతాదిదోషములు ఒక్కొక్కటియైనను రెండేసియైనను అన్నియు సైనను వానివానికి జెప్పినకారణములచే ప్రకోపమునొంది, శరీరమునందలి రోగముల కధిష్ఠానములైన రసరక్తాదిధాతువులయందు వ్యాపించు స్వభావముకల రసవహములగు నాడులలో బ్రవేశించి, ఆతిశీఘ్రముగ శరీరమునందు ఆయారోగముల గలిగించును.

ఇట్లైరంగున సర్వరోగనిదానము చెప్పబడియె. దీనికే పంచలక్షణనిదానమనియు పేరుగలదు. ఈ ప్రకరణమున వివరింపవలసిన విషయము లనేకములుకలవు. అవిషయము లన్నియు నాచే విరచితమగు మాధవనిదానాంధ్రవ్యాఖ్యానమున సమర్థకములుగ పరిశీలించి వ్రాయబడినవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతట విరమించితి. ప్రేక్షకులు మాధవనిదానమునందలి పంచలక్షణ నిదానవ్యాఖ్యానమున గమనించెదరుగాత !

వాగ్భటాచార్యవిరచితాష్టాంగహృదయనిదానస్థానమున ప్రథమాధ్యాయము.

సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అపః పైయాధ్యాయమున రోగములకన్నిటికిని సామాన్యమగు సర్వరోగనిదానము చెప్పబడినది. పిదప నాయారోగములకు సంబంధించిన నిదానమును వేరువేరు నిరూపించుట యావశ్యకము. అందు “జ్వరో రోగణామ్” అను పరకవాక్యముచేత రోగములకన్నిటికిని జ్వరము ప్రధానమని చెప్పియుండుటచే తొలుత జ్వరనిదానము చెప్పబడును. రోగములలో జ్వరము ప్రధానమని ప్రకృత గ్రంథమునగూడ “జ్వరో రోగఘ్రి” ఇది మున్నగు వాక్యములచే జెప్పబడియున్నది. కావున సీయాధ్యాయమున జ్వరనిదానము చెప్పబడును:—

సూ. అథాతో జ్వరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,

సర్వరోగనిదానమును జెప్పినపిదప జ్వరనిదానమును విపులముగ జెప్పెదను.

—ॐ జ్వరస్వరూపము. ॐ—

జ్వరో రోగఘ్రిః పాష్టా మృత్యురోజోఽశనోఽస్తకః,
క్రోధో దక్షాధ్వరధ్వంసీ రుద్రోధ్వనయనోద్భవః.
జన్తాన్తయోర్హోహమయః సన్తాపాత్తాఽపచారజః,
వివిధైర్నామభిః క్రూరో నానాయోనిషు వర్తతే.

జ్వరము తక్కినరోగములకన్నిటికిని ప్రధానమైనది. ప్రాణులశ్రమపెట్టుటంజేఁ మిక్కిలి పాపస్వభావముకలది. ప్రాణుల హింసించుటయందు సమర్థమైనది కావున మృత్యుస్వరూపమైనది. శరీరమున రసాదిధాతువుల కన్నిటికిని పుష్టిని కలిగించి శక్తి మును పోషించుటంజేసి జీవితమునకు ప్రదానాధారమైన యోజనమును నిర్మూలవ జేయునది. కావుననే యమునిబోలె ప్రాణాస్తకమైనది. రుద్రుని మూడవనేత్రము బుట్టి క్రోధరూపమై దక్షునియూగమును ధ్వంసముచేసినది. ప్రాణులు పుట్టునప్పుడు, ట్టునప్పుడును అజ్ఞానస్వరూపముగ వ్యాపించునది. సంతాపస్వరూపమైనది. అపఃస్వరూపము నాహారవిహారాదులచే గలుగునది. ఇట్టి ప్రకృతిమైన జ్వరమునరోగము సృష్టిలోనగు స్థావరజంగమరూపమైన వస్తువులయందు పలు దిశలందున పేర్లుకలిగివ్యాపించును.

ఇచ్చట సీవిషయముల నెరుంగునది:—పూర్వకాలమున కృతయుగమునం దక్షప్రజాపతి వరమేశ్వరుని పిలువక యాగముచేయ సమకట్టెను. తన్నవమానించుట

నీశ్వరుడు మిక్కిలి కోపోద్దీపితుడై ఫాలనేత్రమును దెరుచెను. అప్పుడందుండి రుద్రుని కోపము అగ్నిస్వరూపముదాల్చి పుట్ట జ్వలించుచు దక్షునియాగమును ధ్వంసముచేయు చుండ తక్షదులు పరమేశుని శరణంబుజేడిరి. పరమకారుణికుండగు నాజగదీశుడు ఆకోపము నుపసంహరించుచు లోకమున పాపిజంతువులను జ్వరరూపమున బాధింప నానతిచ్చెను. నాటంగోలె నానావిధనామధేదముల గాల్చి యారుద్రకోపము తాను వ్యాపింపనవకాశము కల్గినపుడు జ్వరరూపమున బ్రాణుల బాధింపసాగెను. అనిపురాణ ప్రసిద్ధము. ఇదియే జ్వరమునకు మొట్టమొదటి కారణము స్వరూపము. ఈవిషయమునే “రుద్రోద్ధ్వనయనోద్భవః” అని తన్మత్రకారుడు నుడివెను. ఈరుద్రకోపము జ్వరమునకు ప్రాథమిక కారణమగుటంజేసియే విప్రకృష్టనిదానమని చెప్పబడును. ఈవిషయము చరకమున విపులముగనున్నది.

జ్వరము రుద్రకోపము కారణముచే కృతయుగమున తొలుతబుట్టి బాధింపు చుండె. పిదప శ్రేతద్వాపరయుగములలో ధర్మమున నొక్కొకపాదము అంతరించుటం జేసి పెద్దలనవమానించుట మున్నగు నవచారములచేత గల్గుచుండెను. ఈకలియుగమున మిథ్యాచోదవహార రూపమైన యవచారమున గల్గుచున్నది. ఈయభిప్రాయమునే ‘అవ చారజః’ అని తంత్రకారుడు చెప్పెను.

మరియు నీజ్వరము సంతాపరూపమైనను ప్రాణులు పుట్టునపుడును చచ్చునపుడును ఆజ్ఞానాంధకార రూపముగ తప్పక వ్యాపించును. దాసంజేసియే ప్రాణిసామాన్యముగ పూర్వజన్మజ్ఞానము ఇతరజన్మమున లేకుండుట, ఈయజ్ఞానమునే మాయయని నేదాస్త్ర వేత్తలు నుడివెదరు. ఈయభిప్రాయమునే “జన్మాన్తయోర్లోహమయః” అని తంత్రకారు డుపదేశించెను.

అట్టిరుద్రకోపము జన్మసామాన్యముగ వ్యాపించునని తంత్రాస్త్రమున నిట్లు చెప్ప బడినది:—“పాకలస్త్రయథేభానాం, అభితాపో హయేషు చ. గవాంగోకర్ణకక్షైచ్చన, పక్షిణాం మకరస్తథా, వాస్తాదానామలర్కస్సన్యత్, అజ్ఞేష్విన్ద్రమదస్సన్వితః, ఓషధీషు తథా జ్యోతిః, చూర్ణకో ధాన్యజాలిషు, జలేషు నీలికా, చూషో భూమా, నృణాం జ్వరో మతః, ఋలేదేవ మనుష్యేభ్యో నాన్యేవిషహలే, తుతమ్, శేషాస్స ర్షే విపద్యస్తే తిర్గ్యగ్యసౌజ్వరార్థితాః, కర్తణాలభలేజస్తః దేవత్వం మానుషాదపి, పున తైచ్చ చ్యుతస్సర్వార్థా మానుష్యమభిపద్యతే, తస్మాత్సదేవభావాచ్చనహలే మానవో జ్వరమ్.” జ్వరము ఏనుగులకు పాకలమనియు, గుఱ్ఱములకు అభితాపమనియు, గోజా తికి గోకర్ణకమనియు, పక్షులకు మకరమనియు, వాస్తాదము (మక్క) లకు అలర్క మనియు, జలజన్తువులకు ఇంద్రమృదంబనియు, వైరుమున్నగు నోషధులకు జ్యోతియ

నియు, వడ్డుమున్నగుధాన్యజాతికి చూర్ణకమనియు, ఉదకమునకు నీలికయనియు, భూమికి చూపంబనియు, మనుజులకు జ్వరంబనియు నామభేదములు కలిగి సంభవించి తనస్వభావమున కనుగుణముగ బాధించుచుండును. అట్టిజ్వరమును దేవతలుమనుష్యులు దక్కతక్కినజన్తువులొరుపజాలవు. మనుజులు తమపుణ్యకర్త పరిపాకముచే దేవత్వమును బొందగలరు. అట్టిపుణ్యఫలము పూర్ణమైనదివలన మరల పుడమింబడి మనుష్యజన్మమును పొందగలరు. ఈవిషయము గీతాశాస్త్రమున నిట్లుపదేశించిరి. — “త్రైవిద్యామాంసోమపాః పూతపాపా యజ్ఞై రిష్టా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే. తే పుణ్యమాసాద్యసురేంద్రా లోకమశ్నన్తి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్, తే లం భుక్త్వా స్వర్గలోకం వికాలం ఊతే పుణ్యే షర్వలోకం విశన్తి” అట్టికారణముచేత దేవతలును మనుజులును జ్వరమున కోరువజాలుదురు. తక్కిన తిర్గజన్తువులు తాళజాలక తుదకు దానివలననే మరణము నొందగలవు.”

— జ్వరభేదములు, సంఖ్య. —

స జాయతేఽష్టథా దోషైః పృథక్తైశ్చైస్సమాగతైః,
అగన్తుశ్చ

వైశిష్ణవరీతిగ సంతాపరూపమైన జ్వరము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను, రెండేసిదోషముల సంస్కరణముచేతను, మూడిటి సన్నిపాతముచేతను, అభిఘాతము మున్నగు నాగంతుక కారణములచేతను జనించుటచేసి యెనిమిదివిధములగును.

(వాతపిత్తకఫములచే వేర్వేరజనించునవిమూడును వాతపిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫముల సంస్కరణమున బుట్టునవిమూడును, సన్నిపాతమున బుట్టునదియొకటియు, అగంతుకంబొకటియు కలిసి జ్వరము ఎనిమిదివిధములని భావము.)

— జ్వరసంప్రాప్తి. —

మలాస్త్రానైవైస్వర్గప్రాప్తాః ప్రదూషణైః.

3

ఆమాశయం ప్రవిశ్యామ మనుగమ్య పిథాయ చ,

ప్రోతాంసి పక్తిస్థానాచ్చ నిరస్య జ్వలనం బహిః.

౪

సహ తేనాభిసర్పస్తస్తపస్తస్కలం వపుః,

కుర్వన్తో గాత్రమత్యుష్ణం జ్వరం నిర్వర్తయన్తి తే.

౫

ప్రోతోవిబధ్ధాత్ప్రియేణ తతస్స్వేదో న జాయతే,

వాతపిత్తకఫములు వానివానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పుబడిన కారణములచే ప్రతి ఖమునొంది యామాశయమున (వ్రణములకు క్రిందనాభికి ప్రభాగమున) జేరి యచ్చ

నుండు ఆమరసమునగూడి రోమరంధ్రములుమున్నగు స్తోతోమార్గములమూసి, భుజింపబడిన యాహరణమును వనింపజేయు జాతరాన్నిని స్వస్థానమునుండి బైట వెడలించజేసి, అట్టిజాతరాన్ని వేడితోగూడ దామునుగూడి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి శరీరమున మిక్కుటముగ వేడినివ్యాపింపజేయును. అదియే జ్వరమని చెప్పబడును. శరీరమునందలి రంధ్రములన్నియు నడ్డగింపబడియుండుటచే నొడలిపై చెమట ప్రాయికముగ బొడమడు, (ఇదియే జ్వరమయొక్క సంప్రాప్తిక్రమము.)

వాతాదిదోషములు తిత్తోషణాదికారణములచే ప్రకుపితములై పైజెప్పినక్రమమున జ్వరమునుగల్గించును. ఆగంతుక జ్వరమునందును అభిఘాతముమున్నగు నాగంతుకారణములచే నేదైనదోషము ప్రకోపమునొందియే యాగంతుక జ్వరంబును కల్గును. గాని నైజ్వరమున తొలుత దోషము ప్రకోపించి జ్వరమును దాని సంబంధములగు బాధలను గల్గించును. ఆగంతుకమున నటుగాక తొలుత బాధకల్గి పిట్టుట వాతాదులు ప్రకోపించును. ఇదియే ఋారెండిటికిని భేదము. వాతాదిదోష సంబంధములేక యొకప్పుడును ఏవ్యాధియు గలుటలేదు.

శరీరమునందు జీవదశయందుసామాన్యముగ వేడియుండుటసాజము. జ్వరమువ్యాపించునపుడు ఆవేడియేమిక్కిలి యధికముగ వ్యాపించునని తెలియుటకై “కుర్వంతో గాత్ర మత్కుష్ఠం” అనిచెప్పబడిను. మరియు వాతకజ్వరమునందు వాతము యోగవాహి (దేనితోగూడిన నావస్తువుగుణముగ లిగియుండునది)యగుటంజేసి జాతరాన్ని గూడినపుడుదాని యందలి వేడిగుణముకల్గి అట్టియుష్ణమును శరీరముపై వ్యాపింపజే గుటయుక్తము. పిత్తజ్వరమునందును అగ్ని కిసమానగుణమైనపిత్తము వేడినిపుట్టించుట సాజము కఫజ్వరమున అగ్ని కివిరుద్ధముగ జలస్వభావమైకఫముచే నెట్లువేడివ్యాపించునని కొందఱు శంకించెదరు; గాని జ్వరముపుట్టుకచేతనే తీవ్రమైన యగ్నిశ్వరూపమగుటంజేసి స్వభావముచేతనే యుష్ణమును గలిగించును. కావున పైసందేహమున కవకాశము కలుగదు.

“స్తోతోనిబద్ధాత్పాయేణ తతస్సేన్విదో న జాయతే” అనుచోట ‘ప్రాయః’ అనుటచేత నొకప్పుడు చెనుటగూడ జ్వరమున పట్టుననిభావము. కావుననేపిత్తజ్వరమున చెమట గలుగునని ‘స్వేదోనిశ్వాస వైగన్ధ్యం’ అని క్రింద చెప్పబడును.

— జ్వరపూర్వరూపము. —

తత్ర ప్రాగ్రూపమాలస్యమరతిర్నాత్ర గౌరవమ్.

౬

ఆస్యవైరస్యమరుచిర్జ్రమాన్ సాస్రాకులాక్షతా,

అజ్గమర్ధోఽవిపాకోఽల్పప్రాణతా బహునిద్రతా.

౭

రోమహర్షో విసమనం పిణ్డికోద్వేష్టనం క్లమః,

హితోపదేశేష్వతాన్విః శ్రీ తిరస్టుపటూషణే.
 ద్వేషస్వాదుషు భక్ష్యేషు తథా బాలేషు త్యక్తౌ భృశమ్,
 శబ్దాగ్ని శీతవాతామ్బు ఛాయోష్ణేష్వనిమిత్తతః
 ఇచ్ఛా ద్వేషశ్చ తదను జ్వరస్య వ్యక్తతా భవేత్,

జ్వరము వ్యాపించుటకుమునుపు వాక్కు మనస్సు శరీరములను నీ త్రికరణములకు సంబంధించిన పనులయందు ప్రయత్నము కలుగదు. మనసుకు చేనియందును ఆసక్తిబాధ మదు. ఆపయవములు బరువుగలుగును. నోటికి మాధురాదిరసములు చెలియవు. ఆరోచకము కలుగును. ఒడలివిరుపులు ఆవలింతలుకలుగును. కన్నులనీరు గ్రమ్మదు కలకబా యుండును. ఒడలి నొప్పలు కలుగును. భుజించినయాహారము జీర్ణముగానోపదు బలముహీనమగును. నిద్ర అధికముగవచ్చును. రోమాంచముకలుగును. అపయవములువంగ ను. వ్రేళ్లు కొంకరబోవును. బడలికకలుగును. తలదండులి మున్నగు పెద్దవారు హితవ నుజెప్పినను అట్టివిషయమై యోర్చుకలుగదు. పులుపు ఉష్ణ కారము అనునీరసములకు పస్తువులపై మిక్కిలి ప్రీతి కలుగును. మధురములైన భక్ష్యాదులయందును పసిబిడ్డలయ దును ద్వేషముకలుగును. దప్పి మిక్కిటముగ గలుగును. ధ్వజులయందును అగ్నియం దును చలువయందును గాలియందును నీచియందును నీడయందును ఉష్ణపదార్థములయ దును కారణములేకయే ఇష్టంబును ద్వేషంబును నియమములేక కారణములేకయే కలుగును. (ఇవియన్నియు జ్వరమునకు ముందుకలుగు పూర్వరూపములు.) ఇవి కలిగినపిద జ్వరము సంపూర్ణలక్షణములతోగూడి వ్యాపించును.

ఆలస్యలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సుఖస్పర్శప్రసంగిత దుఃఖద్వేషణతోలతా, శక్తస్య చాప్యసత్సహః కర్తవ్యాలస్యముచ్యతే” (సుఖపై స్పర్శమునందు ఆసక్తియు కష్టమైస్పర్శమునందు ద్వేషంబును పరులజేయుశక్తి కయుండియు పనులయందు నిరుత్సాహంబును ఆలస్యమనబడును.)

—వాతజ్వరలక్షణములు. ౭౭—

ఆగమాపగమక్షోభమృదుతా వేదనోష్ణణామ్.
 వైషమ్యం తత్రతత్రాజ్ఞే తాస్తాస్సుర్యేదనాశ్శల్యాః,
 పాదయోస్సత్తతాస్తమృః పిణ్డీకోద్వేష్టనం శ్రమః.
 విశ్లేష ఇవ సస్థీనాం సాదః ఊరోవ్యః కటిగ్రహః,
 పృథ్తం ఊదమివాబ్జీతి నిష్పీడ్యత ఇవోదరమ్.
 చిద్యస్త ఇవ చాస్థీని పార్శ్వగాని విశేషతః,
 హృదయస్య గ్రహస్తోదః ప్రాజనేనేవ వక్షసః.

స్కంధయోర్తథనం బాహ్యోక్త్యేదః పీడనమంసయోః,
 అశక్తిర్భక్షణే హనోవ్యః జృమ్భణం కర్ణయోస్సవ్వనః. ౧౪
 నిస్తోదశ్శృంఖయోర్ధూర్ధ్వ వేదనా విరసాస్యతా,
 కషాయాస్యత్వ మథవా మలానా మప్రవర్తనమ్. ౧౫
 యాత్యైరుణత్వగోస్యాక్షీనఖమూత్రపురీషతా,
 ప్రసేకారోచకాశ్రద్ధావిపాకాః స్వేదజాగరాః. ౧౬
 కణ్ఠోష్ణశోషస్తృప్త శుష్కః ఛర్దికాసా విమాదితా,
 హస్తో రోమాక్లదస్తేషు వేషభుః క్షవధోర్గ్రహః. ౧౭
 శ్రమఃప్రలాపా ఘర్జేచ్ఛా వినామశ్చానిలజ్వరే,

వాతజ్వరమునం దీక్రిందవరింపబడులక్షణములుకనబడును: —జ్వరముయొక్క

ప్రారంభము, నివర్తి, తీవ్రత, మృదుత్వము, వేదన, వేడి, ఇవి నియమములేక వ్యత్యస్తముగనుండును. (జ్వరము శరీరమునందలి వ్యాపించునపుడు సర్వాంగమునందును ఒకటిరీతిగ ప్రారంభింపక ఒకసమయమున శిరస్సునందును ఒకప్పుడు మధ్యభాగమునందును వేరొకసమయమున పాదములయందును వేడి యారంభించును. జ్వరమువిడుచు సమయమునను నియమములేక వైజిప్సినవిధముగ తనకిచ్చవచ్చినట్లు విడువవారంభించును. జ్వరముయొక్క తీవ్రతయు మృదుత్వంబును నియమములేక ఒకప్పుడు తీవ్రముగను ఒకప్పుడు స్వల్పముగను వేడికలిగియుండును. జ్వరముచే గలుగువేడియు శరీరమునందలి యవయవములలో నొకప్పుడు శిరమునందును, ఒకప్పుడు పాదములయందును వ్యాపించియుండును. జ్వరమునగలుగుబాధలు శరీరమునందెల్ల వ్యాపింపక ఒక్కొకప్పుడు ఒక్కొక అవయవమున వ్యాపించి బాధించును. ఇదియే ఆగమాపగమాదుల వైషమ్యము). వాతము చలన్వభావముగుటంజేసి ఆయాఅంగముల నుద్దేశించి క్రిందచెప్పబడిన నుప్తిమున్నగువేదనలు ఆయా అవయవములయందు నిల్కడలేక చంచలముతైయుండును. అరకాలులయందు నూచితోగ్రుచ్చినను స్పర్శముతేలియక మొద్దుబారియుండును. కాళ్లు స్తంభించియుండును. పిక్కలయందలి మాంసభాగము మెలిబెట్టినట్టులు బాధకలుగును. శరీరమున శ్రమముపుట్టును. కీళ్లు సడలి యొండొంట సంబంధములేనట్టులు, బాధకలుగును. తొడలుచలనాది వ్యాపారములయందు సామర్థ్యములేకుండును. నడుముపట్టుకున్నట్లు బాధకలుగును పీఠనలియగొట్టినట్టులు బాధకలుగును. కడుపున పడద్రిప్పినరీతిగ నొప్పిపుట్టును. ఇరుప్రక్కలయందలి యెముకలు రంపమున కొసినట్లు నొప్పికలుగును. రొమ్మగట్టిగ బిగపట్టినట్లు నొప్పికలుగును. రొమ్మన మునికోలతో బొడిచినవిధముగ పోటుబుట్టును. మూపులయందు, (అరణులతో నన్నిని మధించినచందమున) బాధకలు

గును. భుజదండముల పగులదీయువిధముగను, అంశ ప్రదేశములవడదీసిసిండినవిధముగను భాధకలుగును. తాలువులు అన్నాదుల భుజించుటకైన శక్తిలేకుండును. ఆవలింతలు విశేషముగ వెడలును. చెవులయందు ధ్వనికలుగును. కణతలయందు నూదులబొడిచినట్లు పోటుపుట్టును. తలనొప్పి విశేషముగకలుగును. నోటికి మధురాదిరసములు చెలియకుండును. లేక నోరువగచైయుండును. మలమూత్ర పురిషాదులు సకాలమున వెడలక బంధింపబడియుండును. శరీరముపైచర్మంబును ముఖంబును కన్నులును గోళ్లును మూత్రపురీషంబులును బిడ్డులేకరూక్షంబులై ఆరుణవర్ణంబులై యుండును. నోట జొల్లుకారును, అన్నము రుచింపకయు తినవలెనను శ్రద్ధలేకయునుండును. ఒకవేళ బలాత్కరముగ భుజించినను జీర్ణముకానోపదు. ఒడలిపై చెమటపుట్టదు. రాత్రులయందు కంటికినిదురపట్టదు. కుత్తుకయు పెదవులును ద్రవములేకయెండును. దస్పియధికమగును. ద్రవములేక పొడిశ్వాసంబును పొడిదగ్గును కలుగును. మనసున కలతగనుండును. రోమాంచము నిశేషముగకలుగును. శరీరముపై నచ్చటచ్చట నదరును. పండ్లు పులిసినట్లుండును శరీరమువణకును, తుమ్ములురాక బంధింపబడును. చక్రమునందున్న వానివలె నొడల తిరుగును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. ఎండలోనుండవలెనని యిచ్చపొడమును అవయవములు వంగును. (ఈలక్షణము లన్నియుకలిగినది వాతప్రకోపమున జనించి; జ్వరమని యెరుంగునది.)

— పిత్తజ్వరలక్షణములు. —

యుగపద్యాప్తిరక్తానాం ప్రలాపః కటువక్తతా. ౧

నాసాస్యపాకఃశీలేచ్ఛా భ్రమో మూర్ఛా మదోఽరతిః,

విటస్రంసః పిత్తవమనం రక్తస్థివనచుష్టుకః. ౧

రక్తకోశోద్గమః పీతహరితత్వం త్వగాదిషు,

స్వేదో నిశ్వాసవై గన్ధ్యం అతితృష్ణా చ పిత్తజే. ౨

(తైని సంప్రాప్తియందు జెప్పినరీతిగ పిత్తము తనకు సంబంధించిన కారణముల ప్రకృతిప్రకారము ఆమాశయమునజేరి కోహగ్నిని బైటవెడలించి యచ్చట జెప్పిన క్రమముగ శరీరమున సంతాపమును కలిగించును. అయ్యది పిత్తజ్వరము). ఆట్టి పిత్తజ్వర వ్యాపించునపుడు (వాతజ్వరమునబోలె విషమముగ వ్యాపించక) సర్వాంగములయంద సమకాలమున వ్యాపించును. సంబంధములేని మాటల బల్కును. నోరుచేదు కలిగి యుండును. ముక్కులయందును నోటియందును పుండగును. చలువగోరుచు శీతోపచారవయం విచ్చవొడమును. ఒడలు తిరుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. తిక్కయై తినట్లుండు ధేనియందును ఇచ్చబొడమధు. మలమూత్రాదులు వెడలును. పిత్తవసరు వమగమగ

ఉమియునప్పుడు రక్తము వెడలును. పుల్లని శ్రేణువులు వెడలును. గుండ్రనై యెఱ్ఱగనుండు పొక్కులు లేచును. చర్మము ముఖము కన్నులు గోళ్లు మలమూత్రములు, ఇవి పచ్చని రంగైనను పసుపురంగైనను కలిగియుండును. శరీరముపై చెమటపట్టును. నిట్టూర్పుగాలి దుర్గంధముకలిగి వెడలును. మిక్కిలి డప్పికలుగును.

(ఇట్టి లక్షణములు కలిగినది పిత్తజ్వరమని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట సీవిమర్శనము చెరుంగునది:—త్రిదోషములచే జ్వరము సంభవించునని పైని చెప్పబడినది. పిత్తజ్వరమున అగ్నిస్వభావము కలపిత్తము కాయాగ్నితో జేరిన పుడు రెండును సమానగుణములగుటంజేసి కాయాగ్ని యినునుడించును గాని మందగించదు. ఈ విషయమే “వృద్ధిస్సమానైస్సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః” అను వాక్యమున ఈ మూలకారుడు కాసింపెను. అట్టియెడ అజీర్ణము కలుగబోదు. అజీర్ణమును కారణముగజేసి సంభవించు జ్వరము తలమాపనేరదు. అని కొందరు శంకించెదరు. కాని యిది యుక్తిదూరము:—కాయాగ్ని స్వస్థానముననుండియే వృద్ధి నొందినచో మందగియగలుగబోదు. పిత్తము ప్రకుశితమై కాయాగ్నిని స్వస్థానమునండి వెడలించి దానితో గూడి శరీరమున వేడిని వ్యాపింపజేయును. అట్టియెడ స్వస్థానమున బలములేని కాయాగ్నికి పాచకశక్తి యెట్లుకలుగును. కావున జ్వరముతప్పక పిత్తమున కలుగును. పిత్తమగ్నితోగలిసి యినునుడించుటచేతనే తక్కిన జ్వరములకన్న పిత్తజ్వరమున శరీరమున వేడి యధికమగునని యెరుంగునది.

—౨౭ కఫజ్వరలక్షణము. ౨౭—

విశేషాదరుచిర్హృద్యం ప్రోతోరోఢోఽల్పవేగతా,

ప్రసేకో ముఖమాధుర్యం హృల్లేపశ్వాససేనసాః. ౨౮

హృల్లాసశ్శర్ధనం కాసః స్తమ్భశ్చైవత్యం త్వగాదిషు,

అజ్ఞేషు శీతపిటికాః తన్ద్రోదర్దః కిఘోద్భవే. ౨౯

పైని సంప్రాప్తియందు చెప్పబడిన క్రమముగవ్యాపించిన కఫజ్వరమునందు ఆరోచకము వాతపిత్తజ్వరములకంటె నధికముగనుండును. జడత్వము (శరీరము మొద్దుబారియుండుట) కలుగును. శరీరమునందలి ప్రోతస్పృలు (నాసారంధ్రములు రోమరంధ్రములు మున్నగునవి) యడ్డగింపబడును. జ్వరవేగము స్వల్పముగనుండును. నోట జొల్లు కారును. నోరు తీపికలిగియుండును. హృదయస్థానమున (కఫముజేరియుండుటచే) అడ్డుపడినట్లుండును. శ్వాసవధికముగ వెడలును. వడిసెముబట్టి ముక్కులు బీగదీసేయుండును. ఓకళింతలు కలుగును. వాంఠియగును. దగ్గుకలుగును. శరీరము స్తంభించియుండును. చర్మము, ముఖము, కన్నులు, గోళ్లు, మలమూత్రములు మున్నగునవి తెల్లగనుండును.

శరీరమునం దచ్చటచ్చట తేల్చినిపొక్కులు పుట్టును. మైకముగ్రమ్మును. ఉదర్దము (కణుదురీగలు కుట్టినవిధముగ కఫసంబంధమున గలుగు దద్దులు) కలుగును. (ఇట్టిలక్షణములు కలిగిన జ్వరము కప్రకరోపమున గలిగినది యని యెడుంగునది.)

ఉదర్దలక్షణము తంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వరటి దష్టసంస్థానః శోథస్సంజాయతే బహిః, సక్ష్ణాస్తోదబహుళః ఛర్దిజ్వరవిదాహవాక్, ఉదర్దమితి తంవిద్యోత్” (కణుదురీగ కుట్టుటచే గలుగు దద్దువంటి యాకారముకలిగి, దురదయు పోటును బుట్టి, వాంతి, జ్వరము, మంటయు కలిగియుండు వాపు ఉదర్దమని చెప్పబడును.)

జ్వరసామాన్యలక్షణములు.

కాలే యథాస్వం సర్వేషాం ప్రవృత్తిర్వృద్ధిరేవ వా,
నిదానోక్తానుపశయో విషరీతోపశాయితా, ౨౩

పైజెప్పిన వాతపిత్తకఫజ్వరములు క్రమముగ నాయాదోషమునకు జెప్పిన (సాయంకాలము, మధ్యాహ్నము, పూర్వాహ్నము, రాత్రి మూడవభాగము, మధ్యరాత్రి మొదటియాయము, గ్రీష్మబుతువు, శరదృతువు, వసంతబుతువు) కాలమున నాయాదోషమున గలుగు జ్వరము వ్యాపించును. ఒకవేళ యితరకాలమున ప్రారంభించినను ఆయాదోషమునకు జెప్పిన కాలమున ఆయాదోషమున గలుగు జ్వరము వృద్ధినిొందును.

మరియు నేయేదోషము ప్రకోపించుటకు ఏయేది నిదానముగ జెప్పబడినో ఆయాదోష ప్రకోపమునగలుగు జ్వరమునకు ఆయానిదానము అవశయముగనుండును. ఆయాదోషమునకు జెప్పిన నిదానమునకు విరుద్ధగుణముగల వస్తుసేవనముచేత నాయాజ్వరము శాంతినిొందును.

ఇచ్చట నివివరణము సేరుంగునది:—వాతప్రకోపమునకు రాత్రి యందును పగటియందును మూడవభాగంబును గ్రీష్మబుతువును కాలముగ జెప్పబడినది. అట్టివాతప్రకోపమున గలిగిన జ్వరము వాతప్రకోపమునకు పైజెప్పిన కాలముననే వ్యాపించును. లేక వృద్ధినిొందును. పగటియొక్కయు రాత్రియొక్కయు మధ్యాహ్నకాలంబును, శరదృతువును పిత్తప్రకోపకాలము. పిత్తప్రకోపమున జనించిన జ్వరము పైజెప్పిన పిత్తప్రకోపకాలమున వ్యాపించును. లేక ఆకాలమున వృద్ధినిొందును. అహోరాత్రముల మొదటి భాగమునను వసంతకాలమునను కఫము ప్రకోపించును. కఫమున జనించు జ్వరము ఆకాలమున వ్యాపించును. లేక వృద్ధినిొందును.

మరియు త్రిక్షోషణకయాదిరసములు మున్నగునవి వాతమును ప్రకోపింపజేసి వాతజ్వరమును కలిగించును. అట్టి వాతజ్వరమున త్రిక్షోషణాదుల నుపయోగించినచో

నాజ్వరమునకు అనువశయములై (జ్వరమును వృద్ధినిందించి శరీరమునకు కష్టమును కలిపించునవి) యుండును. వాత ప్రకోపణములగు తిక్తోషణాది కారణములకు విరుద్ధగుణములు కలవానిని సేవించినయెడ, వాతజ్వరము శాంతినింది శరీరమునకు సుఖమును కలిగించి ఉపశయములగును. ఇదియే జ్వరమునకు సాత్త్వికము. ఇతైరంగుననే పితృకఫజ్వరములకు గూడ అనువశయానువశయముల నెరుంగునది. (వైశేష్యనిర్ణయప్రకారము జ్వరము వ్యాపించుకాలమునుబట్టియు, జ్వరమున కుపశయానువశయ భేదముల బట్టియు వాతాదిజ్వరముల నిర్ణయింపనగునని ముఖ్యభావము).

—౨౭ దోషద్వయసంసర్గజ్వరసామాన్యలక్షణము. ౨౭—

యథాస్వ లిజ్జసంసర్గే జ్వరస్సంసర్గజః

వాతాదిజ్వరములకు వేర్వేరుగ వైశేష్యనిర్ణయములతో రెండేసి దోషముల లక్షణములు మిశ్రముగ కలిసియున్నచో ద్వంద్వజనితజ్వరమని యెరుంగునది.

(వాతపితృజ్వరములకు వేరువేరుగ జేప్పిన లక్షణములకలిసియున్నచో వాతపితృజ్వరమనియు, వాతకఫజ్వరముల రెండిటిలక్షణములు కలిసియున్నచో వాతకఫజ్వరమనియు, పితృకఫజ్వరముల రెండిటిలక్షణములు కలిసియుండునెడ పితృకఫజ్వరమనియు రుంగదగునని భావము.)

—౨౮ వాతపితృజ్వర విశేషలక్షణము. ౨౮—

అపి చ. ౨౩

శిరోర్ధిమూర్ఛావమిదాహమోహ

కణ్ఠాస్యశోషారతిపర్వభేదాః,

ఉన్నిద్రతా తృప్తభ్రమరోమహర్షా

జృమ్భాలివాక్ష్యం చ చలాత్సపిత్తాత్. ౨౪

మరియు పితృముతోగూడిన వాతమున గలిగిన జ్వరమునందు తలనొప్పియు, వాగ్ధ్యయు, వాంతియు, తాపంబును కలుగును. చీకటినున్నట్లు నేమియు దోచకుండు. కుత్తుకయు నోరును ద్రవములేక యెండును. అన్నివనులయందు నాసక్తిబొడమదు. అధిబంధముల (కీళ్ల)యందు పగులదీయనట్లు బాధకలుగును. నిదురపట్టదు. డప్పియధి కలుగును. చక్రముపైచున్న వానివలె నొడలుతిరుగునట్లుండును. రోమాంచము కలుగును. పలింతలు విశేషముగ వెడలును. తనకిచ్చవచ్చినట్లెల్ల విశేషముగ మాటలాడును. (ఇవి పితృయు కలిగినది వాతపితృజ్వరమని యెరుంగునది.)

వైశేష్యనిర్ణయములతో తలనొప్పి, నిద్రాహీని, జృంభణము, రోమాంచము, తాన్యకోపము, ఇవి వాతజ్వరమున సంభవించునని. ప్రలాపము, భ్రమము, మూర్ఛ;

అరతి, వమనము, డప్పి, ఈలక్షణములు పిత్తజ్వరమున గలుగునని. ఇత్తైరంగుననే తక్కిన రెండు సంస్కర్షణములయందు నూహించునది.

— ౧౭ కఫవాతసంస్కర్షణము. ౧౭ —

తాపహాన్యరుచివర్షశిరోరుక్ పీనసశ్చసనకాసవిబద్ధాః,
శీతజాడ్యతిమిరభ్రమతద్ధాః శ్లేష్మవాతజనితజ్వరలిజ్జమ్. ౧౮

కఫవాతముల సంస్కర్షణమునగల్గిన జ్వరమునందు శరీరతాపము (వేడి) తక్కువగునుండును. అరోచకంబును, క్షీణనొప్పియు, తలనొప్పియు, పడినెంబును, క్వాసకాసంబులును కలుగును. మలమూత్రములు బద్ధగించును. చలిపుట్టును. తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ శరీరము స్తంభించియుండును. చీకటిచున్నరీతిగ కన్నులు కనబడకుండును. మైకము గ్రమ్మును. ఈలక్షణములు కల్గినది కఫవాతజ్వరమని యెఱుంగునది.

— ౧౮ కఫపిత్తసంస్కర్షణము. ౧౮ —

శీతస్తన్భునేవదాహాన్యవస్థాస్తృప్తా కానః శ్లేష్మపిత్తప్రవృత్తిః,
మోహస్తద్ధాః లిప్తతిక్తాస్యతా చక్షేయంరూపం శ్లేష్మపిత్తజ్వరస్య.

కఫపిత్తముల సంస్కర్షణమున గల్గిన జ్వరమునందు చలియు, స్తంభంబును, చెనుటయు, తాపంబును కాలనియమములేక వలుమారు కల్గుచుండును. అధికముగ దప్పికలుగు. దగ్ధవచ్చును. కఫంబును పిత్తవసరును నోటవెడలును. చిత్తభ్రామముకల్గును. మైకము గ్రమ్మును. నోట జిరురుకల్గును. (ఇట్టిలక్షణములబట్టి కఫ పిత్తజ్వరమని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నీవిచర్యనము నెరుంగునది:—వాతజ్వరలక్షణమును జెప్పినపుడు శిరస్సు పాదములు మున్నగునవయవభేదములయందు నిర్జయముగ లేక ఒకప్పుడు శిరమునందును, ఇంకొకప్పుడు వేరొక అవయవమునగదును తొలుత జ్వరము వ్యాపించుననియు, పిత్తజ్వరమున సర్వాంగమునందును సమకాలమున వ్యాపించుననియు, జ్వరము విడుచునప్పుడును పైజెప్పినరీతిగనే విడువనారంభించుననియు పైని చెప్పబడినది. వాత పిత్తముల సంస్కర్షణమునగల్గిన జ్వరమున వాతమునకు జెప్పినరీతిగ జ్వరము వ్యాపించుటయు, విడువనారంభించుటయు వ్యవస్థ లేకుండునా? లేక పిత్తమునకు జెప్పిన విధముగ సమకాలమున సర్వాంగముల వ్యాపించి, ఆలాగుననే విడువనారంభించునా? యని యాశంకకల్గును. ఇచ్చట రెండిటిచేగల్గిన జ్వరమున రెండిటికి జెప్పిన లక్షణములు కల్గుటయు క్తము; ఆయనను రెండులక్షణములును షరత్సరవిరుద్ధములగుటంజేసి సమకాలమున సంభవించుట యసంభావితము. కావున వాతపిత్తములలో వాతము బలిష్ఠముగ నున్న నాడు వాతమునకు జెప్పినరీతిగ వ్యవస్థలేక జ్వరము వ్యాపించి విడుచును. పిత్తము ప్రబలముగ నున్న నాడు పిత్తజ్వరమునబోలి సమకాలమున సర్వాంగముల వ్యాపించి

యాలాగుననే విడచును. వాతపిత్తములుచెందును సమస్థితి నుండునెడ దేశకాలాదుల ననుసరించి యేదోషమునకు బలవత్త్వముండునో అట్టిదోషమునకు జెప్పినలక్షణము కానంబడుననియు నెరుంగునది. సన్నిపాతజ్వరమునమాత్రము సమకాలమున శరీరమునం దెల్ల వ్యాపించును.

సన్నిపాతజ్వరము. ౨౨

సర్వభో లక్షణైస్సర్వైః దాహోఽత్ర చ ముహూర్తముః,
తద్వచ్ఛీతం మహానిద్రా దివా జాగరణం నిశి. ౨౭

సదా వా నైవ వా నిద్రా మహాస్వేదోఽతి నైవ వా,
గీతనర్తనహాస్యాదివికృతేహ ప్రవర్తనమ్. ౨౮

సాశ్రుణీ కలుషే రక్తే భుగ్నే లులితపక్షణీ,
అక్షిణీ పిణ్డికాపార్శ్వమూర్ధపర్వాస్థిగుచ్ఛిమః. ౨౯

సస్వనా సరుజౌ కర్ణౌ కణ్ఠస్కూకై రివాచితః,
పరిదగ్ధా ఖరా జిహ్వో గురుప్రస్తాజ్జసన్థితా. ౩౦

రక్తపిత్తకఫస్త్రివో లోలనం శిరసోఽతిరుక్,
రోతానాం శ్యావరక్తానాం మణ్డలానాం చ దర్శనమ్. ౩౧

హృద్వ్యథా మలసంసర్గః ప్రవృత్తిర్వాఽల్పశోఽతి వా,
స్నిగ్ధాఽస్థితా బలభ్రంశః స్వరసాదః ప్రలాపితా. ౩౨

దోషపాకశ్చిరాత్తన్ద్రా ప్రతతం కణ్ఠమాజనమ్,
సన్నిపాతమభిన్యాసం తం బ్రూయాచ్చ హృత్తాపసమ్. ౩౩

వాత పిత్త కఫములు మూడును ప్రకొపించుటచే గల్గిన జ్వరము సన్నిపాతజ్వర మనబడును. ఈ జ్వరమున వాతాదుల మూడిటికిని వేరువేర జెప్పబడిన లక్షణము లన్నియు సంభవించును. ఇంతియకాక యీ క్రింద జెప్పబడు లక్షణములు విశేష ముగ నుండును:—జ్వరసంతాపంబును చలియు నియతి లేక మార్చిమార్చి పలుమారు వ్యాపించును. పగటియందు గాఢముగ నిదురబట్టును. రాత్రులయందు బొత్తుగ నిదుర పట్టదు. లేక రేయింబవలును విరామము లేక గాఢముగ నిద్ర బట్టును. లేక నిదుర బొత్తుగ బట్టకుండును. శరీరమునందెల్ల ప్రబలముగ చెమటబట్టును. లేక బొత్తుగ చెమట పట్టకుండును. సంగీతము, నాట్యము, నవ్వు మున్నగు వికారభుచేష్టల జేయును. కన్నుల యరుగ్రమ్మను కలకబారి యెఱ్ఱినై వక్రములై కూర్చుబాటు కల్గియుండును. పిక్కల నుండును, ఇరుప్రక్కలయందును, తలయందును, నీళ్లయందును, అస్థులయందును ప్రమైన నొప్పికల్గును. చక్రముపై నున్నవానింబోలె నొడలు తిరుగుచుండును. చెవు

లలో నొకవిధమైన ధ్వనికల్గి పోటుపుట్టును. కుత్తుకయందు ముండ్లుగుచ్చినవిధముగ నుండును. నాలుక ద్రవములేక యెండి లేకాకువలె కఱకుకల్గియుండును. అవయంబులు బరువుగనుండును. కీళ్లన్నియు నడలియుండును. రక్తంబును పిత్తవసరును కఫంబును ఉమియునపుడు నోటవెడలును. తలనిటునటు త్రిప్పుచుండును. అధికముగ తలనొప్పి పుట్టును. శ్యామవర్ణంబులును రక్తవర్ణంబులునైన పొక్కులైచను పొడలైనను కల్లును. రొమ్ము ప్రబలమైన నొప్పికల్గియుండును. మలమూత్రాదులు వెడలక బద్ధములై బలవంతముచే వెడలును. లేక స్వల్పముగ వెడలును. లేక అధికముగనైన వెడలును. లేక జొత్తుగ వెడలకుండును. నోరు ఆముదముబాసిన విధముగ జిడ్డుగల్గియుండును. శరీర బలము చాలహీనముగనుండును. కంఠస్వరము మిక్కిలి హీనముగనుండును. సంబంధము లేనిమాటల విచ్చలవిడిగ మాటలాడును. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములు చాల కాలమునకు పరిపాకమునొందును. మైకము గ్రమ్మును. దీర్ఘముగ మూలుగుచుండును. ఇవియన్నియు సన్నిపాతజ్వరమునగల్గు విశేషలక్షణములు. ఈ సన్నిపాతజ్వరమును అభిన్యాసమనియు, హృతౌజనమనియు మునులు చెప్పెదరు.

ఇచ్చట హృతౌజనమనునది యన్వర్థకము:—శరీరమునందలి రసాదిధాతువుల సారరూపమై శరీరస్థితికి నాధారమై స్థిగమైన సారము ఓజస్సు. అయ్యది కొంచెము పీతవర్ణంబును రక్తవర్ణంబునై హృదయస్థానమున నియతముగనుండి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచుండును. అయ్యది నాశమునొందినచో శరీరము నశించును. శుభ్రముగ నున్నచో శరీరమును పోషించును. అట్టి శరీరాధారమైన యోజస్సును ఈ సన్నిపాత జ్వరము బొత్తుగ జెరచును కావున హృతౌజనమనబడును. ఈ యోజోలక్షణము ప్రకృత గ్రంథమున సూత్రస్థానమున నిట్లు చెప్పబడినది:—

“ఓజస్త తేజో ధాతునాం శుక్రాంతానాం వరం స్త్రోతం
హృదయస్థమసి వ్యాపి దేహస్థినిబన్ధనమ్
స్థిగం సోమాత్తకం శుద్ధం ఈషణ్ణోహితపీతకమ్
యన్నాశే నియతం నాశో యస్తింస్తివృత్తి తివృత్తి
నిష్పద్యస్తే యతో భావా వివిధా దేహసంశ్రయాః”

— సన్నిపాతజ్వరాఽసాధ్యత్వలక్షణము. ౨౭ —

దోషే విబధ్ధే నష్టేఽగ్నౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః,
అసాధ్యస్తోఽన్యథాకృచ్ఛో భవే ద్వైకల్యదోఽపి వా. 3౪
వాతము పిత్తము, కఫము, మలము, మూత్రము, మున్నగుదోషములు బైటసర
శముగ వెడలక బద్ధగించి జతరాగ్ని పూర్తిగ నశించియుండి, సన్నిపాతజ్వరమునకు

వైనిచెప్పబడిన లక్షణములన్నియు గానవచ్చినచోనట్టి సన్నిపాతజ్వరము సాధింపవలసి కాదు. కాయాగ్ని నశించియున్న సన్నిపాతజ్వరమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియు లేక కొన్నిమాత్రము గానవచ్చినచో మిక్కిలి పూనికతో మెలకువచే చికిత్సజేసిన నొకసమయమున కష్టము చే సాధింపవగియుండును. ఒకవేళ నయ్యదియు ససాధ్యమై యాపత్తును గలిగించును.

(సన్నిపాతజ్వరము సామాన్యముగ నే కృచ్ఛ)సాధ్యము. అందుకు దోషములు వెడలక బద్ధగింది, కాయాగ్ని బొత్తుగ నశించియుండి సన్నిపాత లక్షణములన్నియు పూర్తిగ గానబడిననాడు అసాధ్యమగుననియు, అటుగాక సాన్నిపాతిక లక్షణములలో గొన్నిమాత్రము సంభవించిననాడు కృచ్ఛ)సాధ్య మగుననియు భావము.)

ఇచ్చట దోషశబ్దమునకు “దూషయన్తి (వ్యాపన్నాః) శరీరం ఇతి దోషాః” అనువ్యుత్పత్తిచేత త్రిదోషంబులును మూత్రపురిషాదులును గ్రహింపబడును. దోషాదు లనేకములైనను దోషశబ్దము జాలిమాత్ర వివక్షితముగాన వికవచనముగ (‘దోషే’యని) నిర్దేశించినది సంగతము. మరియు జ్వరసామాన్యముగ జాతరానలము నశించియే యుండును. సన్నిపాతజ్వరమున జ్వరసామాన్యమువలె గాక అంతకన్ననధికముగ సన్నిపాత జ్వరమున నశించియుండుననుభావము చెలుపుటకై “నష్టేఽగ్నా” అని ప్రత్యేకముగ మరల చెప్పబడినది.

—ॐ దాహ-శీతపూర్వ సన్నిపాతజ్వర సంప్రాప్తి. ౧౧—

అన్యచ్చ సన్నిపాతోత్థో యత్ర పిత్తం పృథక్ స్థితమ్,
త్వచి కోష్ఠేఽథవా దాహం విదధాతి పురోఽను వా. 3౫

వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకోపించిజ్వరము సంభవించినను, అందుపిత్తము మాత్రము వాతకఫములతో గలియక వేరుగనుండి జ్వరము ప్రారంభమగునపుడు తొలుతనైనను, విడచునపుడు అంతముననైనను, చర్మముపై నైనను కోష్ఠమునందైనను వ్యాపించి తాపమునుబుట్టించును. ఇయ్యదివేరొక సన్నిపాతజ్వరము. (ఇచ్చట అన్యత్ అనునది అన్యశబ్దార్థకమైన యవ్యయము)

ఇచ్చట నీవివరము నెరుంగునది:—సన్నిపాతజ్వరమున వాతాదులు మూడును ప్రకోపించుట సాజము. అందు పిత్తముమాత్రము వాతకఫములతోగలియక స్వతంత్ర ముగనుండి జ్వరప్రారంభముననే చర్మముపై వ్యాపించును. అట్టియెడశరీరముపైని తాప మధికముగను, శరీరములూభాగమున కొద్దిగనుండును. అట్టిపిత్తముకోష్ఠము(శరీరాంతర్భాగము)నజేరి తొలుత వ్యాపించునెడ లోపల తాపమధికమై బైటస్పల్లముగనుండును.

పిదప వాతకఫములు ప్రకోపించి వ్యాపించి పిత్తమును తిరస్కరించి శీతమును (చలిని) బుట్టించును. ఇదియే దాహపూర్వసన్నిపాతము.

వైశిష్ట్యనరీతిగ పిత్తమువేరుగ ప్రకోపించి జ్వరముయొక్క అంతమున చర్మముపై వ్యాపించి తీవ్రమైన సంతాపమును బైటకలిగించును. శోష్ణమునజేరినచో తీవ్రతాపమును అంతశ్శరీరమున గలిగించును. ఇందులొలుత వాతకఫములు ప్రకోపించి చలినిపుట్టించును. పిదప పిత్తప్రకోపమునంజేసి జ్వరము తీవ్రముగ వ్యాపించును. ఇయ్యది శీతపూర్వసన్నిపాతజ్వరము.

❧ దాహశీత పూర్వజ్వరములలో తారతమ్యము. ❧

తద్వద్వాతకఫౌ శీతం దాహాదిద్ధస్తరస్తయోః,

పైని పిత్తమునకు వైశిష్ట్యనరీతిగ వాతకఫములు రెండును పిత్తమున జేరక ప్రకు పితములై జ్వరము ప్రారంభించుటకుమున్ను చలిని పుట్టించును. పిదప పిత్తము ప్రకు పితమై తాపమును బుట్టించి జ్వరమును వ్యాపింపజేయును. ఇయ్యది శీత పూర్వసన్నిపాతము. ఆశ్మాగుననే వాత కఫములు జ్వరాంతమున ప్రకుపితములై జ్వరము విడచు సమయమున చలిబుట్టించును. ఇయ్యదియే దాహపూర్వ సన్నిపాతము. ఈ రెంటిలో దాహపూర్వ సన్నిపాతము మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

❧ శీతపూర్వసన్నిపాతలక్షణము. ❧

శీతాదా తత్ర పిత్తేన కఫే న్యన్వితశోపితే.

3 ౬

శీతే శాస్తేఽన్లుకో మూర్ఛా మదస్తృష్ణా చ జాయతే,

వైశిష్ట్యన రెండిటిలో శీతపూర్వసన్నిపాతమున ప్రకోపించి బలవృద్ధమైన పిత్తముచే కఫము సూర్యతాపముచే మంచుగడ్డ బోలె కరిగి పలుచనై స్రవించును. లేక శోపించును. శీతము కాన్తినొందును. దానంజేసి పుల్లనిరసము వాంతియగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. తిక్కయై తిరస్కరింపఁబడును. డప్పి యధికమగును.

❧ దాహపూర్వసన్నిపాతలక్షణము. ❧

దాహాదౌ పునరస్తే స్యుస్తద్దాస్మీనవమిక్లమాః.

3 ౭

జ్వరతాపము ముందు వ్యాపించి చలిజ్వరాంతమునగల్గు దాహపూర్వజ్వరమున జ్వరాంతమున మనికిపాటుకల్గును, కఫము సుమియ్యును. వాంతియగును. బడలిక కల్గును.

ఇచ్చట పిత్తప్రకోపమున లొలుత జ్వరము వ్యాపించునపుడు పిత్తముచే కఫము కలుగును. పిదప కఫము ఉద్రేకించి పిత్తమును శమింపజేసి వ్యాపించును. అట్టి కఫోద్రేకముననే తంద్రమున్నగు లక్షణములు జ్వరాంతమున కనబడునని భావము.

—ॐ ఆగంతు జ్వరభేదములు. ॐ—

ఆగస్తురభిఘాతాభిషజ్జకాపాభిచారతః,
చతుర్థా

మిథ్యాహారాదులు గాక బాహ్యకారణములచే గల్గినది యాగంతుజ్వరము. అయ్యది అభిఘాతము (దెబ్బతగులుట మున్నగునవి), అభిషంగము (ఘాతావేశము మున్నగునవి), శాపము (అపచారాది కారణములచే పెద్దలు కోపించి యొసగిన శాపాదులు), అభిచారము (హ్రోదవేపతా ప్రయోగాదులు) అను నీనాల్గుకారణములచే జనించుటంజేసి నాలుగువిధములుగనుండును.

—ॐ అభిఘాతజ్వరసంప్రాప్తిలక్షణము. ॐ—

అత్ర క్షతచ్ఛేదదాహాద్యైరభిఘాతజః. 3౮

శ్రమాచ్చ తస్మిన్ పవనః ప్రాయో రక్తం ప్రదూషయన్,
సవ్యథాశోభవై వర్ణ్యం సరుజం కురుతే జ్వరమ్. 3౯

పైజెప్పిన యాగంతుజ్వరభేదములతో నభిఘాతజ్వరముగాయుములు తగులుట చేతను, కత్తిమొదలగు నాయుధములచే నరుకుటచేతను, నిప్పునకాలుట మున్నగు బాహ్యకారణములచేతను కలుగును. త్రోవనడచుట మున్నగు శరీరమున శాయాసమును గలిగించు పనులజేసినను ఆగంతుజ్వరము సంభవించును. ఈ యభిఘాతజ్వరమును ప్రాయికముగ పైజెప్పిన కారణములచే వాతము ప్రకోపించి రక్తమును జెరిచి బాధను వాపును వివర్ణతను నొప్పిని కలిగించుచు జ్వరమును కలిగించును.

ఇచ్చట “పవనః ప్రాయః” అని చెప్పటచేత నీ యభిఘాతజ్వరమునందు తరుచుగ వాతము ప్రకోపించును. ఒకసమయమున నితరదోషములు ప్రకోపించినను వాతము ప్రధానమై యుండునని యెరుంగునది.

—ॐ అభిషంగజ్వరకారణములు. ॐ—

గ్రహవేశౌషధివిషక్రోధభీశోక కామజః,
అభిషంగాత్

ఘాతనాదిగ్రహముల యావేశముచేసినను, హ్రోదమైన యౌషధములనుండి వచ్చు గాలి నాఘ్రాణించుటచేసినను, స్థావర జంగమరూప విషసంబంధముచేసినను, క్రోధముచేసినను, భయముచేసినను, దుఃఖముచేసినను, కామోద్దిగ్ధముచేసినను కలిగినజ్వరము అభిషంగజ్వరమని యెరుంగునది.

—ॐ గ్రహవేశకాభిషంగజ్వరలక్షణము. ॐ—

గ్రహేణాన్తిక్ అకస్మాద్ధాసరోదనే. ౪౦

వైశిష్ట్యం యభిషంగజ్వరములలా గ్రహవేళమున గలిగిన జ్వరమునందు కారణము లేకయే నత్వము విడుపును వచ్చును.

❖ ఓషధి-విషాదులచేగలిగిన జ్వరలక్షణములు. ❖

ఓషధిగర్భజే మూర్ఛాశిరోరుగ్వేషధుఃక్షువః,

విషాస్తూర్భాతిసారాస్యశ్శ్యావతా దాహహృద్గదాః.

౪౦

క్రోధాత్కమ్పః శిరోరుక్చ ప్రలాహా భయశోకజే,

కామాద్భ్రమోఽరుచిద్దాహో హీ నిద్రాధీభృతిక్షయః.

౪౧

విషాషధుల పుష్పము మున్నగు వానినుండి వచ్చు గంధమును మూర్ఛనుటచే గలిగిన జ్వరమునందు మూర్ఛగ్రస్తును. తలనొప్పి కలుగును. శరీరమువణకును. తుమ్ములు పెడలును. విషముచే గలిగిన జ్వరమునందు మూర్ఛగలుగును. విరేచనములు కలును. ముఖము నల్లబడును. తాపమధికమగును. రొమ్మనొప్పిపుట్టు. క్రోధాలిశయముచేగలిగిన జ్వరమునందు కంపముపుట్టును. తలనొచ్చును. భయముచేతను దుఃఖముచేతను కలిగిన జ్వరమునందు నోటికివచ్చినట్లు లెల్ల నసంబద్ధముగవదరును. మదనవికారమున గలిగిన జ్వరమున ఆరోచకంబును తాపంబును కలుగును. లజ్జయు నిద్రయు బుద్ధియు ధైర్యంబును నశించును.

❖ అభిషంగజ్వరములయందు దోషసంబంధము. ❖

గ్రహదౌ సన్నిపాతస్య, భయాదౌ మరుత్తస్యై,

శోషః శోషేఽపి పిత్తస్య

గ్రహవేళము, ఓషధిసంబంధము, విషము, అనునీమూడు కారణములచే గల్గిన జ్వరముల మూడిటియందును మూడుదోషంబులును సమముగ ప్రకోపించును. భయము, శోకము, కామము, అనునీకారణములచే గల్గిన జ్వరముల మూడిటియందును వాతము ప్రకోపించును. శోపమునగల్గిన జ్వరమునందు పిత్తము ప్రకోపించును.

(ఇచ్చట 'శోషేఽపి పిత్తస్య' అనుచోట అపిశబ్దముచేత శోపమునగలిగిన జ్వరమునందు వాతమునుగూడ ప్రకోపించునని తెలిసెడిది.)

❖ కాప-అభిచారజ్వరలక్షణములు. ❖

యా తు శాపాభిచారజ్ఞా.

౪౩

సన్నిపాతజ్వరా ఘోరా తా వసహ్యతమా మతౌ,

పెద్దలకాపమున గలిగిన జ్వరమందును, అభిచారమున (గ్రహప్రయోగాదులచే) గల్గిన జ్వరమునందును వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకోపించును. అట్టిసన్నిపాత జ్వరములురెండును ష్కిలి క్రూరములై యోరునరాని బాధల గలిగించును.

సన్నిపాతజ్వరములన్నియు క్రూరములై యోరువనశక్యములైయుండును. అందు నీయభిశాపాభిచార జ్వరములుచెందును మిక్కిలి క్రూరములై యితరసన్నిపాత ములకన్న సధికముగ నోరువశక్యములుగాకుండునని తెలియుటకై “తాపసహ్యతమా మతే” అని చెప్పబడెను.

—౧౭ ఆభిచారికజ్వరసంప్రాప్తిక్రమము. ౧౭—

తత్రాభిచారికైర్వంతైః హూయమానస్య తప్తే. ౪౪
పూర్వం చేతస్తతో దేహః తతో విస్ఫోటతృడ్భ్రమైః,
సదాహమూరైః పుర్వస్తస్య ప్రత్యహం వర్ధతే జ్వరః. ౪౫

కొందరు దుష్టస్వభావముకలవారు విరోధముచేత సభర్షణ వేదమంత్రముల నుచ్చరించి తనకు శత్రువైనవానిపేరుజెప్పి హోమముజేయుదురు; అట్టియెడ నెవ్వని పేరుచ్చరింపబడునో వానిమనసున తొలుత సంతాపము కలుగును. పిమ్మట దేహముపై జ్వరము వ్యాపించును. పిమ్మట స్ఫోటకములును, డప్పియు, భ్రమంబును వరుసగ జనించును. తాపమధికమగును. మూర్ఛగ్రమ్మును. ఇతైరంగున ప్రతిదినంబును నానాట జ్వరము వృద్ధిచెందును.

—౧౮ జ్వరసామాన్యజ్వవిధ్యము. ౧౮—

ఇతి జ్వరోఽష్టథా దృష్టః సమాసాద్వివిధస్తు సః,
శారీరో మానసస్సౌమ్యః తీక్ష్ణోఽస్తర్బహిరాశ్రయః. ౪౬
ప్రాకృతో వైకృతస్సాఢ్యోఽసాధ్యః సామో నిరామకః,

ఇతైరంగు వాతాదిదోషములలో వేర్వేరుగను సంస్కరమునను సన్నిపాతము చేతను జనించుజ్వరములేడును, ఆగంతుజ్వర మొకటియు గలిసి జ్వరభేదము తెనిమిదియు వానియవాంతర భేదములతో సవిస్తరముగ జెప్పబడియె. ఇవియే ప్రాచీనులగు బుషిపుంగవులచే కనిపెట్టబడినవి. మరియు నీజ్వరములన్నియు. శారీరమానసభేదములచే రెండువిధంబులును; సౌమ్య-తీక్ష్ణభేదములచే రెండువిధంబులును; అంతరాశ్రయ బహిరాశ్రయభేదములచే రెండువిధంబులును, ప్రాకృత-వైకృతభేదములచే రెండువిధంబులును; సాధ్య-అసాధ్యభేదములచే రెండువిధంబులు నగును.

—౧౯ శారీరమానసజ్వరలక్షణము. ౧౯—

పూర్వం శరీరే శారీరే తాపో మనసి మానసే. ౪౭

శారీరజ్వరమున తొలుత శరీరమున తాపముకలిగి పిమ్మట మనస్సున సంతాపము కలుగును. మానస (మనస్సంబంధమైన) జ్వరమునందు తొలుత మనస్సున సంతాపము కలిగి పిమ్మట శరీరమున తాపముకలుగును.

—ॐ సౌమ్యతీక్షణ్యజ్వరములు. ॐ—

పవనే యోగవాహిత్యాచ్ఛీతం శ్లేష్మయుతే భవేత్,
దాహః పిత్తయుతే మిశ్రం మిశ్రే

వాతము యోగవాహి:—అనగా నయ్యది దేనితోజేరునో దానియందలి గుణమును కలిగియుండును. (వాతము ఉష్ణగుణముకలదానితోజేరిన సుష్ణమువాతమునకు సంక్రమించును. శీతగుణముకలదాని సంబంధము కలిగినచో శీతగుణము సంక్రమించును.) కావున అట్టివాతము కఫమునకలిసి యున్నపుడుకలిగిన జ్వరమున (వాతకఫజనితజ్వరమున) చలితూడ మిశ్రముగనుండును. అట్టియోగవాహియగువాతము(ఉష్ణగుణప్రధానమైన) పిత్తముతో గూడినపుడు కలిగిన (వాతపిత్త) జ్వరమునందు తాపము అధికముగనుండును. అట్టివాతము కఫపిత్తముల రెండిటిగూడి జ్వరమును గలిగించినచో తాపంబును చలియుకలిసి యొకసమయమున చలియు మరియొకసమయమున తాపంబును కలుగుచుండును.

(వైశేషినిరీతిగ వాతకఫజ్వరము సౌమ్యంబనియు, వాతపిత్తజ్వరము తీక్షణంబనియు, పిత్తకఫముల రెండితోగూడిన వాతమునగలిగిన జ్వరముమిశ్రంబనియు నెరుంగునది.)

—ॐ అంతరాశ్రయ బహిరాశ్రయజ్వరములు. ॐ—

అస్తస్సంశ్రయే పునః.

౪౮

జ్వరేఽధికవికారాస్సృరస్తఃక్షోభో మలగ్రహః,
బహిరేవ బహిర్వేగే తాపోఽపి చ సుసాధ్యతా.

౪౯

శరీరమునందు లోభాగము నాశ్రయించికలిగినది యంతరాశ్రయజ్వరము. ఈ జ్వరమునందు నానావిధములైన వికారములు శరీరాంతర్యాగమున విశేషముగగలుగును. కడుపులో తాపమధికముగనుండును. మలమూత్రాదులు బంధింపబడి బైట వెడలకుండును. (ఇయ్యది కష్టసాధ్యము). బహిర్వేగజ్వరమున శరీరమున వైభాగమున తాపమధికముగనుండును. ఈజ్వరమునం దంతస్తాపంబును మలమూత్రాది బంధంబును కలుగదు. దానంజేసియే యీజ్వరము సుఖసాధ్యమగును.

—ॐ ప్రాకృత వైకృతజ్వరములు. ॐ—

వర్షాశరద్వసన్తేషు వాతాదైః ప్రాకృతః క్రమాత్,

వైకృతోఽన్యస్స దుస్సాధ్యః ప్రాయశ్చ ప్రాకృతోఽనిలాత్. ౫౦

వర్షాశరద్వసన్త ఋతువులయందు క్రమముగ వాతపిత్తకఫములచే గలిగిన జ్వరములు ప్రాకృతమనబడును. (వర్షర్తువున వాతముచేగలిగిన జ్వరంబును, శరద్భుతువున పిత్తముచే గలిగినజ్వరంబును, వసన్తఋతువున కఫముచే గలిగినజ్వరంబును ప్రాకృతమని

భావము). అటుగాక గ్రీష్మశిశిరహేమస్తములయందు కలిగిన జ్వరంబును, వర్షాశరద్వస్తములయందును బుటువులయందును వైశిష్ట్య క్రమమునగాక దోషవ్యత్యయమున జనించిన జ్వరంబును వైకృతమనబడును. అట్టి వైకృతజ్వరము దుస్సాధ్యము. మరియు వాతము చేగలిగిన ప్రాకృతజ్వరంబును ఒక సమయమున దుస్సాధ్యమగును.

వైకృతజ్వరము కష్టసాధ్యమనుటచే ప్రాకృతజ్వరము సుఖసాధ్యమనియర్థము చే లభించును. ఈవిషయమునే చరకాచార్యులు “ప్రాకృతస్సుఖసాధ్యస్తు వస్తశరదుద్భవః” అనువాక్యముచే నుపదేశించెను.

ఇచ్చట నీవిషయమును గమనించునది:—వర్షర్తువునందు వాతంబును, శరద్భతువున పిత్తంబును, వస్తబుటువున కఫంబును స్వభావముచేతనే ప్రకోపించియుండును. వర్షబుటువునకలిగిన వాతజ్వరమునను, శరద్భతువునకలిగిన పిత్తజ్వరమునను, వస్తర్తువునకలిగిన కఫజ్వరమునను ఆయాబుటువునకును వాతాదిదోషములకును గుణములు సమానములైయుండును. కావున అట్టి ప్రాకృతజ్వరము సుఖసాధ్యమైయుండును. ఈ విషయము తస్మాన్తరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“జ్వరే తుల్యర్తుదోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూప్యతా, రక్తగుల్లే పురాణత్వం సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్” (బుటుధర్మమునకును దోషమునకును గుణములు సమానములుగ నున్నచో జ్వరము సుసాధ్యమనిభావము.)

❧ వర్షాకాలప్రాకృతజ్వరము. ❧

వర్షాసు మారుతో దుష్టః పిత్తశ్లేష్మాన్వితో జ్వరమ్,
కుర్యాత్

వర్షర్తువునందు వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది పిత్తకఫములతో కూడి జ్వరమును గలిగించును. ఇయ్యది ప్రాకృతజ్వరము.

ఇచ్చట వర్షర్తువున బుట్టునట్టి ప్రాకృతజ్వరమున వాతము ప్రకుపితమై ప్రధానముగనుండును. దానికి పిత్తకఫములు రెండును దోడై యుపబలముగ నుండునుగాని సన్నిపాతజ్వరమునుబోలె ప్రధానములై జ్వరమును గలిగింపవు. కావున సన్నిపాతమున కంటె భేదము నీరీతి నెరుంగునది.

❧ శరత్కాలప్రాకృతజ్వరము. ❧

పిత్తం చ శరది తస్య చానుబలం కఫః.

గీ०

తత్ప్రకృత్యా విసర్గాచ్చ తత్ర నానశనాద్భయమ్,

శరద్భతువునందు పిత్తము ప్రకుపితమై ప్రాకృతజ్వరమును కలిగించును. (వర్షబుటువునచయావస్థనొందిన పిత్తము శరద్భతువున బుటువన్నభావముచేతనే ప్రకోపమునొంది జ్వరమును గలిగించును. అయ్యది ప్రాకృతమనిభావము). జ్వరమునకు ప్రధాన

కారణమైన పిత్తమునకు అనుబలము (సహకారి)గ కఫముండును. (లోకమున నొక ప్రభువు ప్రధానుడై దండయాత్ర వెడలినపుడు చతురంగబలమును వెడలి యుద్ధసమయమున దోడ్పడు భంగి ప్రకుశితమై ప్రధానముగ నుండు పిత్తము జ్వరమును గలిగించు తరి కఫము సహకారియై యుండునని భావము). అట్టి వర్షాశరత్కాలముల బుట్టిన వాచిక పైత్తిక జ్వరముల స్వభావముచేతను, అట్టికాలము విసర్గ (బలమును గలిగించు సౌమ్య) కాలమగుటంజేసియు అనశనరూపమైన లంకణముచేయించినను అపాయము లేదు.

పైజెప్పిన రెండు ఋతువులును మనుజులకు బలమును కలిగించుకాలము. అట్టి పిత్తమునకుపబలముగనుండునది కఫము. కావున నీరెండు కారణములనుబట్టి అట్టి ప్రాకృత జ్వరమున లంకణము చేయించినచో ప్రత్యవాయముండదు. ఇతరకాలమైన విసర్గ కాలమున వాతపిత్తములచే గలిగినజ్వరమునందు లంకణముచేయించినచో భయముకలుగు ననియు భావము.

❧ వసంతకాలప్రాకృతజ్వరము. ❧

కఫో వసంతే తమపి వాతపిత్తం భవేదను.

౫౨

కఫమువసంతఋతువున ప్రకోపించి ప్రాకృతజ్వరమును కల్పించును. అట్టికఫమునకు వాతపిత్తములు రెండును ఉపబలములై సహకారులగ నుండును.

ఇచ్చట జ్వరమునకు ప్రధానకారణమైన కఫముబిక్కటి సౌమ్యస్వభావమైనను, కాలము ఆదానకాల (ఆగ్నేయ)మై, అనుబలములగు వాతపిత్తములును ఆగ్నేయము లగుటంజేసి లంకణముచేయించినచో ధాతువులు శోషించును. కావున వసంతకాలమున గలుగు ప్రాకృతజ్వరము లంకణమొకప్పుడును జేయందగదు. వర్షాశరత్కాలముల జనించిన ప్రాకృతజ్వరమునందు సౌమ్యమైనకఫము అనుబలముగనుండును. విసర్గకాలము సౌమ్యము. ఈరెండుకారణముల బలమునుజేసి యక్కాలమునగలుగు ప్రాకృతజ్వరమున అనశనరూపమైన లంకణమును జేయించినను ధాతువులు క్షీణింపవు; కావున లంకణము చే నపాయము కలుగబోదు.

కొందరు ఈజ్వరము ఆమాశయమునగలుగుటంజేసియు, వాతకఫములచేగలుగుట చేతను సామాన్యముగ నీజ్వరమునందును లంకణముచే భయములేదని చెప్పెదరు.

❧ సాధ్య-అసాధ్యజ్వరలక్షణములు. ❧

బలవత్స్వల్పదోషేషు జ్వరస్సాధ్యోఽనుపద్రవః,
సర్భథా వికృతిజ్ఞానే ప్రాగసాధ్య ఉదాహృతః.

౫౩

రోగులు బలవంతులై (యావనాదినంపత్తిచేత బలశాలులై) యుండుతరి వాతాదిదోషములు మిక్కిలి బలిష్ఠములు గాక స్వల్పము లైయుండి కాసముమున్నగు నుబ్ద్రవములు లేక యున్నచో నాజ్వరము సుఖముగ సాధింపందగియుండును. మరియు ఎట్టిరోగికి ఏవిధమైనాజ్వరము సంభవించినచో నసాధ్యమగునో అట్టి యసాధ్యలక్షణములు శారీరస్థానమునందలి వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పబడినది.

— ౨౭ సామజ్వరలక్షణము. ౨౭ —

జ్వరోపద్రవతీక్షణ్యత్వం అమ్మానిర్బహుమూత్రతా,

న ప్రవృత్తిర్న విత్ జీర్ణా న త్సుత్ సాఽఽమజ్వరాకృతిః. ౫౪

జ్వరమునగలుగు ప్రలాపము భ్రమము మున్నగు నుపద్రవములు మిక్కిలి తీవ్రములుగనుండుట, శరీరము వాడకుండుట, మూత్రము మితిమీరి వెడలుచుండుట, మలము వెడలకుండుట, ఒక వేళ వెడలినను అయ్యది జీర్ణము గాకుండుట, ఆకలి బొత్తుగ లేకుండుట, ఇట్టి లక్షణములున్నపుడు జ్వరము జీర్ణముకాని దశయందున్నదని యెరుంగునది.

— ౨౮ పచ్యమానజ్వరలక్షణము. ౨౮ —

జ్వరవేగోఽధికస్తృష్టా ప్రలాపశ్శ్విసనం భ్రమః,

మలప్రవృత్తి రుత్లేశః పచ్యమానస్య లక్షణమ్. ౫౫

జ్వరము పరిపక్వమగునమయమున జ్వరవేగము మిక్కిలి తీవ్రముగనుండును. దప్పియధికమగును. అసంబద్ధముగ మాటలాడును. శ్వాసమధికముగ వెడలును. చక్రము వైనున్నవానివలె నొడలుతిరుగును. మలమూత్రాదులు ధారాళముగ వెడలును. ఓకలింతలువచ్చును. ఈలక్షణములు గాన్పించినపుడు జ్వరము పాకావస్థ నొందుచున్నదని యెరుంగునది.

జ్వరసామాన్యమును నిర్దేశించునపుడు శారీరమానసాదిభేదములచే రెండేసివిధముల పరిగణింపబడియె. అందు పచ్యమానజ్వరమును జెప్పియుండలేదు. అట్టియెడ పచ్యమానజ్వరమును వానిలోజేర్చి చెప్పటయెట్లు సంగతమగునని యాశంకకలుగును. దానికి సమాధానము నెరుంగునది:—పచ్యమానావస్థ యన జ్వరము పరిపక్వమున కభిముఖముగ నుండు నవస్థానిశేషము. జ్వరము పరిపాకము నొందినపిదప నిరామ మగును. అంతకు మునుపు పరిపక్వమునొందు నమయమునగూడ జ్వరము సామముగనే యుండునుగాన సామనిరామభేదముల రెంటినిమాత్రము ఆచార్యులు నిర్దేశించిరి. పచ్యమానావస్థగూడ సామమనియే వారి యభిమతము. అయినను మతాంతరమున జెప్పబడిన పచ్యమానలక్షణమును ప్రకృత గ్రంథకర్త యనువదించెనని యెరుంగునది.

—ॐ నిరామజ్వరలక్షణము. ౧౯—

జీర్ణతాఽఽమవిపర్యాసాత్ సప్తరాత్రం చ లజ్ఘనాత్,

పైజెప్పిన సామజ్వరలక్షణములకన్న విపరీతములగు లక్షణములు కల్గినజ్వరము జీర్ణ (నిరామ) జ్వరమని యెరుంగునది. మరియు జ్వరము ప్రారంభించిన దినము మొదలు ఏడు రాత్రులు గడచినపిదప నెనిమిదవనాడు జ్వరము దోషములమలములు పక్వములై నిరామము లగును.

పైజెప్పిన ఆమజ్వరలక్షణములకు విపరీతములైన లక్షణములెవ్వయన:—జ్వరమున కుపద్రవములైన ప్రలాపము భ్రమము మున్నగునవి తీవ్రములుగాక వేగము తగ్గియుండుట, ఒడలు ముఖము వాడినట్లుండుట, పక్వమైనమలము ధారాళముగ వెడలుట, మూత్రములన్నియుగ వెడలుట, ఆకలి పుట్టి యన్నముపై నిద్రబొడముట, ఈలక్షణములు కల్గిననాడు జ్వరము నిరామమని యెరుంగునది.

మరియు:—“సప్తాహేన తు పచ్యంతే సప్తధాతుగతా మలాః, నిరామశ్చాప్య తః ప్రోక్తాః జ్వరః ప్రాయోఽష్టమేఽహని” అను చరకపవన ప్రకారము జ్వరము ప్రారంభించిన నాటిమొదలు ఏడుదినములవరకు రసరక్తమాంసమేదోస్థి మజ్జశుక్రములను సప్తధాతువులకు సంబంధించినమలము ఒకొక్కటిగ జీర్ణమగుచుండును. పిమ్మట నెనిమిదవనాడుదయమునకు జ్వరము నిరామమగునని యెరుంగునది.

ఇచ్చట నిరామజ్వరలక్షణములు చెందుతెరగుల జెప్పబడినవి. అందొకటి సామజ్వరలక్షణములకు విరుద్ధములగు లక్షణములుగల్గియుండుట, రెండవది యేడురాత్రుల నతిక్రమించియుండుట. ఈరెంటిలో సప్తరాత్రముల దాటినయెడ జ్వరము నిరామమగుచుండ ఆమవిపర్యయ రూపలక్షణమును ప్రత్యేకముగ జెప్ప నవసరములేదని కొందరాశంకింతురు. సన్ని పాతజ్వరమునందు ఏడుదినములదాటి చాలకాలము మలములు పక్వము గాకుండును. గాన నట్టిచోట నీలక్షణమునుబట్టి నిర్ణయింపవలనుపడదు. కావున సన్ని పాతజ్వరముల నిరామత్వమును గమనించుటకై ఆమవిపర్యయరూప లక్షణ మావశ్యకము.

మరియు స్వల్పదోషమున గలిగినజ్వరము సప్తాహమునకు మున్నే నిరామమగును. ప్రబలదోషమున జనించినజ్వరము ఎనిమిదవనాడు నిరామమగును. ఏడుదినములకులోపల నిరామలక్షణముల గుర్తించి స్వల్పదోషమని నిర్ణయించుటకై యామవిపర్యయలక్షణ మావశ్యకము. ఎనిమిదవనాడు నిరామమగునున్నది. ప్రబలదోషజ్వరమని నిర్ణయించుటకై రెండవలక్షణ మావశ్యకము. ఈవిషయము ఖరనాదునిచే నిట్లు చెప్పబడినది—“న చ నిస్సప్తతైవేహ నిరామజ్వరకారణమ్, చిరాదపిసి పచ్యంతే సన్ని పాతజ్వరే

మలాః. సప్తరాత్రాతివృత్తిశ్చ త్సామతాది చ లక్షణమ్, తస్మాత్తదుభయం దృష్ట్వా నిరామం జ్వర ముదేశేత్”

వైశేషిక సామనిరామలక్షణములు చికిత్సా సౌకర్యమునకై జెప్పబడినది. జ్వరము సామముగ నుండుతరి యాషధము నియ్యకూడదు. ఉపయోగించినచో నా యాషధము జీర్ణము గానేరక జ్వరమును మరింత వృద్ధి నొందించును. జ్వరము జీర్ణదశయందున్నపుడు చికిత్స జేసినచో నుఖముగ నాషధము జీర్ణమై జ్వరమును నివర్తింపజేయును. ఈవిషయమును నుశ్రుతాచార్యు డిట్లు చెప్పెను:—“మృదా జ్వరేలఘా దేహే ప్రచలే ఘనులేష్వపి, పక్వం దోషం విజాసియాత్ జ్వరే దేయం తదాషధమ్” (జ్వరము తీవ్రత నుడిగి స్వల్పమై, శరీరము బరువుగ లేక లేలికయై, మలములు చంచలములై యథావిధిగ వెడలుచున్నపుడు దోషము పక్వమైనదని యెరింగి అప్పుడు దాషధము నియ్యవలెను) నిరామజ్వరమును జీర్ణ జ్వరము, పక్వజ్వరము, పురాణజ్వరముననియు జెప్పవచ్చును.

సంతతాదిజ్వరపంచకము. ౨౨

జ్వరః పంచవిధః ప్రోక్తో మలకాల బలాబలాత్.

౧౬

ప్రాయశస్సన్నిపాతేన భూయసా తూపదిశ్యతే,

సంతతస్సతతోఽస్యేద్యుస్తృతీయకచతుర్థకా.

౧౭

సంతతము, సతతము, అస్యేద్యుష్కము, తృతీయకము, చతుర్థకము, నని జ్వరములు ఐదు తెరంగుల నుండును. అందు సంతతజ్వరమును పూర్వాష్టాది సర్వకాలముల యందును వాతాదిదోషములు ప్రబలములై కలిగించును. పూర్వాష్టాదికాలములయందు వాతాదిదోషముల బలాబలముచే సతతక - అస్యేద్యుష్క-తృతీయక-చతుర్థకజ్వరములు నాలుగును కలుగును. వైశేషిక సంతతాది జ్వరములైదును మూడుదోషముల సన్నిపాతముచే గలుగును. ఆమూటిఁగా నేదోషము ప్రబలమైయుండునో ఆదోషమును ప్రధానముగ జేసి వాతిక-పైతిక-శ్లేష్మికాది వ్యవహారములు కలుగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“మలకాలబలాబలాత్” అనుచోట “బలంచ, బలంచ-బలం, అని యేక శేషము. పిదప బలంచ, అబలంచ-బలాబలం; కాలే బలాబలం-కాలబలాబలం; మలానాం కాలబలాబలమ్-మలకాలబలాబలమ్” అని విగ్రహ వాక్యము నెరుంగునది. ఇట్టి విగ్రహముచేత దోషములు పూర్వాష్టాదికాలములయందు ప్రబలములైయుండుటచే సంతతజ్వరము సంభవించుననియు, అట్టి (పూర్వాష్టాది) కాలములయందు వాతాదిదోషములు బలిష్ఠములుగనున్నను, బలహీనములుగనున్నను వృద్ధిక్షయములుకల సతతకాది విషమజ్వరముల నాలిగిట్టి గలిగించుననియు, నిర్ణయ మేర్పడును. ఇట్టి విమర్శనము ఈ కింద జెప్పబడు సంతతాదిజ్వరలక్షణములచే నుప

మగును. ఎట్టులనః:- “బలినో గురవ స్తస్థా... సంతతం నిష్ప్రతిద్వన్వాః జ్వరం కుద్యన్తుః
 దుస్సహమ్” ఈవాక్యముచేత వాతాదిదోషములు బలవత్తరములై సంతత జ్వరమున
 కలిగించునని తెలియుచున్నది. మరియు సతతాది విషమ జ్వరలక్షణమునందు “కృత
 నాం... అల్పసిద్ధోషోదూష్యాదేః లభ్యాన్యతమతో బలం స విపక్షో జ్వరం కుర్యాత్
 విషమం క్షయవృద్ధిభావః” అని చెప్పియుండుటచేత దోషములు పూర్వాష్ణాదికాలమున
 బలిష్ఠములై సతతాది విషమజ్వరముల గలిగించుననియు, అయ్యవి బలహీనములుగ
 నున్నను దూష్యములగు రసరక్తాదులచే బలిష్ఠములై క్షయవృద్ధి యుక్తముగ సతతాది
 విషమజ్వరముల గలిగించుననియు చెలినెడి.

మరియు నీజ్వరములు సన్నిపాతమున జనించినను వానిలో వాతమధికముగ
 నున్నపుడు వాతకమనియు, పిత్తమధికముగ నున్నపుడు పైత్తికమనియు, కఫమధికముగ
 నున్నపుడు క్షేపికమనియు చెప్పబడును. ఈవిషయమునే “ప్రాయశ సన్నిపాతేన
 భూయసా తూపదిశ్యతే” అని ప్రకృతగ్రంథమున జెప్పెను.

సంతతాదిజ్వరములకు వాతాది విభాగమిట్లు తంత్రాస్తరమున గానంబడియెడు:—
 “స స్తతో మారుతాత్ప్రాయః పితౄత్వాప్రియస్తృతీయకః, అన్యేద్యుశ్చ కఫాత్ప్రాయః
 సన్నిపాతాచ్ఛతృకః, సన్నిపాతకృతత్వాత్తు దుశ్చికిత్సశ్చతృకః” “పృష్ఠేఽని
 కపోద్భూతః క్షేప్తపిత్తోద్భవః త్రికే, శిరస్యనిలసంభూతో గృష్ణాతీహ తృతీయకః, చతుర్థ
 కస్తు క్షేప్తాత్థః ప్రతిగృష్ణాతి జంఘయోః, వాతకశ్శిరసోఽభ్యేతి ద్విధై వాయం స్వభా
 వతః, ప్రస్థస్థనై విజ్ఞేయో విపరీతశ్చతృకః” (సంతత జ్వరము వాతబహుళముగను
 తృతీయకము పిత్తబహుళముగను, అన్యేద్యుష్కము కఫబహుళముగను నుండును.
 చతుర్థకజ్వరము కేవలము సన్నిపాతముననే కలుగును. అందువలననే చికిత్సకసాధ్య
 మగును. తృతీయకము వాతకఫముల సంస్కరమున గలిగినచో తొలుత వీపున వ్యాపించును.
 కఫపిత్తముల సంస్కరమునగలిగిననాడు త్రిక(వెన్నెముకకుక్రింది) భాగముగ తొలుత
 బొడమును. వాతప్రాబల్యమున జనించినచో శిరస్సున పుట్టును. చతుర్థజ్వరమున కఫము
 ప్రబలముగనున్నపుడు తొలుత పిక్కలయందు వ్యాపించును. వాతము ప్రబలముగ
 నున్నపుడు శిరస్సున తొలుత వ్యాపించును. చతుర్థకవిపర్యయజ్వరమున తొలుత స్కంధ
 దేశమున (మూపుల) జనించును).

మరియు చతుర్థకవిపర్యయ మనుజ్వరము చతుర్థకమునకు విరుద్ధలక్షణముగ
 నుండును. కావున నయ్యది చతుర్థకజ్వరముచేతనే గ్రహింపబడునని ప్రత్యేకముగ
 పరిగణనము జేయలేదు.

—౧౭ సంతతజ్వరసంప్రాప్తి. ౧౭—

ధాతుమూత్ర శక్యద్వాహితస్తోతసాం వ్యాపిన్ మలాః,

తాపయన్తస్తనుం సర్వాం తుల్యదూష్యాదివర్ధితాః.

గీ౮

బలినో గురవస్తభాః విశేషేణ రసాశ్రితాః,

సన్తతం నిష్ప్రతిద్వంద్వాః జ్వరం కురుస్సుదుస్సహమ్.

గీ౯

వాతపిత్త కఫరూపములైన మలములు మూడును రసరక్తాదిధాతువులను మూత్రమును మలమును వహించునట్టి స్తోతోరంధ్రములను వ్యాపించి, వానికి సమానగుణములైన దూష్యములచేతను శాంగలాదిదేశములచేతను కాలముచేతను మిక్కిలి వృద్ధి నొంది మిగుల బలవత్తరములును, ఆమసహితంబులగుటచే గురుత్వరూపగుణము కలిగినవియు, డోర్ధ్వాధోమార్గముల వెడలకుండుటంజేసి నిశ్చలంబులునునై రసాదిధాతువుల నన్నిటి యందును వ్యాపించినను విశేషముగ రసధాతువు నాశ్రయించి శరీరమునెల్ల తాపము నొందించి, మిక్కిలి యోరువ సాధ్యముకాని జ్వరమును గలిగించును. ఇయ్యది రాత్రియు పగలును విరామములేక వ్యాపించియుండుటంజేసి సంతతజ్వరమని చెప్పబడును. ఈజ్వరమునందు వాతాదిమలములు మూడును ప్రకోపించియుండునుగాన పరస్పరవిరుద్ధగుణములగుటంజేసి చికిత్సజేయ వలనుపడకయుండును. కావున నసాధ్యమనిభావము.

ఇచ్చట దోషశబ్దమును జెప్పక దానికిబదులు 'మలాః' అని చెప్పటచేత వాతపిత్తకఫములు మలినీకరణభావమునొందియున్నపుడు సంతతజ్వరమును గలిగించునుగాని దోషరూపములను ధాతురూపములును నై నపుడు సంతతజ్వరము గలిగింపవని భావమును సూచించును.

మరియు వాతాదులకును దేశకాల దూష్యములకును తుల్యత్వము నీరీతి నెరుంగునది:—ధన్వదేశము వాతమునకు సమానములగు రూక్షాదిగుణములు కలిగియుండుటంజేసి సమానగుణమగును. కావున వాతమును వృద్ధి నొందించును. కఫమునకు విరుద్ధగుణమగుటంజేసి క్షయకారణమగును. అనూపదేశము కఫమునకు సమానగుణమగుటంజేసి దానిని వృద్ధి నొందించును. వాతమునకు సమానగుణము కాదు కావున క్షీణింపజేయును. తక్కిన కాలదూష్యాదులకు నితైరంగుననే తుల్యత్వము సూహించునది.

—౧౮ మలధాతుపాకావస్థ. ౧౮—

మలం జ్వరోష్ఠా ధాతున్వాస శీఘ్రం క్షుపయేత్,

(లోకమున నన్నికి స్వతస్సిద్ధమగు నుష్ణగుణము సకలవస్తువులను నశింపజేయును.)

జాతరాసల స్వరూపమైన జ్వరముచేగలిగిన తీవ్రమైన వేడి శరీరమునందలి మలమూత్రవాతపిత్తకఫములను మలములను ఈ సన్తతజ్వరమునందలి శీఘ్రముగ నొకసమయమున

క్షీణింపజేయును. అట్టి జ్వరముయొక్క వేడి యొకనమయమున శరీరమునందలి రసాది ధాతువుల నేడిటిని శీఘ్రముగ క్షీణింపజేయును. (ఇట్లు మలములైనను ధాతువులైనను క్షీణించుటకు అదృష్టమే కారణముగాని వేరొండు కారణము లేదు.)

ఇచ్చట మలాదుల సానునిరామ లక్షణములబట్టి ధాతుక్షయమును మలాది క్షయము నెరుంగునది. అట్టి సానునిరామలక్షణములు సూత్రస్థానమున దోషోపక్రమణీ యాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—నాసారంధ్రములుమున్నగు ప్రోతస్థుల కడ్డులేకుం డుట, శరీరమున బలముకలిగియుండుట, శరీరము బరువులేక లేలికయైయుండుట, వాత మనులోమముగ సంచరించుట, వాక్కుకును శరీరమునకును మనస్సుకును సంబంధించిన పనులయందు అలసతలేకుండుట, జఠరాగ్నిదీపించి యాకలికలిగియుండుట, మలమూత్రాదులు ధారాళముగ వెడలుట, బడలిక లేకుండుట. ఈలక్షణములు ఇంచుకేనియు గనబడి నచో జ్వరోష్ణము మలముల క్షీణింపజేయుచున్నది, గాని ధాతువుల క్షీణింప నుద్య మించలేదని యెరుంగునది. మరియు:—పైజెప్పిన లక్షణములకు విరుద్ధముగ ప్రోతో మార్గము లడ్డగింపబడుట, బలహీనము, గురుత్వము, వాతము చక్కగ సంచరించకుండుట, కునికిసాటు, అన్నాదులు జీర్ణములు గాకయుండుట, నోట నీరు వెడలుట, మలమూత్రాదులు వెడలకుండుట, ఆరోచకము, బడలిక, ఇట్టిలక్షణములు గాన్పించుతరి జ్వరోష్ణము మలాదుల వృద్ధినిొందించుచు రసాదిధాతువులను క్షీణింపజేయుచున్నవని యెరుంగునది.

—॥ సస్తతజ్వరవిముక్తికాలనియమము. ॥—

తతః

౬౦

సర్వాకారం రసాదీనాం శుద్ధ్యాశుద్ధ్యాపి వాక్రమాత్,
వాతపిత్తకఫైస్సప్తదశద్వాదశవాసరాన్,

ప్రాయోఽనుయాలి మర్యాదాం మోక్షాయ చ వధాయ చ. ౬౧

ఇత్యగ్నివేశస్య మతం, హారితస్య పునస్త్పృతిః,

ద్విగుణా సప్తమీయావన్నవమ్యేకాదశీ తథా. ౬౨

ఏషా త్రిదోషమర్యాదా మోక్షాయ చ వధాయ చ,

పైజెప్పినరీతిగ రసాదిధాతువులును మలములును దోషములును జ్వరోష్ణముచే పరిపక్వములై పూర్తిగ మలరహితములై పరిశుభ్రములుగ నున్నపుడు వాతముచే జనించిన సస్తతజ్వరము, జ్వరము ప్రారంభించిననాడు మొదలుజేసి యేడవదినమునందు శమించును. పిత్తమునకలిగిన సస్తతజ్వరము పదియవనాడు శమించును. కఫమున కలిగి యుండునెడ పండ్రెండవనాడు శమించును. అటుగాక (మలములు పక్వములుగాక)

ధాతువులు తీసికొని పూర్తిగ పరిశుద్ధములు గాకుండునేని వాతమున జనించిన సంతత జ్వరము ఏడవనాడు చంపును. పిత్తము చేగలిగిన సంతతజ్వరము పదియవనాడు చంపును. కఫమున జనించినది పండ్రెండవనాడు చంపును. సంతతజ్వరమున వాతాదిదోషముల ననుసరించి శమించుటకును చంపుటకును కాలనియమమును వైజెప్పినరీతి నెరుంగునది. ఈ కాలనియమము ప్రాయశము. ఒకసమయము వైజెప్పిన కాలనియమమునకు ముందుగ నైనను వెరుకనైనను, జ్వరవిముక్తియు లేక అపాయంబైనను కల్గవచ్చును. (అట్టి వ్యత్యాసము కలుగుటకు మలధాతువుల శుద్ధ్యశుద్ధులకు కాలవ్యత్యయమే కారణమగును.) వైజెప్పిన కాలనిర్ణయము అన్ని వేశసప్యతము. ఈనిర్ణయమునే తంత్రాస్తరమున నిట్లు నుడివిరి:—“పిత్తకఫానిలవృద్ధ్యా దశదివసద్వాదశాహసప్తాహాత్, హస్తి విముఖ్యా వాశు జ్వరోష్ణతా ధాతుమలపాకాత్”

మరియు హరీతుం డిట్లు కాలనియమమును నిర్ణయించెను—వాతమున జనించిన సంతతజ్వరము వైజెప్పినరీతిగ ధాతుమల శుద్ధ్యశుద్ధిభేదములచే పదునాల్గవనాడు విడచును, లేక చంపును. పిత్తమున జనించినయెడ పదునెనిమిదవనాడు విడచును, లేక చంపును. కఫమున జనించినచో నిరుపదిరెండవదినము నివర్తించును, లేక చంపును. సంతతజ్వరమున వాతపిత్తకఫాధిక్యముల ననుసరించి ఓముక్తికైనను చంపుటకైనను ఇదియే కాలనియమము.

—౨౭ సంతతజ్వరమునకు దీర్ఘ కాలవ్యాప్తి కారణము. ౨౭—

శుద్ధ్యశుద్ధా జ్వరః కాలం దీర్ఘమవ్యయవర్తతే. ౬౩

వైజెప్పినరీతిగ రసాదిధాతువులలో కొన్ని మల రహితములై పరిశుద్ధములుగను, కొన్ని మలములతోగూడి యశుద్ధములుగను ఉన్నపుడు సంతతజ్వరము వైజెప్పిన కాలనియమమును అతిక్రమించి చాలకాలమువరకును అనుసరించి విషవక బాధించుచుండును.

—౨౮ విషమజ్వరసామాన్యకారణములు. ౨౮—

కృశానాం వ్యాధిముక్తానాం మిథ్యాహారాదినేవినామ్,
అల్పాపి దోషోదూష్యాదేః లభ్యావ్యతమతో బలమ్. ౬౪
సవిషక్షో జ్వరం కుర్యాత్ విషమం త్తయవృద్ధిభాక్,

ఏదైన నొకవ్యాధిచే బీడితులై శరీరము కృశించినవారలు అపత్యములగు నాహారవిహారాషధముల నేవించినయెడ వాతపిత్తకఫములలో నేదైన బలిష్ఠముగనున్నను లేక బలహీనమైయున్నను రసాదిదూష్యములలో నొకదాని సంబంధముచేనైనను దేవకాల సంబంధముచేనైనను మిక్కిలి బలమునొంది, జ్వరమును గలిగించును. అట్టి దోష

మునకు విరుద్ధములైన గుణాదులుకల దూష్యాదుల సంబంధము కలిగినపుడు హీనబలమై యుండును. కావున నాసమయమున జ్వరము అణగియుండును. ఇదియే విషమ జ్వర మనబడును.

❧ విషమజ్వరకాలనియతికి కారణము. ❧

దోషః ప్రవర్తతే తేషాం స్వే కాలేజ్వరయః బలీ. ౬౧
నివర్తతే పునశ్చైషః ప్రత్యనీకబలాబలః,

వైజ్ఞేసిరీతిగ వ్యాధిముక్తులై కృశించి యవధ్యాహారాదుల జేసినవారికి వాతాది దోషములలో నొకటి తన కాలమున నృద్ధినొంది బలిష్ఠమై జ్వరమును కలిగించును. అట్టి దోషము తనకు విరుద్ధమైన గుణాదులుకల దూష్యాదులయొక్క సంబంధమునంజేసి దానిబలముచే నిజబలము తగ్గి తనవ్యాపారము (జ్వరమును గలిగించు కార్యము) నుండి నివర్తించును.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—లోకమున మట్టిచెట్టు మున్నగు పృథ్వు ములనుండి విత్తనము పుడమివయింబడి యందకసంబంధము లేని కాలమున మొల్కలై తక్కువ యూరకుండును. యుక్తకాలమున వర్షము కురిసి జలముతో సంబంధము కల్గిననాడు మొలచును. అట్టిచెట్టు యుండునంత కాలము పైరై పిదప చెట్టు యెండి నప్పుడు ఎండును. ఆతీరుననే వాతాదిదోషములు వానివానికి హితములైన సాయంత నాది కాలములయందు తమకు సమాన గుణములగు దూష్యాదుల సంబంధమునంజేసి బలిష్ఠములై జ్వరమును గల్గించును. మరల తమకు విరుద్ధములైన దూష్యాదులతో సంబంధము కల్గినపుడు దానిబలముచే తనబలము చెడుటంజేసి తనవ్యాపారమునుండి విరమించును. కావున జ్వరము నివర్తించును. అని భావము. ఈవిషయమునే ఖరనాడు డిట్టు చెప్పెను:—“భువ్యు త్క్రమ్య యథా కాలం బీజం కాలే ప్రరోహతి, తథా కాలక్రమా ద్దోషః కాలే జ్వరకరో భవేత్”

❧ విషమజ్వరవేగము లీనమగుటకు కారణము. ❧

క్షీణే దోషే జ్వరస్సూక్ష్మో రసాదిష్యేవ లీయతే. ౬౨
లీనత్వాత్కార్యవై వర్ణ్యజాడ్యాదీనాదథాతి సః,

విషమజ్వర కారకమగుదోషము వైజ్ఞేసి ప్రకారము విరుద్ధదూష్యాది బలము చేత హీనబలమైనపుడు దానజనించిన విషమజ్వరంబును మిక్కిలి సూక్ష్మమైనసాది థాతువులయందు లీనమై (పుట్టలోపామువలె) అణగియుండును. దానంజేసి శరీరము కృశతనొందును. ముఖవర్ణము మారును. జాడ్యము మున్నగులక్షణములు కలుగును.

(విషమజ్వరములయందు ఏదోషము చే జ్వరము కలుగునో అట్టిదోషము తీరించినపుడు దానగలిగిన జ్వరము రసాదిధాతువులయందు లీనమగునుగాని బొత్తుగ హరింపదు. లీనముకానిచో కార్యములై వర్జ్యముమున్నగు జ్వరమునకు సంబంధించిన కార్యములుకలగవు. కావున అట్టికార్యములంబట్టి జ్వరము లీనముగనున్నదని యూహింపదగునని భావము).

సంతతాదిజ్వరములు కాలభేదము చే గలుగుటకు హేతువులు. ౨౧

ఆసన్నవివృతాస్యత్వాత్ స్తోతసాం రసవాహినామ్. ౨౨

ఆశు సర్వస్య వపుషః వ్యాప్తిర్దోషేణ జాయతే,
సంతతస్సతత స్తేన విపరీతో విపర్యయాత్. ౨౩

వాతాదిదోషములలో నేదైననొకటి రసధాతువు నాశ్రయించి సంతతజ్వరమును కలిగించును. అట్టిరసధాతువును వహించునాడులు మిక్కిలి సన్నిహితమైనముఖముకలిగి తెరవబడిన ద్వారము కలిగి యుండుటంజేసి శీఘ్రముగ శరీరమునందెల్ల జ్వరమును వ్యాపింపజేయును. దానివలననే ఆజ్వరము ఎడతెగక నిరంతరముగ నియమితకాలము వరకు వ్యాపించును. సతతాది విషమజ్వరములయందు వైదెప్పినదానికన్న విరుద్ధలక్షణములు గలిగియుండుటంజేసి కాలవిశంబముగమారి విడచి మరల వచ్చుచుండును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది.—వైదెప్పిన సంతతాదిజ్వరము లైదిట్టితో సంతతజ్వరమును దోషములు రసధాతువు నాశ్రయించియు, సతతక జ్వరమును రక్తమును వహించునాడుల నాశ్రయించియు, అన్యేద్యుష్కమును మాంసధాతువును వహించునాడుల నాశ్రయించియు, తృతీయక జ్వరమును మేదోవహనాడి నాశ్రయించియు, చతుర్థక జ్వరమును మేదోమజ్జాస్థి ధాతువుల నాశ్రయించియు కలిగించును. చతుర్థక జ్వర భేదముతోజేరిన చతుర్థకవిపర్యయమును అస్థిమజ్జల నాశ్రయించి కలిగించును. ఇట్లుండ రసధాతువును వహించునాడులు ద్వారములు అడ్డులేక వివృతములై శరీరమున పై భాగము (చర్మము) ననే యుండును; కావున ఆనాడులలో దోషము సులభముగ ప్రవేశించి చెరచి శరీరమునందెల్ల సతీశీఘ్రముగ వ్యాపించి జ్వరమును శరీరమునందెల్ల నొక్కపెట్టున వ్యాపింప సమర్థము లగును. అట్లు వ్యాపించినజ్వరము దోషము పరివక్తము లగునందాక వైదెప్పిన సప్తాహాదికాలనియమమును నిరీక్షించి యందాక విడువక వ్యాపించియెడలేక బాధించును. రసధాతువు శరీరమున పైభాగముననే యుండును. కావున ఒకప్పుడైన శరీరముపై వ్యాప్తి తగ్గదు.

సతతకజ్వరమున కాశ్రయములగు రక్తవహనాడులు మిక్కిలి సూక్ష్మాకారములును మూసికొన్న ద్వారములు కల్గినవియునై రసధాతువునకన్న లోపలిభాగమున

నుండును; కావున దోషములు అందు ప్రవేశించి వెడలుటకును శరీరమున జ్వరజే-
మును వ్యాపింపజేయ కొంచెము కాలవిశ్రంబమగును. అట్లుమెలమెల్లగ వ్యాపించి మర-
రక్తధాతువున దోషము చేరుసరికి కొంతకాలము వైవ్యాపకము లేక యణగియుం-
దు మరల వ్యాపించును. అట్టి కారణముచేతనే శరీరమునందెల్ల నొక్కపరి వ్యాపించి
కొంచెము కొంచెముగ వ్యాపించును. అట్టి కారణముచేతనే దినమున రాత్రి యొకపర్యాయమును
పగలు ఒకపర్యాయమును శరీరముపై నీజ్వరము వ్యాపించి దోషము మరల
నప్పుడు ఆరక్తనాడులయందే జ్వరముకూడ నణగియుండును.

అన్యేద్యుక్తజ్వరమున కాశ్రయమైన మాంసపహనాడులు రక్తనాడులకన్న
సూక్ష్మైకారంబులును శరీరమున లోభాగమున వ్యాపించినవియు నగును. కావున
వాతాదిదోషములు అందు ప్రవేశించుటకును జ్వరమును వ్యాపింపజేయుటకు, సతత
జ్వరమునకన్న విశ్రంబ మధికమగును; కావుననే దినమొకతూరి శరీరమున మెలమెల్లగ
వ్యాపించి దోషము స్వస్థానము జేరుసరికి జ్వరము మరల మాంసపహనాడులయందే
అణగియుండును. (ఈజ్వరము దినమున కొకపరి శరీరముపైని వ్యాపించును.)

తృతీయకజ్వరమునకు ఆశ్రయమైన మేదస్సును పహించునాడులు మాంసపహ-
నాడులకంటె మిక్కిలి సూక్ష్మములును, మూసికొనినద్వారము కల్గినవియునై లోభాగ-
మున నుండును. కావున జ్వరమును కల్గించుదోషమునకు ఆస్థానమును జేరుటకు కాల-
విశ్రంబము నధికముగ నుండును. దానందేసి యొకదినమును విడచి మరుసటిదినము మరల
జ్వరము వ్యాపించును. దోషము వేగమును చూసి స్వస్థానమును జేరునప్పుటికి జ్వరము
గూడ మరల తన జనకస్థానమగు మేదోపహనాడులందు లీనమై యణగియుండును.
ఇతైరంగన దినమును విడిచి దినము వ్యాపించునది తృతీయకజ్వరము మేదోధాతువును
పహించునాడి శరీరాంతర్భాగమున నుండును. కావున జ్వరము లీనమైనసమయమున శరీ-
రము జ్వరముచేసిన జేడిమియుండదు.

చతుర్థకజ్వరమున కాశ్రయములైన అస్థిచుజ్జాధాతువులు మేదోధాతువునకన్న
దూరమున నుండుటందేసి దోషములు జ్వరము వ్యాపించి విడచిననాడుగాక నడమ
రెండుదినములు దాటి నాల్గవనాటికి అస్థిచుజ్జలజేరి జ్వరమును వ్యాపింపజేయును.
జ్వరము వ్యాపించిన నాల్గవనాడు మరల వ్యాపించుటందేసి చతుర్థకజ్వర మనబడును.

చతుర్థకవివర్ణయమునగూడ పైజెప్పినవిధముగనే రెండుదినములు విడువక
జ్వరము వ్యాపించి యామరుసటిదిన మొకనాడు విడచియుండి మరల రెండుదినములు
వ్యాపించును. తృతీయకాదిజ్వరములు దినములమూపు వ్యాపించుటందేసియే వీనిని పరుష
జ్వరములనియు లోకమున వాడెదర్య.

పైగనబరచిన జ్వరములన్నియు రసరక్తాదిధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించి పుట్టును; అయినను ఆయాజ్వరమునకు చెప్పినధాతువున వాతాదిదోషములు విశేషముగ వ్యాపించి ఆయాజ్వరమును గల్గించును. ఈవిషయము ప్రాయశ్శబ్దప్రయోగముచే చెలినెడి.

❖ విషమజ్వరసామాన్యలక్షణము. ❖

విషమో విషమారమ్భక్రియాకాలోఽనుషజ్జవాన్,

విషమమైన యారంబును, విషమములగు క్రియలును, విషమమైన ప్రారంభకాలమునుకల్గి చిరకాలమువరకును అనుసరించుచు బాధించునది విషమజ్వర మనబడును.

పైజెప్పిన విషమారంభాదివివర మిట్లు తెలియనది:—జ్వరము ప్రారంభించునపుడు తొలుత శిరంబున ప్రారంభించును. కొన్నివీపునను, కొన్ని పిక్కలయందును వ్యాపించును. ఇదివిషమారంభము ఒకసమయమున చలికలుగును. ఇంకొకసమయమున తాపమధికముగనుండును. ఇది పరులచే విషమమగుటంజేసి విషమక్రియ యనబడును. ఒకజ్వరము పూర్వాష్టమనుండును, షేరోకటి మధ్యాహ్న కాలమునందును, ఇంకొకటి సాయంకాలమునను, ఇంకొకటి యర్ధరాత్రి కాలమునను వ్యాపించును. ఇది కాలముచే విషమము.

❖ సతతజ్వరాశ్రయము; లక్షణము. ❖

దోషో రక్తాశ్రయః ప్రాయః కరోతి సతతం జ్వరమ్. ౬౯

అహోరాత్రస్య సద్విస్వాస్యత్

వాతాదిదోషములు రక్తవహంబులగునాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి సతతకమనువిషమజ్వరమును గలిగించును. ఈజ్వరము ఒకరాత్రి పగలు లోపల రెండుమార్లు విడచి వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును సంతతజ్వరమునుబోలె దోషములు రసాదిధాతువుల నన్నిటి నాశ్రయించియున్నను రసధాతువుచే విశేషముగ నాశ్రయించును. ఇచ్చటి రాత్రియైనను పగలైన రెండుమార్లు జ్వరము వ్యాపించును. ఒకసమయమున పగటి పూట నొకసారియు రాత్రి వేళ నొకసారియు వ్యాపించును. ఒకవేళ రాత్రి రెండు పర్యాయములును పగటివేళ రెండుసారులునుగూడ వ్యాపించును. కావున రాత్రి యొకసారియు పగ లొకసారియు వ్యాపించుననియే నియమములేదు.

❖ అస్వేద్యష్కజ్వరము. ❖

సక్ష్మదస్వేద్యరాశ్రితః,

తస్మిన్ మాంసవహో నాడీః

అస్వేద్యష్కమును విషమజ్వరము ఒక యహోరాత్రమున రాత్రి యైనను పగ

లైనను) ఒకసారి వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందునుదోషము రసాదిధాతువులనన్నిటినిాశ్రయించియున్నను మాంసవహములగు నాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి యుండును.

— ౨౩ తృతీయకజ్వరము. ౨౩ —

మేదోనాడీస్తృతీయకే. ౨౦

గ్రాహీ పితృనిలాస్తూర్ధ్వః త్రికస్య కఫశీతతః,
సప్యప్తస్యానిలకఫాత్ సచైకాహాత్తరః స్తృతః. ౨౧

మేదోవహము లగునాడులలో దోషము విశేషముగ జేరి తృతీయకజ్వరమును కల్పించును. ఈజ్వరము ఒకదినము మార్చి మరుసటిదినమున (జ్వరమువిడచిన మూడవ నాడు) మరల జ్వరము వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును త్రిదోషములు ప్రకోపించును; అయినను అందు వాతశీత్రములు రెండును ప్రబలములుగ నున్నచో తొలుత శిరస్సున వ్యాపించి తలనొప్పి పుట్టించి పిదప శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. కఫశీత్రము లధికముగ నున్నచో వెన్నెముకకు క్రిందిభాగమున వ్యాపించి తొలుత బాధ కల్పించును. కఫవాతము లధికములుగ నున్నపుడు తొలుత వీపునందును వెన్నెముకకు క్రింది భాగమునను నొప్పిని కల్పించి పిమ్మట వ్యాపించును. ఈజ్వరమునందును రసాదిధాతువులన్నిటియందును దోషములు వ్యాపించియున్నను మేదోవహము లగునాడులను విశేషముగ నాశ్రయించి యుండును.

— ౨౪ చతుర్థకజ్వరము. ౨౪ —

చతుర్థకో మలే మేదోమజ్జాస్థ్యస్యతమస్థితే,
మజ్జస్థ ఏవేత్యసరే ప్రభావం స తు దర్శయేత్. ౨౫
ద్విధా కఫేన జ్ఞాభ్యాం స పూర్వం శిరసోఽనిలాత్,

దోషములు మేదస్సునందైనను మజ్జయందైనను ఆస్థులయందైనను జేరియున్నపుడు చతుర్థకజ్వరము కలుగును. కేవలము మజ్జయందుమాత్రము దోషములు చేరినపుడు చతుర్థకజ్వరము సంభవించునని కొంద రాచార్యులు వచించెదరు. (ఈజ్వరము ఒకదినమున వ్యాపించి విడచి రెండుదినములు ధాతువులయందు దాగియుండి మరల (జ్వరము విడిచిననాటనుండి నాల్గవదినమున వ్యాపించును. కావున చతుర్థకమనదగు) ఈజ్వరమున కఫ మధికముగ నున్నపుడు పిక్కలయందు తొలుత నొప్పికల్గి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. వాతమధికముగ నున్నపుడు తొలుత శిరస్సున నొప్పిపుట్టి పిమ్మట శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఈచతుర్థకజ్వరం బితైరంగున రెండువిధముల ప్రభావమునుం జూపును.

—ॐ చతుర్థకవివర్ణయము. ౧—

అస్థిమజ్జోభయగతే చతుర్థకవివర్ణయః.

23

త్రిధా ద్వ్యహం జ్వరయతి దినమేకం తు ముఖ్యతి,

అస్థిమజ్జల రెండిటి నాశ్రయించి వాతాదిదోషములు చతుర్థకవివర్ణయ మను విషమజ్వరమును గల్గించును. అయ్యది త్రిదోషనన్ని పాతమున జనించినను వానిలో నొక్కొకదోషము అధికముగ నుండుటంజేసి వాతపిత్తకఫభేదములచే మూడుతెరంగుల నుండును, ఈజ్వరమున దోషములు అస్థిమజ్జల రెండిటి నాశ్రయించియుండును కావున రెండుదినములు వ్యాపించి ఆమరుసటిదిన మొకనాడు ధాతువులయం దణగి మరల రెండు దినములవంతున వ్యాపించును. చతుర్థకజ్వరము రెండుదినములు లేకుండి మరుసటి నాడు వ్యాపించును. ఈజ్వరము దానికి విపరీతముగ రెండుదినములు వ్యాపించి యొకదిన మణగి మరల రెండునాళ్లు వ్యాపించునది కావున చతుర్థకవివర్ణయమని యన్వర్థముగ జెప్పబడియె.)

—ॐ విషమజ్వరవిశేషములు. ౧—

బలాబలేన దోషాణాం అన్నచేష్టాదిజన్మనా.

2౪

జ్వరస్యాస్తనసస్తద్వత్కర్మణశ్చ తదా తదా,

దోషదూష్యర్థవహోరాత్రప్రకృతీనాం బలాజ్జ్వరః.

2౫

మనసో విషయాణాం చ కాలం తం తం ప్రపద్యతే,

అన్న పానాదివిశేషములచేతను శరీరమునకును వాక్కుకునుమనస్సుకునుసంబంధించినవనులచేతను, కాలదూష్యాదులసంబంధముచేతను వాతపిత్తకఫములకు బలాబలమును కల్గును. త్రిదోషములకు పైజెప్పినకారణముల నేగల్గినబలాబలముచేత సతత కాదివిషమజ్వరములు అప్పుడప్పుడును సంభవించును. మరియు మనస్సుకు సంబంధించినదోషములయొక్క యువిహారరూపమైన కర్తలయొక్కయు బలాబలములచేగూడ అప్పుడప్పుడును పైజెప్పిన విషమజ్వరములు కల్గును. మరియు వాతాదిదోషములయొక్కయు, రసాదిదూష్యములయొక్కయు, వస్త్రాదిబుతువులయొక్కయు, ఆహారాత్రములయొక్కయు, వాతపిత్తకఫప్రకృతులయొక్కయు, మనస్సుయొక్కయు, శబ్దస్పర్శరూప రసగంధంబులను ఇగ్ధ్రియవిషయంబులయొక్కయు బలవిశేషముచేత ఆయాజ్వరమునకు నియతమైన కాలమును వదలి ఇతరకాలము నాశ్రయించి రూపావృత్తమును బొందుచుండును. ప్రతతజ్వరము లొలుత ప్రారంభమై కొంతకాలమునకు దోషదూష్యాదిబలము ననుసరించి జ్వరకాలముమారి తృతీయకజ్వరముగను, అయ్యది చతుర్థకముగను, ఆదియు

తృతీయాదిభేదముగను మారుచుండునని భావము. అట్లు మారుటకు దోషదూష్య కాలాదులబలముచే గల్గినమార్పు కారణము.)

ఇచ్చట 'మనసస్తద్వత్కర్తృణశ్చ' అనుచోట కర్తృశబ్దమునకు పురాకృత కర్తృమని యర్థముజేసి పూర్వ జన్మకర్తృముయొక్క బలాబలముచే సతతకాది విషమజ్వరములు కల్గినని యర్థము చేసెదరు.

—౨౭ జ్వరము విడచునస్సమ కల్మలక్షణములు. ౨౭—

ధాతుాః ప్రక్షోభయాః దోషో మోక్షకాలే విలీయతే. ౨౬

తతో నరశ్శ్వసకా స్విద్యకా కూజః వమతి చేష్టతే,

వేపతే ప్రలఃత్యుష్ణైః శీతైశ్చాజ్ఞైర్హతప్రభః. ౨౭

విసంజ్ఞో జ్వరవేగార్తః సక్రోధ ఇవ వీక్షతే,

సదోషశబ్దం చ శక్యత్ ద్రవం సృజతి వేగవత్. ౨౮

జ్వరము తనవేగమును పూర్తిగాజూపి విడచునమయమున అట్టిజ్వరమును కల్గించిన వాతపితృకఫములలో నొకదోషము(చెరువుమొదలగు ప్రదేశములగలసీతినీ చండవాతము అల్లకల్లాలముచేయుభంగి) రసాదిధాతువుల నన్నిటిని కలతనొందించి లీనమగును. అట్టి సంక్షోభమునం జేసి రోగి నిశ్వాసమును తీవ్రముగ నిగుడించుచు ఒడల చెమట వడియుచుండ వికారముగమూర్తి కూకలిడుచు కాంతిజేసికొనును. పడకపై పూర్ణాడును. పడకును. తనకిచ్చు వచ్చినట్లు సంబంధములేక మాటలాడుచుండును. అవయవములలో కొన్ని యుష్ణంబులును కొన్ని చల్లనివియునై శరీరకాంతిత్వస్థి ప్రజ్ఞతస్థి జ్వరవేగముచే వీడితుడగుటంజేసిమిక్కిలి కోపముకలవానివలె కూరముగ జూచును. మలము పక్వముగాక శబ్దముతోగూడి ద్రవమై మిక్కిలి వేగముతో బైటవెడలును. ఈలక్షణము లన్నియైనను కొన్నియైనను జ్వరము విడచుకాలమున కల్గును.

—౨౮ జ్వరవిముక్తలక్షణములు. ౨౮—

దేహో లఘుర్వ్యవగతక్లమమోహతాపః

సాకో ముఖే కరణసౌష్ఠవమవ్యథత్వమ్,

స్వేదః శ్మవః ప్రకృతియోగి మనోన్నలిఘ్నా

కణ్ఠాశ్చ మూర్ధ్ని విగతజ్వరలక్షణాని. ౨౯

జ్వరము నివర్తించినమనుజునకు శరీరము బరువులేక తేలికగా నుండును. బడలి కయు మూర్ఛయు తాపంబును నివర్తించును. నోరు పుండగును. కన్నలు చెవులు మున్నగునవి వాని వాని కృత్యములయందు సచర్యములైయుండును. మనసున వ్యథ

లేకుండును. శరీరమున చెమటబట్టును. తుమ్ములు వెడలును. మనస్సు వికృతిజేందక సత్వ రజస్తమోగుణములలో నేగుణము పూర్వము కల్గియుండెనో అట్టి స్వాభావిక గుణము కల్గియుండును. ఆహారముపై నభిలాషబొడమును. తలపై జీలపుట్టును. ఈలక్షణములు జ్వరముచే విడువబడినవానికి కలుగును.

మరియు నష్టాంగసంగ్రహమునను హారీతాది గ్రంథములయందును అశ్వినాది నక్షత్రములలో సేనక్షత్రమున రోగము గలుగునో అట్టిసక్షత్రమునుబట్టి సాధ్యా సాధ్యభేదములను, జ్వరవిముక్తికాలపరిమాణమును చెప్పబడినది.

ఇచ్చట నిది విచారణీయము:—ఆయారోగముల నిదానాదులబట్టియు లక్షణములబట్టియు సాధ్యాసాధ్య విభాగము నెరుంగుపద్ధతు లాయుర్వేదీయశస్త్రములయందు తరుచుగ గానబడియెడు. నక్షత్రములబట్టియే సాధ్యాసాధ్యత లెరుగవలెనా? లేక నిదానాదులబట్టి నియతముగ నెరుంగనగునా? యని యాశంక కలుగును. ఇచ్చట సుభయము విపక్షితము;—జన్మాంతరకృత కర్మపరిపాకవశమున అట్టిసక్షత్రమున వ్యాధి జనించును. మిథ్యాహారవిహారాదులజేసియు వ్యాధి కలుగును. కావున నీయభయమును గమనించి వ్యాధుల సాధ్యాసాధ్యవిభాగమును నిర్ణయింపవలెనని ప్రాచీన ఋషిపుంగవుల యాశయము. ఈవిషయమును చరకాచార్యులు:—“కదాచిత్కర్తృణో బలవత్త్వం, కదాచిత్సురుషకారస్యేత్సుభయథా జ్వరస్య సాధ్యాసాధ్యవిభాగో న్యాయ్యో” అను వాక్యముచే సుపదేశించిరి.

ఇట్లు జ్వరలక్షణములు ఈయధ్యాయమున సామాన్యముగ జెప్పబడియె. మరియు గొన్ని జ్వరలక్షణంబులును సన్నిపాత జ్వరభేదంబులును, సాధ్యాసాధ్యలక్షణంబులును మున్నగునవి మాచే విరచితమగు మాధవనిదానాంధ్ర వ్యాఖ్యానమున పులముగ జెప్పబడినది. విస్తరభీతిచే నీవ్యాఖ్యానమున విడువబడియె.

ఇతి వాగ్భటాచార్యకృతే అష్టాంగహృదయే నిదానస్థానే ద్వితీయోఽధ్యాయః.

తృతీయాధ్యాయము.

అవ: “ఉష్ణా పితౄద్భుతే నాస్తి ష్వరో నాస్త్వాష్ట్రణావినా” అను ప్రమాణము ననుసరించి శరీరమునందలి జాతరాసలముయొక్క వేడియే జ్వరముగ పరిణమించును. అట్టివేడి అగ్నిస్వరూపమును పితృసంబంధములేక కల్గబోదు; కావున ఉష్ణ ప్రధానమైన జ్వరనిదానమును వైయధ్యాయమున జెప్పి వేడికి కారణముగు పితృమునకు సంబంధించిన రక్తపిత్తనిదానము ఈయధ్యాయమున జెప్పబడును.

సూ. అథాతో రక్తపిత్తనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

జ్వరనిదానమును జెప్పినపిదప రక్తపిత్తనిదానమును వివరించెదననిభావము.

— రక్తపిత్త కారణములు. —

భృశోష్ణతీక్ష్ణకట్వస్థులవణాదివిదాహిభిః,

ద్రవోద్దాలకై శ్చాన్వైః తద్వృక్తైరతిసేవితైః

కుపితం పిత్తలైః పిత్తం ద్రవం రక్తం చ మూర్ఛితే,

తే మిథస్తుల్యరూపత్వమాగమ్య వ్యాఘ్నతస్తనుమ్.

గుణవీర్యములచే మిక్కిలి యుష్ణంబులును, తీక్ష్ణంబులును, కటురసంబులును, అష్టరసంబులును, లవణరసంబులును, మిక్కిలి వంటబుట్టించునవియునగు నన్నముల నైనను; అరుకలు ఉద్దాలకములు వీనిచే చేయబడిన యన్నములను, భృశోష్ణాదిద్రవ్యములతోగూడిన యన్నములనైనను అధికముగ నేవించుటచేతను, పిత్తమును వృద్ధి నొందించి ఇశరపదార్థముల నేవించుటచేతను ద్రవరూపమైన పిత్తంబును రక్తంబును మిక్కిలి ప్రశోషమునొంది రెండు నేకరూపముగ నొండొంట కలిసి శరీరమున వ్యాపించును.

ఇచ్చట “అతిసేవితైః” అని చెప్పటచేత వైజెప్పిన యన్నములను విశేషముగ నేవించుటచే రక్తపిత్తము కల్గనని భావము. అతిసేవనమన ఒక్కపరి మిక్కుటముగ నేవించుట, లేక దీర్ఘ కాలముగ నేవించుట, పిత్తము ద్రవరూపంబును కఠినరూపంబునై రెండువిధములనుండును కావున అందు ద్రవరూపమైన పిత్తము ప్రశోషమునొంది రక్తపిత్తమును కల్గించును విష యమును సూచించుటకై “ద్రవం” అని విశేషముగ జెప్పబడియె.

— రక్తమునకును పిత్తమునకును అభేదము. —

పిత్తం రక్తస్య వికృతేః సంసర్గాద్దూషణాదపి,
గంధవర్ణానువృత్తిశ్చ రక్తేన వ్యపదిశ్యతే.

3

పిత్తము రక్తముయొక్క రూపాంతరముగ రక్తముచే జనించినది. రక్తపిత్తములు కిందును ఒకటితో నొకటి కలియును. పిత్తముచే రక్తము చెడును. పిత్తమును చెరుచు కారణములచే రక్తంబును చెడును. ఈరెండింటికిని గంధంబును వర్ణంబును సమానములై యుండును. కావున వైశేషిన్ కారణములచేత పిత్తంబును రక్తంబును సమానభర్తములై యుండును. దానంజేసియే రక్తమును పదముచే పిత్తము ముఖ్యముగ వ్యవహరింపబడును.

వై శేషిన్ రీతిగ రక్తపిత్తము ఆరెండింటికిని భేదము కానరాదు. కావున “అథోగం నూపయేద్రక్తం” ఇది మున్నగుశ్లోకములయందు రక్తపదముచేత రక్తపిత్తమని యర్థము కిప్పుట సమంజసమని భావము.

— రక్తము వృద్ధియగుటకు కారణములు. —

ప్రభవత్యసృజస్థానాత్ స్తీహతో యక్యతశ్చ తత్,

పిత్తము ప్రకుశితమై రక్తమునకు స్థానములైన స్తీహమునుండియు యక్యత్తునుండియు బైలువెడలి మిక్కిలి వృద్ధి నొందును.

(రక్తము ఎనిమిది అంజలులపరమితి కల్గియుండునని చెప్పబడినది. అట్టిరక్తము వృష్ణానమునుండి ప్రకోపమునొంది వెడలినచో నింకయు నధికప్రమాణము కల్గియుండును. కావున రక్తపిత్తవ్యాధియందు దుష్టమై యధికముగ వృద్ధి నొందునని భావము).

— రక్తపిత్తహర్షరూపము. —

శిరోగురుత్వమరుచిః శీతేచ్ఛా ధూమకోఽష్లుకః.

౪

ఛర్దిశ్చర్దితబైభత్స్వం కాసశ్వాసో భ్రమః క్లమః,

లోహలోహితమత్యాభగన్ధాస్యత్వం స్వరక్షయః.

౫

రక్తహారిద్రహరితవర్ణతా నయనాదిషు,

నీలలోహితపీతానాం వర్ణానామవివేచనమ్.

౬

స్వప్నేతద్వర్ణదర్శిత్యం భవత్యస్త్వి భవిష్యతి,

రక్తపిత్తరోగము సంభవించుటకు మునుమున్ను తల బరువుగ నుండును. నోరు పచి చెడును. చల్లనిపదార్థములయందును శీతోపచారములయందును అభిరాష కలుగును. గోట పొగ వెడలున ట్టుండును. పుల్లనిత్రేపులు వెడలును. వాంతియగును. వాంతియైన యందు అసహ్యత తోచును. దగ్గును క్వాసంబును వెడలును. బిడలు తిరుగును, బడలిక

నోరు. నోరు ఇసుముయొక్కయు రక్తముయొక్కయు మత్స్యములయొక్కయు గంధము కల్గియుండును. కంఠస్థము ఊణించును. కన్నులును మలమూత్రంబులును రక్తవర్ణములైనను బచ్చసిరంగు కల్గియెనను చిలుకపచ్చసిరంగు కల్గియెన నుండును. నలుపు ఎరుపు పసుపు అనువర్ణములను వేరువేరు గమనించలేకుండును. స్వప్నమున భద్రార్థములను రక్తవర్ణములగు జూచును. ఈలక్షణములన్నియు రక్తపిత్తవ్యాధి కల్గుటకు మున్న జనించును. ఇదియే పూర్వరూపము.

❧ రక్తపిత్తప్రసిద్ధ్యము. ❧

ఊర్ధ్వం నాసాఽక్షి కర్ణాన్యైః మేథ్రయోనిగుభైరధః.

౭

కుపితౌ రోమకూపైశ్చ సమస్తైస్తత్ప్రవర్తతే,

పైజెప్పిన రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతమైనపుడు నాసికారంధ్రములనుండియు నేత్రములనుండియు కర్ణరంధ్రములనుండియు నోటనుండియు వెడలును. అధోగతమైనచో మేథ్రమునుండియు యోనిరంధ్రమునుండియు గుదద్వారమునుండియు వెడలును. ఊర్ధ్వాధోభాగముల రెండిటియందును జేరినరక్తపిత్తము రోమద్వారములనుండియు పైజెప్పిన నాసికారంధ్రాదిమార్గము లన్నిటినుండియు వెడలును.

(ఇచ్చట నీచయము నెఱుంగవలసి:—“తతః ప్రవర్తతే రక్తం ఊర్ధ్వం చాధో ద్విధాపివా” అని తంత్రాంతరమున జెప్పినరీతి రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వగతమనియు, అధోగతమనియు, ఉభయగతమనియు మూడువిధములు. అందు ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమున నాసారంధ్రములు కన్నులు మున్నగు నేమరంధ్రములనుండియు రక్తము వెడలును. అధోగతరక్తపిత్తమున మేథ్రయోని గుదముల మూటినుండియు రక్తము వెడలును. ఉభయగతరక్తపిత్తమున నాసారంధ్రాదిద్వారముల పదిటినుండియు, రోమరంధ్రములనుండియు రక్తము వెడలును).

❧ ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తసాధ్యత్వము. ❧

ఊర్ధ్వం సాధ్యం కఫాద్యస్తాత్త్విరేచనసాధనాత్.

౮

బహ్యాషధం చ పిత్తస్య విరేఖో హి పరాషధమ్,

అనుబద్ధి కఫో యశ్చ తత్ర తస్యాపి శుద్ధికృత్.

౯

కషాయాన్స్విగవో యస్య విశుద్ధశ్లేష్మణో హి త్యా,

కిము తిక్తాః కషాయా వాయే నిసర్గాత్కఫాపహాః.

౧౦

ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము కఫాధిక్యముచే గల్గును. అట్టిరక్తపిత్తము “విరేఖా పిత్త రాదాప్” అను చరకవాక్యప్రకారము పిత్తమునకు ప్రధానమైన విరేచనరూపచికిత్స

చే సాధింప నర్హమైనది. కావున సాధ్యమై యుండును. మరియు మధురకషాయ తిక్త రసములుగల యౌషధము లనేకములచే సాధింపందగియుండును. పిత్తమునకు ప్రధానమైనది విరేచనౌషధము. కావున నీకారణములచేగూడ నూర్ధ్వగతము సాధ్యమగును. మరియు నీయూర్ధ్వగతమునందు కఫ మనుబంధముగ నుండును. అట్టికఫమును విరేచన రూపమగుచికిత్స శుద్ధముగ జేయును. కావున అనుబంధమగు పిత్తమునకును అనుబంధ మగు కఫమునకును అనుకూలమైన చికిత్స జేయ వీలుండుటంజేసియు సాధ్యమగు. అనుబంధమైన కఫముతోగూడ వాతముజేరక కఫముమాత్రము శుద్ధమై యుండును. అట్టి పిత్తకఫముల రెంటికిని వ్యాధి విపరీతమగు మధురరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములైన స్వరసకల్కాశృత-శీత-పాంటరూపములగు కషాయములు పిత్తకఫములరెండిటికిని హితకరములై యుండుటవలనగూడ సాధ్యమగును. తిక్తరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములగు కషాయములును స్వభావముచేతనే కఫహరములు కావున వ్యాధికిని దోషమునకును వివర్ధ్యస్తమైనచికిత్సయగును. (వైదిషిని కారణములన్నిటిచే నూర్ధ్వగతమైన రక్తపిత్తము సాధ్యమని భావము).

—ॐ ఆధోగతరక్తపిత్తయాప్యత్వము. ॐ—

ఆధో యాప్యం చలాద్యస్తాత్ తత్ప్రచ్ఛర్దనసాధనమ్,

అల్పౌషధం చ పిత్తస్య వమనం న వరౌషధమ్. ౧౧

అనుబద్ధి చలో యశ్చ శాస్త్రయేఽపి న తస్య తత్,

కషాయాశ్చ హితాస్తస్య మధురా ఏవ కేవలమ్. ౧౨

ఆధోగతరక్తపిత్తము వాత మనుబంధమైన పిత్తముచే గల్గును. అట్టి ఆధోగత రక్తపిత్తమున వమనరూపచికిత్స జేయవలసియుండును. అట్టి వమనచికిత్స పిత్తమునకు విరేచనౌషధమువలె వాతముకాదు. అనుబంధముగ నుండువాతమునకును శాంతికరము కాదు. కేవలము వ్యాధికి ప్రత్యసీకమై యుండునుగాని పిత్తవాతరూపములగు దోషములకు వివర్ధ్యస్తముకానోపదు. కావున నీవ్యాధికి చికిత్సలు విశేషముగ నుండవు. మరియు నీవ్యాధియందు కేవలము మధురరసముకల ద్రవ్యములచే సిద్ధములైన స్వరసకల్కాధి కషాయములు మాత్రమే హితములై యుండును. తిక్తరససిద్ధములగు కషాయములు వాతప్రకోపనము లగుటంజేసి హితము కావు. ఇట్టి కారణములచే నధోగతరక్తపిత్తము యాప్యమగునుకాని సాధ్యం బొకప్పుడును కానేరదు.

—ॐ ఆధోగతరక్తపిత్తము సాధ్యము. ॐ—

కఫమారుతసంస్కృష్టమసాధ్యముభయాత్త్రకమ్) యనమ్,

అశక్యప్రతిలోమ్యత్వాత్ అభావాదౌషధస్య చ.

౧౩

కఫవాతములరెండిటి సంసర్గముచే నుభయాత్మకమైన రక్తపిత్తము సంభవించును. ఈవ్యాధియందు ఊర్ధ్వమార్గములనుండియు అధోమార్గములనుండియు రక్తము వెడలును. (రక్తపిత్తము ఊర్ధ్వముగ వెడలునపుడు అధోమార్గమున విరేచనములరూపముగు శోధనచికిత్సయు, అధోగతమున వమనరూపచికిత్సయు హితకరములు) ఉభయగత రక్తపిత్తమున ఆట్టి ప్రతిలోపహరణరూపమైన శోధనచికిత్స కవకాశము లేమింజేసియు, మూడుదోషములకును కామకములగు నౌషధములు లేమింజేసియు సీవ్యాధియసాధ్యము. ఈసాధ్యాసాధ్యవివరమునే తంత్రాంతరమున సంగ్రహముగ నిట్లు చెప్పబడియె:—“ఊర్ధ్వం సాధ్యమధోయాప్యం అసాధ్యం యుగవద్దత్వమ్.”

— ఉభయగతరక్తపిత్తమున శోధనచికిత్సానుపపత్తి. —

సహి సంశోధనం కిఞ్చిదస్యస్య ప్రతిలోమనమ్,
శోధనం ప్రతిలోమం చ రక్తపితై భిషగ్భిత్వమ్.

౧౪

రక్తపిత్తవ్యాధియందు వ్యాధికి ప్రతిలోమమైన శోధనచికిత్సజేయుట యుక్తమైనచికిత్స. ఉభయమార్గమున వెడలురక్తపిత్తమునం దట్టిశోధనచికిత్స కవకాశము లేదు. విలయన:—ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తమునకు విరేచనచికిత్సయు, అధోగతమునకు వమనరూపచికిత్సయు ప్రతిలోమశోధన మగును. కావున నటుజేయుట యుక్తము. ఉభయమార్గముల వమనవిరేచనరూపముగ రక్తము వెడలునప్పుడు ఊర్ధ్వగమున కనుకూలముగ విరేచనౌషధ మాపయోగించినచో నధోగతరక్తపిత్తము వృద్ధి నొందును. అధోగతమున కనుకూలముగ వమనౌషధము నుపయోగించినచో నూర్ధ్వగతము వృద్ధి నొందును, కావున సీరెండికి ననుకూలమైన శోధనచికిత్స యొకప్పుడు సంభవించదు. కావున నుభయగత మసాధ్యము.

— ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనచికిత్సానుపపత్తి. —

ఏవమేవోపశమనం సర్వశో నాస్య విద్యతే,
సంస్పృష్టేషు హి దోషేషు సర్వజిచ్ఛమనం హితమ్.

౧౫

ఉభయగతరక్తపిత్తమున శమనరూపచికిత్సయు సంభావితము కాదు ఊర్ధ్వమార్గములరెండియందును ఏకకాలమున రక్తము వెడలుతరిని ఈరెండికి కారణములగు కఫవాతముల రెండిని ఏకకాలమున శమింపజేయు నేకాకారమైన శమనచికిత్స యొకప్పుడును సంభవింపదు. కావున నసాధ్యము.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము కఫప్రకోపముగ

కల్లును. ఆధోగతరక్తపిత్తము వాతప్రకోపమున గెల్లును. ఈరెండుమార్గముల రక్తము సమకాలమున వెడలునప్పుడు కఫవాతములు రెండును ప్రకోపము నొందియుండును. ఈమూటియందును పిత్తము ప్రధానముగ నుండును. ఇట్లుండ నీయుభయములకును శమనచికిత్స జేయవలెనన్న శమనము సంతర్పణమనియు అపతర్పణమనియు రెండువిధములు. సంతర్పణము వాతశామకము. అపతర్పణము కఫశామకము. ఉభయగతరక్తపిత్తమునం దధోమార్గముగ, రక్తమును వెడలించువాతమును శమింపజేయ నుద్దేశించి సంతర్పణ (బృంహణ) రూపచికిత్సజేసినచో కఫము ప్రకోపించి యూర్ధ్వగతమును వృద్ధినిొందించును. ఊర్ధ్వగతమునకు కారణమైనకఫమును శమింపజేయ నుద్దేశించి అపతర్పణచికిత్స జేసిననాడు వాతము ప్రకోపించి యధోగతమును వృద్ధినిొందించును. కావున ఏకకాలమున నీరెండిటిని శమింపజేయు శమనచికిత్స (నరసింహరూపముబోలి) ఉభయప్రభావముకలది యెప్పుడును సంభవింపను. కావున శమనరూపచికిత్సకుకూడ నవకాశములేదు కావున నీయుభయగతరక్తపిత్తము ఆసాధ్యము.

— రక్తపిత్తమున గల్గుదోషలక్షణములు. —

తత్ర దోషానుగమనం సిరాస్ర ఇవ లక్షయేత్,
ఉపద్రవాంశ్చ వికృతిజ్ఞానతః

ఈరక్తపిత్తవ్యాధియందు వాతాదిదోషసంబంధమును సిరావిధ్యధ్యాయమున వాతపిత్తకఫములకు వేరువేరుగ జెప్పినలక్షణములబట్టి యూహించునది. మరియు నీవ్యాధియందు గల్లునుపద్రవములను వికృతిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినవాని నెరుంగునది.

రక్తమునకు దోషాసారముగగల్గు లక్షణములు సిరావ్యధివిధ్యధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినవి. వాతమువలన రక్తము వ్యాచుపర్ణంబును ఎరుపురంగును రూక్షంబును నిర్మలంబును నై లీప్రముగ వెడలును. పిత్తముచేత పీతవర్ణంబును, నీలవర్ణంబును దుర్గంధంబును, పలుచనయు నై వెడలును. కఫముచేత స్నిగ్ధంబును, పాండువర్ణంబును, తంటివలె నుండునదియు, పిచ్చిలంబును ఘనీభూతంబు నైనరక్తము వెడలును.

మరియు తంత్రాంతరమున రక్తపిత్తోపద్రవము లిట్లుచెప్పబడినవి:—బలహీనము, శ్వాసము, దగ్గు, జ్వరము, వాంతి, మదము (తిక్క్రయైత్తిన ట్టుండుట), శరీరము తెల్లవడుట, తాపము, మూర్ఛ, భుజించునపుడు మంట, అద్దెర్పము, రొమ్మునొప్పి, డప్పి, కోష్ఠము పగులదీయునట్టుండుట, తల మంటపుట్టుట, అన్న ద్వేషము, అజీర్ణము ఇవి యన్నియు రక్తపిత్తమున గల్గునుపద్రవములు.

—ॐ కాసరోగము. ॐ—

తేషు చాధికమ్,

౧౬

అశుకారీయతః కాసః తమేవాతః ప్రచక్షతే,

వైశేష్యబడిన రక్తశిత్తోపద్రవములలో కాసము మిక్కిలి తీవ్రముగ హింసించు నది. కావున సీక్రింద కాసనిదానము సలక్షణముగ వివరింపబడును.

—ॐ కాసభేదములు. ॐ—

షష్ఠా కాసాః స్మృతాః వాత-పిత్త-శ్లేష్మ-క్షత-క్షయైః.

౧౭

క్షయా యోపేక్షితాస్సర్వే బలినశ్చోత్తరోత్తరమ్,

కాస మనగా దగ్గు. అయ్యది వాత-పిత్త-కఫములచే వేర్వేరుగను ఉరఃక్షతము చేతను, ధాతుక్షయముచేతను జనించుటంజేసి అయిదువిధములగును. ఈయైదువిధముల కాసములలో నొకటికన్న నొకటి యుత్తరోత్తరము మిక్కిలి బలవత్తరములైయుండును. వీనికి దగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించునెడ నివియన్నియు ధాతుక్షయమును గల్గింప నమర్థము లగును.

—ॐ కాసపూర్వరూపములు. ॐ—

తేషాం భవిష్యతాం రూపం కణ్ఠే కణ్ఠూరరోచకః.

౧౮

శూకపూర్ణభాగజ్ఞాత్వం

వైశేష్యకాసములు కల్లుటకుమున్ను కుత్తుకలో జిలపుట్టును. అరోచకము కల్లును. కుత్తుకలో ముండ్లు నిండియుండునట్లుండును. (ఇవి యన్నియు కాసములకు పూర్వరూపములు.)

—ॐ కాససంప్రాప్తి ॐ—

తత్రాధో విహతోఽనిలః,

ఊర్ధ్వం ప్రవృత్తః ప్రాప్యోరస్తస్మిన్ కణ్ఠే చ సంసజ్జా,

శిరస్సోఽనితాంసి సంపూర్య తతోఽజ్ఞాన్యత్ప్రసన్నివ,

క్షిపన్ని వాక్షిణీ పృష్ఠమురః సార్శ్వే చ వీడయన్.

౨౦

ప్రవర్తతే సవక్త్రేణ భిన్న కాంస్యోపమధ్వనిః,

హేతుభేదాత్ప్రతీకూతభేదో వాయోస్వరంహసః

౨౧

యద్రుజాశబ్దవైషమ్యం కాసానాం జాయతే తతః,

వైశేష్యకాలములయందు వాతము (నిశ్వాసవాతము) క్రిందికి అభిహతమై మరల నచ్చటనుండి వైకి ఎగరగొట్టబడి వ్యాపించి కంఠమునజేరి యచ్చటనుండి శిర

స్వనజేరి యందలి నాసానిస్తోహారంధ్రములును సిండిచి పిట్టుల నవయసముల నన్నింటిని వైకే ఎగరనొట్టునట్లును, కన్నులను పెకలించునట్లు వీపును రొమ్మును ఇగుపొర్రుస్వములను వీడించునట్లు బాధకల్పించుచు నోటినుండి బైటవెడలును. అప్పుడు సగిలినకంచు పాత్ర ధ్వనించువిధముగ ధ్వని కంఠమునుండి వెడలును. ఇదియ కానసామాన్యసంప్రాప్తి. ఈసంప్రాప్తియందు కానమునకు కారణమును అనుసరించి దానిభేదముచేతను ప్రతిభా భేదము కల్గును. దానంజేసి వాతయునకు వేగమునొడ మూరుచుండును. మరియు నా సమయమున నొప్పి పోటు మున్నగుబాధలును కంఠస్వరంబును కాంచునటు కారణము లైన ఆయాదోషముల కనుగుణముగ మారి వ్యాధి సంప్రాప్తించును.

—ॐ వాత కానలక్షణము. ॐ—

కుపితో వాతలై వ్యాతః శుష్కరూకణ్ణవక్రతావ్. ౨౨

హృత్పాఠ్యోరశ్చిరశ్శూలం మోహతోభస్వరక్షయాః, కరోతి శుష్కం కాసం చ మహావేగరుజాస్వనమ్. ౨౩

సోఽజ్గహర్షీ కఫం శుష్కం కృచ్ఛాన్ముక్తావృతాం వ్రజేత్,

వాతమును మిక్కుటముగ వృద్ధి నొంది మిథ్యాహారాదికారణముల చేత వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది హృదయమును కుత్తుకను, నోటిని ద్రవములేక యెండించు జేసి రొమ్మునందును ఇరుప్రక్కలయందును, వక్షస్థలమునందును శరీరమునందును నొప్పిని కల్పించుచు, మిక్కిలి వేగముతోను నొప్పితోను ధ్వనితోను కూడినపొడిదగ్గును కల్పించును. మరియు నీవ్యాధియందు మూర్ఛ కల్గును. గాలిచే తటాకాదిజలము కలతనొందు భంగి సంగంగములన్నియు కలకపారును. రోగియొక్క శరీరమున పులకలు బొడమి ద్రవములేక యొడినకఫము నోటినుండి బైటవెడలినపుడు ఆదగ్గు కొంచెము తగ్గును. ఇది వాత ప్రకోపమున జనించినకాసము.

(కాసము లన్నిటియందును వాతము ప్రకోపమునొందియే యుండును. అందు వాతకాసమున వాతవృద్ధికరములగు కారణములచే వాతము మిక్కుటముగ ప్రకోపించునని యెరుంగునది.)

—ॐ పిత్త కానలక్షణము. ॐ—

పిత్తాత్పిష్టాక్షికఫతా తిక్తాస్యత్వం జ్వరో భ్రమః ౨౪

పిత్తాశ్శుగ్వచునం తృష్ణా వైస్వర్యం ధూమకో మదః,

ప్రతతం కాసవేగేన బ్యోతిషామివ దర్శనమ్. ౨౫

పిత్తమును వృద్ధి నొందించు నాహరవిహారాదులచే పిత్తము ప్రకుశితమై కాసము

(దగ్గు)ను కల్గించును. ఈస్తితకాసమున కన్నులును కఫంబును వచ్చునై యుండును. శోధ చేజైయుండును. జ్వరముకల్గును. ఒడలు తిరుగును. రక్తముతోగూడిన సిత్తపసరు వాంతి యగును. దప్పి యధికమగును. నోట పొగ వెడలునట్లాదిరివచ్చును. కంఠ స్వరము మారి వికారస్వరముగ నుండును. తిక్కియైత్తినవానివలె వికారముగ నుండును. మిక్కిలి తీవ్రమైన కాసవేగముచేత కండ్లకు నక్షత్రము కనుబడునట్లు బూచులు గ్రమ్మును.

— ౨౭ కఫజకాసలక్షణము. ౨౭ —

కఫాదురోఽల్పరుజ్జూర్ధ్విహృదయం స్తిమితం గురు,

కణ్ఠోపలేః సదనం పీనసచ్చర్మ్యరోచకాః.

౨౬

రోమహర్షో ఘనస్నిగ్ధశ్వేతశ్లేష్మప్రవర్తనమ్,

స్వవర్ధకములైన కారణములచే కఫము ప్రకాశించి కాసమును కల్గించును. ఈ కాసము నందు రొమ్మున కొంచెముగ నొప్పి కల్గును. తలనొప్పి పుట్టును. హృదయము కఫముచే నాక్రమింపబడి బిరుదుగనుండును. కుత్తుకయందు కఫము చిక్కి అడ్డు పరచును. ఒడలెల్ల నొప్పికల్గును. వడినెముపట్టి ముక్కురంధ్రములు బిగదీసియుండును. వాంతి యగును. ఆరోచకము కల్గును. ఒడలు పులకెత్తును. ఘనభవించి స్నిగ్ధంబును శ్వేతవర్ణంబును నగుకఫము నోట వెడలును. (ఈలక్షణము లన్నియు కల్గినది కఫమున జనించిన కాసమని యెరుంగునది.)

— ౨౮ క్షతజకాసనిదానలక్షణములు. ౨౮ —

యుద్ధాద్యైస్సహనైస్తైస్తైః నేవితైరయథాబలమ్

౨౭

ఉరస్యస్తఃక్షతే వాయుః పితృనాసుగతో బలీ,

కుపితః కురుతే కాసం కఫం తేన సశోణితమ్.

౨౮

పీతం శ్వామం చ శుష్కం చ గ్రథితం కుథితం బహు,

స్థివేత్కణ్ఠేన రుజతా విభిన్నే నేవ చోరసా.

౨౯

సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిః తుద్యమానేన శూలినా,

సర్వభేదజ్వరశ్వాసత్పిష్టావై స్వర్యకమ్పవాః.

౩౦

పారావత ఇహకూజా పార్శ్వశూలీ తతోఽస్య చ,

క్రమాద్యీర్యం రుచిః పక్తిః బలం వర్ణశ్చ హీయతా.

౩౧

క్షీణస్య సాస్పృజ్ఞాత్రత్వం స్యాచ్చ పృష్ఠకటిగ్రహః,

మల్లయౌధమ్ (కుస్తీ) భారముగలదిల్లు నాకర్షించడము అధికమైన భారమును

మోచుట మున్నగు సాహసకృత్యములను తనబలమునకు మిక్కుటముగ జేసినచో రొమ్ము లోభాగమున నభిసూతముచే గాయము కల్గును. దానంజేసి వాతము పిత్తముతోగూడి ప్రకోపమునొంది పిత్తసంబంధమునంజేసి మిక్కిలి బలిష్ఠమై కాసమును కల్గించును. పిత్తసంబంధమునంజేసి పీకవర్ణంబును, శ్యామవర్ణంబును, ద్రవములేక యొడినదియు, దుర్గంధ యుక్తంబునునై రక్తముతోగూడి యుండవలె ఘనీభవించిన కఫము నోట వెడలును. దగ్గు వెడలుననుయమున కంఠమున నొప్పికల్గును. రొమ్ము పగులదీయున ట్లుండును. సూదులచే బొడిచినవిధముగ శరీరమున రొమ్మునందును పోటు పుట్టును. కీళ్లు విడదీయబడినట్లు నడలి నొప్పిపుట్టును. జ్వరంబును శ్వాసంబును డప్పియు పుట్టును. కంఠస్వరము మారియుండును. శరీరము వణకును. పావురమువలె గుఱ్ఱగుఱ్ఱ మనుధ్వని కంఠమున పుట్టునట్లు కూకలిడును. ఇరుప్రక్కలయందు నొప్పిపుట్టును. ఈ వ్యాధిచే బీడింపబడినరోగికి నానాట వీర్యంబును, శరీరబలంబును, రుచియు, జీర్ణ శక్తియు శరీరకాంతియు వరుసగ హరించును. పిమ్మట మూత్రము రక్తముతోగూడి వెడలును. పీపురు నడుమును పట్టినట్లు నొప్పికల్గును.

ఇయ్యది వాతపిత్తములచే గల్గినను రొమ్మనందభిసూతమున గాయముకల్గి జనించును. కావున ఉతజకాస మనబడును. మరియు “తైస్సైస్సాహనైః” అనుపదముచేత గుఱ్ఱము మున్నగు వాహనములపై నెక్కి బలమునకు మిక్కుటముగ నవారిచేయుట, బిగ్గరగ మాటలాడుట, అధికమైన భారము మోచుట ప్రవహించునదుల కెదురీడుట మున్నగు సాహసకృత్యములచే హృదయమునం దభిసూతము కల్గి దానంజేసి కాసము కల్గునని తెలిసెడి.

❧ ఉయజకాసలక్షణము. ❧

వాయుప్రధానాః కుపితాః ధాతవో రాజయక్షిణః. 32

కుర్వన్తి యత్తాయతనైః కాసం స్థీచేత్కః ఫం తతః,
పూతిపూయోపమం పీతం విస్రం హరితలోహితమ్. 33

లుఖ్యేతే ఇవ పార్శ్వే చ హృదయం పతతీవ చ,
అకస్తాదుష్ణశీతేచ్ఛా బహ్వశిత్వం బలక్షయః. 34

స్నిగ్ధప్రసన్నవక్త్రత్వం శ్రీమద్దశననేత్రతా,
తతోఽస్య క్షయరూపాణి సర్వాణ్యావిర్భవన్తి చ. 35

రాజయక్షచే పీడితుడగు మనుజునకు అట్టి రాజయక్షమునకు కారణములైన సాహసాది కారణములచేతనే వాతపిత్త కఫములు ప్రకోపమునొంది తీవ్రమైన కాసములు

కలిగించును. ఈ కానమునందు దుర్గంధముతోగూడిన బీమునుబోలి పచ్చనై యామగంధముగలిగి ఆకుపచ్చనిరంగైనను రక్తవర్ణముగనైనను కఫము వెడలును. ఇరుప్రక్కలును స్పృశ్ఘానమునుండి జారిపడునట్లుండును. హృదయమునూడ జారునట్లుండును. కారణము లేకయే ఒకప్పుడు శీతమునందును వేరొకప్పుడు ఉష్ణమునందును ఇచ్చబొడమును. (అనగా నెప్పుడు శీతార్ద్రతయ్యును ఉష్ణమునందభిలాషలేక శీతమునందే యభిలాష కలిగియుండును. ఇంకొకప్పుడు వృషిడితుడయ్యును ఉష్ణమునే కోరుచుండుననుట.) ఆహారము నధికముగ గోరుచుండుస్వభావముకలిగి అధికముగనే భుజించును. శరీర బలము హరించును. ముఖము స్నిగ్ధంబై ప్రసన్నముగనుండును. దంతములును కన్నులును కాంతి యుక్తములైయుండును. పిదప నారోగికి ఉయమునకు జెప్పినపీనసము క్వాసము మున్నగు ఉయవ్యాధి లక్షణములన్నియు సంభవించును. ఇయ్యది ఉయజకాన మనబడును.

— ౭౭ ఉయజ-ఉతజకానములసాధ్యసాధ్యత. —

ఇత్యేష ఉయజః కానః క్షీణానాం దేహనాశనః,
యాప్యో వా బలినాం తద్వత్ ఉతజోఽభినవా తు తే. 3౬
సిద్ధ్యేతామపి సానాధ్యాత్

ఇత్యైవంగున వైజేప్పబడిన ఉయజకానంబును ఉతజకానంబును శరీరబలంబును ధాతువులును క్షీణించినవానిని శరీరమును చేడగొట్టిచంపును. మిక్కిలి బలకాలులకు కల్గినయెడ యాప్యమైయుండును. ఒకసమయమున చంపిననుచంపును. వైజేప్పిన కానములు రెండును నూతనముగ జనించినచో నతిశీఘ్రముగ ప్రారంభముననే తగిన చికిత్సజేసినయెడ చతుష్పాద సంపత్తి కల్గియుండుటంజేసి సాధ్యములగును.

— ౭౮ కానసామాన్య సాధ్యసాధ్యత్వము. —

సాధ్యా దోషైః పృథక్త్రయః,
మిశ్రా యాప్యాద్వయాత్సర్వే జరసా స్థవిరస్య చ. 3౭

వైజేప్పిన కానములన్నిటిలో వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరు నొక్కొకదోషముచే గల్గిన కానములు మూడును సాధ్యములు. లోలుత నొక్కదోషముచేగల్గినను పిదప కొంత కాలమునకు మిథ్యాచారవిహారాదులచే నింక దోషమును ప్రకాశించి యీ దోషములు రెండును సంక్రమించి యున్నపుడు నవి యాప్యము లగును. వైజేప్పినసాధ్యములగుకాలములనూడ ముదునలులకు సంభవించినయెడ జరాదోషముచే నవియు యాప్యములగును.

చతుర్థాధ్యాయము.

శ్లోక శ్వాసనిదానము. ౧౦

అపః ప్రాయశః శ్వాసాంతమున “కాసాచ్ఛ్వాసాయ...భవన్త్యపేక్షయా యస్తాత్” అని చెప్పిన ప్రకారము కాసమును పేక్షించిన శ్వాసము సంభవించునని తెలిసెడిది. కావున కాసశ్వాసములకు పార్యవర్తనంబంధము కలదు. మరియు హిక్కు శ్వాసమును బోలె ప్రాణాంతకమై శ్వాసమునకు సమానకారణ మైయుండును. కావున అట్టిసంబంధమునుబట్టి యాయధ్యాయమున తొలుత శ్వాసనిదానంబును పిదప హిక్కునిదానంబును జెప్పబడును.

సూ. అథాతశ్శ్వాసనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః,

కాసనిదానమును చెప్పినపిదప నీయధ్యాయమున శ్వాసనిదానమును జెప్పెద నని భావము.

శ్లోక శ్వాససామాన్యకారణములు. ౧౧

కాసవృద్ధ్యా భవేచ్ఛ్వాసః పూర్వైర్వా దోషకోపనైః,

ఆమాతిసారవమథువిషపాణ్డుజ్వరై రపి. ౧

రజోధూమానిలైర్నర్మఘాతాదతిహిమామ్బునా,

క్షుద్రకస్తమకశ్చికోమహానూర్ధ్వశ్చ పశ్చిమః. ౨

వైజ్ఞానికాసమునకు ప్రారంభమున తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో నయ్యది మిక్కిలి వృద్ధినొంది శ్వాసమును గలిగించును. మరియు సర్వరోగనిదానమున “తిక్తిషణికషాయామ్లు” అని యుపక్రమించి వాతపిత్తకఫములకు వేరువేరుగ జెప్పబడిన దోషప్రకోపకారణములచే గూడ శ్వాసము కలుగును. మరియు ఆమాతిసారము, వమనము, విషము, పాండురోగము, జ్వరము అను నీరోగములచేతను, ధూళి, పొగ, గాలి వీనియొక్క సంబంధముచేతను, కణిత మున్నగు మర్తస్థానములయం దభిఘాతము కలుగుటచేతను, మిక్కిలి చల్లనైన నీళ్లను నేపించుటచేతను గూడ శ్వాసము కలుగును. ఆయ్యది క్షుద్ర శ్వాసము, తమక శ్వాసము, చిన్న శ్వాసము, మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వ శ్వాసము నని యైదువిధము లగును.

— శ్వాససంప్రాప్తి. ౧ —

కఫోపరుద్ధగమనః పవనో విష్వగాస్థితః,

ప్రాణోదకాన్నవాహీని దుష్టస్సోత్తాంసి దూషయన్.

3

ఉరస్థః కురుతే శ్వాసం ఆమాశయసముద్భవమ్,

వాతము సంచరించుమార్గములను కఫము అడ్డగించును. దానంజేసి వాతము ప్రకోపించి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. పిదప ప్రాణములను ఉదకమును అన్నమును వహించునాడులను మార్గములను బొత్తుగ చెరుచుచు వాతము ఉరస్థానమున విశేషముగ జేరి యామాశయమున శ్వాసమును బుట్టించును. ఇదియే శ్వాసము జనించుక్రమము.

ఇచ్చట వాతము వాతశరీరమునందెల్ల వ్యాపించినను ఉరస్థానమున ప్రధానముగ నుండునని తెలుపుటకై 'ఉరస్థస్థి' అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడియె. మరియు నీవ్యాధి వాతమును ప్రధానముగజేసి ఆమాశయమున కలుగునని చెప్పటచేత వాత హరంబును పాచనదీపనంబులను నగుఁబోషధముల జేయవలెనని శాస్త్రకర్త సూచించెను. సకలవ్యాధులయందు నితైరంగుననే సంప్రాప్తినిబట్టి తత్తదనుగుణముగ చికిత్స నూహించునది.

— శ్వాస పూర్వరూపము. ౨ —

ప్రాగ్రూపం తస్య హృత్పార్శ్వశూలం ప్రాణవిలోమతా.

౪

ఆనాహశ్శబ్దభేదశ్చ

శ్వాసము పుట్టుటకుముందు హృదయమునందును పార్శ్వములయందును నొప్పి కలుగును. ప్రాణవాతము సాధారణముగ సంచరించక ప్రతిలోమముగ సంచరించ గారంభించును. కడుపులో గుడగుడ యనుశబ్దముతోగూడి యుబ్బరించును. కణతల యందు నొప్పిపుట్టును. ఇది శ్వాసమునకు పూర్వరూపము.

— త్సుద్ర శ్వాసలక్షణము. ౩ —

తత్రాయాసాతిభోజనైః,

ప్రేరితః ప్రేరయేత్ త్సుద్రం స్వయం సంశమనం మరుత్.

౫

శరీరమున కలతబుట్టించు పనులజేసినను, మిక్కుటముగ భుజించినను, వాతము ప్రకోపమునొంది శ్వాసమును కలిగించును. ఇయ్యది చికిత్సలేకయే తనంత శమించును. ఈశ్వాసము మిగుల సూక్ష్మంబును చికిత్స నపేక్షింపక తనంతనే శమించునదియు నగుటంజేసి త్సుద్ర శ్వాస మనబడును.

— తమకశ్వాసలక్షణము. —

ప్రతిలోమం సిరా గచ్ఛక్ ఉదీర్య పవనః కఫమ్,
పరిగృహ్య శిరోగ్రీవం ఉరః పార్శ్వే చ వీడయత్.

౬

కాసం ఘృద్ధురకం మోహం అరుచిం పీనసం తృషణమ్,
కరోతి తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణోపతాపినమ్.

౭

ప్రతామ్యేత్తస్య వేగేన నిష్క్యాతాస్తేక్షణం సుఖి,
కృచ్ఛాచ్ఛయానశ్శ్వసీతి నిష్క్లాప్తాన్విస్థస్యమృచ్ఛతి.

౮

ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతాభృశమర్తిమాన్,
విశుష్కాస్యో ముహుశ్శ్వాసీ కాంక్షత్యుష్ణం సవేపభుః.

౯

మేఘముఖీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మలైశ్చ వివర్ధతే,
స యాశ్చస్తమకస్సాధ్యో నవోవా బలిన్ భవేత్.

౧౦

వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది కఫమును పైకి నెగురగొట్టి వాత వాహినిరలమార్గమును కఫ మడ్డగించి యుండుటంజేసి యామార్గములయందు ప్రతి లోమముగ సంచరించుచు శిరస్సును కంఠమును బిగియబట్టి, రొమ్మును ఇరుప్రక్కలను పైకిలాగువిధముగ బాధగలిగించుచు దగ్గును, గుఱ్ఱుగుఱ్ఱు మనుశ్శబ్దమును మూర్ఛను ఆరోచకమును పడినెమును దప్పిని గలిగించుచు లీచమైన వేగముతో శ్వాసమును కలిగించును. అట్టి శ్వాసము ప్రాణముల మిక్కిలి (ఊపిరి నిటువటు సంచరింపనియక) బాధించు స్వభావము కలిగియుండును. అట్టిశ్వాసముయొక్క వేగముచే మిక్కిలి బాధ కలుగును. ప్రాణవాతసంచారమార్గము నడ్డగించినకఫము నుమిసినప్పుడు ఊణకాలము సుఖముగ నుండును. ఆరోగి పరుండియున్నపుడు మిక్కిలి కష్టముచే నూపిరాడక శ్వాసమును విడచును. తూర్పొనియున్నపుడు కొంచెము సుఖముగ నుండును. ఈవ్యాధియందు కన్నులు పైకినిక్కి బొడిచియుండును. ముఖముపై చెమటబట్టి మిక్కిలి బాధకలుగును. పలుమారు శ్వాసమునువిడచి దానంజేసి నోరెండి వడవడ వణకుచు మిక్కిలి వేడిని కోరును. మబ్బు ఆవరించియుండునప్పుడును, వర్షము కురియునపుడును, మంచుకాలమైన హేమంతశిశిరముతువులయందును, చలువనుకలిగించు ఔషధ-ఆన్న-విహారముల చేతను, తూర్పుగాలి వీచునపుడును, కఫమును వృద్ధినిొందించు బెల్లము మున్నగుపదార్థముల సేవించినపుడును ఈశ్వాసము మిక్కిలి వృద్ధినిొందును. ఇదియే తమకశ్వాసము. ఇయ్యది యాశ్చము. బలవంతుడగువానికి క్రొత్తగ నీవ్యాధి సంభవించినతోడనే చికిత్స జేసినచో సాధ్యమగును.

—ॐ ప్రతమకశ్వాసము. ॐ—

జ్వరమూర్ఛాయుతశీతైః శామ్యేత్ప్రతమకస్తు సః,

పైజెప్పిన తమకశ్వాసముననే జ్వరమును మూర్ఛయుకలిగి శీతములైన బొవ్వు న్ములచే శమించిన నయ్యది ప్రతమకశ్వాస మనబడును. ఇయ్యది తమకశ్వాసమున సంతర్భూతము కావున 'పంచశ్వాసాః' అనువరిగణనమునకు విరోధములేదనియెరుంగునది.

—ॐ చిన్న శ్వాసలక్షణము. ॐ—

చిన్నాచ్ఛ్వసీతివిచ్ఛిన్నం మర్తచ్ఛేదరూపార్ధితః

౧౧

సస్వేదమూర్ఛస్సానాహః వస్త్రీదాహనిరోధవాన్,

అథోదృష్టిప్లుతాక్షీశ్చ ముహ్యైర్వైకలోచనః.

౧౨

శుష్కాస్యః ప్రలపన్ దీనః సప్తచ్ఛాయో విచేతనః,

చిన్న శ్వాసమున రోగి అప్పడప్పుడు నిలిచినచి చి శ్వాసమును విడచును. మర్త సానముల భేదించినవిధముగ బాధకలుగును. ఒడలిపై చెరుటబట్టి మూర్ఛనొందును. కడుపుబ్బరించును. వస్త్రీయందు మంటయు నొప్పియు కలుగును. అడచిన ట్టుండును. ఆరోగి క్రిందజూచుచు చంచలమైనదృష్టి కలిగియుండును. ఒకకన్నమాత్రము ఎఱ్ఱనై యుండును. నోట ద్రవములేక యెండును. దీచుడై యసంబద్ధముగ మాటలాడును. శరీరము కాంతిచెడును ఒడలెరుంగక పడియుండును. ఈలక్షణములు కలిగినది చిన్న శ్వాస మని యెరుంగునది.

—ॐ మహాశ్వాసలక్షణము. ॐ—

మహతా మహతా దీనో నాదేన శ్వసీతి క్రథన్.

౧౩

ఉద్ధూయమానస్సంరబ్ధః మత్తర్ష భ ఇవాఽనిశమ్,

ప్రణప్తజ్ఞానవిజ్ఞానః విభ్రాన్తయనాననః.

౧౪

వక్షస్సమాక్షిపన్ బద్ధమూత్రవృష్టి విశీర్ణవాక్,

శుష్కకణ్ఠో ముహుర్ముహ్యైర్వైకర్ణకజ్జశిరోఽతిరుక్.

౧౫

మహాశ్వాసమునందు రోగి దీచుడై కుత్తుకలో ధ్వనించుచు అతిదీర్ఘముగ శ్వాస ముల విడచును. శరీరమునెల్ల పైకి కదలించుచు, మిక్కిలి యలతజెంది మదించిన యా బోతెద్దు బుసకొట్టునట్లు తీవ్రముగ శ్వాసమును విడచును. ఆరోగికి శాస్త్రసంబంధమైన జ్ఞానంబును, ఆయావసులకు సంబంధించినజ్ఞానంబును బొత్తుగలేక కన్నులును ముఖం బును తిరుగుచుండును. శ్వాసము వెడలనప్పుడు రొమ్ము పలుమారు పైకి నుబుకుచుం డును. మలమూత్రములు వెడలక బద్ధగించియుండును. మాటలు స్ఫుటముగ చెలియవు.

గొంతెండి మాటిమాటికి మూళ్ళనొందును. కణకలయందును శిరస్సునందును తీవ్రమైన నొప్పి కలుగును.

—ॐ ఊర్ధ్వశ్వాసలక్షణము. ॐ—

దీర్ఘమూర్ధ్వం శ్వసిత్యూర్ధ్వస్మి చ ప్రత్యాహరత్యథః,

శ్లేష్మావృతముఖప్రోతాః స్రుద్ధగన్ధవహార్దితః

౧౬

ఊర్ధ్వద్యగ్విక్షతే భ్రాన్తమక్షణీ పరితః క్షీఢకా,

మర్తసు చ్చిద్యచూనేషు పరిదేవీ నిరుద్ధవాక్.

౧౭

మిక్కిలి దీర్ఘముగ నిట్టూర్పు పైకివిడచి మరల నాశ్వాసమును క్రిందికి మరల లింపజాలవలయును. ముక్కులు చెవులు మున్నగువానినింధ్రములు కఫముచే నడ్డగింపబడి యుండును. మిక్కిలి ప్రకోపమునొందినవాతముచే పీడింపబడి నిలువు గ్రుడ్డుపడి చంచలములైన కన్నులను నలుప్రక్కల ద్రిష్టచు వైచూపు చూచును. మర్తములన్నియు ఛేదించబడినవిధముగ బాధకలిగియుండ మిక్కిలి దుఃఖించుచు నోట మాటవెడలవలయును. ఇది యూర్ధ్వశ్వాసము.

పైజెప్పిన తక్కినశ్వాసములయందెల్ల పైకి వెడలినశ్వాసమును మరలించి మరల శ్వాసకోశమున జేర్చుచుండును. ఈశ్వాసమునం దటుగాక పైకి దీర్ఘముగ వెడలిన శ్వాసము మరలి క్రిందికి దిగక పైకివెడలుచునే యుండునుగాన నిది యూర్ధ్వశ్వాస మని చెప్పబడును.

—ॐ శ్వాససాధ్యాసాధ్యవివరణము. ॐ—

ఏ తే సిద్ధేయరవ్యక్తా వ్యక్తాః ప్రాణహరా ధ్రువమ్,

ఈశ్వాసరోగములలో ఛిన్నశ్వాసము, మహాశ్వాసము, ఊర్ధ్వశ్వాసము అను నీమూడును వానికి జెప్పినలక్షణములు స్ఫుటముగ గానరావలయునపుడు చికిత్సజేసినచో సాధింపదగియుండును. అటుగాక వానిలక్షణములన్నియు స్ఫుటముగ గానవచ్చినచో తప్పక ప్రాణముల హరించును.

శ్వాససాధ్యాసాధ్యలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడియె:—“క్షుద్ర సాన్ధ్యో మతస్తేషాం తమకః కృచ్ఛ్రో ఉచ్యతే, త్రయశ్శ్వాసాన సిద్ధ్యై నికమశోదుర్బలస్య చ” (విదువిధములగుశ్వాసములలో క్షుద్ర శ్వాసము సాధింపదగియుండును. తమక శ్వాసము కృచ్ఛ్రసాధ్యము. ఛిన్నఊర్ధ్వమహాశ్వాసములు మూడు అసాధ్యములు. ఖలమునశించినవానికి కలిగిన తమకశ్వాసంబును అసాధ్యమగును.)

—ॐ హిక్మాత్సూరూపము. ॐ—

శ్వానైక హేతుప్రాగ్రూప సంఖ్యాప్రకృతిసంశ్రయః. ౧౮
హిద్ధాభక్తోద్భవా తుద్రా యమలా మహాతీతి చ,
గమ్భిరాచ

హిక్మహిద్ధ యన వెక్కిళ్లు. దానికి హేతువులును, ప్రాగ్రూపంబును, సంఖ్యయు, సన్నిపాతకారణంబును, ఆశ్రయంబును శ్వాసమునకు సమానములై యుండును. అట్టిహిక్మ అన్నజ(యాక్షాది ఆహారములచే గలిగినది) మనియు, త్సంద్రము, యమము, మహతి, గంభీరయునని యైదు పేర్లు కలిగియుండును.

ఇచ్చట నీవివరము చెరుంగునది:—శ్వాసమునకు “కానవృద్ధ్యాభవేచ్ఛాస్వసః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన కారణములును, “హృత్పార్శ్వకూలం” అని ప్రారంభించి చెప్పిన పూర్వరూపంబును, “పంచ శ్వాసాః” అని చెప్పబడిన పంచసంఖ్యయు, సన్నిపాతకారణంబైన వాతంబును, “ఆమాశయసముద్భవం” అని శ్వాసమునకు జెప్పిన యుత్పత్తిసానమైన ఆమాశయంబును, ఇవియే హిక్మావ్యాధికిని సమానములుగ యుండును కావున హిక్మావ్యాధికి వేరుగ హేత్వాదుల జెప్ప నవసరములేదని భావము.

—ॐ అన్నజహిక్మలక్షణము. ॐ—

మరుత్తత్ర త్వరయాఽయుక్తీనేనితైః. ౧౯
రూక్షతీక్షణగాసాశ్లేష్ఠిః అన్నపానైః ప్రవీడితః,
కరోతి హిద్ధామరుజాం మన్దశబ్దాం క్షవానుగామ్ ౨౦
శమం సాత్త్వాన్నపానేన యాప్రయాతి చ సాన్నజా,

జిడ్డులేక రూక్షములైన పదార్థములనైనను, తీక్షణులగు మిరియాలు ఆవాలు మున్నగు పదార్థములనైనను, కఠినపదార్థములనైనను, తనకు అలవాటున లేని పదార్థములనైనను అన్నపానాదులుగ జేసివానిని భుజించవలసిన పద్ధతి ననుసరింపక అతిశీఘ్రముగ భుజించుటచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది వెక్కిళ్లు బుట్టించును. ఇది యన్నపానాదివైపరీత్యమున బుట్టినది కావున అన్నజహిక్మ యనబడును. ఈహిక్మయందు నొప్పియు తీవ్రమైన శబ్దంబును కలుగదు. ఈహిక్మ తుమ్ములలో గూడి వెడలును. తనకు సాత్త్వములగు నన్నపానములచేత కౌఠినొందును.

ఇచ్చట వైజెప్పబడిన అన్నపానాదులు హిక్మారోగమునకు హేతువులు. “కరోతి హిద్ధామరుజాం” అని చెప్పినది స్వరూపలక్షణములు. “శమం సాత్త్వాన్నపానేన” అని చెప్పినది ఉపశయమునని యెరుంగునది.

శ్లో ఘృద్రహిక్కాలక్షణము. ౧౧

ఆయాసాత్పవనః క్షుద్రః క్షుద్రాం హిక్ధాం ప్రవర్తయేత్. ౧౧
జత్తుమూలప్రతిస్పృతా మల్పవేగాం మృదుం చ సా,
వృద్ధిమాయాస్యతో యాతి భుక్తమాత్రే చ మార్ధవమ్. ౧౨

శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపనుల జేయుటచే వాతము స్వల్పముగ ప్రకోపమునొంది క్షుద్రహిక్కను కలిగించును. ఇయ్యది కంతమూలమున (కుత్తుకలా) బుట్టి కొంచెముగ బాధగలిగించుచు మిక్కిలి తీవ్రముగాక స్వల్పవేగము గలిగియుండును. (కావుననే యిది క్షుద్రహిక్క యనబడును) అందువై శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపనుల జేసినచో వృద్ధి నొందును. భుజించినతోడనే కొంచెము శమించును.

శ్లో యమలహిక్కాలక్షణము. ౧౨

చిరేణ యమలై ర్వైగై రాహారే యా ప్రవర్తతే,
పరిణామోస్తుభే వృద్ధిం పరిణామే చ గచ్ఛతి. ౧౩
కమ్పయన్తీ శిరోగ్రీవాం ఆధ్వాతస్యాతితృప్యతః,
ప్రలాపచ్ఛర్వతీసారనేత్రవిప్లవజృంభిణః. ౧౪
యమలావేగినీ హిక్ధా పరిణామవతీ చ సా,

రెండేసి జంటజంటగ తీవ్రమైనవేగముతో వెక్కిళ్లు వెడలి చిరకాలమువరకు వేగముజూపునది యమశహిక్క యనబడును. ఇయ్యది భుజింపబడినయాహారము జీర్ణమగుట కుస్తుభమైనపుడు ప్రారంభమై పూర్తిగ జీర్ణమగునరకి ఆప్పటప్పటికిని వృద్ధి నొందును. అది వెడలునప్పుడు శిరస్సును కంతమును కుదిలించునట్లు కదలించును. కడు పుబ్బరించును. మిక్కిలి డప్పికలుగును. ప్రలాపము, ఛర్ది, అతిసారమును కలుగును. కన్నులు పలుదెరంగుల కదలించి వికృతముగజూచును. ఆవలింతలువిశేషముగ వెడలును. ఈహిక్కావ్యాధి రెండేసిజంటగ వెడలుటం జేసి యమలహిక్కయనియు, తీవ్రమైన వేగము కల్గియుండుటంబట్టి వేగినియనియు భుజించిన యాహారము జీర్ణమగునప్పుడు కలుగునదిగాన పరిణామవతి యనియు నామములచే నన్వర్థముగ జేప్పబడును.

శ్లో మహాహిక్కాలక్షణము. ౧౩

స్తబ్ధభూశఙ్ఖయుగ్మస్య సాస్త్రవిప్లవచక్షుషః. ౧౫
స్తమ్భయన్తీ తనుం వాచం స్తృతిం సంజ్ఞాం చ ముష్ణతీ,
రుద్ధతీ మార్గమన్నస్య కుర్వతీ మర్కఘట్టవమ్. ౧౬
పృష్ఠతో నమనం శోషం మహాహిక్ధా ప్రవర్తతే,

మహామూలా మహాశబ్దా మహావేగా మహాబలా.

౨౭

కనుబొమలరెంటిని కణతలను కదలనీయక స్తంభింపజేసి మహాహిక్క కలుగును. రియు నిది కలుగునపుడు రోగి కన్నుల నీరు పెడలును. చంచలములై యుండును. రీరమును కదలనీయక స్తంభింపజేయును. నోట మాటపెడలనీయక మూగివానినిగ యును. జ్ఞాపకశక్తిని జ్ఞానమును బొత్తుగ నశింపజేయును. ఆహారము లానికిం జను హర్గమును అడ్డగించును. హృదయాదిమర్మముల నన్నింటిని అతలకుతలముగ చలంప జేయును. పీపు వంగును, శరీరమెల్ల శోషించును. ఇయ్యది మిక్కిలి ప్రభలమైనమూల యి కలిగి సాధింప నలవికాదు. మిక్కిలి తీవ్రమైన గొప్పధ్వనికలిగినది. మిక్కిలి తీవ్రమైన గొప్పవేగముకలది. మిక్కిలి బలిష్ఠమైనది. ఈ కారణములచే నిది మహా హిక్క యని మునివరులచే బేర్కొనంబడియె.

— గంభీరహిక్కా లక్షణము. —

పక్వాశయాద్వా నాభేర్వా పూర్వపద్యా ప్రవర్తతే,
తద్రూపా సా ముహుః కుర్యాత్ జృమ్భామృజ్జప్రసారణమ్.

గమ్భిరేణానునాదేన గమ్భిరా

మహాహిక్కకు వైజెప్పినలక్షణములన్నియు కలిగి నాభికి దిగువనుండుపక్వాశ యమునుండియైనను, నాభిస్థానమున నుండియైనను పెడలునది గంభీరహిక్క యన బడును. ఇయ్యది మహాహిక్కకు చెప్పినరూపాదులన్నియు గలిగియుండును. అవిగాక దీనియందు అవలంతలు ఒడలివిరుపులును విశేషముగ వలుమారు కలుగును. అవయవ ముల లాగినట్లుండును. మిక్కిలి గంభీరమైన ధ్వనితోగూడి బైలుపెడలును. కావుననే యిది గంభీరహిక్క యనబడును.

— సాధ్యాసాధ్యహిక్కా లక్షణము. —

తాసుసాధయేత్,

ఆద్యే ద్యే; వర్జయేదన్త్యే సర్వలిక్ణాం చ వేగినీమ్.

౨౯

సర్వాశ్చ సజ్చితామస్య స్థవీరస్య వ్యవాయినః,

వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య భక్తచ్ఛేదక్షతస్య వా.

౩౦

వైజెప్పబడిన హిక్కావ్యాధు లైదిటిలా తొల్లింటి రెండు(క్షుద్రఅన్నజ) హిక్కలు రెండును సాధ్యావస్థ నుండునవి కావున వానికి చికిత్సజేయునది. కడపట నుండు గంభీరమహాహిక్కలు రెండును అసాధ్యములు కావున చికిత్సజేయదగదు. యమశోక్కు సంపూర్ణలక్షణములు కలిగియున్నచో నదియు నసాధ్యము. మరియు

చిరకాలమునుండి సంచితమైన ఆనుముకల్గియున్నవానికిని ముసలివానికి స్త్రీసంగమము కృశించినవానికిని, పలుతెరంగులైన రోగములచే తీణించిన శరీరముకలవానికి ఆహారమును విడచియుండుటచే శరీరము కృశించినవానికిని వైజేశ్విన్ విదుహిక్కలః నేదికలిగినను అసాధ్యమగును.

— ౧౦ హిక్మాశ్వాసముల శీఘ్రకారిత్వము. ౧౦ —

సర్వేపి రోగా నాశాయ నర్తేవం శీఘ్రకారిణః,

హిక్మాశ్వాసో యథా; తౌహి మృత్యుకాలే కృతాలయా. 3.

పలుతెరంగులైన రోగములన్నియు మిక్కిలి యుక్కుటములైననాడు మనుజు నవశ్యముగ జంపును. కాని హిక్మాశ్వాసములవలె నతిశీఘ్రముగ జంపనోపవు. ఈ రెండురోగములు మనుజులకు మరణకాల మాసన్నమైనపుడురోగిపద్ధనింటంబోలె కాశరము జేయుచుండును. ఈరెండును అతిశీఘ్రముగ తనపని నెరవేర్చుస్వభావము కలియుండును. కావున నివి పొడసూపిన వెంటనే వైద్యుడు మిక్కిలి మెలకువతో చికిత్స జేయ సిద్ధముగ నుండవలెను.

వెక్కిళ్లకు హిక్మా, హిఘ్న యని రెండుపేర్లు కలవు. అందు హిక్మా యన నది “హిక్ ఇలికాయలే (శబ్దాయలే) ఇలి హిక్మా” అను వ్యుత్పత్తిచేత హిక్. అను శబ్దమువలె ధ్వనిచేయుచు సంభవించురోగమని తెలిసెడిది. హిఘ్న యనుశబ్దము “హి ఇలి ధ్దాయలే (శబ్దాయలే) ఇలి హిఘ్న” యనువ్యుత్పత్తిచేత సిద్ధమైనది. దీనికి మునుపటివలెనే యర్థము నెరుంగునది. ఈరెండుపదములచేత వ్యాధిస్వరూపము స్ఫుటముగ నేర్పడును. అందు మాధవనిదానము, చరకము, సుశ్రుతము మున్నగు గ్రంథములయందు హిక్మాశబ్దమును ప్రయోగించిరి. వాగ్భటాచార్యులు హిఘ్న యని చెప్పిరి.

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే చతుర్థోఽధ్యాయః.

ప ఇచ్చ మా ధ్యా య ము.

అవ: “కాసాచాభ్యసక్షయచ్చర్ది” అని యుపక్రమించి తృతీయాధ్యాయము చివరజెప్పిన ప్రకారము కాసము ను పేక్షించుటచే శ్వాసము క్షయము వాంతి మున్నగు రోగములు సంభవించునని తెలియఁచున్నది; కావున కాసమునకు పిదప శ్వాసనిదానమును జెప్పి పిమ్మట శ్వాసమునకు సమానధర్మమగు హిక్మానిదానమును వివరించి పిదప రాజయత్ననిదానము వివరింపబడును.

సూ. ఆథాతో రాజయత్నోదినిదానం వ్యాఖ్యాన్యస్యామః.

శ్వాసహిక్మానిదానమును జెప్పినపిదప రాజయత్నము మున్నగువ్యాధులనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

—॥ రాజయత్న పర్యాయనామములు. ॥—

అనేక రోగానుగతో బహురోగపురోగమః,

రాజయత్నో క్షయశ్శేషః రోగరాడితి చ స్మృతః.

ఈరోగము కలిగినప్పుడు జ్వరము అతిసారము మున్నగు తక్కినరోగములన్నియు (రాజు వెడలినప్పుడు రాజువెంట తక్కినపరివారము వెంటబడించిపోవుభంగి) నీరోగమువెంటనే సంభవించును. అట్టిరోగముల వెంటబెట్టుకొని (రాజు పరివారమును వెంటబెట్టుకొని ముందునడచుభంగి) యీరోగము ప్రధానముగ ముందు నిలచి బాధింపందొడంగును. కావున రాజయత్న మనబడును. ఇయ్యది రాజయత్నము, క్షయము, శ్శేషము, రోగరాజము నని పర్యాయనామములచే జెప్పబడును.

—॥ పర్యాయనామముల కన్వర్తత. ॥—

నక్షత్రాణాం ద్విజానాం చ రాజ్జోఽభూద్యదయం పురా,

యచ్చ రాజా చ యత్నోచ రాజయత్నో తతో మతః.

దేహశాపధక్షయకృతేః క్షయస్తతస్సంభవాచ్చ సః,

రసాదిశోషణాచ్చోషః రోగరాట్ తేషు రాజవాత్.

ఆకాసమున నుండునక్షత్రములకును బ్రాహ్మణులకును రాజుచంద్రుడు, యత్నమన రోగము. అట్టిరాజైనచంద్రునకు ఈరోగము తొలుత సంభవించినది. కావున రాజయత్న మనబడును. మరియు రోగములలో రాజుబోలె ప్రధానమైనది కావున రాజ

యత్తమనియు జెప్పనగును. మనుజులశరీరము నీరోగము ఊఁగింపజేయును. దీని కుపయోగింపబడు సాష్టాంగములశక్తిని బొత్తుగ (పనిచేయనీయక) ఊఁగింపచేయును. ఈ రెండుకారణములచే నియ్యది క్షయమనియు జెప్పబడును. మరియు శరీరము ఊఁగించుటంజేసియు నిది యొకసమయమున సంభవించును కావున క్షయ మనదగును. రసాది ధాతువులను శోషింపజేయుటంజేసి శోషమనియు జెప్పనగును. ఇది రోగములలో ప్రధానమై రాజుపతి ప్రకాశించునది కావున రోగరాట్టనియు జెప్పనగును.

ఈరోగము తొలుత చంద్రునకు సంభవించెనుట కీయతిహాసచరిత్ర మునుబట్టి తెలిసెడి:—అశ్విన్యాదినక్షత్రములకు నాయకుడు చంద్రుడు. ఆతారలలో రోహిణి యందు పూర్ణమైనయభిమానము. తక్కిననక్షత్రములకన్న నెక్కువగ ప్రీతిగల్గియుండెను. పిదప నశ్విన్యాదితారలు తమకు జనకుండగు దక్షప్రజాపతితో చంద్రుని దుర్నయమును జెప్ప పట్టగరానికినుక చే నాపితామహుండు శోషింప నయ్యది సాకారమై చంద్రునిరస రక్తాదిధాతువుల నానాట శోషింపందొడంగె. దానంజేసి చంద్రుండు నానాట శరీరము కృశించి పాటవము చెడుచుండ జగజ్జనకునిశరణంబు వేడ కరుణార్ద్రహృదయుడై యశ్వినీదేవల జికిత్సజేయ నానతిచ్చెను. వారును రసాయనాదిప్రయోగములంజేసి చంద్రునివ్యాధి నిముక్తునిజేసిరి. చంద్రుడు నీరోగశరీరుడై అశ్విన్యాదితారల కన్నిటికిని నముడైయుండె. అంతసీవ్యాధిని వేగరోధము, సాహసము, క్షయము, విషమాశనము నను నాల్గుకారణముల నాధారముగజేసికొని లోకమునంగల ప్రజలబాధింపుడని యానతీయ నాటంగోలె వైజెప్పిన నాల్గుకారణములు కల్గినపుడు ఈక్రూరవ్యాధి జనులబాధింపందొడంగె. ఈరాజయత్నమునకు దక్షరోషము (జ్వరమునకు రుద్రరోషముబోలె) విప్రకృష్ట కారణమని యెరుంగునది. ఈచరిత్రాంశము చరకమున “దివౌకసాం కథయతామ్” అని మొదలిడి “యస్తాత్సరాజ్ఞః ప్రాగాసీత్ రాజయత్త్వ తతోమతః. సయత్త్వహుంకృతోఽశ్వభ్యాం మానుషం లోకమాగతః, లభ్యా చతుర్విధం హేతుం సమావిశతి మానవాన్” అనువాక్యములచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి.

— రాజయత్నమునకు నాల్గుకారణములు. —

సాహసం వేగసంరోధః శుక్రాజః స్నేహసంక్షయః,

అన్నపానవిధిత్యాగః చత్వారస్తస్య హేతవః.

౪

తనశరీరముయొక్కయు వాక్కుయొక్కయు బలమునకు మిక్కుటముగ శరీరముచేనైనను వాక్కుచేనైనను మితిమీరి పసిజేయుట సాహసము. అయ్యది ఏనుగు మొదలగువానితో బోధుట మున్నగునవి. మలము మూత్రము అపానవాతము మున్నగు

నవి వెడలనున్నపుడు సిగ్గు మొదలగు కారణములచే వాని వెడలనీయక యడ్డగించుట వేగ రోధము. శుక్రము, ఓజస్సు శరీరమునందలి స్వభావసిద్ధముగ నుండున్నేహము బిడ్డు ఇవి ఊడించుట—క్షయము, అన్నపానాదులను శాస్త్రమున జెప్పినవద్దతి నతిక్రమించి వ్యత్యస్తముగ నేవించుట విషమాశనము ఈనాల్గులు రాజయత్నవ్యాధికి కారణములగును.

ఇచ్చట న్నేహశబ్దముచేత శరీరన్నేహమనియర్థము. “జేహన్నేహపరిక్షయాత్” అనువాక్యముచే నీవిషయమును చరకాచార్యులు నుడిచిరి.

❧ రాజయత్నసంప్రాప్తి. ❧

తైరుదీర్ఘోఽనిలః పిత్తం కఫం చోదీర్య సర్వశః,

శరీరసస్థినావిశ్య తాన్ సిరాశ్చ ప్రవీడయత్.

౫

ముఖాని ప్రోతసాం దుద్ధ్వా తత్రై వాతివివృత్య చ,

సర్పన్నార్థ్యమథ స్తిర్యక్ యథాస్వం జనయేద్దదాత్.

౬

పైజెప్పిన నాల్గుకారణములచే పిత్తము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది పిత్తకఫముల రెంటిని స్వస్థానములనుండి చలంపజేసి కఫమును నలుగెడల శరీరమున వ్యాపింపజేసి, శరీరమునంగల రెండువందలపదిసంఘల (కీళ్లు) ను లోపల ప్రవేశించి, అట్టిసంఘలను శరీరమునందలి సిరల (సన్ననినరముల) ను మఢించినవిధముగ బాధించి, తక్కిన ప్రోతో రంధ్రముల నన్నిటిని అడ్డగించి ఒకసమయమున నాప్రోతోరంధ్రముల దెరుచుచు శరీరమున నూర్ధ్వముగను క్రిందను అడ్డముగను పలువిధములుగ వ్యాపించుచు ఆయారోగముల గల్గించును. (ఇదియ రాజయత్నసంప్రాప్తిక్రమము.)

ఇచ్చట నీసంప్రాప్తియందు వాతము పైజెప్పినరీతిగ వృద్ధి నొంది శరీరమునం దూర్ధ్వముఖముగ వ్యాపించుతరి పీనస మున్నగువ్యాధులను, క్రిందిభాగమున వ్యాపించు నవ్వుడు మలబంధము మున్నగువ్యాధులును అడ్డముగ వ్యాపించునెడ పార్శ్వశూలము మున్నగువ్యాధులును యథాసంభవముగ కలుగనని యెరుంగునది. ఈయభిప్రాయమునే “యథాస్వం జనయేద్దదాత్” అనువాక్యమున మూలకారుడు సూచించెను.

❧ రాజయత్నపూర్వరూపము. ❧

రూపం భవిష్యతస్తస్య ప్రతిశ్చాయో భృశం క్షయః,

ప్రసేకో ముఖమాధుర్యం సదనం వహ్ని దేహయోః.

౭

స్థాల్యమత్రాన్నపానాదౌ శుచావప్యశుచీక్షణమ్,

మక్షికాతృణకీశాదిపాతః స్నానోఽన్నపానయోః.

౮

హృల్లాసశ్చర్దిరదుచిః అశ్మతోఽపి బలక్షయః,

పాణ్యోరవేత్తా పాదాస్యశోభోఽక్ష్యోరతిశుక్లతా. ౯

బాహ్వోః ప్రమాణజిజ్ఞాసా కాయే చైభాత్యదర్శనమ్,

స్త్రీమద్యమాంసప్రియతా ఘృణిత్యం మూర్ధగుణ్ణనమ్. ౧౦

నఖకేశాదివృద్ధిశ్చ స్వప్నే చాభిభవో భవేత్,

పతజ్గకృకలాసాహికపిశ్వాపదపక్షిభిః. ౧౧

కేశాస్థితుషభస్తాదిరాశౌ సమధిగోహణమ్,

శూన్యానాం గ్రామదేశానాం దర్శనం శుష్యతోఽన్యుసః. ౧౨

జ్యోతిర్గిరీణాం పతతాం జ్వలతాం చ మహీరుహామ్,

రాజయత్నముకలుటకుమున్ను ఈ క్రిందజెప్పబడులక్షణములు కలుగును:—తొలుత పీనస (వడినెము) బట్టును. తుమ్ము లధికముగ వెడలును. నోట జొల్లు వెడలును. నోరు తీపిగనుండును. జఠరాగ్ని పచనశక్తితగ్గి నశించును. శరీరబలము హీనమగును. అన్నపానాదిపదార్థములు పరిశుద్ధములుగనున్నను అపరిశుద్ధములుగనున్నట్లు మనసుకు దోచును. అన్నపానాదులయందు ఈగలును తృణంబులును వెండ్రుకలును మున్నగాగల యపరిశుద్ధపదార్థములు పడియుండునట్లు తోచును. ఓకరింతలు వెడలును. వాంతియగును. ఆరోచకము కలుగును. తృప్తిగ భుజించుచున్నను బలము నానాట నశించును. తనచేతులను మాటిమాటికి జూచుకొనును. పాదములును ముఖంబును నానాట చిక్కుచుండును. కన్నులు మిక్కిలి తెల్లవడును. తనబాహువు లెంతపొడవుండునని పరిమితిని తెలిసికొన నభిలాషకలుగును. తనశరీరమునం దవయవములన్నియు చాలశుభ్రములుగనున్నను మనసు కింపుగాకుండును. స్త్రీసంభోగమునందును మద్యమాంసముల నేదించుటకును ఇష్టము కలుగును. మిక్కిలి కరుణకల్గియుండును. తలపైని గుడ్డ మొదలగువానిచే గ్రస్పింపింపచుండును. గోళ్లును వెండ్రుకలును మిక్కిలి వృద్ధినిొందును. మిడుతలు, ఊసరవల్లి, పాములు, కోతులు, తోడేళ్లు, పక్షులు మున్నగువానిచే పరిభవమునొందినట్లు స్వప్నము గాంచును. వెండ్రుకలు ఎముకలు పొట్టు బూడిద మున్నగువాని ప్రోవులపై నెక్కినట్లు స్వప్నముగాంచును. జనములేని గ్రామములను దేశములను కలలో గాంచును. నీళ్లు ఎండినజలాశయములను పడుచున్న నక్షత్రములను పర్వతములను నిష్పానకాలుచున్న పృథ్విములను స్వప్నమున జూచును.

ఇవియన్నియు రాజయత్నమునకుముందు జనించుపూర్వరూపములు. ఈలక్షణములు కల్గినప్పుడు రాజయత్నము రానున్నదని యూహింపవలెను.

❖ రాజయత్తమున నేకాదశరూపములు. ❖

పీనసశ్వాసకాసాంసమూర్ధస్వరరుజోఽరుచిః. ౧౩

ఊర్ధ్వం, విడ్భ్రంశసంశోషా వధశ్చర్దిశ్చ కోవ్యగే,
తిర్యక్తేన పార్శ్వరుద్ధోపే సద్ధిగే భవతి జ్వరః. ౧౪

రూపాణ్యేకాదశైతాని జాయంతే రాజయత్తీణః,

పీనసము, శ్వాసము, దగ్ధ, మూపులయందును శిరస్సునందును నొప్పి, స్వరహీనము, అరుచి, ఇవి రాజయత్తమున వాతము ఊర్ధ్వభాగమున వ్యాపించినపుడు కల్గును. అధోభాగమున వ్యాపించినపుడు ఒకవ్వుడు మలము అధికముగ వెడలును, ఒక సమయమున మలము శుష్కించును. కోవ్యమున దోషము వ్యాపించినపుడు వాంతియగును. అడ్డముగ వ్యాపించినపుడు ఇరుప్రక్కల నొప్పి కల్గును. దోషము సంధిస్థలముల జేరినపుడు జ్వరము కలుగును. ఇత్తైరంగున పీనసము, శ్వాసము, దగ్ధ, అంసములయందునొప్పి, తలనొప్పి, స్వరహీనము, అరుచి, మలబంధము, (లేక మలప్రవృత్తి) వాంతి, ఇరుప్రక్కలనొప్పి, జ్వరము, అనునీవదునొకండును రాజయత్తమున గల్గురూపములు.

ఇచ్చట మలప్రవృత్తి యధికముగ నైననగును. ఒకవేళ మలబంధమైన గల్గును. ఇవిరెండును వరస్వరవిరుద్ధములగు కృత్యములు కావున రెంటిలో నొకటి కల్గును. కావున పదునొకండనుసంఖ్యకు విరోధములేదని యెరుంగునది.

❖ రాజయత్తోపద్రవములు ౧౭ ❖

తేషాముపద్రవాణా విద్యాత్ కణ్ఠోర్ధ్వంసమురోరుజమ్,
బృహ్మజ్గమర్దనిస్తీవవహ్నిసాదాస్యపూతితాః. ౧౫

పైజెప్పబడిన పదునొకండు రూపములు కల్గినపిదప వానికుపద్రవములుగ నీదిగువ జెప్పబడినవి యేడును కల్గును:—కంఠముచెడుట, రొమ్మనొప్పి, ఆవలింతలు, ఒడలి నొప్పులు, నోట కఫము నుమియుట, జఠరాగ్నినాశము, నోటికంపు.

పైజెప్పినయేడును ఈవ్యాధి సంభవించినపిదప గల్గును. కావున సుపద్రవములు వ్యాధిజనించినపిమ్మట కల్గువ్యాధు లుపద్రవములునాబడును. ఉపద్రవలక్షణముతంత్రాస్తరమున నిట్లు చెప్పబడియే:—“వ్యాధేరుపరి యో వ్యాధిగ్భవత్యుత్తరకాలజః, ఉపక్రమ విఘాతీచ స ఉపద్రవ ఉచ్యతే”.

❖ రాజయత్తమున వాతాదుల చేగల్గు విశేషలక్షణములు. ❖

తత్ర వాతాచ్ఛిరఃపార్శ్వశూల మంసాజ్గమర్దనమ్. ౧౬

కణ్ఠోద్ధ్వంసస్వరభ్రంశః పిత్తాత్పాదాంసపాణిషు,
 దాహోఽతిసారోఽస్పృక్ ఛర్దిః ముఖగన్ధోజ్వరో మదః. ౧౬
 కఫాదరోచకశ్చర్ది కాసో మూర్ధాజగౌరవమ్,
 ప్రసేకః వీనసశ్శ్వాసః స్వరసాదోఽల్పవహ్నితా. ౧౭

రాజయక్షము త్రిదోషములును ఏకకాలమున ప్రకోపించుటచే గల్గునని మైసి చెప్పబడినది. అందు మూడుదోషములలో వాతము అధికముగ నున్నపుడు శిరస్సు నందును పార్శ్వములయందును శూలమున గ్రుమ్మినట్లు పోటు పుట్టును. భుజశిరబుల యందును తక్కిన అవయవములయందును నలియగ్రుమ్మినట్లు నొప్పిపుట్టును. కంఠము ధ్వంసమగును. కంఠస్వరము మారును. (ఇవియన్నియు వాతాధికమున గల్గును.)

పిత్తం బధికముగనుండునెడ అరకాలులయందును అరచేతులయందును అంస ములయందును మంటబుట్టును. అతిసారము కల్గును. రక్తము వాంతియగును. నోట దుర్గంధము కల్గును. జ్వరము వ్యాపించును. తిక్కయై త్రినట్లుండును. (ఇవి పిత్తాధికమున గల్గును)

కఫం బధికముగనుండుతరి అరోచకంబును, వాంతియు, కాసంబును కల్గును. తలయు ఒడలును బరువుగ నుండును. నోట జొల్లుకారును. పడినెముపట్టును. శ్వాస మధికమగును. కంఠస్వరము నశించును. జఠరాగ్ని మందగించును (ఇవి కఫాధికమున గల్గులక్షణములు)

— ౧౮ ఆహారరసముచే ధాతువులు పుష్టినొందని కారణము. —

దోషైర్నానలత్వేన సోపలేవైః కఫోల్బణైః,
 స్రోతోముఖేషు రుద్ధేషు ధాతుష్టస్వల్పకేషు చ. ౧౯
 విదహ్యానూనస్త్విస్థానే రసస్తాంస్తానుపద్రవాః,
 కుర్యాదగచ్ఛన్మాంసాదీన్ అసృకోచ్ఛర్ధ్వం ప్రథావతి. ౨౦
 పచ్యతే కోష్ఠే వాన్నం అన్నపక్తైవ చాస్య యత్,
 స్రాయోఽస్తాన్త లతాం యాతం నైవాలం ధాతుపుష్టయే. ౨౧

క్షయవ్యాధియందు ముఖ్యముగ కాయాగ్ని మందగించును. వాతాదిదోషములు కఫము మిక్కిలి యుక్తముగ నుండును. కావున కఫముయొక్క లేవములతో దోషములు గూడియుండును. దానంజేసి అట్టి కఫలేపములతో గూడినదోషములచేత స్రోతోరంధ్రములు అడ్డగింపబడియుండును. జాఠరానలము మందముగ నుండుటంజేసి రసాదిధాతువులకును డోష్టము మిక్కిలి తక్కువగ నుండును. స్రోతోద్వారము లడ్డగింప

బడుటంజేసి శరీరమున ధారాళముగ వ్యాపింప వలనువడక రసధాతువు స్వస్థానముననే నిలిచి మందాగ్నిచే స్వల్పమైనయూష్ణముచే (పాచకపిత్తముచే) స్వల్పముగ పాకము నొందియుండి ఆయా యుష్ణద్రవములమాత్రము గల్గించునుగాని శరీరమున వ్యాపించి మాంసము మేదస్సు మున్నగు తక్కిన ధాతువుల పోషింప నమర్థము కాకుండును. స్వస్థానముననే మధ్యమపాకము నొందినరసము స్వల్పముగ రక్తమై ఆదియు సూర్యముగ వెడలి కఫముతో నేకీభవించి నోటినుండి వెడలును. ఇత్తైరంగున శరీరమున ప్రధానమైన రసధాతుపై జెప్పిన కారణములచే చక్కగ హితమునొందక మాంసాది ధాతువులంజేరి పోషింపనేరక బలహీనమై కొంచెముగ రక్తమైనను ఆయ్యదియు ధాతువుల పోషింపక యూర్ధ్వమార్గమున వెడలుటంజేసి మనుజునకు మాంసాదులు పుష్టినొందక నానాట ఊణములగును.

మరియు భుజింపబడినయాహారము కోష్ఠమునందే (అమాశయపక్షాశయముల యందే) నిలిచి స్వల్పమైనకాయాగ్నిచేతనే కొంచెముగ టక్వమగునుగాని తక్కినధాతువులతో సంబంధించి వానికి పోషించుసామర్థ్యము లేకుండును. అట్లుండి కోష్ఠము నందే మలరూపముగ పరిణమించును. పైజెప్పిన హేతువులచే శరీరమున నాహారరసము వ్యాపింపక కోష్ఠముననే మూత్రపురీషరూపముగ పరిణమించును. ఈకారణముచేతను శరీరమున ధాతువులు పుష్టిలేక నానాట ఊణించును.

ఇచ్చట నీవిషయమును గమనించునది:—భుజింపబడినయాహారరసము ధాతువులయగ్నిచే వక్వమై శరీరమున రక్తాదిధాతువుల వరుసగ వ్యాపించి పుష్టిని కల్గించ వలెను. ప్రకృతమున కాయాగ్నియు ధాత్వగ్నులును హీనబలములై ప్రోతోరంధ్రములు కఫయుక్తదోషములచే నడ్డింపబడుటంజేసి ధాతువులు వ్యాపింప దెరువుగానక కోష్ఠమునంద యణగి మూత్రపురీషరూపమగుటంజేసి ధాతువులకు పుష్టి కలుగబోదు. అయినను క్రొత్తకుండలో నీరునింపినయెడ అతిసూక్ష్మముగ చెమర్చుభంగి యాహార రసము ధాతువుల వ్యాపింపపోషింప కున్నను సూక్ష్మముగనైన ధాతువుల నాప్యాయత నొందించును. అటుగానిచో నొక్కపెట్టి ధాతువులన్నియు సిశ్శేషముగ నశించి మనుజు డొక్కనిమగుమైన జీవింపనోపడు. ఈక్షయమున నానాట రక్తాదిధాతువులు ఊణించుచు చాలకాలమువరకు యాప్యవస్థనొందియుండుటంజేసి రోగి చాలకాలము జీవమును ధరింపనోపును.

రసోఽప్యస్య న రక్తాయ మాంసాయ కుత ఏవ తు,

ధాతురూపమైనరసంబైనను అన్నరసంబైనను పైజెప్పినకారణములచే తనకు

చేరువనుండు రక్తమును గూడ పోషింపనేరదు. ఇక వ్యవహితమైన మాంసాదుల నెట్లు పోషింప సమర్థమగును? ఒకప్పుడును ఇది సంభవించదు.

ఉపస్తబస్స శక్యతా కేవలం వర్తతే త్తయీ. ౨౨

వైశిష్ఠినరీతిగ రక్తాదిధాతువులు పుష్టినొందకయున్నను, కేవలము పురీష మాత్రమును ఆధారముగ జేసికొని త్తయరోగము కలమనుజుడు జీవించి శరీరమును కష్టముచే ధరించియుండనోపును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—“అస్యోచ్ఛ్చర్ష్యం ప్రభావతి” అని వైశిష్ఠిన వాక్యముచే రక్తముపైమార్గమునుండి వెడలునని చెప్పబడియె. ఇంకొకవాక్యమున “రసోఽవ్యస్థనరక్తాయ” అని చెప్పటచేత త్తయరోగికి రక్తములేదని స్ఫుటమగుచున్నది. రక్తమే లేనినాడు అది యూర్ధ్వముగ బోవుటెట్లు? అని యాశంకకలును. గాని అది సమంజసము కానోవదు:—పైమార్గమున వెడలునది ధాతురూపమైన రక్తముకాదు. రసము వెడలు తెరువులేక స్వస్థానముననే స్వల్పమైన ధాత్వగ్నిచే పాకమునొంది యచ్చటనే రక్తముబోలె నున్నరసము పైమార్గమున వెడలునని భావము. కావున పైవాక్యములను పరస్పరవిరోధములేదని యెరుంగునది.

— త్తయసాధ్యాఽసాధ్యనిర్ణయము. —

లిజ్జేష్వల్పేష్వపి క్షీణం వ్యాధ్యాషధబలాత్తమమ్,
వర్జయేత్ సాధయేదేవ సర్వేష్వపి తతోఽన్యథా. ౨౩

త్తయవ్యాధిపీడితుడు త్తయమునకు జెప్పినలక్షణములన్నియులేక వానితో (పీనసాదులతో) కొన్నిమాత్రమే కల్గియున్నను అవ్యాధిబలమునకును ఔషధముల బలమునకు తాళజాలక రోగి కష్టపడుచు నానాట క్షీణించుచున్నచో నారోగికి చికిత్స జేయజనదు. అటుగాక యావ్యాధికి జెప్పిన పీనసాదులన్నియు కల్గియున్నను బల మాంసములు నశింపకుండి రోగి వ్యాధిబలమును ఔషధములబలమును ఓరువగల్గియు న్నచో నారోగికి చికిత్స జేయునది.

— స్వరభేదనిదానము; దానిసంఖ్య. —

దోషైర్వ్యస్తైస్సచ స్తైశ్చ త్తయాత్ షష్టశ్చ మేదసా,
స్వరభేదో భవేత్

వాతపిత్తకఫములచే వెరువేరుగను, అన్నిటిని పాతముచేతను ధాతుత్తయము చేతను మేదస్సు పృథ్వియగుటచేతను జనించుటంజేసి స్వరభేదము ఆరువిధము లగును.

—౧౭ వాతికస్వరభేదము. ౧౭—

తత్ర టామో రూక్షశ్చలస్వరః.

౨౪

శూకపూర్ణాభకణ్ఠత్వం స్నిగ్ధోష్ణోపశయోఽనిలాత్,

వాతప్రకోపమునగల్గిన స్వరభేదమునందు కంఠస్వరము క్షీణమై రూక్షముగ (దారుణముగ) మండును. కుత్తుకలో ముండ్లు నిండియున్నట్లుండును. కంఠస్వరము వణకుతో వెడలును. స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబులునగు ఔషధాదులచేత శమించును.

ఇచ్చట స్నిగ్ధాద్యుపచారములు వాతికస్వరభేదమున కుపశయమని యెరుంగునది.

—౧౮ పైత్తికస్వరభేదలక్షణము. ౧౮—

పిత్తాత్తాలుగలే దాహః శోష ఉక్తావసూయనం.

౨౫

పిత్తముచే గల్గిన స్వరభేదమునందు తాలువులయందును కుత్తుకయందు ద్రవము లేక యొండి మంటపుట్టును. మాటలాడ శక్తిలేక నిర్బంధముగ మాటలాడవలసినప్పుడు అసూయ కలుగును.

—౧౯ శైష్వికాదిస్వరభేదలక్షణములు. ౧౯—

లిమ్పన్నివ కఫాత్కణ్ఠం మన్దం ఖురఖురాయతే,

స్వరో విబధ్ధః సరైవ్విస్తు సర్వలిజ్జః క్షయాత్కషేత్.

౨౬

ధూమాయతీవ చాత్యర్థం మేదసా శ్లేష్మలక్షణః,

కృచ్ఛ్చలత్యాక్షరశ్చాత్ర సరైవ్విరన్త్యం చ వర్జయేత్.

౨౭

కఫముచే గల్గిన స్వరభేదమున కుత్తుకలో కఫము చిక్కియుండుటవలన పూయ బడినట్లుండును. దానంజేసి గొంతులో కరకరలాడుచు అప్పుడప్పుడు నిలిపినిలిపి మాటలాడును.

మూడుదోషముల సన్నిపాతమునగల్గిన స్వరభేదమునందు మూడుదోషములకును వేరువేరుగ శైష్వికలక్షణములన్నియు కల్గి మిక్కిలి కష్టముతో మాటలాడును.

ధాతుక్షయముచే గల్గిన స్వరభేదమునందు కంఠస్వరము కంఠమర్తమును ఘట్టన చేయుచు వెడలును. కావున కంఠమున నొరియుచు మాటవెడలును. నాసాదిరంధ్రముల నుండి పొగవెడలునట్లుండును.

మేదోవృద్ధిచే గల్గిన స్వరభేదమున కఫజస్వరభేదమునకు శైష్వికలక్షణములకల్గి మాటలాడునప్పుడు ఆక్షరములు ఇయ్యవి యని గమనింప సాధ్యముగాక అవ్యక్తములుగ

పైజెప్పబడిన స్వరభేదము లారిటిలో నన్నిపాతమునగల్గిన స్వరభేదంబును, మేదస్సుచేగల్గిన స్వరభేదంబును ఆసాధ్యములు. తక్కినస్వరభేదములు (వాత-పిత్త-కఫ-క్షయజములు) నాల్గును సాధింపదగియుండును.

❧ ఆరోచకనిదానము, దానిభేదములు. ❧

ఆరోచకో భవేద్దోమైః జిహ్వహృదయసంశ్రయైః,
సన్నిపాతేన మనసః సంతాపేన చ పశ్చాదుః. ౨౮

వాతపిత్తకఫములు స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది హృదయమునందును నాలుకయందునుజేరి ఆరోచకమును గల్గించును. ఇయ్యది వాత-పిత్త-కఫములచే వేరు వేరుగను అన్నింటి నన్నిపాతముచేతను, భయశోకాదులచే మనస్సుకు కల్గినసంతాపము చేతను కల్గును. కావున నైదువిధముల నుండును.

ఇప్పుట శోకాదికారణములచే గల్గినమనస్సంతాపమున జనించినది యాగంత కము. అయ్యది శ్రోధము శోకము మున్నగుననేకకారణములచే గల్గినను ఆగంతుకమన భేద మొక్కటియే యగును. కావున నరోచకములు పంచవిధములే యగునని నియమమునుబెల్పుటకై “పంచమక” అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినది. ఈయాగంతుకమున గూడ వాతాదిదోషములు హృదయమునందును కంఠమునందునుజేరి యరోచకమున గల్గించునని యెరుంగునది.

❧ వాతాద్యరోచకముల ప్రత్యేకలక్షణములు. ❧

కషాయతిక్తమధురం వాతాదిషు ముఖం క్రమాత్,
సర్వోత్థే విరసం శోకశ్రోధాదిషు యథామలమ్. ౨౯

పైజెప్పినయరోచకములయందు వాతమున బుట్టినయరోచకమునందు నోర కషాయరసము (వగరు) కల్గియుండును. పిత్తారోచకమున నోరు తిక్త (చేదు) రసము కల్గియుండును. వాతారోచకమున మధుర (తీపి) రసము కల్గియుండును. సన్నిపాతమునగల్గిన ఆరోచకమున పైజెప్పినమూడురసములును సంకరముగ నుండుటంజేఱి ఇయ్యది యని యేర్పడక రసహీనమై యుండును. శోకము, శ్రోధము మున్నగు నాగంతుకారణములచే గల్గినయరోచకమున వాతాదులకూడ సంక్రమించియుండున కావున ఆయాదోషములకు జెప్పినరసములు కల్గియుండును.

శోకము, భయము, కామము, ఈర్ష్య, అనుకారణములచే మనస్సుకు సంతాపముకల్గినప్పుడు వాతము ప్రకోపించి యరోచకమును బుట్టించును కావున నీయరోచకమున నోరు కషాయరసము కల్గియుండును. శ్రోధముచే మనస్సుకు సంతాపముకల్గుటగల్గిన యరోచకమున పిత్తము ప్రకోపించియుండును కావున చేదుకల్గియుండును

గ్రహములు మున్నగువానిసంబంధముచే గల్గినయరోచకమున దోషములు మూడును ప్రకౌపించును. కావున నీయరోచకమున నోరు విరసముగ నుండును. ఈయభిప్రాయమునే “యథామలమ్” అని చెప్పబడెను.

❧ ఛర్దినిదానము, వానిభేదములు. ❧

ఛర్దిరోమైః పృథక్సరైః విష్టైర్ధైశ్చ పఞ్చమీ,

ఉదానో వికృతో దోషాన్ సర్వానపూర్వార్థమస్యతి. 30

తాసూక్ష్మైశ్చాస్యలావణ్యప్రసేకారుచయోఽగ్రగాః,

ఛర్ది యనగా వాంతి. ఇయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగనుక అన్నిటినిపాతమునను మనకు ఇంపుగాని శబ్దస్వరూపరసగంధములసంబంధముచేతను కల్గుటంజేసి యైదువిధములుగ నుండును. వైశిష్ట్యనభర్త లైదిటియందును ఉదానవాతము దుష్టమై తక్కినదోషములను పైకి ప్రేరేపించును. ఈవ్యాధియందు ఉష్ణేశము (ఆశయమున నుండుదోషము వమనమున కభిముఖమగుట), నోరు ఉప్పగనుండుట, నోట నీరువెడలుట, అరోచకము అనునివి వాంతియగుటకు మున్ను సంభవించు పూర్వరూపములు.

❧ వాతకచ్ఛర్దిసంప్రాప్తి, లక్షణము. ❧

నాభిపృష్ఠం రుజ్జ్ వాయుః పార్శ్వే చాహారముత్తివేత్. 31

తతో విచ్ఛిన్నమల్పాల్పం కషాయం ఘేనీలం వమేత్,

శబ్దోద్ధారయుతం కృష్ణమచ్చం కృచ్ఛ్మణ వేగవత్. 32

కాసాస్యశోషహృష్టార్థస్వరసేదాక్లమాన్వితః,

వాతము ప్రకౌపించి నాభిస్థానమునను వీపునను ప్రక్కలను నొప్పికల్గించుచు ముందు భుజిగవబడిన యాహారపదార్థములను పైకివెడలించును. పిదప కషాయరసముకల్గి నురుగుతోగూడి శబ్దముతోడను త్రేపులతోడనుకూడి నల్లనిరంగుకల్గి స్వచ్ఛమైన ద్రవముతోగూడిన యాహారపదార్థములు వాంతిజేయును. అయ్యది అప్పుడప్పుడును నీలిది కొంచెముకొంచెముగ మిక్కిలివేగముతోగూడి కష్టముతో వెడలును. దానంజేసి దగ్గుకల్గును, నోరెంచును, హృదయమునందును శిరస్సునను నొప్పికల్గును. కంఠస్వరముచే బాధకల్గును. బడలిక పుట్టును.

❧ వైత్తికచ్ఛర్దిలక్షణము. ❧

పితౄత్ యారోదకనిభం ధూన్రం హరితతీతకమ్.

33

సాస్యగల్పం కటూష్ణం చ తృణ్దర్శితాపదాహవత్,

పిత్తప్రకోపమున గల్గినఛర్దియందు తొర్రోదకమునకు సమానమై ధూమ్రనర్జరంబును పచ్చనిరంగైనను పసుపురంగైనను కల్గినవనరు వాంతియగును. అయ్యది రక్తముతోగూడి మిక్కిలి స్వల్పంబును కటురసంబును ఉష్ణబునై వెడలును. ఈవసునముచేత డప్పి యధికమగును. మూగ్ధ గ్రమ్మును. తాపము బుట్టును. మంట కల్గును. ఇయ్యది పైతికఛర్ది.

❧ కఫజఛర్దిలక్షణము. ❧

కఫాత్ స్నిగ్ధం ఘనం శీతం శ్లేష్మతంతుగవాక్షితమ్. 3౪

మధురం లవణం భూరి ప్రసక్తం లోమహర్షణమ్,
ముఖశ్వయభుచూధుర్యతద్వాప్రాల్లాసకాసవత్. 3౫

కఫముచే గల్గినఛర్దియందు స్నిగ్ధంబును ఘనీభవించినదియు చల్లనైనదియు కఫముయొక్క తీగెలతో నిండినదియునగు రసము వాంతియగును. మరియు నది తీషియు ఉప్పునయు గల్గి మిక్కిలి యధికముగ నక్కడక్కడ నిలిచి వెడలును. అప్పుడు రోమాంచము కల్గును. దానివలన గొంతులో వాపుకల్గి తీసిగనుండును. కునికిపాటు కల్గును. రొమ్మన వెకలించిన ట్టుండును. దగ్ధవచ్చును.

❧ సాన్నిపాతికఛర్దిలక్షణము. ❧

సర్వలింగా మలైస్సరైః రిప్తోక్తా యా చ తాం త్యజేత్,

సన్నిపాతమున గల్గినఛర్ది వాతాదులకు వేరువేర జెప్పబడిన లక్షణములన్నియు గల్గియుండును. మరియు వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున “ఛర్ది ర్వేగవతీ-త్యుషంగిణీ” అని నిర్దేశించబడినఛర్దియు సన్నిపాతమునగల్గినది. ఈసన్నిపాతమున గల్గినది యసాధ్యము కావున చికిత్స జేయంజనదు.

వికృతిజ్ఞానీయాధ్యాయమున మిక్కిలి వేగముతోగూడి మూత్రపురీషములవంటి దుర్గంధముకల్గియు, తైలబిందువులను నీళ్లలో నుంచునప్పుడుకల్గు తళతళవంటి తథ్యకల్గియు, రక్తము మలము చీము నీనితోగూడియు, నొప్పి కాసము శ్వాసము అను సువద్రవములు కల్గియు వెడలి చిరకాలమువరకును వ్యాపించియుండుఛర్ది యరిష్టలక్షణములు కల్గినదని చెప్పబడినది. అదియు సన్నిపాతమునగల్గినది, కావున నదియు ఇచ్చట చెప్పబడినసన్నిపాతఛర్దియు ససాధ్యమని భావము.

❧ ఆగంతుకఛర్దిలక్షణము. ❧

పూత్యమేధ్యాశుచిద్విష్టదర్శనశ్రవణాదిభిః.

తప్తే చిత్తే హృది క్లిష్టే చ్ఛర్దిర్విప్రార్థయోగజా.

దుర్గంధముగల పదార్థములనైనను, మనసుకు ఇంపుగాని పదార్థములనైనను, అపరిశుద్ధములగు పదార్థములనైనను, తనమనస్సుకు ద్వేషముగలపదార్థములనైన చూచినను, దానిగుణాదుల విన్నను, శరీరావయవములతో తాకినను, దానిగంధాదుల మూర్ఛినినను మనస్సున వికృతిజెంది హృదయము క్లిప్తమైన దానగల్గువాంటి ద్విష్టార్థయోగజము. ఇదియే ఆగంతుకచ్ఛర్మి.

❧ క్రిమిజాదిచ్ఛర్మివిశేషములు. ❧

వాతాదీనేవ విమృశేత్ కృమిత్పప్లామదాహృదే. 32
శూలవేపథుహృల్లాసైః విశేషాత్ కృమిజాం వదేత్,
కృమిహృద్రోగలిజైశ్చ

క్రిములచేతను, డప్పిచేతను, అజీర్ణముచేతను, దాహృదము (గర్భవతిగనున్న పుడు స్త్రీలకు గల్లువేవిల్ల) చేతను ఛర్మిరోగము సంభవించును. ఈచ్ఛర్మలయందును వాతాదిప్రకోపము నొందును కావున అట్టిచ్ఛర్మలయందు వాతాదిలక్షణములచే నిర్ణయించునది. మరియు కృమిజవమనమునందు శూలము, వణకు, హృల్లాసము (ఓకరింతలు) విశేషముగ నుండును. మరియు కృమిరోగమున జెప్పినలక్షణంబులును, హృద్రోగమున జెప్పినలక్షణంబులును కల్లియుండును.

❧ హృద్రోగనిదానము. ❧

స్తృతాః పఞ్చ తు హృద్గదాః. 3౩
తేషాం గుల్మనిదానోక్తైః సముత్థానైశ్చ సంభవః,

హృద్రోగము వాతపిత్తకఫములచే వెరువేరుగను సన్నిపాతముచేతను క్రిముల చేతను గల్గుటంజేసి యైదువిధములు. అయ్యది గుల్మనిదానమున జెప్పిబడిన కారణములచే సంభవించును. (కావున గుల్మనిదానమున జూచునది)

❧ వాతకహృద్రోగలక్షణము. ❧

వాతేన శూల్యతేఽత్యర్థం తుద్యతే స్ఫుటతీవ చ. 3౪
భిద్యతే శుష్కతీ స్తబ్ధం హృదయం శూన్యతా ద్రవః,
అకస్తాద్దీనతా శోభో భయం శబ్దాసహిష్ణుతా. ౪౦
వేపథు ర్వేష్టనం మోహః శ్వాసరోధోఽల్పనిద్రతా,

హృద్రోగము సామాన్యముగ హృదయమున శూలమున గ్రుమ్మినట్లునొప్పిపుట్టును; వాతమున బుట్టినహృద్రోగమునం దట్టిశూలనొప్పి మిక్కిలి అధికముగ నుండును. దబ్బనముల గ్రుచ్చినట్లు ఉండియుండి పోటుకల్గును. పగులునట్లు నొప్పికల్గును, బద్ధలుగ చీలు ఆ-కా-35

నట్లు నొప్పిపుట్టును. హృదయము శోషించి స్తంభించియుండును. ఏమియు నెరుగజాల
కూన్యముగ నుండును. ద్రవము కల్దియుండును. కారణములేకయే దీనముగ నుండును
వాపుకల్గును. భయము విశేషముగ నుండును. శబ్దము వినుటకు సహించకుండును. వణ
పుట్టును. కొంకరలుపోవును. మూర్ఛగ్రమ్మును. శ్వాసము ఇటునటు వెడలక హృదయము
స్తంభించును, నిదుర పూర్తిగ బట్టదు. ఈలక్షణములన్నియు వాతజహృద్రోగము
గల్గును.

❧ వైత్తికహృద్రోగలక్షణము. ❧

పితృత్తృష్టాభ్రమౌ మూర్ఛా దాహస్వేదోఽమృతః క్లమః. ర
ఛర్దనం చాల్పపిత్తస్య ధూమతః పీతతా జ్వరః,

పిత్తముగల్గిన హృద్రోగమున దప్పి భ్రమము మూర్ఛ తాపము చెమట ఇ
కల్గును. పులిశ్రేసుపులు వెడలును. బడలిక కల్గును. పులిసినపిత్తవసన వాంతి యగును.
నాసాదిరంధ్రములనుండి పొగ వెడలునట్లుండును. ఒడలు పచ్చనగును. జ్వరమువచ్చును

❧ శైష్టికసాన్నిపాతికహృద్రోగలక్షణములు. ❧

శ్లేష్మణా హృదయం స్తబ్ధం భారికం సాశ్శగర్భవత్. ర

కాసాన్నిసాదనిష్ఠీవనిద్రాలస్యారుచిజ్వరాః.

సర్వలిఙ్గప్రీతిభిర్దోషైః

కఫప్రకోపమున గల్గినహృద్రోగమున హృదయము స్తంభించియుండును.
లోపల రాయిబెట్టినవిధముగ మిక్కిలి బరువై యుండును. ఈరోగమున దగ్గుకల్గును.
జడరాగ్ని మందగించును. నోట నీటి నుమియును. నిదురవిశేషముగబట్టును. పనులజేయు
టయు దుత్సాహము తగ్గును. ఆరోచకంబును జ్వరంబును సంభవించును. మఱియు
మైది వాతపిత్తకఫములకు ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినలక్షణములన్నియు కల్గినచో నన్ని
పాతమున గల్గినహృద్రోగమని యెరుంగునది.

❧ కృమిజహృద్రోగలక్షణములు. ❧

కృమిభిశ్శ్వాసనేత్రతా. ర

తమఃప్రవేశో హృల్లాసః శోషః కణ్డూః కఫస్రతిః,

హృదయం ప్రతతం చాత్ర క్రకచేనేవ దార్యతే. ర

చికిత్సేదానుయం ఘోరం తం శీఘ్రం శీఘ్రకారిణమ్,

క్రిములచే గల్గినహృద్రోగమున కన్నులు శ్వాసవర్ణములుగ నుండును. చీకటిలో
నున్నట్లు ఏమియు నెరుంగ నేరకుండును. ఓకిరింతలు వెడలును. శోషించి హృదయమున

జిలపుట్టును. కఫము నోట ప్రవిండును. హృదయము రంపముచే శోసినట్లు ఎల్లపుడును బాధకల్గును. ఈవ్యాధియందు క్రిములు వృద్ధి నొంది ప్రాణాధారమైన హృదయవార్త మను తినును. కావున నియ్యది మిక్కిలి త్రూరమై శీఘ్రముగ ప్రాణముల హరింప జూచును. కావున త్రూరమైన యీవ్యాధికి శీఘ్రముగ తగిన చికిత్స జేయవలెను.

— తృష్ణారోగము - దాని భేదములు. ౭౭ —

వాతాత్పితృతామోత్తృష్ణాసన్నిపాతాద్రసత్వయాత్. ౪౫

షష్ఠీ స్యాదుపసర్గాచ్చ వాతపితృతేతు కారణమ్,

సర్వాసు తత్ప్రకోపోవా సౌమ్యధాతుప్రశోషణాత్. ౪౬

సర్వదేహభ్రమోత్కమ్పతాపతృట్ దాహమోహకృత్,

తృష్ణ యనగ దప్పి, ఆయ్యది వాతపిత్తకఫముల మూడిటిచే వేరువేరుగను, అన్నిటిని పాతముచేతను రసధాతుక్షయముచేతను ఇతరరోగమున కనుబంధముగను కల్గును. కావున ఆరులేటంగు లగును. పైజెప్పినయూరిటిలోను వాతపిత్తములు రెండును ప్రధానకారణములుగ నుండును.

విలయనః తృష్ణాసామాన్యమున శరీరమునందలి రసము మున్నగు సౌమ్యధాతువులు శోషించి నీరసములై దప్పికల్గును. దానివలన నొడలెల్ల దిరుగునట్లుండి వడకును. తాపము దప్పిదాహము (మంట) మూర్ఛయొ కల్గును. ఇట్లుండ శరీరమునందలి సౌమ్యధాతులు వాతపిత్తప్రకోపమునగాని శోషింపవు. కావున తృష్ణారోగసామాన్యమున వాతపిత్తములు రెండును ప్రధానములుగ ప్రకోపించియే యుండును. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున తృష్ణాసంప్రాప్తియం దిట్లు చెప్పిరి:—

“పిత్తం సవతం కుపితం నరాణాం తాలుప్రవన్నం జనయేత్పిపాసామ్,
ప్రోతస్సపాంవాహిష దూషితేషు దోషైశ్చ తృట్సమ్భవతీ హ ౭౮౦.”

— తృష్ణాసంప్రాప్తిసామాన్యలక్షణము. ౭౮ —

జిహ్వమూలగలక్తోమతాలుతోయవహాస్మి రాః. ౪౭

సంశోష్య తృష్ణా జాయతే; తాసాం సామాన్యలక్షణమ్,

ముఖశోషో జలాత్పిః అన్న ద్వేషః స్వరక్షయః. ౪౮

కణ్ఠోష్ఠజిహ్వకారగళ్యం జిహ్వనిష్క్రమణం క్లమః,

ప్రలాపశ్చిత్తవిభ్రంశః తృడ్గ్రహాక్షాః తథామయాః. ౪౯

జిహ్వమూలమునందును కంఠమునందును క్లోమమునందును తాలువులయందును వ్యాపించియుండు ఇలవహంబులగు నాడులను శోషింప జేసి (ద్రవములేక యెండించుచు)

డప్పికల్గును. అయ్యది తృష్ణారోగముని చెప్పబడును. ఈతృష్ణారోగమున సామాన్యముగ నీక్రిందజెప్పబడు లక్షణములు కల్గును:—నోరు ద్రవములేక యెందును. మాటిమాటికిని నీళ్లుత్రాగుచున్నను తృప్తికలుగదు. అన్నముపై ద్వేషముపుట్టును. కంఠస్వరము నశించును. కంఠమునందును పెదవులయందును నాలుకయందును కఱకు పుట్టును. నాలుక బైటరాక లోనికి లాగికొని పోవును. బడలికపుట్టును. ఆసంబద్ధముగ మాటలాడును. చిత్తభ్రమము కల్గును. ఇవికాక తృష్ణానిరోధమున గల్గవ్యాధులును కల్గును. (శోషము, అంగసారము, బధిరత్వము మున్నగురోగములు తృష్ణానిరోధముచే గల్గునని రోగానుత్పాదనీయాధ్యాయమున జెప్పబడినవి. అవికూడ నీతృష్ణారోగమున సంభవించునని భావము).

❧ వాతజతృష్ణాలక్షణము. ❧

మారుతాత్ యామతా దైన్యం శంఖతోదశ్శిరోభ్రమః,
గన్ధాఽజ్ఞానాస్యవైరస్యశ్రుతినిద్రాబలక్షయాః. ౫౧౦
శీతామ్బుపానాద్వృద్ధిశ్చ

వాతము కల్గిన తృష్ణావ్యాధియందు శరీరము కృశించును, మిక్కిలి దీనత్వము కల్గును, కణతలయందు పోటుపుట్టును, తలతిరుగున ట్టుండును. వివిధమైనవాసనయు ఘోషేంద్రియమునకు తెలియదు. నోరు రసహీనమగును. చెవులు వినబడవు. నిద్రయు శరీరబలంబును నశించును. చల్లనినీళ్లను త్రాగినచో దప్పి మిక్కిలి వృద్ధినిొందును.

❧ పిత్తజతృష్ణాలక్షణము. ❧

పిత్తాన్ధూర్భాస్యతిక్తతా,
రక్తేక్షణత్వం ప్రతతం శోషో దాహోఽలిధూమకః. ౫౧౧

పిత్తమునకల్గిన తృష్ణారోగమున మూర్ఛగ్రమ్మును. నోరు చేదుగనుండును. కన్ను లెఱ్ఱనగును. శరీరము మిక్కిలి శుష్కించును. (నోరెండును) శరీరముపై మంటపుట్టును. నాసాదిరంధ్రములనుండి పొగ వెడలున ట్టుండును.

❧ కఫజతృష్ణాలక్షణము. ❧

కఫో రుణద్ధి కుపితః తోయవాహిషు మారుతమ్,
స్రోతస్సు సకఫస్తేన షక్కువచ్ఛోష్యతే తతః. ౫౧౨
శూక్తైరివాచితః కంఠః నిద్రామధురవక్త్రతా,
ఆఘ్లానం శిరసో జాడ్యం స్తైమిత్యచ్ఛర్ద్యరోచకాః. ౫౧౩
ఆలస్యమవిపాకశ్చ; సరై వస్యాత్సర్వలక్షణా,

కఫము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి జలమును వహించు నాడులలోజేరి వాతమును అడ్డగించును. ఆకఫము వాతముచే (గాలితగులుటచేత బురుద యెండువిధముగ) నానాట నొందును. దానంజేసి యాశుష్కించినకఫము కంత మున జేరియుండుటంజేసి గొంతున ముండ్లు గ్రుచ్చినవిధముగ నుండును. అంత దప్పికల్గి నిదుర విశేషముగ బట్టును. నోరు తీపికల్గియుండును. కడు పుబ్బరించును. తల బరు వుగనుండును. ఒడతెల్ల జడముగనుండును. వాంతియగును. అరోచకము కలుగును. పనుల యందు త్యాహముచేయును. జీర్ణము కానోపదు. ఈలక్షణములన్నియు కఫమునగల్గిన తృష్ణారోగమున సంభవించును.

నన్ని పాతమునగల్గిన తృష్ణారోగమున వాతాదులకు వేరువేర వైజెప్పబడిన లక్షణములన్నియు సంభవించును.

— ౨౨ ఆమజతృష్ణాలక్షణము. ౨౨ —

ఆమోద్భవా చ భ క్తస్య సంరోధాద్వాతపి త్తజా. ౫౪

ఆజీర్ణమునసంభవించినదప్పి జీర్ణముకానియన్నము జలవహములగునాడుల నడ్డ గించుటచే గల్గును. ఇదియు వాతపిత్తములచే గల్గును.

— ౨౩ శీతోపచారమునగల్గుపైతికత్వప్ర. ౨౩ —

ఉష్ణక్లాస్తస్య సహసా శీతామ్భో భజత స్తృషమ్,
ఉష్టారుద్ధోగతఃకోష్ఠం యాం కు ర్వాత్పిత్తజైవసా. ౫౫
యాచపానాతిపానోత్థాతీక్ష్ణాగ్నే సేన్నిహజాచసా,

ఉష్ణముచే మిక్కిలి బడలికజేందినమనుజుడు శీఘ్రముగ చల్లనినీళ్లను సేవించినచో (న్నాన సానాదులరూపముగ నుపయోగించినచో) శరీరముపై యూష్ణము అడ్డగింపబడి కోష్ఠమునజేరి డప్పిని కల్గించును. ఇయ్యదియు పిత్తమున జనించినతృష్ణయగును. మరియు మధ్యము నధికముగ పానముజేసినను డప్పికల్గును. మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనయగ్ని కలమనుజునకు శరీరమునందలి స్నేహాధిక్యమున తృష్ణకలుగును. ఈరెండును పిత్తప్ర కోపముననే కల్గును.

— ౨౪ ఆహారభేదమున గల్గుతృష్ణాలక్షణము. ౨౪ —

స్నిగ్ధగుర్వస్తులవణభోజనేన కఘోద్భవా. ౫౬

స్నిగ్ధంబును, ఆజీర్ణకంబును, అమృతసంబును, లవణరసంబును నగుపదార్థముల భుజించుటచే గల్గినదప్పి కఫప్రకోపమునగల్గినని యెఱుంగునది.

—ॐ త్తయజత్పష్టాలక్షణము. ॐ—

తృష్ణారసక్షయోక్తేనలక్షణేనక్షయాత్తికా,

రసభాతువు శోషించుటచే దప్పికలును. ఇయ్యది త్తయమునగల్గినతృష్ణ. ఈతృష్ణ యందు రసక్షయమున జెప్పినరౌత్యము భ్రమము మున్నగులక్షణములు కల్గియుండును.

—ॐ ఉపసర్గజత్పష్టాలక్షణము. ॐ—

శోషమోహజ్వరాద్యచ్యవీర్ణరోగోపసర్గతః,

యా తృష్ణా జాయతే తీవ్రా సోపసర్గాత్తికా స్తృతా. ౫౭

శోషమోహము జ్వరము మున్నగురోగములతో నేదైన నొకరోగములు దీర్ఘ కాలము వ్యాపించియున్నపుడు అట్టిరోగములకు అనుబంధముగ తీవ్రముగ గల్గినదప్పి ఉపసర్గ జత్పష్ట యనబడును. (ఇది యుపద్రవరూపము).

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే

పంచమోఽధ్యాయః.

—

షష్ఠాధ్యాయము.

అవ. వైయధ్యాయమున రాజయత్తమును దాని కుపద్రవములగు న్నరభేదము అరోచకము మున్నగువానినిదానముల నిరూపించి రాజయత్తనుబోలె త్రిదోషనన్ని పాతమునగల్గు మదాత్యయనిదానము ఈయధ్యాయమున జెప్పబడును. “సర్వేపిసరైవైర్జాయంతే వ్యపదేశస్తు భూయసా” అనువాక్యముచే మదాత్యయము నన్ని పాతమున జనించునని తెలిసేది.

నూ. అథాతోమదాత్యయనిదానంవ్యాఖ్యాస్యామః.

రాజయత్తనిదానమును జెప్పినపిదప నన్ని పాతజన్యమగుటంజేసి రాజయత్తమునకు సమానధర్మమైన మదాత్యయనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ మద్యగుణములు ॐ—

తీక్ష్ణోష్ణరూక్షసూక్ష్మాప్లుం వ్యవాయ్యాశుకరం లఘు,
వికాసివిశదం మద్యం ఓజసోఽస్తాద్విపర్యయః.

తీక్ష్ణము, ఉష్ణము, రూక్షము, సూక్ష్మము, అప్లుము, వ్యవాయి, ఆశుకరము, లఘువు, వికాసి, విశదము అను నీపదిగుణములును మద్యమున నియతముగ నుండును. శరీరమున కాధారమైనయోజస్సున పైజెప్పినగుణములకన్న విరుద్ధములగు మంద, శీత, స్నిగ్ధ, సాంద్ర, మధుర, స్థిర, చిరకారి, గురు, శ్లక్ష, పిచ్చిలత్వము లనుపదిగుణములును కలియుండును.

పైజెప్పబడిన తీక్ష్ణాదిగుణముల పదింటికిని మండత్యాదిగుణములు పదియు యథా క్రమముగ విరుద్ధములై యుండును. మద్యమునకల్గిన పదిగుణములకును విరుద్ధములైన గుణములు కల్గియుండుటంజేసి మద్యమునకు విరుద్ధధర్మమైనది ఓజస్సు. “వృద్ధిస్సమానైస్సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః” అను ప్రమాణప్రకారము ఓజస్సుకు విరుద్ధగుణములు కలమద్యమును నేనించినయెడ నోజస్సు బొత్తుగ క్షీణించుననిభావము. పైజెప్పిన గుణములవివరణము సూత్రస్థానమున జూచునది.

—ॐ విషమద్యములకు భేదము. ॐ—

తీక్ష్ణాదయో విషేష్యక్తాః చిత్తోఽస్థావినోగుణాః,
శీవితాన్తాయజాయంతే విషేతూత్కర్షవృత్తితః.

మధ్యమునకు జెప్పిన తీక్షణాదిగుణములు పదియును విషమునగూడ నియతము నుండును. తీక్షణాదిగుణములు చిత్తభ్రమమును కలుగజేయు స్వభావముకల్గినవి. ఈగు ముచే విషమున మిక్కుటముగ నుండుటంజేసి ప్రాణములహింసించి మరణము నొంది చును. మధ్యమున విషముకన్న తక్కువగనుండును కావున అయ్యవి చిత్తమున కాధా మైన యోజన్మును చెరిచి చిత్తభ్రమమును మాత్రము కల్గించును. విషమధ్యములగుణముల బలాబలముచుబట్టి వానికృత్యములు భేదించును.

— మధ్యముచే చిత్తవికారము కల్గువిధము. —

తీక్షణాదిభిర్దుర్జైర్లద్యం మన్దాదీనోజసోగుణాకా,
దశభిర్దశసంక్షోభ్యచేతోనయతి విక్రియామ్.

ఆద్యేమదే

ఓజస్సు స్థానము హృదయము. మధ్యమును త్రాగినప్పు డయ్యది తన ప్రభావవ చేత నోజస్సుకు స్థానమైనహృదయమునజేరి తనయందలి తీక్షణత్వాదిగుణముల పదింటి చేత నోజస్సుననుండు మందత్వాదిగుణములపదింటిని పూర్తిగజేరి వికారము నొంది చును. ఇట్టి చిత్తవికారము మధ్య పానమున తొలుత సంభవించుమదమున కల్గును.

ఇచ్చట మధ్యము తనయందలి పదిగుణములచేతను ఓజస్సుననుండు గుణముల పదింటిని ఒక్కసమయముననే చెరచును గాని కొన్నిగుణములచేత కొన్నిటిమాత్రమ చెరిచి చిత్తవికారమును కల్గించనోవదు. ఈనియమమును బెలుపుటకే “దశభిర్దశ సంక్షోభ్య” అని సంఖ్యచెప్పబడినది. మధ్యమును పానముజేసినపుడు వైజెప్పినరీతి? చిత్తవికారముకల్గినను మరల ప్రబోధము తనంతనే కల్గునట్టి స్థితినుండునది ప్రథమ మదము. అట్టి ప్రథమమదమున వైజెప్పిన చిత్తభ్రమము కల్గుననిభావము. ఈమదమునంద మధ్య పానమున తనకుసుఖముగనున్నదని తెలివియుండును.

— ద్వితీయమదము. —

ద్వితీయే సప్రమాదాయతనే స్థితః,

దుర్వికల్పహతోమూఢః సుఖమిత్యధిముచ్యతే.

౪

ద్వితీయమదము ప్రమాదములగల్గించు (ఇహలోకమునకును పరలోకమునకు విరుద్ధములగు) సాహసకృత్యములకు ముఖ్యస్థానముగ నుండును. ఈమదము పొందిన మనుజుడు పురుషార్థములకు (ధర్మార్థకామమోక్షములకు) విరుద్ధములగువికల్పము (మనోవృత్తు) లచే హతుడై వివేకశూన్యుడై కార్యకార్యముల గొంచెమైన నెరుంగ జాలక ప్రథమమదమున గల్గినసుఖముచుగూడ నెరుంగజాలకుండును. (తాత్కాలిక సుఖమునుగూడ నెరుంగజాలక మూఢచిత్తుడగుననిభావము) ఇది మధ్యమమదము.

—ॐ ద్వితీయ తృతీయ మదనంధి. ౧—

మధ్యమోత్తమయోస్సద్ధిం ప్రాప్య రాజస తామసః,
నిరజుశ ఇవ వ్యాళః స కిఞ్చిన్నాచ రేజ్జడః.

౫

వైజ్ఞేయమధ్యమమదమునకును క్రిందజెప్పబడుమూడవ మదమునకును నడమ నుండు అవస్థావిశేషమును బొందినపుడు మనుజుడు రజస్తమోగుణముల నొందియుండును. దానంజేసి అంకుశములేనిమదపుటేరుగువలె నెట్టిదుష్టకృత్యములనైన జేయుటకు సిద్ధముగనుండును. కొంచెమైన నకృత్యముల జంకక తనకిచ్చవచ్చినట్లు లెల్ల జనుడై చేయుచుండును.

సాత్వికాదిమదములయందు కల్గులక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడియె:—

“సాత్వికే శౌచ దాక్షిణ్యహర్ష ముండనలాలసః,
గీతాధ్యయనసౌభాగ్య నురతోత్సాహకృత్తదః.
రాజసే దుఃఖశీలత్వం ఆత్మత్యాగం స సాహసమ్,
కలహం సానుబంధం చ కరోతి పురుషో మదః.
ఆశౌచనిద్రామాత్సర్యాగమ్యాగమనలాలతాః,
ఆసత్యభాషణం చాపి కుర్యాద్దైవ తామసే మదే.”

సాత్వికస్వభావముకలమనుజునకు మధ్యపానమున మనము (చిత్తభ్రమము) కల్గినప్పుడు పరిశుద్ధముగ నుండును. పనులజేయసామర్థ్యము గల్గియుండును. సంతోషము కల్గియుండును. భూషణాదులయందు ఆసక్తిగల్గియుండును. సంగీతముపాడును. చదువును. సౌందర్యమునందును రతిక్రీడలయందు ఆసక్తికల్గియుండును. ఇది ప్రథమ మదము. రాజసగుణముకలవారికి మధ్యమమదము కల్గును. ఈమదమున మనుజుడు ఏచ్ఛును. మిక్కిలి సాహసమునకుగడంగి తుదకు ఆత్మహత్యజేసుకొన నుపక్రమించును. అసర్థకరములగు కలహములజేయును. తామసగుణప్రధానులకు మూడవమదము కల్గును. ఇది యథమము. ఈమదమున మనుజుడు పరిశుద్ధతలేక నిద్రయందాసక్తికల్గి ఇతరులయందు ద్వేషబుద్ధికల్గియుండును. బొందగరానిగురుభార్య మున్నగువారినిబొంద నుద్యమించును. మనస్సికచోటనైన నిలుకడలేక పరిపరివిధముల చంచలమై పోవుచుండును. ఆసత్యపుమాటల బల్కును.

—ॐ వైజ్ఞేయమదావస్థప్రభావము. ౧—

ఇయం భూరిరవద్యానాం దౌశ్శీల్యస్వేదమాస్పదమ్,
ఏకోఽయం బహుమార్గాయాః దుర్గతేర్ధేశికః పరమ్,
అ-శా—36

౬

వైజ్ఞానికమున దావస్థ నిద్యములైన పరులకెల్ల ప్రధానమైన స్థానము. వివేకములేని పరులజేయు ఓది స్థానము. ఈయవస్థ యొక్కటైనను అనేకమార్గములు కలదుర్దతికి ప్రధానమైనగురువులై యుండును.

—ॐ తృతీయమదము. ॐ—

నిశ్చేష్టశ్శవవచ్చేతే తృతీయే తు మదే స్థితః,
మరణాదపి పాపాత్త్వా గతః పాపతరాం దళామ్.

2

తృతీయమదమును నొందినచునుజును శరీరాదులను సంబంధించినచేష్టలనెల్ల దక్కి చచ్చినవానివలె పరుండియుండును. ఇట్టిదశ మరణమునకన్న మిక్కిలి పాపజనకమైనది. ఈదుర్దశను పొందినచునుజును మిక్కిలి పాపాత్ముడగును.

—ॐ మద్యపాననింద. ॐ—

ధర్మాధర్తం సుఖం దుఃఖం అర్థానర్థం హితాఽహితమ్,
యదాసక్తో న జానాతి కథం తచ్ఛీలయేద్బుధః.

౩

మద్యమునం దాసక్తికలచునుజును ధర్మాధర్తములను, సుఖదుఃఖములను, అర్థానర్థములను హితాహితములను కొంచెమైన తెలిసికొనజాలడు. అట్టిమద్యమును బుద్ధిమంతుడగుచునుజు దెవ్వడు అలవాటున నుంచుకొని విడువక నేవించును? (ఒకప్పుడును నేవించదగదనుట)

—ॐ మద్యమునందలిదోషములు. ॐ—

మద్యే మోహో భయం శోకః క్రోధో మృత్యుశ్చ సంక్రితాః,
సోన్మాదమదమూర్ఛాయాః సాపస్తా రాపతానకాః.

౪

యత్రైకః స్మృతివిభ్రంశః తత్ర సర్వమసాధు యత్,

మద్యమును అధికముగ త్రాగినయెడ మోహము (చిత్తభ్రమము) కలుగును, కారణములేకయే భయంబును దుఃఖంబును శోకంబును కలుగును ఒకసమయమున మృత్యువు కూడ సాధించును. మరియు ఉన్మాదము, మదము (తిక్క), మూర్ఛ, అపస్తామము, అపతానకము, అను నీరోగములును సంభవించును. మరియు నేమద్యమును నేవించినచో చిత్తనాశముకలుగునో అట్టిమద్యపానమున నన్నియు చెడ్డవిగనే యుండునుకాని ఒక విషయమైన మంచిది యుండబోదు. (కావున అట్టిచిత్తభ్రంశమును కలిగించునట్లు మద్యమును త్రాగదగదనిభావము).

మద్యపానమున గలుగు ప్రథమమధ్యమోత్తమమదముల చరకాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి:—“ఒజన్యవిహతే పూర్వః హృది చ ప్రతిబోధితే, మధ్యమోవిహతే లేపేతు

విహతే తూత్తమో మదః" మధ్యపానమువలన ఓజస్సు చెడక మనస్సు ప్రతిబోధితమై యుండునది ప్రథమమదము. ఓజస్సు కొంచెము చెడియుండునెడ మధ్యమమదము. ఓజస్సు పూర్తిగ చెడినచో నయ్యది ఉత్తమ(తృతీయ)మదము. తృతీయమదమున బొత్తుగ నోజస్సుచెడినప్పుడు మనుజుడు చచ్చినవానివలె నేమియు నెరుంగజాలకచేష్టల దక్కియుండును. రెండుమూడుమదములకు మధ్యమావస్థ మిశ్రముగ నుండును కావున అయ్యది సంధి. ఈయవస్థయందు మనుజుడు అడ్డములేక తనకిచ్చవచ్చినట్లెల్ల వివిధ చేష్టలజేయును. ఈమదము రజస్తమోగుణములు మిశ్రములుగనున్నవారికి సంభవించును.

❧ మధ్యసేవనమున గలుగుగుణదోషములు. ౭౦ ❧

అయుక్తియుక్తమన్నం హి వ్యాధయే మరణాయ వా. ౧౦
మద్యం త్రివర్ణధైర్యలజ్జాదేరపి నాశనమ్,

అన్నము శరీరమునకు మిక్కిలి పుష్టిని ప్రధానముగ గలిగించును అయ్యది ప్రమాణము సాత్త్వికము మున్నగువిషయముల గమనింపక వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించినయెడ వ్యాధులగలిగించును. ఒకసమయమున మరణమునుగూడ గలిగించును. ఆరీతిగ నేమద్యమును దేశకాలసాత్త్వాదుల ననుసరించి యుక్తియుక్తముగాక విరుద్ధముగ నేవించినయెడ ధర్మార్థకామరూపములైన త్రివర్ణములకును బుద్ధికిని ధైర్యమునకు లజ్జకును హానికరముగ నుండును. తుదకు మనుజులకు అనేకములైనకష్టముల గలిగింప సిద్ధముగ నుండును. అయ్యది యుక్తియుక్తము దేశకాలసాత్త్వాద్యనుసారముగ నేవించిననాడు త్రివర్ణాదులకు సాధముగనుండును.

❧ మధ్యపానమున కర్హులు. ౭౧ ❧

నాతిమాద్యన్తి బలినః కృతాహారా మశనాః. ౧౧
స్నిగ్ధాస్పత్వవయోయుక్తాః మద్యనిత్యాస్తదన్వయాః,
మేదఃకఫాధికా మన్దవాతపిత్తా దృఢాగ్నయః. ౧౨

మిక్కిలి బలముకలిగినవారును, ఆహారముజేసినవారును, మిక్కిలి అధికముగ భుజించువారును, స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవారును, సత్త్వగుణముకలవారును, యుక్తమైన (బాల్యము వృద్ధత్వముగాక యౌవనము) వయస్సుకలవారును, మద్యమును నిరంతరము నుపయోగించువారును మద్యము నుపయోగించుకులమునబుట్టినవారును, మేదస్సు అధికముగ వృద్ధిచొంది(బలిసి)నవారును, కఫ మధికముగ నున్నవారును, మందములైన వాత పిత్తముకలవారును, బలిష్ఠమైనజాతరాగ్ని కలవారును నగుమనుజులు మద్యమును పానము

జేసినచో నధికముగ మదమును బొందరు. కావున ప్రైజెప్పినవారి చేయుక్తియుక్తముగ దగిన ప్రమాణము ననుసరించి మద్యము పానముజేయదగుననిభావము.

— పానార్హులు. —

విపర్యయేఽతిమాద్యస్తి విప్రభ్యాః కుపితాశ్చయే,
మద్యేన చాప్లరూక్షేణ సాజీర్ణే బహునాతి చ. ౧౩

ప్రైజెప్పినవారికి విరుద్ధములగుధర్మముకలవారు మద్యమును ద్రాచినచో మితిమీరి మదించెదరు. మరియు మద్యమునందు మిక్కిలి మత్కువగలిగి యిచ్చవచ్చినట్లు పానము జేయువారును, మిక్కిలి శోషముకలిగినవారును అధికముగ మదించెదరు. కావున ప్రైజెప్పిన వారు మద్యపానమున కర్హులుకారు. మరియు మిక్కిలి పులుపుకలిగినమద్యంబును, స్నిగ్ధ గుణము ఇంచుకేనియు లేక మిక్కిలి రూక్షమైనమద్యంబును, అధికముగ మదమునిచ్చును. మరియు మద్యమును పానముజేసి అది జీర్ణముగాకమునుపు మరల పానముజేసినను, పరిమాణమున కధికముగ ద్రావినను మద మధికమగును.

విపర్యయే అనుచోఁట విరుద్ధధర్మముల నిట్టూహించునది:—బలహీనులు ఆహారము జేయక పరగడుపుననుండువారు, మిక్కిలి న్వల్పముగ భుజించువారు, రూక్షశరీరము కలవారు, సత్యగుణములేనివారు, యుక్తవయస్సు (యౌవనము) గాక బాల్యవృద్ధత్వమున నుండువారు, మద్యపానము అలవాటున లేనివారు పానముజేయలవాటులేనివంశమున బుట్టినవారు, మేదస్సు కఫము కృశించినవారును, వాతపిత్తములు ప్రబలముగ నుండువారు, జఠరాగ్ని మందగించినవారు వీరందరును మద్యపానమున కర్హులుకారని భావము.

— మదాత్మయము దానిభేదములు. —

వాతాత్పిత్తాత్కఫాత్సరైశ్చత్వైరస్యైర్మదాత్మయః,
సర్వేఽపి సర్వైర్జాయంతే వ్యవచేశస్తు భూయసా. ౧౪

మదాత్మయమున మద్యమును పానముచేయుటవలన మదముకల్గునని మున్ను జేప్పవడెనుకదా; అట్టి మదవిశేషముగ గల్గునుపద్రవములు మదాత్మయకల్గుముచే చెప్పబడును. అట్టిమదాత్మయము వాత-పిత్త - కఫములచే వేరువేరుగను, మూడిటిచేతను కల్గుటంజేసి నాల్గవిధములగును. ఈమదాత్మయములన్నియు త్రిదోషములచే గల్గును. అయినను నాత్రిదోషములలో నేది ప్రబలముగ నుండునో అట్టిదోషమునుబట్టి వాటి కాదిభేదములచే వ్యవహరింపబడును.

— మదాత్మయసామాన్యలక్షణములు. —

సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రమోహో హృదయవ్యథా,
విడ్భేదః ప్రతతం తృష్ణా సామ్యాగ్నేయోఽజ్వరోఽరుచిః. ౧౫

శిరఃసార్వాస్థిహృత్కమ్పః మర్మభేదశ్రీక గ్రహః,
ఉరోవిబన్ధ స్తిమిరం కాసుః శ్వాసః ప్రజాగరః,
స్వేదోఽతిమాత్రం విష్టచ్ఛ్మః శ్వయంభుశ్చిత్తవిభ్రమః,
ప్రలాపశ్చర్దిరుల్లేశో భ్రమో దుస్వప్నదర్శనమ్.

౧౬

౧౭

మదాత్మయసామాన్యముగ నీ క్రిందజెప్పబడినలక్షణములు కలుగును:—అధిక మైనమోహము, రొమ్మనొప్పి, మలము ఉండలుగవెడలుట, తీవ్రమైనదప్పి, సౌమ్యంబును ఆగ్నేయంబును నగుజ్వరము, అరోచకము, శిరస్సునందును పార్శ్వములయందును అస్థులయందును హృదయమునందును కంపము, మర్మస్థలములనొప్పి, నడుముపట్టినట్లు నొప్పి, రొమ్మపట్టినట్లుబాధ, చీకటినున్నట్లుమెకముగ్రమ్ముట, శ్వాసకానములు, నిదురబట్టకుండుట అధికముగ చెమటబట్టుట, మలబద్ధము, వాళు, చిత్తభ్రమము, అసంబద్ధముగమాటలాడుట, వాంతి యధికముగనగుట, ఓకరింపలు, చక్రము వైరున్నవానివలె నొడలుతిరుగుట, దుష్టములగు కలలకలుగుట ఇవియన్నియు మదాత్మయమున సామాన్యముగ కలుగులక్షణములు.

❧ వాతీకమదాత్మయలక్షణములు. ❧

విశేషజ్వరశ్వాసకమ్పమూర్ధరుజోఽనిలాత్,
స్వప్నే భ్రమత్తుత్పతతి ప్రేతైశ్చ సహ భాషతే.

౧౮

వాతమున జనించినమదాత్మయమున నిదుర బొత్తుకబట్టదు. శ్వాస మధికమగును. శరీరము వడకును. తలనొప్పి పుట్టును. స్వప్నమున భ్రాంతినిొందును. ప్రేతగురును ప్రేతములగని మాటలాడును. ఈలక్షణములు మదాత్మయమున వాతాధిక్యమున గలుగును.

❧ పైత్తికమదాత్మయలక్షణము. ❧

పిత్తాద్ధాహజ్వరశ్వేదమోహాతీసారత్పద్భ్రమాః,
దేహో హరితహరిద్రః రక్తనేత్రకపోలతా.

౧౯

మదాత్మయమున పిత్తంబధికమైనచో మంటబుట్టును. జ్వరము వ్యాపించును. చెమట యధికమగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అతిసారవిరోచనములు గలుగును. డప్పి యధికమగును. బిడలు విశేషముగ దిరుగును. దేహము ఆకుపచ్చనిరంగైనను పసుపురంగైనను కలిగియుండును. కన్నులును గండభాగంబులును ఎఱుగును.

❧ కఫజమదాత్మయలక్షణము. ❧

శ్లేష్మశ్చర్దిహృల్లాసనిద్రోదర్ధాఽజ్లగౌరవమ్,
సర్వజే సర్వలిజ్జత్వం

మదాత్మయమున కఫ మధికముగ నున్నపుడు వాంతి యధికముగ నగును. ఓక

రింతలు కలుగును. నిద్ర యధికముగవచ్చును. ఉదర్దమనువ్యాధివిశేషము గలుగును. ఒడలు బరువుగనుండును. వాతాదులు మూడును సమానుములగ నుండునపుడు వాతదులకు వైని ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణములన్నియు సంభవించును.

అయ్య క్తమద్యనేవచే గలుగురోగములు. ౨౦

ముక్త్యా మద్యం పిబేత్తు యః.

౨౧

సహసానుచితం వాన్యత్తస్య ధ్వంసకవిక్షయా,

భవేతాం మారుతాత్కష్టా దుర్బలస్య విశేషతః.

౨౨

మరుజుడు తా నలవాటుగ నేమించుచున్న యుక్తమైనమద్యమును చాలాకాలము వరకును విడచియుండి మరల నామద్యమునే మితిమీరి నేరించినను, లేక తనకలవాటు లేని అనుచితమైన మద్యమును క్రొత్తగ మితిమీరి తటాలున నేరించినను వానికి వాఙ్మ్రకోసమువలన ధ్వంసకము, విక్షయము ననురేచురోగములు కలుగును. ఈరెండును కృచ్ఛరాధ్యములు కావున మిక్కిలి కష్టమును గలిగించును

ధ్వంసక-విక్షయలక్షణములు. ౨౩

ధ్వంసకే క్షేప్తనిష్ఠీవః కణ్ఠశోషోఽతినిద్ర తా,

శబ్దాఽసహత్వం తస్మా చ విక్షయేఽజ్ఞశిరోఽతిరుక్.

౨౪

హృత్కణ్ఠారోగః సమ్రోహః కాసస్త్రష్టావమిర్జ్వరః,

వైజెప్పినధ్వంసమును వ్యాధియందు కఫమును నోట నుమియును గొంతెండును నిద్ర అధికముగవచ్చును ఏవిధమైనశబ్దమును వినుట కిచ్ఛయింపడు తునికిపాటుకల్గును.

విక్షయమునువ్యాధియందు శరీరమునందలి అవయవంబులును తలయు నధికముగ నొప్పిచే బాధకల్గును. హృదయమునకు కంఠమునకును సంబంధించినరోగములు కల్గును. మూర్ఛ గ్రమ్ము కాసము వచ్చును. డప్పి యధికమగును బాంతియగును. తీవ్రముగ జ్వరము వ్యాపించును.

మద్యపాననివృత్తిచే గల్గునారోగ్యము. ౨౫

నివృత్తో యస్తు మద్యేభ్యో జితాత్తా బుద్ధిపూర్వకమ్.

౨౬

వికారై స్సస్పృశ్యతే జాతు న స శారీరమాననైః,

మద్యమువలన శారీరమాననవ్యాధులు కల్గునని యెఱింగి విరక్తకల్గి యింద్రియముల జయించి బుద్ధిపూర్వకముగ మద్యమును త్రాగక విరమించివాడు శరీరమునకు సంబంధించినరోగములచేతను, మనస్సుకు సంభంధించిన చిత్తభ్రమము మున్నగునాడులచేతను ఒకప్పుడు బాధింపబడడు.

(మద్యపానమునగల్గు దోషముల నన్నిటిని తాను స్పష్టముగ దెలిసి మద్యమన్న కాక విష్ణవలె హేయముగజూచి చతురాదీన్ద్రియముల నావంకబోసీయక చిత్తమను తనవశమున నుంచుకొనినవాడు శారీరమానసకాయగుణులచే నొకప్పుడు స్పృశింపబడడు. అటు గాక యింద్రియముల జయింపక మరనునం వభిరాషస్తూర్తిగ మడుగక తటాలున నిర్బంధముగ విడిచినచో సహసాత్యాగరూపమున నొకసమయమున రోగములు సంభవింప వచ్చును.)

— మద-మూర్ఖ-సన్యాసనిదానము. —

రజోమోహహితాహారపరస్య స్యుస్తయో గదాః. ౨౪
రసాస్పృశ్యేతనావాహిస్తో తోరోధసముద్భవాః,
మదమూర్ఖాయసన్యాసాః యథోత్తరబలోత్తరాః. ౨౫

రజోగుణము ప్రధానముగగల్గినమనుజునకు అపత్థ్యాహారవిహారములచేవాతాది దోషములు ప్రకోపమునొంది రసధాతువునువహించుస్తోతోమార్గము నడ్డగించిచుదమును (తిక్కను) కల్గించును. మోహము ప్రధానముగ గలమనుజునకు వాతాదిప్రకోపమున రక్తమును వహించుస్తోతస్సుల నడ్డగించి మూర్ఖును కల్గించును. ఎల్లపుడును అపత్థ్యము లగు నాహారవిహారముల జేయుచునుజునకు జ్ఞానవహములగు నాడుల నడ్డగించి సన్యాసమును గల్గించును. ఈ మూడవ్యాధులను ఒకటికన్న నొకటి మిక్కిలి బలిష్ఠము లైయుండును. (మదమునకన్న మూర్ఖయగు, దానికన్న సన్యాసంబును అధికబలముగ నుండునని భావము)

— మదభేదములు. —

మదోఽత్ర దోషైస్సర్వైశ్చ రక్తమద్యవిషైరపి,

పైకెప్పినమూడురోగములలో మదము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను, అన్నింటినన్ని పాతము చేతను, రక్తము చేతను, మద్యము చేతను, విషము చేతను, గల్గును; కావున నేడువిధములగును.

— హితజమదలక్షణము. —

సక్తానల్పద్రుతాభాషః చలః స్థిలతచ్ఛేష్టితః. ౨౬
రూక్షశ్యావారుణతనుః మదే వాతోద్భవే భవేత్,

వాతమునకల్గినమదమున మరుజుడు సత్తితోగూడి అతిశీఘ్రోచ్ఛారణముతో మితిలేక మాటలాడును. చంచలముగనుండును. విషములచేయవలెనన్నను చేష్టలన్నియు కష్ఠిపోవును. శరీరము స్నిగ్ధముగాక రూక్షమై అరుణవర్ణము కల్గియుండును.

—ॐ పితృ-కఫజరుదలక్షణములు. ॥—

పిత్రే శ్రోధనో రక్తపీతాభః కలహప్రియః. ౨౭

స్వల్పానందబద్ధవాక్పాణ్డ్యః కఫాద్ధ్యానపరోఽలసః,

పితృమున గల్గినమదమున మిక్కిలి శోషోద్దీప్తితుడై రక్తవర్ణంబును పీతవర్ణంబునైన దేహము కల్గియుండును కలహమాడుటకు చాలప్రీతిగల్గియుండును. కఫజమదమున సంబంధములేనిమాటల స్వల్పముగ మాటలాడును. పాండువర్ణము కల్గియుండును. మిక్కిలి చింతతో దేనినో యోచించునట్లుండును పనులయందు మందుడై యుండును.

—ॐ సన్ని పాత-రక్త-మద్యజరుదలక్షణములు. ॥—

సర్వాత్మా సన్నిపాతేన రక్తాత్ ప్రస్తాజ్జదృష్టితా. ౨౮

పితృలిజం చ మద్యేన వికృతేహాస్వరాజ్ఞతా,

సన్నిపాతమున గల్గినమదమున వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ కెప్పినలక్షణము లన్నియు గల్గియుండును రక్తముచే గల్గినమదమున ఆవయవములన్నియు దృష్టియు శిథిలములగు నుండును. ఇదిగాక పితృలక్షణములు శ్రోధాదులును కల్గును. మద్యమునగల్గిన మదమున చేష్టలును శంతస్వరంబును ఆవయవములును వికృతములుగ నుండును.

—ॐ విషజరుదలక్షణము. ॥—

విషే కలోఽపినిద్రా చ సర్వేభ్యోఽభ్యధిశ్చ సః. ౨౯

లక్షయేల్లక్షణోత్క్వాత్ వాతాదీశోణితాదిషు,

విషమువలన (విషవస్తువుల సేవించుటవలన) గల్గినమదమున కంప సధిముగ కల్గును. నిద్ర మిక్కుటముగ లభింపును. మఱియు రక్తజవిషజమదములగుండు వాతపితృ కఫలక్షణములబట్టి ఆయాదోషసంబంధము నెరుంగునది (విదోషలక్షణము లధిముగ నుండునో ఆదోషసంబంధమును గల్పింపనగునని భావము).

—ॐ వాతజమూర్ఖాలక్షణము. ॥—

అరుణం కృష్ణనీలం వా ఖం షశ్యస్పృశితేతమః. ౩౦

శీఘ్రం చ ప్రతిబుధ్యేత హృత్ప్రీడావేఘర్షణిమః,

కార్ష్యం శ్యావారుణా చ్ఛాయా చూర్ణయే మూరుతాత్మకే.

వాతప్రకోపమున గల్గినమూర్ఖయందు మనుజుడు ఆకసమును అరుణవర్ణమునైనను, నల్లగనైనను, నీలవర్ణముగనైననుజూచుచు చీకటిలోనున్నట్లు ఏమియు నెరుంగక స్మృతిదప్పను. అట్టిమూర్ఖుండి మరల శీఘ్రముగనే తెలివినొందును. ఈమూర్ఖయందు అొమ్మనొప్పి, వణకు, భ్రమమును కల్గును. శరీరము కృశించును. శరీరకాంతి క్షాయపరంబును అరుణవర్ణంబు నై యుండును.

—ॐ పితృజమూర్ఖాలక్షణము. ॐ—

పితృన రక్తం పీతం వా నభః పశ్యత్ విశేత్తమః,
విబుధ్యతే చ సన్వేదః దాహాత్మత్ తాపపీడితః.
భిన్నవిజ్ఞాత్రపీతాభః రక్తపీతాకులేక్షణః,

3 ౨

పితృమున గల్గినమూర్ఖయందు ఆకాశమును రక్తవర్ణముగనైనను పీతవర్ణముగనైనను చూచుచు స్మృతితప్పను. మరల మూర్ఖుడేరునపుడు చెమట విశేషముగబట్టును. శరీరము మంటబుట్టును. డష్టి యధికమగును. తాపము కలుగును. మలమూత్రములు వెడలును. శరీరము పచ్చనై యుండును. రక్తవర్ణంబును పీతవర్ణంబునై కన్నులు కలకబారి యుండును.

—ॐ కఫజమూర్ఖాలక్షణము. ॐ—

కఫేన మేఘసంకాశం పశ్యన్నాకాశమావిశేత్.
తమశ్చిరాచ్చ బుద్ధ్యేత సహృల్లాసః ప్రనేకవాక్,
గురుభిస్తిమితై ర్జ్ఞైః ఆద్భుతర్తావనద్ధవత్.

3 3

3 ౪

కఫమునగల్గినమూర్ఖయందు ఆకాశమును మేఘములచే నావరింపబడినవిధముగ జూచుచు మూర్ఖునిండును. చిరకాలమునకు మరల తెలివినిండును. ఓకరింతలతో నోట జొల్లుకారుచు మూర్ఖునిండును. ఒడలిపై తడిసిన చర్మముచే గప్పబడినవిధముగ నిశ్చలములై బరువైనయంగములతో గూడియుండును.

—ॐ సాన్నిపాతికమూర్ఖాలక్షణము. ॐ—

సర్వాకృతిస్త్రిభిర్దోషైః అపస్తార ఇవాపరః,
పాతయత్యాశు నిశ్చేష్టం వినాబీభత్సచేష్టితైః

3 ౫

మూడుదోషములను ప్రకొపించి యామూడిటిలక్షణములును కల్గి సంభవించు మూర్ఖు సన్నిపాతమున గల్గినది. నింద్యములగు చేష్టలమాత్రము లేక అపస్తారమునకు జెప్పిన తక్కినలక్షణములన్నియుకల్గి అతిశ్రుముగ స్మృతితప్పించి క్రిందపడద్రోయనది సాన్నిపాతిక మని యెఱుంగునది.

—ॐ మూర్ఖులకును సన్యాసమునకును గల్గుభేదము. ॐ—

వోషేషు మదమూర్ఖయాః కృతవేగేషు దేహినామ్,
స్వయమేవోపశామ్యన్తి సన్యాసో నాషధౌర్విना.

3 ౬

వైజ్ఞేయమదములును మూర్ఖులును ప్రకొపించిన దోషములు వానివేగములను పూర్తిగజూపి శాంతినిొందినప్పుడు తమంతలనే వ్యాధులును (చికిత్సలేకున్నను) శమించును. సన్యాసమును వ్యాధిమాత్రము ఔషధములచే దగినచిక్కిజేయక శమించుటలేదు,

—ॐ సన్యాసలక్షణము. ॐ—

వాగ్దేహమనసాం చేష్టా మాఢీప్యాతిబలామలాః,
సన్న్యాసం సన్నితతాః ప్రాణాయతనసంశ్రయాః. 32
కుర్వన్తి తేన పురుషః కాష్ఠభూతో మృతోఽమః,
మియేత శీఘ్రం శీఘ్రం చేత్ చికిత్సా న ప్రయుజ్యతే. 33

వాతపిత్తకఫములు మూడును వ్రకుపితములై మిక్కిలి బలమునొంది ఒక్కపని యందు పూనికతో పరస్పరపహకార్యలై కూడి వాక్కుకును దేహమునకును మనస్సుకును సంబంధించినచేష్టల (సంభాషణము మున్నగుపనుల) నన్నిటిని పూర్తిగ నుడిగించి ప్రాణములకు ముఖ్యస్థానమైన హృదయమున జేరి సన్యాసమును మానసికరోగమును కల్గించును. మిక్కిలి క్రూరమగు నీవ్యాధిచే మానవుడు కొయ్యవలె స్తంభించి చచ్చినవాని వలె క్రిందపడి నుండును. ఈవ్యాధియందు అతిశీఘ్రముగ తగినచికిత్స చేయనినాడు మనుజుడు అతిశీఘ్రముగ మృతినొందును. (కావున తోడనే తగినచికిత్సను తప్పక చేయవలెననుట).

—ॐ సన్యాసమున శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత. ॐ—

అగాధే గ్రాహబహుళే సలిలాఘ ఇవాతపే,
సన్న్యాసే వినిమజ్జంతం నరమాశు నివర్తయేత్. 34

మిక్కిలి లాఠుకలిగి ప్రాణహరములగు మొసలి మున్నగుదుష్టజంతువులగుకూడి గెట్టులేకుండుజలాధారమున పడుమనుజుని చేయూతనిచ్చి వెలికిదీయకున్నచో నతి శీఘ్రముగ జచ్చును. ఆరీతిగనే సన్యాసమును మహాంధకూపమునబడి తెరవుగానకుండు రోగికి తటాలున తగినచికిత్సజేయక కొంతసేపైన నుపేక్షించినచో నీటమునిగినవాని వలె శీఘ్రముగ సంయమనీనగరమార్గమును వెదకికొనును; కావున త్వరగా చికిత్సజేయ నగును.

—ॐ ఆయుక్తముగ మద్యమునేవించిన గల్గుదోషము. ॐ—

మదమానరోషదోషప్రభృతిభిరరిభిర్నిజైః పరిష్యజ్ఞః,
యుక్తాయుక్తంచ సమం యుక్తివియుక్తేన మద్యేన. 35

మద్యపానమునకు జెప్పిననియమము నుల్లంఘించి యుక్తదూరముగ మద్యసేవ జేసినచో నిహితాకమునను పరలాకమునకు సుఖమును విఘ్నముజేయు నైసర్గికశత్రువులగుమదము, అభిమానము, కారణములేనిక్రోధము మున్నగుశత్రువులు తన్నాక్రమించి యుక్తమును అయుక్తమును వివేచింప శక్తిలేక చెంటిని సమముగ జూచుచు మనుజుడు బొత్తుగచెడును. కావున యుక్తియుక్తముగాక మద్యమును నేవింపందగదు.

— యు క్తియు క్తమద్య సేవగుణము. —

బలకాలదేశసాత్త్వప్రకృతిసహాయమువయాంసి,
ప్రవిభజ్య తదనురూపం యది పిబతి తతః పిబత్యమృతమ్. ౪౧

మధ్యమోత్తమాదిబలభేదమును శీతోష్ణాదికాలభేదమును, జాంగలానూపదేశభేదమును, సాత్త్వమును, వాతాదిప్రకృతిభేదమును, సహాయసంపత్తిని, రోగస్వభావమును, బాల్యాదివయోభేదమును, పీనినన్నిటిని జక్కగ పరిశీలించి వానికనుగుణముగ మద్యమును త్రాగినచో నమృతమును ద్రావినవిధముగ నానందము నొందును. (కావున పైజెప్పిన వాని నన్నిటిని జక్కగ పరిశీలించి తత్తదనుగుణముగ మద్యమును సేవించునది.)

ఇత్యష్టాంగహృదయనిదానే షష్ఠోఽధ్యాయః.

సప్తమాధ్యాయము.

అపః వై జెప్పబడిన మదాత్యయనిదానాంతమున “అరిభిన్నిజైః పరిష్కృష్టః” అని మదమానాములు శత్రువులబోలినవి యని చెప్పబడెను. అర్హ్యోరోగంబును శత్రువునుబోలె ప్రాణముల హింసించునదియని “అరివత్ ప్రాణిన్ తస్మాదుచ్యస్తే” అనువాక్యముచే క్రింద జెప్పబడుచున్నది. అట్టిసామ్యమునుబట్టి మదాత్యయనిదానానంతరము అర్హ్యనిదానమును జెప్పుట యుక్తము.

సూ. అథాఽర్హసాం నిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

మదాత్యయనిదానమును జెప్పినపిదప సర్హ్యోరోగనిదానమును వివరించెదనని భావము.

—ॐ అర్హ్యోరోగసంప్రాప్తి-ఆన్వర్థత. ॐ—

అరివత్ప్రాణిన్ మాంసకీలకాః విశసంతి యత్,

అర్హ్యంసి తస్మాదుచ్యస్తే గుదమార్దనిరోధతః.

దోషాస్త్యజ్ఞాంసమేదాంసి సప్తాష్య వివిధాకృతీః,

మాంసాంబుర్రానపానాదా కుర్వంత్యర్హంసి తాన్ జగుః.

వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొంది త్వక్కును మాంసమును మేదస్సును దుష్టములుగ జేసి పలుచెరంగలైనయాకారములు కలమాంసపు మొలకలను గుదము మేధ్రము నాసారంధ్రములు మున్నగుస్థలములయందు గల్గించును. అయ్యవి మాంసపుచీలలై గుఱిసానమునజేరి యడగించి శత్రువులంబోలె ప్రాణుల హింసించజూచును. కావున నయ్య! అర్హ్యులని ఆన్వర్థముగ జెప్పబడును.

“అరివ, ప్రాణాన్, శ్రుణాని, ఇతి అర్హః” అనువ్యుత్పత్తిచేత శత్రువులబోలె ప్రాణముల హింసించునది యర్హ్యోరోగము. ‘శ్రూహింసాయాం’ అనుభాతువుచేసిరూపుగును.

—ॐ అర్హ్యోరోగద్వైవిధ్యము. ॐ—

సహజన్తోత్తరోక్తానభేదాద్వైవిధాసమాసతః,

శుష్కస్రావివిభేదాచ్చ

వైశేష్ఠ్యసమాసాంకురము మనుజులకు కొందరికి పుట్టువుతో కూడనే సంభవించును. కొందరకు పుట్టిన వెనుక అపభ్రాషాహారాదులచే మధ్యకాలమున కల్గును. ఈ భేదముచే సంగ్రహముగ నీవ్యాధి చెందు విధముల నుండును. మరియు కొన్ని ద్రవము లేక యెండి పీలవలె నుండును. మరి కొన్ని రక్తాదుల స్రవించుచుండును. ఈ భేదము చేతను చెందు విధముల నుండును.

— గుదము, వశులు, వాని పరిమాణము. —

గుదస్థూలాస్త్ర సంశ్రయః.

3

అర్ధః పృష్ఠాభ్యుశ్చ స్తస్తిం స్తిరస్రోఽధ్యధాఽభ్యులఃస్థితాః,
వల్లభ్యః ప్రవాహిణీ తాసాం అస్తర్షధ్యే విసర్జనీ.
బాహ్యో సంవరణీ తస్యాః గుదోష్ఠో బహిరభ్యులే,
యవాధ్యర్థప్రమాణేన రోమాణ్యత్ర తతః పరమ్.

౫

మూలభారముచుండి యూర్ధ్వముగ వ్యాపించియుండు స్థూలాస్త్రము (పెద్ద ప్రేగు) నాశ్రయించి నాల్గన్నరయంగుళముల పరిమితిగల్గిన గుదము మరుజసామాన్యముగ నుండును. అట్టి గుదమున మూడు వశులు (మడుపులు) ఉండును. ఆయ్యవి యొక్క టియు ఒకటిన్నరయంగుళ ప్రమాణము కల్గియుండును. అందు లోపల నుండు వశి మలమును వెడలించు చుద్యమించునది కావున ప్రవాహిణీ యనబడును. మధ్యనుండు ఇంకొక్కవశి మలమును వెలికింద్రోయుశక్తి కల్గినది కావున విసర్జనీ యనబడును. మలము బ్రేట వెడలిన పిదప గుదమును మూయుటంజేసి మూడవవశి సంవరణీ యనబడును. అట్టి సంవరణీ యను బాహ్యవశికి వెలి ప్రక్క నొకయంగుళము పరిమితిగల ప్రదేశమున గుదోష్ఠము (గుదమున కంచు) ఉండును. ఆయ్యది ఒకటిన్నరయవ ప్రమాణము కల్గి యుండును. దానికి వెలి ప్రక్క రోమము లుండును.

— సహజార్యోరోగ కారణము. —

తత్ర హేతుస్సహాత్థానాం వలీబీజోపతప్తతా,

అర్శసాం బీజతప్తిస్తు మాతాపిత్రపచారతః.

౬

దైవాచ్చ తాభ్యాం కోపో హి సన్నిపాతస్య తాన్యతః,

అసాధ్యాన్యేషమాఖ్యాతాః సర్వే రోగాః కుశోద్భవాః.

౭

వైశేష్ఠ్యబడిన సహజము ఉత్తరకాలజము ననుచెందు విధములైన యర్శస్సులలో సహజములగు నర్శ్యోరోగములకు వశులకుత్పత్తి కారమైన శుక్రార్తవరూపమగు బీజమునకు సంబంధించిన దోషము, అట్టియర్శ్యోరోగమును కల్గించు వాతప్రితకఫములు దుష్టములగుటకు తల్లిదండ్రులయవచారము కారణమగును. అట్టి బీజదోషమువలనను, పూర్వజన్మమున జేసిన

కర్తృపరిపాకవశమునను సహజార్కస్ఫులు కలుగును. వైజెష్ఠిన కారణములచేందును సన్నిపాతప్రకృష్టమునకు కారణములగును. కావున అట్టినన్ని పాతముననే సహజార్కస్ఫులు పుట్టుచు. కావున నయ్యది యసాధ్యము. మరియు సహజములగు నితరవ్యాధు తెప్పియైనను అవియన్నియు నసాధ్యములే యగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుదుంగునది:—

అంగప్రత్యంగాదివిభాగములలో గూడినశరీరము ఏర్పడుటకు తలిదండ్రుల యొక్క శుక్రాస్త్రవములు ముఖ్య కారణము. తలిదండ్రులమిథ్యాహరవిహరముల జేసినచో వాతపిత్తకఫములు మూడును ప్రకృష్టమునొంది యర్శోరోగముచు గల్గింప సమర్థములై యుండును. అట్టిప్రిదోషసంబంధమునంజేసి వారిశుక్రశోణితములు చెడును. అట్టిశుక్రశోణితములచే గల్గినశరీరమునందలి వశిత్రయములఁగా నర్శోరోగబీజము సంక్రమించి యుండుటంజేసి పుట్టుకతోగూడనే యర్శోరోగము సంభవించును. ఇదియే సహజార్శోరోగము. ఇవి వంశపరంపరగ వచ్చుటవలన మిక్కిలి రూఢమూలములై యుండును కావున నసాధ్యములు. ఏరోగములైనను కులక్రమముగ జనించునవియెల్ల నసాధ్యములగును.

— సహజార్శోక్షణములు. —

సహజాని విశేషేణ రూక్షదుర్దర్శనాని చ,

అస్తైర్దుఖాని పాండుని దారుణోపద్రవాణి చ. ౮

వైజెష్ఠినసహజార్కస్ఫు విశేషముగ రూక్షంబులును, లానికి ప్రవేశించిన ముఖములుగల్గినవియై చూడ శక్యములుకాక పాండువర్ణంబులై యుండును. మిక్కిలి క్రూరములైన యువద్రవములు కలియుండును.

ఇచ్చట 'విశేషేణ' అని చెప్పటచేత వైజెష్ఠినరూక్షాదిలక్షణములు సహజములయందు విశేషముగ నుండుననియు, ఉత్తరకాలమున బుట్టినయర్కస్ఫులయందును సామాన్యముగ నుండుననియు తెలిసెడి.

— మధ్యకాలమునబుట్టిన యర్కస్ఫుభేదము. —

హోధాన్యాని పృథగ్దోష సంసర్గనిచయాస్రతః,

మధ్యకాలమున జనించునర్కస్ఫులు వాతపిత్తకఫములచే మూడువిధములును, సంసర్గభేదముచేనొకవిధంబును, సన్నిపాతమున నొకవిధంబును, రక్తముచే నొకవిధంబునై జనించును.

ఇచ్చట సంసర్గమున జనించునవి దోషసంసర్గమున ననేకవిధములుగనున్న, అట్టి దోషములకు చెందింటికి జెప్పినలక్షణములే కలిసియుండునుగాని ప్రత్యేకలక్షణములు

విశేషముగలేదు కావున సంసర్గభేదముల నన్నిటి నొకటిగ పరిగణనముచేసి, వాతికము, పైత్తికము, కఫజము, సంసర్గజము, సాన్నిపాతికము, రక్తజము నని యారువిధములుగ పరిగణనముచేయబడినది.

శుష్కార్ద్రముల రెండిటివిభాగము. ౧౦

శుష్కాణివాతశ్లేష్మభ్యాం ఆర్ద్రాణి త్వస్రపిత్తతః.

వాతము చేనైనను కఫము చేనైనను, వాతకఫములసంసర్గము చేనైననుకలిగినయర్శస్సు ద్రవములేక యొడియుండును. రక్తము చేనైనను, పిత్తము చేనైనను ఈరెంటిసంసర్గము చేనైనను కలిగినయర్శస్సులు ఆర్ద్రములై యుండును.

అర్శోనిదానము-సంప్రాప్తి. ౧౧

దోషప్రకోపహేతుస్తు ప్రాగుక్తస్తేన సాదితే,

అగ్నౌ మలేతినిచితే పునశ్చాతివ్యవాయతః.

౧౦

యానసంక్షోభవిషమకఠిరోత్కటకాసనాత్,

వస్తినేత్రాశ్శలోష్టోర్ద్వితలచేలాదిఘట్టనాత్.

౧౧

భృశం శీతామ్బుసంస్పర్శాత్ ప్రతతాతిప్రవాహణాత్,

వాతమూత్రశక్యద్వేగధారణాత్తదుదీరణాత్.

౧౨

జ్వరగుల్మాతిసారామగ్రహణీశోఫపాణ్డుభిః,

కర్మనాద్విషమాభ్యశ్చచేష్టాభ్యో యోషితాం పునః.

౧౩

ఆమగర్భప్రసతనాత్ గర్భవృద్ధిప్రసీదనాత్,

ఈదృశైశ్చాపరైర్వాయుః అపానః కుపితో మలమ్.

౧౪

పాయోర్వలీఘనస్థితే తాస్యభిష్యన్ద్రుమూర్తిషు,

జాయస్తేర్శాంసి

సర్వరోగనిదానాధ్యాయమున వాతాదిదోషప్రకోపకారణములు చెప్పబడినవి.

అట్టికారణములచేతను వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునొందినపుడు జఠరాగ్ని మందగించును. దానంజేసి భుజింపబడినయాహారము చక్కగ జీర్ణముకాదు. అందువలన మలము మిక్కుటముగ వృద్ధినందును. అట్టియెడి సర్వనిదానోక్త కారణములచేతను. ఈక్రిందజెప్పబడు అతివ్యవాయాది కారణములచేతను మాంసాంకురముల బుట్టించుటకు యోగ్యమైన అపానవాతము ప్రకోపమునొంది పైజెప్పినరీతిగ వృద్ధినొందినమలమును గుదస్థానమునందలి మూడువళులయందును జేర్చును. అట్టిమలరంబంధ మధికముగ నిలచి యుండుటంజేసి వళులు తడియుచుండును. దానంజేసి మాంసాంకురములు నానాట వృద్ధినొందును. ఇవియే అర్శస్సు లనబడును, ఇవి యర్శోరోగసంప్రాప్తి.

అపానవాతప్రకోపకారణము తెన్నియన:—అధికముగ స్త్రీసంభోగముజేయుట గుఱ్ఱములు మున్నగువాహనములపై నెక్కి సవారిచేయుట, సంక్షోభము, విషమంబున కఠినంబున మిక్కిలియున్నతంబు నగుపీట మున్నగువాహనములపై గూర్చుండుట, వస్త్రీయంత్రముయొక్క గొట్టము, రాళ్లు, మట్టిపెళ్లలు, భూమి బట్టలు మున్నగువానిచే గుదస్థానమునయొరుదిజీకల్గుట, మిక్కిలి చల్లనైననీళ్ల స్పర్శముగుదస్థానమున విశేషముగ గలుగుట, అధికముగముక్కుట, వాయు మూత్రము పురీషము ఇవి వెడలరున్నపుడు వానిని వెడలఁచుక నిరోధించుట, అట్టి అపానవాత మలమూత్రములు వెడలక యున్నపుడు వానిని బలాత్కారముగ వెడలింప ప్రయత్నపడుట, జ్వరము గుల్మము అతిసారము అజీర్ణము గ్రహణి శోథ పామరోగము అయినీవ్యాధులచే బాధపడి శరీరము కృశించియుండుట, సాహసమునున్నగు కృత్యములయందు అవయవములు విషమము లగునట్లు చేష్టలజేయుట, ఇవియన్నియు అపానవాతప్రకోపకారణములు, మరియు స్త్రీలకు గర్భము పూర్తిగాకమునవె గర్భపాతము కలిగినను, గర్భమువృద్ధి నొందునపుడు బాధకలిగినను, అపానవాతము ప్రకోపించును.

(ఈ కారణములచేతను సర్వరోగనిదానమున జెప్పిన కారణములచేతను మాంసపు మొలకలబుట్టించు సమర్థమైనయ పానవాతము ప్రకోపించి వైజ్ఞానికరితిగ నర్కోరోగమును కలిగించునని ముందు వాక్యముతో నన్నయించునది.)

అర్కస్సులపూర్వరూపము. ౧౦

తత్పుర్వ లక్షణం మన్దవహ్నితా. ౧౧

విప్లవృష్ణస్థిసదనం పిండికోద్వేప్తనం భ్రమః,
సాదోఽక్లే నేత్రయోశ్శోథః శకృద్భేదోఽథ వా గ్రహః. ౧౨
మారుతః ప్రచురో మూఢః స్రాయో నాభేఽధశ్చరణ,
సరుక్ సపరికర్తశ్చ కృచ్ఛాన్నిగ్ధచ్ఛతి స్వనః. ౧౩
ఆన్తకూజనమాటోఽః యమతోద్ధారభూరితా,
ప్రభూతం మూత్రమల్పావిత్ శ్రద్ధావై ధూమకోఽన్లుకః. ౧౪
శిరఃపృష్ఠోరసాం శూలం ఆలస్యం భిన్నవర్ణతా,
తథేంద్రియాణాం దౌర్బల్యం క్రోధో దుఃఖోఽపచారతా. ౧౫
ఆశంకాగ్రహణీవోషపాణ్డుగుల్తోఽదరేషు చ,

అర్కలుకల్గుటకుమున్ను జతరాగ్ని మందగించును. మలము బంధించును. తొడలయందును పిక్కలయందును మెలిబెట్టినట్లు నొప్పికల్గును. ఒడలు తిరుగును. శరీరము చూపును. కనురెప్పలు వాచును. మలము ఉండవలె వెడలును. లేక బద్ధగించును

అపానవాతము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది తనకృత్యమును (మలప్రవృత్తిని) జేయజాలక తరుచుగ బొడ్డుకుక్రింద (పొత్తికడుపున) సంచరించుచు నొప్పిని కల్గించుచు గుదమును కత్తిరించువిధముగ బాధగల్గించుచు శబ్దముతోగూడి మిక్కిలి కష్టముగ బైటవెడలును. ప్రేవులు కూయును. కడపులో గడబిడగ కలియపెట్టినట్లుండును. శరీరము కృశించును. లేసుపులు అధికముగ వెడలును. మూత్ర మధికమును మలము స్వల్పముగ అగును. నోట పొగవెడలునట్లుండును. పులిలేసుపులు వచ్చును. తలయందును వీపునందును రొమ్మనందును శూలమునబోడి చినట్లు పోటుపుట్టును. పరులయందు తాహములేకుండును. శరీరవర్ణము మారును. చక్షురాదీన్ద్రియములు దానిదానికృత్యములయందు పాటవములేకుండును. క్రోధము కారణములేకయేకల్గును. ఉపచారములజేసికొనుటకు కష్టముగ నుండును. గ్రహణీరోగము పాండురోగము గుల్మము ఉదరరోగమును కల్గినట్లు సందేహింప వానిలక్షణము సూక్ష్మముగ గానబడును. వైశేషికవియన్నియు నర్కస్సులు కల్గుటకు మున్న కలుగుపూర్వరూపములు.

ఏతాన్వేవ వివర్ధంతే జాతేషు హతనామసు.

౨౦

అర్కస్సులు పూర్తిగ జనించినపిదప వైశేషికగ్రహణీరోగము మున్నగువ్యాధులు మూడును అర్కస్సులకంటె నధికములై మిక్కిలి వృద్ధి నొందును.

అర్కోరోగ సామాన్యలక్షణములు. ౨౧

నివర్తమానోఽపానోహి తైరథోమార్గరోధతః,
క్షోభయన్న నిలానన్యైక సర్వేన్ద్రియశరీరగాఢ.

౨౧

తథా మూత్రశక్యత్పితృకఫాఢాతూంశ్చ సాశయః,
మృద్వాత్యగ్నిం తతస్సర్వో భవతి ప్రాయశోఽర్కసః

౨౨

కృశో భృశం హతోత్సాహః దీనః డౌమోఽతినిష్ప్రభః,
అసారో విగతచ్ఛాయః జన్తుజుష్ట ఇవ ద్రుమః.

౨౩

కృతైన్నిరుపద్రవైర్గ్రస్తో యథోక్తై ర్నర్మపీడనైః,
తథా కాసపిపాసాస్యవై రస్యశ్వాసవీసనైః.

౨౪

క్లమాజ్లభజ్వమధు క్షవభుశ్వయభుజ్వరైః,

క్తై బ్యబాధిర్యతై మిర్యశర్కరాశ్చ రిషీడితః.

౨౫

డౌమభిన్నస్వరో ధ్యాయక ముహూష్మీవన్న రోచకీ,
సర్వపర్వాస్థిస్థాన్నాభిపాయుపంక్షణశూలవాః.

౨౬

గుదేన ప్రవతా పిచ్ఛాం పులాశోదకసన్నిభామ్,

విబద్ధముక్తం శుష్కార్ద్రం పక్వామం చాస్తరాస్తరా. ౨౭
పాణ్డ్రుపీతం హరిద్రక్తం పిచ్ఛిలం చోపవేశ్యతే,

తైజస్విరీతిగ బుట్టినయర్కపులు గుదద్వారము నడ్డగించుటంజేసి యపాన వాతము వెడల తెరువుగానక వెనుకకు మరలి చక్షురాదిసకలేన్ద్రీయములయందును శరీరమునందును వ్యాపించియుండు తక్కినప్రాణ, వ్యాన, ఉదాన సమానవాతములను, మలమూత్రపిత్తకఫములను, రసరక్తాదిధాతువులను, ఆమపక్వాద్వాశయములను, పీని నన్నింటిని అల్లకల్లాలముగ కలతనొందించి జలరాన్నిని బొత్తుగ మందగింపజేయును. దానంజేసి యాయర్శ్యోరోగపీడితుడు మిక్కిలి కృతశతనొందును. ఉత్సాహము. కొంచె మైన లేకుండును. దీనుడై నానాట ఊడించి పురుగులచే నాక్రమింపబడిన గొప్ప వృక్షము సారముచెడి ఛాయారహితమగుభంగి శరీరమున కొంచెమైన సత్తువలేక కాంతి హీనుడై వైశేష్యబడిన గ్రహణీరోగముమున్నగుమర్మభేదకములగు నాయాయవప్రప ములచేత నాక్రమింపబడును.మరియు కాసము,దప్పి,నోటిలో నరోచకము, శ్వాసము, పడిసెము, బడలిక, అంగభంగము, వాంతి, తుమ్ములు, వాపు, జ్వరము, నపుంసకత్వము, చెవుడు, తిమిరమగునేత్రరోగము, శర్కరాశ్చరి ఇవిమున్నగు అనేకోపద్రములచేనూడ మిక్కిలి బాధనొంది శుష్కించి భిన్నమైన కంఠస్వరముకలవాడై మిక్కిటమై చింతచే మనసు నిల్కడలేక అరోచకమునంజేసి మాటిమాటికి నుమియుచు, అన్నికీళ్లయందును ఆకులయందును నాభిసానమునను గుదస్థానమునను గెజ్జలయందును ఓరువరానిశూల నొప్పిచే బాధింపబడును. గుదమార్గమునుండి పిచ్ఛిలమై ఆన్నమునుండి వార్చినగంజిసీళ్ల వంటి ద్రవమువెడలి స్త్రవించును. ఒకప్పుడు శుష్కంబును, ఒకప్పుడు ఆర్ద్రంబును, ఒకప్పుడు పక్వంబును, ఒకప్పుడు ఆమంబును పాండుపీతహరితరక్తవర్ణములలో నొకరంగు కల్లినదియు పిచ్ఛిలంబు నైనమలమును ఒకప్పుడు విబద్ధముగను, ఒకప్పుడు సరళముగను వెడలించును.

—ॐ వాతకార్యోలక్షణము. ॐ—

గుదాబ్జురా బహ్వనిలాశ్శుష్కశ్చిమిచిమాన్వితాః. ౨౮

న్లూనాశ్శ్వావారుణాస్తస్యభాః విషమూః పరుషాఃఖరాః,

మిథో విసదృశా వక్త్రాః తీక్ష్ణా విస్ఫుటితాననాః. ౨౯

చిమ్బికర్కఙ్గఘర్జూర కార్వాసీఫలసన్నిభాః,

కేచిత్కదమ్బపుష్పాభాః కేచిత్పిద్ధార్థకోపమాః 30

శిరఃపార్శ్వాంసకటూయరువంక్షణాభ్యధికవ్యథాః,

క్షవభూద్ధారవిప్రమృహృద్గ్రహరోచకప్రదాః. 3౧

కాసశ్వాసాగ్నివైషమ్యకర్ణనాదభ్రమాపహః,

తైరార్తో గ్రథితం స్తోకం సశబ్దం సప్రవాహికమ్.

3 ౨

రుక్ష్సపిచ్చానుగతం విబద్ధముపవేశ్యతే,

కృష్ణత్వజ్జుఖవిణ్ణాత్తనేత్రవక్త్రశ్చ జాయతే.

3 3

గుల్మస్తీహోదరాఽప్తీలా సంభవస్తత ఏవ చ,

వాతమున గలిగినయర్శ్యరోగమున గుదాంశరములు ద్రవములేక యెండి చివ
చివయును దూరదకలిగి వాడి శ్యామవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైనను కలిగియుండును.
మరియు నది యొండొంటగలియక స్తంభించి ఒకవిధములేక అడ్డముగ గొన్నియు నిడువ
గొన్నియునై పలవిధములుగ వ్యాపించి బేకాకువలె కరకరముచు కఠినములై యొకటి
వలె సింకొకటి యుండక భిన్నరూపములై ధనుస్సుచుబోలె వక్రములై దర్భవలె కొసలు
వాడి కలిగి చిట్టియుండును. అందు కొన్నిదొండపండువంటి యాకృతి కలిగియుండును.
మరికొన్ని రేగుపండ్లవలె గుండ్రములుగనుండును. కొన్ని ఖర్జూరపుపండ్లవలె నిమిశుగ
నుండును. కొన్ని త్రికాయలబోలియుండును. కొన్ని కడపపువ్వులవలె నెఱ్ఱనిరంగుకలి
గియు, కొన్ని యావాలవలె సన్ననియాకారము కలిగియుండును, అట్టియర్శులచేత
తలయందును ఇరువక్రకృలయందును, మూలయందును, నడుమునందును, తొడల
యందును, గెజ్జలయందును, తక్కినయవయవములయందును, మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ
కలిగియుండును. తుమ్ములును త్రేపులును అధికతీవ్రముగ వెడలును. మలము బద్ధగించును.
రోష్టునపట్టికట్టు నొప్పికలుగును. మరియు అరోచకము, కాసశ్వాసములు, కలుగును.
జఠరాగ్ని యొకప్పుడు తీవ్రంబును ఒకప్పుడు మందంబునై విషమస్థితి నుండును. కర్ణ
ములయందు నాదము పుట్టుచు. ఒడలు తిరుగునట్లుండును. అట్టిబాధలచే బీడితుడగు
రోగికి గుడగుడయనశబ్దముతోగూడి కఠినంబై బంకతోగూడినమలముమిక్కిలి బాధతో
కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. ఆయ్యది మిక్కిలి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు
నురుగుతోగూడి వెడలును. మరియు నారోగికి చర్మంబును గోళ్లును మలంబును
మూత్రంబును కన్నులును ముఖంబును నల్లగనుండును. ఈక్రూరవ్యాధిచేత గుల్మంబును,
స్తీహవృద్ధియు, ఉదరంబును, అస్థీలయనువాతరోగంబును సంభవించును.

— ౨౨ వైత్తికార్శ్యలక్షణము. ౨౨ —

పిత్తోత్తరా నీలముఖాః రక్తపీతాఽనితప్రభాః.

3 ౪

తన్వస్ప్రసావిణోవిస్తాః తనవో మృదవశ్శ్లథాః,

శుకజిహ్వాయకృత్థండజలౌ కావక్త్రసన్నిభాః

3 ౫

దాహపాకజ్వరస్వేదతృణ్ణాఽర్చుఽరుచిమోహదాః,

సోష్టాణో ద్రవనీలోష్ణపీతరక్తామవర్చసః.

3౬

యవమథ్యాహరిత్పితహరిద్రత్యౌజ్జ్ఞఖాదయః,

పీత మధికముగనుండి కలిగినయర్కపులు నల్లనియగ్రములుకలిగి రక్తవర్ణంబులును, పీతవర్ణంబులును నల్లనికాంతియు గలిగియుండును. వానినుండి కొంచెముకొంచెముగ రక్తము ప్రవించును. దుర్గంధముకలిగి మిక్కిలి నన్నవియై మెత్తనై సడలియుండును. ఆయ్యవి చిలుకనాలుకను యకృత్తును జలగనోటిని బోలినయాకారము కలిగియుండును. అట్టి గుదాంకురములు తీవ్రమైనమంటలోగూడి పుండగును. ఈవ్యాధి యందు జ్వరమునచ్చును. చెమట విశేషముగ బట్టును. దస్పి యధికమగును. మూర్ఛ కలుగును. ఆరోచకంబును మతిభ్రమంబును కలుగును. వేడికలిగి ద్రవంబునునీలవర్ణంబును ఉష్ణంబును పీతరక్తవర్ణంబును నైన యామచులను వెడలును. అట్టి గుదాంకురములు యవలబోలిన మధ్యభాగము కలిగియుండును, చర్మంబును గోళ్లును మున్నగు నవి ఖమపు రంగైనను ఆకుపచ్చసిరంగైనను కలిగియుండును.

❦ కఫశారోలక్షణము. ౭౦ ❦

శ్లేష్మోల్బణా మహామూలా ఘనా మస్తరుజస్సితాః.

3౭

ఉచ్ఛ్వాసోపచితాస్సిద్ధాః స్తబ్ధవృత్తిగురుస్థిరాః,

పిచ్చిలూస్సీమితాశ్శ్లేష్మైః కణ్ఠ్వ్యాః స్పర్శనప్రియాః.

3౮

కరిరపసాస్థ్యాభాః తథా గోస్తససన్నిభాః,

పంక్షణా నాహినః పాయువస్తినాభివికర్తిరః.

3౯

సకాసశ్వాసహృల్లాసప్రసేకారుచిపీనసాః,

మేహకృచ్ఛశిరోజాడ్యశిశిరజ్వరకారిణః.

౪౦

క్షైబ్యాగ్నిమార్దవచ్ఛర్దిరామప్రాయవికారదాః,

వసాభాః సకఫప్రాజ్యపురీషాః సప్రవాహికాః.

౪౧

న స్రవన్తి న భిద్యన్తే పాణ్డుస్త్రిగ్ధత్వగాదయః,

కఫ మధికముగ ప్రకోపించుటచే గల్గినయర్కపులయందు గుదాంకురములు మిక్కిలి లోతున నాటిన నైట్లకల్గి దట్టమై స్వల్పమైనబాధతో గూడి తెల్లనైయుండును. మిక్కిలి నిడుదలై స్థూలములై స్నిగ్ధంబులును వట్టువలను చీలవలతె స్తంభించియుండును. మరియు జిగటకల్గి నిశ్చలములై మణులవలె నిగనిగలాడుచు ప్రబలమైన జిలకల్గి చేత స్పృశించినప్పుడు కొంచెము సుఖముగనుండును. అందు కొన్నివెదురు మోపులబోలె కోమలంబులును, వసవెత్తులబోలె నునుపుగల్గియు, గొన్ని ద్రాక్షపండ్లబోలె గుండ్రంబులు నైయుండును, ఈవ్యాధియందు గైజలలో నుబ్బియుండును. గుదస్థాన

మునను పాత్రికడుపునను బొడ్డుదగ్గరను కత్తెరచే కత్తిరించువిధముగ బాధకల్గును. శ్వాసకాసంబులును, ఓకరింతలును, నోటజొల్లుకారును. ఆరోచకంబును పీనసయు, ప్రమేహంబును, మూత్రకృచ్ఛంబును, తలబరువును, చలిజ్వరంబును ఇవియన్నియును పద్రవరూపమై జనించును. మరియు పురుషత్వముచెడును. జతరాగ్ని మందగించును, వాంతియగును. ఆమము బహుళముగాగల వ్యాధులుకల్గును. కఫముతోసూడి మాంస రసముబోలె మలము విశేషముగ పృథ్వినించును. అట్టిమలము వెడలునప్పుడు విశేషముగ ముక్కును. అట్టి గుదాంశరములు పగులవు. అందుండి రక్తము ప్రవింపదు. త్వక్కునేత్రములు నఖములు మూత్రపురీషములును పాండువర్ణములై స్నిగ్ధములుగ నుండును.

సంసర్గ జనన్ని పాతజార్యోలక్షణములు. ౧౭

సంస్కృప్తలిక్ష్వాస్సంసర్గాత్, నిచయాత్సర్వలక్షణాః ౮౨

వాతసి త్తకఫములలో రెండేసిదోషము లధికముగ ప్రకోపించుటచే గల్గిన (వాత పిత్త, వాతకఫ, పిత్తకఫ) యర్థలయందు ఆచూరెండేసి దోషములకు వేరువేరుగ జెప్పినలక్షణములు కలసియుండును. మూడుదోషములును సమానములుగ ప్రకోపించిన యర్థోరోగము సాన్ని పాతకము. దీనియందు మూడుదోషములకు జెప్పిన లక్షణము లన్నియు సంకరముగ జేరియుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెఱుంగునది:—అర్థోవ్యాధి సామాన్యముగ త్రిదోష ప్రకోపముననే గల్గును. అందు వాతపిత్తకఫములలో నొక్కటిమాత్ర మధికము ప్రకోపించినచో నేకదోషజమనియు, రెండేసిదోషములధికముగ ప్రకోపించినది ద్విదోషములనియు దోషప్రాబల్యమునుబట్టి నిర్ణయింపబడినది. అన్నియును సమములుగ బ్రకోపించిననాడు సాన్ని పాతికమని చెప్పనగును. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “బహ్వనిల్యాః, పిత్రోల్బణాః, శ్లేష్ఠోల్బణాః” అను అధికవాచకశబ్దములచే సూచించెను.

మరియు నీవ్యాధియందు వాత, పిత్త, కఫములవలెనే రక్తంబును వ్యాధిజనకమై యుండును. త్రిదోషములతో సమానముగ రక్తంబును కారణమనిచెప్పి సుశ్రుతాచార్యులు సంసర్గభేదముల నారువిధములుగ పరిగణనము నిట్లుజేసియున్నారు. “అర్థస్స దృశ్యతే రూపం యదావై దోషయోర్ద్వయోః. సంసర్గం తం విజానీయాత్ సంసర్గష్టాడ్విధస్సన్మితః” వీరిమతమున వాతపిత్తములు, వాతకఫములు, వాతరక్తములు, పిత్తకఫములు, పిత్తరక్తములు, కఫరక్తములు, నని సంసర్గము రెండేసిదోషములలో రక్తమునుగూడ జెచ్చి చెప్పబడినది. ఈ విషయమును గూడ వాగ్భటాచార్యులు “రక్తాల్బణాః” అను క్రిందివాక్యముచేత సూచించెను.

రక్తజార్యోలక్షణము. ౧౮

రక్తోల్బణా గుదే కీలాః పిత్రాకృతసమన్వితాః,

వటప్రరోహసదృశాః గుఱ్ఱావిద్రుమసన్నిభాః. ౪౩
 తేఽత్యర్థం దుష్టముష్టం చ గాఢవిట్పృతివీడితాః,
 స్రవన్తి సహసా రక్తం తస్య చాతిప్రవృత్తితః. ౪౪
 భోకాభః పీడ్యతే దుఃఖైః శోణితక్షయసంభవైః,
 హీనవర్ణబలోత్సాహః హతౌఘాః కలుషేన్ద్రియః. ౪౫

రక్తమధికముగ ప్రకోపించుటచే గల్గిన యర్కోరోగమున గుడస్థానమున మాంస
 కీలములు పిత్తమునకు జెప్పిన యాకారముగల్గి వానిలక్షణములు గల్గును. మరియు నాగు
 దాంతురములు కొన్నివట్టిచిగుళ్ళిబోలియు కొన్నిపగడములను గురిగించును బోలినవర్ణంబును
 ఆకారంబును కల్గియుండును. అట్టి గుదాంతురము మిక్కిలి కఠినంబును ఉష్ణంబును నగు
 మలమువెడలుటంజేసి దాని యొరుబిడిచేత మిక్కిలి యుష్ణంబును దుష్టంబును నగురక్త
 మును స్రవించును. అట్టి రక్తమధికముగ వెడలుటవలన శరీరమునందలి రక్తమెల్ల నశించి
 శరీరమంతయు కృశించి రక్తక్షయమునగల్గు నానావిధవ్యాధులచే బాధింపబడి శరీరవర్ణం
 బును బలంబును ఉత్సాహంబును చెడి ప్రాణములకు ముఖ్యాధారమైనయోజస్సు నశించి
 యింద్రియము లెల్ల పటుత్వంబుడిగి వ్యాకులములై వర్షాకాలమునందలి కప్పవలె కృశిం
 చినశరీరముతో పచ్చనైనకాంతికల్గి బాధపడును.

— ౪౬ ఉదావర్తనదానము, లక్షణములు. —

ముద్గకోద్రవజూర్ణాహ్వాశరీరచణకాదిభిః,
 రూక్షైస్సంగ్రహిభిర్వాయుః స్వస్థానే కుపితో బలీ. ౪౬
 అధోవహాని స్తోతాంసీ సురుభ్యాధః ప్రశోషయః,
 పురీషం వాతపిణ్డూత్రసజ్గం కుర్వీత దారుణమ్. ౪౭
 తేన తీవ్రా రుజా కోష్ఠపృష్ఠహృత్పర్శ్వగా భవేత్,
 ఆథ్వానముదరావేష్టో హృల్లాసః పరికర్తనమ్. ౪౮
 వస్తా చ సుతరాం శూలం గణ్డశ్వయధుసంభవః,
 పవనసోర్ధ్వగామిత్యం తత్తచ్ఛర్వరుచిజ్వరాః. ౪౯
 హృద్రోగగ్రహణీదోషమూత్రసజ్గప్రవాహికాః,
 బాధిర్యతిమిరశ్వాసశిరోరుక్మాసవీనసాః ౫౦
 మనోవికారస్తృష్ణా స్రపిత్తగుల్తోదరాదయః,
 తేతేచ వాతజా రోగా జాయంతే భృశదారుణాః. ౫౧
 దుర్నామ్నామిత్యుదావర్తః పరతోఽయముపద్రవః,
 వాతాభిభూతకోష్ఠానాం తైర్విసాపి సజాయతే. ౫౨

పెసలు, ఆరుకలు, జొన్నలు, వెదురుమోవులు, సెనగలు, ఇవి మున్నగు రూక్షంబులును గ్రాహులునగు పదార్థముల నేనించుటచేత నపానవాతము స్వస్థానమున కుపితమై మిక్కిలి బలమునొంది క్రిందికివ్యాపించు ప్రోతోమార్గముల నడ్డగించి క్రిందిభాగముననున్న పురీషమును ద్రవము లేక యెండించుచు వాతమూత్ర పురీషముల వెడలిసియక బద్ధగించును. అట్లులు మలాములు బద్ధగింపబడుటచేత కోష్ఠమునందును పీపునందును హృదయమునందును ఇరు ప్రక్కల మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పికలును. కడుపులో నొడవేసినట్టులు బాధకల్గి కడుపుబ్బును. ఓకరింతలువెడలును. హృదయమున కత్తెరచే కత్తిరించువిధముగ బాధకలుగును. వస్తియందు మిక్కిలికూలనొప్పి (పోటు) పుట్టును. గండస్తలములయందు, వాపుకలుగు. అపానవాతము పైకి నంచరించును, దానంజేసి వాంతి, ఆరోచకము, జ్వరము, హృద్రోగము, గ్రహణీదోషము, మూత్రము బద్ధగించుట, ముక్కుట, చెవుడు, కన్నులుగానరాకుండుట, శ్వాసము, తలనొప్పి, కాసము, పడిసెము, నునోవికారము, డప్పి, రక్తపిత్తము, గల్తము, ఉదరము, ఇవి మున్నగు నాయావాతరోగములు మిక్కిలిదారుణములైన వ్యాధులు దుర్మామనును ప్రేవులయందు గల్గును. ఇది యుదావర్తమును మిక్కిలి పూర్వమైన యుపద్రవము. పై జెప్పిన యర్శోరోగమున నిది ప్రధానమైన యుపద్రవము, వాతముచే దుష్టమైనకోష్ఠము కలమనుజులకిది పైజెప్పిన యర్శస్సులు లేకన్నను స్వతంత్రముగను సంభవించును.

అసాధ్యారోగక్షణము. ❦

సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యంతరే వలౌ,
స్థితాని తాన్యసాధ్యాని యాప్యస్తేఽగ్ని బలాదిభిః. ౫౩
పైజెప్పిన యర్శోరోగములలో సహజార్శస్సులును, త్రిదోషసన్నిపాతమున గల్గిన యర్శస్సులును, మూడువర్గలతో లోపలనుండువళియందుకల్గిన యర్శస్సులును అసాధ్యములు. జఠరాగ్నిబలము శరీరబలముమున్నగునవి చక్కగనుండినచో నాయుత్పేషముండునంతకాలము పైజెప్పిన యసాధ్యార్శస్సులును యాప్యములగును.

దృష్టస్వజాని ద్వితీయాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితాని చ,
కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యాహః పరిసంవత్సరాణి చ. ౫౪
దోషద్వయ సంసర్గముచేబుట్టిన యర్శస్సులును. రెండవవర్షాఃపట్టిన యర్శస్సులును, ఒకసంవత్సరమువరకు అనుసరించి బాధించుచుండు అర్శస్సులును మిక్కిలి కష్టము చేసాధింపందగియుండును. (కృచ్ఛ్రసాధ్యములనియర్థము).

బాహ్యయాం తులౌవజాతాన్యేకదోషోబ్బణాని చ,
అర్కాంసీ సుఖసాధ్యాని నచిరోత్పత్తితాని చ. ౫౫
పైటనుండు మూడవళియందుపుట్టిన యర్శస్సులును, ఒకదోషముమాత్ర మధికమైపుట్టిన యర్శస్సులును, ఒక సంవత్సరకాలములోపల పుట్టిన యర్శస్సులును సుఖసాధ్యములు.

—ॐ మేధాగ్రాస్థానముల యర్హోవివరణము. ॐ—

మేధాగ్రాస్థానముల వక్ష్యస్తే యథాస్వం నాభిజానితు,
గజ్ఞాపదాస్యరూపాణి పిచ్ఛిలాని మృదూని చ. ౫౬

వైజ్ఞేష్ఠినయర్హస్సులు మేధ్రము, నాసారంధ్రములు, చెవులు మున్నగు స్థలముల యందును కల్గును. వానిస్వరూపలక్షణాదులు ఆయాప్రకరణముల (గుహ్యరోగ నాసారోగ కర్మరోగాది ప్రకరణముల) యందు వివరింపబడును.

మరియు నాభిస్థానమునబుట్టునవి ఎఱ్ఱలమూతులవంటి యాకారముకల్గి పిచ్ఛిలంబులును మృదువులునై యుండును.

—ॐ చర్మకీలములలక్షణము. ॐ—

వ్యాసో గృహీత్వా శ్లేష్మాణం కరోత్వర్చస్త్యచోబహిః,
కీలోపమం స్థిరఖరం చర్మకీలం తు తం విదుః. ౫౭

సర్వశరీరమున వ్యాపించునట్టి వ్యాసవాతము ప్రకోపించి శ్లేష్మమును జేర్చుకొని చర్మమున వెలిప్రక్క సర్వస్థును కల్గించును. ఆయ్యది యినుపచీలవలె కఠినంబును కఠమకల్లినదియు నగును. ఇచ్చుది చర్మముపైని చీలవలెనుండుటంజేసి చర్మకీలమని చెప్పబడును. ఇది కఫమువలనబుట్టిన అంకురమువలె నుండును.

—ॐ వాతాదిచర్మకీలముల లక్షణము. ॐ—

వాతేన తోదః పారుష్యం పిత౯దానితరక్తతా,
శ్లేష్మణా స్నిగ్ధతా తస్య గ్రంథితత్వం సువర్ణతా. ౫౮

వైజ్ఞేష్ఠిన చర్మకీలములు వాతమధికమగుటచే గల్గినచో నవి పగులును. పరుషములగును. పిత౯ధికముగ గల్గినయెడ నల్లనిరంగైనను రక్తవర్ణంబైనను కల్గియుండును. కఫమధికమైనపుడు స్నిగ్ధంబులై శరీరమునకు సమానవర్ణము కల్గి గ్రంథిరూపముగ నుండును.

—ॐ అర్హోవ్యాధిక శీఘ్రచికిత్సావశ్యకత. ॐ—

అర్హసాం ప్రశమే యత్నం ఆశు కుర్వీత బుద్ధిమాన్,
తాన్యాశు హి గుడం బద్ధ్యా కుర్యర్బద్ధగుదోదరమ్. ౫౯

అర్హస్సుకు శీఘ్రముగ చికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ ఆవి గుడద్వారము బంధించి బద్ధగుదోదరము ప్రారవ్యాధిని కల్గించును. కావున నర్హోగము కల్గిన వెంటనే బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు అతిశీఘ్రముగ చికిత్సజేయవలెను.

ఇతి అష్టాంగహృదయనిదానే

సప్తమోఽధ్యాయః.

అష్టమాధ్యాయము.

అపః “అర్శ్యోఽతిసారగ్రహణీవికారాః ప్రాచీణ చాన్యోన్యనిదానభూతాః”
అను ప్రమాణమునుబట్టి అర్శస్సు, అతిసారము, గ్రహణి అను రోగములు మూడును ఒకటి
కొకటి కారణములై యుండును; కావున అర్శ్యనిదానమును జెప్పినపిదప అతిసారగ్రహ
ణులనిదానము లీయధ్యాయున జెప్పబడును:—

సూ. అథాతోఽతిసారగ్రహణీరోగయోర్నిదానం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

అర్శ్యరోగనిదానమును జెప్పిన పిదప ప్రాయికముగ నతిసారము గ్రహణీయు
నర్శస్సులచేగూడ కల్లును. కావున అతిసారగ్రహణులనిదానమును జెప్పెదననిభావము.

—ॐ అతిసారభేదములు. ॐ—

దోషైర్వ్యస్తైస్సరుస్తైశ్చ భయాచ్ఛోకాచ్చ షడ్విధః,
అతీసారః

వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగను, అన్నింటి సన్నిపాతముచేతను, భయము
చేతను, శోకముచేతను జనించుటం జేసి యతిసారము ఆరువిధములగును.

—ॐ అతిసారసంప్రాప్తి ॐ—

స సుతరాం జాయతేఽత్యమ్బుసానతః.

కృశశుష్కమిషాసాత్త్యతిలపిష్టవిరూఢకైః,

మద్యరూక్షాతిమాత్రానైః అర్శ్యభిన్నేహవిభ్రమాత్, ౧

కృమిభ్యో వేగరోథాచ్చ తద్విధైః కుపితోఽనిలః,

విస్రంసయత్యథోఽభ్యాతుం హత్వా తేనైవ చానలమ్. ౩

వ్యాసద్యానుశక్యతోఽగ్రం పురీషం ద్రవతాం నయన్,

ప్రకల్పతేఽతిసారాయ

అతిసారము ప్రాయికముగ నధికముగ నీళ్లుద్రావుటచేకల్లును. మరియు వ్యాధ్యా
దులచే కృశించిన జంతువుల మాంసమునైనను ఎండినమాంసమునైనను భుజించుట, అసా
త్త్యములగు (తన కలవాటున లేని) వదార్థములనైనను, తిల-జ్జ (నువ్వుల తెలికపిండి) మునై
నను మొలక తెత్తిన పెసలు మున్నగువానినైనను భుజించుట, మద్యమును ద్రాగుట, బిడ్డు
లేని యన్నాదుల భుజించుట, మిక్కిటముగ భుజించుట, అర్శస్సులు, ఆముదము

మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల వ్యత్యస్తముగ నుపయోగముచేయుట, కృములు, మల మూత్ర వాతముల వేగమును నిరోధించుట, ఈ కారణముల చేతను, ఇవికాక యితరములగు వాతప్రకోపకారణములచేతను వాతము ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలి యభ్యాతును చెరచి క్రిందికి వ్యాపింపజేయును. దానివలన జాతరానలమును చెరిచి కోష్ఠమునందలి భ్రేషసానమునకు సమీపమున పురిషమును ద్రవముగ జేసి అతిసారమును గల్గింప నమర్థమగును.

— అతిసారపూర్వరూపము. —

లక్షణం తస్య భావినః.

౪

తోవో హృద్ధుదకోష్ఠేషు గాత్రసాదో మలగ్రహః,
ఆధ్వానఘవిపాకశ్చ

అతిసారరోగము కలుటకు పూర్వము హృదయమునందును గుదస్థానమునందును కోష్ఠమునందును నూదులబొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును. శరీరముకృశించును. మలము బద్ధగించును. ఆహారము చక్కగ జీర్ణముగాక కడుపులో గుడగుడయ్యుచు కడుపుబ్బును. ఇవి యన్నియు నతిసారరోగమునకు పూర్వరూపములు.

— వాతికాతిసారలక్షణము. —

తత్ర వాతేన విడ్జలమ్.

౫

అల్పాల్పం శబ్దశూలాధ్యం విబద్ధముపవేశ్యతే,
రూక్షం సఫేనమచ్ఛం చ గ్రథితం వా ముహుర్దుహః.
తథా దగ్ధగుడాభాసం సపిచ్చాపరిక ర్తికమ్,
శుష్మానోస్య భ్రష్టసాయుశ్చ హృష్టరోమా వినిష్టనఖ.

౭

తైజేస్వి నయతిసారభేదము లాగిటిలో వాతాతిసారమున మలము బద్ధగించి శబ్దముతోగూడి కొంచెముకొంచెముగ నీళ్లవలె వెడలును. లేక రూక్షమై యుండలవలె పేరుపేర భిన్నమై నురుగుతోగూడి స్వచ్ఛముగ వెడలును. మరియు నామలము మాడినబెల్లమువంటి బంకతోగూడి గుదరంధ్రమును కత్తిరించుచు వెడలును. ఈరోగము నందు రోగినోరెండి గుదస్థానము భ్రష్టమై రోమాంచముగల్గి వికారముగ దీనస్వరముతో కూయుచు బాధపడును.

— పిత్రాతిసారలక్షణము. —

పి త్రేన పీతమసితం హరిద్రం శాద్వలప్రభమ్,
సరక్తిమతిదుర్గంధం తృణ్ణాఞ్చస్వేదదాహవాక్.
సశూలసాయుసన్ధానం పాకవాక్

౮

పీతమునగల్గిన యతిసారమున మలము పీతవర్ణంబైనను నీలవర్ణంబైనను లేక పసుపురంగైన, లేక ఆకుపచ్చనిరంగైనను కల్గి, రక్తముతోగూడి మిక్కిలి దుర్గంధమై వెడలును. ఈరోగమునందు డప్పి యధికమగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చెమటబట్టును. కడుపులో శూలమున బొడిచినట్లు పోటుకల్గును. గుదద్వారమున మంటకల్గి పుండగును.

❧ కఫజనన్నిపాతజాతిసారలక్షణములు ❧

శ్లేష్మణా ఘనమ్,

పిచ్ఛిలం తన్తుమచ్ఛ్వేతం స్నిగ్ధమామం కఫాన్వితమ్

౯

అభీక్ష్యం గురు దుర్గంధం విబద్ధమనుబద్ధరుక్,

నిద్రాభురలసోఽన్నద్విత్ అల్పాల్పం సప్రవాహికం

౧౦

సరోమహర్షసోఽస్మక్లేశః గురువస్తిగుదోదరః,

కృతేఽవ్యకృతసంజ్ఞశ్చ సర్వాత్మా సర్వలక్షణః.

౧౧

కఫజాతిసారమున ఘనమై పిచ్ఛిలంబును శ్వేతవర్ణంబును స్నిగ్ధంబును అపక్వంబునై కఫముతోగూడి తీగెవలె నుండునదియు భారముకల్గినదియు దుర్గంధయుక్తంబును నగు మలము మిక్కిలి బాధతోగూడి బద్ధంబినట్లు మలము విశేషముగ మాటి మాటికి వెడలును. ఈవ్యాధియందు మనుజుడు మిక్కిలి నిద్రకల్గియుండును. పనుల యందలనుడగును. అన్నమునందు ద్వేషముకల్గును. మలము ముక్కినపుడు బలాత్కారముగ కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. రోమాంచముకల్గును. ఓకరించల వెడలును. పొత్తి కడుపును గుదంబును ఉదరంబును మిక్కిలి బరువుగనుండును. మలము వెడలినను వెడలని వానివలె సందేహముకల్గి బాధపడుచుండును.

మరియు నన్ని పాతమునగల్గిన యతిసారమున వాతాదులకు పేరుపేరుగ జెప్పిన లక్షణములు కలియుండును.

❧ భయశోకాతిసారలక్షణములు. ❧

భయేన షోభితే చిత్తే సపిత్రే ద్రావయేచ్ఛకృత్,

వాయుస్తతోఽతిసార్యేత షీప్రముష్ణం ద్రవం స్థవమ్.

౧౨

వాతసిత్తసమం లిజ్జైః అహస్తస్వచ్ఛ శోకజః,

కొన్ని కారణములచే మనస్సున మితిలేనిభయముకల్గి దానివలన వాతపీతములు ప్రకోపించి మలమును ద్రవముగ జేయును. అట్టి ద్రవరూపమైనమలమును వాతము ఆతి శీఘ్రముగ వెడలించును. ఆమలము ఉష్ణంబును ద్రవంబును బుడగలతోగూడి వెడలును. వాతపీతములకు జెప్పిన లక్షణములు మిశ్రముగనుండును. శోకమునగల్గిన యతిసారంబును ఇట్టి లక్షణములు కలియుండును.

—ॐ అతిసారచైవవిధ్యము. ॥—

అతిసారస్సమాసేన ద్విధా సామో నిరామకః.

౧౩

సాస్పజ్జీరస్రః తత్రాద్యే గౌరవాదప్న మజ్జతి,

శకృద్ధర్మమాటోపవిష్టమ్భూర్నిప్ర సేకినః.

౧౪

విఘ్నో నిరామస్తు కఫాత్పక్వోఽపి మజ్జతి,

వైశేష్యబడిన ఆరువిధములైన యతిసారులును ఆమనిరామంబులు, సాస్పక్ నిరస్తములునని రెండువిధములగు సంగ్రహముగ జెప్పబడును. (ఆమము అపక్వము, నిరామము పక్వమైనది, రక్తముతోగూడినది సాస్పక్కు, రక్తములేనిది నిరస్తము). అందు ఆమమైన(పక్వము కాని)మలము భారముచే నీటమునుగును. అట్టిదిమిక్కిలిదుర్గంధముతోగూడియుండును. కడుపులో గడగడమనుశబ్దముతో గూడి యుబ్బును. మిక్కిలి బాధకలిగి స్తవించును. నిరామము (పక్వమైన) మలము వైశేష్యన లక్షణముఅకు విరుద్ధముగనుండును కఫమునగులుగు నతిసారమున మలముపక్వమైయున్నను నీటమునుగును.

—ॐ గ్రహణీరోగలక్షణము. ॥—

అతిసారేషు యో నాతియత్న వాక్ గ్రహణీగదః.

౧౫

తస్య స్వాదగ్నివిధ్వంసకరైరన్యస్య సేవితైః,

వైశేష్యనరీతిగ నతిసారరోగము సంభవించినపుడును, అతిసారము నివృత్తింపి తోడనే మిక్కిలి శ్రద్ధతో పథ్యముగనుడక యపత్త్యములగు నాహారవిహారాదులజేసి నచో గ్రహణీరోగము సంభవించును. అతిసారరోగము లేక స్వస్థతనన్నువ్వడును జత రాగ్నిని ధ్వంసముచేయు నజీర్ణకరాదిపదార్థముల సేవించినచో నప్పుడును గ్రహణీరోగము సంభవించును.

—ॐ అతిసారమున కన్వర్థత. ॥—

సామం శకృన్నిరామం వా జీర్ణే యేనాతిసార్యతే.

౧౬

సోఽతిసారోఽతిసరణాత్ ఆశుకారీ స్వభావతః,

భుజింబబడినయాహారము జీర్ణమైనపిదప మలము ఆమముతోగూడియైనను ఆమ రహితముగనైనను వ్యూధిచే నధికముగ బైటవెడలించబడునో అయ్యది అతిసారము. ఇయ్యది అధికముగ మలమును వెడలించజేయునది కావున అతిసారమని యన్వర్థముగ జెప్పబడినది. ఈవ్యాధి స్వభావముచేతనే మిక్కిలి శీఘ్రముగ పనిచేయుస్వభావము కలిగియుండును (శీఘ్రముగ జంపుననుట).

—ॐ గ్రహణీరోగస్వరూపము. ॥—

సామం సాన్నమజీర్ణేఽన్నే జీర్ణే పక్వం తు నైవ వా.

౧౭

అకస్మాద్వా ముహూర్భద్రం అకస్మాచ్చిధిలం ముహూః,
చిరకృద్గ్రహణీదోషః సంచయాచ్ఛవేశయేత్.

౧౮

గ్రహణీరోగమున అన్నము జీర్ణముకాకుండుతర ఆమరసముతోగూడియైనను పక్షముగాని యన్నముతోగూడియైనను మాటిమాటికి విరేచనములు ఆకస్మికముగ (కారణము లేకయే) అగును. ఆహారము జీర్ణమైననయమున పక్షమైనయన్నముతో గూడియైనను, లేక దానిసంబంధము లేకయైనను పలుమారు విరేచనములగును. మరియు కారణములేకయే మాటిమాటికి బద్ధగించి పలుమారు విరేచనములగును. లేక కారణము నపేక్షింపకయే శిథిలమై పలుమారు మలమువెడలు. ఈ గ్రహణీదోషము చిర కాలము వరకు బాధించును. చిర కాలమునుండి మలము చేరియందుటచే నీవ్యాధి సంభవించు.

—౧౯ గ్రహణీరోగ భేదములు. ౧౯—

స చతుర్థా పృథగ్దోమైస్సన్నిపాతాచ్చ జాయతే,

అట్టి గ్రహణీరోగము వాతపిత్తకఫములచే వేరు వేరుగను, అన్నింటినన్ని పాతము చేతను పుట్టును, కావున నాల్గుతెరంగుల నుండును.

—౨౦ గ్రహణీరోగ పూర్వరూపములు. ౨౦—

ప్రాగ్రూపం తస్య సదనం చిరాత్పచనమల్పకః.

౧౯

ప్రసేకో వక్త్రవైరస్యం అరుచిస్తృప్తక్లమో భ్రమః,

ఆనద్ధోదరతా చ్ఛర్దిః కర్ణక్షేదోఽన్త్రకూజనమ్.

౨౦

గ్రహణీరోగముకల్గుటకు మునుపు జఠరాగ్నిమందగించును. దానివలన చిరకాల మునకు ఆహారముజీర్ణమగును. నోటకొంచెముగ నీరు వ్రేడలును. నోటికిమధురాదిరసములు తెలియవు. అరోచకముకల్గును. డప్పియధికమగును. బడలికకల్గును. చక్రమువై నున్న వానివలె భ్రమముకల్గును. కడుపుబ్బరించును. వాంతియగును. చెవులయందు ధ్వనికల్గును. ప్రేవులు కూయును. ఇవియన్నియు గ్రహణీరోగమునకు పూర్వరూపములు.

—౨౧ గ్రహణీరోగ సామాన్య లక్షణములు. ౨౧—

సామాన్యం లక్షణం కార్శ్యం ధూమకస్తమకోఽజ్వరః,

మూర్ఛా శిరోరుక్ విప్రచృఘ్నః శ్వయభుః కరసాదయోః.

౨౧

గ్రహణీరోగమున సామాన్యముగ శరీరము కృశించును. నోట పొగవ్రేడలున ట్లుండును. మెకము గ్రమ్మును. జ్వరమువచ్చును. మూర్ఛవచ్చును. తలవిశేషముగనొప్పి, మలము బద్ధకముగవెడలును. మీకాళ్లయందును మీజేతులయందును వాపు కల్గును. ఇవియన్నియు గ్రహణీరోగసామాన్యముగ సంభవించుసామాన్యలక్షణములు.

—ॐ వాతజగ్రహణీరోగలక్షణము. ౧౭—

తత్రానిలాత్తాలుశోషః తిమిరం కర్ణయోస్స్వసః,
సారోష్ణిరుపంక్షుగ్రీవారుజాభీక్షం విషూచికా. ౧౨
రనేషు గృధ్రిః సర్వేషు త్సుతృప్తా పరికర్తికా,
జీర్ణే జీర్యతి చాథ్వానం భుక్తే సాన్ధ్యం సమశ్నుతే. ౧౩
వాతహృద్రోగగుత్తార్కః స్త్రీహపాణ్డుత్యశంకితః,
చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వాచం శబ్దభేనవత్. ౧౪
పునఃపునస్సృజేద్వర్షః పాయురక్త్వాసకాసవాకా,

వాతప్రకోపమునగల్గిన గ్రహణీరోగమున తాలుపులు ఓక్కును. కన్నులు చీకటి గ్రమ్మినట్లుండును. చెవులయందుధ్వనిపుట్టును. ఇరు ప్రక్కలయందును తొడలయందును గెజ్జలయందును మెడయందును అధికముననొప్పికలును నూదులచేబొడిచినవిధముగ బాధ కల్గి విరేచకము లధికచుగును. మధురాది వృక్షసములయందును ఆకపుట్టును, ఆకలియు డప్పియు నధికచుగును. రంపముతోకొనెనవిధముగ బాధకలును. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణమైనపుడు జీర్ణము అగుచుండునమయమునను కడుపుబ్బును. భుజించినతోడనే కొంచెము నుద్దుముగనుండును. వాతవ్యాధియు, రొమ్మనొప్పియు, గుల్తంబును ఆరోగ్య రోగంబును స్త్రీహవృద్ధియు పాండ. రోగంబును కల్లనట్లు సుదేహము కల్లును. మరియు నీవ్యాధియందు ద్రవంబును లేక శుష్కంబును అపక్వంబును నురుగుతో గూడినదియునగు మలమును శబ్దముతో గూడి మిక్కిలి కష్టముచే చిరకాలమునకు కొంచెముగ వెడలించును. అట్టిమలమును చిరకాలమునకు మాటిమాటికి వెడలించును. గుడసానమున అధికమైనబాధ కలుగును శ్వాసకాసములు కల్లును.

—ॐ వైత్తిక గ్రహణీరోగలక్షణము. ౧౮—

పిత్తేన నీలం వీతాభం వీతాభః సృజతి ద్రవమ్. ౧౯
పూత్యన్యోద్ధారహృత్కణ్డదాహోరుచితృడధితిః,

పిత్తజగ్రహణీరోగమునందు నీలవర్ణంబైనను వీతవర్ణంబైనను కల్గి ద్రవముగ మలము వెడలును. శరీరము పచ్చగనుండును. దుర్గంధముతోగూడి పుల్లినిత్రేసుపులు వెడలును. హృదయమునందును కంఠమునందును మంటపుట్టును. ఆరోచకంబును డప్పియు కల్లును.

—ॐ కఫజ-సన్నిపాతజగ్రహణీరోగలక్షణములు. ౨౦—

నేష్టణా పచ్యతే దుఃఖనున్నం చ్ఛర్దిరరోచకః. ౨౧
ఆస్యోపదేహానిష్ఠీవకాసహృల్లాససీనసాః,

హృదయం మన్యతే స్త్రావం ఉదరం స్తిమితం గురు. ౨౭

ఉద్ధారో దుష్టమధురః సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్,
భిన్నమశ్లేష్ఠసంసృష్టగురువర్చః ప్రవర్తనమ్. ౨౮

అకృశస్యాపి దౌర్బల్యం సర్వజే సర్వసంకరః,

కఫమునగల్గిన గ్రహణీరోగమున భుజింపబడినయన్నము మిక్కిలి కష్టముగ జీర్ణమగును. మరియు వాంతియు, అరోచకంబును, కల్లును. కంఠమున కఫము నిలచియుండును. నోటనుమియును. కాసంబును ఓకరింతులును కల్లును. పడిసెముపట్టును. రొమ్మన మెలిబెట్టినట్లు బాధకల్లును. కడువనిశ్చలమై బరువుగనుండును. త్రేసుపులు దుష్టముగను తీసికల్గివెడలును. శరీరము కృశించును. స్త్రీలవిషయమై యుత్సాహము లేకుండును. మలము ఉండలుగ భిన్నమై కఫముతోగూడక భారముకల్గివెడలును. శరీరము కృశించున్నను బలముహీనమగును.

సన్నిపాతమున బుట్టిన గ్రహణీరోగమున పై జెప్పబడిన వాతాదిలక్షణము లన్నియు సంకరముగ నుండును.

❧ అగ్ని భేదముచే గ్రహణీదోషములు. ❧

విభాగేఽగ్నేస్య యే చోక్తాః విషమాద్యాస్త్రయోఽగ్నయః. ౨౯
తేఽపి స్యుర్గ్రహణీదోషాః; సమస్తు స్యాప్యకారణమ్,

సూత్రస్థానమున వాతవిత్తకఫముల యాధిక్యముచే జాతరాగ్ని విషమ, తీక్షణ, మందభేదములు కల్గియుండుననియు, అట్టి దోషములు సమములై యున్నపుడు సమాగ్ని యనియు అగ్ని భేదములు చెప్పబడినవి. అట్టియగ్ని భేదంబును గ్రహణీదోషాబులనియే యెరుంగునది. మరియు సమాగ్ని స్వస్థతకు కారణమగును.

ఇచ్చట సన్నిభేదములు గ్రహణీరోగములవలె నుండును కాని సంప్రాప్త్యాదులు వీనికి ప్రత్యేకముగ లేవు. కావున సీ గ్రహణీరోగములలో సీ భేదములను పరిగణనము జేయబడలేదని యెరుంగునది.

❧ మహారోగములు. ❧

వాతవ్యాధ్యశ్చ రీకుప్తమేహోదరభగన్దరాః,
అగ్గాంసి గ్రహణీత్యప్తే మహారోగాస్సుదుస్తరాః. 30

వాతవ్యాధి, ఆత్మరి, కుష్ఠము, ప్రమేహము, భగందరము, అర్శోరోగము, గ్రహణి, ఉదరము, ఈయెనిమిదియు మహారోగములు, ఇవి మిక్కిలి దుస్సాధ్యములై యుండును.

ఇత్యప్తాజ్గన్మృతయనిదానే అప్తమోఽధ్యాయః.

న వ మా ధ్యా య ము.

అవ: వ స్తి మే ధ్ర ము గుదము ఇసి మొదలగు నవయనములు గుదస్థానమునందలి యస్థియొకరంధ్రము నాశ్రయించియుండును. కావున అతిసారగ్రహణులకును, మూత్రాఘాతమునకును ఆశ్రయములు ఒండొంట నుంబంధముకల్గియుండును కావున, అతిసారగ్రహణుల జెప్పినపిదప మూత్రాఘాతనిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో మూత్రాఘాతనిదానం వ్యాఖ్యాప్యముః.

అతిసారగ్రహణుల జెప్పినపిదప మూత్రాఘాతనిదానమును వివరించెదననియర్థము.

❧ వస్త్రాదులకేకసంబంధితత్వము. ❧

వ స్తి-వ స్తిశిరో-మే ధ్ర కటి-వృషణ-పాయవః,

ఏకసంబంధనాః ప్రోక్తాః గుదాస్థినివరాశ్రయాః.

౧

వ స్తి (మూత్రపుతిత్తి) వ స్తి శిరస్సు, మే ధ్ర ము, కటి (నడుము,) వృషణములు గుదము, ఇరియన్నియు గుదస్థానమునుండి పైవ్యాపించినయెముకయందు రంధ్రముల నాశ్రయించియుండును; కావున నివియన్నియు ఒక్క-ఆవయవమును ఆశ్రయించి ఒక దానియందు సంబంధించినవి.

❧ మూత్రాఘాతసంప్రాప్తి. ❧

అథోముఖోఽపి వ స్తిర్హి మూత్రవాహినిరాముభైః,

పార్శ్వేభ్యః పూర్వతే సూక్ష్మైః స్వస్థమానైరనారతమ్.

౨

యైస్తైరేవ ప్రవిశ్యేనం దోషాః కుర్వన్తి వింశతిం,

మూత్రాఘాతాః ప్రమేహంశ్చ కృచ్ఛాన్తర్కసమాశ్రయాః.

వ స్తి (మూత్రపుతిత్తి) అథోముఖముగనుండును. అయినను దాని చుట్టు ప్రక్కలను మూత్రమును వహించు నన్ననినరము లుండును. అట్టి సిరలయందలి సూక్ష్మములగు రంధ్రములనుండి యెడతేక మూత్రపుబిందువులు ప్రవించుచుండును. జలమధ్యమున నథోముఖముగనుండు క్రొత్తపట్టికుండ నీళ్లచే నిండువిధముగ చుట్టూను వ్యాపించి మూత్రమును సూక్ష్మముగ ప్రవించుచున్న సిరలనుండి వెడలు మూత్రముచేత ఆసిరలనడుమ నుండు మూత్రపుతిత్తినందును. అందుండి మూత్రము బైబ వెడలును. ఇట్లుండ సూక్ష్మ రంధ్రములనుండి మూత్రవ స్తిలో మూత్రము చేరునపుడు దుష్టములగుదోషములును ఆరంధ్రములనుండియే వస్త్రీయందు ప్రవేశించి యిరువదిమూత్రాఘాతములను, ఇరువది

ప్రమేహములను కల్పించును. ఈవ్యాధులు వస్తినూపమైన మర్మమున జనించునవి. కావున మిక్కిలి కష్టసాధ్యములగును.

❧ వాతాదిమూత్రాఘాతలక్షణములు. ❧

వస్త్రీవంతుణమేధ్యార్తియుక్తోల్పాల్పం ముహూర్తవలుః,
మూత్రయేద్వాతజే కృచ్ఛ్యే; వైత్రే వీతం సదాహకమ్. ౪
రక్తం వా; కఫజే వస్త్రీమేధ్యగౌరవశోఫవాన్,
సపిచ్ఛం సనిబద్ధం చ్చ సర్వైస్సర్వాత్మకం మలైః. ౫

వాత- పిత్త-కఫసన్నిపాతభేదములచే మూత్రాఘాతము నాల్గువిధములు. అందు వాతజమూత్రాఘాతమునందు వస్త్రీయందును గెజ్జలయందును మేధ్యమునందును మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధతోగూడి కొంచెము కొంచెముగ మాటిమాటికి మూత్రము వెడలును. పిత్తమునకల్గిన మూత్రాఘాతమున పచ్చనై మంటతోగూడి మూత్రమును మాటిమాటికి వెడలించును. లేక రక్తమైనను వెడలును. కఫజమూత్రాఘాతమున వస్త్రీయుమేధ్యంబును భారముకల్గియుండును. వస్త్రీమేధ్యములువాచును. మూత్రముసిచ్చిలమెబద్ధగించి వెడలును. సన్నిపాతమునకల్గిన మూత్రాఘాతమున వై జెప్పిన లక్షణములన్నియు కలియుండును.

❧ ఆశ్మరీసంప్రాప్తి, దానిభేదములు. ❧

యదా వాయుర్ముఖం వస్త్రీరావృత్య పరిశోషయేత్,
మూత్రం సపిత్తం సకఫం సశుక్రం వా తదా క్రమాత్. ౬
సంజాయతేశ్శరీ ఘోరా, పిత్తాద్గోరివ రోచనా,
క్షేష్టాశ్రయా చ సర్వా స్యాత్

స్వకారణములచేత వాతము ప్రకోపించి వస్త్రీ (మూత్రపుతిత్రి)ద్వారమును అడ్డగించి నపుడు పిత్తముతోనైనను కఫముతోనైనను శుక్రముతోనైనను కూడిన మూత్రమును శుష్కింపజేయును. అట్టియెడ ఆవుకు గోరొచనము కల్గినవిధమునఆశ్మరికల్గును. వై జెప్పినరీతిగ వాత - పిత్త-కఫ - శుక్రభేదములచే నీయశ్మరి నాల్గువిధములగును. ఈనాల్గిటిలో వాతాశ్మరిప్రారమైనది. దానికన్న పిత్తాశ్మరియు, దానికన్న కఫాశ్మరియు, దానికన్న శుక్రాశ్మరియు పరుసగ క్రూరములు. ఈనాల్గిటియందును కఫము అధికమై ప్రధానముగ నుండును.

❧ ఆశ్మరీపూర్వరూపము. ❧

అథాస్యః పూర్వలక్షణమ్. ౭
వస్త్ర్యాధ్కానం తదాసన్నదేశేషు పరితోఽతిరుక్,
మూత్రే చ బస్తగన్ధత్వం మూత్రకృచ్ఛ్యం జ్వరోఽరుచిః. ౮

ఆట్టి యశ్శరీరోగము కలుటకు మున్ను మూత్రపుతిత్తి (వస్త్రీ) యుబ్బును. వస్త్రీకి సమీపించినస్థలములయందు మిక్కుటముగ నొప్పిపుట్టును. మూత్రము మేకల మూత్రమువలె వాసనకలిగియుండును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముతో వెడలును. జ్వరము వచ్చును. అరోచకము పుట్టును. ఇవియన్నియు నశ్శరీరోగమునకుమందు కలుగు పూర్వరూపములు.

—ॐ అశ్శరీసామాన్యలక్షణములు. ౧౭—

సామాన్యలిజ్జం రుజ్జాభిసేవనీవస్త్రీమూర్ఘసు,
విశీర్ణధారం మూత్రం స్వాత్ తథా మార్గనిరోధనే. ౯
తద్వ్యసాయాత్సుఖం మేహేహత్ అచ్చం గోమేదకోపమమ్,
తత్సంక్షోభాత్క్షతే సాస్రమాయానాత్ చాలిరుగ్భవేత్. ౧౦

అశ్శరీరోగసామాన్యముగ స్త్రీలందఱెప్పుడు లక్షణములు కలుగును:—నాభియందును, గుహ్యమునందును నేవనియనునరమునందును వస్త్రీయొక్కముఖమునందును తీవ్రమైననొప్పి కలుగును. ఆట్టి యశ్శరీచేత మూత్రమార్గ మడ్డగింపబడినప్పుడు మూత్రము రెండుచీలికలై రెండుధారలుగ వెడలును. ఆట్టియశ్శరీ మూత్రమార్గము నుండి బైట వెడలినప్పుడు మూత్రము సుఖముగ వెడలును. అప్పుడు వెడలు మూత్రము న్నచ్చమై గోమేదకపుమణివంటిరంగు కలిగియుండును. అశ్శరీయొక్క సంఘర్షణమున జేసి మూత్రనాళమున పుండైనయెడ మూత్రము రక్తముతోగూడి వెడలును. ఆట్టి ప్రయాసమువలన మిక్కిలి నొప్పికలుగును. ఇవియన్నియు నశ్శరీరోగమున సామాన్యముగ గలుగు లక్షణములు.

—ॐ వాతీకాశ్శరీలక్షణము. ౧౮—

తత్ర వాతాద్భృశార్ద్రరోదస్తాఖాదతి వేపతే,
మృద్నాలి మేహానం నాభిం పీడయత్యనిశం క్వణ్. ౧౧
సానిలం ముఞ్చతి శక్యత్ ముహూర్తేహాలి బిద్ధుశః,
శ్వావా రూక్షాశ్శరీ చాస్య స్యాచ్చితా క్షణైరేవ. ౧౨

వైజ్ఞేష్ఠిన అశ్శరీలలో వాతమునజనించిన అశ్శరీయందు మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పిచే పీడింపబడి పండ్లు పటపటకొరుపను. బాధకోరువజాలక వణకును. మేధ్రము చేత మర్దించును. బొడ్డును చేతులతో నొడబెట్టి వినుకును. ఆట్టిబాధల కోరువజాలక పలుచెరంగుల కూకలిడును. మలమును వాతముతోడి కొంచెముగవిడచును. మాటిమాటికిని మూత్రమును బొట్టుబొట్టుగ వెడలించును. వానికి కలిగిన యశ్శరీకాల్యమన్వర్ణంబును రూక్షంబునై ముండ్లచే వ్యాప్తమైనట్లు కరకుబారియుండును.

—ॐ వైత్తికాశ్చరీలక్షణము. ౧౬—

పిత్రేన దహ్యాతే వస్త్రీః సచ్యమాన ఇవోష్ఠవాక్,
భల్లాతకాస్థిసంస్థానా రక్తపీతాఽనితాశ్చరీ. ౧౩

పితృమునకలిగిన యశ్చరియందు వస్త్రీతో మిక్కుటముగ నోరువ శక్యముగాని మంటపుట్టును. దహింపబడునట్లు వేడి యధికముగనుండును. జీడిగింజవంటి యాకారంబును రక్తపీతవర్ణములైనను నల్లనిరంగైనను కలిగిన యశ్చరీ (మూత్రపుకల్లు)పుట్టును.

—ॐ కఫజాఽశ్చరీలక్షణము. ౧౭—

వస్త్రీర్నిస్తుద్యత ఇవ శ్లేష్మణా శీతలో గురుః,
అశ్చరీ మహతీ శ్లేష్మో మధువర్ణాఽధవా సితా. ౧౪

కఫమునకలిగిన యశ్చరీరోగమున వస్త్రీయందు సూదులబొడిచిన విధముగ పోటు పుట్టును. మూత్రమునందలి కల్లు మిక్కిలి చల్లనై వాతపితృములకు జెప్పినదానికన్న పెద్దదియై నునుపుకలిగి తేనెవంటిరంగైనను తెల్లనిరంగైనను కలిగియుండును.

—ॐ వాతాద్యశ్చరులు బాలురకు సంభవించుననుట. ౧౮—

ఏతా భవంతి బాలానాం తేషామేవ చ భూయసా,
ఆశ్రయోపచయాలృత్వాత్ గ్రహణాహరణే సుఖాః. ౧౫

పైజెప్పబడిన వాతాద్యశ్చరులు మూడును, బాలురకే సంభవించును. ఇయ్యవి బాలురకు జనించుటవలన బాలురకు ఆశ్చరులకాశ్రయమైన ఆవయవము మిక్కిలి చిన్నదిగ నుండును. కావున నచ్చటబట్టు నశ్చరీ వృద్ధినొంద నవకాశము లేక చిన్నదిగ నుండును. కావున బాలురకు సంభవించిన యశ్చరీబడికాది యంత్రసాధనములచే పట్టుకొనుటకును ఆకర్షించి వెలికిదీయుటకును మిక్కిలి సులభముగనుండును.

మరియు సీయశ్చరులు బాలురకు జనించుకారణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తిస్త్రోఽశ్చర్యో దివాస్వప్నశీలనాఽద్యశ్చనశీతస్నిగ్ధమధురాహారప్రియత్వాద్బాలానామేవ భవంతి” (ఈమూడు ఆశ్చరులును బాలురు సాధారణముగ వగలునిదురించుట చేతను, ఆద్యశ్చనము చేతను, శీతంబులును స్నిగ్ధంబులును మధురంబులు నగు నాహారములయందు మిక్కిలి ప్రీతికలిగియుండుటవలనను బాలురకే ప్రాయికముగ సంభవించును).

—ॐ శుక్రాశ్చరీసంప్రాప్తి లక్షణము ౧౯—

శుక్రాశ్చరీ తు మహతాం జాయతే శుక్రధారణాత్,
స్థానాచ్యుతమముక్తం హి ముష్కయోరస్తరేఽనిలః. ౧౬

శోషయత్కుపసంగృహ్య శుక్రం తచ్ఛక్రమశ్చరీ,
వస్త్రీరుక్ కృచ్ఛ్రమూత్ర త్వముష్ణ శ్వయంభు కారిణీ. ౧౭
తస్యాముత్పన్నమాత్రాయాం శుక్రమేతి విలీయతే,
పీడితే త్వవకాశేఽస్మిన్

శుక్రాశ్చరీ గొప్పవార్దకు (యౌవనవయసుకలవారికి) సంభవించును. బాలురకు శుక్రము అభివృద్ధిముగా కుండును కావున బాలురకు సంభవించదు. ఇది శుక్రమును బైటవెడలనీయక నిరోధించుట చేగలుగును. హర్షాశియము చేత స్వస్థానమునుండి చలించిన శుక్రమును బైటవెడలనీయక నడుమునే యడ్డగించినయెడల నయ్యది వృషణములకునడుమ జేరియుండును. వాతము అచ్చోటనే దానిని శోషింపజేయును. పిమ్మట నాశుక్రము ఘనీభవించి కఠినమై మూత్రనాళమున కడ్డుపడియుండును. అదియే శుక్రాశ్చరీ యనబడును. ఈవ్యాధియందువస్త్రీలో తీవ్రమైననొప్పి పుట్టును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముచే వెడలను. వృషణములయందు వాపుకలుగును. మరియు శుక్రాశ్చరీ పుట్టినమాత్రముననే శుక్రాశ్చరీస్థానమున నేమాత్రమభిఘాతము కలిగినను శుక్రమచ్చు టికివచ్చి యచ్చటనే లీనమగును.

శర్మరాలక్షణము. ౧౮

అశ్మర్యేవ చ శర్మరా.

౧౮

అణుశో వాయునా భిన్నా సా త్వస్త్విన్ననులోమగే,
నిరేతి సహ మూత్రేణ ప్రతిలో మేవిబధ్యతే. ౧౯

పైజెప్పబడిన యశ్చరీయే వాతముచేత నణుమాత్రముగ భేదించబడిన నయ్యది శర్మర యనబడును. అట్టి శర్మర వాతము అనులోమముగ సంచరించునపుడు మూత్రముతోకూడి బైటవెడలను. వాతము ప్రతిలోమముగ నున్నపుడు బంధించబడి బైట వెడలకుండును. వాత మనులోమముగ నున్నపుడు శర్మర మూత్రముతోగూడి బైట వెడలను. అశ్చరీ వాతము అనులోమముగనున్నను ప్రతిలోమముగనున్నను బైటవెడలదు. ఇదియే అశ్చరీకిని శర్మరకును పరస్పరభేదము.

వాతవస్తిసంప్రాప్తి, లక్షణము. ౨౦

మూత్రసంధారిణః కుర్యాత్ రుద్ధ్వా వస్త్రే ర్ముఖం మరుత్,
మూత్రసంగం రుజం కణ్డూం కదాచిచ్చ స్వధామతః. ౨౦
ప్రచ్యావ్య వస్తిముద్వృత్తం గర్భభం ఘ్నాలనిప్లుతమ్,
కరోతి తత్త రుద్ధాహస్యస్థనోద్వేష్టనాని చ. ౨౧

బిష్టుశశ్చ ప్రవరైత మూత్రం వస్తే తువీడితే,
ధారయా ద్వివిధోఽవ్యేషః వాతవ స్తిరితి స్మృతః. ౨౨
దుస్తరో దుస్తరతరో ద్వితీయః ప్రబలానిలః,

మూత్రము వెడలనున్నపుడు దానివేగమును నిరోధించినచో వాతము ప్రకుశితమై వస్తీయొక్కముఖమును ఆడ్డగించి మూత్రమును వెడలసేయక నిరోధించి తీవ్రమైనబాధను దురదను కల్పించును. ఇయ్యది వాతవస్తీయను మూత్రాఘాతము. మరియు పైజెప్పిన మూత్రనిరోధమునంజేసి మిక్కిలి ప్రకోపమునొందిన వాతము వస్తీని స్వస్థానమునండి తొలగించి యూర్ధ్వముఖముగ జేయును. ఆవస్తీయు గర్భాశయమువలె మిక్కిలి స్థూలంబును చంచలంబు నైయుండును. వస్తీయందు తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కలును. వస్తీయదరును. మెలిపెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. ఆవస్తీ నుండి మూత్రము బొట్టుబొట్టుగ ప్రవించును. వస్తీని చేత పిసికినయెడ మూత్రము అడ్డులేక ధారాళముగ ధారగవెడలును. ఇదియు వాతవస్తీయను మూత్రాఘాతము. ఈరెంటిలో మొదటజెప్పినది కష్టసాధ్యము. రెండవది యంతకన్న మిక్కిలి కష్టసాధ్యము. రెండవదానియందు వాతము మిక్కిలి ప్రళయముగనుండును. కావున రెండవది కష్టతరమని యెరుంగునది.

—ॐ వాతాఽష్ఠీలక్షణము. ॐ—

శక్యస్తార్గస్య వస్తేశ్చ వాయురస్తరమాశ్రితః. ౨౩

అష్ఠీలాభం ఘనం గ్రథీం కరోత్యచలమున్నతమ్,

వాతాష్ఠీలేతి సాఽఽథ్థానవిజ్ఞాత్రానిలసజ్గకృత్. ౨౪

గుదద్వారమునకును వస్తీనినడుమ వాతము ప్రకుశితమై చేరి ఇరుపడాకలివలె కఠినంబును స్థూలంబునైన గ్రంథిని పై జెప్పినస్థలమున గలిగించును. అయ్యదిచంచలముగాక స్థిరమై యున్నతముగ నుండును. అయ్యది వాతాష్ఠీలయని చెప్పనగును. కడుపుబ్బరమును కలిగించు మలము మూత్రవాతముల నడ్డగించును.

—ॐ వాతకుండలికాలక్షణము. ॐ—

విగుణః కుణ్డలీభూతో వస్తా తీవ్రవ్యధోఽనిలః,

ఆవిశ్య మూత్రం భ్రమతి సస్తమ్భాద్వేష్టగౌరవః. ౨౫

మూత్రమల్పల్పమథవా విముఞ్చతి శక్యతస్పృజక,

వాతకుండలికే త్వేషా

వాతము ప్రకోపమునొంది మండలాకారముగ సంచరించుచు మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధను గలిగించు వస్తీయందు జేరి మూత్రమును కలత నొందించును. అట్టి వాతము

స్తంభించి యూర్ధ్వముగ సంచరించుచు మిక్కిలి భారముకలిగియుండును. ఆ వాత పురీషమును వెడలించుచు మూత్రమును కొంచెముకొంచెముగ విసర్జించును. ఇయ్య వాతకుండలికయను మూత్రాఘాతము.

— ౨౭ మూత్రాతీతలక్షణము. ౨౭ —

మూత్రం తు విధృతం చిరమ్.

౨౮

న నిరేతి విబద్ధం వా మూత్రాతీతం తదల్పరుక్,

మూత్రమును చిరకాలము నిరోధించినయెడ వాతము చేనడ్డగింపబడి బైట వెడలుండును. అట్టివాతము చే నొకవేళ వెడలినను బద్ధగించి కొంచెము బాధతోగూడి వెలును. ఇయ్యది మూత్రాతీతమని చెప్పబడును.

— ౨౮ మూత్ర జఠరలక్షణము. ౨౮ —

విభారణాత్ప్రతిహతం వాతోదావర్తితం యదా.

౨౯

నాభేరధస్తాదుదరం మూత్రమాపూరయేత్తదా,

కుర్యాత్ప్రయజాఘ్నాన మపక్తిమలసంగ్రహమ్.

౩౦

తస్మాత్తజఠరం

మూత్ర వేగమును నిరోధించుటచేత ప్రకోపమునొందిన వాతము మూత్రవ ప్రతిహతమై యూర్ధ్వముగ మలరింపబడి నాభికి క్రిందిభాగమును ప్రాప్తికడుపును నిండించును. దానివలన తీవ్రమైన నొప్పికలిగి కడుపుబ్బరించును. ఆహారము జీర్ణవ కానోపదు. వలమను వెడలసీయక నిరోధించును. ఇయ్యది మూత్ర జఠరమను మూత్రాఘాతము.

— ౨౯ మూత్రోత్సంగలక్షణము. ౨౯ —

చిద్రవైగుణ్యేనాఽనిలేన వా,

ఆఙ్గీష్టమల్పం మూత్రం తు వస్తా నాలేఽథవా మణౌ.

౩౧

స్థితావీ స్రవేచ్ఛనైః పశ్చాత్ సరుజం వాఽథ వాఽరుజమ్,

మూత్రోత్సక్తస్స విచ్ఛిన్నతచ్ఛేషగురుశేషసః.

౩౨

మూత్రమును విసర్జించునపుడు మూత్రము వెడలు ద్వారముయొక్క దోషముః సైనను, లేక వాతముయొక్క వైగుణ్యముచేసైనను స్రవించుమూత్రములలో కొంచెము ఆడ్డగింపబడి, వస్తియందైనను, మూత్రము వెడలు నాళమునందైనను, మలయందైనను కొంత నేవు నిలచియుండును, స్రవించుమూత్రములలో కొంచెము మూత్రము నిరోధింపబడి నిలచియుండుటంజేసి మేథ్రము ఘూలమైయుండును. ఇట్లు

కొంతకాలమునిలిచి యామూత్రము నొప్పికలిగియెవను నొప్పిలేకయైవను మరల వెడలును. ఇయ్యది మూత్రోత్సంగమును మూత్రాఘాతము.

❧ మూత్రగ్రస్థిలక్షణము. ❧

అస్తర్వస్తిముఖే వృత్తః స్థిరోఽల్పస్సహసా భవేత్,

ఆశ్శరీతుల్యరూక్ గ్రస్థిః మూత్రగ్రస్థిస్స ఉచ్యతే. 30

వస్తిద్వారముయొక్క లోపక వర్తులంబును, కఠినంబును స్వల్పమైవబాధ కలిగినదియునగు గ్రంథికలుగును. ఇయ్యది 'అతిశీఘ్రముగ కలుగును. ఇయ్యది ఆశ్శరీవలె చాలబాధల గలిగించును. దీనిని మూత్రగ్రంథియని చెప్పెదరు.

❧ మూత్రశుక్రలక్షణము. ❧

మూత్రితస్య స్త్రిమం యాతో వాయునా శుక్రముద్ధతమ్,

స్థానాచ్ఛ్చ్యుతం మూత్రయతః సాక్ పశ్చాద్వా ప్రవర్తతే. 31

భస్మోదకప్రతీకాశం మూత్రశుక్రం తదుచ్యతే,

మూత్రవిసర్జనముచేయ నవసరమైయుండ దానినడ్డుచేసి స్త్రీతో సంభోగించిన మనుజుడు మరల మూత్రమును విడుచునప్పుడు తొలుత వాతమునంజేసి స్వస్థానము నుండి చలనమునొందిన శుక్రము మూత్రమునకు ముందైనను వెరుకనైనను బూదికలి సిననీళ్లవలె వెడలును. ఇయ్యది మూత్రశుక్రమని చెప్పబడును.

❧ విడ్విఘాతలక్షణము. ❧

రూక్షదుర్బలయోర్వాతాత్ ఉదావృత్తం శక్పద్యదా. 32

మూత్రస్రోతోఽనుపర్యేతి సంస్పృష్టం శక్పతా తదా,

మూత్రం విట్టుల్యగంధం స్యాత్ విడ్విఘాతం తదాదిశేత్. 33

మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవానికిని, బలహీనునకు వాతము ప్రకోపము నొంది పురీషము ఊర్ధ్వముగమరలింపబడి మూత్రద్వారమునజేరును. మూత్రము అట్టి మలసంస్పృష్టమునంజేసి మలమునకు సమానమైన దుర్గంధముతోగూడి వెడలును. ఇది విడ్విఘాతమును మూత్రాఘాతము.

❧ ఉష్ణవాతలక్షణము. ❧

పిత్తం వ్యాయామతీక్ష్ణోష్ణభోజనాఽధ్వాతపాదిభిః,

ప్రస్పృష్టం వాయునా ఊష్ణం వస్తుస్పృష్టార్థిదాహవత్. 34

మూత్రం ప్రవర్తయేత్పిత్తం సరక్తం రక్తమేవ వా,

ఉష్ణం పునఃపునః కృచ్ఛాత్ ఉష్ణవాతం వదంతి తమ్. 35

వ్యాయామముచేయుట, తీక్షణంబులును ఉష్ణగుణంబులునునగు ద్రవ్యములజేర్చి భుజించుట త్రోవనడచుట, ఎండలోనుండుట, ఇవి మున్నగుకారణములచేత పిత్తము

మిక్కిలి వృద్ధికొంది ప్రకుశితమై వాతముచే నడ్డగింపబడి వస్త్రయందును మేఘ
దును నొప్పిని మంటను కల్గించి, ఉష్ణంబును పీతవర్ణంబునరక్తముతోహడివదిసి
మూత్రమును మిక్కిలి కష్టముతో మాటిమాటికి వెడలించును. లేక వైశిష్టిన్
గలిగించి, కేవలము రక్తమునైన మూత్రగ్వారమునుండిమిక్కిలి కష్టముతో వెడలిం
ఇది ఉష్ణవాతమును మూత్రనూతము.

— ౧౧ మూత్రక్షయలక్షణము. ౧౧ —

రూక్షస్య క్లాంతదేహస్య వస్త్రీష్ఠాపి త్తమారుతౌ,
మూత్రక్షయం సరుద్గాహం జనయేతాం తదాహ్వయమ్.

మిక్కిలి రూక్షమై శరీరముకలవానికిని, మిక్కిలి బడలికజేరినవానికిని
వాతములురెండును వస్త్రీలోజేరి నొప్పిని మంటను కలిగించి మూత్రమును అచో
క్షీణింపజేయును. ఇయ్యది మూత్రక్షయమనువాగ్ధి.

— ౧౨ మూత్రసాదలక్షణము. ౧౨ —

పిత్తం కఫో ద్వావపి వా సంహన్యే తేఽనిలేన చేత్,
కృచ్ఛాన్స్తూత్రం తదా పీతం రక్తం శ్వేతం ఘనం సృజేత్.
సదాహం రోచనాశంఖచూర్ణవర్ణం భవేచ్ఛ తత్,
శుష్కం సమస్తవర్ణం వా మూత్రసాదం వదన్తి తమ్

పిత్తమైనను కఫమైనను రెండుకలిసియైనను ప్రకోపించి వాతముచే నాక్రమి
బడినచో మూత్రము పీతరక్తశ్వేతవర్ణములలో నేదైననాకవర్ణముకలిగిఘనమై మిక్కి
కష్టముచే వెడలును. వెడలునప్పుడు మిక్కిలిమంటపుట్టించును. మూత్రనాశమున నిలి
మూత్రము కాలాంతరమున నెండి గోరోచనచూర్ణమునుబోలె బచ్చగనైనను, శంఖచూ
మునుబోలె తెల్లగనైనను ఉండును. లేక వైశిష్టిన పీతాదివర్ణములన్నియు క
య్యుండును. ఇయ్యది మూత్రసాదమని చెప్పబడును.

ఇతి విస్తరశః స్తోత్రాః రోగాః మూత్రాఽప్రవృత్తిజాః,
నిదానలక్షణైః; ఊర్ధ్వం వక్ష్యంతేఽతిప్రవృత్తిజాః.

ఇత్రైరంగున మూత్రము వెడలకయడ్డవడుటచే గల్గు (మూత్ర సూతరూపములగ
రోగములు వానిని దానలక్షణములతో విపులముగ వివరింపబడియె. ఇంక క్రిందియథా
యమున మూత్ర మధికముగ వెడలు స్వభావముకల ప్రమేహరోగములు (ఇరువదియ
నిదానలక్షణాదులతో వివరింపబడును.

ఇతి నవమోఽధ్యాయః.

దశమాధ్యాయము.

అవ: పైజెప్పినరీతిగ సమానస్థానమున పుట్టుటంజేసి యశ్చరీనిదానమును జెప్పిన పిదప ప్రమేహనిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథా౭తః ప్రమేహనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

అశ్చరీనిదానమును జెప్పినపిదప ప్రమేహనిదానము వివరింపబడును.

—ॐ ప్రమేహములవివరణము. ॐ—

ప్రమేహః వింశతి స్తత్ర శ్లేష్మతో దశ పిత్తతః,
షట్ చత్వారోఽనీలాత్

ప్రమేహములు ఇరువది; అందు కఫప్రకోపమున బుట్టునవి పది, పిత్తప్రకోపమున గల్గునవి యారు. వాతమున సంభవించునవి నాలుగు.

—ॐ ప్రమేహకారణములు. ॐ—

తేషాం మేదోమూత్రకఫావహమ్. ౧

అన్నపానక్రియాజాతం యత్ప్రాయస్తత్ప్రవర్తకమ్,
స్వాద్వష్ణులవణస్నిగ్ధగురుపిచ్చిలశీతలమ్. ౨

నవధాన్యసురానూపమాంసేక్షుగుడగోరసమ్,
ఏకస్థానాసనరతిః శయనం విధివర్జితమ్. ౩

శరీరమునందలి మేదస్సును, మూత్రమును, కఫమును పృథ్వి నొందించు నన్నపానంబును పనులును ఏవికలవో అవియన్నియు ప్రాయికముగ మూత్రమును అధికముగ పృథ్వి చేయును. మరియు మధురపదార్థములనైనను పులుపుగల పదార్థములనైనను ఉష్ణ కలపదార్థములనైనను స్నిగ్ధ (మిక్కిలిజిడ్డుకల) పదార్థములనైనను పిచ్చిలంబులగు పదార్థములనైనను గుణవీర్యస్వర్గములచే శీతలంబులగు పదార్థములనైనను గురుపదార్థములనైనను విశేషముగ నేవించినను; నూతనధాన్యములు మద్యము అనూపదేశమునందలి జంతువులమాంసము చెఱుకరసము బెల్లము ఆవుపాలు అనునీపదార్థముల విశేషముగ నుపయోగించినను, ఒకస్థానముననే కూర్చునియుండుటకు ప్రీతిగల్గియున్నను, శాస్త్రమున జెప్పిన పద్ధతికి విరుద్ధముగ పరుండి యకాలనిద్రాదుల నేవించినను పైజెప్పిన ప్రమేహములు సంభవించును.

—ॐ కఫప్రమేహసంప్రాప్తి. ౧—

వస్త్రీమాశ్రిత్య కురుతే ప్రమేహః॥ దూషితః కఫః,
దూషయిత్యా వపుఃక్లేదస్వేదమేదోరసామిషమ్.

౪

పైజెప్పబడిన ప్రమేహకారణములచే కఫము దుష్టమై శరీరమును శరీరమునందలి ద్రవమును చెరుటలు మేనస్సును రసమును మాంసమును వరుసగ చెడగొట్టి వస్త్రీయందు జేరి ప్రమేహమును కల్పించును.

—ॐ పిత్తవాతప్రమేహసంప్రాప్తులు. ౧—

పిత్తం రక్తమపి క్షీణే కఫాదా మూత్రసంశ్రయమ్,
ధాతున్వస్తి ముపానీయ తత్త యేఽపి చ మారుతః.

౫

పిత్తము ప్రకుశితమై కఫము మున్నగు సౌమ్యధాతువులు క్షీణించియుండ మూత్రము నాశ్రయించినరక్తమును పైజెప్పిన శరీరక్లేదాదులనుగూడ బొత్తుగ చెరిచి మూత్రమున జేరి ప్రమేహముల గల్పించును.

వాతము ప్రకోమనొంది ప్రమేహమును గల్పించు ధాతువులను వస్త్రీసమీపమున జేర్చి ప్రమేహముల గల్పించును. అట్టిధాతువులు క్షీణించినను ప్రమేహముల గల్పించును.

—ॐ సాధ్యుఁడైనసాధ్యప్రమేహవివరణము. ౧—

సాధ్యయాప్యపరిత్యాజ్యాః మేహః స్తేనైవ తద్భవాః,
సమాఽసమక్రియతేయా మహాత్యయతేయాపి చ.

౬

పైజెప్పినరీతిగ కఫ-పిత్త-వాతములచే సంభవించిన ప్రమేహములు దాని దానికి జెప్పిన సంప్రాప్తిభేదములచేతనే వరుసగ సాధ్యములును యాప్యములును అసాధ్యములు నైయుండును. (కఫజములు సాధ్యములనియు, పిత్తములు యాప్యములనియు, వాతజములు అసాధ్యములనియు, భావము). వీలననః—కఫమునకును దూష్యములగు శరీరక్లేదాదులకును అవతర్షణరూపమైన చికిత్సదోషదూష్యముల రెండిటి సమానముగ గుండును. కావున కఫజ ప్రమేహములు సాధ్యములైయుండును. పిత్తమునకును దూష్యములైన రసరక్తాదులకు ధర్మము విరుద్ధముగనుండును. కావున సీరెండిటికిని సమానమైన యేకవముగనుండు చికిత్స జేయవలసవడదు. కావున పిత్తమునజనించిన ప్రమేహములు యాప్యములు. వాతమునకు రూక్షతీక్ష్ణాది గుణయుక్తమగు నవతర్షణరూపమైన చికిత్స విరుద్ధము. అయ్యది దూష్యములగు ధాతువులకు హితమగును. కావున సీరెండిటికిని సమానరూపమైన చికిత్స పొసగదు. మరియు ధాతువులనున్నిటి నాశ్రయించి వాత ప్రమేహము కల్గును. ఈరెండు కారణములచే వాతప్రమేహములు మిక్కిలి అసాధ్యములు కావున చికిత్స జేయక నిడువవలెను.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:— “జ్వరే తుల్యర్తుదోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూష్యతా, రక్తగుల్లే పురాణత్వం సుఖపాద్యస్య లక్షణమ్” అను తంత్రాంతరప్రమాణముచేత ప్రమేహమున దోషదూష్యములు సమానగుణములైయున్నపుడు సుఖసాధ్యమగును. అవి స్ఫుటమగుచున్నది. ఇట్లుండ కఫజప్రమేహములయందు దోషము కఫము ఇది ప్రకుపితమై మేదస్సును మాంసమును రసధాతువును చెరిచి ప్రమేహముల గల్గించును. ఇచ్చట కఫమునకును దూష్యములగు మేదోమాంసరసములకును గుణములు సమానములైయుండును. కావున కటులిక్తాది పదార్థముల నేవించుటయు అపతర్పణరూపచికిత్సయు దోషదూష్యముల రెంటికిని అనుకూలములై ఏకరూపచికిత్స జేయవలనుపడును. కావున కఫప్రమేహములు పదియు సుఖసాధ్యములు.

పిత్తప్రమేహములయందు పిత్తము, మేదోమాంసశ్లేదరక్తంబులు నాల్గును దూష్యములు. ఇచ్చట మేదోహరములగు కటుకాదిరసములు కలఁబోషధాదులు పిత్తమును వృద్ధినిొందించును. పిత్తమును శమింపజేయుమధురాదిరసములుగల ఁబోషధాదులు మేదస్సును వృద్ధినిొందించును. కావున దోషదూష్యములు పరస్పరవిరుద్ధగుణములు, ఈరెంటికిని సమానముగ ప్రత్యసీకచికిత్స యెప్పుడును సంభవింపదు కావున పిత్తజప్రమేహములాఱును యాప్యములు.

వాతజప్రమేహములయందు వాతముదోషము, రసాదిధాతువులు దూష్యములు. వాతమునకు సంతర్పణరూపచికిత్స కామకము. ధాతువులకు అపతర్పణము హితకరము. కావున దోషమున కనుకూలముగ చికిత్సజేయునెడ దూష్యమునకు విరోధమగును. దూష్యముల కనుకూలముగ నపతర్పణము జేయునెడ వాతముత్కటమగును. కావున నీరెండిటికిని సమానముగ చికిత్స యుండబోదు. కావున వాతప్రమేహములు నాల్గును అసాధ్యములు. మరియు నీ ప్రమేహము మహాక్రూరమై యంతకరమగు స్వభావము కల్గి యుండును కావున వాతప్రమేహములు మిక్కిలి యసాధ్యములు.

వైశేషిక విషయమును తన్త్రాంతరమున నిట్లుచెప్పిరి:— “సాధ్యాః కఫోత్థా దశ, పిత్తజాష్ణద్వాభ్యాః, ససాధ్యః సవనాచ్చతుష్కః, సమక్రియత్వాద్విషయత్వా న్నహత్యయత్యాచ్చ యథాక్రవం తే”

—ॐ ప్రమేహసామాన్యలక్షణము. ॐ—

సామాన్యం లక్షణం తేషాం ప్రభూతావిలమూత్రతా,
దోషదూష్యాఽవిశేషేషేఽపి తత్సంయోగవిశేషతః.
మూత్రవర్ణాదిభేదేన భేదో మేహేషు కల్ప్యతే,

ప్రమేహములయందన్నిటియందును మూత్రము అధికముగ వెడలుటయు, అట్టి మూత్రము కలకబారియుండుటయు సామాన్యముగ వ్యాపించియుండు లక్షణములు. సకలమేహములయందును వాతదిదోషంబులును రసరక్తాదిదూష్యంబులును సమానములుగ నె యుండును. అయినను అట్టి దోషదూష్యముల సంయోగభేదమునుబట్టియు, మూత్రముయొక్క వర్ణాదిభేదములబట్టియు, అనేకవిధములుగ భేదములు కల్పింపబడును. (ఈక్రింద జెప్పబడు ఇత్తుమేహాదులు పదియు కథముచేత మేదోహంసాది దూష్యముల నాశ్రయించి జనించును. కావున దోషదూష్యములు సమానములు అయినను అట్టి దోషదూష్యముల సంబంధభేదముచేతను మూత్రవర్ణభేదముచేతను భేదములుకల్గియుండును. సిత్తవాతములకును ఇట్టిభేదముల నెరుంగునది)

— ౧౭ కఫజమేహములు పది; అందుదకమేహము. ౧౬ —

అచ్చం బహుసితం శీతం నిర్గన్ధముదకోపమమ్.

౮

మేహత్యుదకమేహాన కించిచ్ఛానిలపిచ్ఛిలమ్,

ఉదకమేహమున మూత్రము మలినములేక స్వచ్ఛమై మిక్కిలి తేల్లనై చల్లనై స్థిల్లవలె నెట్టిచరిమళమును లేక వెడలును. ఒకవేళ కొంచెము కలకబారి పిచ్ఛిలముగ గూడ వెడలును.

— ౧౮ ఇత్తుమేహసాంద్రమేహములు. ౧౭ —

ఇక్షో రసఇవాత్యర్థం మధురం చేతుమేహతః.

౯

సాన్ద్రీభవేత్పర్వషితం సాన్ద్రమేహీ ప్రమేహతః,

ఇత్తుమేహమునందు చెఱకురసమువలె మిక్కిలి మధురమై చెఱకురసమువంటి రంగుకల్గి మూత్రమువెడలును. మూత్రముయ ఒకపాత్రమునబట్టి ఒకరాత్రి యంతయు నునిచినచో మరునాడు చిక్కనైయుండిన నయ్యది సాంద్రమేహము.

— ౧౯ సురామేహపిష్టమేహములు. ౧౮ —

సురామేహీ సురాతుల్యం ఉపర్యచ్ఛమథో ఘనమ్.

౧౦

సంహృష్టరోమా పిష్టేన పిష్టవద్భవాలం సితమ్,

సుర(మద్యమున)కు సమానమై మూత్రము వెడలిన నది సురామేహము. ఈమూత్రమును రాత్రిపట్టి యునిచినయెడల పైని తేటనై యడుగ మొద్దుగనుండును. ఇది సురామేహమనబడును. పిండివలె తేల్లనై చిక్కగ మూత్రము వెడలిన నయ్యది పిష్టమేహము. ఈమేహమునందు మూత్రము విడచునపుడు రోమాంచము కలుగును.

— ౨౦ శుక్రమేహానికలామేహములు. ౧౯ —

శుక్రాభం శుక్రమిశ్రం వా శుక్రమేహీ ప్రమేహతి.

౧౧

మూత్రాణుకా నీకతామేహీ నీకతారూపిణో మలాకా,

శుక్రమువలె తెల్లనై చిక్కనైన మూత్రమువెడలినను, లేక శుక్రమే వెడలినను శుక్రమేహమనబడును. మూత్రమును విడచునప్పుడు మూత్రముతోగూడ ఇనుకవలె సన్ననికఫములాని యణువులు కలిసి వెడలిన నయ్యది నీకతామేహ మనబడును.

శీతమేహ-శనైర్దేహ-లాలామేహములు. ౧౦

శీతమేహీ సుబహుశో మధురం భృశశీతలమ్.

౧౧

శనైశ్శనైశ్శనైర్దేహీ మందం మందం ప్రమేహతి,

లాలాతస్తుయుతం మూత్రం లాలామేహేన పిచ్ఛిలమ్. ౧౩

మిక్కిలి తీసికల్గి చల్లనైనమూత్రమును వెడలించిన నయ్యది శీతమేహము. నిలిసినిలిసి మెలమెల్లగ మాటిమాటికి మూత్రము వెడలిన నయ్యది శనైర్దేహమనబడును. నోటవెడలు జొల్లువలె తీగలు ఛాగుచు పిచ్ఛిలమైన మూత్రము మాటిమాటికి వెడలిన నయ్యది లాలామేహమనబడును.

శుష్కత్రజమేహములు ఆరు, అందు త్తర-నీల-కాలమేహములు ౧౨

గన్ధవర్ణరసస్పర్శైః త్షారేణ త్షారతోయవత్,

నీలమేహేన నీలాభం; కాలమేహీ వక్షీనిభమ్.

౧౪

గంధముచేతను వర్ణముచేతను రుచిచేతను స్పర్శముచేతను త్షారోదకమనకు సమానమై త్షారోదకమువలె మూత్రమువెడలిన నయ్యది త్షారమేహమనదగును, మూత్రము నీలవర్ణమైవెడలిన నది నీలమేహ మనబడును. మసివలె నల్లనైన మూత్రము వెడలిన కాలమేహ మనబడును.

హారిద్ర-మాంజిష్ఠ-రక్తమేహములు. ౧౩

హారిద్రమేహీ కటుకం హరిద్రాసన్నిభం దహత్,

స్నిగ్ధం మాంజిష్ఠమేహేన మంజిష్ఠాసలిలోఽమమ్.

౧౫

విప్రముష్ణం సలవణం రక్తాభం రక్తమేహతః,

కారముకల్గి పసుపువలె పచ్చనిరంగుకల్గి నిష్పనకాల్పినవిభముగ బగబగ మండుచు మూత్రము వెడలిన నయ్యది హారిద్రమేహము.

మంజిష్ఠకషాయమువంటి రంగుకల్గి దుర్గంధముతోగూడి మూత్రము వెడలిననది మాంజిష్ఠమేహము.

ఉష్ణనై రక్తఃకర్ణముకల్గి దుర్గంధముతోగూడి వేడిగ మూత్రము వెడలిన నది రక్తమేహమనబడును. పై జెప్పబడినవి యారను పితృమునజసించు మేహములు.

—ॐ వాతజనిత మేహములునాల్గు, అందు వసామేహమజ్జమేహము. ॐ—

వసామేహీ వసామిశ్రం వసాం వా మూత్రయేన్దుహుః.

మజ్జానం మజ్జమిశ్రం వా మజ్జమేహీ ముహుర్దుహుః,

వసయన మాంససారము; అట్టి వసతోగూడినమూత్రమునైనను కేవలము

నైనను మాటిమాటికి విసర్జించిన నయ్యది వసామేహము. మజ్జయన క్రొవ్వు; అట్టి క్రొవ్వుతోగూడిన మూత్రమునైనను క్రొవ్వునైనను పలుమరు వెడలించినయెడ మజ్జమేహమనఁబడును.

—ॐ హస్తిమేహము. ॐ—

హస్తి మత్త ఇవాజస్రం మూత్రం వేగవివర్జితమ్.

సలసీకం విబద్ధం చ హస్తిమేహీ ప్రమేహతి,

హస్తిమేహముకలచునుజుడు వేగము లేక లసీక (త్వక్కునాశ్రయించినసీతోగూడిన మూత్రమును మదించినయెను)వలె నెడలేక బద్ధగించినట్లు విసర్జించును.

—ॐ మధుమేహము, దానిదైవవిధము. ॐ—

మధుమేహీ మధుసమం; జాయతే సకీల ద్విధా.

క్రుద్ధే ధాతుక్షయాద్వాయా దోషావృతపథేఽథవా,

మధుమేహముకలచునుజుడు లేనెవలె తీక్షికలమూత్రమును వెడలించును.

మేహము రెండువిధములు; అందు శరీరమునందలి రసరక్తాదిధాతువులు కొన్ని కారణలచే క్షీణించినదానివలన వాతముప్రకృపించినపుడుకల్గినది యొకటి, వాతము సరించుమార్గమును దోషము లడ్డగించినపుడు వాతము ప్రకృపమునొంది కల్గించు రెండవది.

“వాయోర్ధాతుక్షయాత్క్రోపో మార్గస్యాపరిణేన చ” అని తంత్రాంతరః జెప్పబడిన ప్రకారము రసాదిధాతుక్షయముచేతను, వాతము సంచరించుమార్గవ ఇతరదోషములు అడ్డగించుటచేతను ఈరెండువిధములైన కారణముచే వాతము ప్రకృపించును. వాతప్రకృపమునకు కారణము రెండువిధములగుటచే నట్టికారణభేదవ మధుమేహము రెండువిధములు. ఈవిషయమే వైజెప్పబడినది. కొందరాచార్యులు భేదము నంగీకరింపక క్షయజవాతప్రకృపమూత్రమున జనించుటంజేసి మధుమే మొక్కవిధమనియె కొందరిమతము. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యులు “స ద్విధా” అనుచోట “కీల” అను పదముచే సూచించెను.

—ॐ ఆవృతవాతజమధుమేహలక్షణము. ॐ—

ఆవృతో దోషలిజ్ఞాని సోఽనిమిత్తం ప్రదర్శయేత్.

క్షీణః క్షణాత్ క్షణాత్పుర్ణః భజతే కృచ్ఛ్రసాధ్యతామ్,

పైజెప్పిన రెండువిధములైన మధుమేహములలో దోషములు మార్గముగఁ జూచుట చే కుపితమైన వాతమునగల్గిన మధుమేహమునందు వాతము తనమార్గము నడగించిన దోషముయొక్క లక్షణములను కారణములేకయే కరుపరచును. మరియు వాతము చలనస్వభావముకలిగినది కావున లక్షణకాలము వ స్తిని పూరించక తీరించుచుండును. లక్షణ కాలమున వ స్తినిండును పూరించుచుండును. ఇయ్యది కృచ్ఛ్రసాధ్యము. ధాతు లక్షణము చేగలిగిన మధుమేహము కేవలము అసాధ్యము.

— ౨౦ ప్ర మేహోపేక్ష చే గల్గుమధుమేహత్వము. ౨౦ —

కాలేనోపేక్షితాస్సర్వే యద్యాన్తి మధుమేహతామ్ ౨౦

మధురం యచ్చ సర్వేషు ప్రాయో మధివ మేహతి,
సర్వేఽపి మధుమేహోఖ్యాః మాధుర్యాచ్చ తనోరతః ౨౧

పైజెప్పబడిన వింశతిమేహములను తగిన కాలమున యుక్తమైనచికిత్స జేయక యుపేక్షించినచో నవియన్నియు మధుమేహములుగనే పరిణమించును. నిలయన:—
ప్ర మేహము లన్నిటియందును మూత్రమున ప్రాయుకముగ తేనె యందువలె తీపికలిగియే యుండును. మరియు శరీరమున స్వభావముగనే తీపికలిగియుండును. శరీరమునందలి తీపికూడ మూత్రమున సంక్రమించినప్పుడు ప్ర మేహములన్నియు మధుమేహములుగ పరిణమించును. (పై జెప్పినవి నాలుగురు వాతజప్ర మేహములు)

— ౨౧ కఫజప్ర మేహోపద్రవములు. ౨౧ —

అవిపాకోఽరుచిశ్చర్దిః నిద్రా కాసః సపీరసః,
ఉపద్రవాః ప్రజాయంతే మేహానాం కఫజన్తనామ్. ౨౨

అజీర్ణము, అరోచకము, వాంతి, అతినిద్ర, కాసము, పీనసము, ఇవియన్నియు కఫమునగలిగిన ప్ర మేహములయందు కలుగుపద్రవములు.

— ౨౨ వైత్తికప్ర మేహోపద్రవములు. ౨౨ —

వ స్తిమేహనయోస్తోదః ముష్కావదరణం జ్వరః,
దాహస్తృష్ణాఽన్లుకోమూర్ఛా విడ్భేదః పిత్తజన్తనామ్. ౨౩

వ స్తియందును మేత్రమునందును సూదులగు చ్చినవిధముగపోటు, వృష్ణములపై చర్మముగలుట, జ్వరము, మంట, దప్పి, పులిలైనుపులువెడలుట, మూర్ఛ, మలము ఉండలై వెడలుట, ఇవియన్నియు పిత్తమునజనించిన ప్ర మేహములయందు కలుగునుభద్రవములు.

—ॐ వాతిక ప్రమేహములయందు కలుగునుపద్మములు. ॐ—

వాతికానాముదావర్తకణ్ణహృద్గ్రహభోలతాః,
శూలమున్నిద్రతా శోషః కాసశ్శ్వాసశ్చ జాయతే.

ఉదావర్తము, కంఠమునందును హృదయమునందును పట్టునట్లు బాధ, మరాదిరసములయందు ఆసబోడముట, శూలము, నిదురబట్టకుండుట, శోషము, శాకాసములు, ఇరియన్నియు వాతమున జనించు ప్రమేహములయందు కలుగు నుపద్మములు.

—ॐ ప్రమేహపిటికలు. ॐ—

శరావికా కచ్చపికా జాలినీ వినతాఽలజీ,
మసూరికా సర్వపికా పుత్రిణీ సవిదారికా.
విద్రధిశ్చేతి పిటికాః ప్రమేహోపేక్షయా దశ,
సద్ధిమర్తసు జాయంతే మాంసలేఖ చ ధామసు.

శరావిక, కచ్చపిక, జాలినీ, వినత, అలజీ, మసూరిక, సర్వపిక, పుత్రిణి, విదారిక, విద్రధి, అను నీవదియు ప్రమేహపిటికలను వ్రణవిశేషములు. ఇరియన్ని ప్రమేహములకు సకాలమున చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో సంధిచుర్తములందును, మిక్కిలి మాంసము బలిసియుండునలములయందును జనించును.

—ॐ శరావికాలక్షణము. ॐ—

అన్తోన్నతా మధ్యనిమ్నా శ్యావా క్లేవరుజాన్వితా,
శరావమానసంస్థానా పిటికా స్యాచ్ఛరావికా.

చుట్టు అంచుపొడవుకలిగి యున్నతమైనదును పల్లమై శ్యామవర్ణముకలిగి బురు నొప్పియుకలిగి మూడువంటి యాకారంబును అంతియ వరిమాణంబును కలిగి శరావిక యను ప్రమేహపిటిక.

—ॐ కచ్చపికాలక్షణము. ॐ—

అవగాధార్తినిస్తోదా మహావస్తుపరిగ్రహా,
శ్లెష్ణా కచ్చపప్రస్తాభా పిటికా కచ్చపీ మతా.

మిక్కిలి లోతున నొప్పియు చురుకుచురుక్కునుపోటును కలిగి గొప్పవిశాల స్థలమును ఆధారముగజేసి నునుపుకలిగి తాదేటివీధువలె నడుమ నున్నతమై జనించు కచ్చపిక, తాదేటివలె నుండుటచే నిది కచ్చపిక యని చెప్పబడును,

—ॐ జాలిసీలక్షణము. ॐ—

స్తబ్ధా సీరాజాలవతీ స్నిగ్ధస్రావా మహాశయా,
రుజానిస్తోదబహుళా సూక్ష్మచ్ఛిద్రా చ జాలినీ. ౨౯

స్తంభించి అనేకములగు సిరలచే నావరింపబడి మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన వూయా
దుల స్రవించుచు గొప్పవికాలమైనవీపు మున్నగు స్థలములయందు పుట్టి తీవ్ర
మైననొప్పియు పోటుకులిగి జల్లెడకంతలవలె ననేకములైన చిన్నరంధ్రములచే
వ్యాప్తమైనది జాలిని యనబడును. జాలిని యనజల్లెడ, దానింబోలె గుండ్రనై రంధ్ర
ములుకలియుండుటంజేసి యిది జాలిని యనబడును.

—ॐ వినతాలక్షణము. ॐ—

అవగాధరుజాన్లేదా పృష్ఠే వా జతరేఽపి వా,
మహాతీ పిటికా నీలా వినతా వినతా స్తృతా. 3౦

నీలవర్ణంబును గొప్పదియునై నడుచుచరముగ వంగిన వ్రణము వీపునందైనను
కడుపుపై నైనను జనించి మిక్కిలి లోతులో నొప్పియు చీముమొదలగు ద్రవంబును
కలిగినది వినత యనబడును.

—ॐ ఆలజీలక్షణము. ॐ—

దహతి త్వచముత్థానే భృశం కష్టా విసర్పిణీ,
రక్తకృష్ణాఽతితృప్తోస్థిటదాహమోహజ్వరాఽలజీ. 3౧

ఆలజీయనుషిటిక పుట్టునమయముననే చర్మమును నిష్ఠన కాల్చిన విధముగ
మంటబుట్టించును. మిక్కిలి కష్టమైన బాధలగలిగించును. ఒకచోటబుట్టి వేరొండుస్థలమున
వ్యాపించు స్వభావము కలిగియుండును. రక్తవర్ణంబును కృష్ణవర్ణంబును కలిగియుండును.
ఆ వ్రణముపై బొబ్బలువ్యాపించియుండును. మిక్కిలి దప్పిని పుట్టించును. ఆధికమైన
తాపంబును మూర్ఛయు జ్వరంబును కలిగియుండును.

—ॐ మసూరికాలక్షణము. ॐ—

మానసంస్థానయోస్తుల్యా మసూరేణ మసూరికా,

పరిమాణమునందును ఆకారమునందును చిరునెరగల బోలినది మసూరిక యని
చెప్పనగును.

—ॐ సర్వపికాలక్షణము. ॐ—

సర్వపామానసంస్థానా షీప్రపాకా మహాదుజా. 3౨

సర్వపా సర్వపాతుల్య పిటికాపరివారితా,

ఆ-కా—42

అవాలవంటి యాకారంబును పరిమాణంబును కలిగినది సర్వజ్ఞ. ఇయ్యది అవాల బోలినబొబ్బలచే వ్యాపింపబడి యతిశీఘ్రముగ పక్షమై మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ కలిగి యుండును.

❧ పుత్రిణీవిదారీలక్షణములు. ❧

పుత్రిణీ మహతీ భూరి సుసూక్ష్మపిటికావృతా.

33

విదారికందవద్యృతా కఠినా చ విదారికా,

పుత్రిణీయనునది తక్కిన పిటికలకన్న మిక్కిలిగొప్పది. సూక్ష్మములైన బొబ్బలనేకములచే నావరింపబడియుండును. విదారియనునది నేలగుమ్మడుగడ్డవలె గుండ్రనై మిక్కిలి కఠినముగ నుండును.

విద్రధిష్వత్స్యతేనస్యత్ర

విద్రధిలక్షణము విపులముగ నీక్రిందియధ్యాయమున ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

❧ కృచ్ఛ్రసాధ్యప్రమేహపిటికలు. ❧

తత్రాద్యం పిటికాత్రయమ్.

34

పుత్రిణీ చ విదారి చ దుస్సహా బహుమేదసః,

వైశిష్ట్యబడిన పదివిధములైన ప్రమేహపిటికలలో లోలుత జెప్పబడిన శరావిక, కచ్చపిక, జాలినియను మూడుపిటికలును, పుత్రిణీవిదారియనునవియు, ఈయైదు పిటికలును మేదస్సధికముగ గలవారికి పుట్టును; కావున నివి మిక్కిలి యోరువశక్యములుగాక కృచ్ఛ్రసాధ్యములు.

❧ సాధ్యపిటికలు. ❧

సహ్యాః పిత్రోల్బణాస్తవ్యాః సమ్భవస్వల్పమేదసః.

35

తక్కిన వినత, అలజి, మసూరిక, సర్వపికయను నాలుగుపిటికలును పిత్రంబధిక మగుటచేత స్వల్పమైన మేదస్సుకలవారికి జనించును. కావున నీనాలుగు ఓరువదగి సుఖ సాధ్యములై యుండును. (విద్రధిలక్షణంబులును సాధ్యాదినిర్ణయంబునుక్రింది యధ్యాయమున వివరింపబడును).

❧ పిటికలయందు దోషాధిక్యము. ❧

తాసు మేహావశాచ్చస్యాత్ దోషోద్రేకో యథాయథమ్,

వైశిష్ట్యబడిన పిటికలయందు ఆయాప్రమేహభేదములబట్టి తదనుసారముగ నాయాదోషము అధికముగ నుండును.

(వైశిష్ట్య పిటికలకన్నియు త్రిదోషసన్నిపాతముచే గలుగును. అందు వాత ప్రమేహములచే గల్గినపిటికలయందు వాతంబును, పితృజ్వర ప్రమేహములచేగలిగిన పిటికల

యందు పితృంబును, కపజప్రమేహములచే గలిగిన పిటికలయందు కఘంబును అధికముగ నుండుననిభావము).

—ॐ ప్రమేహసంబంధము లేక పిటికలు జనించుక్రమము. ॐ—

ప్రమేహేణ వినాప్యేతాః జాయంతే దుష్టమేదసః 3౬

తావచ్చ నోపలక్ష్యంతే యావద్వస్తు పరిగ్రహః,

వైజెష్ఠిన పిటికలన్నియు ప్రమేహములేకున్నను మేదస్సు దుష్టమైచెడినవారికిని సంభవించును. అట్టి పిటికలు జనించినను ఆయాపిటికలకుజెష్ఠిన పీఠుడదరము మున్నగు నాధారస్థలముల పూర్తిగ నాక్రమించి వ్యాపించునందాక వానిలక్షణముతో స్ఫుటముగ గానరావు.

—ॐ (మూత్రసంబంధమైన) రక్తపితృము. ॐ—

హరిద్రవర్ణం రక్తం వా మేహప్రాగ్రూపవర్జితమ్. 3౭

యో మూత్రయేన్న తం మేహం రక్తపితృ తు తద్విదుః,

ప్రమేహములకు జెష్ఠిన పూర్వరూపములు లేక మూత్రము పసుపురంగైనను ఎరుపురంగైననుకలిగి వెడలినచో నయ్యది ప్రమేహముకాదు. దానిని రక్తపితృమని మూత్రము చెప్పనగును.

—ॐ ప్రమేహపూర్వరూపములు. ॐ—

స్వేదోఽజ్గగంధశ్శిథిలత్వమగ్నే శయ్యాసనస్వప్నసుఖాభిషక్తిః,

హృన్నేత్రజిహ్వశ్రవణోపదేహో ఘనాజ్లాతా కేశసఖాఽతివృద్ధిః.

శీతప్రియత్వం గలతాలుశోషః మాధుర్యమాస్యే కరపాదదాహః,
భవిష్యతో మేహగణస్య రూపం మూత్రేఽభిధావంతి పిపీలికాశ్చ.

వైజెష్ఠిన యిరువది ప్రమేహములును జనించుటకు మున్ను ఈ క్రిందజెప్పబడు పూర్వరూపములు కలుగు:—చెమట విశేషముగ బట్టును. (అవయవములన్నియు దుర్గంధముకల్గియుండు సంధిబంధములు శిథిలములగును. పరుండుటకునుకూర్చొనియుండుటకును ఖముగ నిదురించుటకును మిక్కిలి యభిలాషకలుగును. హృదయమునందును కన్నులయందును నాలుకయందును చెవులయందును మరికి విశేషముగ జేరును. అవయవములు మిక్కిలి నూలములగును. వెండ్రుకలును గోళ్లును మిక్కిల వృద్ధినిొందును. చల్లనియవ చారాదులయందు మిక్కిలి స్త్రీతికలుగును. కంఠంబును తాలువులును చిక్కను. నోరు తీసిగనుండును. ఆరచేతులయందును ఆరకాశులయందును తీవ్రమైనమంట పుట్టును. మూత్రమును విడచినచోట చీమలు గుంపులుగ జేరును. ఇవియన్నియు ప్రమేహములకు పూర్వరూపములు.

—ॐ ప్రమేహములయందు దోషసంఘనియమక్రమము. ॐ—

దృష్ట్వా ప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం
మధూపమం స్యాద్వివిధో విచారః,
సంతర్పణాద్వా కఫసంభవస్యాత్
క్షీణేషు దోషేష్వనిలాత్తకో వా.

౪౦

ప్రమేహములయందు మూత్రము లేనవలె మధురమై బూరుగబంకవలె జిగురు కలిగి వెడలినప్పుడు మందమలియగు వైద్యుడు ఇయ్యది కఫముచేకలిగినదియా? లేక వాతమునకలిగెనా? యని సందేహించి ఆయ్యది యమితాహారముచేకలిగిన యెడ నవ తర్పణ (ఉపవాస)సాధ్యమైన కఫప్రమేహమనియు, కఫాదిదోషములు క్షీణించినపుడు సంతర్పణ సాధ్యమైన వాతప్రమేహములనియు సామాన్యముగ నిర్ణయించును. (గాని యియ్యధి విచారదూరము. బుద్ధిమంతులగు వైద్యులు వాతాదులకు జెప్పిన లక్షణముల నన్నిటిని గమనించి యుక్తియుక్తముగ నిర్ణయించవలె గాని, పైజెప్పినవిధముగ సంతర్పణాపతర్పణముల మూత్రము గమనించి దోషనిర్ణయము జేయరనుట.)

—ॐ సాధ్యాసాధ్యవిశేషనిర్ణయము. ॐ—

సపూర్వరూపాః కఫపిత్తమేహః
క్రమేణ యే వాతకృతాశ్చ మేహః,
సాధ్యాః న తే; పిత్తకృతాస్తు యాప్యాః
సాధ్యాస్తు మేదో యది నాతిదుష్టమ్.

౪౧

కఫప్రమేహములును పిత్తప్రమేహములును పైజెప్పిన స్వేదాదిపూర్వరూపము లన్నియు కలిగి జనించి పిచ్ఛటకూడనవియన్నియు ననువర్తించియున్నచో నసాధ్యము లగును. వాతప్రమేహములు తొలుత కఫప్రమేహములుగనుపిచ్ఛట పిత్తప్రమేహములు గను ఉండి పిచ్ఛట కొంతకాలమునకు వాతప్రమేహములుగ మారినయెడ నవియు నసాధ్యములు. ఆరీతిగనే తొలుత కఫప్రమేహములుగనుండి పిత్తప్రమేహముగ కాలాంతరమున మారిననవియు యావ్యములు, పిత్తప్రమేహములయందు మేదస్సు పూర్తిగ చెడక యున్నచో నవియు సాధ్యములు.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము నెరుంగునది:—కఫప్రమేహములు సాధ్యములనియు, పిత్తప్రమేహములు యావ్యములనియు, వాతజములు అసాధ్యములనియు మున్ను సామాన్యముగ జెప్పబడెను. ఆరీతిగ సాధ్యములగు కఫప్రమేహములును పూర్వరూపము లన్నింటిచే గల్గినప్పుడు అసాధ్యములగును. ఆవిధముగనే యాప్యస్థనందు పిత్త

మేహములు పూర్వరూపములన్నిటిచే గల్గినవి యనసాధ్యములగును. మరియు ప్రమేహములు వాతపిత్తకఫసంబంధములచే వేరువేరుగ స్వతంత్రముగ సంభవించును. అటుగాక కఫజము పైత్తికముగను, పిదప వాతికముగను మారుటయు గలదు. ఈవిధముగ దోషక్రమము ననుసరించి జనించిన వాతప్రమేహము తొలుత కఫజనితమగుటచే సాధ్యమని సందేహించెదరేమోయని అట్టి వాతికమయిన ప్రమేహంబును అసాధ్యమని యీ వాక్యముచే నియమింపబడెను. అలాగుననె కఫజము పిత్తప్రమేహముగ మారినను అయ్యదియు యాప్యమగునె కాని కఫసంబంధమునంజేసి సాధ్యము గానోపదు. పైత్తికము సామాన్యముగ యాప్యమైనను మేదస్సు మిక్కిలి చెడకయున్నచో నయ్యది సాధ్యమగును.

(ఏరోగమునందైనను దానికి జెప్పిన పూర్వరూపములన్నియు సంబంధించి యున్నచో నవియన్నియు నసాధ్యములని సామాన్యముగ నెరుంగునది.)

ఇతి దశమోఽధ్యాయః.

ఏకాదశా ధ్యాయము.

అవతారిక: — పైయధ్యాయమున ప్రమేహ పిటికలజెప్పనపుడు వానితో జేరిన విద్రధిలక్షణముల జెప్పక “విద్రధిర్వక్ష్యతేఽన్యత్ర” అని వేరొండుస్థలమున జెప్పెదనని తెలిపెను. కావున అట్టి విద్రధినిదానాదు లీయధ్యాయమున జెప్పబడును.

సూ. అథాఽతో విద్రధివృద్ధిగుల్తనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

ప్రమేహనిదానానంతరము విద్రధివృద్ధిగుల్తముల నిదానమును జెప్పెదనని భావము.

— విద్రధి కారణములు, సంప్రాప్తి, సంఖ్య. —

భుక్తైః పర్యషితాఽత్యుష్ణరూక్షశుష్కవిదాహిభిః,
జిహ్వాశయ్యావిచేష్టాభిస్తైస్తైశ్చాసృకప్రదూషణైః ౧
దుష్టత్వజ్ఞాంసమేదోఽస్థిస్నావాసృక్కణ్డరాశ్రయః,
యశ్శోభో బహిరన్తర్వా మహామూలో మహారుజః ౨
వృత్తస్యాదాయతో యో వా స్మృతప్రోధా స విద్రధిః,
దోషైః పృథక్సముదితైః శోణితేన త్తతేన చ. ౩

పర్యషితము (రాత్రియందుంచబడిన యన్నము)ను భుజించినను, మిక్కిలి యుష్ణంబునురూక్షంబునుఎండినదియు, మంటబుట్టించునదియునైనయన్నాదుల భుజించినను, నిమ్నోష్ణతముగనుండు శయ్యపై బరుండినను, వికృతములైన నానావిధచేష్టల జేసినను, రక్తమును జెరచునట్టి యితరకారణములచేతను చర్మము మాంసము మేదస్సు అస్థి నరములు రక్తము అనునవి చెడినప్పుడు వానినాధారముగ జేసికొని, శరీరమున వెలి ప్రక్కనైనను, లాభాగముననైనను వాపుపుట్టును. అయ్యది మిక్కిలి లాఠులా మొదలుకల్గి వృత్తముగ (గుండ్రముగ) నైనను నిడుపుగనైననుండును. మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధగల్గించును. అయ్యది విద్రధియనబడును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే పేరుపేరుగను అన్నింటి నన్ని పాతముచేతను రక్తముచేతను త్తతముచేతను కల్గును, కావున నారవిధములు.

— బాహ్యోన్మద్విద్రధిభేదములు. —

బాహ్యోఽత్ర తత్రతత్రాజ్ఞే దారుణో గ్రధితోన్నతః,
ఆన్తరో దారుణతరో గమ్భీరో గుల్తవద్ధనః. ౪
వల్గీకవత్సముచ్చాయీ శీఘ్రపూత్యగ్నిశస్త్రవత్,

వైశేష్ఠిక కారణముల చే బుట్టి శోభనామైరవిద్రధి బాహ్యవిద్రధి యనియు అంతర్విద్రధియనియు చెందునిధములు. అందు శరీరమున వెలి ప్రక్క నాభిమున్నగు నా యామాంసలస్థలములయందు మిక్కిలి క్రూరమై గ్రంథిరూపమునొంది యున్నతమైరది బాహ్యవిద్రధి. శరీరమునందు లోభాగమున గుల్పుగుడ్డవలె వైకిగనబడక మిక్కిలి కఠినమైచెదలుపుట్టవలె శోవులుగ మిక్కిలి యున్నతమైయుండునని యంతర్విద్రధి. ఇయ్యది యగ్నిని శస్త్రమును బోలి క్రూరతరమై యతిశీఘ్రముగ బ్రాణముల హింసించి మనుజుని ఊణకాలముననే చంపును.

❧ విద్రధిజనించు స్థానములు ❶ ❧

నాభివ స్తియకృత్స్నిహక్లోమహృత్కుక్షివంతుఁడే.

౫

స్వాద్యైక్యయోరపానే చ

వైశేష్ఠికవిద్రధి నాభి, వస్తి, యకృత్తు, క్త్స్నిహము, క్లోమము, హృదయము, కుక్షి, గెజ్జలు, వృక్కములు, గుదస్థానము, అను నీస్థలములలో నెచ్చటనైనను పుట్టును.

❧ వాతవిద్రధిలక్షణము. ❷ ❧

వాతాత్తత్రాతితీవ్రదుక్,

శ్యావారుణశ్చిరోత్థానపాకో విషమసంస్థితః

౬

వ్యధచ్ఛేదభ్రమానాహస్యద్దసర్పణశబ్దవాక్,

వాతప్రకోపమునకల్గిన విద్రధియందు మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధకల్గియుండును. అయ్యది వ్యామవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైనను కల్గి చాలకాలమునకు వైకి లేలును. చాల కాలమునకు పరివర్తమగును. సమముగనుండక విషమముగనుండును. మిక్కిలి వ్యధ కల్గి ఛేదించబడినవిధముగ బాధకల్గించును. శరీరము భ్రమగ్రమ్మును. లోపల పూయాదులు నిండియుండుటంజేసి యుబ్బియుండును. పూయాదుల స్రవించుచు స్థాంతరమున వ్యాపించు స్వభావము కలిగియుండును. గాలినిండియుండుటంజేసి శబ్దము కల్గియుండును.

❧ పిత్తవిద్రధిలక్షణములు. ❸ ❧

రక్తతామ్రాఽసితః పిత్తాత్తృణ్తోహజ్వరదాహవాక్.

౭

క్షిప్రోత్థానప్రపాకశ్చ

పిత్తవిద్రధి రక్తవర్ణంబైనను తామ్రవర్ణంబైనను నల్లనివర్ణంబైనను కలిగి అతి శీఘ్రముగ వైకిపక్వమగును. దీనియందు దప్పి యధికమగును. మూర్ఛగ్రమ్మును. జ్వరము కలుగును. మంట విశేషముగ బుటును.

ॐ కఫజవిద్రధిసన్నిపాతవిద్రధిలక్షణములు. ॐ

పాణ్డుఃకణ్డూయుతః కఫాత్,

సోత్త్రే శశీతకస్తమ్భజృమ్భారోచకగౌరవః.

చిరోత్థానవిదాహశ్చ; సంకీర్ణస్సన్నిపాతతః,

కఫమునజనించు విద్రధి పాండువర్ణమై మిక్కిలి జీలకలిగి చిరకాలమునకు పైకి తేలి చిరకాలమునకు పరివర్ణమగును. ఈవ్యాధియందు ఓకరింతలు విశేషముగ వ్రేడలును. ఒడలెల్ల చల్లగనుండును. శరీరము స్తంభించును. ఆవరింతలు విశేషముగ వ్రేడలును. అశోచకముకలుగును. శరీరము బరువుకలిగి యుండును. మరియు నన్నిదోషముల సన్నిపాతమునగలిగిన విద్రధియందు పైజెప్పిన త్రిదోషలక్షణము లన్నియు కలిసి యుండును.

ॐ వాతాదిజనితబాహ్యభ్యంతరవిద్రధిభేదములు. ॐ

సామర్థ్యాచ్చాత్ర విభజేద్బాహ్యభ్యంతరలక్షణమ్.

పైజెప్పబడిన వాతాదివిద్రధి లక్షణములు బాహ్యభ్యంతరముల చెండిటికిని సమానములు. అందు దారుణదారుణతరభేదములబట్టి బాహ్యభ్యంతరముల నిర్ణయించు నవి.

ॐ రక్తజవిద్రధిలక్షణము. ॐ

కృష్ణసోఢాపృతశ్శ్యావః తీవ్రదాహరుజాజ్వరః,

పిత్తలిజ్జోఽస్పృహ బాహ్యః స్త్రీణామేవ తథాన్తరః.

రక్తవిద్రధి నల్లనిబొబ్బలతో నావరింపబడి శ్యావవర్ణంబై మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగి జ్వరముతో గూడియుండును. మరియు పిత్తవిద్రధికి జెప్పిన లక్షణములన్నియు కలిగియుండును. ఈరక్తవిద్రధి పురుషులకు బాహ్యవిద్రధిగ జనించును. రక్తముచే నంతర్విద్రధి స్త్రీలకు మాత్రము కలుగును గాని పురుషులకు ఒకప్పుడును కలుగదు.

ॐ తేజజవిద్రధిలక్షణము. ॐ

శస్త్రాద్యైరభిఘాతేన తేజో వాఽసత్ప్రకారిణః,

తేతోష్ఠా వాయువిక్షిప్తః సరక్తం పిత్తమీరయన్.

పిత్తాస్పృగ్గతీణం కుగ్యాత్ విద్రధిం భూర్యుపద్రవమ్,

ఆయుధములు మట్టిపెళ్లలు మున్నగువానిచే నభిఘాతముకలిగి దానివలన గాయమొనను, లేక యేదైన నొక ప్రణామముకలిగింపఁడైనపుడు అపత్త్యములగు నాహారాదుల జేసినను అట్టిగాయమునుండి యష్ణము వాయుచే ప్రేరితమై రక్తమును పిత్తమును

ప్రకృతిని పర్యవేక్షించును. దానిని జేసి విద్రుధి కలుగును. ఈ విద్రుధియందు పితృవిద్రుధిలక్షణంబులును రక్తవిద్రుధిలక్షణంబులును కలిసి యుండును. మరియు నీవిద్రుధియందు పద్రవములనేకములు కలుగును. రక్తపితృవిద్రుధులకంటె నీవిద్రుధియందు పద్రవము లధికముగ నుండుటయే విశేషము.

❧ విద్రుధులయందు స్థలభేదముచే గలుగు నుపద్రవములు. ❧

తేషాపద్రవభేదశ్చ స్తృతోఽధిష్ఠానభేదతః. ౧౨

నాభ్యాం హి ఛ్వాభవేదస్యైతా మూత్రం కృచ్ఛ్చ్రీణ పూతి చ,
శ్వాసో యకృతి రోధస్తు స్తీహ్ని ఉచ్ఛ్వాసస్య తృప్తపునః. ౧౩

గలగ్రహశ్చ క్లోమి స్యాత్ సర్వాజ్గ్రహా హృది,
ప్రమోహః తమకః కాసః హృదయే ఘట్టనం వ్యథా. ౧౪

కుక్షిపార్శ్వస్తరాంసార్తిః కుక్షావాటోపజన్త చ,
సక్తోర్గ్రహా వంక్షణయోః పృక్కయోః కటిపృష్ఠయోః. ౧౫
పార్శ్వయోశ్చ వ్యథాపాయకా పవనస్య నిరోధనమ్,

వైజ్ఞేయబడిన విద్రుధులయందు ఆయావిద్రుధి జనించుస్థలవిశేషమును బట్టి యుపద్రవములును పలు దెరుంగులై యుండును. ఎట్లులనః—

నాభియందు కలిగిన విద్రుధియందు వెక్కిళ్లు కలుగును. వస్త్రీయందు విద్రుధికలిగినపుడు మూత్రము దుర్గంధముతోగూడి మిక్కిలికష్టముచే వెడలును. యకృత్తునకలిగిన విద్రుధియందు శ్వాసము తీవ్రముగవెడలును. స్తీహమునకలిగినవిద్రుధియందు శ్వాసము వెడలక ఉచ్ఛ్వాసము సరళముగ వెడలక యడ్డుపడును. క్లోమమునకలిగినవిద్రుధియందు గళగ్రహమునరోగంబును డప్పియు కలుగును. హృదయమున గలిగిన విద్రుధియందు సర్వావయవములయందును నొప్పియు మూర్ఛయు తమకశ్వాసంబును కాసంబును హృదయమున ఘట్టనము జేసినవిధమున వ్యథయు కల్గును. కుక్షిలో విద్రుధికల్గినపుడు కుక్షికిని పార్శ్వమునకును నడుమను అంసలయందును నొప్పికలుగును. కడుపుబ్బును. గజ్జలయందు విద్రుధికలిగినయెడ తొడులుపట్టినట్లుండును. పృక్కములయందు విద్రుధికలిగినపుడు వీపునందును పార్శ్వములయందును బాధకలుగును. గుదస్థానమునగలిగినయెడ నపానవాతము బంధింపబడును.

❧ విద్రుధులయందు పక్ష్యాదిలక్షణములు. ❧

ఆమపక్ష్యవిదగ్ధత్వం తేషాం శోఫవదాదిశేత్. ౧౬

వైజ్ఞేయవిద్రుధులయందు ఆమ-పక్ష్య-విదగ్ధత్వలక్షణములను శోఫలను వైజ్ఞేయ ఆమపక్ష్యాదిలక్షణములబట్టియే యెరుంగునది. (ఆమనున పక్ష్యముగానిది, పక్ష్యమైన

యవస్థను దాటి అతీతమైనది వివర్ధము. ఈమూటికి లక్షణములను శోధసామ్యమునకు జెప్పిన ఆమపక్వాది లక్షణములచేత గమరించవలెనని భావము).

❧ విద్రధులయందు స్రావకము. ❧

నాభేర్ధూర్ధ్వం ముఖాత్పక్వాః ప్రస్తవస్త్యధరే గుదాత్,
ఉభాభ్యాం నాభిజః; విద్యాద్దోషం క్లేదాచ్చ విద్రధా. ౧౭
యథా స్వం ప్రణవత్

నాభికి పైభాగమున (హృదయాదిస్థానములయందు) బుట్టిన విద్రధిపక్షములై పగిలినయెడ నోటినుండి పూయాదుల స్రవించును. నాభికి క్రిందిభాగమున గుదాదిస్థానములయందు జనించిన విద్రధులు పక్షములై పగిలినయెడ గుదద్వారమునుండి పూయాదుల స్రవించును. నాభిస్థానమునబుట్టిన విద్రధులు పగిలినచో నోటినుండియు గుదద్వారమునుండియు పూయాదులు వెడలును.

మరియు ప్రణరోగమున వాతాదులవలనగలుగు స్రావలక్షణములబట్టి విద్రధులయందును స్రావలక్షణములచే వాతాదిభేదమును నిర్ణయించునది.

❧ అసాధ్యవిద్రధులు. ❧

తత్ర వివర్జ్యః సన్నిపాతజః,
పకోష్ఠో హృన్నాభివస్త్యో భిన్నోఽస్తర్భహిరేవ వా ౧౮
పక్ష్యాస్తస్త్రివక్త్రా త్క్షీణస్యోపద్రవాన్వితః,

పైజెప్పిన విద్రధిభేదములలో సన్నిపాతమునగలిగినది యసాధ్యముకావున చికిత్స జేయందగదు. హృదయమందును నాభియందును వస్త్రీయందును బుట్టిన విద్రధి పగిలినచో నదియు నసాధ్యము. అంతర్విద్రధి లోపలనే పగిలినను, బహిర్విద్రధి బైటపగిలిననయు నసాధ్యము. అంతర్విద్రధిపగిలి నోటినుండి పూయాదుల స్రవించిన నసాధ్యము ధాతువులు క్షీణించిన వానికి ఉపద్రవములతోగూడి జనించిన విద్రధియు నసాధ్యము

❧ శ్తరవిద్రధి సంప్రాప్తిలక్షణములు. ❧

ఏవమేవ స్తనసిరాః వివృతాః ప్రాప్య యోషితామ్. ౧౯
సూతానాంగర్భిణీనాంవా సంభవేచ్ఛ్యయథుర్ఘనః,
స్తనే సదుగ్ధేఽదుగ్ధేవా బాహ్యవిద్రధిలక్షణః. ౨౦
నాడినాం సూక్ష్మవక్త్రత్వాత్ కన్యానాం తు న జాయతే,

విద్రధిసంప్రాప్తియందు జెప్పబడిన విధముగ పర్యుషితాది భోజనములచేత రక్తమును జెడచు నాయాకారణములచేతను స్త్రీలయొక్క స్తనములయందలి రంధ్రము తెరిచిపోనియున్న సిరలనుజెరిచి బాహ్యవిద్రధి లక్షణములతోగూడినవావును కలిగించును

ఇయ్యది ప్రసవించినస్త్రీలకైనను గర్భిణులుగనున్నస్త్రీలకైన స్తనములయందు స్తన్యము న్ననులేకున్నను వారిస్తనములయందలి సీరలు రంధ్రములు తెరచికొనియుండును కావున అట్టిస్త్రీలకే సంభవించును. కన్యకలకు స్తనములసీరలు మిక్కిలి సూక్ష్మములైయుండును. కావున కన్యకల కీవాపు కలుగదు. ఇదియే స్తనవిద్రధి యనబడును.

❧ వృద్ధినిదానము, సంప్రాప్తి. ❧

క్రుద్ధో రుద్ధగతి ర్వాయుః శోభశూలకరశ్చరణ్. ౨౧

ముష్కా వంక్షణతః ప్రాప్య ఫలకోశాభివాహినీః,

ప్రవీడ్య భమనీర్వృద్ధిం కరోతి ఫలకోశయోః. ౨౨

వాతము తాను సంచరించుమార్గములు ఇతరదోషములచే నడ్డగింపబడినయెడ మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శోభమును నొప్పిని పుట్టించుచు నొకచోట నిల్చుడలేక చంచలస్వభావముకలిగి గెజ్జలునుండి యండకోశములజేరి అట్టి యండకోశములపహించు భమనుల బాధించి యండములవాపు కలిగించి నానాట ముష్కముల వృద్ధినిొందించును ఇయ్యది యండవృద్ధి యనబడును.

❧ వృద్ధిరోగ భేదములు. ❧

దోషాస్త్ర మేదోమూత్రాస్త్రైః స వృద్ధిస్సక్షణా గదః,

మూత్రాస్త్రజావప్యనిలాత్ హేతుభేదస్తు కేవలమ్. ౨౩

వాత-పిత్త-కఫములు, రక్తము, మేదస్సు, మూత్రము, అంత్రము, అనునీయేడిటి చేత జనించుటంజేసి వృద్ధి యేడువిధములు. మూత్రమును అంత్రమును ఆశ్రయించి కల్గి వృద్ధిరోగంబును వాతముచేతనే కలుగును. మూత్రాస్త్రములు రెండును కేవలము కారణమూత్రములుగ నుండును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—వాత పిత్త కఫములచేతను రక్తముచేతను వేరువేరుగ వృద్ధిరోగము కలుగును. మరియు రక్తమును మేదస్సును రెండును దూప్యములు. అందు రక్తము నాశ్రయించునది పిత్తముచేతను, మేదస్సు నాశ్రయించునది కఫము చేతను కలుగును, వాతము ప్రకోపించిమూత్రమును అంత్రములను జేరి కలిగించినవృద్ధిరోగము మూత్రజమనియు, అంత్రజమనియు చెప్పబడును. రక్తము మేదస్సు మూత్రము అంత్రములు అను స్థానముల నాశ్రయించి జనించుటంజేసి రక్తజము అను మొదలగు సంజ్ఞాభేదములు కలిగెనని భావము.

❧ వాతజవృద్ధి. ❧

వాతపూర్ణ దృతిస్సర్వో రూక్షోవాతాదిహేతుకమ్,

వాతమునజనించువృద్ధిరోగమున నండకోశము గాలిచేనిండిన తోలుతిత్తివ
నుబ్బి తాకినప్పుడు నునుపుకలియుండును. జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. కారణవ
లేకయే నొప్పి కలిగియుండును.

❧ పిత్తజవృద్ధి. ❶ ❧

పక్షోద్బుద్ధురసం కాశః పిత్తాద్దాహోష్ణపాకవాక్.

౨౪

పండిన మేడిపండువంటిరంగును ఆకారమును గలిగి మంటయు వేడియు కలి
గిండునది పిత్తమునగలిగిన వృద్ధిరోగము.

❧ కఫజవృద్ధి. ❷ ❧

కఫాచ్ఛీతో గురుస్నిగ్ధః కణ్డూమాక్ కతినోఽల్పరుక్,

అండకోశము చల్లనై గొప్పదియు స్నిగ్ధంబును దురదకలిగినదియు కతినంబునై
ల్పమైన బాధకలిగినది కఫమునగలిగిన వృద్ధిరోగమని యెఱుంగునది.

❧ రక్తజవృద్ధి. ❸ ❧

కృష్ణస్ఫోటావృతః పిత్తవృద్ధిలిజ్జశ్చ రక్తజః.

౨౫

రక్తముచేగలిగిన వృద్ధిరోగమున నండకోశము నల్లని బొబ్బలతోగూడి పిత్త
వృద్ధికి జెప్పినలక్షణములతో సమానములైన లక్షణములు కలిగియుండును.

❧ మేదోజవృద్ధి. ❹ ❧

కఫవన్దేదసా వృద్ధిః మృదుస్తాలఫలోపమః,

కఫవృద్ధికిజెప్పిన లక్షణములతో గూడి మెత్తనై తాటిపండువంటి గుండ్రని
కారముకలిగినది మేదస్సునగలిగిన వృద్ధిరోగము.

❧ మూత్రజనిత అండవృద్ధి. ❺ ❧

మూత్రధారణశీలస్య మూత్రజః స తు గచ్ఛతః.

౨౬

అమ్మోఖిః పూర్ణదృతివత్ ఊర్ధ్వం యాతి సరుజ్జృదుః,

మూత్రకృచ్ఛ్ర మధస్తాచ్ఛ వలయం ఫలకోశయోః.

౨౭

మూత్రమును విసర్జింపవలసిన సమయములయందు దానివేగమును నిరోధించి
లనియక యడ్డుపరచు స్వభావముకలిగినవానికి దానివలన నండవృద్ధి కలుగును.
వృద్ధిరోగమునందు అండకోశము జలముచేనిండిన తోలుతిత్తివలె నడుచునపుడెల్ల
లుచుండును. నొప్పితోగూడి మెత్తగనుండును. మూత్రము మిక్కిలి కష్టముతో
లును. అండకోశములక్రింద వలయమువలె గుండ్రముగనుండును. ఇది మూత్రజ
వృద్ధిరోగము.

— అంత్రవృద్ధిలక్షణము. ౨౭ —

వాతకోపిభిరాహరైః శీతతోయావగాహనైః,

ధారణేరణభారాధ్యవిషమాజ్ఞప్రవర్తనైః.

౨౮

క్షోభణైః క్షుభితోఽన్యైశ్చ క్షుద్రాన్త్రావయవయదా,

పవనో విగుణీకృత్య స్వనివేశాదథో నయేత్,

కుర్యాద్వింక్షణసన్నిధిం గ్రన్థ్యాభం శ్వయంతుం తదా.

౨౯

ఉపేక్ష్యమాణస్య చ ముష్కవృద్ధిం

ఆధ్వానరుక్ స్తమ్భవతీం స వాయుః,

ప్రవీడితోఽస్తస్త్వినవాన్ ప్రయాతి

ప్రథ్వాపయన్నేతి పునశ్చ ముక్తః.

30

అస్త్రవృద్ధి రసాధ్యోఽయం వాతవృద్ధిసమాకృతిః,

వాతమును ప్రకోపింపజేయు నాహారపదార్థముల నేవించుట చేతను, చల్లనినీళ్ల యందు మునుగుట చేతను, వాతమూత్రపురీషముల వేగమును నిరోధించుట చేతను, ఆయ్యవి వెడలవన్నపుడు వానిని బలాత్కారముగ వెడలించుట చేతను, భారమును అధికముగ మోచుట చేతను, అధికముగ త్రోవనడచుట చేతను, శరీరావయవముల విషమములుగ బ్రవర్తించుట చేతను, ఈ కారణములదాయముచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది వాతము చలించుట చేయు కృత్యములచే సంక్షోభమునొంది శరీరమునందలి చిన్నఅంత్రము (ప్రేగు) లో నొకభాగమును చెడగొట్టి అదియుండుస్థలమునుండి క్రిందికి వెడలించును. అయ్యది వాతప్రేరితమై గజ్జలసంధియందు జేరి గ్రంథిరూపమునొంది వాపును గల్గించును, అట్టి యవస్థయందు దానికి దగిన చికిత్సజేయక యుపేక్షించినచో వృషణములజేరి వృద్ధి నొందించును. మిక్కిలి బాధతోగూడి స్తంభించి యుబ్బియుండును. అండములజేరిన వాతము చేతితోపిసికినప్పుడు గజ్జలమును శబ్దముతోగూడి లోనినింజనును. విడిచినపుడు వృషణకోశము నుబ్బించుచు మరల వృషణకోశము ననే చేరును. ఇదియే అంత్రవృద్ధియని చెప్పబడును. వాతవృద్ధికి జెప్పినలక్షణము లన్నియు నీయంత్రవృద్ధియందును కల్గును. ఇది మిక్కిలి యసాధ్యము (వృద్ధిసామాన్యముగ నసాధ్యములు. ఇయ్యది మిక్కిలి యసాధ్యమనిభావము.)

— గల్తసామాన్యలక్షణసంప్రాప్తులు. ౩౦ —

రూక్షకృష్ణారణసి రాతంతుజాలగ వాక్షితః.

3౧

గుల్తోఽప్తథా పృథగ్దోషైః సంస్పృష్టైర్నిచయం గతైః,

ఆర్తవస్య చ దోషేణ నారీణాం జాయతే ఽస్తమః.

3౨

రూక్షంబును, నల్లనిరంగుకలిగినదియు, అరుణవర్ణంబునునగు సిరాసమూహముతో
సన్ననిదారములచే జట్టబడిన విధముగ పిండాకారమైన గ్రంథివిశేషము గుత్త మన
బడును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగ జనించునవి మూడును, వాతపిత్త-
వాతకఫ-పిత్తకఫ సంస్కరముచే గల్గినవి మూడును, నన్ని పాతమునకల్గినది యొకటియు,
బురుగునీరు క్తముచే గల్గినది యొకటియు కలిసి యెనిమిదివిధములగును. వానిలో రక్తమున
గలుగుగుల్మము స్త్రీలకే కలుగును గాని పురుషుల కొకప్పుడును కలుగ వలచుపడదు.
(ఆర్తవరక్తముచే గలుగునది రక్తగుల్మము. అయ్యది పురుషులకు సంభవించదు కావున
రక్తగుల్మము పురుషులకు రాదనుట.)

— గుల్మసామాన్యనిదానాదులు. —

జ్వరచ్ఛర్మ్యతిసారాద్యైః వమనాద్యైశ్చ కర్మభిః,

కర్మితో వాతలాగ్నృత్తిః శీతం వామ్బుబుభుక్షితః. 33

యః పిబత్యను చాన్నాని లంఘనం ప్లవనాధికమ్,

సేవతే దేహసంక్షోభిచ్ఛర్దిం వా సముదీరయేత్. 34

అనుదీర్ఘా ముదీర్ఘాన్వా వాతాదీన్న విముఖ్యతి,

స్నేహస్వేదావనభ్యస్య శోధనం వా నిషేవతే. 35

శుద్ధో వాశు విదాహీని భజతే స్యద్దహని వా,

వాతోల్బణాస్తస్య మలాః పృథక్కృత్తాః ద్విశోఽథవా. 36

సర్వే వారక్తయుక్తా వా మహాస్తోతోఽనుశాయినః,

ఊర్ధ్వోధోమార్గమావృత్య కుర్వతే శూలపూర్వకమ్. 37

స్పర్శోపలభ్యం గుల్మాఖ్యం ఉక్లుప్తం గ్రన్థిరూపిణమ్,

జ్వరము, ఛర్ది, అతిసారము మున్నగు వ్యాధులచేనైనను, వమనము విరేచనము
మున్నగు పంచకర్మములచేనైనను, శరీరము కృశించినమనుజుడు వాతమును వృద్ధిగొం
దించు పదార్థములజేర్చి భుజించుట, మిక్కిలి యాకలిగినియన్నపుడు చల్లనిస్థలము
ద్రాగుట, భుజించినతోడనే నీళ్లయం దీతగొట్టుట ముముకుట మున్నగు శరీరమునకు
తోభమును గల్గించు పనులజేయుట, వాంతివెడల నుద్యమించుకన్నపుడు బలాత్కార
ముగ వాంతిని వెళ్లగించుట, వాత-మూత్ర-పురీషాదులు వెడల నభిముఖములయిన
సమయమున వాని వెడలించక నిరోధించుట, స్నేహస్వేదకృత్యముల జేసికొనక వమన
విరేచనాది శోధనముల జేసికొనుట, ఆట్టి వమనవిరేచనాదిశోధనకర్మల జేసికొని విదా
హాకరము (భుజించిన పిదప చాలాకాలమువరకును పచనమునొందుచు నామాశయము
ననే చిరకాలముండుపదార్థము) లను అతిశీఘ్రముగ భుజించుట, లేక ద్రవరూపమైన

కఫమునుకలిగించు పవార్థములభుజించుట, ఇట్టి కారణములచే వాతమునున్నగు (వాత పితృకఫములు) ప్రకోపము నొంది ఒక్కటియైనను, రెండేసిదోషములైనను, అన్నియు కలిసి యొనను, రక్తముతోగూడియైనను గుల్మమును కలిగించును వైశిష్టిసరీరిగ వైకారణములచే వాతాదిదోషములొక్కొక్కటియైనను రెండేసికలిసియైనను అన్నియు కలిసి యొనను రక్తముతోగూడియొనను ప్రకోపమునొంది ఆమపక్వాశయములజేరి యూర్ధ్వ ధోమార్గముల రెండిటినిఆవరించి తొలుత శూలనొప్పిని కలిగించి గ్రంథిరూపమైనగుల్మమును గలిగించును. అట్టి గ్రంథి చేత తడవినచో నుండవలె కనబడును. పైకినందరించు స్వభావము కలిగియుండును.

పైశిష్టిని వాత, పితృ, కఫ,సర్విసాత, వాతపితృ, వాతకఫ, పితృకఫ, రక్తభేదములచే గుల్మము లెనిమిదివిధములగునని యెరుంగునది. అందు రక్తగుల్మము స్త్రీలకు మాత్రము సంభవించును. తక్కినవి యేడుగు స్త్రీపురుషసామాన్యముగ కలుగును. పైశిష్టిని గుల్మముల కన్నిటికిని “జ్వరచ్ఛర్మి ..స్వందనానివా” అను వాక్యముచే జెప్పబడినది నిదానము. “వాలోల్బణాః...కుర్వతే” అని చెప్పినది సంప్రాప్తి, “శూలపూర్వకం” అని చెప్పినది రూపము. “స్పర్శోప.....గ్రస్థిరూపిణం” అని చెప్పినది స్వరూపము. ఇతైరంగున వైవాక్యములచేత నిదానపూర్వరూప సంప్రాప్తిరూపములు చెప్పబడినవని యెరుంగునది.

❧ వాతగుల్మనిదానము, సంప్రాప్తి. ❧

కర్మనాత్కఫవిత్పితైః మార్గస్యావరణేన వా. 3౮

వాయుః కృతాశయః కోష్ఠే రాక్ష్యాత్ కాఠిన్యమాగతః, 3౯

స్వతంత్రస్వాస్వశ్రయే దుష్టః పరతంత్రః పరాశ్రయే. 3౯

పిణ్డితత్వాదమూర్తోఽపి మూర్తత్వమిహ సంశ్రితః,

గుల్మ ఇత్యుచ్యతే వస్త్రీ నాభిహృత్పార్శ్వవిసంశ్రయః ౪౦

రసాదిధాతువులు క్షీణించుటచే నైనను కఫము పురిషము పితృము ఈమూడిచే మార్గమడ్డగింపబడుటచేనైనను ఆమపక్వాశయరూపమైన కోష్ఠమునందు నిల్కడగ నిలచి ప్రకోపమునొంది వాతము స్వయముగ కఠినముగాతున్నను తనయందలి రూక్షగుణముచే కాఠిన్యమునొంది తనకు ఆకారకములేకున్నను ఉండవలె నాకారము నొందినట్లుండును. ఇది వాతజగుల్మమని చెప్పబడును. అట్టి వాతము స్వస్థానమైన పక్వాశయమున దుష్టమైకపుడు స్వతంత్రముగ నుండును. ఇతర స్థానమైన యామాశయమున దుష్టమైన యపుడు పరతంత్రమై (కఫపితృముల కధీరతమై) యుండును. ఈ వాతగుల్మము వస్త్రీ నాభిహృదయము పార్శ్వములు అనుకూలముల నాశ్రయించి సంభవించును.

—ॐ వాతగుల్మలక్షణములు. ౧౦—

వాతాస్త్యాశిరశ్శూలం జ్వరస్థిహస్తకూజనమ్,
వ్యథస్సూచ్యేష విట్సంగః కృచ్ఛాద్భుచ్చస్వసనం ముహూః. ౮౧
స్తమ్భో గాత్రే ముఖే శోషః కార్య్యం విషమవహ్నితా,
రూక్షకృష్ణత్వగాదిత్వం చలత్వాదనిలస్య చ. ౮౨
అనిరూపితసంస్థానస్థానవృద్ధిక్షయవ్యథః,
పిపిలికావ్యాప్త ఇవ గుల్మస్సురతి తుద్యతే. ౮౩

వాతప్రకోపమునకల్గిన గుల్మమునందు తలనొప్పియు స్థిహస్తయు కలుగును. ప్రేవులరచును. సూదులగుచ్చనవిధముగ పోటుపుట్టును. మలము బంధించును. శ్వాసము వెడలుటను మిక్కిలి కష్టముగనుండును. కష్టముచే మాటిమాటికి శ్వాసము వెడలును. శరీరము స్తంభించును. ముఖము శోషించును. శరీరము కృశించును. జఠరాగ్ని విషమముగ నుండును. త్వక్-నేత్రమలమూత్రాదులు మిక్కిలి రూక్షంబులై నల్లగనుండును. వాతము చంచలస్వభావమగుటంజేసి ఆకృతియు గుల్మముకలుగుస్థానంబును వృద్ధిక్షయంబులును ఒకవిధముగ నియమములేక యుండును. (ఆకారము ఒకప్పుడు చిన్నదియుం ఒకప్పుడు పెద్దదియునై హృదయాదిస్థానములయం దొక్కచోనైన నిల్కడలేక చలించుచుండును) చీమలు వ్యాపించియున్నట్లు గుల్మము బాధకల్గియుండును. అదరును. సూదుల బొడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును.

—ॐ పిత్తగుల్మలక్షణము. ౧౧—

పిత్తాద్దాహోఽల్పకో మూర్ఛా విడ్భేదనేవ్దతృప్తజ్వరాః,
హరిద్రత్వం త్వగాద్యేషు గుల్మశ్చ స్పర్శనాసహః. ౮౪
దూయతే దీప్యతే సోష్ఠా స్వస్థానం వహతీవ చ,

పిత్తప్రకోపమునకల్గిన గుల్మము మిక్కిలి స్వల్పమై తీవ్రమైన మంట కల్గియుండును. మూర్ఛగ్రమ్మును. మలము ఉండలగ వెడలును. చెమటబట్టును. జ్వరమువచ్చును. త్వక్-నేత్ర-మల-మూత్రాదులు పసుపురంగుకల్గియుండును. గుల్మపుగ్రంథిని చేత దడవిననోరువరాని బాధకల్గును.

—ॐ కఫజగుల్మలక్షణము. ౧౨—

కఫాత్ నైమిత్త్యమరుచిః సదనం శిశిరజ్వరః. ౮౫
పీంసాలస్యహృల్లాసకాసశుక్లత్వగాదితాః,
గుల్మోఽవగాఢః కఠినః గురుస్సుప్తస్థిరోఽల్పరుక్. ౮౬

కఫముచే గుల్మమున శరీరము తడిబట్టగప్పిన విధముగ జడముగనుండును. అరోచకముకలుగును. ఒడలునొచ్చును. చలితో గూడి జ్వరమువచ్చును. పడిసెమువట్టును. ఓకరింతలువెడలును. దగ్గు కలుగును. త్వక్ - నేత్ర - మలమూత్రాదులు తెల్లనైయుండును. గుల్మపుగ్రంథి మిక్కిలి లోభాగమున జనించి రాయివలె కఠినమై గొప్పదియై కదలక పిరముగ నొకచోటనే యుండి స్వల్పమైననొప్పి కల్గియుండును.

— ౧౭ వాతాదిగుల్మములకు స్థానాదినిర్ణయము. ౧౭ —

స్వదోషస్థానధామానః స్వే స్వే కాలే చ రుక్మరాః,
ప్రాయః

వాతాదులచేగలిగిన గుల్మములు మూడును ఆయాదోషమునకు జెప్పిన స్థానము నాశ్రయించి జనించును. వాత పిత్త కఫములకు వేరువేరుగ జెప్పిన ప్రాతఃకాలము మధ్యాహ్నకాలము సాయంకాలము మున్నగు నాయాకాలములయందు బాధగలిగించును. (తక్కిన కాలములయందు బాధ సామాన్యముగ నున్నను ఆయాదోషములకు జెప్పిన కాలములయందు ఆయాదోషమున గలిగిన గుల్మములు నొప్పి మున్నగుబాధలను అధికముగ గలిగించునని భావము.)

— ౧౮ ద్వంద్వజగుల్మలక్షణములు. ౧౮ —

త్రయస్తు ద్వద్వోష్టాః గుల్మాస్సంసృప్తలక్షణాః. ౪౭

దోషద్వయసంసర్జముచే గలిగిన వాతపిత్త - వాతకఫ - పిత్తకఫ గుల్మములు మూడును ఆయాదోషమునకు ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణము చెందెని మిశ్రములగ నుండును.

— ౧౯ సాన్నిపాతికగుల్మలక్షణము. ౧౯ —

సర్వజస్తీవరుద్ధాహః శీఘ్రపాకీ ఘనోన్నతః,
సోఽసాధ్యః

సన్నిపాతమున జనించిన గుల్మము మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కలిగి అతిశీఘ్రముగ పగులును. మిక్కిలి స్థూలంబుచు ఉన్నతంబునై యుండును. ఇయ్యది యసాధ్యము.

— ౨౦ రక్తగుల్మసంప్రాప్తి సామాన్యలక్షణము. ౨౦ —

రక్తగుల్మస్తు స్త్రియా ఏవ ప్రజాయతే. ౪౮

ఋతౌ వా నవసూతా వా యది వా యోనిరోగిణీ,

నేవతే వాతలాని స్త్రీ కృద్ధస్తస్యాస్సమీరణః. ౪౯

నిరుణధ్యార్తవం యోన్యాం ప్రతిమాసమవస్థితమ్,

కుక్షిం కరోతి తద్గర్భలిజ్జమావిష్కరోతి చ. ౫౦

హృల్లాసదౌహృదస్తన్యదర్శనం ఔమతాదికమ్,

రక్తగుల్మము స్త్రీలకు మాత్రమే కల్గును. వీలయిన:—ఋతుకుతిగనున్న సమయమున నైనను, ప్రసవించిన వెంటనైనను. యోనిరోగములుగల్గినపుడును స్త్రీలు మిక్కిలి వాతమును వృద్ధి నొందించు నాహారాదిపదార్థముల నేవించినచో వాతము ప్రకోపము నొంది ప్రతిమానమునందును బైటవెడలవలసిన ఋతురక్తమును వెడలసీయక యోనియందే యడ్డగించును. అట్టియూర్తవరక్తము యోనియందే నిలచి కుఱిసి వృద్ధి నొందించును. అయ్యది గర్భమునుబోలె వానాట కుఱిసి వృద్ధి నొందించుచు గర్భమునగల్గు ఓకరింతలు (దోహృదము) భోజ్యవస్తువులు మున్నగువానియందు దభిలాష) స్తస్యము జనించుట శరీరము కృశించుట మున్నగుగర్భచిహ్నములుకల్గును (ఇదియే రక్తగుల్మము. ఇది ఋతురక్తమువలన ముఖ్యముగ సంభవించునది గావున స్త్రీలకు గల్గుదు).

—ॐ రక్తగుల్మవిశేషలక్షణములు. ॐ—

క్రమేణ వాయుసంసర్గాత్ పిత్తయోనితయా చ తత్. ౫౧

శోణితం కురుతే తస్యాః వాతపిత్తోత్థగుల్మజ్ఞాః,

రుక్ స్తచ్చుదాహాతీసారత్పాజ్వరాదీనుపద్రవాః. ౫౨

గర్భాశయే చ సుతరాం శూలం దుష్టాస్యగాశ్రయే,

యోన్యాశ్చ స్రావపార్శ్వస్థితోదస్యష్టనవేదనాః. ౫౩

వైజెష్ఠినరక్తగుల్మమున నానాట వాతసంబంధముచేతను పిత్తము ప్రధానముగ కారణమగుటంజేసియు వైజెష్ఠినరక్తగుల్మము వాతగుల్మములకు వైజెష్ఠిననొప్పి, స్తంభము, మంట, అతిసారము, డప్పి, జ్వరము మున్నగునుపద్రవముల గల్గించును. గర్భాశయమునందు మిక్కిలి శూలమును కల్గించును. అట్టిగర్భాశయము చెడురక్తమునక ఆశ్రయముగ నుండును. కావున యోనినుండి దుర్గంధయుక్తముగ స్రావము కల్గును పోటుపుట్టును. ద్రవము కలియుండును.

—ॐ గర్భమునకును గుల్మమునకును పరస్పరభేదము. ॐ—

స చాగ్నేర్గర్భవద్గుల్మః స్ఫురత్ప్రపి తు శూలవాః,

పిణ్డీభూతస్సవ వాస్యాః కదాచిత్ స్పృశతే చిరాత్. ౫౪

స చాస్యాః పర్థతే కుఱిః గుల్మ ఏ వ తు వర్థతే,

గర్భము చేతులు కాళ్లు మున్నగునవయవముల గదలించుచు కదలును. గుల్మః అటుగాక యుండవలెనుండి నొప్పితోగూడి కదలును. గర్భము తటాలున శీఘ్రము కదలును. గుల్మము చిరకాలమునకు ఒకానొకప్పుడుమాత్రము కదలును. గర్భము వయగునప్పుడు కుఱికుడ వృద్ధి నొందును. గుల్మము అటుగాక గ్రంథిమాత్రము వయగునొందునని కుఱి వృద్ధి నొందదు. గర్భమునకును గుల్మమునకును వైజెష్ఠినవిధపరస్పరభేదము నెరుంగునది.

— ౧౦ గుల్మవిద్రధులకు పరస్పరభేదము. ౧౦ —

స్వదోషసంశ్రయో గుల్మః సర్వో భవతి తేన సః. ౫౫

పాకం చిరేణ భజతే నైవ వా నిద్రధిః పునః, ౫౬

పచ్యతే శీఘ్రమత్యర్థం దుష్టరక్తాశ్రయత్వతః. ౫౭

అతశ్శీఘ్రవిదాహిత్యాద్విద్రధిసోఽభిధీయతే, ౫౮

గుల్మేఽంతరాశ్రయే వస్తీకుక్షిహృల్లీహవేదనాః. ౫౯

అగ్నివర్ణబలభ్రంశః వేగానాం చాప్రవర్తనమ్, ౬౦

అతో విపర్యయో బాహ్యా కోష్ఠాక్షేషు తు నాతిరుక్. ౬౧

వైవర్ణ్యమవకాశస్య బహిరున్నతతాఽధికమ్,

పైజెప్పబడిన వాతాదిభేదములచే నెనిమిదివిధములైన గుల్మములును ఆయా గుల్మములకు ఉత్పత్తికారణమైన ఆయాదోషముచుమాత్రమే ఆశ్రయించియుండును గాని అంతరదోషముల నాశ్రయించుటలేదు. కావున గుల్మము చిరకాలమునకు వృద్ధి నొంది పగులును. లేక పాకమునొందకయే యుండును. విద్రధి మిక్కిలి దుష్టమైన రక్తము నాశ్రయించియుండును కావున నతిశీఘ్రముగ పక్వమగును. ఆరీతిగ శీఘ్రముగ పక్వమగునది కావుననే విద్రధి యని చెప్పబడును. ఇదియ గుల్మమునకును అంత ర్విద్రధికిని భేదము.

మరియు గుల్మము అంతరాశ్రయమనియు, బహిరాశ్రయమనియు రెండువిధ ములు. అందు అంతరాశ్రయగుల్మమునందు పస్తియుండును కుక్షీయుండును హృదయము నందును స్థిహమునందును మిక్కిలి తీవ్రమైనవేదనలు కల్గును. జాతరానలబలంబును శరీరవర్ణంబును బలంబును చెడును. మలమూత్రాదివేగములు యథావిధిగ వెడలక బద్ధగించియుండును. బాహ్యగుల్మమునందు పైజెప్పినలక్షణములకన్న విరుద్ధములగు లక్షణములు కలియుండును.

మరియు గుల్మము పాకమునొందకుండుటకు కారణమును గ్రంథాంతరమున నిట్లుచూపిరి:— “మాంసశోణితభూయస్త్వాత్ పాకం గచ్ఛతి విద్రధిః, మాంసశోణిత హీనత్వాత్ గుల్మః పాకం న గచ్ఛతి” విద్రధి మాంసరక్తముల విశేషముగ నాశ్రయించి జనించునుగాన శీఘ్రముగ పాకమునొందును. గుల్మము అటుగాక మాంసరక్త సంబంధము లేక కేవలము వాతాదిదోషములమాత్రమే ఆశ్రయించియుండును కావున పక్వము కానోపదనిభావము.

— ౧౧: ఆనాహలక్షణము. ౧౧ —

సాటోపమత్యుగ్రరుజం ఆధ్వానముదరే భృశమ్. ౬౨

ఊర్ధ్వాఘోవాతరోధేన తమానాహం ప్రచక్షతే,

వాతము ప్రకోపమునొంది యూర్ధ్వమార్గమును అధోమార్గమును బంధించి నపుడు కడుపులో మిక్కిలి శబ్దమును నొప్పియు కలిగి కడుపుబ్బరించినయెడ నయ్యది యానాహమని చెప్పవగును.

— ౨౭ సుశ్రుతమున ప్రత్యాధ్వానలక్షణ మిట్లు చెప్పబడియె. —

“ విముక్తపార్శ్వహృదయం తదేవామాశయోత్థితమ్, ప్రత్యాధ్వానం విజానీయాత్ కఫవ్యాకులితానీలమ్ ” వైజెష్ఠినయాధ్వానమే పార్శ్వములను హృదయమును విడచి యామాశయమునబుట్టి కఫముచే వాతము వ్యాకులమైయున్నయెడ ప్రత్యాధ్వానమని చెప్పబడును.

— ౨౮ ఆస్థీలా ప్రత్యస్థీల లక్షణములు. —

ఘనోఽస్థీలోపమే గ్రన్థిః ఆస్థీలోర్ధ్వసమున్నతాః ౬౦
అనాహలిజ్ఞ నిర్యక్తు ప్రత్యస్థీలా తదాకృతిః,

కమసాలవాని యినువడాకలింబోలె స్థూలంబును కఠినంబును ఉన్నతంబునైన గ్రంథి కుక్షితో కలిగి యానాహలిజ్ఞములతో గూడియున్న నది యస్థీల యనిచెప్పబడును. ఆదియె వైకి నున్నతముగాక యడ్డముగ నుండుచేసి ప్రత్యస్థీల యనబడును.

— ౨౯ తూనీ ప్రతూనీలక్షణములు. —

పక్వాశయాద్ధుదోపస్థం వాయుస్తీవ్రరుజః ప్రయాణ, ౬౧
తూనీ ప్రతూనీ తు భవేత్ సవవాతో విపర్యయే.

వాతము ప్రకుపితమై పక్వాశయమునుండి గుదస్థానకును గుహ్యమునకును బోవుచు మిక్కిలి తీవ్రమైననొప్పిని కలిగించినయెడ తూనీవాత మనబడును. వైజెష్ఠిన లక్షణమునకు విరుద్ధముగ వాతము ప్రకుపితమై గుదగుహ్యస్థానములనుండి యామాశయమునకు తీవ్రమైననొప్పిని కలిగించుచు పోయిన నయ్యది ప్రతూనియని చెప్పవగును.

— ౩౦ గుల్మః పూర్వరూపములు. —

ఉద్ధారబాహుల్యపురీషబద్ధతృప్త్యక్షమత్వాస్త్రవికూజనాని,
ఆటోపమాధ్వానమపక్తిశక్తిమాసన్నగుల్మస్య వదన్తి చిహ్నమ్.

త్రేసుపులు అధికముగ వెడలుట, మలము బంధించుట, తృప్తిగ భుజించిన యౌరువ జాలకుండుట, ప్రేవు లరచుచుండుట, కడుపుబ్బరించుట, కడుపులో శబ్దముపుట్టుట, జీర్ణ శక్తితగ్గుట, ఇనియన్నియు గుల్మము సన్నిహితమై రానున్నపుడు సంభవించు చిహ్నములు, (ఇవి పూర్వరూపములనుట).

ఇతి ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ద్వాదశాధ్యాయము

అపః గడచినయథ్యాయాంతమున ఆనాహము చెప్పబడినది. ఉదరమునందును ఆనాహోద్ధానములు ప్రధానములుగ నుండునుకావున నానాహమును జెప్పినపిదప నుదర నిదానము సవిశేషముగ జెప్పబడును:—

సూ. అథాత ఉదరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

గుల్తాదినిదానమును జెప్పినపిదప నుదరనిదానమును వివరించెదనని యర్థము.

—॥ ఉదరనిదానము. ౧॥

రోగఃస్వర్వైపి మద్దేఽగ్నో సుతరాముదరాణి తు,
అజీర్ణాన్తలినై శ్చాన్తైః జాయన్తే మలసంచయాత్.

౧

జ్వరము అతిసారము మున్నగు రోగములన్నియు జతరాగ్ని మందగించుటవలన కలుగును. అందును ఉదరములు ప్రధానముగ మందాగ్నివలన గలుగును. మరియు అజీర్ణమువలనను దుర్గంధాదులచే మలినములగునన్నాదులచేతను మలము చిరకాలమునుండి సంవిత్తముగ నిలచియుండుటచేతను ఉదరములు కలుగును. అజీర్ణాదికారణములును ఉదరములకు హేతువులైనను మందాగ్ని ప్రధానకారణమని తెలుపుటకై “సుతరాముదరాణి తు” అని చెప్పబడినది.

—॥ ఉదరసంప్రాప్తి, సంఖ్యాభేదములు. ౧॥

ఉద్ధౌఢోధాతవో రుద్ధ్వా వాహినీరమ్బువాహినీః,
ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సన్ధూష్య కుర్యప్త్యజ్ఞాంససన్ధిగాః.
ఆత్మాన్య కక్షీముదరం అప్తథా తచ్చ భిద్యతే,
పృథగ్దోమైసమనైశ్చ స్త్రీహబద్ధక్షతోదకైః.

౨

3

వాతాదిదోషములు స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది శరీరమునందలిజలమును వహించి ప్రవహింపజేయుస్రోతస్సులను క్రిందిభాగమును వైభాగమునుకూడ నడ్డగించి ప్రాణవాయువును స్వయముగ మందగించియుండుజతరాగ్నిని అపానవాతమును పూర్తిగ జెరిచి చర్తమునకును మాంసమునకును సంధిస్థలమున జేరి కుక్షీని యుదికించి యుదరరోగమును గలిగించును. అయ్యది వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను అన్నిటి నన్ని పాతముచేతను స్త్రీహవద్ధిచేతను బద్ధగుదముచేతను యతముచేతను ఉదకముచేతను జనించుటం జేసి యెనిమిదివిధములగును.

శుష్కకాసోఽజ్జమర్థోఽథో గురుతామలసజ్జిహః ౧౩

శ్వావారుణత్వగాదిత్వం అకస్తాద్వృద్ధిక్రొసవత్,
సతోదభేదముదరం తనుకృష్ణసిరాతతమ్. ౧౪

ఆధ్వాతధృతివచ్ఛబ్దం ఆహతం ప్రకరోతి చ,
వాయుశ్చాత్ర సరుకృష్ణో విచరేత్సర్వతోగతిః. ౧౫

వాతమున జనించినయుదరమునందు కాష్టచేతులు ముఖము కుక్షీ మున్నగునవయవములయందు వాపుకలుగును. కుక్షీయందును పార్శ్వములయందును ఉదరమునందును నడుమునందును వీపునందును నొప్పికలుగును. కీళ్లు పగులదీయునట్లు నొప్పికలుగును. ద్రవములేని పొడిదగ్గుకలుగును. అవయవములన్నిటియందును నొప్పికలుగును. శరీరమునందభోభాగమున బరువైయుండును, మలమువెడలకబద్ధగించును. త్వక్కుమూత్రమునేత్రములుమలము మున్నగునవి శ్యామవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైనను కలిగియుండును. ఉదరము కారణములేకయేయొకప్పుడు తనంత వృద్ధినిందితనంతనే తగ్గుచుండును. సూదుల గ్రుచ్చినవిధముగను ఆయుధము చేచీల్చినవిధముగను పోటునునొప్పియు కలుగును. మిగుల సూక్ష్మములై నల్లనైనరములచేవ్యాప్తమై యుండును. ఉదరముపై వ్రేలితో తట్టినయెడ గాలితో నిండియుబికియున్న తోలుతిత్తివలె శబ్దముకల్గును. మరియునీవాతోదరమునందు వాయువు శబ్దముతోడను నొప్పితోడను కూడి కుక్షీయగదంతట సంచరించును.

— ౧౬ పిత్రోదరలక్షణము. ౧౬ —

పిత్రోదరే జ్వరో మూర్ఛా దాహస్తృకోకటుకాస్యతా,
భ్రమోఽతిసారః పీతత్వం త్వగాదావుదరం హరిత్. ౧౭

పీతతామ్రసిరానద్ధం సన్వేదం సోష్ణదహ్యతే,
ధూమాయతి మృదుస్పర్శం క్షీప్రపాకం ప్రదూయతే. ౧౮

పిత్రోదరమునందు న్విరంబును మూర్ఛయు మంటయుదస్వియు కలుగును. నోరు చేదుగనుండును. భ్రమంబును అతిసారంబును కలుగును. చర్మమలమూత్రాదులు వచ్చగ (పసుపురంగుకలిగి)యుండును. ఉదరముమూత్రము పచ్చనిరంగుకలిగి పీతవర్ణంబులును తామ్రవర్ణంబులును నగుసిగలచే వ్యాప్తమై చమటబట్టియుండును. మిక్కిలి వేడికలిగి మండుచుండును. పొగవెడలనట్లుండును. తాకినప్పుడు మెత్తగనుండును. శీఘ్రముగ పాతమునొందును. సంతాపము కలిగియుండును.

— ౧౯ కఫోదరలక్షణము. ౧౯ —

శ్లేష్మోదరేఽజ్జసదనం స్వాపశ్వయధుగౌరవమ్,
నిద్రాశ్లేశోఽరుచిశ్వాసః కాసశ్శుక్లత్వగాదితా. ౧౯

ఉదరం స్తిమితం శ్లక్ష్యం శుక్ల రాజితతం మహత్,
చిరాభివృద్ధి కఠినం శీతస్పర్శం గురు స్థిరమ్.

౧౯

కఫముచే జనించినయువరమునందు శరీరము కృశించును. స్పర్శము నెరుంగజాల
కుండును. హస్తపాదాదులయందు వాపు కలుగును. శరీరము బరువుగనుండును. నిదుర
యధికమగును. శరీరము శ్రమజెందియుండును. అరుచి కల్గును. శ్వాస మధికమగును.
దగ్ధవచ్చును. చర్మముచులమూత్రాదులును తెల్లగనుండును. ఉదరము నిశ్చలమై నును
పుకలిగి తెల్లనిరేఖలచే నావరింపబడి మిక్కిలి గొప్పదిగనుండును. అయ్యది చిరకాలము
నకు నానాట వృద్ధినొంది కఠినమై తాకినచో చల్లనై గొప్పదియైకదలకుండును.

— సన్నిపాతోదరలక్షణము. —

త్రిదోషకోపనైస్తైస్తైః స్త్రీదత్తైశ్చ రజోమలైః,
గరదూషీవిషాద్యైశ్చ సరక్తాస్సంచితా మలాః.

౨౦

కోష్ఠం ప్రాప్య వికుర్వాణాః శోషమూర్ఛాభ్రమాన్వితమ్,
కుర్యుష్త్రిలింగముదరం శీఘ్రపాకం సుదారుణమ్.

౨౧

బాధ తే తచ్చ సుతరాం శీతవాతాభ్రదర్శనే,

త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయు కారణములు సర్వరోగనిదానాధ్యాయము
చివరన “మిశ్రీ భావాత్సమస్తానాం సన్నిపాతస్తథా పునః” అని యుపక్రమించి చెప్ప
బడినవి; అట్టి కారణములదాయముచేనైనను, పురుషులను వశపరచుకొనుటకై రజస్సం
బంధమైనవలమునుజేర్చి స్త్రీలు పురుషులకు బెట్టుదురు. అట్టి రజోమలములచేనైనను,
సర్పాదివిషముచేనైనను, శరీరమునందే మందవేగమై యిమిడియుండు ఎలుకలు మున్నగు
వానివిషము దూషీకరము. ఇవి మున్నగు కారణములచే వాతపిత్తకఫరక్తములు మిక్కిలి
వృద్ధినొంది ప్రకుశితములై కోష్ఠమునజేరి ఆయాని కారములగల్గించి యుదరమును గల్గిం
చును. ఇయ్యది త్రిదోషములకు జెప్పినలక్షణములతో గూడియుండును. ఈయుదరమున
శరీరము శుష్కించును. మూర్ఛగ్రమ్మును. చక్రముపైనున్నవానివలె నొడలులిరుగును.
శీఘ్రముగ పరిపక్వమగును. ఇది సన్నిపాతజనితమగుటంజేసి మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ
గల్గించును. ఈయుదరము శీత (మంచు) కాలమునందును గాలి విశేషముగ వీచునయ్య
మునను, మబ్బుగ్రమ్మియుండు వర్షాకాలమునందును మిక్కిలి తీవ్రముగ బాధింప
సాగును.

— స్త్రీలకోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-సామాన్యలక్షణములు. —

అత్యాశీతస్య సంక్షోభాత్ యానయానాదిచేష్టితైః.

౨౨

అతివ్యవాయకర్తాధ్వవమనవ్యాధికర్మనైః,

వామపార్శ్వశ్రితః స్త్రీహః చ్యుతస్థానాద్వివర్ధతే. ౨౩

శోణితం వా. రసాదిభ్యో వివర్ధం తం వివర్ధయేత్,
సోఽస్త్రిలేవాతికఠివః ప్రాక్ తతః కూర్తవ్యవత్. ౨౪

క్రమేణ వర్ధమానశ్చ కుక్షాపుదరమావహేత్,
శ్వాసకాసపిపాసాస్యవైరస్యాథ్వానరుగ్వైరైః. ౨౫

పాణ్డుత్వచ్ఛద్ధిమూర్ఛార్ఛిదాహమోహైశ్చ సంయుతమ్,
అరుణాభం విచర్ణం వా నీలహారిద్రరాజిమత్. ౨౬

(“గర్భస్థయకృష్టిహనౌ శోణితజౌ”) అనుశ్రుత ప్రమాణముబట్టి సకల ప్రాణులకు యకృత్తును స్త్రీహంబును శరీరమునందలిరక్తధాతువులన పుట్టునని తెలిసెడి. అందు స్త్రీహము ఎడమ ప్రక్కయందు అస్థులలో నెనిమిదివరకునుండి ఆయామనుజుని యంగుళ ప్రమాణముతో నరంగుళములనిడుపును నాలుగంగుళములవెడలుపును ఒకటిన్నర యంగుళము ఎత్తును కల్గియుండును. యకృత్తు దక్షిణభాగమున (కుడి ప్రక్కన) తొమ్మిదవయస్థివరకు వ్యాపించి వానివానియంగుళముతో పదునారంగుళములనిడుపును ఎనిమిదియంగుళములయెత్తును కలిగియుండును.)

మిక్కుటముగ భుజించి గుఱ్ఱము మున్నగువానిపై నెక్కి నవారి చేయుట మున్నగు నాంగిక చేష్టలచే సంక్షోభమునొందినను, అధికముగ స్త్రీ సంభోగముచేయుట, త్రోవనడచుట, పనునము నధికముగ జేసికొనుట, జ్వరాది వ్యాధులు ఇవి మున్నగు కారణములచేనైనను వైవిధ్యంబుబడిన స్త్రీహము స్వస్థానమునుండి జారి స్వప్రమాణమునకన్న నధికముగ వృద్ధి నొందును. లేక రక్తము స్వవర్ధకములైన కారణములచేత రసాదిధాతువులకన్న నధికముగ వృద్ధి నొంది స్త్రీహము స్వస్థానమునుండి జారినను జారకున్నను పరిమాణమునకన్న నధికముగ వృద్ధి నొందించును. వైజిష్ఠ్యనవిధముగ వృద్ధి నొందిన స్త్రీహము ఇనుపదాకలివలె మిక్కిలి కఠినమైకొంతకాసుమునకుతాబేటివీపువలె నాకారముకల్గినానాటవృద్ధి నొందుచు కుక్షియందుదరహాగమునుకల్గించును. అట్టియుదరమునందు శ్వాసకాసంబులును డష్పియు కలుగును, నోరు రసములు నెరుంగజాలకుండును. కడుపుబ్బును. నొప్పిపుట్టును. జ్వరము పచ్చును. శరీరము తెల్లపడును. వాంతియగును. మూర్ఛగ్రమ్మును. కడుపులోవికారముగ నుండును. తాపము కలుగును. చిత్తభ్రమము కలుగును. అట్టియుదరము అరుణవర్ణముగ నుండును. లే కయేవర్ణము తెలియక వివర్ణముగ నుండును. నీలవర్ణంబులును లేకపసుపు రంగుకలిగినదియునగు సన్నరేఖలు పొట్టపై వ్యాపించును. ఇయ్యది స్త్రీహవృద్ధిచే కలుగునని కావున స్త్రీహోదరమని చెప్పబడును.

— శ్రీహోదరమున వాత-పిత్త-కఫ-లక్షణములు. —

ఉదావర్తరుగానాహైః మోహతృప్తౌ దహనజ్వరైః,

గౌరవాఽరుచికాశిన్యైః విద్యాత్తత్ర మలాక్రమాత్. ౨౭

ఉదావర్తంబును నొప్పియు కడుపుబ్బరంబును కల్గినయెడ వాతజమనియు, మూఝయు డప్పియు మంటయు జ్వరంబును నధికముగ నున్నయెడ పిత్తజమనియు, మిక్కిలి భారంబును అరోచకంబును కాశివ్యంబును కల్గినది కఫజమనియు శ్రీహోదరమున వాతకాదిలక్షణముల నెరుంగునది.

— యకృదుదరలక్షణము. —

స్థిహవద్ధక్షీణాత్పర్వాత్కుర్యాద్యకృదపి చ్యుతమ్,

దక్షిణపార్శ్వమున (కుడిప్రక్క) నుండు యకృత్తు స్థిహమువలెనే పైజెప్పిన కారణములచే వృద్ధినిొంది స్వస్థానమునుండి జారి యుదరమును కల్గించును. (ఈయుదరమునను శ్రీహోదరమునకు జెప్పినలక్షణములు కలుగును. ఇది యకృత్తు వృద్ధినిొందుటచే గలిగినది కావున యకృదుదరము. ఇయ్యది శ్రీహోదరమునకు సమానమైన నిదాన సంప్రాప్తిలక్షణములుకలిగి సమానప్రత్యనీకమై యుండును కావున వేరుగ పరిగణనము జేయబడదయ్యె.)

ఈయుదరమునే తంత్రాంతరమున “సవ్యాన్యపార్శ్వే యకృత్ప్రవృద్ధే జ్ఞేయం యకృద్బాల్యదరం తదేవ” అనువాక్యముచేత యకృద్బాల్యదరమనియు, శ్రీహోదరమునకు సమానలక్షణమనియు జెప్పిరి.

— బద్ధోదరసంప్రాప్తిలక్షణము. —

పక్ష్యవాలైస్సహన్నేన భుక్తైర్బద్ధాయనే గుడే. ౨౮

దుర్నామభిరుదావరైః అన్యైర్వాన్త్రోపలేపిభిః,

వర్చః పిత్తకఫా రుద్ధ్వా కరోతి కుపితోఽనిలః. ౨౯

అపానో జతరం తేన స్యుద్ధాహజ్వరతృప్తౌక్షవాః,

కాసశ్వాసోరుసదనం శిరోహృన్నాభిపాయురుక్. ౩౦

మలసజ్జోఽరుచిశ్చర్దిః ఉదరం మూఢమూరుతమ్,

స్థిరం నీలారుణసిరారాజినద్ధమరాజి వా. ౩౧

నాభేరుపరి చ ప్రాయః గోఘ్నచ్ఛాకృతి జాయతే,

రెప్పవెండుకలైనను వెండుకలైనను అన్నముతో గలిసి కుక్షిలో జేరినను దధోదరము మున్నగుభోజనములచేసినను మలమును ధరించునాడిలో నానాట కొంచెముకొంచెముగ నిలచి దానియందు వాతము ఊర్ధ్వముగ సంచరించును. దానంజేసి

గుదద్వారము అడ్డగింపబడును. ఆకారణముచే నపానవాతము ప్రకోపమునొంది మలమును పిత్తకఫములను అడ్డగించి యుదరమును కల్గించును, అట్టియుదరముచేత మంటపుట్టును. జ్వరంబును డస్పియు తుమ్మలును కల్గును. కానశ్వాసములును కల్గును. తొడలు కృశించును. శిరస్సునందును హృదయమునందును నాభియందును గుదస్థానమునను నొప్పిపుట్టును. మలము బైట వెడలక బద్ధగించును, అరోచకంబును వాంతియు కల్గును. అపానవాతము బైట బొత్తుగ వెడలక కుక్షియందేయణిగియుండును. ఉదరము చలించకుండును, నీలవర్ణంబులును అరుణవర్ణంబునగు నీరలచేత నావరింపబడి రేఖలుకల్గియుండును. ఒకసమయమున రేఖలులేక నీరచే నావృతమై యుండును. నాభికి పైభాగము ప్రాయికముగ ఆవుతోకవంటి యాకారము కల్గియుండును. ఇయ్యది గుదద్వారము అడ్డగింపబడుటచే గలిగినదికావున బద్ధోదరమని చెప్పబడును. తంత్రాంతరమున బద్ధగుదోదరమని దీనిని చెప్పిరి.

❧ ఛిద్రోదరనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ❧

అస్థ్యాదిశల్యైస్సన్నైశ్చేత్ భుక్తైరత్యశనేన వా. 3.9

భిద్యతే పచ్యతే వాస్త్రం తచ్చిద్రైశ్చ స్రవణ బహిః,

ఆమ ఏవ గుదాదేతి తతోల్పాల్పం స విద్రుసః. 3.3

తుల్యః కుణవగ్ధేన పిచ్ఛిలః పీతలోహితః,

శేషశ్చాపూర్య జతరం జతరం ఘోరమావహేత్. 3.8

వర్ణయేత్తదథో నాభేః ఆశు చైతి జలాత్తతామ్,

ఉద్రిక్తదోషరూపం చ వ్యాక్తం చ శ్వాసత్పద్భ్యుమైః. 3.10

ఛిద్రోదరమిదం ప్రామాః పరిస్రావీతి చాపరే,

ఎముకముక్కలు గడ్డిపోగులు ముండ్లు రాళ్లు కొయ్యముక్కలు మున్నగుశల్యములు అన్నముతో సూడియున్న అట్టియన్నమును ఆజ్ఞానముచే భుజించినను పొట్టకు మిక్కుటముగ భుజించినను ఆహారపదార్థములకు మార్గమైన పెద్దప్రేగుపగులును. లేక పుండ్రై రంధ్రములుపడును. ఆయాహారములొనుండి మలసంబంధమైనరసము పక్వముగాకయే వైశిష్ట్యనరంధ్రములనుండి బైట ప్రవించి గుదద్వారమునుండి బైట కొంచెము కొంచెముగ వెడలును. అట్టియామరసము పీనుగకంఠుకలిగి బంధనకలిగి వచ్చగనైనను ఎఱ్ఱగనైన నుండును. గుదమునుండి వెడలినదికాక తక్కిన ద్రవము కుక్షిని నిండించి మిక్కిలి క్రూరమైనయదరఘోగమును గలిగించును. బొడ్డుకు క్రిందిభాగమున పొత్తికనుపును) వృద్ధినిొందించును. ఈయదరము జనించినతోడనే జలూదరముగ పరిణమించును. ఈయదరమునందును వాతాదిదోషలక్షణములు మిక్కిలి యధికములుగ నుండును. శ్వాసము డస్పి భ్రమంబును వ్యాపించియుండును. ఇయ్యది రంధ్రముల

నుండి నీరు స్రవించుటచే గలిగినది కావున చిద్రోదరంబనియు, స్రవించుటచే గలుగుటం జేసి పరిస్రావ్యదర మనియు జెప్పందగును. ఇది శల్యములచేనైన గాయమువలనగలిగినది కావున ఉతోదరము.

— ౨౭ జలోదరనిదానసంప్రాప్తిలక్షణములు. ౨౭ —

ప్రవృత్తస్తేహపానాదేః సహసా౨౨మా౨మ్ముపాయినః 3౬

ఆత్యమ్ముపానాన్తద్దాగ్నేః క్షీణస్యా౨తికృశస్య వా,

రుద్ధ్వామ్ముమాన్తాననిలః కఫశ్చ జలమూర్ఛితః. 3౭

వర్ధయేతాం తదేవామ్ము తత్త్వానాదుదరాశ్రితౌ,

తతస్యాదుదరం తృప్త్యాగుదస్తుతిరుజాయుతమ్. 3౮

కాసశ్వాసారుచియుతం నానావర్ణసిరాతతమ్,

తోయపూర్ణదృతిస్పర్శబృహత్కోభవేషఘ. 3౯

దకోదరం మహత్ స్నిగ్ధం స్థిరమావృత్తనాభితత్,

స్తేహపానము స్వేదనము. పమనవిరేచనవస్తికర్తములు అనుపంచకర్తల జేసికొను

నప్పుడు సాహసముగ కాచని చల్లనీళ్ల ద్రాగినను, అగ్నిమందగించినవాడును జ్వరాది

రోగములచే ధాతువులు క్షీణించినవాడును, ఉపవాసాదులచే శరీరమునందలి మేదో

మాంసములు నశించి కృశించినవాడును, అధికముగ నీళ్లద్రాగిననువాతము ప్రకోపించును.

పైజెప్పిన కారణములచేతనే కఫము వృద్ధి నొందును. ఈరెండును శరీరమునందలిజలపహం

బులగు ప్రోతస్థుల నడ్డగించి యుదరమున జేరి యట్టి యుదకమునేస్వస్థానమైనక్లోమము

నుండి మిక్కిలివృద్ధి నొందించును. అట్టిజలము వృద్ధియగుట చేనుదరము కలుగును. ఈయు

దరరోగమునందు దప్పి యధికమగును. గుదమునుండియు జలము స్రవించును. మిక్కిలి

నొప్పికలును. శ్వాసకాసంబులును అరుచియు కలుగును. నానావర్ణములు కలసిరలచే

నుదరము వ్యాపింపబడియుండును. ఉదరమును చేతితో స్పృశించినప్పుడునీటిచేనిండిన

తోలుతిత్తిని తాకినవిధముగను ప్రేలిచే తట్టినప్పుడు అదేవిధమైన భవనియు గలిగియుం

డును. జలము కొంచెము తక్కువగనున్నపుడు జలము తక్కువయైన తోలుతిత్తివలె

సంక్షోభముకలిగి కదలుచుండును. తక్కినయుదరములకన్న నిది మిక్కిలి గొప్పదియు

స్నిగ్ధంబును నిశ్చలంబునై యుండును. బొడ్డు గుండ్రనై యుండును. ఇయ్యది జలో

దరమని చెప్పబడును. (దకోదర మనుచోట నుదకశబ్దపర్యాయమైనది దకశబ్దము.

“ఉదకశబ్దపర్యాయో దకశబ్దో నిపాత్యతే” అని మహాభాష్యము.)

— ౨౮ ఉదరములు జలోదరముగ మారుక్రమము. ౨౮ —

ఉపేక్షయా చ సర్వేషు దోషాః స్వస్థానభిశ్చ్యుతాః

పాకాద్భివాః ద్రవీకుర్యః సన్నిస్తోతోముఖాన్యపి,
 స్వేదశ్చ బాహ్యస్తోతస్సు విహతస్తీర్యగాస్థితః. ౪౦
 తదేవోదక మాత్థాప్య పిచ్ఛాం కుర్యాత్తదా భవేత్,
 గురూదరం స్థిరం పృత్యం ఆహతం చ న శబ్దవత్. ౪౧
 మృదు వ్యవేతరాజీకం నాభ్యాం స్పృశ్యం చ సర్పతి,
 తదనూదకజన్తాస్తి కుక్షీవృద్ధిశ్చతోఽధికమ్. ౪౨
 సీరాన్తర్ధాన ముదకజతరోక్తం చ లక్షణమ్,

పైజెప్పిన వాతాద్యుదరము లన్నిటియందును సకాలమున తగిన బిరిక్కు జేయక
 యుపేక్షించినచో వాతాదిదోషములు వానివానిఫలమునుండి వెడలి పాకవిశేషము
 వలన ద్రవముకల్గి సంధులను స్తోతోముఖములను ద్రవముకలవానినిగ జేయును.
 శరీరమువైపున్న స్వేదరంధ్రములన్నియు మూసికొనియుండుటంజేసి చెమట మామూ
 లుగ వెడలక యడ్డగింపబడి వెనుకకు మరలి శరీరమునం దడ్డముగ వ్యాపించి కుక్షీయం
 దు మునుపే వృద్ధి నొందియున్న జలమును మరింత వృద్ధి నొందించును. పిదప నాజలము
 పిచ్చిలమగును. అప్పుడు జతరము గొప్పదియు అచంచలంబును వర్తులంబునై చేత తట్టి
 నచో ధ్వనిజేయక మెత్తనై యుండును. జతరముపై రేఖలులేక నాభిస్థానమున
 పిసికినయెడ లోపలిజల మింకొకస్థలమునను బోవును. పిమ్మట నీయుదరమున జలము
 వృద్ధి నొందును. ముందున్న దానికన్న కుక్షీమిక్కిలి వృద్ధి నొందును. వైసికనుచడునరము
 లన్నియు కనుబడక మాయమగును. మరియు జలూదరమున జెప్పినలక్షణములన్నియు
 నీయుదరమునను కల్గును.

❧ కృచ్ఛసాధ్య అసాధ్యోదరములు. ❧

వాతపి త్తకఫస్లేహాసన్నిపాతోదరోదరమ్. ౪౪
 కృచ్ఛం యథోత్తరం; షటౌత్పరం సాయోఽపరే హతః,
 సర్వం చ జాతసలిలం రిష్టోక్తోపద్రవాన్వితమ్. ౪౫

వాతోదరంబును పిత్తోదరంబును కఫోదరంబును స్లేహోదరంబును సన్నిపాతో
 దరంబును జరోదరంబును ఇవి యొకదానికన్న నొకటి వరుసగ కృచ్ఛసాధ్యములై
 యుండును. (ఉదరములలో స్వభావముగ నె సుఖసాధ్యములు లేవు; కావున వాతా
 ద్యుదరములు వైజెప్పిన క్రమముగ నొకదానికన్న నొకటి కృచ్ఛసాధ్యమని భావము.)

తక్కినబద్ధోదరక్షతోదరములు రెండును పదునైదుదినములు గడచినపిదప
 రోగిని తప్పక చంపును. ఒకసమయమున యావ్యములు నగును. మరియు వాతా

ద్యుదరములలో నేదియైన పైజెప్పినరీతిగ జలోదరరూపమునొందిన నవియు రోగిని ప్రాయశముగ చంపును. ఒకవేళ యాప్యములునగును. మరియు కృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినయుపద్రవరూపములగు నరిష్టలక్షణములు గానవచ్చిన నదియు చంపును.

జన్తనై వోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రితమం మతమ్,

బలినస్తదజాతామ్బు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్

౪౬

ఉదరవ్యాధులన్నియు సామాన్యముగ తరుచుగ మిక్కిలి కృచ్ఛ్రసాధ్యముగనే యుండును. ఆట్టియుదరములు మిక్కిలి బలశాలులకు సంభవించినను, ఉదకము పుట్టకుండు నుదరములును, క్రొత్తగ సంభవించినయుదరములును మిక్కిలి ప్రయత్నముచే చికిత్సజేసిన నొకవేళ సాధింపందగి యుండును.

ఇతి ద్వాదశోఽధ్యాయః.

—

త్రయోదశాధ్యాయము.

అవ: ఉదరరోగములు దోషసంఘాతము చే జనించును. అత్తైరంగుననే పాండు రోగంబును దోషసంఘాతమున గల్గును కావున ఉదరమును జెప్పినపిదప పాండురోగ నిదానమును జెప్పట:—

సూ. అథాతః పాండురోగశోభవిసర్వనిదానం వ్యాఖ్యాస్యమః.

ఉదరనిదానమును జెప్పినపిదప పాండురోగము శోభ విసర్వము అను నీరోగముల నిదానమును జెప్పెదనని భావము.

—ॐ పాండురోగనిదానము, సంప్రాప్తి. ॐ—

పి త్తప్రధానాః కుపితాః యథోక్తైః శోషనైర్మలాః,

తత్రానిలేన బలినా ఊర్జం పి త్తం హృది స్థితమ్.

౧

ధమనీర్దశ సంప్రాప్య ప్రాప్నువత్సకలాం తనుమ్,

శ్లేష్మత్వగ్ర క్షమాంసాని ప్రదూష్యాన్తరమౌశ్రితమ్.

౨

త్వజ్ఞాంసయోః తత్కురుతే త్వచి వర్ణాః పృథగ్విధాః,

పాండుహరిద్రహరితాః, పాండుత్వం తేషు చాధికమ్

౩

యతోఽతః పాండురిత్యుక్తః స రోగః

వాతపిత్తకఫములు పిత్తమును ప్రధానములగ జేసికొని సర్వరోగనిదానమున జెప్పిన నాయా కారణములచేత నాయాదోషములు ప్రకోపమునొంది పాండురోగములకు కారణములగును. (ఇది పాండురోగములకు సన్నిహితకారణము) వైజిష్ణినరీతిగ ప్రకపితములైన దోషములలో మిక్కిలి బలిష్ఠమైనవాతముచేత పిత్తము ఆకర్షించబడి హృదయమునజేరును. పిదప హృదయమునందలి పిత్తవాహినులగుపదిధమనులజేరి సకలశరీరమును వ్యాపించి శరీరమునందలి కఫమును తృణ్యును రక్షమాంసములను చెరిచి చర్మమాంసముల మధ్యప్రదేశమునజేరి చర్మముపై వేరువేరువర్ణములగలిగించును. ఆయ్యవి పాండువర్ణంబును పసుపురంగును పచ్చనిరంగునైనయందు, అట్టివర్ణములలో పాండుత్వము మిక్కిలముగ నుండును కావున పాండురోగమని చెప్పబడును. (ఇది పాండురోగసంప్రాప్తి).

ఇచ్చట నీవివర్ణనము నెరుంగనది:—త్రిదోషములును జేరి పాండురోగమును కలిగించును. అందు వాతపిత్తకఫములలో పిత్తము ముఖ్యకారణమై ప్రధానముగ పాండురోగమును కలిగించు శక్తి కలిగియుండును. కావుననే 'పిత్తప్రధానాః' అని చెప్పబడినది.

“అనిలేన బలినా” అనుచోట అధికమైనబలియు కలవాతముచేత నని యర్థము ఇచ్చట వాతమునకు బలాధిక్యము వాతకృత్యములయందుమాత్ర ముండునుగాని పాండు రోగమును గలిగించువిషయమై వివక్షితముకాదు. పాండురోగమును కలిగించుశక్తి మాత్రము పితృమునకే యధికముగ నుండుననిభావము. కావుననే “పితృప్రధానాః” “తత్రానిలేనబలినా” అనువాక్యముల రెండిటికిని పరస్పరవిరోధములేక సమంజసమగును.

— పాండురోగసామాన్యలక్షణములు. —

తేన గౌరవమ్,

ధాతునాం స్యాచ్చ శైథిల్యం ఓజసశ్చ గుణక్షయః. ౪

తతోఽల్పరక్తమేదస్కః నిస్సారస్యత్ శ్లథేద్ద్రియః,
మృద్యమానైరివాఙ్మైర్నా ద్రవతా హృదయేన చ. ౫

శూనాక్షిరూటస్పదనః కోపనః స్థీవనోఽల్పవాక్.

అన్నద్విత్ శిశిరద్వేషీ శీర్ణరోమా హతానలః. ౬

సన్నసక్తో జ్వరి శ్వాసీ కర్ణక్షేపే భ్రమీ శ్రమీ,

వైశేష్ఠివరీతిన సంప్రాప్తమైన పాండురోగముచేత రసరక్తాదిధాతువు లన్నియు బరువై శిథిలములై యుండును. ఓజస్సుకు సంబంధించినమాధుర్యము శైత్యము మున్నగు గుణములు తీణములగును. అట్టియోజోగుణములు తీణించుటంజేసి శరీరమునందలిరక్తంబును మేదస్సును మిక్కిలి స్వల్పముగనుండును. దానంజేసి శరీరమునందలి సారముచెడి చక్షుఃశ్రోత్రజిహ్వప్రాణవాక్కులను నింద్రియములు బలహీనములై పాటవముచెడి వానివానికృత్యములయందు సామర్థ్యము దక్కియుండును. అవయవములన్నియు మద్దనముజేసినవిధముగ నొప్పికలిగి నిస్సారములై యుండును. హృదయము నానాటికి కరగును. రెండునేత్రములకును సంధిస్థానమున వాపుకల్గును. శరీరమెల్ల కృశించును. కారణములేకయే కోప మధికమగును. నోట జొల్లుకారును. మాటలాడుశక్తి తగ్గును. అన్నముపై ద్వేషముపుట్టును. చల్లనివస్త్రపులయందును శిశిరోపచారములయందును ద్వేషము కల్గును. వెండ్రుకలాడును. జాతరాన్ని చల్లారును. తొడలుకృశించును. జ్వరమువచ్చును. శ్వాస మధికమగును. చెవులయందు ధ్వని కల్గును. చక్రముపై నున్నవానివలె నొడలు తిరుగును. శ్రమకల్గును.

ఇచ్చట “శ్లథేద్ద్రియః” అనుపదముచేత వాక్పాదపాణిపాదపాయూపస్థములును త్వక్పక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వప్రాణములును గ్రహింపబడును. ఈదశేంద్రియములను చెడి స్వకృత్యముల నిర్వహించుసామర్థ్యము దక్కియుండునని భావము.

—౧౭ పాండురోగ భేదములు. ౧౭—

స పశ్చిధా పృథగ్దోమైః సమస్తైః మృత్తికాదనాత్.

2

వైద్యేషినపాండురోగము వాతపిత్తకఫములచే వేరువేరుగను అన్నింటి నన్ని పాతము చేతను మట్టిలినుట చేతను జనించుటంజేసి యొందువిధము లగును.

ఇచ్చట నీవిరుద్ధము నెరుంగునది:—మట్టిలినుటచే పాండురోగముకల్గునని చెప్పబడినది. అందు కపాయరసముకలమట్టిదినుట చే వాతము ప్రకోపించి పాండురోగమును గల్గించుననియు, ఉష్ణమట్టిని తినినచో పిత్తము ప్రకోపించి పాండువును కల్గించుననియు, తీవ్రకల్గినమట్టిని తినినయెడ కఫము ప్రకోపించి పాండువును గల్గించుననియు క్రింద జెప్పబడును. ఈవధ్విప్రకారము మట్టిని దినుటవలన వాతపిత్తకఫములు ప్రకోపించి పాండురోగమును గల్గించునని స్ఫుటమగుచున్నది. ఇట్లుండ వాతాదులచే జనించుపాండురోగ భేదములలో నంతర్భూతమగునుగాన మృత్తికాజనిత పాండురోగమును ప్రత్యేకముగ నేలచెప్పవలెను. అనునాశంకకల్గును కాని వీనిపరస్పరభేదము నిట్లు తెలియునది:—

వాతాదిదోషములగలుగు పాండురోగములయందు ఆయాదోషము తనశక్తిచే పాండురోగములగలిగించియుంతుట నివర్తించును. మృత్తికాభక్షణమున గలిగినపాండురోగమునమాత్రము రోగము జనించినప్పటికూడ ననువర్తించియుండి తీక్షణములగు సంకోధనములగాని నివర్తించును. అట్టిచికిత్సజేయునందాక శరీరమున వ్యాపించియుండును. కావున దోషజపాండువులకంటె మృజ్జపాండువునందు చికిత్స భిన్నముగ జేయుటకై వేరుగ జెప్పబడినది. కావున దోషజభేదములకన్న మృత్తికాభక్షణ జనిత పాండురోగము భిన్నమగును.

—౧౮ పాండురోగ పూర్వరూపము. ౧౮—

ప్రాగ్రూపమస్య హృదయస్పృహనం రూక్షతా త్వచి,

ఆరుచిః పీతమూత్రత్వం స్వేదాభావోల్పవహ్నితా.

౧

సాదశ్శ్రిమః

పాండురోగము జనించుటకుముందు హృదయము అడరును. చర్మమున జిడ్డులేక రూక్షమై యుండును. నోరు ఆరోచకము కల్గియుండును. మూత్రము పచ్చనై యుండును. శరీరముపై చెమటబట్టదు. జఠరాగ్ని మందగించును. శరీరము కృశించును. శ్రమముకల్గును. (ఇవి పాండురోగ పూర్వరూపములు).

—౧౯ వాతక పాండులక్షణము. ౧౯—

అనిలాత్తత్ర గాత్రగుక్తోదకమ్పనమ్,

కృష్ణరూక్షోరుణ సిరానఖవిణ్ణాత్రనేత్రతా.

F

శోపానాహాస్యవైరస్య విత్ శోమాః పార్శ్వమూర్ధరుక్,

పైజెప్పిన పాండురోగములలో వాతమునజనించిన పాండువునందు శరీరమున నొప్పిపుట్టును. నూడులబోడిచినవిధముగ పోటుపుట్టును. శరీరము వడకును. శరీరము నందలి నరములును గోళ్లును మలమూత్రంబులును కన్నులును నల్లనిరంగుకల్గి రూక్షంబులై యరుణవర్ణము కల్గియుండును. వాపుకల్గును. కడుపుబ్బరించును. నోరు రుచి నెరుంగకుండును. మలము ద్రవములేక శోషించును. ఇరుప్రక్కలయందును తలయందును నొప్పిపుట్టును.

—ॐ వైత్తికపాండులక్షణము. ॐ—

పిత్తాద్ధరితపీతాభసిరాదిత్వం జ్వరస్తమః.

౧౦

తృప్తీ నేద్రమూర్ఛాశీతేచ్ఛా దార్ద్రత్వం కటువక్తతా,
వర్షోభేదోఽమృతోదాహః

పిత్తప్రకోపమున గల్గినపాండురోగమునందు నరములును గోళ్లును చర్మంబును మూత్రపురీషంబులును కన్నులును ఆకుపచ్చనిరంగైనను లేక పసుపురంగైనను కలిగియుండును. జ్వరము కలుగును. చీకటి నున్నట్లు కన్నులు బూచులు గ్రమ్మును. దప్పి యధికమగును. చెమటబట్టును. మూర్ఛగ్రమ్మును. శీతోపచారాదులయం దిచ్చబొడమును. శరీరము దుర్గంధముగ నుండును. నోరు చేదై యుండును. మలము ఉండలుగ వెడలును. పులిత్రేనుపులు వెడలును. తాపము కలుగును.

—ॐ కఫజనన్నిపాతజపాండురోగలక్షణములు. ॐ—

కఫాచ్ఛుక్లసిరాదితా.

౧౧

తన్ద్రాలవణవక్త్రత్వం రోమహర్షః స్వరక్షయః,

కాసశ్చర్దిశ్చ నిచయాన్తిశ్చలిజ్ఞోఽతిదుస్సహః.

౧౨

కఫప్రకోపమునగల్గిన పాండువునందు సిరలు చర్మము గోళ్లు మలమూత్రములు కన్నులు ఇవియన్నియు తెల్లనిరంగుకలిగియుండును. పసులయం దుత్సాహములేక కునికీపాటు కలుగును. నోరు ఉప్పుగనుండును. గగురుపాటు కలుగును. కంఠస్వరము హీనమై నానాట ఊణమగును. దగ్ధనచ్చును. వాంతియగును.

మూడుదోషములు సమానములుగ ప్రకోపించుటచే గల్గినపాండురోగమున నాయాదోషములకు వేరువేరజెప్పినలక్షణములన్నియు నొకటిగ మిశ్రములై యుండును, ఇయ్యది మిక్కిలి యోరువ శక్యముగాకుండును.

—ॐ మృజ్జపాండురోగ సంప్రాప్తిలక్షణములు. ॐ—

మృత్యుషాయాఽనిలం పిత్తమూషరా మధురా కఫమ్,

దూషయితాః రసాదీంశ్చ రౌక్ష్యాద్దుః కం విరూక్ష్య చ. ౧౩

స్తోతాంస్యవక్షైవపూర్వ కుర్యాద్ధృద్ధా చ పూర్వవత్,
పాణ్డురోగం తతశ్శూననాభిపాదస్య మేహః. ౧౪
పురీషం కృమిమస్తుత్థేత్ భిన్నం సాస్పృక్కఘం నరః,

పగరుకలిగినమట్టిని తినినయెడ నయ్యది వాతమును ప్రశోషింపజేసి పాండురోగమును కలిగించును. చాటిమట్టిని తినినచో పిత్తమును ప్రశోషింపజేసి పాండువును కలిగించును. తీసికలమట్టిని తినినయెడ కఫమును ప్రశోషింపజేసి పాండురోగమును కలిగించును. అదియెట్లులనః—పైజెప్పినరసములు కలమట్టిని తినినయెడ వరుసగ నాయాదోషమును ప్రశోషింపజేసి రసాదిధాతువులం జెరిచి మట్టియందలి రూక్షగుణముచేత భుజింపబడినయాహారమునుగూడ రూక్షముగ జేసి ఆయ్యది పాకమునొందకయే (జీర్ణముగాకయే) స్తోతోరంధ్రముల నన్నింటిని నిండిచి యడ్డగించి “పిత్తప్రధానాః కుషితాః” అని పాండురోగసంప్రాప్తియందు జెప్పబడినక్రమముగ పాండురోగమును కలిగించును. ఈరోగమునందు నాభిసానమునను పాదములయందును ముఖమునందును గుహ్యమునందును వాపుకలుగును. మలమున పురుగులుజేరి బైటవెడలును, అట్టిమలము ఉండలై రక్తముతోను కఫముతోడనుగూడి వెడలును. ఇయ్యది మృత్తికాభక్షణమున గలిగినపాండురోగము.

—ॐ కామలానిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ౧౬—

యః పాణ్డురోగీ నేవేత పిత్తలం తస్య కామలామ్. ౧౭
శోష్ణశాఖాశ్రయాం పిత్తం దగ్ధాస్పృశ్శాంసమావహేత్,
హారిద్రనేత్రమూత్రత్వజ్జుఖవక్త్రశక్పత్తయా. ౧౮
దాహోఽవిసాకత్పష్టావాక్ భేకాభో దుర్బలేన్ద్రియః,

పాండురోగముచేత వీడింపబడినమనుజుడు పిత్తమును వృద్ధిచేయు మిరపకాయలు మున్నగుపదార్థముల మితిమీరి యుపయోగించినయెడ పిత్తము మిక్కిలి ప్రశోషమునొంది రక్తమాంసములను శోషింపజేసి శోష్ణమునందుకామల యనురోగమును కలిగించును. ఈరోగమున కన్నులు మూత్రము చర్మము గోష్ఠ ముఖము మలము ఇవి యన్నియు పసుపువలె పచ్చవై యుండును. శోష్ణమున మంటపుట్టును. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణముకాదు. డబ్బి యధికమగును. శరీరము కృశించుటచేత కప్పవంటి యాకారముకలిగివాక్పాదపాణిపాయూపస్థములు త్వక్చక్షుశ్రోత్రజిహ్వఘ్రాణములు ననుపదియింద్రియములును దానిదానికి సంబంధించినపనులయందు పాటవముడిగి బలహీనములై యుండును. (ఇది కుంభకామలరోగము).

ఉపక్రమమున ప్రతిజ్ఞాసూత్రమున కామలను జేర్చుకున్నను పాండురోగమున నపత్త్యనేవనముచే కామలారోగము సంభవించును. కావున పాండురోగముతో జేర్చి కామలారోగనిదానాదులు చెప్పబడియెనని యెరుంగునది.

—౧౭ కుంభ కామలాలక్షణము. ౧౭—

భవేత్పిత్తోల్బణస్యాసౌ పాణ్డురోగాదృతేఽపి చ. ౧౭

ఉపేక్షయా చ శోషాధ్యా సా కృచ్ఛా కుమ్భకామలా,

వైజెష్ఠిన కామలారోగము పాండురోగము లేకున్నను పిత్తం బధికముగనుండు మనుజుడు పిత్తమును వృద్ధి నొందించునాహారాదుల సేవించినయెడ వైజెష్ఠిన ప్రకారము శోష్ణము నాశ్రయించిన కామలారోగము కలును.

మరియు నట్టి కామలారోగమునకు దగినచికిత్సలజేయక యుపేక్షించినయెడ శరీరమున కలిగినవాపు మిక్కుటమై ఘనీభవించి యుండును. ఇయ్యది కుంభ కామలారోగమని యెరుంగునది. ఇయ్యది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

—౧౮ హలీమకలక్షణము. ౧౮—

హరితశ్యావపీతత్వం పాణ్డురోగే యదా భవేత్. ౧౮

వాతపిత్తాద్భ్రమస్తృష్ణా స్త్రీష్వహర్షోమృదుర్జ్వరః,

తద్ధా బలానలభ్రంశః లోఢరం తం హలీమకమ్. ౧౯

అలసం చేతి శంసన్తి

పాండురోగమునందు పచ్చనిరంగైనను శ్యామవర్ణంబైనను పసుపురంగైనను శక్తి రముపై నధికముగగలిగి వాతపిత్తములు అధికములగుటవలన భ్రమంబును దస్పియుస్త్రీల యందు (సంభోగమునందు) ఉత్సాహభంగంబును స్వల్పముగ జ్వరంబును కునికిపాటును కలిగి, శరీరబలంబును అగ్నిబలంబును నశించినయెడ నయ్యది హలీమకమనియు లోఢరమనియు అలసంబనియు మునులు చెప్పెదరు.

—౨౦ శోఫనిదానము. ౨౦—

తేషాం పూర్వముపద్రవాః,

శోఫప్రధానాః కథితః స ఏవాతో నిగద్యతే. ౨౦

వైని పాండు మున్నగు రోగములాలక్షణముజెప్పతరి “శూనాక్షి కూటః” “శూన పాన్నాభిమేహనః” ఇవి మున్నగువాక్యములచేత శోఫము ప్రధానముగ జెప్పబడినది. కావున పాండువు మున్నగు వైజెష్ఠబడిన రోగములు శోఫ ప్రధానములు, వైజెష్ఠిన రీతిగ పాండురోగమునకు ప్రధానోపద్రవమైన శోఫనిదానము ఈక్రింద వివరింపబడును.

శోఫసంప్రాప్తి. ౧౮

పిత్తరక్తకఫాన్వాయుః దుష్టో దుష్టాః బహిస్సీరాః,
నీత్వా రుద్ధగతిస్తైర్ని కుర్యాత్త్యజ్ఞాంససంశ్రయమ్. ౨౧
ఉత్పేధం సంహతం శోఫం తమమాహుర్నిచయాదతః,
సర్వం

వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునంది శరీరమున దుష్టములైన పిత్తరక్త
కఫములను లాగివీని శరీరమున వైభాగముననుండు సిరలంజేర్చి అట్టికఫపిత్తరక్తములచే
నడ్డగింపబడి త్వక్కును మాంసమును ఆశ్రయించినశోఫమును కలిగించును. అట్టిశోఫ
ప్రదోషములసన్నిపాతమున గలుగును. అయ్యది నిశ్చలమైయుండును.

శోఫభేదములు ౧౯

హేతువిశేషైస్తు రూపభేదాన్న వాత్తకమ్. ౨౨
దోషైః పృథగ్వయైస్సర్వైః అభిఘాతాద్విపాదపి,
ద్విధా వా నిజమాగస్తం సర్వాజ్ఞైకాజ్జం చ తమ్. ౨౩

పృథూన్నతగ్రథితౌ విశేషైశ్చ త్రిధా విదుః,

పైజేషిన్ప్రకారము శోఫములన్నియు మూడుదోషముల సన్నిపాతముననే కలు
గును. అయినను అట్టిమూడుదోషములలో నొక్కొకదోషము ప్రబలముగ నొకసమయ
మున ప్రకోపమునొందును. ఒకసమయమున రెండేసిదోషములు ప్రబలములుగ ప్రకోప
మునొందును. ఒకసమయమున సన్నియు సమములుగ ప్రకోపమునొందును. అట్టి హేతు
విశేషములచే దానిదానిలక్షణములు భిన్నభిన్నములుగ నుండును. కావున నట్టిరూపభేద
ములచేత శోఫము తొమ్మిదివిధములుగ నుండును. అది యెట్లులనః—వాతపిత్తకఫములు
ఒక్కొక్కటి ప్రకోపించి కలుగునవి వాత-పిత్త-కఫ-భేదములచే మూడు, అందు రెండేసి
దోషములు ప్రకోపించుటచే గలిగినవి వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫభేదములచే మూడు.
అన్నిదోషములును సమములుగ ప్రకోపించి కలిగినది. సాన్నిపాతికమొకటి. అభిఘాత
ముచే కలిగినదియొకటి. విషముచే గలిగినది యొకటి. ఇవియన్నియు కలిసి శోఫరోగము
తొమ్మిదివిధము లగును.

మరియు నిజమనియు అగంతజమనియు శోఫము రెండువిధములు. సర్వాంగ
ములయందును బుట్టినది సర్వాంగజమనియు, శరీరమునందలి యొకానొకయవయవ
మునబుట్టినది యేకాంగజమనియు రెండువిధములు. (ఇది యాశ్రయభేదముచే గలిగిన
భేదము.) పృథువు (వికాలమైనది), ఉన్నతము (ఎత్తైనది) గ్రథితము (గ్రంథితమై నుం
డునది) ననియు మూడువిధములగును. (ఇది యాకృతిభేదమున గలిగిన భేదము.)

శోభజనించుటకు హేతువులు, సంప్రాప్తి. ౧౭

సామాన్య హేతుశ్శోభానాం దోషజానాం విశేషతః. ౨౪

వ్యాధికర్తోపవాసాదిక్షణస్య భజతో ద్రుతమ్,
అతిమాత్రమథాన్యస్య గుర్వష్టుస్త్రిగ్ధశీతలమ్. ౨౫

లవణతౌరతీక్ష్ణోష్ణం శాకామ్బు స్వప్నజాగరమ్,
మృత్తామృతమాంసవల్లారమజీర్ణ శ్రమమైథునమ్. ౨౬

పదాతిర్దార్ద్రగమనమ్ యానేన క్షోభణాపి వా,
శ్వాసకాసాతిపారాఝో జతరప్రదరజ్వరాః. ౨౭

విషూచ్యలసకచ్చర్ది గర్భవీచర్పపాణ్డుతాః,
అన్యే చ మిథ్యోపక్రాంతాః తైర్దోషాః వక్షసి స్థితాః, ౨౮

ఉర్ధ్వం శోభమథో వస్తామధ్యే కుర్వంతి మధ్యగాః,
సర్వాజ్ఞగాస్సర్వగతం ప్రత్యజ్ఞేషు తదాశ్రయాః. ౨౯

ఈ క్రింద జెప్పబడు గుర్వష్టుది నేవనము మున్నగుని విజాగంతు భేదముల రెండు విధములైన శోభలకును సామాన్య కారణమగును. అందును వాతాదిదోషములచే బుట్టిన శోభమునకు విశేషముగ హేతువులగును:—జ్వరాదిరోగములచేనైనను వమన-విరేచన-నిరూహ-అనువాసన-సస్యములను పంచకర్మల సేవించుటచేనైనను ఉపవాసముచేనైనను శరీరము తీణించినవాడు శీఘ్రముగ గుర్వష్టుదిపదార్థముల సేవించినను, అటుగాక స్వస్థతనుండువాడును గుర్వష్టుదిపదార్థముల నధికముగ సేవించినను శోభము కలుగును, అదియెట్లులన:— గురుపదార్థములను, పులుపుగలపదార్థములను, స్నిగ్ధపదార్థములను, శీతలపదార్థములను, ఉష్ణును కారమును గలపదార్థములను, తీక్ష్ణంబులును ఉష్ణంబులునైన పదార్థములను, ఆకుకూరలను, నీళ్లును, పగటినిద్రను, రాత్రి నిదురమేల్కొంచుటను, మృత్తికను, గ్రామములయందు పుట్టినకోడి మున్నగు జంతువులమాంసమును, అజీర్ణపదార్థములను, శరీరశ్రమమును, స్త్రీసంభోగమును వీనిలో యథాసంభవముగ వైజెప్పినరీతిగ వ్యాధ్యాదులచే తీణులు శీఘ్రముగ సేవించినను, తదితరులు (స్వస్థతనున్నవారు) మితిమీరి సేవించినను దోషములు ప్రవృత్తిములై వక్షస్థలమునజేరి రాముకు వైభాగమును, వస్త్రముండు జేరినపుడు శరీరముచందఱోభాగమునను, శరీరమధ్యభాగమున జేరినపుడు మధ్యశరీరమునను, సర్వాంగముల జేరినపుడు సర్వశరీరమునను, ప్రత్యేకాంగముల జేరినపుడు ఆయాఅవయవములయందును శోభముకలుగును.

మరియు పాదచారముగ త్రొవసడచినను, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై నెక్కి శరీరముకదలునట్లు సవారి చేసినను, శ్వాసకాసములు అలిసారము, అర్కోరోగము, ఉదరము,

రక్తప్రదరము, జ్వరము, విహృది, అలసకము, చ్యుర్ది, వినర్పము, పాండురోగము ఇవి మున్నగురోగములు సంభవించినపుడు ఆయావ్యాధికి ప్రతిహాలముగ చికిత్సజేసినను, అట్టి వ్యాధులయందు ఆవత్థ్యములగు నాహారవిహారాదులజేసినను వైజెప్పినరీతిగ వాతాది దోషములు ప్రకుపితములై వక్షస్థలము మున్నగునాయాస్థానముల జేరినపుడు వైజెప్పిన క్రమముగ నాయాస్థలముల శోధము జనించును.

— శోఫపూర్వరూపము. ౨౭ —

తత్పూర్వరూపం దవధుః సి రాయామోఽజ్ఞగౌరవమ్,

వైజెప్పినశోఫము జనించుటకుమున్ను కన్నులు మున్నగువానియందు తీవ్రమైన యావిరీ వెడలును, శోఫము కలుగునలమున నరములు విశాలములుగ నుండును. ఆవోటనే భారము కలిగియుండును. ఇవియన్నియు శ్వయంభురోగమునకు ముచ్చుగలుగు పూర్వరూపములు

దవధులక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడెను. — “దవధుశ్చక్షురాదిభ్యస్తీవ్రమూష్ణప్రవర్తనమ్”

— వాతజశోఫలక్షణము. ౨౮ —

వాతాచ్ఛోఫశ్చలో రూక్షః ఖరరోమారుణానిరః. 30

సంకోచస్పృహవ్యార్థితోదభేదప్రసృప్తిమాణ,

క్షీప్రాత్థానశమశ్శీఘ్రమున్న మేత్పీడితస్తనుః. 3౧

స్నిగ్ధోష్ణమర్దనై శ్వామ్యేత్ రాత్రావలోపీదివా మహాణ,

త్వక్చ స్పర్శలిప్తేవ తస్మింశ్చిమిచిమాయతే. 3౨

వాతమునగల్గిన శోఫమునందు వాపు చంచలమై జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. వాపుకల్గినస్థలమునందలిరోమములు కరకుకల్గియుండును. వాపుఅరుణవర్ణంబైనను నల్లని రంగుకల్గియైన నుండును. ముడతలుకల్గి ఆదరుచు జలబరించునట్లుండి నొప్పియు పోటునుకల్గి చగులునట్లు బాధగల్గి స్పర్శము నెరుంగజాలకుండును. అట్టివాపు అతిశీఘ్రముగ జనించి శీఘ్రముగనే శమించును. వాపుకల్గినచోట చేత నదిమినయెడ గుంటపడి మరల శీఘ్రముగ పైకి నుబుకును. అయ్యది సూక్ష్మముగ నుండును. స్నిగ్ధములగు తైలాదుల బూసిననుఉష్ణోపచారముల జేసినను మర్దనముజేసినను శాంతినిొందును. రాత్రి పూటస్వల్పముగ నుండి పగలు గొప్పదిగ నుండును. చర్మముపై నావాలనూరి పూసినవిధముగ చిమిచిమయనుచుండును,

—౧౭ పితృజశోఫలక్షణములు. ౧౭—

పీతర క్తసితాభాసః పితృదాతామ్రరోమకృత్,
శీఘ్రానుసారప్రశమో మధ్యే ప్రాజ్ఞాయతే తనుః. 33
సత్పతృ దాహజ్వరస్వేదదవశ్లేదమదభ్రమః,
శీతాభిలాషీవిడ్భేదీ గన్ధీ స్పృహృసహా మృదుః. 3౪

పితృముచే గల్గినశోఫము పీతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను శ్వేతవర్ణంబైనను కల్గి యుండును. రోగము కొంచెము తామ్రవర్ణము కలిగియుండును. శీఘ్రముగ తటాలున వ్యాపించి శీఘ్రముగనే శమించును. శరీరమునందలి మధ్యభాగమున లొలుత సూక్ష్మముగపుట్టి పిదప శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఈవాపుకలిగినపుడు దప్పి యధికమగును. మంటపుట్టును. జ్వరమువచ్చును. చెమటబట్టును. కండ్లు మున్నగువానియందు ఆవిరి యధికముగ వెడలును. వాపుకలిగినచోట చెమ్మకలిగియుండును. తిక్క్యైత్తినట్లుండును. ఒడలుతిరుగును. చల్లనియుపచారాదులయం దభిలాషకలుగును. మలము ఉండలుగవెడలును. శరీరముపై నొకవిధముగ వాసనకలిగియుండు. చేతతాకినను ఓరువ జాలకుండును. మెత్తనైయుండును.

—౧౮ కఫజశోఫలక్షణము. ౧౮—

కణ్డూమాణ్ పాణ్డురోమత్వక్ కఠినశీతలో గురుః,
స్నిగ్ధః శ్లాక్ష్యః స్థిరః స్త్రావః నిద్రాచ్ఛర్వగ్నిసాదకృత్. 3౫
ఆక్రాంతో నోన్న మేతేకృచ్ఛ్రశమజన్తా నిశాబలః,
స్రవేన్నాసృక్ చిరాత్పిచ్ఛాం కుశశస్త్రాదివిక్షతః 3౬
స్పర్శోష్ణకాంక్షీ చ కఫాత్

కఫప్రకోపమున గలిగినశోఫ దురదతోగుడి పాండువర్ణంబైనరోమములు చర్మంబుచుకలిగి మిక్కిలి కఠినమై చల్లనై గొప్పదిగ బరువైయుండును. జిడ్డుకలిగి నునుపై చంచలముగాక ఘనీభవించియుండును. నిద్ర యధికమగును. వాంతియగును. జఠరాగ్ని నశించును. అదిమినచో గుంటపడి యది మరల నున్నతముగాకయుండును. మిక్కిలి కష్టముగగలిగి కష్టముగనే శమించును. రాత్రులయం దీవాపు అధికముగ నుండును. ఉష్ణమైనస్పర్శమును గోరును.

దర్భలు శస్త్రములు మున్నగునవి గ్రుచ్చునప్పుడు రక్తము స్రవించక పిచ్చిల మైన నీరుకారును. అదియు చిరకాలమునకే స్రవించును.

—౧౯ సంసర్గ-సన్నిపాతజశోఫలక్షణములు. ౧౯—

యథాస్వం ద్వద్వ్యజాస్త్రయః,
సంక రాధ్ధేతులిజ్ఞానాం నిచయాన్నిచయాత్కః. 3౭

త్రిదోషములకు జెప్పిన కారణముల రెండేసి కారణములు కలియుటచే గలిగి అట్టి రెండేసిదోషములలక్షణములు కలిగినది ద్వంద్వజశోభములని యెరుంగునది. వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫముల చే గలిగినవి మూడును ద్వంద్వజములు.

మరియు త్రిదోషములకు జెప్పిన కారణసంకరముచేగలిగి వానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పినలక్షణములన్నియు కలిసి యుండునది సాన్నిపాతికశోభమని యెరుంగునది.

— ౨౭ ఆగంతుశోభలక్షణము. ౨౭ —

అభిఘాతేన శస్త్రాదిచ్చేదభేదక్షతానిభిః,

హిమానిలోదధ్యనిలైః భల్లాతకపికచ్చుజైః.

3౮

రనైశ్శూక్తైశ్చ సంఘ్నాత్ శ్వయః ఘసాన్యద్విసర్పవాన్,

భృశోష్ఠా లోహితాభాసః ప్రాయశః పిత్తలక్షణః.

3౯

శస్త్రములు మున్నగు నాయుధములచేత చ్చేదనభేదనాక్షతాదులు సంభవించినపుడు దానగల్గిన యభిఘాతముచేతను వాపుకల్గును. మరియు మంచుచేతను చల్లనిగాలిచేతను సమద్రముపైనుండి వీచుగాలిచేతను జీడిగింజలరసంబును దురదగొండినాగుస్పృశించుటచేతను గూడ శోభము కలుగును. అయ్యది బాహ్యకారణములచే జనించుటజేసి యాగంతుక మనదగును. అట్టిశోభము ఒకచోటనైన నిల్కడలేక నలుదెసల వ్యాపించుచుండును. ఆవిరివచ్చువిధముగ మిక్కిలి వేడికలిగి రక్తముబోలె నెఱ్ఱవారి తరుచుగ పిత్తశోభమునకు జెప్పినలక్షణములు కలియుండును.

— ౨౮ విషజశోభలక్షణము. ౨౮ —

విషజస్సవిషప్రాణి పరిసర్పణమూత్రణాత్,

దంష్ట్రాదస్తనఖాపాతాత్ అవిషప్రాణినామపి

౪౦

విణ్ణాత్ర శ్చక్రోహత మలవద్వస్త్రసంకరాత్,

విషవృక్షానిలస్పృశాత్ గరయోగాఽవచూర్ణనాత్.

౪౧

మృదుశ్చలోఽవలమ్బ్యా చ శీఘ్రోదాహరుజాకరః,

విషముతోగూడిన జంతువులు శరీరముపై పాకులాడినను, అట్టివిషజంతువుల మూత్రము శరీరముపైతగిలినను, వానికోరలును దంతములును గోళ్లును శరీరము గ్రుచ్చుకొనినను, విషములేని జంతువుల కోరలును దంతములును నఖములును గ్రుచ్చుకొనినను, విషజంతువు మలమూత్రశుక్రములస్పర్శముచే దూషితమైనబట్టలు శరీరముపైతగిలినను, విషవృక్షములగాలి శరీరముపైతగిలినను, విషవస్తువులచూర్ణము శరీరముపైతగిలినను వాపుకలుగును. ఇయ్యది విషసంబంధముచే గలిగినవాపు కావున విషజమని చెప్పబడును. అట్టివాపు మెత్తనై చుచలమై ప్రేలుచుండును. ఇయ్యది శీఘ్రముగ సంభవించును. మంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.

— సాధ్యుఁడసాధ్యశోభములు. —

నవోఽనుసద్రవశోభః సాధ్యోఽసాధ్యః పురేరితః. ౪౨

శీఘ్ర కాలమున బుట్టినశోభయు, ఉపద్రవములులేనిశోభయు సాధింపందగియుండును. దీనికి వ్యతిరేకముగ చిరకాలమునుండి వ్యాపించినదియు ఉపద్రవములు లేకుండునదియు వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పినయరిష్టలక్షణములు కలిగినదియు నసాధ్యము. నికృతివిజ్ఞానీయమున నిట్లు చెప్పబడినది.—

“అనేక పద్రవయంతః పాదాభ్యాం ప్రస్ఫుతోనరమ్, నారీం శోభో ముఖాద్ధన్తి కుక్షీగుహ్యదుభావసి” అనేకములగు సుపద్రవములతోగూడినశోభంబును, పురుషులకు పాదములబుట్టి ముఖమునకు వ్యాపించినశోభంబును, స్త్రీలకు ముఖమునబుట్టి పాదములకు వ్యాపించుశోభంబును, స్త్రీలకైనను పురుషులకైనను కుక్షీయందును గుహ్యమునందును పుట్టినశోభంబును తప్పక చంపును. (అసాధ్యమనుట).

— విసర్పనిదానము. —

అవః విసర్పము శోభమునుబోలె వాతాదిదోషములను దూష్యములను ఆశ్రయించి పుట్టును కావున శోభనిదానమును జెప్పి విసర్పనిదానమును చెప్పట.

— విసర్పమున దోషదూష్యవిభాగము. —

స్వాద్విసర్వోఽభిఘాతాన్తైః దోషైర్దూష్యైశ్చ శోభవత్,

విసర్పమునది అభిఘాతమువరకు జెప్పినదోషములచేతను, దూష్యములగు త్వక్ష్మాంసముల నాశ్రయించి శోభమువలెనే పుట్టును. (వాత-పిత్త-కఫ-సన్నిపాత-వాతపిత్త-వాతకఫ-పిత్తకఫ-ఆగంతుభేదములచే త్వక్కును మాంసమును ఆశ్రయించి పిత్తరక్తకఫములను బాహ్యసిరలయందు వాతముజేర్చి కఫసంప్రాప్తికి జెప్పినక్రమముగ విసర్పమును కలిగించునని భావము.)

ఇచ్చట “పిత్తరక్తకఫాన్ వాయః” అని యుపక్రమించి చెప్పినశోభసంప్రాప్తిక్రమమును సమన్వయముజేసికొనునది.

— అధిష్ఠానభేదముచే విసర్పభేదములు. —

త్ర్యధిష్ఠానం చ తం ప్రాహుః బాహ్యస్తరుభయాశ్రయాత్.
యథోత్తరం చ దుస్సాధ్యః

అట్టివిసర్పము బాహ్యశ్రయమనియు, అంతరాశ్రయమనియు, ఉభయాశ్రయమనియు మూడువిధములు. ఈమూడిటిలో వరుసగ నొకటికన్ననొకటి కష్టసాధ్యములైయుండును. ఇత్తైరంగున విసర్పము మూడు అధిష్ఠానముల నాశ్రయించియుండును.

❖❖ విసర్పము వ్యాపించు క్రమము. ❖❖

తత్ర దోషా యథాయథమ్,

ప్రకోపనైః ప్రకుపితాః విశేషేణ విదాహీభిః.

౪౪

దోషా శీఘ్రం విసర్పన్తి తేఽన్తరస్తస్థితాః బహిః,

బహిస్థానైః ద్వితయే ద్విస్థానైః

అట్టివిసర్పవ్యాధియందు వాతశిత్తకఫములు సర్పరోగనిదానమునజెప్పిన తిక్తాషణ కషాయాదులలో నాయాదోషమును ప్రకోపింపజేయు కారణముచే నాయాదోషము ప్రకోపమునొందిఅందును విశేషముగ విదాహకరములచే మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దతిశీఘ్రముగ పలువిధముల వ్యాపించును. అందును ప్రకోపించినదోషములు శరీరములలోభాగమున జేరినపుడు లోభాగముననే వ్యాపించును. ఆదోషములు శరీరమున బాహ్యస్థలమున నుండునప్పుడు బాహ్యస్థలముననే వ్యాపించును. లోపలను బైటనుకూడ దోషములున్నపుడు ఉభయస్థలములయందును జేరినపుడు అంతర్బాహ్యస్థలములరెండి యందును వ్యాపించును. (ఈమూటెఱిగఁ మొదటిది యంతర్విసర్పమనియు, రెండవది బహిర్విసర్పమనియు, మూడవది యుభయవిసర్పమనియు నెరుంగునది.)

❖❖ అన్తరాశ్రయ-బహిరాశ్రయవిసర్పలక్షణములు. ❖❖

విద్యాత్రత్రాన్తరాశ్రయమ్.

౪౫

మర్తోపతాపాత్సమోహాత్ అయనానాం విఘట్టనాత్,

తృష్ణాతియోగాత్ వేగానాం విషమం చ ప్రవర్తనాత్.

౪౬

ఆశు చాగ్నిబలభ్రంశాత్ అతో బాహ్యం విపర్యయాత్,

అందు అంతరాశ్రయవిసర్పమున ప్రాణముల కాధారములగు హృదయము మున్న గురుర్తస్థానములయందు మిక్కిలి కష్టమైనబాధ కలుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. చెవులు ముక్కులు మున్నగుస్థానములయందు ఆదరును. డప్పి మితిమిరి తీవ్రముగనగును. వాతాదులవేగములు మామూలుగా వెడలక నిలిచినిలిచి విషమముగ వెడలును. జఠరాగ్ని మిక్కిలి శీఘ్రముగ నశించును. ఈలక్షణములబట్టి యంతర్విసర్పమని యెరుంగునది. వైజ్ఞేయలక్షణములకన్న విరుద్ధములగులక్షణములు కలిగినది బాహ్యవిసర్పము.

❖❖ వాతవిసర్పలక్షణము. ❖❖

తత్ర వాతాత్పరీసర్పః వాతజ్వరసమవ్యథః.

౪౭

శోఘస్ఫురణనిస్తోదభేదాఽఽయామూర్తిహర్షవాన్,

అందు వాతమునబుట్టిన విసర్పమునందు వాతజ్వరమునకు సమానములగుబాధలు కలుగును. శోఘము ఆదరుచుండును. నూదులబొడిచినవిధముగను గొడ్డలిచే పగులదీయు

విధముగను పోటును నొప్పియు కలుగను. లాగివట్టినట్టులు బాధకలిగి పులకరించునట్లుండును.

— ౧౦ పిత్త-కఫజవినర్పలక్షణములు. ౧౦ —

పిత్తాద్ధృతగతిః పిత్తజ్వరలిజ్జోఽతిలోహితః. ౪౮

కఫాత్కణ్డాయుతః స్నిగ్ధః కఫజ్వరసమానరుక్, ,

పిత్తమునగలిగినవిసర్పము అతిశీఘ్రమున నలుదెసల శరీరమున వ్యాపించుచుండును. పిత్తజ్వరమునకు జెప్పినలక్షణములకలిగి మిక్కిలి యెఱ్ఱుసిరంగుకలిగియుండును. కఫమున జనించినవిసర్పమున జీలయధికముగనుండును. స్నిగ్ధమై కఫజ్వరమునకు సమానములగు బాధలు కలిగియుండును.

— ౧౧ విసర్పమును పేక్షించుటచే గలుగుచు కేషములు. ౧౧ —

స్వదోషలిజ్జేష్ఠీయస్తే సర్వే స్థోమై రుపేక్షితాః. ౪౯

తే పక్షభిన్నాః స్వం స్వం చ బిభ్రతి వ్రణలక్షణమ్,

పైజెప్పినవిసర్పములరూపమైనశోభకు తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినయెడ కొంతకాలమునకు ఏదోషమున విసర్పము జనించునో ఆదోషమునకు సమానలక్షణములు గల జొబ్బులచే నావరింపబడును. అట్టి స్థోమములు క్రమముగ పరిపక్వములై పగిలి ఆయాదోషములచే గలిగినవ్రణలక్షణములతో గూడియుండును.

(వాతమున జనించినవిసర్పము నుపేక్షించినయెడ వాతలక్షణములతోగూడిన స్థోమములు వ్యాపించును. అవి పక్వములై పగిలి వాతజవ్రణమునకు జెప్పినలక్షణములు కలిగియుండును. ఇతైరంగుననే తక్కినవాని నన్నింటి నూహించునది.)

— ౧౨ వాతపిత్తజవినర్ప (అగ్నివిసర్ప)లక్షణము. ౧౨ —

వాతపిత్తజ్వరచ్చర్దిమూర్ఛాతీసారత్పద్భ్రమైః. ౫౦

అస్థిభేదాగ్నిసదన తమకారోచక్రైర్యుతః,

కరోతి సర్వమిదం దీప్తాక్షరాఽవకీర్ణవత్. ౫౧

యం యం దేశం విసర్పశ్చ విసర్పతి భవేత్స సః,

శాస్తాంగారాసితో నీలః రక్తో వాశు చ నీయతే. ౫౨

అగ్నిదగ్ధః సోమోఽగ్నిః శీఘ్రగత్వాద్ధృతం చ సః,

మర్తానుసారి వీసర్పః స్యాద్వాతోఽతిబలస్తతః. ౫౩

వ్యథేతాజ్లం హరేత్సంజ్ఞాం నిద్రాం చ శ్వాసమీరయేత్,

హిక్షాం చ స గతోఽవస్థాం ఈదృశీం లభతేననా. ౫౪

కృచిచ్ఛర్తాఽరతిగ్రస్తే భూమిశయ్యాసనాదిషు,
 చేష్టమానస్తతః క్లిప్తే మనోదేహశ్రమోద్భవాః. ౫౫
 దుష్ప్రబోధోఽశ్నుతే నిద్రాం సోఽగ్నివీర్య ఉచ్యతే,

వాతసి త్తములు రెండును ప్రకోపించుటంజేసి కలిగినవిసర్పమునందు జ్వరంబును
 మూర్ఛయు, వాంతియు, ఆతిసారంబును, డష్పియు, భ్రమంబును, అస్థులలో నొప్పియు
 కలుగును. జఠరాగ్ని బొత్తుగ చల్లారును. చీకటిగ మ్మిసరితిగ నేమియు తెలియ
 గుండును. ఆరోచకముకలుగును. శరీరంబుతయు ముడుచుండు నిష్పకణములచే వ్యాపిం
 చినవిధముగ మంటపుట్టును. మరియు శరీరమునం దెచ్చటెచ్చట నావినర్పము వ్యాపించి
 తిరుగుచుండునో ఆయాచోటు నిష్పచల్లారినబొగ్గువలె నల్లబడును. లేక రక్తవర్ణముగ
 నైనను నీలవర్ణముగనైన నుండును. నిష్పనకాలినబొబ్బలపంటిబొబ్బలచే వ్యాపించి
 యుండును. విసర్పము మిక్కిలి శీఘ్రముగ వ్యాపించుస్వభావము కలదిగాన నతిశీఘ్ర
 ముగ హృదయాదిమర్మస్థానముల వ్యాపించును. దానివలన వాతము మిక్కిలి ప్రబలమై
 యవయవముల నన్నిటిని తీవ్రముగ బాధించును. ప్రజ్ఞతప్పను. నిద్రను రాసియును.
 శ్వాసమును ప్రబలముగ వెడలించును. వెక్కిళ్లు పుట్టును. ఈవిసర్పముచే బీడింపబడిన
 మనుజుడు వైశేష్ట్యవరీతిగ దురవస్థనొంది భూమిపై బరుండినను కూర్చున్నను నిలబడి
 యున్నను సుఖము లేకమాత్రమైన లేక అన్నివిషయములయందును ఆనకొంచెమైన
 లేక పుడమిపయింబడి పొరలాడుచు మిక్కిలి కష్టమునొందును. మనస్సుయొక్కయు శరీ
 రమయొక్కయు శ్రమముచే గలిగిన తీవ్రమైననిద్రబొంది బహుత్కారముగనైన
 మేల్కొనజాలక యొకనిముసమైన సుఖములేక చాలకష్టమునొంది తుదకు మరణరూప
 మైన గాఢనిద్రబోవును. ఇయ్యది వాతసి త్తసంస్థమునకలిగిన యగ్నివిసర్పము.

— ౧౭ కఫవాతజ (గ్రంథి) విసర్ప లక్షణము. —

కఫేన రుద్ధః పవనః భిత్వా తం బహుధా కఫమ్. ౫౬
 రక్తం వా వృద్ధరక్తస్య త్వస్తిరాస్నాయుమాంసగమ్,
 దూషయిత్వా చ దీర్ఘాణువృత్తస్థూలఖరాత్తనామ్. ౫౭
 గ్రస్థినాం కురుతే మూలాం రక్తానాం తీవ్రరుగ్జ్వరామ్,
 శ్వాసకాసాఽతిసారాస్యశోషహిథ్థావమిభ్రమైః. ౫౮
 మోహవైవర్ణ్యమూర్ఛాఘ్నభంగాగ్నిసదనైర్యతామ్,
 ఇత్యయం గ్రస్థివీర్యః కఫమారుతకోఽజః. ౫౯

కఫస్యకారణములచే ప్రకోపమునొంది తొలుత వాయుసంచారమార్గము నడ్డ
 గించును. దానివలన వాతము ప్రకోపమునొంది తనమార్గమున కడ్డుపడినకఫమును పట

విధముల తునియలుగ భేదించును. పిదప తొలుతనే మిక్కిలి వృద్ధి నొందినరక్తముగల మనుజునియొక్క త్వక్కును సిరలను స్నాయువును మాంసమును ఆశ్రయించియుండు రక్తమును ఆకఫము బొత్తుగచెరిచి, దీర్ఘంబులును సన్నవియు స్థూలంబులును వర్తులంబులు కఠినంబులును నగుగ్రంథులను మాలికవలె వరుసగనుండునట్లు కలిగించును. అట్టి గ్రంథిమాలరక్తవర్ణంబై తీవ్రమైననొప్పియుజ్వరంబును కలిగియుండును. మరియు నీవ్యాధి యందు శ్వాసకాసంబులును, అతిసారంబును కల్గును. నోట ద్రవములేక యెండును. ఎక్కిళ్లు తీవ్రముగవెడలును. వాంతియగును. డిడలు తిరుగును. చిత్తభ్రమము గ్రమ్మును. శరీర వర్ణము మారును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అవయవములు నొచ్చును. జఠరాగ్ని నశించును. ఇయ్యది కఫవాతసంస్కరమున గలిగిన గ్రంథిసర్పము.

—౧౧ కఫపిత్తజ(కర్దమ)నిసర్పలక్షణము. ౧౧—

కఫపిత్తజ్వరస్తస్సమ్భః నిద్రాతన్ద్రాశిరోరుజః,
అక్షాఽవసాదవిక్షేపప్రలాపాఽరోచకభ్రమాః ౬౦

మూర్ఛాఽగ్నిహానిర్భేదోఽస్థాం పిపాసేన్ద్రియగౌరవమ్,
ఆమోఘవేశనం లేః ప్రోతసాం సచ సర్పతి. ౬౧

ప్రాయేణామాశయే గృష్ణాః ఏకదేశం నచాతిరుక్,
పిటక్తైరవకీర్ణోఽతి పీతలోహితపాణ్డురైః. ౬౨

మేచకాభోఽనితస్నిగ్ధః మలినః శోఘవా గురుః,
గమ్భీరపాకః ప్రాజ్యోష్ణా స్పృష్టః క్షిన్నోఽవదీర్యతే. ౬౩

ఽజ్ఞానచ్చీర్ణమాంసశ్చ స్పృష్టస్నాయుసిరాగణః,
శవగన్ధిశ్చ వీసర్పం కర్దమాఖ్యముశ్చన్తి తమ్. ౬౪

కఫపిత్తములుచెందును ప్రకాశించుటచే గలిగినవిసర్పమున జ్వరము వచ్చును. శరీరము స్తంభించును. నిద్రయు మైకంబును కల్గును. తల నొచ్చును. శరీరము కృశించును. కాలునేతుల పలుమారు విదలించును. శరీరము జిగటకలిగియుండును. ఆరోచకంబును భ్రమంబును మూర్ఛయు కలుగును. జఠరాగ్ని నశించును. ఆమ్లలోఁ పగుల దీయునట్లు నొప్పిపుట్టును. డస్పి యధికమగును. చక్షురాదీంద్రియములు బరువుగ నుండును. భుజింపబడినయాహారము దీర్ఘముకాకయే వెడలును. నాసికాదిస్రోతో రంధ్రముల జిగటకలిగియుండును. మరియు కఫపిత్తములకు ఆమాశయము స్థానము కావున నాభికిని స్తనములనును నడుమనుండు ఆమాశయమున నొకచోట నీవిసర్పము తొలుత వ్యాపించి పిమ్మట తక్కినశరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. మిక్కిలి బాధలేక న్వల్పముగ నొప్పికలిగియుండును. మిక్కిలి పీతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను పాండు వర్ణంబైనను కల బొబ్బలచే నావరింపబడియుండును. మరియు స్నిగ్ధంబును కృష్ణ వర్ణంబును లేక నెనులిమెడవలె చిత్తవర్ణంబును మలినంబునునగు వాపుకలిగి మిక్కిలి

బరువుగనుండును. మిక్కిలి లోభాగమున పరిపక్వమై చేతతాకిన మిక్కిలి వేడిగ నుండును. మాంసము కుల్లి బురదవలెనుండి మాంస మూడును. దానంజేసి లోపలనుండు స్నాయువులును సీరలును స్పష్టముగ గానంబడుచుండును. పీనుగవంటిదుర్గ్ధముకలిగి యోరువశక్యముగానుండును. ఇయ్యది కఫశ్లత్తసంస్కరమున గలిగిన కర్దమమును వినర్పము.

ఈవినర్పమున మాంసము కుల్లి సత్తలేకుండును. గాన బాధ విశేషముగ నుండదు. ఈవిషయమును “న చాతిరుక్” అనుపదమున సూచించిరి.

❧ సాన్ని పాతికవినర్పలక్షణము. ౨౯ ❧

సర్వజో లక్షణైస్సరైః సర్వధాత్వతిసర్పణః,

మూడుదోషము లూక్కువ్వుడి ప్రకాశించి కలిగినది సన్నిపాతవినర్పము. ఈ వినర్పమునందు వాతాదివినర్పములకు వేరువేర జెప్పినలక్షణములన్నియు కలిగి రసాది ధాతువుల నన్నిటి నతిశయముగ వ్యాపించును.

❧ ఉతజవినర్పలక్షణము. ౩౦ ❧

బాహ్యహేతోః ఉతాత్కుర్ధః సరత్తం పిత్తమీరయః, ౬౫
విసర్పం మారుతః కుర్యాత్ కులుత్థసదృశైశ్చిత్రమ్,
స్ఫోటైశ్చోఘజ్వరరుజాదేహాధ్యం శ్యావలోహితమ్. ౬౬

శస్త్రప్రసారాదిబాహ్యకారణములచే గాయముకలుగుటవలన వాతము మిక్కిలి ప్రకాశమునొంది రక్తముతో గూడినపిత్తమును ప్రేరేపించి వినర్పమును కలిగించును. అయ్యది యులవలబోలిన యాకారముకలబొబ్బలచే వ్యాపించియుండును. ఈవినర్పమున శోభంబును జ్వరంబును నొప్పియు మంటయు క్షధికముగనుండును. శ్యామవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కలిగియుండును.

❧ వినర్పసాధ్యసాధ్యనిర్ణయము. ౩౧ ❧

పుథగ్దోష్టేస్త్రయస్సాధ్యాః ద్విద్విజాశ్చానుపద్రవాః,
అసాధ్యా ఉతసర్వోత్థా సర్వే చాక్రాస్తమర్తకాః. ౬౭
శీర్ణస్నాయుసిరామాంసాః సక్లిచ్ఛాశ్శృవగన్ధయః,

వాతపిత్తకఫములు మూడిటిచే వేరువేర జనించినవిమూడును సాధ్యములు. దోష ద్వయసంస్కరమున జనించినవిమూడును ఉపద్రవములు లేకుండినవియు సాధ్యములగును. ఉతమున జనించినవినర్పంబులును మిక్కిలి యసాధ్యములు. మరియు వినర్పములన్నియు హృదయాదిమర్తముల వ్యాపించినవియన్నియు నసాధ్యములగును. స్నాయువులును సీరలును మాంసంబును కుల్లి పడిపోవుచున్నయెడ నవియు నసాధ్యములు. ద్రవముకలిగి శవమునుబోలిన దుర్గంధముకలిగినవియన్నియు నసాధ్యములగును.

ఇతి త్రయోదశోఽధ్యాయః.

చతుర్థా ధ్యాయము.

అపః విసర్పమునకును కుష్ఠమునకును హేతువులు సమానములుగ నుండును కావున విసర్పనిదానమును చెప్పినపిదప కుష్ఠనిదానము చెప్పబడును:—

సూ. అథాతః కుష్టశ్చిత్త కృమినిదానం వ్యాఖ్యాన్యమామః.

విసర్పనిదానమును జెప్పినపిదప కుష్ఠనిదానమును వివరించెదనని భావము.

❧ కుష్ఠనిదానము, సంప్రాప్తి. ❧

మిథ్యాహారవిహారేణ విశేషేణ విరోధినా,
సాధునిందావధాన్యస్వహరణాద్యైశ్చ నేచితైః. ౧

పాప్తభిః కర్మభిః సద్యః ప్రాక్తనైః ప్రేరితా మలాః,
సీరాః ప్రపద్య తిర్యగ్గాః త్వగ్గసీకాసృగామిషమ్. ౨

దూషయన్తి శ్లథీకృత్య నిశ్చరస్తస్తతో బహిః,
త్వచః కుర్వన్తి వై వర్ణ్యం దుష్టాః కుష్ఠముశ్చన్తి తత్. ౩

అపభ్యములగు నాహారవిహారాదుల నేవించినను, సంసర్గముచే పరస్పరవిరుద్ధ గుణములగు క్షీరమత్స్యములనొకటిగ కలిపి నేవించినను సాధువులనిందించినను, అట్టిసాధువులజంపినను, ఇతరులద్రవ్యమును అపహరించుట మున్నగుపనులజేసినను, పూర్వజన్మమున నైనను ఈజన్మమున నైనను పాపబహుళములగుకర్మల నాచరించినను, వాతపితృకఫరూపములైనదోషములు ప్రకొపించి శరీరమున నడ్డముగ వ్యాపించియుండు సరములను చర్మమును త్వగతమైన లసీకయుచుద్రవమును రక్తమును మాంసమును వీనినన్నింటిని చెరిచి శిథిలములుగజేసి శరీరమున పైప్రక్క వ్యాపించుచు మిక్కిలి దుష్టములై చర్మమును వివర్ణముగజేయుచు. అయ్యది కుష్ఠమనుచురొగముగ జెప్పెదరు.

❧ కుష్ఠశబ్దమునకన్వర్థత. ❧

కాలేనోపేక్షితం యస్మాత్ సర్వం కుష్టాతి తద్వపుః,
ప్రపద్య ధాతుా వ్యాప్యాస్తః సర్వాసంక్లేద్య చావహేత్.

సన్వేదక్లేదసంకోధా కృమీ సూక్ష్మా సుదారుణా,
రోమత్వక్స్నాయుధమనీతరుణాస్థీని యైః క్రమాత్. ౫

భక్షయేత్ శ్చిత్తమస్తాచ్చ కుష్టబాహ్యముదాహృతమ్,

పైజెప్పినరీతిగ సంప్రాప్తమైనకుష్ఠమును సకాలమున దగినచికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ శరీరమునెల్ల వ్యాపించియుండురసాదిధాతువులన్నిటి వ్యాపించి పిదప

సాధాతువులలో ప్రక్కమాడ వ్యాపించి వానియందు సూక్ష్మాంశముల నెల్ల బొత్తుగ జేరిచి చీము మున్నగు ద్రవమును కలిగించి కుట్లనట్లు మిక్కిలి సూక్ష్మములును క్రూరంబులును నగునన్నని పురుగులను కల్పించును. అయ్యవి శరీరమునందలి రోమములను చర్మమును స్నాయువులను ధమనులను తరుణాస్థులను క్రమముగ నానాట తినుచుండును. దానంజేసి యవియన్నియు నూడును. కావున నీరోగము కష్టమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. శ్విత్రమనునది శరీరముపై చర్మముచుమాత్రము ఆశ్రయించి పుట్టుచుకావున కష్టమున కన్న వేరుగనుండును.

(‘కుషనిష్కర్షే’ అనుధాతువుచేత కష్టశబ్దము పుట్టినది కావున శరీరమునందలి రసాదిధాతువులనన్నిటిని నానాట శిథిలములుగ జేసి కుట్లించి యూషునట్లు చేయువ్యాధి కుష్టమని యర్థము. చెవులు ముక్కు కంఠము కన్నులయావరణములయందును కంఠ నాడులయందును కలయస్థులు తరుణాస్థులు అని చెప్పబడును.)

—ॐ కష్టభేదములు. ॐ—

కుష్టాని సప్తథా దోషైః పృథజ్జీతైః సమాగతైః.

౬

సర్వేష్వపి త్రిదోషేషు వ్యవచేశోఽధికత్వతః,

కుష్టములు వాత-పిత్త-కఫములచే వేరువేరుగను, సంస్కరవాతపిత్త-వాతకఫ పిత్తకఫములరూపముగ రెండేసిదోషముల సంస్కరముచేతను, వాతపిత్తకఫములమూడిటి నన్ని పాతముచేతను జనించుటంజేసి యేడువిధములగును. మరియు కుష్టము లన్నిటియందును త్రిదోషములు ప్రకోపమునొందును. కావున నన్ని పాతభేద మొక్కటియే యగును. అయినను అట్టిదోషముల మూడిటిలో నేదోషము మిక్కిటముగ ప్రకోపించి యుండునో అట్టిదోషాధిక్యమునుబట్టి వాతకాదిభేదములు జెప్పబడినవి.

—ॐ వాతాదికుష్టవిభాగము, మహాకుష్టములు. ॐ—

వాతేన కుష్టం కాపాలం పితౄదౌదుమ్భరం కఫాత్.

౭

మణ్డలాఖ్యం విచర్చి చ ఋక్షాఖ్యం వాతపిత్తజమ్,

చర్మైకకుష్టం కిటిభసిద్ధాలసవిపాదికాః.

౮

వాతశ్లేష్టోద్భవాః శ్లేష్మపిత్తాద్ధదుశతారుషీ,

పుణ్డరీకం సవిసోఢటం పామా చర్మదలం తథా.

౯

సర్వైస్సాస్యైకాకణం పూర్వం త్రికం దదు సకాకణమ్,

పుణ్డరీకర్మ జిహ్వే చ మహాకుష్టాని సప్త తు.

౧౦

మూడుదోషములలో వాతమధికమగుటచే జనించునది కపాలకుష్ఠము. పిత్త ప్రాబల్యమున నౌదుంబరకుష్ఠము జనించును. మండలకుష్ఠము విచర్చికాకుష్ఠము కఫాధి క్యమున గల్గును. ఋక్షజిహ్వకుష్ఠము వాతపిత్తములు రెండు నధికముగ నుండుటచే గలుగును. చర్మకుష్ఠము ఏకకుష్ఠము కిటిభకుష్ఠము సిద్ధకుష్ఠము అలసకుష్ఠము విపాదికా కుష్ఠము అనునవియారును వాతకఫము లధికముగనున్న పుడుకలుగును. దద్దురికుష్ఠముశతౌ రుకుష్ఠము పుండరీకకుష్ఠము విస్ఫోటము పామాకుష్ఠము చర్మదలకుష్ఠముఅను నీయారును కఫసిత్త మధికమగుటచే గలుగును. కాకణమనుకుష్ఠము మూడుదోషములు సమములుగ ప్రకొపించిన నన్ని పాతమున గలుగును. ఇవియన్నియు గలిసి కుష్ఠములు పదునెనిమిది విధములు. అందు లొలుతజెప్పబడిన కపాలబౌదుంబరమండలకుష్ఠములు మూడును, దద్దు-పుండరీక-కాకణ-ఋక్షజిహ్వములను నాలుగుకుష్ఠములును చేరి యేడుకుష్ఠములు ను మహాకుష్ఠములు. (తక్కిన పదునొకండుకుష్ఠములును త్షుద్ర కుష్ఠములని భావము).

రసాదిధాతువుల నన్నిటిని శీఘ్రముగ వ్యాపించి యనేకములగు సుషద్రవముల గలిగించి చికిత్సలకుసాధ్యములు కానివి మహాకుష్ఠములు. దీనికి వ్యతిరేకముగ నుండునవి త్షుద్ర కుష్ఠములు.

— కుష్ఠపూర్వరూపము. —

అతిశ్లక్షణిఖరస్పర్శస్వేదాఽస్వేదవివర్ణతాః,
దాహః కణ్ఠాస్త్యచి స్వాః తోదః కోరోన్నతిర్భ్రమః. ౧౧
ప్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః,
రూఢానామపి రూక్షత్వం నిమిత్తేఽల్పేఽపి కోపనమ్. ౧౨
రోమహర్షోఽస్పృజః కార్ణ్యం కుష్ఠలక్షణ మగ్రజమ్,

కుష్ఠములు కలుగుటకుమున్ను అయ్యది జనించుస్థలమున చేతతాకినయెడ మిక్కిలి నునువుకలిగియుండును. లేక గరగరమని కఠినముగ నుండును. అచోట చెమట యధికముగ బట్టును. లేక బొత్తుగ చెమట పట్టుకుండును. స్వభావసిద్ధమైనవర్ణము మారి యుండును. మంటయు దురదయు నధికముగ నుండును. చర్మముపై తాకినయెడ స్పర్శము తెలియకుండును. సూదులగుచ్చినతీరున పోటుకలుగును. కణదురీగెలు కుట్టిన విధముగ దద్దులు కలుగును. చిత్తభ్రమము కలుగును. ప్రణములు అతిశీఘ్రముగబుట్టి తీవ్రమైనబాధకలిగి చిరకాలమువరకును మానకయుండును. ఒకవేళ ప్రణములు మానినను మచ్చలు మిక్కిలి రూక్షములై గరగరలాడుచుండును. స్వల్పకారణములచే గూడ ప్రణములు మరల ప్రకొపించును. కుష్ఠముకలుగబోవుస్థలమున వెండ్రుకలు నిట బొడిచియుండును. రక్తము నల్లనైయుండును. ఇవియన్నియు కుష్ఠములు జనించుటకు మున్ను కలుగుపూర్వరూపములు.

—ॐ కపాలకుష్ఠలక్షణము. ॐ—

కృష్ణారణకపాలాభం రూక్షం సుప్తం ఖరం తను. ౧౩

విస్తృతాసమపర్యస్తం దూషితైర్లోమభిశ్చితమ్,
తోదాఢ్యమల్పకణ్డూకం కాపాలం శీఘ్రసర్పిచ. ౧౪

నల్లనిరంగైనను అరుణవర్ణంబైనను కలిగి మండపెంకువలె మిక్కిలి రూక్షమై స్పర్శమును బొత్తుగ డెలియక కఠినమై సూక్ష్మమునై విశాలమై విషమముగనుండు అంచుకలిగినది కపాలకుష్ఠము. ఆయ్యది దుష్టములగురోమములచే వ్యాభ్రమై యుండును. అందు పోటు అధికముగ నుండును. జీల కొద్దిగ నుండును. ఇయ్యది రసాది ధాతువులయందు శీఘ్రముగ వ్యాపించును. (ఈకపాలకుష్ఠము వాతంబైననన్ని పాతమున గలుగును).

—ॐ ఔదుంబరకుష్ఠలక్షణము. ॐ—

పహ్లోదుమ్బరతామ్రత్వగ్రోమగౌరసిరాచితమ్,
బహులం బహులక్లేదం రక్తం దాహరుజాధికమ్. ౧౫

ఆశూతానావదరణకృమిం విద్యాదుదుమ్బరమ్,

పండిన మేడిపండుపంటియా కారంబును రంగునుకలిగి చర్మంబును రోమంబును తామ్రవర్ణములై గౌరవర్ణములగుసిరలచే నావరింపబడి దట్టమై జనించునది యౌదుంబరకుష్ఠము. ఈకుష్ఠమునందు చీమును రక్తంబును మిక్కిలి మంటయు నొప్పియు కలిగి అధికముగ వెడలును. ఈకుష్ఠవణములు అతిశీఘ్రముగపుట్టి శీఘ్రముగనే పగులును. అట్టివణములయందు శీఘ్రముగనే కృములు పుట్టును. ఈయౌదుంబరకుష్ఠము పీత్రంబధికమైన నన్ని పాతమునగలుగును.

—ॐ మండలకుష్ఠలక్షణము. ॐ—

స్థిరం స్థానం గురు స్నిగ్ధం శ్వేతరక్తమనాశుగమ్. ౧౬

అన్యోన్యసక్తముత్పన్నం బహుకణ్డూసుతిక్రిమి,
శ్లేష్మపీతాభపర్యస్తం మణ్డలం పరిమణ్డలమ్. ౧౭

కఠినంబును, ఘనంబును, గొప్పదియు, స్నిగ్ధంబును, శ్వేతవర్ణంబైనను రక్తవర్ణంబైనను కలిగినదియు, శీఘ్రముగ వ్యాపించక మందముగ వ్యాపించునదియు, ఒకటితో నొకటి కలసినదియు, ఉన్నతంబును, దురదయు క్రిములును అధికముగనుండి చీము మొదలగునవి యధికముగ ప్రవించునదియు, కొసలయందు శ్లేష్మమై పచ్చని రంగుకలిగినదియు, మండలాకారంబునైనది మండలకుష్ఠము. (ఇయ్యది కఘంబధికమైన నన్ని పాతమున గలుగును.)

— విచర్చికాకుష్టలక్షణము. ౧ —

సకణ్ణాపిటికా శ్యావా లసీకాధ్యా విచర్చికా,

మిక్కిలి దురదకలిగి శ్యామలవర్ణంబై యధికముగ నీరుగారుచుండు పిటికలు కలిగినది విచర్చిక యనుకుష్టము. (ఇదియు కఫాధికనన్ని పాతమున గలుగును.)

— ఋక్షజిహ్వకుష్టలక్షణము. ౧ —

పరుషం తేనురక్తాంతం అస్తశ్శ్వాసం సమున్నతమ్.

౧౮

సతోదదాహరుక్లేదం కర్మశైః పిటికైశ్చితమ్,

ఋక్షజిహ్వకృతి ప్రోక్తం ఋక్షజిహ్వం బహుక్రిమి.

౧౯

పరుషంబును, స్వల్పంబును, కొనలయందు రక్తవర్ణముకలదియు, లోపల శ్యామవర్ణంబును, ఉన్నతంబును, పోటుచు మంటయు నొప్పియు ద్రవంబునుకలిగి మిక్కిలి కఠినములగుబొబ్బలచే వ్యాప్తమై ఎలుగుబంటినాలుకవలె కరకుకలిగి అట్టి యాకారముకలిగినది ఋక్షజిహ్వమని చెప్పబడును. ఈకుష్టమున క్రిములు విశేషముగ నుండును. (ఋక్షమన నెలుగుబంటి దానినాలుకబోలె నుండుటంజేసి ఋక్షజిహ్వ మనబడును). ఇయ్యది వాతప్రేతము లధికముగ నుండునన్ని పాతమున గలిగినది).

— చర్మ-ఏక-కిటిభకుష్టలక్షణములు. ౧ —

హస్తిచర్మ ఖరస్పర్శం చర్మ, ఏకాఖ్యం మహాశ్రయమ్,

అస్వేదం మత్స్యశకలసన్నిభం, కిటిభం పునః.

౨౦

రూక్షం కిణఖరస్పర్శం కణ్ణామత్పరుషాసితమ్,

చేత తాకిన సేనుగుచర్మమునుబోలె కర్మశమై యుండునది చర్మకుష్ట మన బడును. మిక్కిలి విశాలమైనప్రదేశము సాశ్రయించి చెరుటబట్టుక మత్స్యము యొక అర్థభాగము బోలియుండునది యేకకుష్టము. కిటిభకుష్టము మిక్కిలి రూక్షమై వ్రణముల మచ్చలవలె తాకినపుడు కర్మశముగనుండి అధికముగ జలకలిగి పరుషంబును నల్లనిరంగు కలిగినదియు నగును.

ఏకకుష్టలక్షణమును సుశ్రుతాచార్యుడిట్లుచెప్పెను:—“కృతోన్నదేహోయస్య రక్తైరుణోవా తదేకాఖ్యం కుష్టమాహుస్సుకుష్టమ్” (శరీరమంతయు రక్తవర్ణంబైనను అరుణవర్ణంబైననుకలిగి వ్యాపించుకుష్టము ఏకకుష్ట మనబడును).

— సిద్ధకుష్టలక్షణము. ౧ —

సిద్ధం రూక్షం బహిస్సిద్ధం అస్తర్భుష్టం రజః కిరేత్.

౨౧

శ్లేష్మస్పర్శం తను శ్వేతశాస్త్రం దౌగ్ధికపుష్పవత్,

ప్రాయేణ చోర్ధ్వకాయే న్యాయే

సిద్ధకృష్ణము బైట రూక్షంబును లోపల స్నిగ్ధంబునై చేత రుద్దినయెడపాముకుటు సముబోలిన ధూలివెడలును. చేత తాకిన నునుపుకలిగియుండును. స్వల్పముగనుండును. సౌరపువ్వులబోలె శ్వేతతామ్రవర్ణములు కలిసియుండును. ఇది ప్రాయికముగ మనుజులకు శరీరమున నూర్ధ్వభాగమున కలుగును.

—ॐ అలస-విపాది కాకుష్ఠములక్షణము. ॐ—

గర్జ్ఞైః కణూయుతైశ్చితమ్. ౨౨

రక్తైరలసకం, పాణిపాదదార్యో విపాదికాః,
తీవ్రార్యో మష్టకణ్డ్యైశ్చ సరాగపిటి కాచితాః. ౨౩

మిక్కిలి దురదకలిగి రక్తవర్ణములైనగడ్డలచే నావరింపబడినది యలసకకుష్ఠము. అరకాళ్లును అరచేతులును పగిలి మిక్కిలి నొప్పియు స్వల్పమైనజిలయు కలిగినది విపాది కాకుష్ఠము. ఈకుష్ఠమునందు ఎఱ్ఱనైనబొబ్బలచే వ్యాప్తమైయుండును. (వైజెప్ప బడిన చర్మ-ఏక-కిటిభ-సిద్ధ-అలస-విపాది కాకుష్ఠము లారును వాతకఫము లధికముగ కల సన్నిపాతమున కలుగును).

—ॐ దద్రు కుష్ఠలక్షణము. ॐ—

దీర్ఘప్రతానా దూర్వావతో అతసీకుసుమచ్ఛవిః,
ఉత్సన్నమణ్డలా దద్రూః కణ్డూమత్యనుషజ్జీః. ౨౪

దద్రు కుష్ఠ మనునది వచ్చిక పుడమిపై నల్లువిధముగ నల్లి అగసిపువ్వులబోలిన కాంతితో శరీరమున మండలాకారముగ వ్యాపించును. అట్టిమండలము (పొడ)లు ఉన్నతములై మిక్కిలి జిలకలిగి యొకటితో నొకొకటి కలిసికొనుచు శరీరముపై నల్లికొనును.

—ॐ శతారుకుష్ఠలక్షణము. ॐ—

స్థూలమూలం సదాహార్తి రక్తశ్యావం బహువ్రణమ్,
శతారుః క్లేదజన్వాస్థ్యం ప్రాయశః పరజన్త చ. ౨౫

శతారుకుష్ఠము స్థూలమైన మూలముకలిగి మంటయు నొప్పియు రక్తశ్యావ వర్ణంబులును అనేక వ్రణంబులును కలిగియుండును. పూయాదుల స్రవించును. అనేక ములగుక్రిములు కలిగియుండును. ఇది ప్రాయికముగ కీళ్ల యందు కలుగును.

—ॐ పుండరీకకుష్ఠలక్షణము. ॐ—

రక్తాస్తమస్తరా పాణ్డు కణ్డూదాహరుజాన్వితమ్,
సోత్సేధమాచితం రక్తైః కద్దపత్రమివాంశుభిః. ౨౬

ఘనభూరిలసీ కాస్పక్రౌంచమునాశు విభేది చ,
పుణ్డరీకమ్,

పుండరీకమనుకుష్మము చుట్టు రక్తవర్ణంబును నడమ పాండువర్ణంబునై దుర
దయు మంటయు నొప్పియు కలిగి యున్నతమై తామరావలె నెఱునిచారలు కలిగి
యుండును. ఇయ్యది శీఘ్రముగ పగిలి చిక్కనైనసీరును రక్తంబును అతిశయముగ
స్రవించును.

❧ విస్ఫోటపామాకుష్మములక్షణములు. ❧

తనుత్పగ్నిశ్చితం స్ఫోటైః సి తారుణైః

౨౭

విస్ఫోటం, పిటి కాః పామా కణ్డూక్లేదరుజాధికాః,

సూక్ష్మాశ్వావారుణా బహ్వ్యః ప్రాయః స్ఫికృణికూర్పరే. ౨౮

పలుచనిచర్మముతోగూడి శ్వేతవర్ణంబులును అరుణవర్ణంబులునైన పొక్కులు
వ్యాపించిన నయ్యది విస్ఫోటకుష్మము. అధికమైన దురదయు ద్రవంబును నొప్పియు
కలిగి సూక్ష్మాకారములై శ్యామవర్ణంబును అరుణవర్ణంబును కలిగిన (తీట) బొబ్బలు
అనేకములు బొడమిన నయ్యది పామాకుష్మము. ఇది ప్రాయికముగ రొండియందును
చేతులయందును మో చేతులయందును కలుగును.

❧ చర్మదలకుష్మలక్షణము. ❧

సస్ఫోటమస్పర్శసహం కణ్డూషాతోదదాహవత్,

రక్తం దలచ్చర్మదలం

చర్మదలమనుకుష్మము బొబ్బలతోగూడి చేతతాకిన నోరువజాలక దురదయు
మంటయు పోటును కలిగి రక్తవర్ణమైయుండును. ఈకుష్మమున చర్మము పగులును
కావున చర్మదలకుష్మ మనబడును.

(ఇచ్చట ఉషా అనునది మంటలో నొకవిధమైనబాధ యని యెరుంగునది)
వైజెప్పిన దద్రు-శతారు-పుండరీక-విస్ఫోట-పామా-చర్మదలకుష్మము లారును కఫ
పిత్తము లధికముగ నుండునన్ని పాతమున సంభవించును.

❧ కాకణకుష్మలక్షణము. ❧

కాకణం తీవ్రదాహరుక్.

౨౯

పూర్వం రక్తం చ కృష్ణం చ కాకణస్తీఫలోపమమ్,

కుష్మలిక్లే ర్యుతం సర్వైః నైకవర్ణం తతో భవేత్.

3౦

కాకణకుష్మము మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.
ఇయ్యది తొలుత గురిగింజలబోలె రక్తవర్ణంబును కొంచెము నలుపురంగును కలిగియుండు

ను. పిదప ఆయాదోషములచే గలుగుకష్టములకు వేరువేర జెప్పబడినలక్షణములన్నియు అనేకవర్ణంబులు సుకరముగ కలిసియుండును. ఇవి త్రిదోషములును సమానముగ ప్రకోపించిన సన్నిపాతమున జనించును. కావున అన్నింటిలక్షణములు కలిగియుండును.

సుశ్రుతాచార్యుడు మండల-శతారు-విపాదిక-ఆలసక-చర్మదల-విస్ఫిటకుష్టములను జెప్పక పడలేదు. అతడు బోక స్థూలము-చుహాకష్ట-పరిసర్ప-చిసర్ప-రాకస-అరుణకుష్టముల నారిటిని జెప్పి వానిలక్షణములవివరించెను. ఋషివాక్యములు ప్రమాణములు కావున నవియున్నయుగూడ నావరణీయములు. ఇంతియగాక దేశకాలశీతోష్ణధర్మముల మార్పునంజేసి వ్యాధులయందును కొన్నిక్రొత్తమార్పులు కలుచునేయుండును. వానివానిలక్షణములబట్టి వ్యాధిస్వరూపమును వాతాదిదోష సంబంధమును నిర్ణయించి ప్రతిపిధాన మచరించుట కుశలలగువైద్యులతలపై భారమని యూహించెద.

— ౭౭ కుష్టములయందు వాతాదిభేదముల గమనించుట. —

దోషభేదీయవిహితైః ఆదిశ్శేల్లిజ్జకర్తృభిః,

కుష్టేషు దోషోల్బణతాం

సకలకుష్టంబులును త్రిదోషజములైనను అందు వాతాదిదోషాధిక్యమునుబట్టి వాతాదిభేదములు కల్గును. ఈవిషయమై పై వివరింపబడినది, అందు దోషభేదీయాధ్యాయమున దోషములకు వేరువేర జెప్పినప్రకారము ఆయాదోషముల లక్షణములను దానిదానికి సంబంధించినకృత్యములను గమనించి కుష్టములయందును ఆయాదోషాధిక్యము నూహించునది.

— ౭౮ అసాధ్యకుష్టములు. —

సర్వదోషోల్బణం త్యజేత్.

3౧

రిప్టోక్తం యచ్చ యచ్చాస్థిమజ్జశుక్రసమాశ్రయమ్,

వైజేష్ఠినకుష్టములలో సన్నిపాతమునగల్గినకుష్టము అసాధ్యము కావున చికిత్స జేయంజనదు. మరియు వికృతివిజ్ఞానీయాధ్యాయమున జెప్పిన 'కుష్టం విశీర్షమాణాక్షం' ఇది మున్నగునరిష్టలక్షణములు కల్గినకుష్టము అసాధ్యము కాన విడువందగు. మరియు అస్థి-మజ్జ-శుక్రముల నాశ్రయించినకుష్టంబును చికిత్సార్హంబు.

— ౭౯ యాప్య-కృచ్ఛ్రిసాధ్య-సుసాధ్యకుష్టములు. —

యాప్యం మేదోగతం; కృచ్ఛ్రిం పిత్తద్వన్వాస్రమాంసగమ్.

అకృచ్ఛ్రిం కఫవాతాధ్యం త్వక్ష్ణమేకమలం చ యత్,

మేదస్సు నాశ్రయించి జనించినకుష్టము యాప్యము. పిత్తముతోగూడిన ద్వం ద్వజ (అనగా పిత్తవాత, పిత్తకఫములసంసర్గమున బుట్టిన) కుష్టములును, రక్తమాంస

ముల నాశ్రయించిన కుష్టములు కృచ్ఛ్రసాధ్యములు, కఫవాత సూక్ష్మముల బుట్టిన కుష్టములు, త్వక్కునాశ్రయించిన కుష్టములు, ఏకదోషముల బుట్టిన కుష్టములు సుఖ సాధ్యములు.

— రసాదిధాతుగతకుష్టలక్షణములు. ౧౭ —

తత్ర త్వచిస్థితే కుష్టే తోదవైవర్ణ్యరూక్షతాః. 33

స్వేదస్వాపశ్చయథవః శోణితే పిశితే పునః,

పాణిపాదాశ్రితాః స్ఫోటాః, క్లేదస్సస్థిషు చాధికమ్. 34

కౌణ్యం గతిక్షయోఽజ్ఞానాం దలం స్యాచ్చ మేదసి,

నాసాభజ్ఞోఽస్థిమజ్జస్థే నేత్రరాగః స్వరక్షయః. 35

క్షతే చ కృమయశ్శుక్రే స్వదారాఽపత్యబాధనమ్,

యథాపూర్వం చ సర్వాణి స్యుర్నిజ్ఞాన్యస్పృగాదిషు. 36

త్వక్కున (రసధాతువునందు) కుష్టము జనించినయెడ పోటును వైవర్ణ్యమును కల్గును. చర్మము జిడ్డులేక రూక్షముగ నుండును. కుష్టము రక్తమున జేరినపుడు చెమట యధికముగ వెడలును. చేతతాకినను స్పర్శము దెలియకుండును. వాపు కల్గును. మాంసమున జేరినపుడు చేతులయందును కాళ్లయందును బొబ్బలు కల్గును. కీళ్లయందు అధికముగ ద్రవముచేరి స్తవించును. మేదస్సున కుష్టము చేరినపుడు కాళ్లుచేతులు వంకరటింకరగ వక్రములగును. నడచుట మున్నగుపనులజేయ సామర్థ్యములేక అపయవములు కత్తిచే దెగ వేసినట్లు పగులును. అస్థిమజ్జలయందు కుష్టము చేరినపుడు ముక్కు నానాట హరించును. కన్ను లెఱ్ఱపడును. కంఠస్వరము నశించును. వ్రణములయందు క్రిములు పుట్టును. శుక్రమున జేరినపుడు తనభార్యకును తనసంతతికిని కుష్టసంబాధము లగు బాధలు కల్గును. మరియు శుక్రమున కుష్టము చేరినపుడు అట్టివాని భార్యకును వానిసంతతికిని వైశిష్ట్యప్రకారము రసాదిధాతుగతకుష్టలక్షణములన్నియు సంభవించును.

— శ్విత్రనిదానము. ౧౮ —

కుష్మేకసంభవం శ్విత్రం కిలాసం దారుణం చ తత్.

నిర్దిష్టమపరిస్థావి త్రిధాతూద్భవసంశ్రయమ్. 37

శ్విత్రమనునది కుష్టముతో సమానమైనయుత్పత్తి కల్గియుండును. ఇది కిలాసమనియు చెప్పబడును. మిక్కిలి క్రూరమైనరోగము. ఇయ్యది కుష్టమునుబోలె ధీమమొదలగుదోషమును స్తవించదు. మరియు చాతపిత్తకఫముల మూడిటిచేత రక్తమాంస మేదస్సుల నాశ్రయించి కల్గును.

❧ వాతాదిశ్విత్తలక్షణములు. ❧

వాతాద్రూక్షారుణం పితృత్తామ్రం కమలపత్రవత్,

సదాహం రోమవిభ్వంసి కఫాచ్ఛ్చేతం ఘనం గురు. 3౮

సకణ్ణు చ క్రమార్ద్రక్తమాంసమేదస్సు చాదిశేత్,

అందు వాతమున రక్తము శాశ్రయించి శ్విత్తము జనించును. ఇయ్యది రూక్షంబును ఆరుణవర్ణంబునై యుండును. పిత్రముచేత మాంసము శాశ్రయించి శ్విత్తము పుట్టును. ఇది దామరాకువలె తామ్రవర్ణమై మంటతోగూడి వెండ్రుకల నూడించుస్వభావము కలిగియుండును. కఫముచేత మేదస్సు శాశ్రయించి శ్విత్తము కలుగును. ఇది శ్వేతవర్ణంబును ఘనంబునై బరువుకలిగి మిక్కిలి జీలతో గూడియుండును.

❧ శ్విత్తమునకు కృచ్ఛృత్వము. ❧

వల్లే నై వేద్యగుభయం కృచ్ఛృత్తం తచ్ఛోత్తరోత్తరమ్. 3౯

శ్విత్తమునకు వైజెష్ఠినపద్ధతి ననుసరించి దానివర్ణమునుబట్టియే దోషదూష్యశంబంధమును నిర్ణయించునది. (శ్విత్తము రక్తవర్ణమై యుండుచేని వాతముచే రక్తము శాశ్రయించి పుట్టినదనియు, తామ్రవర్ణమైయున్నచో పిత్రముచేత మాంసము శాశ్రయించి జనించెననియు, తెల్లగనుండునెడ కఫముచే మేదస్సు శాశ్రయించి పుట్టినదనియు నెరుంగనగుగాని వేరుగవర్ణాంతరము కలుగుననియైనను, దోషదూష్యశంబంధము వేరునిధముగ మారుననియు, నూహింపవలదనిభావము)

మరియు వైజెష్ఠిన మూడునిధములగు శ్విత్తంబులును ఒకదానికన్న నొకటి కృచ్ఛృసాధ్యములు. (వాతముచే రక్తము శాశ్రయించి రక్తవర్ణముగ బుట్టినశ్విత్తమున కన్న పిత్రముచే మాంసము శాశ్రయించి శ్వేతవర్ణమై పుట్టినశ్విత్తంబును, దానికన్న కఫముచేత మేదస్సు శాశ్రయించి శ్వేతవర్ణమై జనించినశ్విత్తము మిక్కిలి కృచ్ఛృసాధ్యమనియు భావము.)

❧ సాధ్యైసాధ్యశ్విత్తలక్షణములు. ❧

అశుక్లరోమాబహులం అసంశ్లిష్టం మిథో నవమ్,

అనగ్నిదగ్ధం సాధ్యం శ్విత్తం వర్జ్యమతోన్యథా. ౪౦

గుహ్యాపాణితలోఽథేషు జాతమప్యచిరన్తనమ్,

శ్విత్తము మచ్చయందలి వెండ్రుకలు తెల్లబడక నల్లగనే యున్నను, చర్మము నూలముగాక వలుచునైయున్నను, మచ్చలు ఒండొంట గలియక విడివిడిగనున్నను, అట్టి శ్విత్తము నిష్పృణకాలినదిగాకున్నను, సంవత్సరకాలమునకు లోపుగపుట్టినను, అట్టి శ్విత్తము చికిత్సచే సాధింపదగియుండును. ఈలక్షణములకు వ్యతిరేకముగ మచ్చ

యందు పెండ్లు కలు తెల్లబడినదియు, ఘనమైనదియు, మచ్చలూకటితోనొకటి కలిసి నదియు, చిరకాలము ననునరిచియున్నదియు నిప్పున కాలినదియు నగుశ్వేత్రము అసాధ్యమని భావము. మరియు గుహ్యమునందును, అరకాలు అరచేతులయందును, పెదవులయందును పుట్టినశ్వేత్రము నవీనముగ జనించినదైనను నివర్తింపనేరదు; కావున యశమును గోరువైద్యుడు చికిత్సజేయదగదు.

‘అతోఽన్యథా’ అనుదానివివరము చరకమున నిట్లున్నది:—“యచ్ఛుక్లరోమ బహుశం యత్సంలగ్నం వరస్పరమ్, యచ్ఛవర్షగణోపేతం తచ్ఛివ్రత్రం నైవ సిద్ధతి” ఈశ్లోకార్థము పైనిచెప్పబడినది.

— సాంక్రామికవ్యాధులు. —

స్పర్శైకాహారశయ్యాదిసేవనాత్ ప్రాయశో గదాః. ర౧
సర్వే సంచారిణో నేత్రత్వగ్వికారాః విశేషతః,

జ్వరాదిరోగములన్నియు అట్టిరోగములు కలవారినితాకినను, వారితోగూడ జేరి భుజించుట, ఒకటిగపరుండుట, ఒకచోట వారితో జేరి కూర్చొనియుండుట మున్నగుపనులజేసినను ప్రాయశముగ నొకరినుండి మరియొకరికి వ్యాపించునన్యభావము కలిగియుండును. అందును నేత్రరోగంబులును, చర్మమునకు సంబంధించినరోగంబులును విశేషముగా పైజేషిన్ కారణములచే నవశ్యముగ నొకరినుండి యింకొకరికి వ్యాపించును.

— కృమిభేదములు. —

కృమయస్తు ద్విధాప్రోక్తాః బాహ్యభ్యంతరభేదతః. ర౨

కృమలు బాహ్యములనియు ఆభ్యంతరములనియు రెండువిధములు. (అందు కేశములను వస్త్రములను మున్నగువాని నాశ్రయించి పుట్టునని బాహ్యములు. ప్రేవులు మున్నగుశరీరాంతర్భాగము నాశ్రయించి పుట్టినవి యాంతరక్రిములు).

— క్రిమిచాతుర్విధ్యము. —

బహిర్మలకఘాస్పగ్నిట్ జన్తభేదాచ్చతుర్విధాః,
నామతో వింశతివిధాః

పెండ్లు కలు వస్త్రములు మున్నగుబాహ్యములకారణములచే బుట్టినక్రిములు కొన్ని, శరీరమునందలి కఫమునబుట్టినవికొన్ని, రక్తమున బుట్టునవికొన్ని, మలమున బుట్టునవికొన్ని ఇతైరంగున అవి పుట్టుట కాశ్రయములభేదముచే నాల్గువిధముల చుండును.

— బాహ్యక్రిములు; వానివలనగల్గురోగములు. —

బాహ్యస్త్రాఽసృగుద్భవాః. ర౩

తలప్రమాణసంస్థానవర్ణాః కేశామ్బరాశ్రయాః,
బహుపాదాశ్చ సూక్ష్మాశ్చ యూకా లిఖాశ్చ నామతః. ౪౪
ద్విధా తే కోతపిటికా కణ్డూగణ్డూకా ప్రకుర్వతే,

బాహ్యభ్యంతరరూపములైన క్రిములతో రక్తముయొక్క మలరూపమైన
స్వేదము మున్నగువానివలన బుట్టినవి బాహ్యక్రిములు. అయ్యవి సువృషపంటి యాకా
రంబును వర్ణంబునుకలిగి వెండుకలనైనను బట్టలనైన నాశ్రయించియుండును.
అనేక పాదములుకలిగి సూక్ష్మములైన యాకారములు కలిగియుండును. అయ్యవి
యూకలు (పేలు) అనియు, లిఖలు (చీరపేలు) అనియు చెప్పబడును. ఈరెండువిధము
లైన క్రిములును పొడలను బొబ్బలను దురదను కణుతులను కలిగించును.

❧ ఆంతరక్రిములు, వానియుత్పత్తి. ౧❧

కుష్మైకసమ్భవోఽంతరః క్లేష్టజాస్తేషు చాధికమ్. ౪౫

మధురాన్నగుడక్షీరదధిసక్తునవోదనైః,

కఫము రక్తము మలము అను నీమూటియందును బుట్టినక్రిములు ఆంతరములు.
ఈక్రిములు కుష్మములతో సమానములగుకారణముచే బుట్టును. (కుష్మములను కలిగించు
మిథ్యాహరవిరుద్ధభోజనాదికారణములచేతనే యాంతరక్రిములు పుట్టుననుట) వానిలో
కఫమున బుట్టుక్రిములు మధురములగుపాయసము మున్నగు నన్నములచేతను, బెల్లము
చేతను, పాలుచేతను, పెరుగుచేతను, సత్తుపిండిచేతను, నవీనమైన యన్నముచేతను విశే
షముగ సంభవించును.

❧ మలజక్రిములవిశేష కారణములు. ౧❧

శకృజ్ఞాః బహువిధాన్యపర్ణశాకోలుకాదిభిః ౪౬

కుష్మముల గల్గించుకారణములచేతనే ప్రాయీకముగ మలమునందు క్రిములు
జనించును. అంతియకాక మలము నధికముగ వృద్ధిసొందించు యవలు సెనగలు మున్నగు
ధాన్యములును, ఆకుకూరలును, పచ్చపెసలు మున్నగునవియు మలమున క్రిములకు
విశేషముగ గల్గించును.

(ఇచ్చట “శాకోలక, శాకోలుక” అని పాతభేదము గనబడుచున్నది).

❧ ఆమాశయమునందలికఫజక్రములలక్షణము. ౧❧

కఫాదామాశయే జాతాః వృద్ధాస్సర్పన్తి సర్వతః,
పృథుబ్రథునిభాః కేచిత్ కేచిద్గణ్డూపదోపమాః. ౪౭
రూఢధాన్యాఙ్కురాకారాః తనుదీర్ఘస్తథాణవః,
శ్వేతాస్తామ్రావభాసాశ్చ నామతస్సప్తథా తు తే. ౪౮

అన్త్రాదా ఉదరావేష్టాః హృదయాదాః మహాగుహాః,
 చురవోదర్భకుసుమాః సుగంధాః తే చ కుర్వతే. ౪౯
 హృల్లాసమాస్యస్రవణం అవిపాకమరోచకమ్,
 మూర్ఛాచ్ఛర్దిజ్వీరానాహకార్యక్షవధుషీనసాః. ౫౦

కఫము నాధారముగ జేసి యామాశయమున నే వైజ్ఞేష్ఠినకారణములచే క్రిములు జనించును, ఆయ్యవి నానాట వృద్ధి నొంది జేహమునందెల్ల సంచరించుచుండును. అందు కొన్ని తోలుగొట్టములబోలె పెద్దవియై నునుపుకల్గియుండును. ఇవి నానాట వ్యాపించి ప్రేవులం దినును కావున సంత్రాదములని చెప్పబడును. కొన్ని యెఱ్ఱలవలె నున్నగ నిడుదలై యుండును. ఇవి కడుపున చుట్టలుగ చుట్టికొనియుండును, కావున నుదరావేష్ఠము లని చెప్పబడును. కొన్ని ధాన్యపు మొలకలవలె సూక్ష్మకారములై యుండును. ఇవి హృదయమున బాళి హృదయమును తిని బొత్తుగ జెరుచును. కావున హృదయాదము లని చెప్పబడును. కొన్ని నన్ననియాకారముకల్గి నిడుదలై యుండును. ఇవి మహాగుహములని చెప్పనగును. (మహాగుదములను పాతమున గుదస్థానమునజేరి గుదరంధ్రమును తినుచు పెద్దదిగజేయునది యని యర్థము) కొన్ని మిక్కిలి సూక్ష్మమైన యాకారముగల్గి శరీరమునందెల్ల వ్యాపించును. ఇయ్యవి చురు అనుపేరుచే బిలువంబడును. కొన్ని తెల్లనిరంగుకల్గియుండును. అవి చెల్లుపువ్వలంబోలె నుండును. కావున దర్భకుసుములని బిలువంబడును. కొన్ని యెఱ్ఱనికాంతికల్గియుండును. ఇవి సువాసనకల్గియుండును. కావున సుగంధములని బేర్కొనంబడును. ఇతైరంగున నేడువిధములైన క్రిములు కఫముచే నామాశయమున జనించినయెడ వానిచే రొమ్మదరును. నోటసీరుకారును. భుజింపబడినయాహారము జీర్ణింపదు. అరోచకంబును, మూర్ఛయు, వాంతియు, జ్వరంబును, కడుపుబ్బరంబును కల్గును. శరీరము కృశించును. తుమ్ములు వెడలును. పడిసెముబట్టును.

❧ రక్తజక్రిములు, వానిభేదములు, వానికృత్యములు. ❧

రక్తవాహినిరోత్థానాః రక్తణాః జస్తవోఽణవః,
 అపాదా వృత్తతామ్రాశ్చ సౌక్ష్మ్యాత్కేచిదదర్శనాః. ౫౧
 కేశాదాః రోమవిధ్వంసాః లోమద్వీపాః ఉదుమ్బరాః,
 షట్టే కుష్మేకకర్షణాః సహసౌరసమాతరః. ౫౨

రక్తమును వహించుసిరలయందు పుట్టు క్రిములు రక్తజములు. ఇవి కేశవము ఆణుమాత్రస్వరూపముకల్గి కాళ్లులేక వర్తులాకారములై తామ్రవర్ణము కల్గియుండును. అందు కొన్ని మిక్కిలి పరమాణువులబోలె నుసూక్ష్మములై యుండుటండేసి కన్నులకు

గానరావు, అయ్యవి కొన్ని తలవెండ్రుకల కుదుళ్లనుచెరిచి వెండ్రుకల నూడించుటంజేసి కేశాదములనియు, కొన్ని శరీరమునందలి లోమముల నూడించుటవలన లోమవిభ్వంసము లనియు, రోమముల సాధారణముగ జేరియుండునవి రోమద్వీపములనియు, కొన్ని ఉడుంబరములనియు, కొన్ని సౌరసములనియు, కొన్ని మాతలనియు నామములచే బిలువంబడును. ఇనియారును కుష్మములబోలె రోమహర్షము, దురద, కేశలోమనాశము, త్వక్-సిరా-స్నాయు-మాంస-తరుణాస్థిభక్షణము మున్నగు కృత్యములజేయును.

ఇచ్చట “సహసౌరసమాతరః” అనుచోట “సహజారసమాతరః” అనుపాఠము కానంబడియెను. శరీరమున రక్తమున స్వభావముచే బుట్టినవి సహజములనియు, రసము వలనపుట్టినవి రసమాతలనియు నర్థము. ఈపాఠము చాలబాగున్నది.

❧ పురీషజక్రిమిభేదములు. వానికృత్యములు. ❧

పక్వాశయే పురీషాణ్ణాః జాయంతేఽధోవిసర్జిణః,
 వృద్ధాస్తే స్యుర్భవేయుశ్చ తే యదాఽఽమాశయోస్తుఖాః. ౫3
 తదాస్యోద్ధారనిశ్శ్వాసాః విడ్గన్ధానువిధాయినః,
 పృథువృత్తతనుష్ఠాలాః శ్వావపీతసితాఽసితాః. ౫౪
 తే పశ్చ నామ్నాకృమయః కకేరుకమకేరుకాః,
 సౌసురాదాః సలూనాఖ్యాః లేలీహః జనయంతి చ. ౫౫
 విడ్భేదశూలవిప్రమ్భ కార్శ్యపారుష్యపాణ్డుతాః,
 రోమహర్షాఽగ్ని సదనగుదకణ్డూర్వినిర్గమాత్. ౫౬

పురీషమున జనించుకృమములు పక్వాశయమున నే పుట్టును. అయ్యవి యధోమార్గమున సంచరించునుగాని శరీరమున పైమార్గము సంచరింపవు. అయ్యవి నానాట వృద్ధి నొంది యెప్పుడు ఆమాశయమున కుస్తుభములవునో అప్పుడు ఆరోగికి, క్రోవులును విశ్వాసంబును మలముయొక్క దుర్గంధము ననుసరించియుండును. అట్టికృమములు విస్తృతములును వర్తులంబులును సూక్ష్మంబులును స్థూలంబులునై శ్వామపీతశ్వేతకృష్ణవర్ణములు కలిగియుండును. మరియు నవి కకేరుకములు, మకేరుకములు, సౌసురాదములు, లూనములు, లేలీహములు నని యైదుపేరులు కలిగి యైదువిధముల నుండును. అట్టికృమములు పుట్టినపుడు మలము ఉండలై వెడలును. కడుపులో నొప్పిపుట్టును. మలముబంధించును. శరీరము కృశించును. పరుషముగ నుండును. పాండురోగము సంభవించును. రోమాంచము కలుగును. కాయాగ్ని నశించును. అయ్యవి బైటవెడలునప్పుడు గుదస్థానమున జలపుట్టును.

ఇతి చతుర్దశోఽధ్యాయః.

పంచదశాధ్యాయము.

అవ:—కుష్ఠమునుబోలె వాతవ్యాధియు పలుడెరంగులై నానావిధకుష్ఠముల గలిగించునది కావున కుష్ఠనిదానమును జెప్పినపిదప వాతవ్యాధినిదానము చెప్పబడును.

సూ. అథాతో వాతవ్యాధినిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

కుష్ఠనిదానమును సవిమర్శముగ జెప్పినపిదప వాతవ్యాధినిదానమును వివరించెద నని భావము.

శరీరశుభాశుభములకు వాతము కారణమగుట. ౧౦

సర్వాధానర్థకరణే విశ్వస్యాస్యైక కారణమ్,

అదుష్టదుష్టః పవనః శరీరస్య విశేషతః.

౧

ఈ ప్రపంచమునకు సంబంధించిన శుభములను అశుభములను కలిగించుటకు వాతము ప్రధానమైన కారణము. అందు శుభముల కన్నిటికిని (స్థితిరూపమగు శుభమునకు) దుష్టముకాక స్వభావస్థితి నుండువాతము ప్రధాన కారణము. లోకవినాశ రూపమగునశుభములకన్నిటికి స్వభావస్థితి నుండక దుష్టమైనవాతము ప్రధాన కారణము అందును శరీరము సుస్థముగనుండుటకు దుష్టముకాక స్వభావస్థితి నుండువాతము విశేషముగ ప్రధాన కారణము. శరీరము అనేకవ్యాధులచే చెడి నాశమునొందుటకు దుష్టమైనవాతము విశేషముగ ప్రధాన కారణము.

(ప్రాణ-అపాన-వ్యాన-ఉదాన-సమాన-భేదములచే నైదువిధము లైనవాతము చేత శరీరముపుట్టి దానిచేతనే ధరింపబడియుండును; కావున నట్టివాతమును చెడనియక సమస్థితి నుండునట్లు చేసికొనుట ప్రధానకృత్యమని భావము.)

వాతము విశ్వకారణమని నిరూపించుట. ౧౧

స విశ్వకర్త విశ్వాత్తా విశ్వరూపః ప్రజాపతిః,

సప్తా ధాతౌ విభుర్విష్ణుః సంహర్తా మృత్యురస్తకః.

౨

పైజెప్పబడినవాతము శరీరమును పుట్టించుట వృద్ధినిొందించుట, ధరించుట, (ప్రకోపమునొందినపుడు) చెడగొట్టుట, శోషింపజేయుట మున్నగుసకలకర్మలజేయుటం జేసి 'విశ్వకర్త' యనబడును. (ఇచ్చట విశ్వశబ్దము సర్వవాచకము), సకలశుభాశుభములకును హేతువు అగుటంజేసి విశ్వాత్త యనబడును. (ఆత్మశబ్దము హేత్వర్థకము). భావ్యాస్థలమునను అభ్యంతరస్థలమునను వ్యాపించియుండుటంజేసి విశ్వరూపము. ప్రజల

నందరిని స్వస్థతనొంది పరిపాలనజేయుటజేసి ప్రశాంతి, ప్రపంచమునెల్లసృజించుట కారణమగుటంజేసి స్రష్టనత్యలోకపర్యంతమైన ప్రపంచమునకు ఆధారమై ధరించుట వలన ధాత, నానావిధరూపముల నొందుటవలన విభువు, స్థిరచరాత్మకమైన ప్రపంచమున వ్యాపించుస్వభావము కలిగియుండుటవలన విష్ణువు, ప్రకోపమునొందినపుడు బాహ్యభృంశరూపమైన ప్రపంచమును సంహరించుటంజేసి సంహర్త. మరణము నొందించుటంజేసి మృత్యువు కావుననే యంతకము.

(ఇతైరంగన బాహ్యప్రపంచమునకును, ముఖ్యముగ శరీరమునకును సృష్టిస్థితిలయరూపములగు శుభాశుభములకు ప్రధానకారణము వాతమగుటంజేసి అట్టివాతమును ప్రకోపమునొందినయక సమస్థితినుండునట్లు ప్రయత్నపడుట ముఖ్యకర్తవ్యమని భావము.)

❧ వాతకృత్యములవిభాగము, విమర్శనము. ❧

తదదుష్టా ప్రయత్నేన యతితవ్యమతః సదా,

తస్యోక్తం దోషవిజ్ఞానే కర్తవ్యతవైకృతమ్.

3

సమాసాద్వ్యాసతో దోషభేదీయే నామ ధామ చ,

ప్రత్యేకం పశ్చిధా చారో వ్యాపారశ్చేహ వైకృతమ్.

౪

తస్యోచ్యతే విభాగేన సనిదానం సలక్షణమ్.

అట్టివాతమునకు సంబంధించినకృత్యములు ప్రాకృతవైకృతభేదములచే రెండు విధములు. వాతము వికృతిజెందక స్వభావస్థితియందయుండి చేయుకృత్యములు ప్రాకృతములు (స్వభావస్థితియులు) ప్రకోపము నొందినపుడు చేయుకృత్యములు వైకృతము. ఈరెండువిధములైన వాతకృత్యములును దోషభేదీయాధ్యాయమున సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి. అట్టికృత్యములే దోషభేదీయాధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినవి. మరియు అట్టివాతమునకు విదువిధము లైనభేదములును ఆదైదిండికిని ప్రత్యేకముగ నానుభేదములును, అవి దైదును నియతముగ నుండుస్థలములును, వానిసంచారక్రమమును, అయ్యవి వేరువేరజేయుకృత్యములును, దోషభేదీయాధ్యాయమున విపులముగ జెప్పబడినవి. అట్టివాతము వికృతి(ప్రకోపము)జెందినపుడు జేయుకృత్యములును వానికి నిదానములును లక్షణములును ఈయధ్యాయమున ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

❧ రెండువిధములగు వాతప్రకోపకారణములు. ❧

ధాతుక్షయకరై ర్వాయుః కుష్ఠత్యతినిషేవితైః

౫

చరణస్రోతస్సు రిక్తేషు భృశంతాన్యేన పూరయన్,

తేభ్యోఽన్యదోషపూర్ణేభ్యః ప్రాప్య వాఽఽవరణం భవీ.

౬

రసాదిధాతువులను తీరిణిపజేయు నాహారవిహారాదుల నధికముగ చిరకాలము నేపించినయెడదానంజేరి వాతము ప్రకోపమునొందును. ఇతైరంగున ప్రకుపితమైనవాతము ధాతుక్షయముచేతనే శూన్యములుగనుండుస్త్రోతస్సుల యభేష్టముగ నంచరించుచు నాస్త్రోతస్సులను తనస్వభావముచే నిండించును. మరియు నాస్త్రోతస్సులయందు ఇతర దోషములచే నిండి వాతసంచారమార్గము నడ్డగించినను వాతము ప్రకోపమునొందును. ఇతైరంగున ధాతుక్షయంబును ఇతరదోషములు తనమార్గము నడ్డగించుటయు వాత ప్రకోపమునకు ప్రధానకారణములు.

— ౭౭ పక్వాశయప్రకుపితవాతకృత్యములు. ౭౭ —

తత్ర పక్వాశయే క్రుద్ధః శూలాలానాహంత్రకూజనమ్,
మలరోధాశ్చవర్ధారృత్రికపృష్ఠకటిగ్రహమ్ 2

కరోత్యధరకాయేషు తాంస్తాకృచ్ఛానుపద్రవాన్,

పక్వాశయమున వాతము వైజేష్ఠినరెండువిధములైన కారణములచే వాతము ప్రకోపమునొందినయెడ శూలమును కలిగించును. కడుపుబ్బరించును. ప్రేవులరచును. మలము వెడలక బద్ధగించును. మూత్రకృచ్ఛమును కలిగించును. అండవృద్ధి ఆరోగమును నడుముకు క్రిందిభాగమున వీపుననుంపిని కలిగించును. మరియు శరీరమున నాభికి క్రిందిభాగమున మిక్కిలి క్లృమ్ములగు నాయాయుపద్రవముల గలిగించును.

— ౭౮ ఆమాశయాదిప్రకుపితవాతలక్షణము. ౭౮ —

ఆమాశయే తృద్వమధుశ్వాసకాసవిసూచికాః.

౮

కణ్ఠోపరోధముద్ధారాన్ వ్యాధీనూర్ధ్వం చ నాభితః,

స్త్రోత్రాదిష్విద్వియవధం త్వచి స్ఫుటనరూక్షణే. F

ఆమాశయమున వాతము ప్రకోపమునొందినపుడు డప్పియు, వాంతియు, శ్వాసకాసంబులును, విషాదికంబును, కంఠరోధంబును (కుత్తుక నడ్డగించుట), ప్రేసుపులును ఇవిమున్నగురోగముల గలిగించును మరియు నాభికి వైభాగమున పలు దెరంగులగువ్యాధులనుకూడ గలిగించును చెవులు ముక్కులు కన్నులు మున్నగు నిందియాధిష్ఠానమాలయందు ప్రకోపించినయెడ నాయాయుద్రియములశక్తిని నశింపజేసి దానిదానికృత్యములకు హానిని కలిగించు. చర్మముపై బ్రకోపించిననాడు చర్మము మిక్కిలి రూక్షమై పగులును.

— ౭౯ రక్తమునప్రకుపితమైనవాతలక్షణము. ౭౯ —

రక్తే తీవ్రాః రుజః స్వాపం తాపం రోగం వివర్ణతామ్,

అరూంష్యన్నస్య విష్టమ్భం ఆరుచిం కృశతాం భ్రమమ్. ౧౦

వాతము రక్తమున జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు మిక్కిలి తీవ్రముగ నొప్పులు పుట్టును. స్వర్ణము చెలియదు. మంటపుట్టును. వర్ణము మారును. పొక్కులు లేచును. భుజింపబడినయాచారము బద్ధగించును. అరుదిపుట్టును. శరీరము కృశించును. ఒడలు తిరుగును.

— ౧౦ మాంస-మేదోగత వాతలక్షణములు. ౧౦ —

మాంసమేదోగతే గ్రస్థీ తోదాధ్యాక్ కర్కశాక్ భ్రమమ్,
గుర్వజం చాలిగుక్ స్తబ్ధం ముష్టిదణ్డహతోపమమ్. ౧౧

వాతము మాంసమునను మేదస్సునను జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు మిక్కిలి పోటుకలిగి కర్కశములైన గ్రంథుల గలిగించును. శరీరము తిరుగునట్లుండును. శరీరము బరువై మిక్కిలి నొప్పికలిగి పిడికిటిచేతను కట్టెలచేతను కొట్టినవిధముగ నొప్పికలిగి స్తంభించియుండును.

మరియు శుశ్రుతాచార్యులు మాంసమేదోగతవాతలక్షణముల ప్రత్యేకముగ నిట్లు చెప్పెను. — “కర్కశాంస్తోదబహుశాక్ గ్రస్థీ మాంససమాశ్రితః, వాయు ర్చేదోయుతః కుర్యాత్ గ్రస్థీ మందరుబో నృణామ్” (వాతము మాంసమున జేరి ప్రకుశితమైనపుడు మిక్కిలి కఠినములై తీవ్రమైన పోటుకల గ్రంథుల గలిగించును. అయ్యది మేదస్సున జేరి ప్రకుశితమైననాడు స్వల్పమగునొప్పి కల గ్రంథుల గలిగించును.)

— ౧౧ అస్థి-మజ్జగత వాతలక్షణములు. ౧౧ —

అస్థిసః సస్థిసన్ధ్యస్థి శూలం తీవ్రం బలక్షయమ్,

మజ్జస్తోఽస్థిషు సౌషిర్యం అస్వస్థం స్తబ్ధతాం రుజవమ్. ౧౨

వాతము అస్థులయందు జేరి ప్రకోపమునొందినయెడ తొడలయందును కీళ్లయందును అస్థులయందును తీవ్రమైన శూలమును గలిగించును. శరీరబలమును నశింపజేయును. మజ్జ(ఎముకలలోనిక్రొవ్వు)యందు జేరి ప్రకోపించిననాడు అస్థులయందు రంధ్రములు పడును. నిదురకట్టదు. ఆవయవములు స్తంభించి నొప్పిపుట్టును.

— ౧౨ శుక్రగత ప్రకుశితవాతలక్షణము. ౧౨ —

శుక్రస్య శీఘ్రముశ్చగ్రం సజ్గం వికృతిమేవ చ,

తద్వద్ధర్మస్య శుక్రస్థః

వాతము శుక్రధాతువున జేరి ప్రకోపమునొందినపుడు సంభోగకాలమున శుక్రము శీఘ్రముగ వెడలును. లేక చిరకాలమువరకు బంధించును. లేక వికృతజెందును. అట్టివాతదృష్టమైన శుక్రము చేగలిగినగర్భము శీఘ్రముగ బైటవెడలును, లేక చిరకాలము జైడలకుండును. లేక వికృతిజెందును.

—౧౭ సిరా-స్నాయుగతవాతలక్షణములు. ౧౭—

సిరాస్వాథ్వానరిక్తతే. ౧౩

తత్ఫలః; స్నానస్థితః కుర్యాత్ గృధ్రస్వాయామకుబ్జతాః,

సిరలయందు వాతము చేరి ప్రకుపితమైనచో సిరలు శూన్యములై వాతముచే సిరలు నిండియుండును. స్నాయువులజేరి వాతము ప్రకుపితమైనయెడ గృధ్రసీ వాతము కలుగును, నరములు లాగిపట్టును. కుబ్జత్వము కలును.

—౧౮ సంధిగతవాతప్రకోపలక్షణము. ౧౮—

వాతపూర్ణదృతిస్పర్శం శోఫం సన్నిగతోఽనిలః. ౧౪

ప్రసారణాకుఞ్చనయోః ప్రవృత్తిం చ సవేదనామ్,

సంధి(కీళ్ల) యందు జేరినవాతము కుపితమైనపుడు గాలిచేనిండిన తోలుతిత్తిని తాకినట్లుండు చావుకలుగును. అప్పుడు కాళ్లు వాచునపుడును ముడుచునపుడును నొప్పి కలుగును.

—౧౯ సర్వాంగ ప్రకుపితవాతలక్షణము. ౧౯—

సర్వాంగసంశ్రయస్తోదభేదస్ఫురణభజ్జనమ్. ౧౫

స్తమ్భమాక్షేపణం స్వాసం సంధ్యాకుఞ్చనకమ్పనమ్,

వాతము సర్వశరీరమునుజేరి ప్రకోపించినపుడు సూదులబొడిచిన విధముగ పోటుపుట్టును. అపయవములు ఆదరును. విరుగును. స్తంభించును. ఆక్షేపకవాతము స్పర్శము తెలియకుండును. సంధులు ముడుచుకొనును.

—౨౦ ఆక్షేపకవాతలక్షణము. ౨౦—

యదా తు ధమనీస్సర్వాః క్రుద్ధోఽభ్యేతి ముహుర్ముహుః. ౧౬

తదాఙ్గమాక్షిపత్యేషః వ్యాధిరాక్షేపకస్తన్మృతః,

శరీరమునందలి ధమనులనన్నిటికిని ప్రకోపమునొందినవాతము అభిముఖముగ నెపుడు పోవునో అప్పుడు వాతము ఆయంగము నాక్రమించును. ఇయ్యది యాక్షేపక వాతమని నెప్పబడును.

—౨౧ ఆపతస్త్ర-అపతానకవాతలక్షణములు. ౨౧—

అధః ప్రతిహతో వాయుః ప్రజత్యాస్థస్యిం హృద్యాశ్రితాః. ౧౭

నాడీః ప్రవిశ్య హృదయం శిరశ్శృణ్వ చ వీడయన్,

ఆక్షిపేత్పరితో గాత్రం ధనుర్వచ్చాస్య నామయేత్. ౧౮

కృచ్ఛాదుచ్చసితి స్థస్థస్థమీలితవృక్తతః,

కపోత ఇవ కూజేత్సః సిస్సంజ్ఞః సోఽపతస్త్రకః. ౧౯

స ఏవ చాపతానాభ్యోముక్తే తు మరుతా హృది,
అశ్నువీత ముహుసాన్విస్థ్యం ముహురసాన్విస్థ్యమావృతే. ౨౦

వాతము ఆధోమార్గమున ప్రతిహతమై ప్రతిలోమముగ వెనుకకు మరలి పైకి వ్యాపించుచు హృదయస్థానమునుండి వ్యాపించునాడులలోజేరి హృదయమును శిరస్సును కణతలను బాధించుచు శరీరమునెల్ల నాక్రమించును. ఆరోగియొక్క శరీరమును విల్లులు వలె వంచును. ఆరోగి మిక్కిలి కష్టముచే శ్వాసమునువిడచును. కన్నులు చలించక స్తంభించి నడలి కచ్చులు కొంచెముగ మూసికొనియుండును. పిమ్మట నారోగి కపోతము (పావురము)వలె కూకలిడుచు మైమరచియుండును. ఇది యవతంత్రకవాత మనబడును. వాతముచే హృదయము విడువబడినపుడు కొంచెముసుఖమును బొందును. మరల వాతము హృదయము నాక్రమించునపుడు పైజేప్పినవిధముగ బాధపడును. ఇట్లు పలుమారు మారుచుండునీతియందు ఆపతానకమని చెప్పబడును.

(ఏకాకారముగ బాధించునది యవతంత్రకమనియు విడిచివిడిచి బాధించునది యవతానకమనియు నీరెండిటికిని భేదము నరయునది).

— అవతంత్రకకృచ్ఛసాధ్యత్వము. ౨౧ —

గర్భపాతసముత్పన్నః శోణితాఽతిస్రవోత్థితః,

అభిఘాతసముత్పన్న దుశ్చికిత్స తమోహి సః ౨౦

స్త్రీలకు గర్భము పూర్తికాక నడుమనే యకాలమున భిన్నమైనప్పుడు పైజేప్ప బడిన అవతంత్రకవాతము సంభవించును. అధికముగ రక్తము ప్రవించుటచేతను అభిఘాతముచేతను స్త్రీపురుషసామాన్యముగ నీవ్యాధి సంభవించును. ఈమూడిటిలో గర్భ పాతముచే స్త్రీలకు సంభవించినది కష్టసాధ్యము. అంతకన్న రక్తాధికస్రావమువలన గల్గినది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము. ఈరెండిటికంటె నభిఘాతమున సంభవించినదిమిక్కిలికృచ్ఛసాధ్యత్వము.

— అస్తరాయామలక్షణము. ౨౨ —

మన్యే సంస్తభ్య వాతోఽస్తః ఆయచ్ఛక్తా ధమనీర్యదా,

వ్యాప్నోతి సకలం దేహం జత్తురాయమ్యతే తదా. ౨౨

అస్తర్ధనురివాజ్ఞం చ వేగైస్తమ్భం చ నేత్రయోః,

కరోతి జృమ్భాం దశనం దశనానాం కఘోద్వమమ్. ౨౩

పార్శ్వయోర్వదనాం వాక్యహనుపృష్ఠశిరోగ్రహమ్,

అస్తరాయామ ఇత్యేషః

మెడ కిరుప్రక్కలనుండునాడులు మన్యశబ్దముచే జెప్పబడును. వాతము ప్రకుపితమై మన్యల స్తంభింపజేసి లోప్రక్కకువంచుచు శరీరమునందలిధమనులన్నిటి యందు వ్యాపించి సకలశరీరమును మెడను లోప్రక్కకు లాగి శరీరమును విల్లువలె నుండునట్లు పూర్తిగ వంగదీయను. శరీరమునెల్ల వాతము తనవేగముచేత ఛేదించిన విధముగను చీల్చుతీరునను నానావిధవేదనలచే బాధించి కన్నుల కదలనీయక స్తంభింప జేయును. ఓడలు విరుపులుకలుగును, వండ్లు పటపటకొరుకును. నోట కఫము వాంతి యగును. ఇరుప్రక్కలయందును లాగిపట్టినవిధముగ తీవ్రమైనబాధ కలుగును. నోట మాటవెడలక పట్టియుండును. అంకిళ్లు బిగపట్టి వీపునుతలయు పట్టి లాగినట్లుండును. ఇయ్యది శరీరమును లోప్రక్కకు విల్లువలె వంగునట్లుచేయువ్యాధి కావున అంత రాయామ మని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

—౧౭ బాహ్యయామలక్షణము. ౧౭—

బాహ్యయామశ్చ తద్విధః. ౨౪

దేహస్య బహి రాయామాత్ పృష్ఠతో నీయతే శిరః,

ఉరశ్చోత్తి ర్యతే తత్ర కంధరా చాపమృద్యతే. ౨౫

దస్తేష్వానే చ వై వర్ణ్యం ప్రస్వేదస్సస్తగాత్రతా,

బాహ్యయామం ధనుష్కమ్భం బ్రువతే వేగినం చ తమ్. ౨౬

పైజెప్పిన అంతరాయామమువలెనే సంప్రాప్తించునమయము శరీరమును వెనుక ప్రక్కకు ధనుస్సుబోలెవంచినయెడబాహ్యయామమనబడును. ఈవ్యాధియందు శిరస్సు వీపుప్రక్కకు వంగును. రొమ్ముపైకిలాగినట్లున్న తముగనుండును. మెడనులిమినట్లుండును. దంతములయందును ముఖమునందును మామూలువర్ణము మారి పేరువర్ణము కలుగును. శరీరమెల్ల చెమటపట్టును. అవయవములన్నియు శిథిలములుగ నుండును. ఈకూరమైన వ్యాధిని బాహ్యయామమనియు, ధనుష్కమ్భమనియు, వేగియనియు జెప్పెదరు.

—౧౮ వ్రణాయామలక్షణము. ౧౮—

వ్రణం మర్తాశ్రితం ప్రాప్య సమీరణసమీరణాత్,

వ్యాయచ్చన్తి తనుం దోషాః సర్వామాపాదమస్తకమ్. ౨౭

తృప్యతః పాణ్డుగాత్రస్య వ్రణాయామస్య వర్జితః,

దోషములన్నియు మర్తస్థలములగు హృదయాదిస్థానముల గలవ్రణమునుజేరి వాతము ప్రేరణ చేయుటచే పాదములనుండి శిరస్సువరకుం గలశరీరమునెల్ల వ్యాపించును. డప్పి యధితమై శరీరము పాండువర్ణము కలిగియుండును. ఇది వ్రణాయామమని చెప్పబడును. మిక్కిలియసాధ్యమగుటంజేసి దానికి చికిత్సజేయ బూనదగదు.

ॐ ఆక్షేపకములయందు స్వస్థతకు అవధి. ౧౭

గతే వేగే భవేత్ స్వాస్థ్యం సర్వేష్వాక్షేపకేషు చ. ౨౮

“యదా తు ధమసీస్సర్వాః” అని యుపక్రమించి ప్రజానామమువరకును జెప్పబడినవి యాక్షేపకవాతభేదములు. వీనియందన్నిటియందును వాతము తనవేగము నుడిగినప్పుడు స్వస్థత కలుగునుగాని తక్కిననమయమున స్వస్థత కొంచెమైన గల్గబోదు.

ॐ హనుగ్రహవాతలక్షణము. ౧౮

జిహ్వతి లేఖనాచ్చుష్కభక్షణాదభిఘాతతః,
కుపితో హనుమూలస్థః స్రంసయిత్వా నిలో హనూ. ౨౯

కరోతి వివృతాస్యత్వం అథవా సంవృతాస్యతామ్,
హనుస్రంసస్య తేన స్యాత్ కృచ్ఛాచ్ఛర్వణభాషణమ్. ౩౦

పలుదోమనపుడు నాలుకను అధికముగ నోరు దెరచి గీచుటచేతను, కఠినములగు భక్షణముల నమలుట చేతను, ఇతరములగు నభిఘాతములచేతను అంకిల్ల సంఘటయందుండు వాతము ప్రకోపమునొంది అంకిల్లను నడలించును. దానంజేసి నోరు తెరచుకొనియుండును. మరల మూయుటకు వలనుపడదు. ౨. కనమయమున నోరు మూసికొని మరల తెరువ వలనుపడక బిగిసియుండును. ఇది హనుస్రంసమనువ్యాధి యనబడును. ఈవ్యాధి యందు నమలుటకును మాటలాడుటకును మిక్కిలి కష్టముగ నుండును.

ॐ జిహ్వస్తంభవాతలక్షణము. ౧౯

వాగ్వాహినీసి రాసం స్థో జిహ్వం స్తమ్భయతేఽనిలః,
జిహ్వస్తమ్భస్య తేనాన్నపానవాక్యేష్వనీశతా. ౩౧

వాతము ప్రకుపితమై వాక్కును వహించునీరలయందు జేరి నాలుకను స్తంభింప జేయును. ఇయ్యది జిహ్వస్తంభవాతమని చెప్పవచ్చును. ఈవ్యాధియందు అన్నాదుల భుజించుటకు నీళ్లు ద్రాగుటకును మాట్లాడుటకును సామర్థ్యములేకుండును.

ॐ అరితవాతలక్షణము. ౨౦

శిరసా భారహరణాత్ అతిహాస్యప్రభాషణాత్,
ఉత్త్రాసవక్రక్షవభుఖర కార్తుకకర్షణాత్. ౩౨

విషమాదుఃఖానాచ్చ కఠినానాం చ చర్షణాత్,
వాయుర్వివృథస్సైస్సైశ్చ వాతలైరూర్ధ్వమాస్థితః. ౩౩

చక్రో కరోతి వక్తార్థముక్తం హసితమీక్షితమ్,
తతోఽస్య కంపతే మూర్ధా వాక్సజ్జస్సస్థితేత్రతా. ౩౪

దస్తచాలః స్వరభ్రంశః శ్రుతిహానిః క్షవగ్రహః,
గన్ధాఽజ్ఞానం స్పృతేర్లోహః త్రాసస్సు ఘస్య జాయతే 3౫
నిష్ఠేవః పాగ్భవతోయామాత్ ఏకస్యాఽఙ్ఞోనిమీలనమ్,
జిత్రోయాధ్వం రుజా తీవ్రా శరీరాఽర్ధేఽధ రేఽపివా. 3౬
తమాహురర్థితం కేచిదేకాయామచుధాఽపరే,

తలమైనదిని భారము నధికముగ మోచుట, విశేషముగ బిగ్గరగ నవుట మాట
లాడుట, తటాలున నులికిపడుట, వక్రముగ మెడ త్రిప్పితుమ్ముట, మిక్కిలి కఠినమైనట్లు
నాకర్పించుట, ఈ కారణములచేతను, సర్వరోగనిదానాదిస్థలములజెప్పిన సాయావాత
ప్రకోపనకారణములచేతను వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది శరీరమునం దూర్ధ్వ
భాగమున పూర్తిగ వ్యాపించి నోటియందు అర్థమును వక్రముగజేయును. దానంజేసి
మాటలును నవును చూపుచుగూడ వక్రముగనే యుండును. అట్టి రోగి తల వణకును.
మాటలు ధారాళముగవెడలక పట్టినట్లుండును. కన్నులు స్తంభించియుండును. దంత
ములు కదలును. కంఠస్వరముచెడును. చెవులకు వినబడదు. ముక్కుకు వాసనతెలియదు.
జ్ఞాపకశక్తి తగ్గును. నిదురపోవునమయమున భయపడును. ఉమిసినచో నయ్యది
యెదురుగవెడలక ప్రక్కవాటుగ వెడలునుకకన్ను మూసికొనును. కంఠమునకు వైభాగ
మున తీవ్రమైన నొప్పికలుగును. శరీరమున సర్థభాగమునందైనను నాభికి క్రిందిభాగము
నందైనను మిక్కిలి తీవ్రమైన బాధ కలుగును. ఈ క్రూరమైనవ్యాధిని కొంద రర్థిత
వాతమనియు కొందరు ఏ కాంగవాతమనియు జెప్పెదరు.

— ౩౭ సిరాగ్రహవాతలక్షణము. —

రక్తమాశ్రిత్య పవనః కుర్యాన్పూర్ణధరాస్సిరాః 3౭
యాక్షాస్సవేదనాః కృష్ణాః సోఽసాధ్యస్సాన్యత్సిరాగ్రహః,

వాతము ప్రకోపమునొంది రక్తమునజేరి శిగస్సునుధరించియుండుసిరలను యాక్ష
ములుగను కృష్ణవర్ణములుగనుజేసి మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గలిగించును. ఇయ్యది
సిరాగ్రహమను వాతరోగము.

— ౩౮ ఏ కాంగ(పక్షవధ)వాతలక్షణము. —

గృహీత్వాధ్ధం తనోర్వాయుః సిరాస్సన్నయాన్విశోష్య చ 3౮
పక్షమన్యతరం హన్తి సద్ధిబద్ధా విమోక్షయన్,
కృతోన్నేఽర్థకాయస్తస్య స్యాత్ అకర్తణ్యో విచేతనాః 3౯
ఏకాజ్ఞరోగం తం కేచిత్ అన్యే పక్షవధం విదుః,

వాతము ప్రకుశితమై శరీరమునందు సగపాలున వ్యాపించి యాభాగముననుండి పిరలకు స్నాయువులను శోషింపజేసి యాయుర్ధశరీరము సంధిబంధములను శిథిలములుగ జేసిబాధించును. ఆయుర్ధశరీరము పులులజేయుసామర్థ్యముడిగి ప్రాణములేనివిధముగ నిశ్చేష్టమైయుండును. ఈ వ్యాధిని కొందరు ఏకాంగవాతమనియు, కొందరు పక్షవధమనియు జెప్పెదరు.

— ౧౭ సర్వాంగవాతలక్షణము. ౧౭ —

సర్వాజ్వరోగం తద్వచ్చ సర్వకాయాశ్రితేనిలే. : ౪౦

పైజెప్పినవిధముగవాతము ప్రకోపించి శరీరమునందెల్లసిరాస్నాయువుల శోషింపజేసి శరీరమునందలి సంధిబంధముల నన్నటిని శిథిలములుగజేసి యవయవములనన్నిటిని పులులయందు సామర్థ్యముడుగంజేసి నిశ్చేష్టముగజేసిన నయ్యది సర్వాంగవాతమని చెప్పబడును.

— ౧౮ కృచ్ఛసాధ్య-ఆసాధ్యపక్షవధలక్షణము. ౧౮ —

శుద్ధవాతహతః పక్షః కృచ్ఛసాధ్యతమో మతః,
కృచ్ఛస్త్వన్యేన సంసృప్తః వివర్జ్యః క్షయహేతుకః. ౪౧

వాతము కఫపిత్తములతో గలియక వాతము మాత్రమే ప్రకుశితమై పక్షవాతమును గల్గించినయెడ నయ్యది మిక్కిలి కృచ్ఛసాధ్యము. కఫపిత్తములతో నొకదానిని గూడి వాతము కలిగించినయెడ కృచ్ఛసాధ్యము. రసాదిభాతువులు క్షీణించుటచే గలిగినపక్షవాతము ఆసాధ్యము, కావున విడువదగు.

— ౧౯ దండకవాతలక్షణము. ౧౯ —

ఆమబద్ధాయనః కుర్యాత్ సంస్తభ్యాజ్ఞం కసాన్వితః,
ఆసాధ్యం హతసర్వేహం దణ్డవద్దణ్డకం మతమ్. ౪౨

వాతము ఆమముచే స్తోతోహర్గములు నిరోధింపబడినపుడు కఫముతోగూడి ప్రకోపమునొంది శరీరమునెల్ల స్తంభింపజేయును. దానివలన శరీరము చలనాదిచేష్టల దక్కి కట్టెవలె స్తంభించియుండును. ఇయ్యది దండక మనువాతరోగము. మిక్కిలి యసాధ్యము.

— ౨౦ అవబాహుకవాతలక్షణము. ౨౦ —

అంసమూలస్థితో వాయుః సిరాస్సంకోచ్య తత్రగాః,
భాహుప్రస్పందితహరం జనయత్యవబాహుకమ్, ౪౩

భుజమూలముల యందు వాతము జేరి ప్రకుపితమై యచ్చటిసిరలనన్నిటినినంకోచ మునొంద (ముడుచుకొనునట్లు) జేసి బాహువుల గదలింపనీయక స్తంభింపజేయును ఇయ్యది అపబాహుకము.

— ౧౭ విశ్వాచీవాతలక్షణము. ౧౭ —

తలం ప్రత్యజ్ఞులీనాం యా కణ్ఠరా బాహుపుష్టతః,
బాహుచేష్టాపహరణీ విశ్వాచీ నామ సా స్తృతా. ౪౪

అరచేతులకువెను ప్రక్కచేతి వ్రేళ్ల వరకు వ్యాపించియుండు కండరములయందు వాతము ప్రకుపితమై వ్యాపించి చేతులముడుచుట చాచుట మున్నగువ్యాపారముల యందు సామర్థ్యములేకుండజేయును. అయ్యది విశ్వాచీయనువాతరోగము.

— ౧౮ ఖంజ-పంగువాతములలక్షణములు. ౧౮ —

వాయుః కట్యం స్థితస్సక్థః కణ్ఠరామాక్షి పేద్యదా,
తదా ఖంజో భవేజ్జన్తుః పంగుస్సక్థోః ద్వయోరపి. ౪౫

వాతమునడుమునజేరి ప్రకోపమునొంది ఒకతొడయందలి కండరమున వ్యాపించి దాని నాకర్షించినయెడ నాకాలు బాధచే నడువ కష్టముగనుండును. ఇది ఖంజవాత మనదగును. అట్టివాతము రెండుతొడలకండరములజేరి రెండుతొడల నాకర్షించినయెడ రెండుకాళ్లును నడువ సాధ్యములుకాకుండును. ఇది పంగువాతము.

— ౧౯ కడాయఖంజవాతలక్షణము. ౧౯ —

కంపతే గమనారంభే ఖంజన్నివచ యాతి యః,
కడాయఖంజం తం విద్యాత్ ముక్తసద్ధిప్రబంధనమ్. ౪౬

నడచుట కారంభించునపుడు కాలువణకుచు కుంటినడచినయెడ నయ్యది కడాయ ఖంజమనువాతచ్ఛాధి. ఈరోగమున సంధిబంధము నడలి శిథిలమై యుండును.

— ౨౦ ఊరు స్తంభనిదాన-సంప్రాప్తి-లక్షణములు. ౨౦ —

శీతోష్ణద్రవసంశుష్కగురున్నిధైర్నిషేవితైః,
జీర్ణాఽజీర్ణే తథాఽయాససంక్షోభస్వప్నజాగరైః. ౪౭
సశ్లేష్మమేదః పవనమామ మత్యర్థసంశ్చితమ్,
అభిభూయేతగం దోషమూయా చేత్ప్రతిపద్యతే ౪౮
సక్థస్థిని ప్రపూర్యాన్తః శ్లేష్మణాస్తి మితేనతతే,
తదాస్కంభాతి తే నోరూస్తభౌ శీతావచేతనా. ౪౯
పరకీయావివ గురూన్యాతామతిభృశవ్యథౌ,
ధ్యాన్యాజమర్దస్తైమిత్య తద్ధ్రాచ్ఛర్షరుచిజ్వరైః. ౫౦
అ.కా. 51

సంయుతౌ పాదపదనకృచ్ఛోద్ధరణసుప్తిభిః,

తమూరుస్త్యుమిత్యాహుః ఆధ్యవాతమథాపరే.

౫౧

భుజిపబడిన యాహారపదార్థములలో కొంతభాగము జఠరాగ్నిచే జీర్ణమై కొంతభాగము జీర్ణము కాకుండుననుయమున పరస్పరవిరుద్ధములైన శీతోష్ణపదార్థములను ద్రవ(తడిగల) శుక్ల(ఎండిన)పదార్థములను, గురులఘుపదార్థములను, స్నిగ్ధరూక్ష పదార్థములను ఒకటిగఁగూర్చి నిరంతరముగ భుజించినను; శరీరమున కాయాసమును గలిగించుపనులజేసినను, మనస్సుకు నిల్కడలేక త్విభమును కలిగించుపనులజేసినను, పగలు నిదురపోయినను, రాత్రి నిదురమేల్కొంచినను, ఈ కారణములచేత కఫము తోడను మేదస్సుతోడను వాతముతోడను గూడినయామరసము మిక్కిలి వృద్ధి నొంది సీతమును ఆక్రమించి తోడలయందుజేరి తోడలయందుండు ఎముకలలోనిరంధ్రములను ఘనీభవించిన కఫముచేతను మేదస్సుచేతను నిండించి స్తంభింపజేయును. దానంజేసి యప్పుడు తోడలు స్తంభించి కదలకుండును. చల్లవడి ప్రాణములేనివానింబోలె స్పర్శమును కొంచెమైన నెరుంగజాలక మరియొకరియవయవములుబోలె బరువై మిక్కిలి నొప్పిముచ్చగుబాధలం గూడియుండును. మరియు నీవ్యాధియందు చింత, ఒడలి నొప్పలు, తడిగుడ్డగప్పినవిధముగ శరీరమెల్ల జడముగనుండుట, మైకము, వాంతి, అరోచకము, జ్వరము అనునీయుపద్రవములతో గూడియుండును. పాదములు కృశించును, పైకెత్తుటకును వలనుపడక మిక్కిలి కష్టమై స్పర్శము నెరుంగనేరకుండును. ఈవ్యాధిని కొందరు ఊరు స్తంభవాతమనియు, ఆధ్యవాతమనియు మరికొందఁగును జెప్పెదరు.

—౨౦ క్రోష్టుకశీర్షలక్షణము. ౨౦—

వాతశోణితజశ్శోఘః జానుమధ్యే మహారుజః,

జ్ఞేయః క్రోష్టుకశీర్షశ్చ స్థూలః క్రోష్టుకశీర్షవత్.

౫౨

వాతము శ్రుతుశితమై రక్తమునజేరి మోకాలునందు నక్కతలవలె స్థూలమై మిక్కిలిబాధతోగూడిన వాపుకల్గును. ఇయ్యది నక్కతలవలె స్థూలమైయుండుటంజేసి క్రోష్టుకశీర్షమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.

—౨౧ వాతకంటకలక్షణము. ౨౧—

రుక్పాదే విషమన్యస్తే శ్రమాద్వా జాయతే యదా,

వాతేన గుల్ఫమాశ్రిత్య తమాహుర్వాతకంటకమ్.

౫౩

పాదమును మిట్టపల్లముగ నుండుస్థలమున నునిచి నడచుటచేసినను, శ్రమముచే నైనను వాతము ప్రకొపించి చీలమండ(కాలిమడిమ)లోజేరి తీవ్రముగ నొప్పిని కల్గించును. ఇయ్యది వాతకంటకమని చెప్పెదరు.

— ౧౧ గృధ్రసీవాతలక్షణము. ౧౧ —

పారిప్రత్యజ్ఞులీనాం యా కణ్డరా మారుతార్ధితా,

సమ్యక్తేపం నిగృహ్లాతి గృధ్రసీ తాం ప్రచక్షతే ౫౪

చీలమండకు అభిముఖముగ వ్యాపించియుండు అంగుళుల (వ్రేళ్ల) కండరములలా వాతముజేరి బాధించుచు తొడల పైకెత్తసేయక సిరోధించును. ఇయ్యది గృధ్రసీవాత మని చెప్పనగును.

— ౧౨ ఖల్లీవాతలక్షణము. ౧౨ —

విశ్వాచీ గృధ్రసీ చోక్తా ఖల్లీ తీవ్రరుజాన్వితా,

“తలం ప్రత్యంగు...విశ్వాచీనామ సాస్త్వతా” అనుశ్లోకముచేత విశ్వాచీవాత లక్షణంబును, వైశ్లోకముచేత గృధ్రసీవాతలక్షణంబును చెప్పబడినవి. ఈరెండువ్యాధుల యందును తీవ్రమైననొప్పి కలిగియున్నయెడ నదియే ఖల్లీవాత మనబడును.

— ౧౩ పాదహర్షలక్షణము. ౧౩ —

హృష్యేతే చరణౌ యస్య భవేతాం చ స్రస్వత్. ౫౫

పాదహర్షః స విజ్ఞేయః కఫమారుతకోపతః,

పాదములు జల్లుజల్లుమని జలబరించి తిమిరిపట్టి కొంతసేపటికి స్పర్శమును దెలియకయుండిన నయ్యది పాదహర్షమను వాతరోగము. ఇది కఫవాతముల ప్రకోపమున గలిగినది.

— ౧౪ పాదదాహలక్షణము. ౧౪ —

పాదయోః కురుతే దాహం పితౄఽస్మక్సహితోఽనిలః. ౫౬

విశేషతశ్చజ్జమితే పాదదాహం తమాదిశేత్,

వాతము పిత్తముతోడను రక్తముతోడనుకూడి మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది పాదములయందు విశేషముగ మంటబుట్టించును. ఇయ్యది పాదదాహ మనబడును. ఈవ్యాధి విశేషముగ సంచరించువారికి సంభవించును.

ఇతి ఆష్టాంగహృదయనిదానే పంచదశోఽధ్యాయః.

పోడశాధ్యాయము.

అవ. వైయధ్యాయమున వాతక్రశోపము ప్రధానముగ జేసి జనించుసామాన్యములగు రోగముల నిదానలక్షణాలు వివరింపబడియె. వాతరక్తమనువ్యాధికూడ వాతవ్యాధిభేదమగుటంజేసి వాతవ్యాధి నిదానాధ్యాయముననే చెప్పవలసియున్నను, ఈవ్యాధియందు చెప్పవలసినవిషయములనేకములుగ నుండుటచే నీయధ్యాయమున వాతరక్తనిదానము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడును.

సూ. అథాతో వాతశోణితనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః.

వాతవ్యాధి సామాన్యములనిదానమును జెప్పినపిదప వాతవ్యాధివిశేషరూపమైన వాతరక్తనిదానమును వివరించెదనని భావము.

❧ వాతరక్తనిదానము-సంప్రాప్తి. ❧

విదాహ్యన్నం విరుద్ధం చ తత్తచ్చాసృక్ప్రదూషణమ్,

భజతాం విధిహీనం చ స్వప్నభాగరమైథునమ్. ౧

ప్రాయేణ సుకుమారాణాం అచఙ్క్రమణశాలినామ్,

అభిఘాతాదశుద్ధేష్వ నృణామసృజి దూషితే. ౨

వాతలైశ్శీతలైర్వాయుః వృద్ధః క్రుద్ధో విమూర్ఛగః,

తాదృశేనాఽసృజా రుద్ధః ప్రాక్తదేవ ప్రదూషయేత్. ౩

ఆధ్యరోగం ఖుడం వాతబలాసం వాతశోణితమ్,

తదాహుర్నామభిస్తచ్చ పూర్వం పాదౌ ప్రథావతి. ౪

విశేషాద్యానయానాదైవ్యః ప్రలమ్బా

మద్యము పులుపుగలపదార్థములుముజ్జిగ పెరుగు అనుములు ఉదకమున సంచరించు గుంతుపులమాంసము ఉలపలు మున్నగునవి విదాహిపదార్థములు, అట్టివిదాహిపదార్థములజేర్చి యన్నమును భుజించు నలవాటుకలవారికిని, సంయోగాదులచే పరస్పరవిరుద్ధములగు తీరమత్యాదుల నొకటిగజేర్చి భుజించువారికిని రక్తమును జెరచు నాయా పదార్థముల విశేషముగ నేమిండువారికిని, అట్టివిహారాదులనలుపువారికిని, నిదురను నిదుర మేల్కొంచుటను సంభోగమును శాస్త్రవిధి ననుసరింపక వ్యత్యస్తముగ నాచరించువారికిని, వాతరక్తవ్యాధి సంభవించును. సుకుమారముగ నుండువారికిని పాదసంచారము బొత్తుగ జేయనివారికిని యీవ్యాధి తరుచుగ సంభవించును. ఎట్టులనః—పైజెప్పినవారికి ప్రహారాదిరూపముచే బలుతెరంగులైన యభిఘాతముచేసినను, వమనవిశేచ

నాదిశోధనకర్తములచే శరీరము శుద్ధముజేసికొనకుండుటచేతను రక్తమును చెరచు నితర కారణములచేతను శరీరమునందలి రక్తముచెడినపుడు, సర్వరోగనిదానాదిస్థలములయందు జెప్పినవాతమును వృద్ధినిందించుకారణములచేతను, శీతలపదార్థముల నధికముగ నేవించుటచేతను వాతము మిక్కిలి వృద్ధినింది ప్రకుశితమై యుత్పథమునొంది పైజెప్పిన విధముగ చెడి ప్రకోపమునొందినరక్తముచే నడ్డగింపబడి మిక్కిలి ప్రకుశితమై సమీపముననుండు నారక్తమునే తొలుత చెరిచి పిమ్మట క్రమముగ మాంసాదిధాతువులగూడ చెరచును. ఇత్తైరంగునచెడి వృద్ధినింది చాలకాలమునుండి చేరియుండురక్తము ఆధ్యరోగమనియు, ఖండమనియు, వాతబలాసమనియు జెప్పబడును. ఈరోగము స్వభావముచేతనే తొలుత పాదములయందు పుట్టును. విశేషముగ గుఱ్ఱములు ఏనుగులు మున్నగువాహనములపై నెక్కి కాళ్లు వేలచేసి సవారిచేయుటచే పాదములయందు వాపుకలిగి యారోగము సంప్రాప్తమగును.

— వాతరక్తపూర్వరూపము. ౧ —

తస్య లక్షణమ్,

భవిష్యతః కుప్తసమం తథా సాదః శ్లఙ్ఘాజ్ఞతా. ౫

జానుజుఘోరుకట్యంసహస్తపాదాంగసంధిషు,

కణ్ఠాః స్ఫురణనిస్తోదభేదగౌరవసుప్తతాః ౬

భూత్వా భూత్వా ప్రణశ్యంతి ముహూరావిర్భవంతి చ,

పైజెప్పిన వాతరక్తము సంప్రాప్తియగుటకుముందు కృత్యమునకు జెప్పిన మిక్కిలి నునుపు మిక్కిలి కర్కశముగనుండుట మున్నగుపూర్వరూపములన్నియు కలుగును. అవియేగాక శరీరము కృశించును. సంధిబంధములు శిథిలములగును. మోకాళ్లు పిక్కలు తొడలు నడుము భుజిశిరస్సులు హస్తములు పాదములు అను సీయవయవముల సంధులయందు దురదయు, అదరుటయు, పోటును, పగులుటయు భారంబును కలిగి స్పర్శము దెలియకుండును. పైజెప్పినదురద మున్నగులక్షణములు అప్పడప్పుడు కలిగి మరల తనంతనే శమించుచునుండును. ఇవియన్నియు వాతరక్తమునకు పూర్వరూపములు.

— వాతరక్తము వ్యాపించుక్రమము. ౧ —

పాదయోర్ధ్వాల మాస్థాయ కదాచిద్ధస్తయోరపి. ౭

అఖోరివ విషం క్రుద్ధం కృత్స్నం దేహం విధావతి,

ఈవాతరక్తము ఒకసమయమున పాదమూలము (చీలమండము)ల యందువ్యాపించి యుండియు, ఒకప్పుడు చేతులయందు నిల్కడగ నిలిచియుండియు ఎలుకవిషముబోలె ప్రకోపించి శరీర మునందెల్ల వ్యాపించును. (ఎలుక కరచినపుడు దానివిషము శరీరమునం

దొకచోట నిల్కడగ నిలిచి యొకసమయమున ప్రకోపమునొంది శరీరమంతయు నొక్కపెట్ట తటాలున వ్యాపించును. ఆరీతిగనే వాతరక్తమును పాదములయందైనను హస్తములయందైనను నిలిచియుండి తటాలున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునని భావము)

❧ ఉత్తాన-గమ్భీరభేదములచే వాతరక్తద్వైవిధ్యము. ౨ ❧

త్వజ్ఞాంసాశ్రయ ముత్తానం తత్పూర్వం జాయతే తతః ౮
కాలాస్తరేణ గమ్భీరం సర్వాక్ ధాతుభిద్రవత్,

వైజెష్ఠబడినరీతిగ వాతరక్తము తొలుత త్వక్ మాంసములయందు పుట్టును. ఇది శరీరముపై ప్రక్కనుండు ధాతువుల నాశ్రయించినది కావున ఉత్తానవాతరక్త మన బడును. అట్టియవస్థయందు తగినచికిత్స జేయక యుపేక్షించినయెడ కొంతకాలమునకు మేదస్సును అస్థిని మజ్జను శుక్రమును పరుసగ వ్యాపించును. ఇది శరీరముల లోభాగ ముననుండు ధాతువుల నాశ్రయించి పుట్టుటచేత గంభీరవాతరక్త మనబడును.

❧ ఉత్తానవాతరక్తలక్షణము. ౩ ❧

కంఠ్యాదిసంయుతోత్తానే త్వక్తామ్రశ్యావలోహితా. ౯
సాయామా భృశదాహోషా

ఉత్తానవాతశోణితమునందు చర్మమున దురదయు పోటులు మున్నగుబాధలు కలిగియుండును. తామ్ర-శ్యామ-రక్తవర్ణములు మిశ్రముగ కలిసియుండును. చర్మము లాగినట్లుండి మిక్కిలి తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలిగియుండును.

❧ గంభీరవాతరక్తలక్షణము. ౪ ❧

గమ్భీరేఽధికపూర్వరుక్, ౧౦
శ్వయభుర్గ్రధితః పాకీ వాయుస్పృహస్థిమజ్జను.
ధిష్ణివ చరత్యస్తః వక్రీకుర్వంత్య వేగవాక్,
కరోతి ఖజ్జం క్షుం వా శరీరే సర్వతశ్చరక్. ౧౧

గంభీరవాతరక్తమునందు మిక్కిలి యధికమైనబాధ కలుగును. వాపు ఘనీభవించి పుండగును. మరియు వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది సంధులయందును అస్థులయందును మజ్జయందును లోపలసంచరించుచు ఛేదించువిధముగ బాధకలిగించును. అట్టి సంధులను అస్థులను వక్రములగజేయును. మిక్కిలి వేగముతో శరీరమునందెల్ల వ్యాపించుచు ఖంజము (ఒకకాలు కుంటి నడచుట)నైనను, పంగు (రెండుకాళ్లును నడువ సాధ్యముగానుండుట)వునైనను కలిగించును.

—ॐ వాతాధికవాతరక్తలక్షణము. ॐ—

వాతేఽధికేఽధికం తత్ర శూలస్ఫురణతోదనమ్,
శోఘస్య రాక్ష్యకృష్ణత్వశ్చావతావృద్ధిహానయః
ధనుస్యజ్జులినస్తీవాం సంకోచోఽజ్జగ్రహోఽతిరుక్,
శీతద్వేషోఽనుపశయాస్తమ్భవేపథుసుప్తయః.

౧౨

౧౩

వాతంబును రక్తంబును కలిసి వాతరక్తవ్యాధిని కలిగించును. అందు వాతమధికమైనపుడు కలిగినవాతరక్తమున ఎడలేనినొప్పి తీవ్రముగ నుండును. అదరుచు. కొరడా లతోఁజొట్టిన విధముగనుండి యుండినొచ్చును. మిక్కిలి రూక్షమై గరగరలాడుచు నల్లని రంగైనను, శ్యామలవర్ణంబైనను కలిగినవాపు పుట్టి అయ్యది తనంతనే వృద్ధి నొందుచు తగ్గుచు నుండును. ధనుసులుచు వేళ్లకీళ్లు ముడుచుకొనును. అవయవములన్నియు లాగి పట్టినట్లుండును. నొప్పి యధికముగనుండును. చల్లని యపచారాదులయందు ద్వేషము పుట్టును. అట్టియుపచారాదుల జేసినపుడు శరీరమునకు సుఖములేక ప్రతిహలముగ నుండును. శరీరము స్తంభించును. లేక వణకును. శరీరముపై స్పర్శజ్ఞానము బొత్తుగజెడిచచ్చినట్లుండును.

—ॐ రక్తాధికవాతరక్తలక్షణము. ॐ—

రక్తే శోకాఽతిరుక్తోదః తామ్రశ్చమిచిమాయతే,
స్నిగ్ధరూక్షైశ్శుమం నైతి కణ్డాక్షేదసమన్వితః.

౧౪

రక్తమధికముగనున్నవాతరక్తమునందు వాతాధికమునకన్న నధికమైనబాధ కలిగి వాపు అధికమగును. పోటులు తీవ్రముగనుండును. చర్మము తామ్రవర్ణమై చిమచిమలాడుచుండును. స్నిగ్ధంబులును రూక్షంబులును నగుచికిత్సలచే నీశోఘ శాంతి నొందదు. ఆ వాపు దురదయు చెప్పయు కలిగియుండును.

—ॐ పితాధికవాతరక్తలక్షణము. ॐ—

పిత్రే విదాహస్పష్టాహః స్వేదో మూర్ఛా మదస్సత్పత్,
స్పృశ్యాఽక్షుమత్వం దుగ్రాగః శోఘపాకౌ భృశోష్ణతా.

౧౫

వాతరక్తమున పిత్రంబధికముగనున్నపుడు మంటయధిః ముగనుండును. భ్రువము గ్రమ్మును. చెవులుపట్టును. మూర్ఛవచ్చును. చిక్కయై తినట్లుండును. దస్వి యధికమగును. చేతతాకినను ఓర్వరానినొప్పి కలుగును. వాపు ఎల్లనై పుండగును. మిక్కిలి వేడిగనుండును.

—ॐ కఫాధిక-వ్యంధ్వజవాతరక్తలక్షణము. ॐ—

కఫే నైమిత్త్యగురుతా సుప్తిస్నిగ్ధత్వశీతతాః,
కణ్డార్తన్తా చ రుక్; ద్వస్త్వస్థిసర్వలిజ్జం చ సంకరే.

౧౬

వాతరక్తంబున కఫ మధికముగనుండునెడ శరీరముపై తడిగుడ్డ గప్పినవిధముగ మొద్దుబారియుండును. శరీరము బరువైయుండును. చర్మముపై స్పర్శముజెలియదు. అట్టిచర్మము స్నిగ్ధమై చల్లనై యుండును. దురదయు కొంచెముగ నొప్పియు కలుగును. మరియు నీవాతరక్తమున వాతప్లితకఫరక్తములు నాలుగునుదోషరూపముగనుండి యీవ్యాధిని కలిగించును. అందు వాతాదులచే వేరువేర గలుగువానిలక్షణములు పైని చెప్పబడినవి. అందు రెండోసిదోషములలక్షణములు సౌకరముగ నున్నపుడు ఆరెండు దోషములచే జనించినదనియు, వాతరక్త-పిత్త-కఫములనాలిగిటిలక్షణములు సౌకర్యమై యున్నయెడ నన్ని పాతజమనియు ద్వంద్వసన్ని పాతజవాతరక్తములని నూహించునది.

— సాధ్యసాధ్య వాతరక్తములు. ౧౬ —

ఏకదోషానుగం సాధ్యం ననం యాప్యం ద్విదోషజమ్,

త్రిదోషజం త్యజేత్ స్రావి స్తబ్ధమర్బుదకారి చ. ౧౭

ఏకదోషముమాత్రము అధికమై నూతనముగ బుట్టినవాతరక్తము సాధ్యము. రెండుదోషముల ననుసరించి కలిగినది యాప్యము. మూడుదోషములచే గలిగినదియు స్రవించుచుండునదియు నసాధ్యము. అర్బుదవ్రణమునకు కారణమైనది స్తంభించియుండును. అదియు నసాధ్యము.

— వాతరక్తముచే ప్రాణహానికలుగురితీ. ౧౮ —

రక్తమార్గం నిహన్త్యాశు శాఖాసన్నిధిషు మామతః,

నివిశ్యాన్యోన్యమూచార్య వేదనాభిర్హరత్యసూక్. ౧౯

వాతము హస్తపాదాదిశాఖలసంఘలయందుజేరి రక్తము ప్రవహించుమార్గమును అడ్డగించును. దానందేసి రక్తము వాతమును వాతము రక్తమును తమతమతావుల నుండి చలించజేయును. పిదప వాతమునకును రక్తమునకును సంబంధించిననొప్పి పోటు మున్నగు ననేకబాధల గలిగించి తుదకు ప్రాణముల హరించును.

— ప్రాణవాతప్రళోపకారణములు దానగలుగురోగములు. ౨౦ —

వాయూః షణ్మాత్మకే ప్రాణః రౌద్ర్యవ్యాయామలంఘనైః,

అత్యాహారాభిఘాతాధ్వవేగోదీరణధారణైః ౨౧

కుపితశ్చక్షు రాదీనాం ఉఃఘాతం ప్రవర్తయేత్,

వీనసాఽర్ధితత్వత్ కాసశ్వాసాదీంశ్చామయాక్ బహవాక్. ౨౨

ప్రాణ-ఉదాన-వ్యానసమాన-అపానంబులని వాతము విదువిధములంగ దోష భేదీయాధ్యాయమున జెప్పబడినది. ఆయైదిటిలో ప్రాణవాతము రూక్షగుణమును కలిగించునూహారవిహారాదులచేతను, శరీరవ్యక్రమముజేయుటచేతను, లంకణ (ఉపవాస)ముల

చేతను, మిలిమిరి యాహారమును భుజించుటచేతను, అభిఘాతముచేతను, శ్రోవనడచుటచేతను, వాతమూత్రపురీషాదులవేగమును నిరోధించుటచేతను, లేక వాతమూత్రాదులు వెడలకుండునపుడు వానిని వెడలించుటచేతను ప్రయత్నించుటచేతను ప్రకోపమునొందును. ప్రాణవాతప్రకోపముచేత నేత్రములు మున్నగువానికి హానికలుగును. పీనసము అర్థితవాతము దప్పి కాసక్వాసములు మున్నగు ననేకరోగముల గలిగించును.

(ప్రాణవాతమునకు ప్రధానస్థానము శిరస్సు, అచ్చట నియతముగనుండి ఉరస్సునను కంఠమునను సంచరించును. కావున వైశిష్టినకారణములచే నది ప్రకోపమునొందినపుడు హృదయమునకు వైభాగమున నేత్రాదులయందు వైశిష్టినరీతిగ నాయారోగముల గలిగించునని భావము.)

❧ ఉదానవాతప్రకోపకారణములు, దానగలుగు రోగములు. ❧

ఉదానః క్షువధూద్ధారచ్ఛర్దినిద్రాఽవధారణైః,
గురుభారాతిరుదితహాస్యాద్యైర్వికృతో గదాః. ౨౧

కంఠరోధమనోభ్రంశచ్ఛర్ద్యరోచకపీనసాః,
కుర్యాచ్చ గలగణ్డాచీః తాంస్తాః జత్తూర్ధ్వసంశ్రయాన్. ౨౨

(ఉదానవాతము ఉరస్థానమున నియతముగనుండినానికాస్థానమునను నాభిస్థానమునను కంఠస్థానమునను సంచరించును) తుమ్ములను త్రేసువులను వాంటిని నిద్రను వీనివేగమును నిరోధించుట, తనబలమున కలవికానిభారమును మోచుట, అధికముగ నేడ్చుట, అధికముగ నవుడుట, ఇవి మున్నగు కారణములచే నుదానవాతము ప్రకోపముజేంది కంఠబిలము నడ్డగించును. మనస్సును భ్రమింపజేయును. వాంటిని కలిగించును. ఆరోచకమును ఛడిసెమును కలిగించును. మరియు గలగండము మున్నగు నాయారోగములను కంఠమునకు వైభాగము నాశ్రయించువానిని కలిగించును.

(ఈయుదానవాతము ఉరస్సుననుండి వైభాగమున వ్యాపించునది. కావున కంఠమునకు వైభాగము నాశ్రయించిన రోగముల గలిగించునని భావము.)

❧ వ్యానవాతప్రకోపకారణములు, దానగలుగురోగములు. ❧

వ్యానోఽతిగమనధ్యానక్రీడావిషయచేష్టితైః,
విరోధిరూక్షభీహర్షవిషాదాద్యైశ్చ దూషితః. ౨౩

పుంస్త్రోత్సాహబలభ్రంశశోఫచిత్తోత్థవజ్వరాః,
సర్వాజ్వరోగనిస్తోదరోమహర్షాఽజ్వసుప్లుతాః. ౨౪

కుష్ఠం విసర్పమన్యాంశ్చ కుర్యాత్సర్వాజ్వగాః గదాః,
అశా—52

(వ్యానవాతము హృదయస్థానమున నియతముగనుండి శరీరమునందంతటను సంచరించుచు) అధికముగ నడచుట, దీర్ఘ కాలము మనస్సుతోయోచన జేయుట, ఆటల యందు విషమములుగ చేష్టల జేయుట, విరోధములగుగుణములు గలక్షీరమత్స్యగ్రామ జేర్చి భుజించుట, రూక్షపదార్థముల సేవించుట, మిక్కిలి భ్రమమునైనను సంతోషము నైనను బొందుట ఇవి మున్నగుకారణములచే వ్యానవాతము ప్రకౌపించును. దానివలన మరుజానకు పుంస్తంబులు ఉత్సాహంబును బలంబును నశించును. వాపుకలుగును చిత్తము మారును, జ్వరము, సర్వాంగవాతము, శరీరమునందెల్ల పోట్లు, రోమహర్షము ఒడలియించు ద్రవము, కుష్మము, విసర్పము, ఈరోగములను సర్వాంగములయందున వ్యాపించునితరరోగంబు లనేకములను కలిగించును.

(వ్యానవాతము శరీరమునందెల్ల వ్యాపించునది కావున శరీరమునందెల్ల వ్యాపించ రోగములను కలిగించుననిభావము.)

— ౧౭ సమానవాత ప్రకోపకారణములు, దానంగలుగురోగములు. —

సమానో విషమాఽజీర్ణశీతసంక్లిర్ణభోజనైః. ౧౮

కరోత్యకాలశయనజాగరాదైశ్చ దూషితః,

శూలగుల్మగ్రహణ్యాదీ౯ పక్వామాశయజా౯ గదా౯. ౧౯

(సమానవాతము పక్వాశయమునకు ఆమాశయమునకును నడుమనుండు పాక కాగ్నికి సమాపముననుండి శోష్మమునందంతటను సంచరించుచుండును) ప్రమాణమునక న్యూనాధికములుగ భుజించుట, జీర్ణముకాని సమయమున భుజించుట, చల్లనిపదార్థముల భుజించుట, ఉష్ణశీతాదిపదార్థముల నన్నిటినిజేర్చి భుజించుట, అకాలమున నిద్ర పోవుట, రాత్రులయందు నిదురమేల్కొంచుట, ఇవిమున్నగుపనులచేత సమానవాతము ప్రకౌపించి శూల, గుల్మము, గ్రహణిమున్నుగాగల పక్వామాశయములకు సంబంధించి రోగముల గలిగించును.

(పక్వామాశయముల నడుమనుండుటంజేసి సమానవాతము ప్రకుపితమైనపుడు పక్వామాశయములకు సంబంధించినరోగముల గలిగించుననిభావము).

— ౧౮ అపానవాత ప్రకోపకారణములు, దానంగలుగురోగములు. —

అపానో రూక్షగుర్వన్నవేగఘాతాఽతివాహనైః,

యానయానాససస్థానచక్రమైశ్చాతిసేవితైః. ౨౦

కుపితః కురుతే రోగా౯ కృచ్ఛా౯ పక్వాశయాశ్రయా౯,

మూత్రశుక్రప్రదోషారోగగుదభ్రంశాదికా౯ బహుశా౯. ౨౧

(అపానవాతము ముఖ్యముగ నపానస్థానముననుండి పిరుదులు వస్త్ర శిశ్నము ాడలు వీనియందు సంచరించుచుండును) జీడ్డులేక రూక్షమైనయన్నమును చిరకాల మనకు జీర్ణమగునన్నమును భుజించుట, అపానవాతవేగమును నిరోధించుట, బలఱ్ఱముగ నపానవాతమును ప్రేరేపించుట, గుఱ్ఱము మున్నగువాహనములపై నెక్కివారిచేయుట, చాలకాలము కూర్చొనియుండుట, అధికముగ సంచరించుట, ఇవి మున్నగుకారణములచేనపానవాతము ప్రకోపమునొంది పక్వాశయమునకు సంబంధించిన మాత్రశుక్రరోగములు, ఆర్యస్థులు, ఉదభ్రంశము మున్నగు ననేకరోగముల గలిచును.

(అపానవాతము అపానస్థానమున జేరియుండుటంజేసి తత్సంబంధములగు ర్యాధుల గలిగించుననిభావము.)

— సామ-నిరామవాతలక్షణములు. —

సర్వం చ మారుతం సామం తద్వాస్తైమిత్యగౌరవైః,

స్నిగ్ధత్వాఽరోచకాలస్యశైత్యశోఘాఽగ్నిహానిభిః.

౨౯

కటురూక్షాఽభిలాషేణ తద్విధోపశయేన చ,

ముక్తం విద్యాన్నిరామం తు తద్వాదీనాం విపర్యయాత్. 3౦

కునికిపాటు, నిశ్చలత, బరువుగనుండుట, స్నిగ్ధముగనుండుట, అరోచకము,

ఆలస్యము, చల్లగనుండుట, వాపు, జతరాగ్నిమందగించుట, లేక నశించుట, కటురసము కలపదార్థములయందును రూక్షపదార్థములయందును అభిలాషవౌడముట, అట్టి కటు రూక్షపదార్థములకు విరుద్ధములగువాని సేవించుటచే సుఖముగనుండుట, ఈలక్షణములు కలిగినప్పుడు వాతము ఆమసహితముగ నున్నదనియు, వైజేష్ఠినలక్షణములకు విరుద్ధముగ నున్నపుడు వాతము నిరామముగ నున్నదనియు నెరుంగునది.

— ఆవరణవాతభేదములు, అందు పిత్రావృతవాతలక్షణము. —

వాయోరావరణం చాతో బహుభేదం ప్రవక్ష్యతే,

లిజ్గం పిత్రావృతే దాహస్తృష్ణాశూలం భ్రమస్తమః.

3౧

కటుకోష్ఠామ్లవణైః విదాహశ్శీతకామతా,

వాతము పిత్రాదులచే నావృతమైనయపుడు అనేక భేదములు గలిగియుండును.

అట్టియావరణభేదమునగలుగు ననేక భేదము లీక్రింద వివరింపబడును:—వాతము పిత్రముచే నావరింపబడినపుడు మంటయు, దప్పియు, నొప్పియు, భ్రమంబును, చీకటి నున్నవిధముగ తమంబును వుట్టును. కటు-ఉష్ణ-అమ్ల-లవణపదార్థముల సేవించినపుడు విశేషతాపంబును గలుగును. చల్లనియుపచారాదులయందు అభిలాష వౌడమును.

—ॐ కఫావృతవాతలక్షణము. ॐ—

శైత్యగౌరవశూలాని కట్వాద్యృషశయోఽధిక్మమ్. 3 ౨

లఙ్ఘనాయాసరూక్షోష్ణకామతా చ కఫావృతే,

వాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు శరీరము చల్లనై బరువుగనుండి శూల (నొప్పి) కలుగును. కటు-అష్టు-లవణ-ఉష్ణవదార్థములచే శమించును. లంకణమును, శరీరమున కాయాసమును కలిగించుపనులను రూక్షంబులను ఉష్ణంబులునైన వదార్థములను శోధును.

—ॐ రక్తావృతవాతలక్షణము. ॐ—

రక్తావృతే సదాహఃత్రిః త్వజ్ఞాంసాస్తరజా భృశమ్. 3 3

భవేచ్ఛ రాగీ శ్వయధుః జాయన్తే మణ్డలాని చ,

వాతము రక్తముచే నావరింపబడినపుడు చర్మమునకును మాంసమునకును నడుమ తీవ్రమైనమంటయు నొప్పియు కలుగును. ఎఱ్ఱనిరంగుతో గూడినవాపును పొడలును కలుగును.

—ॐ మాంసావృతవాతలక్షణము. ॐ—

మాంసేన కఠినశ్శోఢః వివర్ణః పిటికాస్తథా. 3 ౪

హర్షః పిపీలికానాం చ సంచార ఇవ జాయతే,

వాతము మాంసముచే నావరింపబడినపుడు మిక్కిలి కఠినమై వివర్ణమైనవాపు వుట్టును. చీమలు పాశినవిధమున గులగులనుని జలబరించును. బొబ్బలు లేచును.

—ॐ మేదస్సుచే నావరింపబడినవాతలక్షణము. ॐ—

చలః స్నిగ్ధో మృదుశ్శ్వేతః శోఢో గాత్రేష్వరోచకః 3 ౪

అధ్యవాతే ఇతి జ్ఞేయః సకృచ్ఛో మేదసావృతే,

మేదస్సుచే వాతము ఆవరింపబడినపుడు చంచలంబును స్నిగ్ధంబును మృదువును శ్వేతవర్ణంబును నగవాపు ఆవయవములన్నిటియందును కలుగును. ఆరుచికలుగును. అట్టి లక్షణములు కలిగినది యాధ్యవాతమని చెప్పవగును. ఇయ్యది మిక్కిలి కష్టసాధ్యము.

—ॐ అస్థ్యావృతవాతలక్షణము. ॐ—

స్పర్శమస్థ్యావృతేఽత్యుష్ణం వీడనం చాఽభినన్దతి. 3 ౬

సూచ్యేవ తుద్యతే ౭.త్యర్థం అజ్ఞం నీదతి శూల్యతే,

వాతము అస్థిచే నావరింపబడినపుడు చేతతాకిన మిక్కిలి వేడిగ నుండును. శీత విసికించుకొనిన మిక్కిలి సుఖముగనుండును. సూదులచే బొడిచినవిధముగ పొటు వుట్టును. శరీరము కృశించును. నొప్పి తీవ్రముగ బుట్టును.

—ॐ మజ్జావృతవాతలక్షణము. ౧—

మజ్జావృతే వినమనం జృమ్భణం పరివేష్టనమ్.

32

శూలం చ పీడ్యమానేన పాణిభ్యాం లభతే సుఖమ్,

వాతము మజ్జ (అస్థులలో) పలనుండుమూలగ) చే నావరింపబడినపుడు అవయవములు వంగును. ఒడలివిరుపులు పుట్టును. కొంకరలుపోవును. తీవ్రమైన నొప్పికలుగును. చేతులతో పిసిగిన కొంచెము సుఖముగ నుండును.

—ॐ శుక్రావృతవాతలక్షణము. ౧—

శుక్రావృతేఽతివేగో వా న వా నిష్ఫలతాపి వా.

33

వాతము శుక్రముచే నావరింపబడినపుడు శుక్రము అతివేగముతో వెడలును. లేక తీవ్రత బొత్తిగ లేకుండును. లేక ఆశుక్రము గర్భమును కలిగించు శక్తిలేక నిష్ఫలమగును.

—ॐ ఆన్నావృతవాతలక్షణము. ౧—

భుక్తే కుక్షౌ రుజా జీర్ణే శామ్యత్యన్నావృతేఽనితే,

వాతము భుజింపబడినయన్నముచే నావరింపబడినయెడ భుజించినవెంటనే తీవ్రమైన నొప్పి కలుగును. అయ్యది జీర్ణమైనపుడు శమించును.

—ॐ మూత్రావృతవాతలక్షణము. ౧—

మూత్రాఽప్రవృత్తిరాధ్ధానం వస్తౌ మూత్రావృతే భవేత్. 34

వాతము మూత్రముచే నావరింపబడినపుడు మూత్రము బైటవెడలక వస్త (మూత్రపుతిత్తి) యుట్టియుండును.

—ॐ విడావృతవాతలక్షణము. ౧—

విడావృతే విబంధోఽధః స్వస్థానే ఋక్ప్రస్థతి,

ప్రజత్యాశు జరాం స్నేహః భుక్తే చానహ్యతే నరః.

౪౦

శకృత్పీడితమన్నేన దుఃఖం శుష్కం శరాత్స్పృశేత్,

వాతము పురీషముచే నావరింపబడినపుడు అపానస్థానమున బంధించబడును దానంజేసి గుదస్థానమున కత్తిచే కొనసెదముగ బాధకలుగును. ఆముదము మున్నగు స్నేహద్రవ్యములు అతిశీఘ్రముగ జీర్ణమగును. భుజించినతోడనే కడుపుబ్బరించును. మలము జీర్ణముకానియన్నముతోగూడి యెండి చిరకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముతో వెడలును.

—ॐ సర్వధాత్వావృతవాతలక్షణము. ౧౭—

సర్వధాత్వావృతే వాయో శ్రోణీపంక్షణపుష్పరుక్. ౪౧

విలోమో మారుతోఽస్వస్థం హృదయం పీడ్యతేఽతి చ,

రసాదిధాతువులన్నింటిచే వాతము ఆవరింపబడినపుడు పిరుదులయందును గెజ్జలయందును వీపునందును నొప్పికలుగును. వాతము విలోమముగ సంచరించును. హృదయము వ్యాకులమై మిక్కిలి బాధకలిగియుండును.

—ॐ పితృవృతమైన ప్రాణాదివాతలక్షణములు. ౧౮—

భ్రమో మూర్ఛా రుజా దాహః పిత్తేన ప్రాణా అవృతే. ౪౨

విదగ్ధేఽన్నే చ వమనం ఉదానేఽపి భ్రమాదయః,

దాహోఽస్తరూర్జాభ్రంశశ్చ; దాహో వ్యానే చ సర్వగః. ౪౩

క్లమోఽజ్జచ్ఛేష్టాసంగశ్చ ససంతాపస్సవేదనః,

సమాన ఉష్ణోపహతిః అతిస్వేదోఽరతిస్సత్కృత్. ౪౪

దాహశ్చ స్యాదపానే తు మలే హరిద్రవర్ణతా,

రుజోఽతివృద్ధిస్తాపశ్చ యోనిమేహసపాయుషా. ౪౫

ప్రాణవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు భ్రమంబును, మూర్ఛయు, నొప్పియు, మంటయు పుట్టును. అన్నము (భుజింపబడిన యాహారము) జఠరాగ్నిచే పక్వమగు సమయమున వాంతియగును.

ఉదానవాతము పిత్తముచే నావరింపబడినపుడు వైజేశ్మిన భ్రమ మూర్ఛదులును కలుగును. లోఽపల విశేషముగ మంటపుట్టును. శరీరబలము నశించును.

వ్యానవాతము పిత్తముచే నావృతమైనయెడ శరీరము లోభాగమునను వైభాగమునను అంతట మంట తీవ్రముగ బుట్టును. బడలిక కలుగును. ఆయా యవయవములచే జేయవలసిన చేష్టలుడుగును. సంతాపంబును వేదనయు కలుగును.

సమానవాతము పిత్తముచే నావృతమైన నాడు కాయాగ్నికి భంగముకలుగును. శరీరముపై చెమట విశేషముగ బుట్టును, పనులయం దాసక్తి యుడుగును. డస్పి యధికమగును. మంటపుట్టును.

అపానవాతము పిత్తముచే నావృతమైనయెడ మలములు పచ్చని రంగుకలిగి యుండును. నొప్పి మిక్కిలివృద్ధినిొందును. యోనియందును మేధ్రమునందును గుదము నందును మంటపుట్టును.

శ్లేష్మణా త్వావృతే ప్రాణే సాదస్తస్థాఽరుచిర్వహిః,

ష్ఠీవనక్షవభూద్ధారనిశ్వాసోఽచ్ఛ్వాససజ్జహః. ౪౬

ఉదానే గురుగాత్రత్వం అరుచిర్వాక్స్వరగ్రహః,
 బలవర్ణప్రణాశశ్చ; వ్యానే పర్వాస్థివాగ్రహః. ౪౭
 గురుతాఽజ్ఞేషు సర్వేషు స్థలితం చ గతౌ భృశమ్,
 సమానేఽతిహిమాంజుత్వం అన్వేదో మన్దవహ్నితా. ౪౮
 అపానే సకళం మూత్రం శక్యతస్సౌత్పత్తనమ్,
 ఇతి ద్వావింశతివిధం వాయోరావరణం విదుః. ౪౯

ప్రాణవాతము కఫముచే నావృతమైనయెడ శరీరము కృశించును. కునికిపాటు కలుగును. అరోచకము పుట్టును. వాంతియగును. నోట కఫము వెడలును. తుమ్ములును శ్రేనువులును వెడలును. ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు పట్టునట్లు వెడలును. ఉదానవాతము కఫముచే నావరింపబడినయెడ శరీరము బరువుగనుండును. అరోచకము కలుగును. వాక్కును కంఠస్వరంబును పట్టినట్లుండును శరీరబలంబును కాంతియు నశించును.

వ్యానవాతము కఫముచే నావృతమైనయెడ శరీరమునందలి యస్థులన్నియును వాక్కును బిగబట్టినట్లుండును. అవయవములన్నియు బరువుగనుండును. నడచునప్పుడు మిక్కిలి తొట్టుబాటుకలుగును.

సమానవాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు శరీరమంతయు మిక్కిలి చల్లగ నుండును. చెమట బొత్తుగపట్టదు. కాయాగ్ని మందగించును.

అపానవాతము కఫముచే నావరింపబడినపుడు మలమూత్రములు కఫముతో గూడి వెడలును. ఇత్తైరంగున వాతావరణభేదములు “లింగం పితృవృతే...అపానేన కఫంమూత్రం శక్యతస్సౌత్పత్తనమ్” అనుగ్రంథముచేత వానివానిలక్షణములతో నిరువదిరెండువిధముల వేరువేర జెప్పబడినది.

— ప్రాణాదివాతములచరస్పరావరణభేదములు. —

ప్రాణాదయస్తథానోయ్యం ఆవృణ్వంతి యథాక్రమమ్,
 సర్వేఽపి వింశతివిధం విద్యాదావరణం చ తత్. ౫౦

మరియు ప్రాణ-ఉదాన-వ్యాన-సమాన-అపానవాతములు అందును పైజెప్పిన రీతిగ పితృకఫములచే నావరింపబడినభంగి ప్రాణాదిపంచవాతములును ఒకదాని నొకటి వరుసగ నావరించును. ఈయావరణభేదములు ఇరువదివిధము లగును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—ప్రాణవాతముతక్కినఉదానవ్యానసమాన-అపానములతో వేరువేర నొక్కొకదానిచే నావరింపబడిన నయ్యని నాల్గుభేదములు. ఇత్తైరంగున నుదానవాతము తక్కిననాలుగు(ప్రాణాది)వాతములచే నావరింపబడునవి నాలుగుభేదములు. వ్యానవాతము తక్కిన నానిగిటిచే నావరింపబడినవి నాలుగుభేద

ములు. సమానవాతము తక్కినవాటిచే నావరింపబడినవి నాలుగు, అపానవాతముతక్కిన నాలిగిటిచే నావరింపబడిన భేదములు నాలుగు. ఇవియన్నియు కలిసి ప్రాణాదివాతము లైదిటి పరస్పరావరణభేదములు ఇరువదియగును.

—ॐ వాతముల పరస్పరావరణలక్షణము. ॐ—

నిశ్వాసోచ్ఛ్వాససంరోధః ప్రతిశ్వాసయః శిరోగ్రహః,
హృద్రోగో ముఖశోషశ్చ ప్రాణేనోదాన ఆవృతే. ౫౧

ఉదానేనావృతే ప్రాణే వర్ణాబోబలసంక్షయః,
దిశానయా చ విభజేత్ సర్వమావరణం భిషక్. ౫౨

స్థానాన్యవేక్ష్య వాతానాం వృద్ధిం హానిం చ కర్తవ్యమ్,

ప్రాణవాతము చేత నుదానవాతము ఆవరింపబడినప్పుడు నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసము లడ్డ గింపబడును. పడినెముపట్టును. తలపట్టినట్లు స్తంభించియుండును. హృదయమునకు సంబంధించిన హృద్రోగము కలుగును. నోరు ఎండును. ఉదానవాతముచే ప్రాణవాత మావరింపబడినపుడు శరీరవర్ణంబును ఓజస్సును బలంబును నశించును.

మరియు తక్కిన వాతభేదములపరస్పరావరణలక్షణమును ఆయావాతముయొక్క స్థానములను, వానివానికి నిర్ణయింపబడినకృత్యములవృద్ధిని క్షయమును చక్కగ బరిశీలించి తత్తదనుసారముగ వానివానియావరణమును బుద్ధికౌశలముచే నూహించి నిర్ణయించునది.

ఇచ్చట నీవిమర్శనము నెరుంగునది:—ఆవరణమన నడ్డగించుట. వాతము తన మార్గమున శరీరమునందు యథేచ్ఛముగ సంచరించుతరి ఇతరములగుదోషదూష్టాదులు తనమార్గమున కడ్డుచేసి నిలచిన నయ్యది వాతావరణమనబడును. ఈవిషయమే మైన ప్రత్యేకముగ వివరింపబడినది. ఇట్లుండ వాతముఆకారరూపములు లేనిపదార్థము. తక్కినదోషదూష్టాదులకు ఆకారరూపంబులు కలవు. కావున నిరాకారమైనవాతము శరీరమునందు సంచరించుచుండ సాకారములైన పితృకఫములును రసరక్తాదులును వాత సంచారమార్గము నడ్డగించుట సంభవించును. అట్టి నిరాకారమైనవాతము కిక్కిరియె ప్రాణాదిభేదములచే నైవవిధములుగ స్థానాదిభేదములచే నైవవిధములుగ విభజింపబడినది. అట్టి నిరాకారమైనవాతమును నిరాకారమైనయింకొక వాత మెట్లు అడ్డుచేయును? అనుసంశయము కలుగును. వీని కీసమాధానము నెరుంగునది.—

ప్రాణాదివాతము లైదును నిరాకారములనని నిక్కము. అయినను ప్రాణవాతము సంచరించునెడ ఆపానాదివాతములతో నెద్దియైన మిక్కిలి బలయుక్తమై దాని నెదుర్కొని చుచునెడ అట్టిప్రాణవాతము తనకెదిరించినవాతముచే ప్రతిహతమైనపుడు

తనసంచారమున కడ్డుకలుగునుకదా? అంతమాత్రముచేత నయ్యది యావృతమార్గము గును కావున వాతముతో నింకొకవాతము ఆవృతమగుటకు అనుపవత్తిలేకమైన నుండబోదు. కావున ప్రాణాదివాతములకును పరస్పరావరణము చెప్పినది సుసంగతము.

—ॐ ప్రాణాదివాతములకు సంసర్గాదిభేదములచే గలుగునావరణసంఖ్య. ॐ—

ప్రాణాదీనాం చ పంచానాం మిశ్రమావరణం మిథః. ౫౩

పితృదిభిర్ద్వాదశభిః మిశ్రాణాం మిశ్రితైశ్చ తైః,

మిత్రైః పితృదిభిస్తద్వత్ మిశ్రణాభిరనేకథా. ౫౪

తారతమ్యవిభాగాచ్చ యాత్యావృత్తిరసంఖ్యతామ్,

తాం లక్షయేదవహితో యథాస్వం లక్షణోదయాత్. ౫౫

శనైశ్చనైశ్చోచశయాత్ గూఢామపి ముహుర్ముహుః,

వైజ్ఞేష్ఠినరీతిగ పంచభేదములు గలవాతములు పరస్పరము ఆవరణభేదములతో గూడి పిదప పితృపరణముమొదలు సర్వధాత్యావరణముపరకుంగల పనిరెండు ఆవరణభేదములలో చేరువేరుగ నావరణభేదముల గల్పించిన నవి యసంఖ్యాకావరణభేదములగును. మరియు ప్రాణాదివాతములు పరస్పరావరణభేదమునొందినపిదప పితృదినసర్గావరణము బొంది, అందును ఏకదోషద్విదోషాదినసర్గరూపమైన యావరణమునొందిన నవియన్నియుజేరి సంఖ్యాతీతము లగును. అందుచు వాతాదిదోషములు మున్నగువాని న్యూనాఽధికసంఖ్యాభేదమునుబట్టి తారతమ్యముల విమర్శించునెడ అట్టియావరణభేదములు లెక్కకు నలవిగాకయుండును. అట్టి యావరణసంఖ్యాభేదములను ఆయా దోషములు మున్నగువాని సుసూక్ష్మలక్షణభేదములను ఉపశయాదియుక్తులచే మెలమెల్లగ పలుమారుగమనించి నిర్ణయించునది (వైజ్ఞేష్ఠినసంసర్గాదిభేదములు విస్తరభీతిచే నీట వివరింపబడవయ్యె).

—ॐ ప్రాణోదానప్రాశస్త్యము. ॐ—

విశేషాజ్ఞీవితం ప్రాణ ఉదానో బలముచ్యతే. ౫౬

స్యాత్తయోః పీడనాద్ధానిః ఆయుషశ్చ బలస్య చ,

విదువిధములైన వాతములను జీవనరూపములై జీవితమునకు ముఖ్యాధారములు. అందును ప్రాణవాతము విశేషముగ జీవితమునకు ప్రధానతమమైనది. అలాగుననే ఉదానవాతము బలమును పోషించుటంజేసి బలస్వరూపమనదగును. అట్టిప్రాణ-ఉదానవాతములకు బాధకలిగిననాడు మనుజున కాయువునకును బలమునకును హానికలుగును. కావున వైద్యుడు మిక్కిలి మెలకువతో ప్రాణ-ఉదానవాతములను తగినయాహారవిహారాదులచే గాపాడుట ప్రధానకృత్యము.

—ॐ ఆవరణవాతాసాధ్యత్వము. ॐ—

ఆవృతా వాయవోఽజ్ఞాతాః జ్ఞాతా వా వత్సరం స్థితాః. ౫౭

అ. కా—53

ప్రయత్నేనాపి దుస్సాధ్యాః భవేయుర్వాఽనుపక్రమాః,

వైశేషిక ప్రకారము ప్రాణాదిపంచవాతములకు ఆవరణము ఇతరదోషదూష్టాదులచే గలిగినపుడు అట్టి యావరణభేదమును గమనించునను, ఒకవేళ గమనించినను సంవత్సరకాలమువరకు తగినచికిత్సజేయక యుపేక్షించినయెడ మిక్కిలి ప్రయత్నముతో చికిత్సజేసినను అట్టి యావరణవాతములు అసాధ్యములగును. (కావున ఆవరణవాతములయందు మిక్కిలి నేర్పుతో లోలుత ప్రారంభదశయందే గమనించి తగిన చికిత్స జేయుట ముఖ్యకర్తవ్యము.)

విద్రధిశ్చీహహృద్రోగగుల్మాఽగ్ని సదనాదయః,

భవన్త్యుపద్రవాస్తేషాం ఆవృతానాముపేక్షణాత్.

౫౮

ఇతి శ్రీ సింహగుప్తసూను వాగ్భటవిరచితాయాం

అష్టాంగహృదయసంహితాయాం తృతీయం

నిదానస్థానం సమాప్తమ్.

వైశేషికవిధముగ ఇతరములచే నడ్డువరచబడిన ఆవృతవాతములకు దగినచికిత్సల సకాలమున జేయక యుపేక్షించునెడ విద్రధి, శ్చీహవృద్ధి, హృద్రోగము, గుల్మము, అగ్నినాశము మున్నగువ్యాధులు ఈవాతవ్యాధుల కుపద్రవరూపములై సంభవించును. కావున చికిత్సజేయుటకు శీఘ్రముగ ప్రయత్నించుట మంచిది.

ఇతి విశ్వనాథరచితా వ్యాఖ్యాహృష్టాష్టాంగహృదయస్య,

అష్టాంగచన్ద్రికాఖ్యా జీయాదాచంద్రతారకం చాన్ధ్రీ.

ఇతి శ్రీ శ్రీ శ్రీ కాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వద్వరేణ్యులును సర్వతన్త్ర సృతస్త్రులునగు బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిలవారి చరణకమలసంసేవా సమాసాదితపాణినీయాదికాస్త్రవిజ్ఞానసముల్లసితుండును, శ్రీమాక్ వైద్యరత్న పణ్డిత డి. గోపాలాచార్యులవారి యాయుర్వేదాశ్రమమునం దాస్థానవిద్వాంసుడుగు నున్న వాడును, కాణ్డీన్యగోత్ర విరాజమాన నుదురుపాటి వంశపయఃపారావారసుధాకరుండును, బ్రహ్మశ్రీ అగ్నిచిత్ సీతారామవాజపేయయాజునీతామ్యూసోమపీఠినీతసూభవుండును నగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత విశ్వనాథకాన్త్రిచే విరచితంబగు అష్టాంగ చన్ద్రికాయు అష్టాంగహృదయసంహితాన్ద్ర వ్యాఖ్యానమున నిదానస్థానము సమాప్తము.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామికాన్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారి

'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.—1930.